

KRÚDY GYULA

RÉGI PESTI HISTÓRIÁK

Színes írások

TARTALOM

ASSZONYOM	AZ UTOLSÓ SZERENCSES ARANYÁSÓ
A HÁROMSZOKNYÁS LÁNYOK	NAGY-MAGYARORSZÁGON
UTAZÁS BÉCSBE	ZUBOVICS FEDOR, AKI PESTEN IS
ÉJI ÚT	OROSZLÁNOKRA VADÁSZOTT
A BÉCSI SZENNYES	EGY NÉVTELEN HÍRLAPÍRÓ EMLÉKEZETÉRE
A „NYILAS HÁZ” LÁTOGATÓI	A RÉGI KATOLIKUSOK KERESZTES VITÉZEI
VOZÁRY	RAGYOGÁSUKBAN ÉS ÖREGSÉGÜKBEN
BUDAPEST ÚJKORA	IV-IK BÉLA KIRÁLY UTOLSÓ LOVAGJA
EGY ÉJ	LOVÁSZY MÁRTON LEGSZEBB ÉVEI
ÖREG A-BETŰ	A PESTI POLGÁRMESTER:
FOGADÓ A RÉGI VILÁGHOZ	AZ UTOLSÓ TEKINTETES ÚR
A VENDÉG AZ EBÉDLŐBEN	A TERÉZVÁROSI BÚCSÚ
A BÉCSI KALAP	TARAL, A CSODALOVAS ÉS A 100 ÉVES LÓVERSENY
PESTI HAJÓFŰTŐK	BOTHMER KAPITÁNY, AKI A SORSSAL ÉS
IRODALMI KALENDÁRIUM	MEDVÉKKEL BIRKÓZOTT
EGY MŰVÉSZ ÉLETÉBŐL	HALOTTI BESZÉD EGY PESTI RIKKANCS
A KÖDBEN	KOPORSÓJÁNÁL
A RÉGI MAGYARORSZÁG KÍSÉRTETEI	„A MALOM, A MALOM ÜRESEN JÁR...”
A KASZÁS	ARANYTÜKRÖS KÁVÉHÁZBAN
PESTI VIZIT	A HÍRLAPÍRÓ PANASZKÖNYVÉBŐL
BALATON RÉVÉSZEI	FERENC JÓZSEF BORA
A BALGA ÚTITÁRS	AZ ISTVÁN-NAPI UTAS
AZ EMBER, AKI MINDIG VIZITBE JÁRT	EGY RÉGI HÁZ RÉGI PÉNZTÁROSA
L. M. EMLÉKKÖNYVÉBE	HOLT LELKEK KISMAGYARBAN
JÁMBOR TAVASZUNK	NEM MEGYEK AMERIKÁBA
ÁBRÁND A HAJÓHOZ	BALTAZZI, A KIRÁLY ÜGYNÖKE
A TAPOSÓ LÁNYHOZ	SZEMERE VÉGRENDELETE
EGY ÚJ EMLÉKKÖNYVBÉ	HÁTRÁBB AZ AGARAKKAL, SZOLNOK!
JÓILLATÚ ORSZÁG	A KANDŰR
HAJNALI MISE	A SZEMLÉSZ ÉS A SORSHARAG
KOSZORÚ	A MAGYAROK EZERMESTERE
A HASBESZÉLŐHÖZ	A JEGENYEFA TANÁCSA
VILÁGJÁRÓ LABDÁSOK	A SZŐLŐ
A RÉZKRAJCÁRHOZ	A DIÓFA ÉS A KULACS
OSVÁT ERNŐHÖZ	PODMANICZKY FRIGYES ELSŐ
VÍZBE UGRÓ KÖLTŐ	SZERELME ÉS MENEKÜLÉSE
ŐSZI ÉLETRAJZ	A CIGÁNYBÍRÓ EMLÉKÉRE
SZENT MIHÁLY LOVA	SZERETNI KELL TUDNI A NÓTÁNAK,
A MAGYARNAK NEM SZABAD KÁROMKODNI	MINT A LÁNYNAK
AZ ÚSZÓ FATÖRZSHÖZ	PÓRFI
PEST AZ ELSŐ ESTE	„PEST RÓZSÁJA”
AZ ŐSÖK UNOKÁI	KOSSUTH FERENC ELSŐ TALÁLKOZÁSA
PESTI EMBER NYÁRI ÁLMAI	FERENC JÓZSEFFEL
MI, RÉGI MAGYAROK	MÁGNÁS ELZA, AZ ÉJ KIRÁLYNŐJE
PODMANICZKY FRIGYES SZAKÁLLA	FERENC JÓZSEF NAGYAPA LESZ
AZ ŐSZ KÜLÖNÖS HANGJAI	A NAGYÉTVÁGYÚ EMBER,
A PESTI KOSZT	RÉGI MAGYAR ÍRÓK FURCSA ÉLETE
AZ IFJÚSÁG VENDÉGFOGADÓJA	RÉGI SZÉP ASSZONYOKKAL
NAGYSÁGOSÚR BUGYELLÁRIS	„AZ ARANYKÉZ UTCAI SZÉP NAPOK”
MÉGIS BUNDA A BUNDA	BOLDOG ARANYIFJAK MÁJUSA PESTEN
A HAJNALI MISE LÁTOGATÓI	MAGYAR URAK A POKOLBAN
GONDOLOMFI	A SZÁMOZATLAN FIÁKER REGÉNYE
AZ UTOLSÓ NEGYVENNYOLCAS HONVÉD:	MEGVÁLTOZOTT SZÍVEK
X. Y. PESTI DEMOKRATA	ASSZONY, AKI SZŐLŐFÜRT LETT
HITELES POLGÁR TÖRTÉNETE	BESZÉD A LÁTHATATLAN EMBERHEZ
SZÉPASSZONY FÉRJE...	RÉGI MAGYARORSZÁG CSEMEGÉJE
A „BOLOND MEDNYÁNSZKY”,	
A CSAVARGÓK PATRÓNUSA	

ASSZONYOM,

a húsvét hangulata úgy közeleg e napokban, mint egy szép fehér madár árnyéka, szállongva halad a folyó tükrében. Napról napra újabb kalendáriumi érzések révedeznek föl az emberi lelkekben, mert a naptár legnagyobb hangulatcsináló. Mintha külön zenéje volna minden évszaknak, a piros betűk megannyi kis ministránsgyerekek képzeletvilágbeli székesegyházban, és a karzatról teli tüdővel fújják a húsvéti éneket. A jó emberek gyermekkori illatokat éreznek a fejük körül borongani, kalács és rezedilla illata vegyül falusi folyók nefelejccsel szegélyezett partjának szagával, a kertekben cseresznyefa virágzik, mint egy japáni tollrajz, és az ünnepi délelőttnek olyan rozmaringszaga van, mint templomba menő fiatal nők friss fehérműjének. A mezőkön a Szűz szárítja ingét a napsugárban, és a hosszú ebédlőasztalnál a felvidéken van egy üres teríték a földön járó, vándor Jézus számára. Mások viszont, Faust módjára, a tündöklő ablakhoz állnak a serleggel húsvét reggelén, és elmélyedve gondolkoznak életen, halálon, elmúlt szerelmen, drága bűnökön, amelyek oly titkosan laknak a szív mélyében, mint az ó-velencei szelencében az édes méreg. Mindenki más, senki sem ugyanaz lelkében egy-egy nagy ünnepen. Mintha azzá lenne mindenki, ami tulajdonképpen egész életében szeretne lenni: gyermek. A gyermekség utáni vágy úgy él minden emberben, mint a folyó túlsó partjáról hangzó, elmosódó harangszó. Néha elkapja a szél a hangot, és nem hallani mit sem a gyermekkor városkájából szálló harangszóból. Máskor - így például húsvétkor is - újra cseng a kis harang szava, a láthatatlan harangozó megifjodva végzi dolgát. Ah, tavasz ünnepei! Régi tornyok fénylenek régi városokban, mezők és patakok mutatkoznak, mintha álmunkban láttuk volna valahol, hegyi úton lassan halad fölfelé a postakocsi, és a kocsiban kis, virágos kalapban fiatal hölgy ül rózsaszínben, mint az utazó évszak, míg a postakocsis virágzó ágat tép az útszélen; tiszta kis faluk mellett szalad el a vonat, az emberek arca fénylik, és a kék ég oly közel ereszkedik az üde halmokhoz, hogy a mezei pásztor bizonyára hallja az angyalok énekét; és a nagyvilág, Párizs vagy a földközi tengerek partjai, a bécsi kocsikorzó és a lóverseny, a pesti Stefánia út húsvéti hangulata, a ruháknak és arcoknak frissesége - és a tavasz áradó vizein érkező virágocskák, amelyek, isten tudja, honnan jönnek a Tiszán vagy Dunán lefelé, és egyszerre eltűnnek az emberek szívében: mindenki gondol valamely képecskét magában, midőn a pirosruhás kis énekesek zsoltára fölhangzik a kalendáriumi lapon, ahová Gergely pápa beírta.

Asszonyom, a tavasz nem az én barátom.

Én az őszt szeretem, midőn a kis madarak elbújnak az erdőkbe, hogy tavaszra már kis csontvázaikat sem találni meg.

A tavasz egy rikító piros kendő, amely lakodalmasszerű saroglyájáról lóg le, a keszkenős lovak gyorsan viszik a menyasszonyt a fehér országúton, és én csak a rikító kendőt látom a messziségben eltűnni. A ragadó lovak, gyorsan pergő kerekek oly sietséggel mennek, mint az ifjúság szélről hajtott könnyű felhői. Egy év előtt - vagy talán régebben - a város határában bolyongtam önnel, asszonyom, erdőt kerestünk és zöld gyepet, mindennél fontosabb volt kezünk összeérintése, és arról beszéltünk, hogy hársfa levelére ülünk az erdei patak hintázó vizén, és a tengerekre utazunk. Ma ön mást szeret, és én önt nem szeretem. Mintha nem is lett volna érdemes ifjúnak lenni, tavaszt lehelni, faleveleket összeolvasni, és kis csermelyek mentén felfelé menni a hegyre - a széncinke rubintszeme úgy fénylett a csalitból, mint a drágakő az ön fülében. (A tőzsér, aki egykor jogtalanul szerzett pénzen a köveket vásárolta, ugyancsak halott, és a keresztúri temető alacsony sírkövén, szánva-bánva bűneit, éjfél órákban, míg ön

talán évődik Pablóval, azzal a bizonyos napbarnított matrózzal, aki állítólag húsvétkor vízbefojtja a pesti úriasszonyokat, s ezért divat fölkeresni bárkáját.)

A húsvét Pesten arról nevezetes, hogy a divatos hölgyek a fiumei vagy a trieszti vonatot zsúfolásig ellepik, rossz hotelszobákban alusznak messzi idegenben, és isztriai templomcskáiban örök hűséget esküdnek annak, aki útjukba akad. Ah, egy pesti divathölgy évente többször jegyzi el magát, mint ön hinné, asszonyom. A húsvéti út nálunk egy kedves kerítő, a nyári felhők a fürdőhely fölött már új nevet hallanak elröppenni az ajkáról, és a tél tündöklő estélyein ismét más lovag viseli a divathölgy színeit. Mintha a kalendáriumot a pesti nőknek írta volna a régi pápa. Szerelem nélkül eltöltött húsvéti napok, a kaland nélkül elmúló élvezet nyár és a fénylő koncert - zenéljen bár az öreg Liszt - szerelmi suttogás nélkül elképzelhetetlen hölgyeink világában.

Mily bohóság erről komolyan beszélni! Mintha nem ugyanazt tennék a nők mindenütt, mint Pesten!

Azonban valahogy mégis más a pesti szerelem, mint a többi. Talán azért, mert ebben a városban semmit sem szokás komolyan venni, és a helybeli sánta ördög hiába nézne be a körutak háztetőin, sehol sem látná az álmatlan szegény szenyórát, aki szerelmi búja fölött virraszt. Sőt ellenkezőleg, igen egészségesen alusznak a szívtelen teremtések. Szerelem miatt hosszabb ideig haldokolni csupán a külvárosokban szokás, hol még a harmonika szól, vagy amerre a tabáni templom veti árnyékát, és a kis ablakok mögött reménytelen hófehérek varrogatnak, estére toronyzene lesz a Mátyás-templomon, és a kürtös szeme olyan fekete, mint a szeder.

A város belső részeiben a tavaszi nyugtalanság leginkább abban nyilvánul, hogy vajon honnan lopjanak pénzt a férfiak a húsvéti utazáshoz? (Kitűnő barátom, a zseniális Gálos Kálmán, az idegenforgalom és a menetjegyek pesti direktora mesélte, hogy hetekkel húsvét előtt nem lehetett jegyet kapni a hálókocsokra, valamint szállodai szobát az Adriai-tenger divatos vagy kevésbé divatos üdülőhelyein. Mintha az egész város talpra állott volna, hogy húsvétkor elhagyja Pestet. Helybeli polgárok, akik télen kártyaasztalok hulladékaiból élnek, vagy kenyérkereset címén reggeltől estig a kávéházban üldögélnek, majdnem mezítláb járnak, és életveszélyes terveken törnek a fejüket, legegyszerűbb üzleti ötletük olyan természetű, hogy a bíróság fegyházzal honorálja: húsvét előtt valódi százas bankjegyekkel tolongtak a boltban, ahol a menetjegyeket osztogatják. Mintha a főváros határa csupa kirabolt lengyel zsidók elföldelt hulláival volna telve - annyi pénz mutatkozott egyszerre a városban, ahol egyébkor a postai bélyegeket is irigylük az utcai levélszekrénytől. Tavaszi pénz volt ez - mert az asszonyok délre vágynak.

Mindnyájan jártuk egykor a dél felé menő utakat, és bizonyosan hallott arról, asszonyom, hogy a fiumei gyorsvonat ablakából láthatni a legragyogóbb csillagokat. Mintha rubintkövekkel volna kirakva a dunántúli égboltozat. A vasúti kalauzok olyan dallamosan mondják az állomások nevét, mintha csupa nászutasokkal volna telve a vonat. Egy sápadt fiatalember izgatottan tudakozódik: messzire van még Zágráb? Zágráb! Mily durva, zeneietlen szó. Ám egykor tudott ő is hegedülni, mert az állomásán, egy régi húsvétkor, elgondolkozva lépkedett föl és alá a peronon egy pesti úrnő, aki az észak felől jövő vonatot várta.

Aztán a vonat megérkezett, a hölgy megtalálta útítársát, és bánat nélkül mondhatom, hogy egy hónap múlva már el is felejtette, hogy valaha húsvét, Adriai-tenger, sirályok és osztériák, szállodai erkélyek és öreg, leskelődő utazók vannak a világon, akik húsvét táján lyukat fúrnak a falba, és igen jól elmulatnak a pesti vendégek ünnepi kedvén.

Asszonyom, ha valaha húsvéti útra kelek, magam is már csak leshelyemről értesülök arról, hogy a nők tavaszi utazása olyan mohó, kicsapongó és meggondolatlan, mint vakációzó diákok kedve. Sietve bújnak kifelé a rügyek az almafákon, hogy minél hamarább virágok legyenek.

Asszonyom, azonban mégis elutaznék Pestről, mielőtt kehellyel köszönteném a húsvéti reggelt...

Az államvasutaknak két gyönyörűséges mozdonyát (1914-es típus) láttam a napokban. Az alagi különvonatokat viszik jelenleg, mint két mogorva óriás. Ezek a vasból és acélból vert hegyek - vagy eleven lények, amint éjjelenként az éjféli vonat mozdonyát közelegni láttam a töltésen - mily messzire elvinnének, ha erre parancsot kapnának! Este van, havanna édes füstje érzik az expresszvonat kocsijában, az egyik oldalon lebukik a nap lilaszínű halmok mögött, másfelől egy esti fényárban úszó nagyváros tündöklő lámpásai világítják a felhőrongyokat. Messzire menni - kék tengerekhez, zöld folyókhoz, sárga, nagy mezőkre. Talán a doni tartományokba, hol hosszúszerű agárral hajtják a farkast - vagy postakocsin átkelni az Alpeseiken, az olasz határon. Utazni messze, kimondhatatlan, ismeretlen állomásokon át, csak egy torony látszik imitt-amott a hajnal álmos párájába burkolva, mintha ott laktának a madarak, amelyek az álmokat hordják éjszaka. A fellegek alacsonyan úsznak a bizonytalan tájon át, vízmosás piroslik a hegyoldalban, és néma, furcsa erdők látszanak, amelyek láttára elgondolkozik az utazó: vajon, mi történik az erdőben, hová nem hatol emberi tekintet. Anton, az Oroszlán bérszolgája, pirosló hajnalon, a gőzhajó állomásra viszi poggyásunkat, és dél felé, a folyón, feltűnik a kölni dóm.

Utazni messze - önnel, asszonyom.

(1914)

A HÁROMSZOKNYÁS LÁNYOK

Ez a régi párizsi regénycím vándorol a képzeletemben, ha az utcára lépek, és az idei női divatot szemügyre veszem.

Mindnyájan azt hittük, hogy 1915-ben legfeljebb a kis varrónőknek, a női fodrászoknak és a kelmefestőknek lesz dolguk, akik feketére festik a tavalyi tavasz piros szoknyáit. És íme, észrevétlenül új, vagy legalábbis régen látott divat mutatkozik. Erzsébet királyné nyolcvanas évekbeli fotográfiáin láttunk hasonló hármasszoknyákat - ám akkor még turnérra volt szükségük a nőknek. És a háborús divat meglehetősen költséges, hisz igazság szerint egyetlen szoknyára sem volna szükségük mostanában a hölgyeknek, nem pedig mindjárt háromra. Ám ezen legfeljebb egymás között vitatkozhatunk, férfiak. A női gondolkodás, világfelfogás nem változik a világháború kedvéért. A múltkoriban egy cikkecskémet ezzel a kérdéssel fejeztem be: „vajon mire gondolnak a nők mostanában?” Egy tucat helyről jött rá a válasz:

Ruhára!

Ezt válaszolta bölcs, ifjú barátom, a haditudósító, aki a pesti korzón járatos; így válaszolt az ötvenéves, sokat tapasztalt hölgy, aki legjobban ismeri a dámákat és kócsagtollaiknak eredetét; ugyanezt mondta a szentéletű asszony, akit még tisztelettel megkérdeztem a templom környékén, honnan gyászruhájában, sűrű, fekete fátyol alatt kilépett. Tán meghalt férje, testvére vagy fia - hisz manapság oly sűrűn halnak a férfiak? Még csak egy távoli atyafia fekszik a galíciai hó alatt, hogy tavaszra megmutassa sarkantyús lábát. Ám az úrnő korábban készült el tavaszi ruhájával, mint kellett volna. Ő szegény, azt hitte, hogy az idén a gyászruha lesz divatos hölgyeinknél. Pedig, lám, a hármasszoknya diadalmaskodik.

Lassan eszembe jut, hogy „A hármasszoknyás lányok”-at az a bizonyos francia író írta, akinek könyveit a diákok a pad alatt olvasták. (P. de K., a nevezetes szerző, aki írt a külvárosi lakodalmakról, az omnibuszról, a pástétomról és a jószívű párizsi nőkről. Egykor, P. de K. idejében, a pástétomsütők és a kalaposkisasszonyok gyújtogatták a képzeletet.) A regény tartalmára már nem emlékszem, eltűnt az a fiatalkori hevületekkel és diákos tüzekkel, de a címe itt van, Pesten, a Belvárosban vagy a körúton. És a nők gondolkodásában mintha semmi sem változott volna. A messzi határokon néha mezítláb, lerongyolódva vándorol a hóban a katona, a posztócsaló kelméje már korán ősszel leszakadt róla, és a katona nem mindig érkezik oly barátságos helyre, ahol új ruhát adnak a régi, rongyos helyett. A nadrág darabokban lóg a huszáron, a gombok leszakadnak, és kötéllel kötik össze a vásott, széjjelment posztódarabokat. Még ha valódi lett volna a posztó, amelybe a kaszánya udvarán öltöztették, annyi idő, viszontagság, szabadban való tartózkodás alatt a legjobb minőségű kelme is tönkremenne. De a posztócsaló gondoskodott róla, hogy a ruha az első nap elkezdje a feloszlás tüneteit, és darabokban váljon le a szegény katona testéről. - Nagyon természetes jelenség, hogy ugyanekkor Pesten a nők hármasszoknyát viselnek.

Körülbelül háromhetes életkort állapít meg a hadvezetőség a harctéren bolyongó katona ruhája részére. Mindig mennek, hol előre, hol hátra. De szakadatlanul mennek. A ruházat gyorsan pusztul a sáros országúton, ahol rövid ideig alusznak. A gödörben, amelyet a szántóföldön mindenki kiásott magának. A vonat, amely a csapatok mögött kigyózik, bőven hordja a ruházatot a legények számára. És mégis mindig rongyos a katona a harctéren. Most már tudjuk az okát a szegény katona nyomorúságának, kiderült, hogy lelketlen emberek milyen minőségű

ruhát szállítottak a férfiaknak, akik elmentek a hazát védelmezni. A bakancsról, csizmáról levállott a talp, és ezért ment mezítláb az én testvérem, az ön fia vagy a ti apátok térdig érő sárban rongyos Galíciában, amíg halottakkal vagy a vonattal találkozott. Ezért pusztított az időjárás, a hideg, a járvány gyönyörű véreink között, mert a Deák utcai posztósok milliókat akartak keresni azokon a ruhaneműeken, amelyeknek a katona egészségét kellett volna védelmezni. Ezért látni csodálatosan ronggyá vállott köpenyeket a felvonuló bakák hátán, ezért ül a huszár nadrág nélkül a nyeregben, és ezért nem győzött a vonat elegendő friss, új ruhaneműt szállítani bizonyos harcban álló ezredeknek. A ruha harmadnapra szakadni kezdett, holott még hosszú három hét telik el az újnak megérkezéséig. - Soha jobbkor nem „kreáltak” divatot a pesti nők, mint ez esztendőben, midőn a pékbolt előtt rendőrök tartják fel a rendet, és emelik a tömeg vállára a rongyos kis éhes gyermekeket, és a hősök a harctéren lelkiismeretlen kereskedők papiroscsizmájában fagyoskodnak.

Általában a katonák kitűnő, nagyszerű emberek, amint ebben a háborúban minden irányban vizsgát tesznek nemcsak páratlan hősiességükről, hanem bölcsességükről és okosságukról.

Hajdanában a tolvajt, aki a katonákat meglopja, titokban intézték el. A hadsereg reputációját, hírnevét védelmezték, midőn hallgatásba borították azoknak a nevét, akik tisztességtelen úton kereskedtek a hadiszállítás körül. Megbüntették őket, aztán futni hagyták.

Megvigasztaló, megnyugtató és minden bizalomra méltó, hogy a derék katonák szakítottak a régi rendszerrel. A legteljesebb nyilvánosság előtt, semmit nem titkolva vonják felelősségre a kereskedőket. Szinte a becsületes társadalom, a polgári lelkiismeret ítélete elé bocsátják előbb a bűnösöket, mielőtt a mindenki által óhajtott, nagyon súlyos büntetést rámérnék azokra, akik megérdemlik. A mostani a legelső eset, hogy a katonai hatóság a polgári társadalom véleményére is kíváncsi a maga dolgaiban. Háború van. A régi rend elmúlik. Szinte egyik napról a másikra, átmenet nélkül olvad a polgárság a katonaságba. Tegnap még irodában, műhelyben, hivatalban végezte teendőit a régi untauglich, akit az új sorozás katonai szolgálatra előhív a polgári társadalomból. Öregedő, kényelmes civilek rukkolnak a kaszárnyák felé, akik eddig télen gondosan óvták ruházatukkal egészségüket. Mától kezdve az állam látja el őket ruházattal, élelemmel - csizmával, mentével, köpönyeggel, nadrággal. Az állam felel az egészséget védelmező ruha jószágáról, az életfolytonosságot fenntartó élelmezésről. Minden bizalmat és hálát megérdemel tehát a katonaság, hogy nem titkolja el legbelsőbb ügyeit manapság a polgár előtt, akiből máról holnapra úgyszólván katona lesz.

Bizonyára nem mindenki zord, magányos, hozzátartozó nélküli ember a csalók és hamisítók között. Akadnak közöttük olyanok, akiknek közeli rokonuk, esetleg talán éppen a vérükből való vérük, a tulajdon fiuk védelmezi a határt. Pokoli perspektíva, hogy a katonának abban a papiroscsizmában fagy el a lába, amelyet a saját édes apja csalt, lopott be a hadseregbe. - Sajnos, az élet nem kedveskedik ily igazságokkal. A hadseregszállítók fiai a legjobb bundában járnak, és idegen cégnél varratják a csizmájukat.

A háromszoknyás lányok pedig ne sértődjenek meg, hogy az író észrevette ruhájukat. A nők ruházatkódása nem becsületügyi kérdés. Szegények nem tehetnek arról, hogy divat van, ruházkodni kell. Egyáltalában bolond dolog a nőket mindig férfias szempontból megítélni. Az ő világuk más, soha meg nem érthető a férfiak előtt. És derékságuk, jóra valósságuk, tisztességük s egyáltalán minden értékességük nem jelenti egyúttal ruházatkódásukat. Vannak nagyszerű honleányok, kitűnő anyák, hű szeretők, akik szerencsétlenek volnának, ha tavalyi kalapjukat kellene viselni. A derékságuk, lelki harmóniájuk, emberi kiválóságuk független attól, hogy

milyen szabása van a szoknyájuknak. Valóban a divat, a pompázkodás, a ruházati feltűnőség lehet olyan házaknál is otthonos, hol a nők nem hagyják el gyermekeiket és férjeiket. Kár, hogy az utolsó két-három esztendőben pesti hölgyeink, ismert, divatos, elegáns dámáink nemcsak a kalapjukat és szoknyájukat változtatják a divatlap utasítása, a szabónő tanácsa és a barátnővel való megbeszélés alapján. A Váci utcai séta, a színházi előadás és a társas összejövetel nemcsak arra oktatja a pesti hölgyeket, hogy milyen a divatszín hanem bőséges példával szolgál, hogyan kell férjet cserélni, gyermeket, tűzhelyt elhagyni. Tizenöt-húsz elegáns válópört tudnék itt hamarosan idézni az utolsó évekből, ahol jóra való, rendes, derék férfiak voltak kénytelenek felsóhajtani: hál' istennek, elhagyott a feleségem!...

(1915)

UTAZÁS BÉCSBE

Carolus, Leopoldus, Franciscus császárok idejében, mikor a magyarok a suba alatt a fokosukat vagy rövidnyakú, kurucos csákányukat is magukkal vitték Bécsbe, farkasfogú komondor kullogott a sarkukban, és végrendeletet írtak, mielőtt elutaztak, a magyarok fogadója az országúton, közel a vámvonalhoz és messze az István-toronytól foglalt helyet. Az idők folyamán hívták Tigrisnek, Zöldfának, Piros almának; Martinovics idején a Jámbor utazóhoz volt címezve.

A bécsi utazás körülményes eljárás volt. Senki se ment önszántából Bécsbe, legfeljebb nemrégén Ocskay, aki a vérrel és korommal felírta a város falára, hogy ott járt. A jelentősebb magyarok pecsétetes levéllel, idéző írással járultak az udvari kancelláriához, az ügyes-bajos emberek egy szekénderéknyi poros írást hoztak magukkal. Még a szászvári apát is szívdobogva ment a Burgba, ahol pedig kivételes bejárata volt a császár szobájáig - mintha a hóhérbárdot érezte volna a feje fölött a titkos folyosón. Tán a megtermett daliák, a fehér lábú királynő testőrzői idejében volt jó dolguk a magyar leventéknek. A testőr kardcsörtetését kalaplevétellel üdvözölte a bécsi polgár, és a mosónők bálján a harmonikás kénytelen volt átengedni táncosnőjét a keményöklű nemes testőrnek. Korunkban, a szép Andrássy Gyula óta, leginkább a fekete szakállas Szemere Miklóst ismerik Holzer kocsiójából a bécsiek, míg a tánctermekekben az idős virágárusnők Wahrmannra és Blaskovicsra emlékeznek a magyarok közül. Ám a magyar gavallérok mindig egzotikus jelenségek voltak Bécsben, mint Párizsban a perzsa hercegek. Keletiesen gazdag borraivalók egy időre ismerőssé tettek néhány magyar nevet a pincérek, fiákeresek és orfeumhölgyek körében, Péchy piros szekfűjét is jól ismerték a Freudenauban, a gusztusos Kopácsy Juliskát a színpadról, Vörös Elek primást az éjjeli mulatóból. És boldogult Rudolf hercegünk idejében Rohonczy Gedeont és Károlyi Istvánt éppen úgy ismerték Bécsben, mint a velszi herceget. Ottó herceg társaságában is sűrűn mutatkoztak magyar tisztek. Míg az írók közül a piros mellényes, fehérszakállas öreg költő Erdélyi Gyulát vették tudomásul az Almánál és a Sachernél.

Ámde mindez a kalendárium hátulsó lapjaira tartozik, ahol az adomák és tréfák helyet foglalnak. Vagy a bús élettörténetekből való epizód volt Bécs, ha emlékszünk Kármán József titokzatos bádeni villájára és a benne álmodozó magasrangú hölgyre, vagy a kegyes hercegnőre, aki a főhadnagyot szerette. Többnyire nehéz sóhajjal és meglehetősen félelemmel tette lábát a bécsi földre az ügyes-bajos magyar. Mindig voltak elszánt perlekedők, akik nemcsak a magyar anekdotákört gazdagították vagyonőrlő szenvedélyükkel, hanem az útikalandok gyűjteményét is szaporították. Ávas kutyabőrök, ronggyá kopott családi iratok, zsíros diósgyőri árkusok járták meg az utat Bécs és Magyarország között a perlekedők tarisznijában. Mikor már idehaza minden elveszettnek látszott, a haldoklók gyermekeiknek és unokáiknak meghagyogatták, hogy a családi per továbbvitelére Bécsbe, a császárhoz forduljanak. Nemzedékről nemzedékre szálltak az írások, amelyek félig-meddig már legendák lettek.

Nem volt olyan magyar família az elmúlt századokban, amellyel valamely sérelem, igazságtalanság, perlekedésre való ok ne történt volna. A franciafedelű nemesi kúriákban vagy a düledező kapubálványú köznemesi hajlékokban álmok éltek régi, elkobzott birtokokról, elmerült családi fényről, legendás gazdagságról. Beláthatatlan földek jogos örökösének képzelte magát minden elszegényedett nemesember. A király elvette valamiért a birtokot, nótába fogták az ősapát, a király adja vissza a családi vagyont. A kurucok, hajdúk, szabadságharcosok többnyire megfosztattak javaiktól. Osztrák generálisok, jöttmentek birtokolták a földeket, amelyek az első hódításból valók voltak. A birtokáról elűzött család tovább élt, reménykedett, pörölt,

kérvényezett... Ha nemzeti múltunkat figyelemmel nézzük, nem is csodálható, hogy a pörösködés szenvedély lett hazánkban.

És a pör többnyire Bécsben végződött, a császárnál, ahová végső elkeseredésében, reménységében, szegre akasztva nemzeti meggyőződését, ősei hitvallását, elindult az ügyes-bajos magyar.

Hozott valaki eredményt haza Bécsből a pörösködők közül? A legtöbb sohasem juthatott a császár elébe. A régi érempénzekről ismert császárokat életükben majdnem oly gondosan őrizték tanácsosaik és szolgálók, mint halálukban a kapucinusok. A parókás császárok a legtöbbet akkor tudtak Magyarországról, mikor Ocskay gyűjtogatott az elővárosban. A jó királynő, Mária Terézia, gazdasszonyos jósággal meghallgatta a feketegatyájú pórokat, de az öklelő bajuszú, keserves magyarokat ő sem engedte színe elébe. A Piros Almánál vagy a Zöldfánál, az országút tájékán hónapokig üldögélt a magyar, reménykedve valamely csodában, míg utolsó szalonnadarabját megosztotta kutyájával, és tarisnyájával visszaballagott hazájába. A legtöbb magyar sohasem jutott el a belvárosba sem. Puszták és fálvak népe megrettenve bámult a messzi tornyokra, mint a Bakony bujdosói, a Hadúrt imádó ősmagyarok egykor a fehérvári tornyokra. Hisz Budán sem jött közelebb a vidéki magyar a Fehér Farkasnál, Pesten a szalmás Griffnél, hogyan merészkedett volna Bécsben a glacisra tenni a lábát! Még a franciás műveltségű és színészkedő szerzetes, a császár barátja sem szívesen járkált nappal a keskeny bécsi utcákon, ama bizonyos apát, aki a papírkereskedésben, homályos irodában Mirabeau szavait először ismételte: „A forradalom körülutazza a világot.”

Az ügyes-bajos magyar bizony ottragadt az elővárosban, medvetáncoltatók, cigányok, vándorlegények, félkéz kalmárok martalékául. Valamely régi memoárban olvastam bizonyos Hitzingről (bécsi előváros közönségesen), akinek összeköttetése volt az udvarral, ha azért megfelelő pénzösszeget kapott. Hitzing a fogadós útján megkopasztotta a pörösködő magyarokat, és a régi memoárban óva inti olvasóit az öreg magyar a bőbeszédű bécsi sógortól. Az öreg Risdorfer János, a nyíregyházi nótárius csaknem egy esztendő telt a bécsi külvárosi fogadóban. Valamely pöre volt a városnak, és a nagyészű nótáriust Bécsbe utaztatták. Elindult a város pennája, és nem jött vissza. Esztendő múlva derült ki, hogy a jeles Risdorfer János zálogban maradt a bécsi fogadóban, miután hónapokig hiába írta egyik instanciát a másik után, hogy a császár elébe jusson. A nyíregyházi tanács végre Risdorferné asszonyt, a hajdani szépséges és kardos menyecskét ünnepélyesen felkérte, hogy váltaná ki a zálogból a város eszét. A katonás asszony felpakolt, és elindult Bécs városába, hogy a rejtőzködő pennát felkeresse. (Gyermekekomban gyakran hallgattam e kalandos történetet.) A nótáriusné aztán nemcsak a rabló fogadóssal és a medvetáncoltató népséggel bánt el, hanem kieszközölte, hogy a császár meghallgassa a nyíregyháziak panaszát. Az öreg Risdorfer azonban sohasem beszélt arról, hogyan került haza Bécsből Nyíregyházára az ötvenes években.

A mai Bécs, véleményem szerint, semmiben sem különbözik a régi, anekdotabeli Béctől, ami a magyarokat illeti. A bécsi utcákon éppen úgy észreveszik a ténfergő magyart, mint a külső Kerepesi úti boltos a vidékit. Néhány pesti kereskedő, ügynök vagy kalandor mozog csupán teljes biztonsággal a Kärntnerstrassén, de ugyanezek Berlinben vagy Párizsban is megállnák a helyüket. A legtöbb magyar - legyen bár budapesti - falusi megvetést és bámulatot érez a paloták és terek városában. A Sacher télikertjében vagy a Riedl kávéházban mindnyájan úgy érezzük, hogy a hátunkra van ragasztva egy cédula, amely azt adja hírül, hogy magyarok vagyunk. A nevezetes kis sörházak, ahol a zenélőóra régi Strauss-valcert játszik, a bormérések, ahol az Augusztin-korabeli nótákat még ismerik, eltűnedezőben vannak Bécsben és Budapesten is. A kedélyes bécsi korcsmák, ahol a régi pesti belvárost véltük feltalálni, a pörkölt és

virsliszagát, a félhomályos boltozatok alatt serező polgárokat és a falon függő képes újság trikós kisasszonya mint egy messzi, romlott, nagy világ hírnöke mosolygott az évszázados nevű utcácskában, a kedélyes Bécs manapság éppen úgy elrejtőzik az idegen előtt, mint az igazi pesti jókedv eltűnt a belváros újjáépítésével. Hová lettek azok az öreg bécsi polgárok, akiket egykor a Haragnál hallgattam, akik fiatalkorából ismerték a császárt és az öreg főhercegasszonyokat? Hová lett az a sok korcsma a fiákerállomások környékéről, ahová nyugodtan nyitott be a tájékozott bécsi sör- és borivó - az ital pompás és tiszta volt e helyeken -, ahol Bratfisch üldögélt? Hol vannak a kis kávéházak, ahol nyugalomba vonult szonettek és orfeumdámák harisnyát kötöttek, és a pesti Kék Macskáról és a Flóra-termekről beszéltek a hallgató ifjúnak? A polgárlakások a szűk utcácskákban, ahol madárkalitka lógott, a házi kisasszony szőkén, piszén és rózsaszínű arccal fogadta az ablak alatti sétát, kis cukrászdában üldögélt délután a fiatal menyecske, és esténként pajkos masamódok lepték el a Ringet? A pesti belvárost megtaláltuk Bécsben, amíg a belváros a régi volt, és a „kedélyes Bécs” valóban létezett, nemcsak a harmonikás elővárosi kertekben, hanem az István-torony közelében.

Ámde ekkor sem szerették jobban a magyarokat, mint manapság szeretik. A fiákereseknek most is meglesz a maguk megjegyzése a díszmagyaros urakról, akik a program szerint nem nyújtottak át borraivalót, és a nők, a tarkaszoknyás, nevetős, hangos, kövérek bécsi nők legfeljebb annyit vesznek tudomásul, hogy a magyarok manapság kevesebb bajuszpedrőt használnak, mint Ocskay idejében. Testvériségről, atyafiságról, csókolózó szeretetről szó lehet a fehér asztalnál, de az ügyes-bajos magyarok a hódolás után is az országúti fogadóban üldögélhetnek, ha igazukat Bécsbe mennek keresni.

(1915)

ÉJI ÚT

A napokban kocsin utaztam, éjjel, mint a szépapám... Útszéli csárdáknál tartottunk pihenőt, mint a vásárosok, alvó falvakon hajtottunk át, mintha almát árulnánk vagy álmot, vagy szép gyermeket lopni járnánk késő este. Néma tájakon derengett a köd, mint egy vén csősz pipájának keserű füstje.

- Hideg lesz - mondta a falusi kocsis, és ostorával a lappangó szürkiségre mutatott.

Ámde fenn az égen ragyogtak a csillagok.

Az éjszakai utas magányosságában régi utazásokra gondol, amelyeket ezért vagy azért cselekedett, estvétől reggelig vasúton vagy kocsin, dobogó szívvel, és a gondolatok között a remény zongorázott, mint kisvárosban, a szomszéd utcában esténként a hölgyek. Mily céltalan, hiábavaló utak voltak az életünkben! Mennyit mentünk ok nélkül! Sietve elhagytuk a kényelmes kanapét, ha az óramutató a fekete számokon előrehaladt. Kocsikerék forgott, hűsége ostorhegyes fülét hegyezve vitte a kocsit messzi tájakon, a kocsisok háta mind hajlottabb lett a bakon, az ismerős országúton a csemetefácskák nagyranőtt, és kóbor cigányok tavaly megölték a határcsárda bormérőjét. A hold nézett a nyárfák mögül, folyók, hidak, álmodozó léckerítések, jegenyefák alatt pihenő padocskák maradoztak el. Mindig menni, vagy álmodozva aludni, a felébredést várván, sietni, el nem késni, szélben, esőben, hidegben utazni... Miért? Már nem is tud erre pontosan felelni az éjszaka utasa.

Vajon mostanában is járnak-kelnek, mendegélnek az emberek céltalanul, hiábavalóságokért, szenvedélyből vagy unalomból, mint régente?

„Vándordarvak Vé betűje” száll az esti égboltozat magasságában. Utaznak, mint az emberek. Csillaglámpások világítanak a pályaudvarokon, amerre útjuk vezet. A földön köd fekszik, a daruvezér a magasban e setét szürkességben nem láthatja az utat, csak a csillagok után tájékozódhatnak. A Mars meg a Kutya zöld és piros sugarai mutatják az utat a vándormadaraknak nyugodalmas téli fészük felé, mint egykor az önmaga elől menekülő vagy gyógyulást, felejtést, megnyugvást kereső embernek a bécsi, berlini vagy párizsi pályaudvart hirdették a színes lámpások, a jó utat, a derengő célt, új életre való ébredést, a drága és illatos telet idegen nagyvárosokban, új lángok az arcokon, fények a nők vállain, új mosolyok, víg kocsisok könnyedén guruló kocsikon, a cégtáblák felett ismeretlen nevek, sohasem látott tornyok, és egy barátságos kis szállodában víg tűz ropog fehér kályhában, amely előtt üldögdélni és új jövőt álmodni lehetett - régente.

Mostanában csak a vándormadarak pályaudvarain köszöntgetnek piros, zöld fényekkel az új állomások lámpásai. A földön köd terül el. Hideg lesz.

Vannak bizonyos kocsik, amelyeknek a kerekei különböző neveket vagy szavakat mondanak, midőn az éj beáll, és emberi fülnek is megérthető hangjuk támad a nappal élettelen tárgyakkal. A felső vármegyékben utaztamkor a legtöbb kocsi azt mondogatta éjszaka a kerekei zörgésével: *Zathureczky*. Éveken, tán emberöltőkön keresztül nem tudtak mást mondani a kerekek, mint ez egyetlen szót: *Zat-hu-reczky*... A délutáni bécsi vonat, midőn este átgurul az országhatáron, a magányos utasnak egy asszonynevet darál a fülébe. Míg Padova felé az éjjeli vonat mindig ezt duruzsolja: *Requiescat*... Évek múltával egyszer ismét a Nyírségben jártam, őszi időben, kocsin, és sokáig nem értettem meg a kerekek szavát. Pedig beszéltek, daráltak, amint az éj tovamúlt, mint a régi naplókban a szerelmes szenvedések, a csillagok már

lehunyódtak, mint a szemek, amelyek életünk éjszakájában sokáig sugároztak. Hajnalodott, mire megértettem, hogy mit is akarnak a kerekek. *Sarolta* - mondták évek, évtizedek óta, az emberi felejtésen túl.

Mostanában Pesten az egyfogatú bérkocsinak, amint éjszaka a Körúton döcög, fúj, nyög és panaszkodik, valamely különös hangja van, amellyel a pasast untatgatja, míg hazáig viszi. A háztetők felett olykor hűvösen szikráznak a csillagok, mint lelketlen asszonyszemek a költő képzelmében, az éji kocsizó szeretne arra gondolni, hogy milyen nagyszerű utakat tett régente e kopott párnájú bárka a pesti világban. (Az éjszakai kocsik, kocsisok és lovak egykor mind félreacsapott kalapot viseltek éjfél felé, évtizedeken át ezt duruzsolták a kocsik kerekei, hogy: *Somosy*.) Most fáradtan, végkimerüléssel evez a kocsi a pesti éjszakában hazafelé, és az álmodozó utasnak végig a Nagykörúton azt kalapálja a fülébe: *Téli hadjárat... Téli hadjárat...* Ha a kocsis álmában az átjáróház előtt ácsorgott, ahol fiatal korában eltávoztak utasai, mérgében végigvág a szegény lovon, a kerekek gyorsabb lendülettel még azt is ki tudják mondani, hogy: *második téli hadjárat...*

Egy vén éjszakai fiákeres, akinek oly régi kocsija van, mintha ezen hozták volna Táncsics Mihályt Pestre, de kedve volt, mint a Somosy-korabeli valceroknak, mostanában azzal mulattat éjszaka - midőn magamban azt számlálom: hányszor tudják a kerekek ismételni mondókájukat: a téli hadjáratot -, hogy temetésekről beszél. „Temetési fuvar lesz; mindenkiből Pesten, Euer Gnáden” - mondja, mint Poméry és társai korában szokás volt megtisztelni az utast.

Vajon méla napsugáros Dunántúl, hol egy hárászkendős dáma könyökölt egy ó-urasági lak mellvédjén, ahányszor a vonat Pest felől átment a kis állomáson, tudják-e vonatok döngicsélni kerekeikkel azon régi nótát: *Képeddel alszom el, keféddel ébredek...* Talán már arrafelé is az új dal járja éjjelenként: *Téli hadjárat...* A masiniszta megeresztli a gépet, akkor: *második téli hadjárat...* hangzik egyhangúan, unottan, kétségbeesetten, mint egy beteg ember álmatlan sóhajtozása, aki sem meghalni, sem meggyógyulni nem tud.

Az éji utasnak arra is van ideje, hogy a csillagokat megolvassgassa. Ne mondja az olvasó, hogy lehetetlen a csillagokat megolvasni. Csak jó szem, álomtalan fájdalom, zsibbadt szív kell hozzá. Így olvashatja a rab a napok számát, amelyek börtönében elmúltak, és amelyek szabadulásig következnek.

Vajon mindig ennyi csillag volt az égen? Az apám, a nagyapám ugyanazokat a csillagokat látta, amelyeket én látok? Vagy még régebben, a folyóparton álmodozó pogány asszonyok azon csillagokat nézték, amelyeket mostanában figyelnek a pesti anyák és szeretők? Tavaly - csaknem történelmi messziségekben - augusztusban telve volt az ég csillaggal Magyarország felett. Hányan választottak maguknak csillagot, akik azóta már nincsenek? Mi történt a csatamezőkön elesettek csillagaival? Régi időkben, ha meghalt egy ember, lefutott az égről egy csillag. És most még mindig annyi embernek kell még meghalni addig, hogy az égboltozaton észrevegyük a csillagok megfogyatkozását.

Vajon ugyanezen csillagok ragyognak majd azoknak is, akik utánunk következnek? A fiaink, az unokáink, a leányaink leányai, akik már könyvből, elcsendesedve, a ma indulatait, szenvedélyeit nem ismerve, tanulják e háborút - midőn világosabb, megérthetőbb lesz minden, mint most látjuk, zűrzavarosan érezzük - a messziségből, távcsövön, okos, komoly könyvek betűin át: mit gondolnak majd rólunk unokáink? Hősök lesznek akkorára, akik ma B osztályú öreg népfölkelők. A császárok és királyok, hadvezérek és hercegek milyen ruhában jelennek meg a jövő Budapest iskoláiban, ahol a nagyszerű és szinte kisvárosi fogalmainkat túlnövő Déri tanácsos már most is taníttatja a háborút. (Pesten, ahol minden rossz - polgár, emeld fel

büszkén a tekinteted -, az iskolák a legjobbak.) A nevezetes professzor az állami gimnáziumban, tíz- vagy húszezer pesti férfi apja, barátja, mentora, tanácsadója, nevelője és egykori osztályfőnöke: Héber tanár úr, mit fog mondani a kisfiúknak a jövőben, midőn történelemnek, magyar történelemnek tanítják majd e háborút? Fognak-e ragyogni a szemek, tüzesedni a homlokok és dobogni a szívek, mint mostanában, midőn Mátyásról vagy Rákócziáról beszél a tanár a kisfiúkhöz? Ki látná még most a történelmet, amelyben élünk és a jövő lecsillapodott érzelmeit, elfelejtett sebeit!

A csillagok változatlanul ragyognak az éji utas felett. Még nem csillagtalan egyetlen mező sem az égboltozaton, pedig sok kis csillag bandukolt már el a horizontról hátra, a segélyhelyre. Vajon ugyanazon csillagok láthatók Orosz-Lengyelországban, mint a magyar tornyok felett? Itt felkúszik a gondolat, a remény és az emlékezés egy csillagsugáron, és az Ikva mellett, egy rongyos muszka faluban megtalálja-e azt, akihez adresszáva van? Az éj legrégibb telegráf-huzalai, a csillagsugárok hatalmas postát visznek mostanában.

(1915)

A BÉCSI SZENNYES

A Nemzeti Színházban Csiky Gergely színdarabjait játsszák, meglehetősen, magyaros sikerrel; az Orientben a cigánybanda a Gigerli-indulóval fogadja a színházból vacsorázni térő közönséget; Pesten és vidéken lábszár vastagságú sétapálcát viselnek a gavallérok; az írók Tolnai Lajos regényein épülnek, amelyekben e keserves-keserű, boldogtalan regényíró összes ellenségeit - persze, álnév alatt - megírja, és a Gyep utcai kis, földszintes házban, a város végén egy krajcáros, nem mindig nobilis, de végtelenül becsületes toll, a vidéki tanítónők akkori újságjába, a Képes Családi Lapokba így ír adatokat egy majdani becsületes és részletes irodalomtörténethez; a Népszínházban Konti József vezényli az Eleven ördögöt; a József körút még nincs végig felépítve; a képviselőházban a nyíregyházi követ, Vidlicskay József elmondja az első obstrukciós „éjféli beszédet”; Károlyi Pista télen is félcipőben, színes harisnyája felett felgyűrt nadrágban megy délután a Casinóba; a legszebb asszony Magyarországon Blaháné, és Ábrányi Kornél (az ifjabbik), a pesti lion, nők barátja, színes selyemövet hord karcsú derekán; Pilisi kisasszony lóháton járja be Magyarországot... Egy téli alkonyaton, még csak a belvárosi híres aranyművesnél égtek a lámpák, a Párisi utcabeli masamódok és suszterek a közeli serházban böngészték az esti lapot, amelyet a Ferenciek terén nyomtattak, és már délelőtt tizenegy órakor lezártak, ugyanezért az újság meg sem írhatta már a mayerlingi katasztrófát... (Emlékezetből írok, asszonyom, egy gyermek és egy bolond emlékezetéből, aki nem értett, de muzsikáját érzett francia verseket szavalt egy arcképhez, egy zongoratanítónőhöz, és éjszaka, egyedül, önmagához.) Tehát délután, téli alkonyon érkezett meg a hír Budapestre, hogy Vecsera kisasszony sötét szeme és férfias, hamiskártyásokéhoz hasonló fehér keze a Habsburgok dolgába, sorsába, történetébe oly végzetesen beleavatkozott, hogy emberöltőn át nem is lehetett sikere más hölgynek a monarchiában - Vecsera kisasszony hírnevét senki sem tudta megközelíteni.

Ámbátor ez romantika volt!

Rip van Winkle melódiái csengtek az ifjak és öregek szívében, délutánonként az Aranykéz utcában megnyílt egy ablak, és álomszerűen lengő csipkefüggönyök mögül zongoraszó hallatszott, amit uracsok és nyugalmazott katonatisztek megállodogálva hallgattak; hófödte vidéki magyar városokban id. Dumas Sándor sokkötetes regényeit vitték haza a kis cselédek a kölcsönkönyvtárból, a szalonokban az érzelmes biedermeier-korszak foteljei terpeszkedtek, Natália arcképébe voltak szerelmesek a kolostor diákjai... ifjúság, szerelem, mindennek románcos megértése: ez volt a helyzet, írnia a történetíró, aki az emberi szívekről írnia a könyvét. Királyfias, borzalmas, de fantáziagyújtó, az érzelem világában muzsikát ébresztő volt ama régi halála a drága hercegnek. Az elmék elgondolkodtak Mayerling és a vadászkastély felett, Bratfisch vágató fiákerét követték képzeletben a tekintetek, a szaglószervek a báróné fehérneműjének különös párfömjét érezték, a tapintók hajának, hattyúnyakának és bizonyára a legjobb és legdrágább bécsi harisnyának érzetét képzelték, a fül dudorászó, nyugos, gyermekes, érett férfit bolondító hangját hallotta, és a szívben pulpitusára lépett a kis karnagy, aki a nagybácsinak, Wittelsbach Lajosnak is dirigálta a zenekart az elzárt bajor kastély színházában.

Romantika volt ez és nagyúri szerelem. Az Edward néven uralkodott király havanna szivarjának füstje barnállott a vadászkastély hullái felett, a téli hajnalban a Bécs körüli erdőségekre letelepedett ködön hallani lehetett a férfias Andrásyok kopóinak csaholását, Pongrácz Lajos muzsikálását, a megsebzett medve bőgését a máramarosi hegyek között, pezsgő, kaviár, fiáker, ezresbankó, gyűrűsszivar, selyemharisnya, francia fodrász és régi szeretőm vállának színéhez hasonlatos gyémántgyűrű, ahogyan a nyolcvanas években a házmesterkisasszonyok és szegény

költők, a Párisi utcabeli suszterek, élvetszemű masamódlányok elképzelték az életet: ez volt ama elhagyott mayerlingi vadászak mögött, ha a levonóképét az ablak üvegére ragasztották az akkori fantáziák.

A korszaknak jellemző halála volt a trónörökös végzete. E korszakban így éltek s így haltak a romantikus emberek. Pálmay Ilkát Poméry italában fürdetik, a Wahrmann fiúk barátja Péchy Andor, a Népszínházban páholybérlo Batthyány Elemér, a Mikádó-kertben az asztal tetején, egyetlen poharat nem érintve bokázik a primadonna, a Kék Macskában grófok verekednek a ringyókért fiákeresekkel, a házmesterek métresznek nevelik a leányukat, még Apponyi Albert is legénylakást tart az Újvilág utcában (igaz, hogy női szemek helyett az ifjabb Pitt könyveibe nézegetett itt), Szemere Miklós elhagyja a római nagykövetséget, mert Budapesten a legmulatságosabb az élet: muzsikás, bolondos, trikós, sámpányeres, nagyvilágias korszak, csak úrnak vagy kéteshírű nőnek érdemes lenni, farsang van nyáron, szerelmes, vígkedélyű királyfi poharazik Rákóczi vezéreinek unokáival... Mintha a mayerlingi forgópisztoly dörrenése az egész korszakot befejezte volna. Fázósan, felgyűrt gallérral, a fal mellett sietett haza a nagyúri publikum a bálból, a métreszek újra örök hűséget és engedelmisséget esküdtek, és a házmesternével kártyát vettek, a Párisi utca suszterei abban hagyták a hercegekről való ábrándozást a kis serházban, a masamódleányok haját meghúzta az anyjuk, mindenki munkájához fogott, adósságrendezéshez, kaptához vagy tanuláshoz... A trikó jódarabig céltalanul feslett fel tánc közben a régi Népszínház operetteiben.

Józan, szomorú és a regényes helyzetek iránt tökéletesen érzéketlen korunkban megint megszólalt a Buldogg-pisztoly Bécsben. Egy szegény herceg ismét elment az utolsó találkozóra, ahová csak királyfi vagy költő megy el, kereskedőseged sohasem. Józantalan, ostoba és megvetett dolog korunkban az úgynevezett *utolsó találkozás*... Miért? Minek? Találkozni azoknak, akik elválni akarnak?... Régi, elmúlt szép délutánokról, virágokról, hervatag, gyönyörű kertekről, boldogtalanul hosszú, elfelejthetetlen ölelésekről, egymásnak mondott, szinte a végtelenségig emlékezetes szavakról újra megemlékezni?... Utazások képét visszahívni a múltból, illatokat, tájakat, amelyek úgy kísérték, mint az élet; szemeket, tekinteteket, ajkakat, homlokokat, hangokat, kéz- és lábmozdulatokat, amelyek egykor ételt és italt, mennyet és álmot, fájoan reszkető életet, boldogító szép halált jelentettek: miért visszaidézni, mikor lement a függöny, és az aktorok az öltözőben éppen azzal vannak elfoglalva, hogy a lovagcsizmát levonják lábukról, a színésznő füléről ledörzsöli a festéket, a sűgő egy szempillantás alatt eltűnt helyéről, és az Arany Oroszlánban spriccerét hosszú kortyban issza...

A Hofrát leánya, bizonyos Lotti, különben is szemérmetlen perszóna vala. Finomság, érzelem, költői elgondolás nélkül való némber, aki lelketlen kereskedelmi életet gondolt életének, hangversenyénekesnő lett, mert foglalkozás kellett - tehetségtelen, törekvő, kapaszkodó, erőszakos, feltűnést kereső, olcsó gondolkozású hölgyi alak, aki bizonyára sohasem vette észre, hogy ősszel sárgulnak a Práterben a falevelek. Ismerem őt, itt jár-kel Pesten is meg Debrecenben is: a tehetségtelenség, az ordináreság, a feltűnni vágyás, ha nőnemű figurát ölt. Költésznő vagy hangversenyénekesnő lesz, a zsűron nyafog, atyjára, a Hofrátra hivatkozik, és változsirot szerez az öreg úrnak. Fád, érzéketlen, szerelem és költészet nélkül való lénye hivalkodik, mint a körúti boltokban a gyári cipő. Házmesternek álma, cselédek esti megbeszélése, ponyvaregények finomtalan figurája, félreismerhetetlen párfőmöt használ, azt hiszi, hogy a fodrász a legfontosabb lény életében - ő veszi meg a napernyőt, a kalapot, amelyet árért és feltűnőségért senkire sem lehet rászózni, lelketlenül veri a zongorát, és míg énekel, arra gondol, hogy fűrtjei fején rendben vannak-e, hízelkedik vagy pöffeszkedik a férfiakkal való társas érintkezésben - arckenőcs, divatáru üzlet, Mágnás Elza: ez volt ő, Lotti.

Az estilap kirakatában e halott némberről fényképeket láttam. Trióban, fürdőruhában, idegen, szemérmetlen férfiakkal hemperg a fényképész előtt. Lelketlen arcán a mosoly hasonlatos azon nők mosolyához, akik mezítelen, tiltott fényképeken szerepelnek, gyermekifjak és vének mulattatására.

Szegény, ábrándos, bolond herceg - vajon mit gondolt magában, míg e szennyes ruhát szerette?

Most meglakolt érte. Úgy járt, mint egy szobafestő legény. Vitriolt kapott a szemére a külvárosban.

Szegény.

(1915)

A „NYILAS HÁZ” LÁTOGATÓI

A régi esztendőkből egy ódon házban laktam a Belvárosban, és gyakran arra gondoltam, hogy ebben a házban már gyilkosság történt. Tökéletesen hasonlított a ház ama régebbi regények által leírt házakhoz, ahol az átutazó kereskedőt megfojtják, nőket késszúrással a láb alól eltesznek, azután befalazzák a halottakat. A padló girbegurba volt, és olykor percekig állottam egy sarokban: vajon melyik deszka alatt fekszik a lókupec? A ház hátsó részében laktam, ablakom a kéményekre és tetőkre nyílt, hosszú folyosón kellett végigmenni, amíg lakásomig jutottam, a kockakövek az udvaron és a gránitlépcsők néha megmozdultak lépteim alatt, mintha üreg volna odalent. Egyszer világosan hallottam, hogy hosszan és fájdalmasan sóhajtott valaki a falban, ahol valaha ajtó lehetett... Tavasz volt akkoriban, a kéményekből a fehér füstök húsvéti fodrozással lebegtek el a háztetők felett, és a Dunán oly hosszadalmasan búgott egy hajó, mintha nőstényét keresné az óbudai kikötőben. Egy nőbe voltam szerelmes, és cserepes virágot állítottam az ablakomba, amelynek gyermektenyér üdeségű szirmai céltalanul bámultam. Egyáltalában soha annyi szépet nem láttam, mint életemnek ebben a szakában. Mily szívderítő volt a lóvasút, amely Budára gurult, sóspercek és friss ser illata volt a padoknak. A szerviták tornyán az óramutatók, mint egy jókedvű farsangos felragasztott bajuszai lengtek a szélben. És egy régi, zöld kapu előtt ácsorogtam, amelynek kilincset múlt időkben egy hercegnő keze érintette.

Nemrégiben ismét e tájon mendegéltem. A belvárosi sikátor még nem változott, holott a tótok már meglóbálták a csákányt Nepomuki Szent János szobra felett, amely az egyik fülkét díszíti az udvarban, ám közbetrombitált a háború, és a tótoknak más dolguk akadt. De másfelé is látható még a régi belvárosi élet nyoma. Az üregek a mélyben konganak lépéseim alatt, csak a képzelődésem lett fáradtabb, a halott várost nem tudom elgondolni a küszöb alatt, ahová gyilkosai rejtették. Egyáltalában minden fáradt a városnak e régi negyedében. Lassabban járnak az emberek estefelé, mert igazi belvárosi ember nem csavarog ám a Váci utcában, de a Koronaherceg utcán sem, azok ott mind idegenek, messze, tán a külvárosban laknak, és ragyogni szaladnak át, nem egyszer Budáról, a belvárosi kirakatok elé. Bizonyos, hogy a Buda Városához címzett vendéglő tulajdonosa nem volt negyven év óta a Váci utcában, pedig tíz lépésnyire lakik innen. A Károlyi-kert környékén - az igazi, régi Belváros egy darabja - legfeljebb az estilap automobiljának zúgása veri fel a csendet, ha néhanapján az öreg Polónyi Géza véleményét kérdezi meg a hírlapíró. Bizonyos, hogy itt még laknak szerelmes emberek, a setét udvarokon, nyurga bérházakban; a Szarka utcában, Galamb utcában az esőfátyolos alkonyba merengve néznek őzszemek, és egy földszinti szobában ott üldögél egy fiatalember, aki reménykedve, aggódva hallgatja az utcán elmenő lépések kopogását. - Lépéseket hallgatni! Estefelé - télen korán sötétedik - ózüst edényben fénylik a tea, mint aranyhajú nők barnább hajszájai, és valahol most indul el valaki a régi ház felé! A várakozó hallja a rendőr unatkozó lépteit, gacsosan megy valaki, katonabakancs patkója kopog, anya és leánya sietnek egymás mellett, ahogy csak a belvárosi nők tudnak egymásba karolni, talán egy vidéki ember megy bizonytalankodva, hogy Göndöcs Benedek módjára vendéglátó házat keressen. A vén kövek, amelyeken már annyi láb ment el a messzeségbe, ismeretlen célok felé, közömbösen viszik tova a péklegényt és a szerelmi délutánra siető, remegő bokáját, lenge szoknyafodrában is megbotló, karmantyújában Mária-érmét vagy Antal-szobrocskát szorongató dámát, akinek lépteit a hallgatózó két taktusra oszthatja: két egymás után gyorsan következő sarokkoppanás hangja kivehető a némán gyermekkori imádságot mormoló nő járásában... Mintha a hét főbűn az idők folyamán kis gödröcskéket vájt volna a régi kövekben a belvárosi utcákon, hogy a tilalmas szerelemre siető cipősarka megakadozzon e furcsa vályúkban. Nemcsak Madridban jártak a

nők a jóbarátnő, a hallgató öregasszonyság, titokzatos jósnő, kancsi szabónő lakására, hogy ott esetleg egy bánatos lovagnak vigasztaló kézcsókra nyújtsák a kezüket - midőn a kesztyűcske felhajlik a csuklón, mint a viráglevél... Nemcsak Madridban tudják a szenyórák, hogy a sűrű fátyolon át hogyan lehet csókolózni és a derékfűzőben leülni... Mindezt már ismerték a régi Belvárosban is, ahol a girbegurba lépcsők varrónők címtáblái alatt kanyarodnak. Hajdanában a Belváros volt az ifjú Budapest szerelmi találkozóhelye. A kémények fodrozó füstjében elégetett szerelmes levelek egykor megbízható, később hűtelenné váltott szavai és mondatai, mint Andersen cigaretta- és cigarettapapirosból vágott táncosnői lebegtek a Szarka utca felett.

Itt szerettek azok a pesti dámák, akik szerelem - izgalmas, fájdalmas, álmatlan éjszakát szerző szerelem - nélkül egy hétig sem tudtak élni. Mindig sírni, mindig nevetni, mindig egy nevet mondogatni, és a boldogságtól megörülni a kis számárnak, amely régebben egy kertész virágos cserepeit fuvarozta...

Itt esküdtek meg életre-halálra, síríg tartó szerelemre - hogy ráncolták homlokukat a bolt-hajtásos szobák falai, midőn százötven esztendő múltával ugyanazt hallották a női ajkáról.

Némelyik régi házban nem volt számjegy sem. Csak arról lehetett megismerni, hogy a század eleji árvíz jelentette egy kőbe vésett nyíl. A „nyilas házba” hányan jártak a nagymamák közül, akik mostanában hófehér hajjal hagyják el a templom hajóját a ferenci barátoknál, áhítatos vasárnap délelőtt.

Amíg elgondolkozva járok a régi Belvárosban, felvetődik a kérdés: hová lett innen a szerelem? A házak vénültek meg, vagy az emberek? Hová lett a tót házmester, aki a kulcsokat kezelte, a gázláng, amely szabadon remegett drótkosarában a kapu alatt? A bársonyabátoknak, prémeknek, fátyoloknak illata, amely a régi belvárosi sikátorokat betöltötte a menekülő nők után; a boldog és megelégedett szerelem mély, enyhén ringó járása a szélben zörgő borbélytányér alatt; és a csudálkozás a Duna-parton, a Gellérthegy oldalán pislogó lámpásokon... „Vajon ki lakik ott? szeretik egymást az emberek?”...a virágkereskedés párás ablaka mögött vér piroslik, és az ékszerésznél a rubint vakít; amidőn régi időkben szokás volt a Váci és Koronaherceg utcán szerelmi délután végeztével sétálgatni. „Jó estét!” - mondta a vörösszakállú Tiller, amikor a Váci utcába befordult, és az első háznak, az első nőnek megemelte kalapját, köszönt az egész gyönyörű gyülekezetnek e rötszakállú, híres pesti férfiú.

Ma is arra járnak a város szépei, de a mellékutakban a kikoptatott kövezeten a hét bűnök gödröcskéiben összegyűlik az esővíz. A szerelem is a nagy körutakra költözött.

(1916)

VOZÁRY

Egy áradó márciusi napsütésben, habfehér virágú fa közelében eszembe jutott Vozáry, a tavaszcsináló mérnök.

Személyesen nincsen szerencsém ismerhetni őt, de az utóbbi tavaszi hetekben mindenütt hallottam nevét. Turfon, színházban, társaságban, esti sétán és déli napsütésben a Stefánia útján.

Pesten szeretik a furcsa, rejtelmes embereket. A legtöbben Vozáryt olyanformán képzelik, mint egy középkori bűvészt, aki a budai oldalon varázsvesszejével szétűzi a Pest fölé tolongó esőfellegeket az ég négy tája felé. Mások fantasztikus mérnöknek vélik, aki gépei között kék zubbonyban, az amerikai mérnökök biztonságával munkálkodik, és erős feszültségű áramokat, villamos sugarakat lövell a pesti égboltozatra, hogy délben minden dáma a lehulló esőzés veszedelme nélkül megmutathassa új kalapját, tavaszi ruháját a városban; a szerelmesek Vozáry találmányában bizakodva kiránduljanak a hűvösvölgyi erdőbe; a temetések délutánonként zavar nélkül végbemenjenek a pesti és budai részekben; déli és délelőtti napfényben játszon Budapest tavaszt; a kislányok megkapják áprilisi szeplőiket az orrukra; a cipőcskéket ne érje sár, és a gonddal, csínnal, varrónők álmatlanságával elkészült új női ruhák veszedelem nélkül illatozzanak szerte a városban, a körutakon és Andrássy nemes útján.

Az öreg Vozáry - legtöbben mégis csak ezt hiszik - egy régi világbeli lovag, aki találmányával a pesti nőknek felhőtlen tavaszi napokat óhajt biztosítani; fiatal korában bizonyosan rajongott a szépnemért, és öregségére villamos sugarakkal árasztja el az égboltozatot, a várost, a szíveket, a gondolatokat... És a rejtelmes, tavaszcsináló férfiúról a pesti társalgási nyelv számos tréfás fordulatot produkált.

- Vozáry haragszik Pestre - mondták az elmúlt napokban, midőn esőzés volt a városban.

A Höfer-jelentéseken kívül új és sokak által figyelemmel kísért tudósítás jelenik meg esténként az újságban. Vozáry időjárási jelentései. Lehetséges, hogy a nőket ez is érdekli, mint a harctér eseményei.

Amennyit én tudok Vozáryról (félleg hallottam, félleg elképzeltem), a magyar tudósok azon félreismeret seregéhez tartozik, akit a divat és a korszellem egy darab ideig felszínen tart. Csodákat várnak az új találmányoktól, aztán, miután a csodák sohasem következnek be, elfelejtik őt. Esztendőik, néha évtizedek múltával, tökéletes, kipróbált, átdolgozott formában jelenik meg az elfelejtett találmány. S talán egy német mérnök nevét teszi majd világhírűvé. A magyar garabonciás diákra ekkor már senki sem emlékezik.

A két Bolyai óta minden magyar tudós eleinte a nevetségességgel vagy félreismeréssel küzdött. (Itt csak a professzorok fiai születnek egyetemi tanárnak, amint a budapesti orvosegyetemen két-három doktorcsalád dominál. „Beházasodás útján” - ismerik e furcsa szót az apróhirdetésekből? - lesznek a professzorok, az akadémikusok; eladó leányok szoknyája alatt található a tanári kalap és az akadémiai tagság.)

A legtöbb magyar tudós szinte ellenséges, idegenkedő, kárörvendő világot talál maga körül, midőn Magyarországon először széttekint. A gyufa feltalálója, Irinyi szegényen és elhagyatottan halt meg, sohasem vették semmibe hazájában. Kőrösi-Csoma, a nagy utazó, vagabund-figura volt. Puskás Tivadart, a telefon tökéletesítőjét, általában szélhámosnak tartották Budapesten, és csodálatos, hogy be nem zárták. Földvári budapesti kémikus, midőn Párizsba

utazott, a pályaudvaron a francia akadémia tagjai (talán jelentősebb dolog ez a magyar akadémikusságnál!) várták, közöttük Curie, akinek nevéhez felesleges jelzőt tenni. Itthon, Budapesten csak annyit tudnak Földvári kémikusról, hogy éjjel mereven, furcsán üldögél a vendéglőben vagy a kávéházban, sokat eszik és tömérdek szódavizet iszik. Ki tudja, a szűk tudományos társaságon kívül, hogy Európa egyik legnagyobb matematikus tudósa, Fehér Lipót, a budapesti egyetemen tanít, de Párizsban, a Sorbonne-ban Fehér Lipót elméleteit külön órán fejtegetik a professzorok? Vámbéry Ármint leginkább az angol király barátságáról ismerte a közönség, míg Fodor mérnök felé csak akkor fordult a közfigyelem, midőn Edisonval együtt automobilozott Magyarországon.

Korántsem akarom a kísérletező tavaszcsinálót, Vozáry nyugalmazott főmérnök urat a magyar tudományosság e csillagaihoz hasonlítani. Hisz Vozáry nevét mostanában nagyobb érdeklődéssel ejtik ki Budapesten, mint például a régen elhunyt Bolyai Farkasét. Az ismert varietéigazgató, Daisy, bizonyosan szerződtené az orfeumba, hisz ő most oly divatban van, mint Haverda Mária, a verekedő Lujza vagy a nagyváradai Preiszné. Vozáry mérnök úr nem panaszkodhatik az érdeklődés hiánya miatt, a nagyváros nevetgélő és léha publikuma olyan sűrűn emlegeti nevét, mint Fedák Sáriét. Csak annyi baj van, hogy senki se veszi komolyan a mérnök kezdetleges találmányát. Régente elaludták a tudományos kísérleteket; a tudós az egykori fametsző szerint könyvei vagy lombikjai között üldögél, macska doromból a vállán, és virraszt, amikor a rendes emberek alusznak. Ez volt régen a közfelfogás a tudósokról, talán csak a rejtelmes Hatvani professzor volt kivétel, akinek bűbájosságát félték is. Most a Vozáry-féle tudós egy nagyon felvilágosodott, szerfőlött cinikus és az élet komolyságaitól félő közönséggel találja magát körülveve. A jó hírlapíró fiúk, akik kötelességtudásból és hírszerzési ambícióból felkeresik az öreg Vozáryt, maguk is kedves emberek, az étellel s halállal komáznak, nagyobb dolgok sem imponálnak nekik, mint a fellegek. Tréfásan vagy álkomolysággal jelentik lapjuknak a tavaszcsináló mérnök cselekedeteit - míg a tudósok hallgatnak. (Igaz, hogy egy tudós dicsérete a másik tudósról nehezebben történik, mint a teve megjelenése, amely a tű fokán átbúvik.)

Napról napra - az időjárás Vozárynak kedvez - többen érdeklődnek a tavaszcsináló mester után. Érdemes őt feljegyezni, mint a Montgolfier testvérek léggömbjét, az első gőzhajót vagy azt a sok furcsa találmányost, aki a repülőgéppel foglalkozott, megbolondult, tornyokról, háztetőkről lezuhant, amíg az első igazi repülőgép kattogni kezdett a felhők alatt. Marconi levegősürgőnyei oly hihetetlenek voltak, mint a magyar Lénárt professzor X-sugarai, amelyeket manapság már Röntgen név alatt ismerünk. Lehetséges, hogy a mérnöki tudomány, amelynek figyelme a földünket körülvevő légkörre koncentrált, valamikor Vozáry tudományát is tökéletesíti. Jules Verne harminc esztendő előtt írt már a tengeralattjáró gőzösről és a repülőgépről. Mégsem lehet azt mondani, hogy ő ezeket feltalálta. Lehetséges, hogy Vozáry fantasztikuma egy ujmutatás csupán, kezdő feltalálók, ambiciózus mérnökök számára. De nem volna meglepő, ha az öregúr valóban el tudná üzni az esőfelhőket a budai hegyekről. Kísérletezése mindenestre inkább megérdemli a komoly tiszteletet, mint a felületes, gunyoros ítéletet. Magyar tudós szokásos küzdelme a Vozáry élete.

Régebbi években, hírlapírói mesterségem és egy jeles, originális magyar nagyúr barátsága révén többször kerültem érintkezésbe feltalálókka, mint más polgárok. Félbolondok és okosak, számítók és fantasztikusak, ravaszok és együgyűek jöttek a szemhatárra, akik titokzatos leveleket, gyűrött írásokat, kabalisztikus számjegyekkel teleírott könyveket helyeztek az íróasztalra. Sz. M. pártfogó híre messzi vidékről a Pannónia szállodába csalogatta a találmányosokat. Tanító jött az új Ábécével; hajnövesztő zsírt hozott a vidéki szolgabíró, amellyel a boldogult Eduárd király és a kopasz Miklós cár fejét óhajtotta bekenni, végül megelégedett az

öreg honvéddel, akinek kilencvenesztendős korában ígért hajzatot; repülőgépesek és örökmozdonyosok, új lópatkó feltalálók és indiai orvosok, férfiöregséget legyőző szerekkel kísérletezők és titokzatos labdák feltalálói, amelyeknek dobálása az ifjúságot, a rugalmasságot visszatéríti. Hasbeszélők, jósok, versenyló hipnotizőrök, messzeföldről jött tengerészek, szibériai utazók az ősmagyarok füveivel, indus fakírok és falusi garabonciások, japán birkózók és magnetikus médiumok... Ők mentek át a színpadon a messzi években, midőn Sz. M. még kedvelője volt a csodabogaraknak és furcsaságoknak. Addig fogalmam sem lehetett arról, hogy mennyi szélhámos, félbolond és hívő töri a fejét meglepetéseken Magyarországon!

Az újszerű felfedezéseket mindig csak egy paraszthajszál választja el a bűvészkedéstől. Az időjárás az emberek gyermeki öntudata óta felettünk, kívülünk, akaratunkat felülmúló véletlen volt. Misztikum, mint az álom, mint a tavasz vagy az ősz. S amíg lehajtott fejjel üldögélek a márciusi napsütésben a Városliget sétaútján, az öreg Vozárynak szívemből igazat adok. Ez idő tájt, ébredő tavaszban a háborún kívül csupán az időjárás érdekelheti legfőképpen az embereket. A háborút a katonáink csinálják; nagyon megnyugtató és kielégítő érzés volna, ha a szép tavasz véghezvitelét egy öreg, kedves tudós magára vállalná Budán.

(1916)

BUDAPEST ÚJKORA

A fűvészkert egykori üldögélői, a görög bölcsek pesti atyafiai példájára, egy kis parabolával kezdem mai elmélkedésemet.

Bárczy Istvánról, Budapest jelenlegi polgármesteréről azt a legendát találta ki egy öreg nyugdíjas, hogy háromesztendő koráig néma volt. A nagyon tiszteletre méltó Sacher családban a gond, bánat, szomorúság, e három legjobb barát mindennapos vendég volt. A remény mind ritkábban nyomta meg az ajtókilincset, mint a mostani időkben a harctéri levélhordó. A régi Váci utcai bérház rácsos folyosóján már Erzsébet királynéről meg Rottenbillerről beszélgettek a gyerekek, akik a kis Sacher fiúval egy évszakban születtek, csak a későbbi polgármester nézte hallgatagon a pajtásai játékát. Az öreg Lisznai doktor, aki okozója volt, hogy a régi belvárosi polgárok matuzsálemi életkort értek, és a 7-es számjegy csaknem valamennyi pesti patrícius sírkeresztjén feltalálható, elgondolkozva tapogatta a néma fiúcska koponyáját. Itt még ő sem tudott segíteni. (Az volt a tudománya, hogy vén emberektől távortartotta a kaszást.)

Egy napon Sacherné úrasszony (született Bárczy lány, aki péceli csendességében elmerengve, aggódva, féltő anyai szívvel nézi mostanság is a fia merész repülését) zsírt olvasztott a konyhán. A néma fiúcska, szokása szerint, anyja szoknyája körül tartózkodott, hisz a pajtásaival nem tudott beszélni.

Sacherné asszonyom a tűz körül foglalatoskodott, midőn egyszerre, mint a varázslat, egy mély, szinte férfiasan komoly, intő hang megszólalt a háta mögött:

- Vigyázz, mama, odaég a zsír.

Sacherné asszonyom ijedtében csaknem sóbálvánnyá meredt. A forró zsír a kezét is megégette. (Tán még manapság is meglátszik a nyoma.) A néma fiúcska szólalt meg, aki ettől a naptól fogva folyékonyan, gyermeki gagyogás nélkül, mély hangon beszélt, familiája nagy öröme.

Igaz-e a legenda? Manapság erről már csak a polgármester édesanyja tudna beszélni. Mindenestre légsúlymérője e kitalálás annak a szeretetnek, amely a jelenlegi polgármestert babonás, természetfölötti jelvényekkel ruházta fel tíz esztendőn át. És míg elgondolkozva lapozgatok egy-egy nagyszerű, szinte korszakos új könyvben,* amely most hagyja el a sajtót, és Budapest utolsó évtizedéről statisztikát, történelmet, elmélyedésre készítő adatokat ír, a kis Sacher fiú hangját hallom:

- Vigyázz, mama, odaég a zsír.

Budapestről az utazási könyvek azt írják, hogy gyönyörű ifjú hajadon a vén Duna partjain, és tavasszal ibolyaszaga van a városnak, mint a pesti korzó hölgyeinek; őszi időben Buda adja meg a város tónusát, lehulló vadgesztenyék kopognak a bástyasétányon, a méla csöndben áthallatszik a túlsó partról a kioszkbeli katonabanda muzsikája. Az ős és Buda egy anyától születtek.

Húsz év előtt jöttem a városba, mint a Dumas regényéből való ifjú, egy tallérral és mérhetetlen ambícióval, mint a tizenhatesztendő emberek szokták. A vonat hajnalban érkezett, és Rákoson, a koraőszi levegőben már érezni lehetett Budapest szagát. Akkoriban a gyárkémények és a zöldségeskofák gondoskodtak a város odörjéről. Lóvasút ment a Kerepesi úton, és

* Budapest újkora. 1906-1916. Írta: Dr. Szilágyi Hugó.

olyan vénséges vén kocsisok hajtották az öreg lovakat, hogy szinte azt hihette az ember, mindig őszi dér van Pesten. A tülök olykor megszólalt, mint egy régi német városkában, és a Váci utcát sör- és virstliszaggal látta el a régi Korona vendéglő. Az *Uhr*-ban régimódi ruházatú boltosok üldögéltek esténként, és a Párisi utcában hatvanesztendő masamódkisasszonyok díszítették a kalapokat. Ah, mily vén város volt akkor Budapest! Sneider kisasszony volt benne a legszebb hölgy.

Sneider Fáni az egykori Kalap utcában lakott, és reggeltől estig a tükörben nézegette magát. Olyan szőke haja volt, mint a borbélyműhely ablakában a párizsi viaszfigurának („párizsi szőke”, mondták egykor a műértők a vörhenyeges hajra), arca fehér és piros, és szeme olyan kék, mint Bécs alatt a Duna. Első kedvesem, szerelmem, nagyvilági ismerősöm, pártfogóm és nevelőnőm volt Sneider kisasszony. Kis szobám volt, amelynek ablaka alatt az udvaron ecetfa virágzott tavasszal, vasból való kút állott szalmába göngyölve télen, amelynek víz húzója úgy nyikorgott, mintha egy dalos, nagyon öreg ember egymagában nótáztatna valahol. A bútoroknak olyan kifelé görbülő lábuk volt, mint a mopszli kutyának, és horgolt terítő volt vetve minden lehetetlen helyre. Vasárnaponként egy régi óra zenélt az ebédlőben, és a könyvespolcon pirosba és aranyba kötve Kisfaludy regéi foglaltak helyet. Sneider kisasszony rózsaszínű fába ékelt tükröt tartott a kezében, és szerelmes volt egy fehérköpenyeges tisztbe, aki Milánóban feküdt. A könyvek és a regények a húszas és harmincas esztendőket - a múlt században - már régen letárgyalták, és húsz év előtt a Kalap utcában még biztosan föl lehetett találni egyes öreg gavallérokon a Napóleon-kori kék frakkot. Mintha ötven esztendővel később járnának az órák, és Sneider kisasszony elmerengve nézett a szemembe:

- Nem akarna katona lenni? Költő és katona egy személyben?

Mindig orgonaszaga volt a ruhájának, naplót írt és bő, virágos szoknyában ment vasárnaponként a templomba. Mise után különböző Frédi és Henry nagybácsik, valamint nagynénik, akiket Züzánnak és Rózinak neveztek, jönnek látogatóba, délután egy tisztúr ócska vaffenrokkban és bőszárú csizmában, amilyenben a vidéki színpadon játszanak. A tisztúrnak néha fél óráig kell várakozni a kis szalon százszor látott gömbölyűkeretű fotográfiái és albumkönyvei társaságában, amíg Sneider kisasszony a toalett el készült. Mindig friss és üde volt az arca, aprókat lépett, legyező volt a kezében, gyönyörűeket sóhajtott, és azt a rövid negyedórácskát, amely a petróleumlámpás felgyújtásának idejét a délutánban a nappaltól áthidalta, éppen úgy csókolózással és kézfogással, halk esküvésekkel és a kis fejnek a férfivállon való elhelyezésével töltötte, mint a múlt század elején minden valamirevaló kisasszony, aki Himfyt vagy Byront olvasta.

Mintha az egész életnek nem lett volna egyéb célja az egykori Belvárosban, mint a vasárnapi délután! A régi házak furcsa szobáiban a pillangós, fehér függönyök mögé lágyan szállott be az esthomály, és a görbelábú székek, amelyek illedelmes távolságban állongnak egymástól a délután jőzanságában, láthatatlan kerekeken közel gurulnak egymáshoz. Az utcákon - a girbegurbákon - litániáról ballagnak haza a kifliformájú öregasszonyok és vén bibliai kezdőbetűkhöz hasonló férfiak; az ablakok vaskosara mögött egy pillanatra megelevenednek az álmok, mint rózsaszínű színpadon felszalad a kárpit. Kis vadászkastély áll valahol, és a koszorúalakú erdőből mélabúsan hangzik a vadászkürt... Régi német városkában külföldre masírozik a század, a banda szól, a katonák kabátja fehér, és a dobos a levegőbe dobja a dobverőt... Vagy tavaszi majális van, és gyöngyvirágszaga van az erdőnek, a lövészek valcert táncolnak a városka hölgyeivel, a polgári zenekar fáradhatatlanul fújja a Klapka-indulót.

Sneider kisasszony ilyenkor mindig fiatal hölgy volt, és Henryval egy kényelmes postakocsiban ülve, utazott Velence felé, ahol a tenger kéklik.

Fiatalembert nem lehetett látni Pesten az időben, és Podmaniczky Frigyesnek fehér szakálla és piros szegfüje képviselte a nagyvilági látszatot a városban. A Belváros kanyargós sikátoraiban német cégéreket zörgetett a szél, és bizvást várhattam a peleskei nótáriust, hogy előpenderül valamely utcasarkon - mintha a híres jegyző óta mitsem változott volna a város. A belvárosi patríciuscsaládok tüntetőleg ragaszkodtak németségükhöz, a magyar újságokat csak a jogászok olvasták a kávéházban, akik lármázni jártak a Múzeum-kertbe. A hazafiság furcsa, szinte humorisztikus alakban mutatkozott a városban, a cylinder mellett ugyan már nem hordtak kakastollat, de az ifjúság vezére még mindig Szűcs Pátri volt. A pesti polgárok mulattak a jogászok heccein; a merőben érzéketlen lakosságú Nagykörúton, ahol még csontvázként, kihaltan, soványan állongtak a mai paloták, és egy cipésznek volt a legszebb kirakata, mert este három lámpa világította, a mai elegáns ügynököknek az ősapjai jártak csizmában és magyar nadrágban, a Koronaherceg utcában harminc forint volt a legdrágább kalap, és az öreg Kléh István volt a legzseniálisabb takarékpénztári igazgató a városban.

Ah, mily csöndes és öreg volt ez a város húsz év előtt! A plakátokat betiltotta a rendőrség, ha dekoltált színházi hölgyet ábrázolt, a csirkefogók és a színészek tarka nadrágban jártak, a nőneveldek és elemi iskolák százesztendős házakban voltak elhelyezve, ahol a víz befolyt a tetőn, és az utcákon nem lehetett közlekedni, mert mindig köveztek - s évekig ezen csodálkoztam leginkább a városban.

Lehet, hogy a vándormadárként szálló esztendők teszik, hogy manapság már alig látni öreg embert Pesten, mert hisz azok a régi öregek, akik mogorván és gyanakodva fogadták egykor Pest beözönlő új lakosságát, elmúltak. A boltosok, akik a vidékre utaztak az utcákon, az ügyvédek és ügynökök, akik kancsal tekintettel furakodtak az új lakosság soraiba, értéktelen részvényekkel, rosszhiszemű üzletekkel tépázván meg a vidéken már amúgy is tönkrement új pestieket, a rossz nők, akik a vidéki plébánost az ablakukba ültették csibukozni, éjjeli kávéházak veszedelmes söpredéke, amely még az ötvenes esztendők iskolája szerint gyakorolta a „parasztfogdosást” a játékosasztalnál, a mulatóhely pezsgőjénél vagy a táncosnők szoknyája mögé rejtőzve - megöregedtek, elmúltak, ordináre hangjuk többé nem veri fel a kávéházak csendjét. Ma sem jobbak az efféle emberek Pesten, de fiatalabbak, tehát gusztusosabbak. Mily humoros tünemény lehetne egy nyolcvanas évekbeli Váci utcai gavallér manapság!

Először a körutakon kezdték - ahol Klondyke ifjai telepedtek meg a kávéházakban, hol felhangzott az első angol szó, és a legelső Amerikát járt szélhámos kibontotta a csillagos lobogót: le a bajusszal!

Mintha csupán a férfiak bajusz- és szakállviselete akadályozta volna a várost fejlődésében! A borbélyok megfenték a késeket, és a város egyszerre nőni, fiatalodni, emelkedni kezdett. Új, amerikai, angolos szokások honosodnak az angolszász divattal, a lóversenyzés sportja az öreg belvárosi kávéházakba szorul, ahová a zsekék járnak inni és biliárdozni, a Körúton, mint rohanva vágató lovascsapat éles trombitaharsogása zendül végig a testedzési sportok hangja. A közelgő huszárcsapatot még eltakarja a távolság és a por, de a csákók már kicsillannak, jön a sportok legmámorítóbbja, a futball.

A nyolcvanas évek görnyedthátú dandyfigurája, a Hatvani utca sarkáról életunalommal kacérkodó, émelegősen előkelősi fiatalemberei után egyszerre angolos ruházatú, tisztára borotvált, szélesedő vállú fiatalemberek tűnedeznek fel a városban. A rövid, dupla gallérviselet előnyösen domborítja ki a nyakizmokat, minden utcasarkon fogorvos akasztja ki a tábláját, mert a helyes és jó táplálkozáshoz ép fogak szükségeltetnek. Az ifjú bízva bízók külföldre járnak tanulni, nagyszerű utcai lapok keletkeznek, amelyek felrázzák a pestieket tunya, érdeklődés nélküli életükben. Párizsi kirakatok támadnak addig néptelen utcákon, és süvítve száguld az automobil a bámészkodó bérkocsik között. Egyszerre az ifjúság lett az úr a városban, ahol száz eszten-

deig vénséges vén belvárosi polgárok igazgatták a dolgok rendjét. A bakter többé nem mer éjjel kiáltani a ragyogó lámpák alatt, és a kakaskukorékolás helyett a sportcsapat kapitányának éles füttye kelti fel vasárnap reggel a diákokat és fiatal munkásokat. Aztán egyszerre megérkezett az új polgármester, és bátor kézmozdulattal most már az egész Budapestet átnyújtotta az ifjúságnak. Nesztek, tiétek az egész város. Tucatjával építik a gyönyörű iskolákat, ahol az ifjakat nevelik, és a polgármester rúgja az első labdát az új sporttelepeken. Edison filmjein berregve érkeznek el a város számtalan színpadára külföldi országok jeles szokásai, csodaszép utazások és gőzhajók kolosszus alakja tíz lépésnyire ring az óceánon. A Pacific-vonal gőzösei rohannak, majd a Niagara zuhog. A tízéves fiú egy este megjárta az óceánt. Kár, hogy ízléstelen kalmárok az amerikai zseni találmányából ostoba és undorító színházasdit fúrtak-faragtak, ami ismét hosszú időre visszaveti a pesti ízlést.

Bár késő ősre jár az idő, gyönyörködve kell végigmenni Budapesten ma mindenkinek. Öreg emberek mogorva és penészszagú városából, ahol legfeljebb a sváb falukra emlékeztető búcsúk kintornája képviselte a mozgalmas nagyvilágot, csillogva és diadalmasan épült fel az ifjúság városa. Fiatal kalapácsok csengése, lelkes férfiak okos tekintete és serény munkáscarok acélgép pontosságú munkája zeng vissza az elmúlt évtizedekből. Nappal mindig építettek, palotákra tornyot a nap felé, és éjszaka mintha temettek volna: végtelen sora a temetőkocsiknak hordta ki a korhadt anyagot a városból, öreg emberek és öreg házak, régi utcák és szokások tetemeit.

Kár, hogy e gyönyörű városban, ahol télen is gyakran ragyog tavasz napja a paloták felett, a csinos emberek és a legszebb nők városában - az asszonyok szemében napkeleti, sűrű éjszaka tündöklök, míg ruházatukból francia ízlés parfümje árad, a férfiak elszántak, de kissé darabosak, mint akik nemrégén mosták le az aranyásás sarát kezükről - a szívek és elmék finomodása hátrányban maradt a csengő üllők munkájában.

A szívek itt oly szomorúak!

Mintha elszállottak volna az énekes madarak az építődaruk láncainak csikorgásától.

A régi, patrícus Pest teljesen eltűnt. A gazdagság, a lomha vagyon, mozdulatlan belváros, velencésen felhalmozott pesti érték elmúlt, hiába hangzottak el az öreg Herczeg Péter báró takarékoságra intő szavai. Az új könyvből (amely itt-ott csaknem a legjobb újságíró: Carlyle objektív hangján ír a pesti eseményekről) a közelmúlt városi politika képei szinte történelmi patinával bevonva jelentkeznek; városatyák felszólalásai, klikkek, érdektársaságok cselekedetei, jó és rossz vállalkozások, adósságcsinálások, Polónyi miniszter haragja, a főpolgármester kalapja, Szabó József bizottsági tag felszólalása, a villamos-sztrájk, Vázsonyi Vilmos, a községi üzemek létesítése, a régi 150 millió koronányi adósságnak tíz év alatt 500 millió koronára való emelkedése, Halmos János halála, aztán megint milliók, dollárok, frankok, magyar pénz, francia arany, amerikai dollár, az összes budapesti bankok kölcsöne, Lloyds Bank Ltd., Neumann, Luebeck et Co. sterlingjei, Hallgarten et Co. (New York), Seligmann Frères, Louis Hirsch (Párizs) pénzei, községi kenyér... Mint egy expresszvonat a szemhatáron: oly gyorsasággal fut el tekintetünk előtt Budapest tízéves története, francia bankárok pénzéből épített iskolánk, angol pénz adta városszabályozásunk, népjólét, közoktatás, közjótékonyosság, tűzoltóság... minden, minden, ami Budapesten értékes, drága, szemkápráztató, ami dicsőséges, szélhámosan csillogó intézmény létesült Pesten a régi téglák helyén, voltaképpen az adósságcsináló víg jogász koporsóüzlete... vagy pedig egy zseniális amerikai bankár gründolása.

Mindenesetre: mi, boldog pestiek vagyunk azon apák, akik a fiaik, maradékaik, messzi utódaik jövedelmét célirányosan, de két marékkal elköltjük. A láthatatlan, néma unokáink mondják most a hátunk mögött:

- Vigyázz a zsírra!...

Szépséges, drága, küzdelmes és dúlt pesti élet!

(1916)

EGY ÉJ

Az augusztusi csillaghullást a csónakkikötő végéről szoktam nézni.

Elhagyott fok ez éjjelőben, mint egy fatető vagy egy kútnak a mélysége; a tó nyugtalankodik olykor álmában, mintha valahol a víz közepén, a beláthatatlan sötétségben most mesélné valaki a szendergő fogasoknak, hogy Füreden egy öregúr a tóba hágott, és mindaddig előre ment, amíg lábai bírták; ősz fürteit zilálta a hullámtaraj hátán lovagló szél; viseletes cipősarka a Balaton homokjában (hol már évezredek óta ugyanazon viráglevél és kagyló alakú figurákat rajzolja a hullámverés) új nyomokat hagyott; a szívében egy kétségbeesett kiáltás vagy fanatikus, halált vágyó sóhajtás; míg elborította fejét a csapkodó hullám... A tó nyugtalanul rezzen össze álmában, nem szereti, ha idegen test van a medrében, és az öreg bankigazgató eltorzult alakját kifelé lökdösi a vízben rejlő erő a partok felé: menj, öreg, a földbe, az egerszegi héberbetűs fejfák közé, sírhalmodon majd merengve üldögél az emlékezet; mint a birsalma szagát váratlanul érezzük olykor téli délután a szekrény tetejéről, úgy jut eszébe évek múlva a hatvanéves férfiú a rokonainak. A csónakkikötő végében egy bátortalan, élettől, zajtól, lakomától és szívgyásztól megrendült férfiú a tejút alatt üldögélve, helyeslően bólint Füred felé. Igaza volt az öregúrnak.

Azt hiszem, a legkönnyebb meghalni: csillagos, augusztusi éjszakán. (Pedig a léptek, monológok, keserves, fogcsikorgató káromkodások, az élet dühös hangjaira, amelyek néha úgy morognak az éjben, mint a partról a vízbe gördülő kövek, nemegyszer rebben fel szerelmespár a sötétségben, hogy önfeledt, hallgató kézfogóját más helyre fészkelje a part mentén; a fiatal férfi tengerészsapkája és a nő szoknyafodra fehérlik, mint egy gyújtó ellobbanó fénye, aztán a csendes magány telepedik e helyre: mint messzi tájakon felgyújtott és elégett rothadt szalmának a füstje ráereszkedik mit sem tudó, nefelejcsvirágos árokpartokra, árok mélyén folydogáló tiszta kis patakok vizére, a vízen a tavi rózsára, és bekormozza távoli kertek tudatlan liliomainak a kelyhét, mint romlott költő versei a leányiskola növendékeinek szívét: a magány szomorú gondolatai fejemre így szítálják hamvaikat - a „csendriasztó szenvedélyek”, mint a távoli nádas vadmadarainak nyugtalankodása, messzire ülnek fészkeiken, és tüzes tojásaikat nem keresi a fok magányát választott éji ember.) A csillagrakéta lebukik az égről, ám a nagy tűzijáték tovább ragyog a végtelenség nyugalmaival, a tejúton jön az új népvándorlás, Göncöl fáradhatatlanul hajtja szekerét, a lábomnál kidugja a fejét egy kis fogas a tóból, és csodálkozva néz fel a lelkekkel teli, fénylő, kísértetiesen néma égboltozatra, amelynek leírásához minden penna gyenge, ecset haszontalan, fantázia sánta: augusztusi csillagos éj! Bele kell nézni az éjbe, belekápáztatni a látó szemünket az ezüstnek e tengerébe, a hold, mint egy szomorú, falusi gavallér megy el a királyok és nagyurak e mulatságából, kisvárosi figarótól való sápadt álarca szinte félrecsúszik fejéről; a kis csillagok mint rugdalózó balettpatkányok igyekeznek felfelé az ég aljáról az első négyesbe; tündöklük egy nagy csillag, mint fejedelmi, keleti szemű hölgy fodros, fekete fürtéi között a briliáns; egy másik csónakázik dél felé, és kis hajóján egyedül fújdogálja tilinkóját; kelet felé egy kis füstfelleg mögött, megnőtt szakállal, bánatos, nagy tekintettel üldögél a megholt apám egy nyírfás, széljárta csillagocskán, és engem onnan nézeget éjszaka... Ó, mily közömbös lehetne ily órákban a vetőasszony által megmutatott piros disznó és a piros nő, a holnap reménynek szürkülő mohosszakállú zöld királya és a makk ász kis házikója, amelyben egy leány fonja orsóján a nem felejtés fonalát! A fa dereka mögött késsel várakozó maszkabálos vendégek, a perdülő szerencsegolyó után ravaszdi szemmel leső játékosok, komoran lehorgasztott fejjel üldögélő cselt és ármányt szövögetők, szennyes ágyakból elindított orgyilkosok és a róka fénylő szemével tanácskozó összeesküvők! A fehérszoknyás

hableányok és képzelgő hölgyek a hintó párnáján, kéjelgő gondolatú, fantasztikus hajnövesű, boszorkány anyajegyű, pirosított körmükkel tisztátalan helyen vájkáló dámák és szenyórák, kócsagtollas büszkék, temetés-lassú érzésűek, képzelt gazdagok és szemtelen szegények, dús ruházatúak, mindennapi fehérharisnyások, rákot és gombát emésztők, divattal ábrándozgató, vallásos zsidók és gyermekeket nem szeretők: a „nagyvilági nők”, akik a pille tudatlanságával repkedik körül a maguk kis fénykörű életét, amennyit egy villamoskörte világít meg sötét képzeletükben! Ők mind: elfakulnak, messzire eltávolodnak. Itt, a kikötő fokán nem hallani a kártyák különös kopogását, a könyv leveleinek zizegését, a szüette toll végrendeletes percegését; a szerelmi álarcosbálnak hamis sikolyát, a gőzkalapács agyvelőt kalapáló ütéseit, sem az árvagyermek sírását, sem az elcsábított lány párnába fojtott keservét, nem kövér bánatot, nem lutrizó örömet... mint a fa tetején ringatózó varjú, mint elhagyott pusztai kútgödör mélyében alvó földönfutó, mint siketnéma vén halász, aki már nem várja hajóját a parton, mert rég elsüllyedt az: csendesen üldögélek a hídon és beleegyezőleg bólintok Füred felé.

A szélhámós élet messze eliramlik; célok, állomások, nyugovóhelyek, takarékpénztárak és halál utáni tervek semmiségekké válnak e csöndes éjben, mintha csillagszemek előtt szégyenkezne földi dolgokról álmódogni a virrasztó. A díva hajnalban úgyis elutazik, és üres rizsporos doboz marad emlékül a szállodában. Az utolsónak hitt és remélt szerelem, amely álszenteskedő arcfintorgatással, alattomos léptekkel sétált el a nyárilak zúgó jegenyefái előtt, már csak egy unott dal melódiájában él, amelyet vándor kintornás orvul rázendít az útszéli fogadóban, ahová lugast és az asztal lapjára írott dátumot fölkeresni térünk be. A budai erdőkben a fűvek, amelyeken énekelve hemperegtünk, javasasszony konyháján férfibolondító kotyvalékká főttek. A frakk megunt, a dalszínház lámpásai bazáros fényben ragyognak, a jószagú hintó bőrülésére köszvényes lábunkat fektetjük, ahol azelőtt ő ült, és a kísérteties holdsugár más nőknek a maszkját világítja a balatoni szállodában, midőn ismét és mindig színjátékot rendeznek egy férfi mulattatására. Az önmagunknak hazudott kábító érzések, alig elviselhető szenvedélyek, émelygős érzemények, egykor felejthetetlennek hitt élmények, megrendítő napok, visszafojtott lélegzettel átélt órák, a halál árnyéka, a mennyország üdve, a csóknak furcsa íze, ölelésnek varázsa, hangja, lépte, kiszámított mozdulata, rafinált illata a szerelemnek: mind-mind elmaradnak egy napon az alvó nyárfasorban, mint egy színész levetett kabátja, aki segédjegyzőnek szökött vissza szülőfalujába. Az énekek, mint csillogó üvegdarabok hevernek már az útszélen, a hajkoszorú és a harisnyakötő kisépértetett; és már nem érdemes új végrendeletet sem írni, örököljenek mindent az árva gyermekek. Ördögös szemek nem nyílnak reánk az egyedülvalóság perceiben, hívó hangon kiejtett nevünket sem halljuk, álmunkban a szél és a fák zúgásában ő nem repked síró, panaszkodó falevél módjára.

Csak egy-két magányos éjjelt kell eltölteni a vízparton, hátat fordítva a hajnali szendergésükben önfeledt nőknek, a holnap reményeinek és az estve hallott nótáknak: az élet oly közel ereszkedik az emberhez, mint a régi folyosóról vállunkra tornázó pók. Mintha halotti harisnyába burkolt lábát tolná ki régi sírjából elaludt, eldorbézolt, eljátszott ifjúságunk, egy percig tart csupán a rettenet, midőn merev lábunkat megpillantjuk a földben, aztán a csodálatos égre, mélyen alvó vízre és a sötétségben a foltozó szabó csínytevő sánta csókájának bűnbánatával üldögélő lelkünkre fordítjuk a szemünket: nem érdemes az élet arra, hogy egyetlen örömkialtással vagy kődobással fogadjuk zászlós kocsiját. Az élet kortesei: ifjúság, szerelem, gazdagság más falukba szekereznek, biztató danolásuk már nem érdekel a leszavazás után, és a polgár otthonába térve, értelmetlenül nézegeti bevert homlokát.

Felfigyelek a magányban: Istentől, éjtől, csillagtól, a hullám vándorlásától, a keserves önfeledtségből visszatérő lélekkel hallom, hogy valahol boldogan sikolt egy nő a homályban, békára lépett talán, csalogatóan gordonkázik egy férfihang, az árnyék összefolyik a bokrok árnyaival, a hosszúszerű fű már szinte ősziösen sóhajt utánuk. Mondhatom-e őket közönségeseknek, csúnyáknak, méltatlanoknak, mert éjjel a kertbe szöktek, s arról beszélgetnek, hogy milyen ruha volt estve X-nén? Később egy flóta is felbátorodik a villasorban, billentyűjének bizonyosan olaj- és dohányszaga van, és a szakállas hölgyfodrász tartja kezében. „Elmerengek sötét éjjel...” - fújja valaki áhítatosan, s ezért én haragudjam rá, holott egykor a sóstói erdőben Virág Irmával együtt hallgattuk az ábrándos telekkönyvvezető flótázását? A kis csillagok elbújnak, mint korán este aludni küldik a kisgyermeket. Éj van. Reggel fájni fog egy nő szíve.

(1916)

ÖREG A-BETŰ

Déli órában végiglépkedek az októberi ligeten, mint a boldog ember, aki mások szenvedésein akarja a könnyөрületességet gyakorolni.

Régebben csak akkor jártam ide, mikor szeretőim voltak, és a trónörökös szobránál volt a találkozó fél tizenkét órakor, hogy ebéd idejéig elég időnk legyen keresztül-kasul bejárni a liget elhagyott, távoli sétaútjait, olykor helyet foglalni egy padon, és rólad furcsa hangokat halkan mondani, ó, titkos szerelem! Itt hagyott nyomot a két keskeny láb, amely oly hűségesen és könnyedén ment egymás mellett, mint a foxterrier két erős lába. A sárga leveleken vígan lépkedett a francia sarok, amely a kastélyból nagyon jól tudta az utat idáig. Meleg prémek, kis kabátok, piros kalapok, hímzett arcfátyolok, jószagú kesztyűk és hetyke ernyők voltak szenvedélyes jó ismerőseim a tájon, amerre az Erzsébet királyné útja vezet a liget mellett, szótlанul ül a padon a szegény csavargó, dologtalan ezüstfejű úr mendegél hódgalléros kabarjában, a varjak a magosban megkapaszkodnak körmeikkel a nyárfák ritkás hajában, és ő engem szeretett, magasztalt, megsimogatott, és a szép holnapokat ígerte. Én tudom, hogy milyen akkor az őszi városligetben, amikor szeretőnket nem hiába várjuk fél tizenkét órakor Rudolf ábrándos vadászszobra mellett. Kocsinkat bizvást visszaküldhetjük a városba, bármily nedvesnek érkezik az idő; a trónörökös oly finomkodva néz reánk a magosból, mint az írómappákról vagy legyezőkről a kedves figurák; a felszél oly messze sóhajt, mint a másvilágban; a Stefánia út édeskés, watteau-s hangulata lágy pianóval ütögeti szívedben a kis harangok szentimentális hangját; csupa derült, boldog, nyugalmas nő és gyermek látható az őszi napsugárban, a francia könyvek messzire sárgállnak a nevelőnők kezéből, a növendékleányok harmatot szívtak fel a szájukkal, a gyermekek fehér báránnyokkal játszadoztak előző éjjel álmukban, és azért csilingel a hangjuk: és ez édesded szép világba majd bizonyosan megérkezik ő (talán éppen a rövid ruhája lesz rajta, vagy az a kis kabát, amelyen olyan zsebek vannak, mint a fiúk ruháján, hogy nagy passzió belefeszíteni az öklöt), csak még kétszer kell elsétálni a szobortól a cukrászdáig. A fűnek a színe csak egy kis sápadtság egy átmulatott éjszaka után, majd a téli álom után bizonyosan üde lesz a mező arca. A lábad elé hullott falevél csak egy kis sóhajtás, amely után nemsokára nevetés is hangzik a lombok közül. A köd ásítása a réteken csupán egy múló perc egy hosszú, boldog utazásban, nem földi be végleg a hideg pára az ő nevét, amelyet gyűrűvel az ablaküvegre írunk. És a várakozási séta az őszi úton éppoly egészséges, mint ama szőlőpiros arcú lovasnak a sportja, aki az angol metszetekről ugratott be a hercegnő útjára. A szívben rejtőző, szivárványszínű kis szökőkút nyomban elkezd munkáját, amint az ő finom kis alakja és piroskás kalapja feltűnik a rondó felől. A torkon oly színes hangok szállnak fel, mint a szappanbuborékok. A kéz ujjainak a tapintása túlfinomul, mint a vakoké, egész életet mond el a kézfogás és vállának gyengéd érintése mellünkhöz, felejthetlenné teszi a napot. Így volt? Talán még szebb is volt ennél, amikor a trónörökös vadászszobra mellett visszafojtott lélegzettel vártalak, ó, titkos szerelem.

Most újra megyek a ligeten át, mert azt hiszem, hogy gazdagabb lettem esztendőben, őszhajokban és tapasztalatokban; aki az utolsó esztendőket átélte korunkban, miért félne az már egy hervadó ligettől, ahol a sárga nyárfalevelek kísértetiesen húzzák a deresfejű, őszi ördög nótáját... Lásd, hogy megvénültél, te bolond! - sóhajt egy hosszút a felszél a fák koronái között. - Nem baj, nem baj - kopogok a sétatálcámmal a hideg ösvényen -, majd egyszer még találkozom veled, talán már ő is öregebb lett... A padok, mint kis emlékeztető utonállók kapaszkodnak a térdembe. Te, hetyke ifjú - kiáltják rám a régiek, a rövidlátóvá lett padok. Bús bácsika! - szólítanak meg az újak, akik nem ismertek azelőtt. A nagy fák némán köszöntenek,

mint ismerősök egy halottas háznál. Egyik-másik atyámfia, hallgató, öreg fa látott erre kalandos dolgokat. Most mindegyik azt mondja: itt van az ősz, uracska. Egy útfordulónál, ahol egyszer szembejöttünk, és megjelöltük a helyet, négy féllábú katona bukkant fel, párosával, kopottas egyenruhában mérték végig az őszi ligetet, mintha azt akarnák tudni, hogy mankóval hány lépés idáig az út... Mintha ez esztendőkből a kalendáriumcsinálók a szüretes kádban taposó, combig felgyűrt szoknyás, kövér menyecske helyett: csupa öreg A betűket, egylábú, mankós katonákat rajzoltak volna a kis fametszetre, amely az októbert jelképezi.

(1916)

FOGADÓ A RÉGI VILÁGHOZ

1914-ben még korcsmaillat volt Magyarországon.

Származott a korcsmaillat a különböző borjú- és marhapörköltöktől, amelyek paprikától pirosan, hagymától szagosan, frissen csapolt, aranyhajú, csipkefodros ser társaságában várták gábelfrüstökre az utazót, a legkisebb vendégfogadóban is.

Az önmagába révült nászutasok; a boldogtalanság elől futó tétova utazók; az életet, nőt és játékot meguntak; a szórakozottak; a hangulatosak; a nők után csavargó kalandosok; a szilajok és a melankolikusok; valamint az ínyesek, akik azért utaztak, mert tudtak egy korcsmát a Felvidéken vagy dél felé, ahol valamely ételt valamely különösséggel készítettek - de a mester-ségből, pénzkeresés céljából utazók is: nyugodtan szállottak meg a magyarországi fogadóknak: enni, inni mindig lehetett e helyeken, amelyek a Magyar Koronához, az Arany Bikához, a Zöldfához, a Báránnyhoz, Hungáriához, a Tiszához és egyéb ser- és virstliillatú, kedvderítő nevekhez voltak címezve. Az utazás nemcsak annak ígért változatosságot, aki Sir John Falstaff módjára papirosdarabokra jegyezte fel a korcsmárosnék és szobalányok nevét az északi kerületekben, hanem elmulattatta akár a nagyhehető Pickwick úr társaságát, akár pedig azt a méla fiatalembert, aki női ideálokat keres a vidéki fotográfus kirakatában, a fogadó előtti térség hetivásárjában, a Nepomuki szobra körül a felvidéki hidakon és az esti korzó ismeretlen hölgyei között.

A messzi történelmi időkben, a háború előtt, vidékre utazni még akkor is szívringató cselekedet volt, ha nem várta az embert a gólyafészkes ház és a lugasban pipázó atyafi (a régi Vasárnapi Újság címlapjáról). Az elmúlt vidéki vendégeskedésről majd írunk egyszer, ha élünk, most csak a fogadóknál maradjunk, amelyeknek cégére, setétes folyosója, döngő kapualja, bolthajtásos ebédlője, kipirult arcú fogadósneje, vendégsége olyan messze van tőlünk, mint egy emlékkönyv megfakult sorai. A régi utazó, aki a magyarországi vendégfogadóknak oly ismerős volt, hogy setét éjszaka is névszerint köszöntötték a pályaudvaron a nyalka hotelportások, az omnibuszok aranysapkás hivatalnokai; a tekintélyes derekú, fehérneműes „főurak” a kávéházban felszólítás nélkül átnyújtották a frakkjuk zsebéből a házi cigarettacsomagot; az ezüstfejű, tiszta fehérneműs, borukat nyelvükön szürcsölgető, konyhájukra hiú, üzleti becsületeességükre féltékeny fogadósok kis selyemsapkájukat a közükbe vették, és örvendeztek a parolának; a bérszolgát többnyire Antonnak nevezték, és az ablak ódon templomra nyílt, ahol vasárnapi reggelen oly tiszta áhítattal szólaltak meg a harangok, hogy az ember feloldozva érezte magát régebbi bűnei alól, és a városbeli elbolondított nők helyett inkább szentéletű lelkész ismerőseire gondolt - a régi utazó, ha manapság megszáll a Bikában, Báránnyokban, Koronákban, éjfél táján bízást úgy érezheti magát, mint Boz félszemű vigécének a nagybátyja az edinburgh-i kimustrált postakocsik között. Itt is életre kelnek a kísértetek órájában a fehérre terített asztalokon a hatalmas sülték a hízott ökör húsából, sárga, zsírral bőven öntözött kappanok szaladgálnak a tévelygő lábai alatt, a virágkosárral ékesített porcelán levesestál párologva száll át a levegőn, és a kékszegélyű tányér hátán megfeni az evőkést a kiéhezett utas, miután a szalvétát gallérjához dugta. Egyszerre megnépesedik a terem a jókedvű ebédelőkkel. Különböző asztaltársaságok gyülekeznek össze a város szétszórt részeiből. A sarokasztaloknál tisztaarcú, színes nyakkendőjű agglegények ülnek immár húsz esztendeje, akik a pecsétgyűrűt a kisujjukon viselik. Mindig ugyanazzal a tréfás megszólítással köszöntik egymást, és a malacfejjel, szárnyassal díszített étlapot nyelvcséttintve veszik a kezükbe, míg a régi pincér előhossa a fogvájóval megjelölt savanyúvizes üveget, az ebéd előtt vagy ebéd után beveendő orvosságot, a megszokott mustárt és a törzsvendég többféle szertartásos eszközét, mint a

betűvel ellátott poharat, a karikával átfűzött asztalkendőt, a háromdeci borok csillogva elfoglalják helyüket, míg a megyei és városi urak hosszú asztalánál a ser járja, amelynek szőke-sége ilyenkor szebb bármely asszonyi hajnál. A „ringlik”, hagymás halak, félvirstlik zaftban, perecek, sóskiflik és császárszemlyék vidám tréfák, gondtalan évődések között fogyasztatnak. Föllebbvaló és alantas: szívbéli jóbarát; polgármester és felesketett írnok tegeződnek; az alispán nem csak bírása tisztviselőinek, de atyja is. A déli sernél elsimulnak a hivatalbéli súrlódások; barátok, testvérek ők valamennyien. Amott jön zöld kalapjában, macskanadrágjában, agarával a falusi földbirtokos, akit hangos örömmel fogadnak mindenfelé. Szívélyesen nyúlnak elébe a kezek, a fogadós személyesen hozza a frissen csapolt sert. Ő elmondja, hogy milyen lesz a termés - sohase elég jó -, majd meghallgatja a városbeli újságokat. Amott egyéb asztaltársaságok helyezkednek el. Van „Dugó”-asztal, színészek, hírlapírók, széplelkű polgárok asztala. A tanárok külön ülnek. És a katonatisztek ünnepélyesen és feszesen köszöntik egymást. Vidám ebédlő kedv, gondtalan, elsimult arcok, jókedvű kupeczek, elméskedő vigécek, megelégedett kereskedők: mindenfelé.

És egyre szól a fogadó harangja. Még mindig jönnek új vendégek a Biasini gyorskocsijával, az omnibusszal, a falusi kocsival, a lóvonattal; jönnek a vidám törzsvendégek vissza a messzi csataterekről, a nedves sírokból, volhiniai nádasokból; szomjasok és éhesek, tehát nyomban jóillatú kenyeret sóznak és paprikáznak, amíg a májgombócós levest az asztalra hozzák a megszokott, kedves pincérek.

Midőn pedig egyet üt az óra, a régi utazó felnyitja szemét a régi fogadóban. Ehetetlen kenyérbe ütközik a keze, idegen katonák ülnek a régi törzsasztalnál, sovány, zsírtalan a konyha, és a szél süvölt, mint a temetőben. A fogadói szobában fényes délben kukorékol a kakas, mert már ő sem tudja, hány óra van.

(1917)

A VENDÉG AZ EBÉDLŐBEN

Az egykori Griff helyén épült vendégfogadóban évekkel ezelőtt - háború előtt - a vidéki vendégeket már a második, harmadik pohár sernél találta a déli harangszó; mire a József utcai verestorony harangjainak hangjai a háztetők felett összeölelkeztek a ferenci barátok harangjaiéval, a vendég gallérjába gyömöszölte az asztalkendőt, és nagyon csodálkozott volna, ha nem hozzák vala a konyha felől a párolgó húslevest. Esztendőig jártunk ide ebédelni, de sohasem érkezhettünk eléggé korán, hogy a konyha jobb falatjait el ne fogyasztották volna a reggel óta strázsáló vidékiek. Velőscsontot, „bein-fleist”, a levesben főtt zöldséget, különösen a kalarábét, töpörtyűs túróscsuszát a későn kelő pesti embernek egy nappal előbb kellett megrendelni a meghitt pincérnél (akit a vicces vendégek *pincés*-nek, *pincőr*-nek, *pincellér*-nek is neveztek, aszerint, melyik lábukkal keltek fel reggel). Még a fogadóban lakó Szemere Miklós is úgy védelmezte mindennapi levesben főtt marhahúsát (paradicsommártással), hogy fél tizenkét órakor intézkedett, midőn a provincia már türelmetlenül verte a késheggyel a pohár oldalát az ebédlőben. - No de végül mindenki jóllakott, pompásan emésztettünk, egymásnak megbocsátottunk, az ebéd utáni hangulatban üzletező ravasz emberektől be hagytuk magunkat csapni, és az ötkoronás pénzdarabból, amelyet a könnyelmű pazarló és a szegényekháza sorsára jutó gavallér az ebéd céljára mellénye zsebébe eresztett, még vissza is adott a fizetőpincér, aki olyan kövér és barátságos volt, hogy legendák maradtak róla. (Ezek a régi Adolfofok, Gyulák, Pisták: vajon visszabújnak-e még valaha az elárvult frakkokba, amelyekben őrangyalként sétálgattak a gondtalan törzsvendég körül?)

Az új Griffben, ebben a barátságos házban, hol vidéki életemet egykor vidékiesen folytathattam, mintha a szomszédban volnék, atyafiaknál, néhanapján megjelent egy kappanhájas, kopaszodó, negyven-ötven esztendőös falusi gavallér, gumitalpú, fűzős, kanárisárga cipőben, sötétzöld ruhában és vadkacsatollas kalapban. A vidéki urak egyenruhája volt ez hajdanán; viselték a macskanadrágot, midőn már többé soha se mentek vidékre, mint a megyei írnokok tartották a vizslakutyát, midőn már felhagytak a vadászattal.

A vidéki gavallérnak barkója volt, nyírott bajusza, és a barnás drótszerű hajzat között látható kopaszság azt a véleményt ébresztette bennem, hogy fiskális valamely mezővárosban. (Szerettem egykor kitalálni idegen emberek foglalkozását, jellemét, szívbéli hangulatát a fogadók ebédlőiben, midőn a sarokasztaltól szemügyre vettem őket. Szerettem volna tudni, hogy mit csinálnak, mikor egyedül vannak a szobájukban, milyen mozdulatokat tesznek, tipegnek, topognak, nyögnek, sóhajtanak, vakaróznak, és a házastársak mit beszélgetnek egymás között. De legfőképpen azt szerettem volna tudni, hogy mit gondolnak magukban. Kis játék volt ez, amint a nők kártyát vetnek, midőn egyedül vannak.)

A vidéki gavallérnak köszönhettem ez időben, hogy el-elmaradozó étvágym visszatért.

A hagyományok szerint voltak olyan gusztussal és étvággyal evő emberek Magyarországon, akiket az ország másik végéből is elvittek gyomorbeteg úriemberek mulattatására, gyógyítására. A híres evő majdnem olyan jelentékeny férfiú volt a nemzeti közéletben, mint a nagy ivó. Szükség volt reá, mint a politikában a rettenthetetlen kortesre, a börzén az élehangú kontreminőrré, a képviselőházban a megrendelt közbeszólásra. Az én ismeretlen barátom, ha néhány évtizeddel előbb születik, mikor még tejjel-mézzel folyó Kánaán volt ez az ország, bizonyára megélt volna az evés tehetségéből.

Amint a levest fűszerezte mellényzsebéből elővett szárított cseresznyepaprikával, amint az első kanállal a szájába vett a húsléből, amint kenyérhéjat vegyített a leves tésztájába: már látszott, hogy szakemberrel van dolgunk, aki soha se látogat el Amerikába, ahol állítólag állva és gyorsan esznek a vendégek.

Asztalkendővel fedett mellét jól nekivetette az asztalnak, amíg a levest kanalazta, hogy az ebédlő legtávolabbi zugába is elhallatszott a szörtyögés. Bizonyosan megmondták neki is gyermekkorában, hogy nem illik a levest hangosan szűrcsölni, ámde az ember elfelejti a gyermekkori leckét. Közben a kanállal többször megkeverte a levest, mint a sörívó megrázza a maradékot a korsó fenekén. Aztán felemelte egyik kezével a tányért, és a leves végét a kanálba öntötte. Bajuszát megtörölte, kenyeret kapott be, s negyven cseppet ivott tisztán az asztali borból. Szemét körüljártatta, mint a birkózó, fogait megnyalogatta, mint a tigris, amíg a pincér andalogva közeledett a sülttel. A pecsenyéstálat vadul maga elé ragadta, mintha az ellenkeznék vele. A villával és késsel gyorsan egyforma darabokra szeldeste a húst, miközben láthatólag megbocsátott. Aztán jobb kezével a villát fogta, húst és kenyeret mártogatott a zsírba, a burgonyát vagy egyéb főzeléket is ügyesen felvette a hatalmas villára, majd egészséges, lapátszerű fogai mögé dobta a zsákmányt. Az állcsontok hatalmasan dolgoztak, mozogni kezdett a fül, majd a fejbőr, kipirult az orr, könnybe lábadt a szem, elfulladt a lélegzet... míg a bal kéz ezalatt egyhangú serény munkával kavargatta a fejessalátát, amelyet néha-néha ecettel, mustárral, franciával és angollal, majd olajjal ellátott, nem kímélvén a sót, paprikát, borsot sem, hisz a vendéglői asztali edényeknek kis fegyvertára volt előtte; a legutolsó asztalon észrevett egy magános barna üveget, amelyben a Maggi nevű gyomorbolondító folyadék szokott helyet foglalni: gyorsan magához parancsolta, és a salátára öntötte. - Mintha a sült csupán alárendelt szolgálója lett volna a salátának, akit előre küldtek kvártélycsinálás végett. A fejessaláta (burgonya és uborka hasonló megtiszteltetésben részesült) ünnepélyesen fogyasztatott el emberünk által, miközben, hogy az egyik kéz dologtalanul ne maradjon, villára szúrt kenyérdarabkával a pecsenyéstálat tisztára törölgette.

Miért mondjam el a túróscsusza történetét? Emberünk vadsága csupán az utolsó túrómorzsaléknál látszott csillapodni, amelyet ujjával vett ki a tálból.

Megtöltötte a vizespoharat félig borral, félig savanyúvízzel, egy hajtásra leöblítette. Keményfából készült fogvájót döfött fogai közé, és öklelő tekintettel végignézett az ebédlőn.

Bizonyosan undorodott az evők mohó étvágyától.

(1917)

A BÉCSI KALAP

Az emlékezet.

Éjszaka jött, mikor úgy csörög a szél, mint a lószerszám másvilági paripákon; a fatáblák mögött haldokolva távolodik a hold a felhők köpönyegei mögé; orgyilkosok, kormosképű rablók, kést szorongató vándorlegények óvakodó lépésétől reccsen meg a grádics, hogy a tolvaj óvakodva megáll; a gyertya fekete kanócában ifjúkori szemeket látni, amelyeknek tulajdonosait egykor megaláztuk, megbántottuk; a görcsös kezek alig tudják távoltartani a nyakra kívánczós hurkot... Ő ott áll az ágy lábánál, és fekete köpönyegében mozdulatlanul néz ránk, mint egy Dante-fő. Közöségesen: álmatlanságnak hívják.

Álmatlan éjszakákon utazom.

Valamelyik éjszakán Bécsbe mentem, mint régi atyámfia, aki követ volt és Felső-Magyarországról a diétára utazott, Pozsonyba, egy kőhajításnyira Bécsből. Ha az öreg élne, most tán delegátus lenne, újra utazhatna a kocsiján a szakácsával, a pincemesterével, a kenőasszonyával, a muzsikussával. És gúnyosan bólongatna a töltésen vágató vonatnak, ahol éhes, fáradt emberek egymás fején ülnek. Milyen jó lett volna fogadalmat tenni, hogy életünkben sohasem ülünk vonatra, mint a régi emberek! Manapság arra szokás megesküdni, hogy a repülőgépre nem szállunk fel.

Ez a fentebb említett rokonom két dologról volt nevezetes. Meghallotta bármily messziről is a kincsásók munkáját. Megmondta az ágyában fekve, hol ásnak a határban rejtett kincs után az unatkozó parasztok. Ugyanezért egy télen kiásták a saját kamaráját. Másik nevezetessége volt: az utazás. (Végül is holtan hozták haza a lovai a gyékényes kocsin; a hold világított, és hazáig egyenesen, holtan ült.) Ismert minden csárdát és korcsmárosnét a bécsi úton. Tisztában volt vele, hol kapni a legjobb pörköltet, hányas termés fekszik a pincében, kinek a leánya a korcsmárosné, mi a háziszolga neve. Még Bécsben is kiösmerte magát. Tudta, mikor csapolnak a kulmbachi serházban, a Burg tövében, amely csapolásból a császárnak is visznek egy korsóval, mellé einspennert. Eligazodott a Rothenthurm-gasse körüli borpincékben. Lakáscímek voltak a fejében, ahol barátságos nők fogadták az idegent. A főhercegnőknek köszönt az utcán, azok visszabólintottak. A bécsi magyar iparosok dalárdájában a basszust fújta, ha éppen dalestély volt. Olcsó kesztyűket hozott ajándékba. Kezet fogott az udvari múzeum portásával. Egy öreginas egyszer szemet hunyt, mialatt egy öreges ember próbaképpen behemperedett Mária Terézia hatalmas ágyába Schönbrunnban. Ha pénze elfogyott, volt akitől kölcsönkérjen. Keresztapja volt egy meidlingi kertésznő gyermekének. A korcsmaiban esztendősz távollét után is helyén találta a pipáját. Egyszer aztán a császárhoz is meghívták.

Vasárnap volt, és udvari kurír ment érte a Fehér Farkasba, a vámhoz. Rokonom frakkot húzott, kölcsönkalapot tett a fejére, és elindult a futárral. Útjuk a csatornán vezetett át. Azon a régi hídon, amelynek közepén egy nagy Mária-szobor örökődik, éjjel-nappal mécsekkel megvilágítva. A hídon hirtelen nagy szél kerekedett, amely leragadta rokonom cilinderét. Repült a köcsögkalap, egyenesen a csatornába. A fekete víz csendesén meghintázta a kalapot, aztán vinni kezdte.

Rokonom a csatorna partján a kalapja után futott, és kiáltozással hívta fel az emberek figyelmét szerencsétlenségére. Amíg egy ügyelgő hajós nagynehezen megértette, hogy rokonomat a császár várja, amíg csónakot oldott, amíg evezni kezdett, a cilinderkalap elmerült a csatornában.

Még ha nem lett volna vasárnap, és a boltok nyitva lettek volna, rokonom akkor se vehetett volna nyomban új kalapot. Olyan nagy feje volt, hogy csináltatni kellett külön a kalapját! Így nem tehetett egyebet, mint nyakába vette a várost, és hajadonfejjel futott egyik ismerősétől a másikhoz kölcsönkalapért. A verejték patakozott a homlokán. Elképzelte a császárt, amint türelmetlenül kinyitja az előszoba ajtaját.

- Ejnye, hol késik az a magyar?

Az ismerősöknek mind kisebb fejük volt, mint rokonomnak. Próbálgatta, rángatta a kalapokat. Némelyik csak a fejbúbját fedte, a másik úgy állt a fején, mint a cirkuszban a dummer Augusztén. A delet is szaladgálással töltötte, pedig jó ebéd várta a Piros Almánál. A korcsmárosnénak megígérte, hoz valami emléket neki a császártól. Már csaknem összeroskadt a fáradságtól, amikor benyomult Riedlerhez, a mostani nagyapjához, aki szintén kávéfőző volt, Riedlernek akkora feje volt, mint rokonomnak, s mint tisztos bécsi polgárhoz illik, kéznél volt a köcsögkalap. Délután négyet vert az óra Szent István tornyában. A császár már elhagyta a Burgot. Vadászni ment. Sohase jutott többé eszébe hívatni a kalap nélküli magyart. Némelyek szerint meg is haragudott, ugyanezért rokonom elveszítette népszerűségét Bécsben, ahol tengett-lengett, reménykedett. A korcsmárosnék kiadták az útját, a kesztyűsök elhúzódtak az asztala mellől, végül a policáj is érdeklődni kezdett. Rokonom testben-lélekben megtörve utazott haza, ahol azt mondták:

- Úgy kell a kutyának. El akarta adni a hazát.

Most megint Bécsbe készülődnek a magyar követek. Delegációs ebédet ad Szemere, a külügyminiszter, a Magyar Ház gazdája: ámde mégse jut minden napra nagykanál; hol esznek akkor a követeink? A bécsi korcsmáknak mostanában rossz híruk van. A bécsiek Budapestre járnak jóllakni. A híres konyhákat hiába keresné rokonom, ha feltámadna. Még a sör is elfogyott, pedig az öreg Dreher él.

Tervezték, hogy pesti vendéglőst visznek magukkal, aki majd főz, mialatt a követek tanácskoznak. Lehet, hogy így is jó lesz. De mégis csak leghelyesebb visszatérni az öregek, a régi utazók példájához, akik kényelmesen, tengelyen tették meg az utat, senki se ült az ölükben a vonaton Pesttől Pozsonyig, legfeljebb szépleány. Az élelmiszert nem egyszer eleven állapotban vitték magukkal. A disznót kocsin, az ökröket hajtották hozzáértő emberek. A városvégi fogadóban a magukkal hozott szakácsné állott a tűzhelyhez. A saját borukat itták, az otthoni lisztből dagasztottak, a maguk tányérján ettek. Az ejtőzés közben fogpiszkáló mellől nézegették a sok plundrás osztrákot, aki a városban szaladgál.

Az igaz, hogy mostanában országos veszedelmet jelentene az éhes osztrákok amúgy is alig fékezhető irigysége, még keményebben összeszorítanák öklüket a zsebükben, de a követeink legalább nem koplalnának idegenben, midőn hazánk ügyeiben tanácskoznak. Csak hadd füstöljön az a magyar kémény Bécsben, ropogjon a láng a hízó alatt, elég gazdag még ez az ország, hogy a delegátusait ellássa élelemmel a hideg osztrák földön.

Ámbátor szép álom, illetőleg álomtalan éjszaka fátyolképe mindez. Abból a huszonegy korona rapidíjból, amelytől a delegátus szeme kopog, nem lehet valami nagyon nyújtózkodni. Száz év előtt önkéntes honleányok, buzgó nagyszasszonyok siettek volna a magyar követek segítségére; akkor még primitív volt az érzés, mondják korunk gyermekei. Most megnyugszunk, hogy már többet is szenvedett a magyar ezer esztendő alatt, mint a követek éhségét.

Aztán ha a szél elfújná valamelyiknek a kalapját, az is csak úgy járna, mint régi rokonom - pedig mondom: ő volt az egyetlen magyar, aki jól kiismerte magát Bécsben.

(1917)

PESTI HAJÓFŰTŐK

...Sohasem látni őket, csupán a hangjukat hallani, amely néha olyan kedves, mint a felejtethetlen hang, amelyet mindenki hallott már valahol, s amely vissza-visszatér, alakot ölt, mint az őszi füstből való ideál... Hová, merre lett a hang igazi tulajdonosa? Álmunkban hallottuk idegen szoba bolthajtásai alatt, ahol először töltöttük az éjszakát, tehát különöset álmodtunk? Vagy valóban szólt egyszer hozzánk az elmúlhatlan hang, bölcsődalt dúdolt, vagy messzi éneket az erdőn, amerre együtt bolyong a holddal? Én egy mély, komoly, kicsit bánatos, kicsit tréfálkozó, megnyugtató és szinte egyedül andalgó hangot kerestem évekig, amely hang bizonyosan akkor lett setét háttérű, mikor a szerelmi csalódás elkövetkezett. Mennyi sokat gondoltam erre a hangra, mint egy amulettre, amelyet elveszítettem, vagy egy rókatorkos bundájú városkára, ahol boldogan töltöttem a telet; mint egy szép regényre, amelyet andalogva olvastam, mint Turgenyev ifjú regényeire... Éjjeli újságírók, virrasztó vasutasok, rendőrök, kis állomások portásai és álmatlan betegek valamikor divat szerint elbeszélgettek az inspekciós telefonos kisasszonnyal. A megcsontosodott agglegény, a kiégett lámpású éjjeli szerkesztő nemegyszer beleszeretett egy kellemes, csillapító leányhangba, amelynek környezetében szívesen töltötte volna hátralevő életét. Behízlgő, nyugodt hangú postáskisasszonyok a határszéli hideg hegyek között egy kis postaházban. Edison drótján át kötnek holtig tartó ismeretséget a szomszéd állomás tisztjével. Sőt vannak legendák a drótostetőjű női kaszárnnyák környékén, midőn egy megbízható, komolykodó és szolid női hang öreg kegyelmes urakat, mesebeli grófokat hódított meg, akik cilinderben és zsakettben jöttek el a hivatalba, hogy a hang tulajdonosnőjét feleségül kérjék. - Hiszen ezek a nők, szegények, valóban a hangjukkal keresik a kenyerüket; bármily csinosak, tiszták, meglepők a külsejükben, a falakon kívül a nagyvilág csak a hangjukat hallja. A terhes szolgálat, a nyúlfarknyi vakáció, a testi kimerültség mellett nemigen érnek rá, hogy társaságba járjanak, ahol az élet hercegei, a nagyjövőjű, férjnek való fiatalember és egyéb daliás férfiak megfordulnak, akiknek sorsához repkény módjára simul a nő sorsa - amint a házasságot nevezni szokták. A telefonista kisasszony szabad idejében mos, vasal, varrogat, sebtiben olvas füzetes regényt, a szegény lányok szomorkás romantikáját ápolja szívében, mint a cserepes virágot, és valóban a torkában ver a szíve, ha randevúra megy az utcai óraházhoz vagy Az Est kiadóhivatala elé, mert ahhoz már nincsen ideje, hogy Budára járjon cukrászdába vagy Rudolf trónörökös szobrához a Stefánia útra.

A telefonon át ígésző, mint a varázsfuvola, a legtöbb női hang, kivéve a pesti telefonista kisasszonyé, aki kétségbeejtően siet munkájában. Az ő szegény hangja úgy hallatszik, mint egy rabszolgáé a bányából. „Halló.” „Központ.” Még egy-két hivatalos szó - aztán nem találkozunk többé.

Pedig bizonyosan értik ők is a módját, hogyan kell telefonon át kalandozni, hódítani, férfiakat bolondítani. Milyen fanyar kedvvel hallgathatják - ha ugyan ráérnek - az elegáns, unatkozó barátnők fecsegését, akik a pesti pletykákat expresszgyorsasággal közlik egymással. Mily szomorúan bólintanak a démoni hangoknak, amelyek körülölelgetnek, megcirógatnak, megtorokolásznak hiszékeny férfiakat! Némelyik nő úgy tud bánni a hangjával a telefon kagylóján át, mint egy hastáncosnő a derekával. Vajon micsoda figurát mutathat az arcuk, midőn szerelemről beszélnek és megvakaróznak? Volt egy rajzoló, talán éppen Dürernek hívták, aki az emberi szenvedélyeket úgy belerajzolta az arcokba, hogy minden hazugság lehullott az álarcról, csak az igazság vonalai maradtak ott. De ő még nem rajzolt telefonozó nőket, akik a dróton át férfiszívekkel és komoly érzésekkel labdáznak. Hogy muzsikálnak, hogy szenvednek, halkul-

nak, sóhajtoznak, színészkednek - vagy igazat is mondanak! Csupán az vigasztaló, hogy a férfiak is visszahazudnak, mint a Paprika Jancsik. Vajon milyenek lehetnek azok az arcok, amelyek messzire egymástól, két gépecske mellett boldogságról vagy boldogtalanságról beszélnek egymáshoz? A nők hangja, mint az aranyhal, a férfiak sokat ígérő basszusa bűg, mint a szarvasgím. Titkok, koporsóig bezárt szenvedélyek, drámákban sem hallott hangok, elképzelhetetlen keservek, az emberi élet hanggal, szóval kifejezhető érzései jönnek-mennek a drótokon. Mintha a város házai felett a tetőkön túl, ahol a telefondaruk állnak a szélben, egy másik élet folya, távol az utcáktól, a házak belsejétől. A levegőben sokezer hang hallatszik egyszerre, mintha nagy madárcsapatok repülnének ide s tova a város felett, összeütköznek, kitérnek, ölelkeznek, perlekednek, megöregednek s meghalnak. A halottak már nem telefonoznak a temetőből.

Ebben a szélvészben a hangokból való felhőkben nyugodtan és szegényesen áll a telefonos kisasszony, kapcsol és bont az amerikai zseni szerkezetén, ismeretlenül, láthatatlanul dolgozik, mint a hajófűtő az óceánjáró mélyében. Ő sem látja a tavaszfehér szigeteket, amerre az élet hajója elhalad, sem a tengeren ringó lótuszvirágokat, sem a ködfejtű, szörnyű jéghegyeket, tarka kikötőket és szenvedélyes sirályokat. Az ezernyi drótokon közömbösen dörög és andalog el mellette az élet, kalitkájából ő nem nyújthatja ki kezét egyetlen tovaszálló hang után sem. Rohanó folyóban ömlik tova a sok fővény a hangáradatban. Kavics, por és arany surran el. Máskor vércseppek hullanak a szenvedők hangjából, mintha egy madár megsértette volna lábát a telefondarun, és a vércsepp a vetélytársnő habfehér kalapjára hull a magosból. Aztán a város pora, amelyet alatt az utcákon majd összesepergetnek, és kétkerekű kocsin a Dunába hordanak: a divat, a pletyka, a rágalom, az unalom, az üzlet, a mindennap pora lehull a telefondrótok hangjaiból. Riadalmak, tűzvészek, halálok, öngyilkosságok mennek át a rendőrség fekete huzalain, és a kémények füstjével száll el a legnagyobb kétségbeesés. Az örömek tán piros drótokon vágtatnak tova, farsangi mezben a tréfa, legyűrt karimájú kalapban a bosszú, kandúrnyávogásként az öreg vágy, széttaposott cipőjű gallopén alakjában az üzlet... A rabszolga, bár a természettől érző és gyenge nőnek jelöltetett, e bolondházbeli idegességben, életre-halálra való türelmetlenségben, rombolásban és üvöltésben nyugodtan áll a helyén, és szerényen kapcsol messzi szíveket, érdekeket és életeket... amíg ő maga csaknem meghal a nyomorúságtól.

Minden érdeklődést megérdemelnek a szegény telefonosnők, midőn kenyérre valót kérnek maguknak és gyermekeiknek. Velük van a szívem - bár néha ököllet megyek az ártatlan telefonszekrénynek, mint a legtöbb abbonens a városban.

(1917)

IRODALMI KALENDÁRIUM

Hatvany Lajos legújabb vállalkozása, az *Eszendő*, gyűjteménye azoknak a cikkeknek és elbeszéléseknek, amelyek a megkisebbedett Pesti Naplóban el nem férnek. Modern, lelkes és jóhiszemű. Különösebb lendület érzik a tisztán nyomtatott sorokból. Újat és jót akart a szerkesztő. Közöl régi memoárt (báró Fiáthtól) és új elbeszélést Barta Lajostól; verset írt Babits Mihály, a következő oldalon az öreg Vargha Gyula. Újszerű, a szokottnál kissé közvetlenebb hang, amelyet a színész pátoszából tanulnak modern íróink, hangzik fel a kötetből. Majd régebbi íróink ártatlanul titkolózó maszkarádja. Általában hídnak látszik az új vállalkozás, amelyen az olvasó átbálgathat régi ligeteiből az új manézsbba, a boldog ízlésű, enyhet adó irodalomból a következő nyugtalanságokhoz. Nem bizonyos, hogy minden sora megfelel az immár elmúlt irodalmi ízlés követelményeinek, ámde tagadhatatlanul érdekes folyóirat, amelyről még sokat beszélnek. Hatvany úr talán túlbecsüli Magyarország lassan emelkedő irodalmi horizontját, itt még szeretik a klasszikus magyar irodalmat és a vének által megalapozott irodalmi stílust. De vállalatja nem unalmas. S ezért köszönetet érdemel.

A könyvkereskedők panaszkodnak. Rossz vásárt csináltak karácsonykor. A publikum ellenben javult. Rájött, hogy nemcsak karácsonykor illik könyvet venni.

Bródy Sándor dolgozik a Rudasban. A szobájában költi el az ebédet. Nagy árkusokra ír. Lefekszik. Újra ír. Este lesz, mire a városba jön. Ha mindig így élt volna, mint a szentek éltek: vajon boldogabb lett volna?

Szép Ernő válogatott verseiből, az *Emlék* című könyvből felolvasott nekem egy hosszú verset egy irodalmi intézet vezérigazgatója. Fél hét óra volt este; írók, üzletesek, kliensek vártak az előszobában; a titkárkisasszony benézett, kezében az aláírandó postával, s e sorok írója is aggódott, hogy nem találja már helyén a főpénztárt, amely látogatásának célja volt. A vezérigazgató pedig fáradhatatlanul, hangosan olvasta a hosszú verset. „De kár a szőke szűzekért...” Mint egy diák: hangsúlyozott. Mint egy ifjú: elborongott. Remegett a hangja, mint egy szerelmesé. Ránéztem. Talán hatvan felé ballag. Sok ezer magyar könyvet adott ki. És most az *Emlék*-et itt hangosan olvasta látogatójának, amely könyv nem is az ő kiadása.

Francia könyv az Henri Barbusse-é, magyar címe *A tűz*, és egy tehetséges könyvkiadó vállalat első kiadványa. Francia bakák a regény hősei. Csodálatos. Ritka. Szívzsibbasztó. Hazájában a Goncourt-díjat nyerte. Budapesten két könyvkiadó cég fordította le és nyomtatta ki egyszerre. Tízezret nyomtatott Rózsavölgyi, ugyanannyit a Kultúra: amikor megtudták, hogy egy fába vágta a fejszét. Erre összetették a példányaikat, s a Kultúra kifizette Rózsavölgyi példányaikat, mint egy vidéki vevő. Kezet fogtak. Csak a szegény francia író fizette meg az üzletet. Ő most nem lát húszezer könyve után egy fillért sem. Háború van. Olcsó a könyv. Ez különösen olcsó, mert a legszebb.

Az *Athenaeum* új elnöke az első igazgatósági gyűlésen nagyon megharagudott, amikor a tisztviselők fizetéséről referáltak neki.

- Hallatlan! - kiáltotta. - Ez volt eddig az Athenaeum?

Nyomban elrendelte, hogy száz perccel emeljék a tisztviselők fizetését. Emeljék az írók honoráriumát.

- Legfeljebb nem szaporítjuk a tartaléktőkét ebben az évben. Van időnk!

Érdekes, hogy ez valóban megtörtént Magyarországon. Vajon mi hasznunk lesz még az orosz forradalomból?

Schöpflin Aladár, az írók pátrónusa objektív, ritka szép tanulmányt írt néhány új magyar regényről. Csak azt csodálom, hogy azokat a könyveket, amelyeket felsorol, végig tudta olvasni. Az elmúlt esztendő leggyöngébb termékeit válogatta ki. Mintha csak azt akarná bizonyítani, miért olvasnak Magyarországon még mindig annyi Croker-regényt. Mert a Croker jobb ezeknél a honi regényeknél.

Bánffy Miklós új darabját, *Az erősebb*-et játsszák legközelebb a Nemzeti Színház művészei. Tagadhatatlanul érdekes színházi esztendőt vezet Ambrus igazgató. Molnár, Bródy, Herczeg után megszólaltatja a főigazgatót is a színpadon, és ez az újdonság tulajdonképpen, mert hisz a program többi számát bármely újságkiadó hivatal feltalálja az előfizetési felhívás számára. Az ismeretlen, hó alól felbukkanó magyar drámaíró tehetség helyett tehát jön Bánffy Miklós, akit még mindig nem ismer a céhbelleken kívül eléggé a nagyközönség. Az elbeszéléskönyveit írók és színészek és grófnők vették meg, hogy a nagyközönségnek alig jutott a könyvekből az idő tájt, midőn egy-kétezer példányban nyomtatták a könyveket. A színházi poloskák már kinyomozták egyet-mást *Az erősebb* című dráma szereplőiről, mire e sorok megjelennek, tán többet is tudunk. Egyet azonban már most megírhatunk, hogy Kisbán magyar darabot írt. Ez a nem mindennapi erdélyi mágnás kivételes helyzeténél fogva ismerősebb a nagyvilággal, mint szokványos íróink. Jószemű, ábrándozás és önbolondítás nélkül figyeli meg a dolgokat. Hóbort és különködés hiányzik ez öserejű tehetségből, amely olyan pozitív írásokkal jelentkezett eddig, mint a *Szilfa a hegytetőn*. Bohém és slendriánságot nem ismer; oly komolyan veszi a dolgát, mint a fegyverkovács. Aki egy kicsit belelát az írói mesterség titkaiba, észlelheti, hogy ez a Kisbán nem futamodó pongyolasággal, kézlegyintő nemtörődomséggel és magaut mesélgető kedvvel vezeti a tollat, midőn kezébe veszi. Ez egy alapos író, aki úgy esztergályozza a munkáit, mint valamelyik őse, aki egy magános erdélyi kastélyban forgatta az esztergát; úgy vág a meséhez, mint a favágó lord, és fáradhatatlan, bátor, elszánt, kitartó, mint egy bölényvadász. Az ő műzsája egy komoly, ledérség nélkül való fejedelmi dáma, aki előtt megtisztálkodva, felajazott lélekkel lehet megjelenni. Az elbeszélő-művei egy tudós és egy költő alkotásai. Világos nappal írta őket. Jó mélyen bemártotta a tollat. S bizonyosan sokat gondolkozott előbb, mielőtt az első betűt leírta volna. Így dolgoznak azok, akik nem a következő óra mohó sikerének írnak. A könyvtárban hosszas megfontolás után szemelik ki maguknak a helyet. S az olvasóról legalábbis annyi figyelmet feltételeznek, amely a kölcsönös megbeszélésen alapszik. Szeretem az irodalomban a komoly embereket, akik arra gondolnak, hogy holnap is van a világon, amikor új olvasók jönnek, új szemek nyílnak, és a kritika nem mindennapi borotválkozás, hanem kardsújtás. Ezt pedig nem a főigazgatóról, színpadi szerzők, színészek és színésznők mézeskalács huszárjáról írtuk, hanem Kisbán Miklós íróról.

Az Otthon-körbe írók is járnak, mióta a tizenegy órás záróra némi engedménnyel és korláttal felfüggesztést, engedélyt kapott az éjjel dolgozó hírlapírók kedvéért. Gyakran látni ott Ambrust, Herczeget és másokat, akik évekig elvonulva éltek a társaságos élettől. Idegenszerűek, álarcosak, ismeretlenek az ismeretlenek között. Komolyak, ünnepélyesek, szokatlanok. Mintha nagyon messziről jöttek volna e vasúti váróterembe. Az írói dicsőségből, a Helikonból. Mindig

csodálkozom, hogy nem totyog be a Gizella térről éjféltájban Vörösmarty Mihály, aki pedig nem volt megvetője a cimboraságnak.

Jób Dániel frakkban. Vértelen arca a szokottnál sápadtabb. Lengő kedve letompult. A belső izgalmat szótlansággal és körültekintő figyelemmel leplezi. Nagy tétje áll, az őszi vihar. A kritika, amely nem mindig megbízható, áprilisi kedvű volt az újságokban a tehetséges fiúhoz. Most majd jön a közönség, amely nem tintával, hanem tantiémmel és lelkesedéssel fizet. Érdekes élmény a színházi premier. Mint egy követválasztás. Ugyanezért nem mindig az érdemes, értékes elem győzedelmeskedik. Gyakrabban a közönségesség.

Heltai Jenő regényét, amely csupa bűbáj és drága költészet, ismét kiadná a Franklin Társulat, miután az Olcsó Regény százezer példányt adott el *Az utolsó bohém*-ből. A véka alatt rejtegetett, nagyszerű magyar író mesterművét annak idején szinte titokban adta ki a bátortalan Franklin. Nem mert zajt ütni, nem merte a könyvet eladni. Féltek Heltaitól, mert újat, szépet, gyönyörködtetőt írt. Az öreg Társulat suttyomban adta el a regény két-háromezer példányát. Bezzeg, most kedvük kerekedett a regény új kiadásához, miután az százezer példányban elfogyott, s a közönség még mindig keresi. Méltó elégtétel ez a hiábavaló szándék sok magyar írónak, akit a tudatlan kiadó félvállról kezel az első kereskedelmi siker jöttéig. Vajon honnan tudnák a könyvkiadók, hogy ki az igazán értékes magyar író? Kormány, tanintézet, akadémia, gyanús összeköttetés érvényesítette itt az írókat az elmúlt században. A könyvkiadó szajkó volt. Talán közeleg az idő, amidőn a kritikának és a közönségnek is lesz némi köze az irodalomhoz.

A kis könyvkereskedők addig szédelegtek a kiadványaik harmadik meg negyedik kiadásával, amíg végre eljött az idő, hogy annyi könyvet adnak el, hogy nem kell többé mesterségesen izgatni a vevőket az ál-útkiadásokkal. Van egy regényvállalatunk, amely százezer példányt szokott eladni huszonnégy óra alatt. Most talán megengedhetnék maguknak azt a becsületességet a könyvkiadók, hogy ne tekintenek többé üzleti titoknak a kinyomtatott példányok összevont számát. A statisztika kedvéért is jó volna tudni a közönség ízlését és vevő kedvét.

A Pósa-asztalnál szerepeltek utoljára a magyar írók a nemzeti népszerűség felpántlikázott boroshordói mellett. Lajos napján - Kossuth és Pósa névnapján - vidéki küldöttségek érkeztek az Orientbe, akik szalonkabátban várták a történelmi vacsora kezdetét. Másnap az újságok hasábjain számoltak be Sipulusz élceiről, Kovács Dénes pohárköszöntőiről, az arad-ménesi és a szegedi deputáció kalandjairól. A Pósa-asztal kispörköltös, túróscsuszás hangulatán át boldognak látszott a magyar író élete. A költőnek nincs egyéb tennivalója, mint versét elzengetni a hazáról és a nőről; többi idejét az Orientben töltheti.

Pósa Lajos időközben megnősült. Mind kevesebb időt szentelhetett az asztaltársasági kötelességeknek. Később betegsége akadályozta a gyakori megjelenésben. Oly bánatosan szopogatta kevéske borát, mint az elborult Vörösmarty a Csigában hajdanában. A Lajos-napok alig vonzottak már lelkes irodalmi szállítókat, senki se nyomtatta a névjegyére, hogy a Pósa-asztal tagja. Dankó Pista elment, miután aranyórát szerzett dalaival. Pósa ágynak dőlt. Kettecskén, hármacskán búslakodtunk a régi röppentyűsök, túlárado kedvű, harsogó hangú asztaltársasági tagok maradékai, már a hűséges Lányi, a népszínházi cimbalmos is vidékre költözött.

Végül csak egyetlen ember látogatta a Pósa-asztalt, amely ünnepélyesen terpeszkedett az Orient sarkában, nemzeti színű szalagok, koszorúk, üdvözlések, tréfás díszpolgári oklevelek

alatt. Egyetlen tag jelent meg esténként, akit áhítatos szemmel nézhetett a bevetődő vidéki, aki a Pósa-asztal nagyságát és múltját képviselte, mint egykor Helfy Ignác Kossuthét. - Egy pesti tűzoltótiszt volt az utolsó Pósa-asztal látogató, akit egyszer vendégként idevezettek. Esténként komolyan és ünnepélyesen szívta virzsíniáját. Házőrző kuvasz morgásával üzte el az asztaltól a gyanútlan vidékit, aki egyéb hely hiányában az asztalhoz akart telepedni. Várta vissza Pósát és táborát. Számon tartotta az emlékeket, az asztaltársasági szokásokat; a borbüntetésekét önmagára kiróta, és megitta. Egymagában megtartotta a különböző névnapokat. Dupla porciót evett és ivott, ha valamely jeles régi asztaltársasági tag nevéhez érkezett a kalendáriumban. Elborongott a szépasszonyokon, népszínházi Blahánén, akik egykor a Pósa-asztal vendégei voltak, akiket versben ünnepeltek, akikbe mindnyájan szerelmesek voltak. Vigyázott az írók asztalára.

Míg egy este híre jött, hogy Pósa Lajos meghalt. A lelkes tűzoltó e naptól fogva nem lépett be az Orientbe, hogy vigyázzon a szent asztalra. Új asztaltársaság után nézett. - Azóta nincs asztaluk az íróknak.

Bródy Sándor könyvei alig kaphatók a könyvesboltokban. Ha egy szép nőnek eszébe jutna megismerkedni Bródy Sándorral a regényíróval, kénytelen volna az író felkérni, hogy élőszóval adjon elő változatos, sokféle regényeit. Az egykori *Fehér Könyv* nemes formáját legalább viszontláthatjuk egy új folyóiratunk nyomdai kiállításában, de a *Hófehérke*, *Kétlelkű asszony*, *Fauszt doktor* és a többi regények, amelyek Bródy írói karrierjét jelzik, végképpen eltűntek a könyvtári forgalomból. - A regényíró már régen nem érdekli más, mint a színpad. De a közönség még szeretne olvasni, a maga szemével látni, s nem mindig valószínűtlen primadonnáik vaksi elképzelésén át bevenni a Bródy-figurákat.

Nemsokára csak füzetekben jelenik meg az irodalom. A füzet olcsó, könnyen olvasható, népszerű és százezer példányban is el lehet adni, ha ügyes rajzoló is segít az íróknak. Demokrata világ következik. Mindenkinél hozzáférhetővé kell tenni az eddig kényeskedő irodalmat. A füzetes irodalom nagyszerű köszörű a közönség ízlésének fejlesztéséhez. Segítő kéz, amely az útját egyengeti a könyveknek, amelyek majd egykor megjelennek. Az angol és francia szépirodalom már csaknem száz esztendeje túlesett az irodalmi demokrácián, még akkor, midőn Dickens regényeiből az új füzetet szombat esténként nagy embertömeg várta a nyomda előtt ködös Londonban; az öreg Dumas csodálatos története, áhítatos romantikája végigszárgult Párizson s az egész világon. A negyvenes évekből Nagy Ignác, a bakkecskéképű magyar író ugyancsak megpróbálkozott Pesten a füzetekkel. A *Magyar titkok*-at például saját szakállára füzetekben adta ki. És életrajzában olvasható az a följegyzés, hogy az egyetlen magyar író volt, akinek házában mindig akadt némi pénz. Számtalanszor megvendégelte lyukaszebbű kartársait a Csigánál. Az élelmes Nagy után a rémregények kora következett. Hallatlan bornírtságokat nyomtatott ki egy Székely nevű pesti boltos, és ébresztőórát megolajnyomatot szózott az olvasókra. Most ismét nemes mederben törtet előre a magyar füzet, hogy mély utat ásson a nyomába következő könyváradságnak. Egyelőre mintha csak a könyvtárosok részére nyomtatnák a könyveket, mert a legfinomabb kezű emberek is olvashatják a csinos, gondosan készült olcsó füzeteket. Ámde bizonyosan közeleg az idő, midőn ismét szükség lesz a terjedelmes, hosszadalmas, sokkötetes regényekre, mert az olvasmányoknak oly kiadósnak kell lenni, mint egy jó meleg bundának, amellyel a tél zordsága ellen védekezik az életutazó.

*Gárdonyi Gézá*t, aki az élő magyar irodalomnak talán egyetlen művelője, akiről bizonyossággal lehet tudni, hogy könyveit azután is olvassák, amikor ő már nem lesz, mint Jókai Móric, megkérdezték jelenlegi munkálkodása s jövőendő tervei felől. A költő egri magányából - a Gárdonyi utcából - levélben válaszolt, amelyben többek között ezt írja:

„Míg a háború véget nem ér, csak kisméretű történeteket furulyázok. Ha majd aztán visszatér a jó levegő, csend és rend, megírom talán végre-valahára azt a regényemet, amelyben kipéldázom: hogyan élhetnének az emberek okosabban, mint én éltem!”

Ebben a pár sorban benne van Gárdonyi Géza egész írói egyénisége, bölcs világlátása, az élet nagyszerű megbecsülése és irodalmi programja. A frontokon a halál zeng, mint dühös sírásók ásó-kapa harca, a hinterlandban megőrült muzsikások módjára szaladgálnak az emberek, az írók szinte kukorékolnak... Egerben, egy hegyoldali utcácskában, egy csendes, bölcs költő farigcsálja a tollat, amellyel megírja, hogy kellene élni?

Néhány év előtt még sűrűn olvashattunk visszaemlékezéseket, élményeket a Petőfi-korabeli irodalmi életről. A negyvenes évek világa, írói zajgása közel jött hozzánk e memoárokon át. Még Vörösmartyt is ösmerni véltük. Már régen nem olvashatni a múlt századról. A visszaemlékezők elfogytak, mint az utolsó honvédek. Ma már nem él Magyarországon senki, aki a két szemével, elevenen látta volna Petőfi Sándort.

Szomory Dezső a Habsburgok poétája. Ennek a nagykiterjedésű, előkelő famíliának történetét immár harmadik színdarabjában veszi tollára, hogy beárassza azt költészete holdsugarával. Fanatikusan és rajongva nyomul vissza a múltba, az elment császárok és császárnők nyomába. Mária Terézia kényelmes fogatain utaznak hősei. Néha két esztendő is elmúlik, amíg visszaérkezik Szomory különös látományaiban a következő színdarab hőse. Elvonulva és áhítatosan dolgozik Habsburg-színdarabjain, midőn megidézi dolgozószobájába a kapucinusok lakóit. Pedáns, mint egy középkori könyvtáros, aki nem fukarkodik az arannyal és cinóberrel, midőn iniciálékat rajzolgat. Zarándok módjára hisz küldetésében és hivatásában. Felolvad érzéseiben egy régi halott császárnő iránt, akit, míg élt, a magyarok is nagyon szerettek. Mária Terézia e kései testörzője most a nagy királynő fiáról, II. Józsefről írt színdarabot, amelyet kora tavasszal játszanak a Nemzeti Színházban. Megható és felemelő a költő rajongása az aranyszoknyás múlt időkért. Midőn az utcákon bevert fejjel tántorog elmúlt nyugodt életünk, kitárt ablakok mellett mutogatja fekélyeit a halálfejes jelen, csapóvasba lépett a költészet fehér leánya: Szomory tovább folytatja, szövögeti álmait, mint a legizőbb író, akinek a szemét sem kell lehunyni, hogy érdeklődés nélkül, sértetlenül, őrangyal által vezetett gyermek módjára menjen át a parázssal, üszökkel fedett gyalogösvényen.

A Virradat szerkesztője kérdést intézett Krúdy Gyulához új regényéről, a *Bukfenc*-ről, amely a napokban hagyta el a sajtót.

A *Bukfenc* finom plakátjai már mindenütt láthatók a városban, és a Kultúra könyvkiadóvállalat közlése szerint szokatlan könyvsiker jelzi a *Bukfenc* útját. A hintázó ifjú hölgy, aki a legújabb Krúdy-regény címlapját díszíti, olyan vevőket is vonz, akik egyébként nem szoktak könyvet vásárolni.

A Virradat szerkesztőjének Krúdy Gyula a következő levélben válaszolt:

Kedves barátom, Andor,

a *Bukfenc* nem regény, hanem egy hosszabb elbeszélés, amelyet megírásakor nem szántam könyvnek. A dolgok úgy fordultak, hogy a *Bukfenc*-ből hamarabb lett könyv, mielőtt elhatároztam volna, hogy mi is történjék legvégül az elbeszélés hősnőjével, Gyöngyvirág kisasszonnyal, így aztán Gyöngyvirág további sorsa az olvasó tetszésére van bízva. Én azt hiszem, hogy boldog lett a nemes gyermek.

A *Bukfenc* témája a háború alatt jutott eszembe, magános, esti sétámon a Nagykörúton, ahol a félhomályban elgondolkozik az ember az itteni régi életén.

Szomorú az este Pesten. Setét az utca, mint abban az időben, mikor Hentzi ágyúkat szegezett a városra Budáról. Hivatalnoklányok, bolti kisasszonyok serege lepi be az aszfaltot. Eddig nem is tudtuk, mennyi a fiatal nő Pesten. Mióta dolgoznak, mióta családfenntartók lettek a leánykák, azóta mindennap látjuk friss, kedves arcukat a pesti utca setétjében tovalibegni. Tempósan lépnek, mint a katonák. Hárman-négyen összefűzik a karjukat. Barátnők, akik egy negyedóraig feltűnnek a Körúton, amely máskor ragyogott lámpásaival, a boltok kínálkoztak, szép élet levegője érzett a sok villamos lámpa alatt... most az elkomorodott házak között az ifjúság önbizalmával ugyan, de mégis csendesebben utaznak tova, hogy eltűnjenek a mellékutcákban, a külvárosokban. Otthon éppen olyan setét van, mint az utcán. S a gond, a baj, a szegénység örökösen berreg, mint egy fáradhatatlan varrógép.

Mit tehetnek a szegény lányok, akiknek nem telik színházra, mozira, kávéházra? Kimossák a fehér blúzukat, harisnyájukat, varrogatják a ruháikat, ápolgatják a cipőjüket és a kezüket... A pesti bérházak sivár estéje nem alkalmas az ábrándozásra. Mindenki nyög a városban, aki már nem fiatal. Nagyot vénültek a csontok, az emberek, a kedélyek négy esztendő alatt... Szerelem sincs úgy, mint azelőtt. Alig látni egy-két nyurga fiút, aki a kapuig kísérné a kisasszonyt. A főhadnagyként ugyan csörtetnek és vállalkoznak manapság is, de a katonaszerelemből már kiábrándultak a kisasszonyok, mióta mindenki főhadnagy lett a városban. A civil ifjúnak volna most nagy becse, akit valamely oknál fogva a helyén hagyott a háború forgószele. De büszkék is ezek a fiúk. Nem állnak szóba akármilyen leánnyal. Az affektáló, elbizakodott, gögös kisasszony divatját múlta korunkban. Manapság már csak a régi regényekben lehet olvasni azokról a démoni női teremtésekről, akik halálra kínozták a férfiakat, nem hallgatták meg az esdeklő szavakat, a fenszterpromenádot megkövetelték, kengyelfutó módjára hajsolták szerelmesüket, s igen természetes dolognak tartották, ha a férfiak meghaltak értük, mint a *Napraforduló* című regényben is olvasható. A démonikusok, az elkényeztetettek, a gyötrők, a kegyetlenek, a kis csirkeagyvelejük, az álszerelmesek hovatovább mind ritkábban találtak férfimédiomot, aki leugorjon értük az emeletről. A férfiaknak és a fiúknak most egyéb dolguk van, mint nők miatt megbolondulni. Egyformán nehéz a polgári és katonai élet. A Halászbástyán senki sem szaval hóbortos dolgokat a holdvilágba; végrendeletet sem készít szerelmi felhevülésében a mai férfi. A kikoszarozott kérők nem veszik útjukat idegen országoknak. A reménytelen szerelmesek könnyen vigasztalhatják magukat.

Elnézegettem a tavaszodó estén az utcákon áramló leánysereget. Mennyi szunnyadó bestiaság, apró gonoszkodás és fellengős regényesség marad kifejeletlenül e lányokban, mert egy boldogtalan korba születtek bele! Hány férfit tudtak volna a Dunának üzni e ragyogó pesti szépségek, hány gyengédlelkű ifjút tehettek volna örökre boldogtalanná! Kis cipőjük, amely manapság is formásán kopog az aszfalton, fodros szoknyájuk, kíváncsi szemük és szomjas szájuk egy más korszakban: férfiélet ragyogó céljai lehettek volna. Tavaszmosolyuk, csikókedvük, gyújtogató szemük egy nyugtalanító, küzdelmes és álomtalan márciust ígért volna a férfiaknak. Deli ifjak és vállas férfiak nyöghettek volna bele, hogy estefelé kimerészkedtek az

utcára - tegnap. A szívtelen bokák ugrándozhattak volna, mint a tudatlan gazelláé. A copfról és a pihés nyakszirtról szívesen elhittük volna, hogy egyetlen és páratlan a városban. Bőgni lehetett volna a mázsányi boldogtalanságtól, amit ezek a lányok okozhattak volna. Míg jött az istenverte háború, és üres kapszlik lettek a dinamitbombáikból. A férfiaknak másfelé fordult az életük, mint a fiatal fáé, amelyet görbére nevel a kertész.

Ezekről és ezeknek a lányoknak írtam én a *Bukfenc* című regényemben.

Krúdy Gyula

Ferenczi József Nyíregyházáról közli velünk, hogy Petőfinek igenis még él egy barátja Miskolcon, az ősz *Lévay József*, a költő. Anélkül hogy a nagyérdemű poétát megbántani akarnánk, megjegyezzük, hogy Petőfi Sándornak talán egy barátja sem volt életében. Petőfi robbanó temperamentuma, féktelen hiúsága és megalkuvás nélküli szilajsága nem volt alkalmas a csöndes medrű, apró figyelmességekhez kötött és jól átgondolt barátságok létesítésére. Bizonyosan lett volna egy barátja a költőnek, ha ő is így akarja. De ez a forradalmár gögös volt, mint egy félisten. Csak *egész* ember barátságának tudott volna behódolni. Ismerte az embereket, s nem szerette őket. Vajon az öreg Lévayval kivételt tett volna? Erről nincs tudomásunk. Ellenben azt pontosan följegyezték Petőfiről, hogy a Jókai-féle barátságot úgy felrúgta, hogy azt többé nem lehetett talpra állítani.

Fényes László, a nyíregyházi követ nem tartozik ugyan szorosan ebbe a berekbe, ahol a költők és írók tanyáznak, ámde nem hagyhatjuk felemlítés nélkül, hogy Fényest minden alkalommal ismét félreismerik, mint egy középkori vallásalapítót. Ő húsból-vérből, epéből és sajgó szívből összerótt ember, aki a legtöbbet szenved ebben az országban. Egy érzékeny ingát hord a mellénye alatt, amely nyomban remegni kezd, amint igazságtalanság történt valahol Magyarországon. Nem szabad elítélni sem a féktelenségét, sem a vakmerőségét. Ha nem volna Fényes László, lámpással keresni kellene egy Fényest. Nem akarja ő felfordítani a világot, mert az nem is erejének való. De szembeszállni a világgal, ahhoz van bátorsága. Háromszáz esztendő előtt meggyújtották volna. De lehet, hogy azután szentté avatnák.

Két orosz regény forog most az olvasók kezén. Az egyik Dosztojevszkij írása, *A kicsike*, s az Olcsó Regénynek a legutolsó kötete. Mikor olvasni kezdtem - csaknem tizenöt év múltán ismét - a búbánatos zálogos elbeszélését, a nagy író varázsában, az éji olvasmány csendjében: nyomban feltűnt a szokatlan fordítás és nagy irodalmi értéke. Hiába kerestem a fordító nevét a könyvön. Végül megtudtam, hogy egy ismeretlen fordító munkáját Heltai Jenő gyúrta át. - Turgenyev búbajos *Aszja* című regénykéje a régen elcsendesült Olcsó Könyvtárnak füzete. Még él az Olcsó Könyvtár? - szoltam magamban. Boldog, könyvszagú ifjúságom hűségese barátai, midőn a megsárgult füzetekből először ismerkedtem a külföldi írók regényeivel. A Gyulai Pál szerkesztésében megjelenő Könyvtár egész generációt nevelt, mívelt és mulattatott. Itt jelentek meg a legjobb oroszok s angolok, spanyol írók és franciák (az utóbbiak közül nem a legjobbak is). Ismét olvasom Turgenyevet, bár nem tudok többé úgy rajongani a muszka tavaszért és az őszi borulatért, amely minden írásából árad. Úgy vélem néha, hogy Turgenyevnek olyan a hangja, mint a Tarantász csengőjéé. De mégis külön, különös, és úgy ringatja a szívet, mint a bóbiskoló dajka a bölcsőt.

Az új magyar írók is megjelenhetnek a könyvesboltokban. Figyelemreméltó az új könyvek között Kassák Lajos regénye, *Misilló királysága*. A magyar tótország vigasztalan szomorúsága

vonul végig kísérteties-hideggel a könyv lapjain. Egy új regény, amelynek írója bizonyára többre hivatott. Most még ifjú és kegyetlen, és nyugodt kézzel nyomja ki a béka belét. Egyetlen sor sincs sehol, amely kedvet adna az élet folytatásához. De író van itt eljövőben, aki még nem szenvedett, hogy megbocsátani s mosolyogni tudjon. - Erdős Renée vallásos költeményét is felvétette a *Sibyllák könyvé*-be. Félek, hogy az Erdős asszony egyszer érdekes maníerja nem leli helyén a maga olvasóközönségét. A fájdalom és a könny oly megszokott lett a földön, hogy egy női lélek vajúdásai nem kelhetnek különösebb figyelmet. Engem többször érdekelt e nőíró sok tanulsága és ügyessége. Sajnos, nehezen tudok hinni a költőknek s költőnőknek.

Lengyel Menyhért Svájcban írta a magyaros színdarabot, *Charlotte kisasszony*-t, amelyet most a Nemzeti Színházban játszanak. Mondjanak bármit Lengyel ellenségei - ez az író s munkája engem a múlt századbeli svájci emigránsok emésztő honvágyára emlékeztet. A távolból (elmenekülve a háború csavarjaiból) az egyébként nem sovíniszta Lengyel jobban megszerette a fuldokló, élethalálharcot vívó nemzetet, mint midőn benne élt. Egy magyar emléket akart állítani élete országútján magyar eredetének, midőn a magyarság az égbe lőtte tűzhányó módjára tüzeit és erejét: ezért írta *Charlotte kisasszony*-t. Lehetséges, hogy többé sohasem jut majd eszébe Magyarország. De most könnyezik elpusztult szülőföldje romjain.

Az Irodalmi Kalendárium évek múltán böngészgető tudósok naptára lesz, midőn a méhek, a mostani írók elrajzottak. Mily érdekesek lesznek ez adatok ötven esztendő múlva!

Szomory Dezső József császár-jámak kéziratát fotográfiában közölte egy színházi újság. Megkérdeztük az ünnepelt szerzőt, hogy valódi-e a kézirat, amelynek betűi alig olvashatók még nagyítóüvegen is? Szomory bevallotta, hogy valóban ez az első kézírata, a színdarab első oldala, amelyet a *József Császár*-ból megírt. Ám nem kell azt hinni, hogy a kézirat későbbi oldalai külsőségekben különböznének az első, vajúdó *József* átkorrigált, átgyúrt, elől-belől kifoltozott, kitörölt, újraírt kéziratától. Szomory megvallotta, hogy a *József császár* kézírata végig törlés, javítás, újraírás, szenvedés. Sohasem küzdött egyik írásművével sem annyit, mint e színdarabjával. Éjjel-nappal foglalkoztatta a cselekmény. Önalkotta plakátokat szerkesztett, amelyeket szobája különböző részében a falra akasztott. Ágya fölé írta ökölnyi betűkkel a színdarab egyes mondatait, amíg elalszik, amint felébred: darabjával foglalkozzon.

A Szomory első kéziratát sok esztendővel ezelőtt visszaküldte Párizsba Fenyő Sándor, a Magyar Hírlap akkori szerkesztője. „Nem tudom elolvasni!” Ez volt a kézíratra jegyezve. Szomory újra becsomagolta a párizsi levelet, de most már egy nagyítóüveget is mellékel a kézírathoz. A tréfa használt. Fenyő soha többé nem küldte vissza a Szomory leveleit.

A színdarabok eredeti alakjukban aligha kerülnek ki a szerzők kezéből. Az a két-három használható sor, amely egy oldalnyi kéziratból végül megmarad, alig volna összefogható egy idegen szem előtt. A színdarabok írógépek segítségével jutnak külsejükhöz, amelyben az igazgatónak bemutatkoznak. A Szomory színdarabja kényes vallási problémákat is bolygat. Ambrus igazgató úr ugyancsak nyitott szemmel olvasta végig II. József császár és a római pápa szócsatáját. A színdarab mai alakjában minden zökkenés nélkül közeleg a siker stációihoz.

Oláh Gábor a Csokonai Vitéz Mihály félbeszakadt életét folytatja a cívisvárosban.

Aminthogy Csokonai sem tudott végleg elszakadni a nagy kollégium környékétől (bár az gorombán elutasította emlőjéről), amint a Dunántúl szőlőkoszorús dombjai közül is visszavágyakozik a poros Péterfiára: Oláh Gábor is szívével, testével Debrecenhez van növe, bár kevés ember mondott annyi igazságot a zsíros lakosság szemébe, mint a félrevonult, halk költő.

Régebben, amikor pesti aszfalt nélkül el sem lehetett képzelni a magyar író pályafutását - a birtokos Kisfaludyak is kvartélyt tartottak a Belvárosban, pedig csak egy macskaugrásnyira volt még tőlük a Kazinczyak, Kölcseyek, a magyar irodalom falusi kúriás korszaka -, az Oláh Gábor-fajta tüzes lélekkel élő és a modern világ folyásában szenvedélyes kedvvel részt vevő költő aligha élhetett volna meg Pest nélkül. A többnyire vidékről felszármazott írók is gögösen tekintettek vissza a kisarányú és aligha megértett vidéki tartózkodási éveikre. Pest úgy lengette rikító rongyait a húszszendős poéta előtt, hogy az akár gyalog is elszökött a falujából, mint hajdanában a kalandor színészek. (Igaz, hogy két-három évtized múltán már csak a pályaudvarokat szerette Pestből az idetévedt zarándok, amelyekről egyszer véglegesen elutazhatik a városból, hogy soha többé ne tegye a lábát a Rákóczi útra.) De még mostanában is a legtöbb vidéki álmodozó, a kisszerűségekben szenvedő Prométheusz, amint szerét teheti, felkapaszkodik a pesti vonatra. A hírlapíró fajtánál pedig valóságos szokás volt előbb vidéken kiszolgálni az inaséveket. Kolozsvárról, Nagyváradról, Aradról való hírlapírók mindig keresnek állást a pesti szerkesztőségekben. (Különösen vezetnek a kolozsváriak, akik rövid pár esztendő alatt bebizonyították, hogy százszorta élelmesebbek, mint a régi pestiek. Milyen nehéz emberek lakhatnak vala a Királyhágón túli kincses városban, ahol ezek az elszánt aranyások nem boldogulhattak - míg Pestet úgy meghódították, mint egy karzati szobalányt!)

Tulajdonképpen Tömörkény volt az első, aki talán soha sem gondolkozott azon, hogy felcseréli Szegedet Pestért. Mélázó barátunk sehogy sem illett volna e város ringlispiljébe. De milyen kevés ember rendelkezik annyi önismerettel, mint az embernek is bölcs és nagyon szeretetreméltó Tömörkény! Tudta ő, hogy Szegeddel kicsúszik a talaj a lába alól, bár kétségtelenül lelt volna Pesten méltó megélhetést.

(Sas Ede pesti hírlapíró korában nem bírt kievickélni jelentéktelenségéből. Míg visszaemigrálván Váradra, kakas lett.)

Oláh Gábor Debrecen nélkül félember volna. Műveinek elmélyedt, szinte klasszikus magvát a nagy kollégiumi könyvtár táplálja s nevelgeti. Az ideáljai és nemes elgondolásai halkan érlelődnek a nagy, poros városban, ahol a szekerek nem ütnek olyan nagy zajt, mint Pesten. A Kar utcai házban bizonyára csak a légydongás zavarja a költőt, míg kemény ceruzájával irkalapokra veti metszetfinom betűit. (Petőfi Sándor óta nem volt szebb kézírás a magyar irodalomban.)

Az a regény, amelyet most olvastam - a *Két testvér*-t -, még nem jelent meg nyomtatásban. E lapok szerkesztője megtisztelt vele, hogy olvasnám el én is Oláh Gábor regényét, amelyen a házépítés évszáma 1918. Hát ilyen regényt csak a legnemesebb lélek gondolhat el. A regény lába a földet éri, talán szokatlanabban is szétnyitja az emberek keblén az inget, mint egyéb mostani regényekben olvashatnánk. Ámde a regény homloka az égboltozatot verdesi, mint egy óriás jajkiáltása. Olyan témája van ennek a regénynek, mint a Dante Poklának egyes részeiben található. Megrendülve, visszafojtott lélegzettel olvastam lapról lapra az isteni és emberi törvény által üldözött szerelem szenvedéseit és gyönyörűségeit. Egy remete bibliai elgondolása és a valóságos életben néha előforduló szerelem végzetteljes, balsorsos története ez a regény. Halálos ágyakon bevallott titkok, elhagyott temetők korhadt fejfáinak megsúgott élmények,

szívdobogást megállító rejtett érzelmek költői és a legnemesebb reneszánsz-korbeli szenvedélyek emlékkönyve a *Két testvér*. Nem írhatta más modern irodalmunkban, mint a debreceni Oláh Gábor, akinek poétái bátorságáról már tanúskodik néhány könyv. Érdekes, mint a biblia, megindító, mint egy tragikus újsághír.

És mégis e lapok szerkesztőjének nem állhat módjában a *Két testvér* közlése. Az újság-szerkesztőknek olyan körülményekkel kell számolni, amelyek nem lehetnek irányadók a költő képzeletének. Én sokkal többre taksálom Oláh Gábort, mióta ezt a legemberibb regényét olvastam. Régente kéziratban terjesztették a debreceni diákok a Csittvári krónikákat. Nos, Oláh Gábor regénye egy második Csittvári krónika.

Gáspár Imre a korán elfelejtett írók közül való, bár életében ő volt a legnevezetesebb örökös az írók között. Háromszor örökölt, és háromszor verte el aztán örökségét, amelyből dúsgazdag ember lett volna.

Élete utolsó éveiben elhagyta a protestáns hitet, a Mária utcai templomban áttért a katolikus vallásra, a jezsuiták sánta öreg kertésze volt a keresztapja, bizonyosan sokat foglalkozott magában vallási tételekkel, amíg a Rókus-kórházban ismeretlenül, elhagyatva betegeskedett, s végül a kedves testvér lefogta a szemét. Ötvenéves volt.

De amikor ifjú volt - repülni vágyott.

Abból a felső-magyarországi költőcsapatból való, amely egykor áhítatos zarándokcsoportonként vonult Zólyomból, Abaújból, Pozsonyból Pest felé, hogy itt a költészetben elfoglalja megillető helyét. Reviczky, Rudnyánszky, Koroda Pál és mások, már ismeretlenek csapatához tartozott Gasparone. Túláradó ambícióval telepedtek meg a Korona kávéházban és a folyóiratban, boldogan nélkülöztek, legmodernebbek voltak korukban, francia költőket olvastak, és mindig irodalomról beszélgettek. Költők gyönyörű és bánatos ifjúságát élték, rajongtak, szenvedtek, a Ferenczi-féle éjjeli kávéházban mondták el legújabb verseiket a „perditának”, míg az egyívású ifjúság a sarokbeli Fáraó-banknál szedte az „orrocška” nevű ajándékpénzt, és politikai pályára készült. A felvidéki ifjú inkább születik a svihákságra, egyszóval közéleti és társadalmi érvényesülésre, mint a költői pálya sanyarúságára. Gáspár Imre, bár módos zólyomi familiából származott, egy ifjúkori könnyelműség folytán kénytelen volt öngyilkosságot követni: divat volt ez akkoriban. Indali Gyula sem akart komolyan beleveszni a Dunába, csak azt akarta elolvasni, mit írnak másnap és harmadnap az újságok, hogyan méltatják életét és költészetét a fukar kritikustollak. Gáspár Imre maga küldte be az akkori újságoknak öngyilkossága hírét, és az akkori primitív hírszolgáltatás mellett, szándéka valóra vált. Az újságok megindultan elparentálták a tehetséges, ifjú költőt, aki korai halált választott, holott a legnagyobb dicsőségek várahoztak reá.

A kor hazug és színészkedő volt. Nyolcvanas éveknek hívták ez időt. A forradalom utáni Magyarország ál és valódi pátosza még virágzott, mint a tök. Az élet csak küzdelmeiben valódi; a létfenntartáson túl szerették mindenféle hóbortokkal bolondítani magukat az emberek. Tiszaeszlár robbantgatta az alig elhelyezkedett új társadalmat. Az antiszemitizmus fellobban Magyarországon, ahol nemrégén még szerették a zsidókat, míg azok korcsmárossággal és uzsoráskodással foglalkoznak. Mindenkinek megvolt a maga házi zsidaja, a zsidóbarátja, testi-lelki jóembere, aki „más” volt, mint a többi zsidó. Midőn azonban a társadalomban kezdett elhelyezkedni szükségszerűség szerint az új elem, midőn mindenféle keserőségek, szegénységek, elzüllöttségek hervasztották el a régi, korhadtt Magyarországot: a síkra szállott, mint egy erőtlen, elaggott lovag az új társadalom ellen. Végző csata volt az eszlári vérvád, amelynek fantasztikus meséjében soha sem hittek az okos emberek, csupán ürügy volt a hadjárat

megkezdésére, mint az aesopusi mesében a farkas és bárány veszekedése. Még egyszer felemelkedett az előregedett Magyarország, az elnyűtt, elpudvásodott, elmaradt régi világ, és hadat üzent a fészekrakó madarak hangosságával elhelyezkedő új társadalomnak. Szomorú, szégyenletes, elbutult korcsmahecc volt ez. De nem volt az országban ember, akit ne érdekelt volna a nyíregyházi törvényszék tárgyalása, ahol fiskálisok rabulisztikája és tönkrement, bosszúszomjas elemek fogcsikorgató dühe csapott össze. Bizony rosszul is végződhetett volna az eszlári pör, ha nincs néhány okos ember Mária országában. A mai társadalom sorsa két-három nagyeszű táblabíró kezében volt.

Míg a költészetben Benedek Aladár szőke szakállá hirdette az irodalmi antiszemitizmust, Inczedy László, Pongrátz Béla, Gáspár Imre, Rudnyánszky Gyula, Reviczky Gyula, Szabó Endre, Ábrányi Emil és a többiek, a kor feltűnedező ifjú óriásai, a Verhovay Gyula szerkesztősége valóban elhitték az eszlári mesét, mert költők voltak. Ilyen korszakban természetes dolognak látszik, „hogy az ifjú költőnk, a későbbi Gasparone, az élet sebei, a holnap félelmei és a könnyelműség következményei előtt egy álöngyilkosság hamis függőnye mögé rejtőzködik, hogy annál kedvesebb legyen majd visszatérése a valóságos életbe”.

Ekkor még szőke, karsú, fodros és választékos volt Gáspár Imre. Korunkban a beretvált uracsíjak Dorian Gray arcképéhez óhajtanak hasonlítani. Akkor még Schiller és Goethe volt az utánzandó példa. Fiatalkori arcképéről úgy látom, hogy Gáspár bátran beillett volna egy ifjú német poéta elképzelésének. Tót és német verseket fordított. Állítólag szerelmes volt egy leányba is. Bár a későbbi életében nem sok hajlandóságot mutatott a női nem iránt. Beteges hajlandóságokkal vádolták, mint Dolinay Gyulát.

Az álöngyilkosság nem hozta meg számára a bűnbocsánatot. Menekülni kellett Pestről. Debrecenbe ment lapszerkesztőnek Kutas Imre lapjához, a Debreceni Hírlap című napilaphoz. Itt érte az első örökség, nagyobb pénzösszeget testált részére egy nagynénje, amelyből felhalmozódott adósságait rendezte.

Gáspár Imre Debrecenbe vonult a dicsőségesnek ígérkező pesti költői pálya után. A debreceni hírlapírás még őskorát élte; a hírlapírók kevésbé tudták a helyesírást, mint a kardforgatást. Napjaikat és lapjaikat többnyire éles tollcsatákkal töltötték, egymással polemizáltak, függetlenségek és kormánypártiak legtöbbször a vívóteremben békültek ki, miután egymást megszabdalták.

Lelkes ifjak, megrögzött korhelyek, rongyos bohémek, fanatikus és jámbor tudatlanok voltak a hírlapírói karban. Szabadidejüket korcsmákban, kávéházakban töltötték. Gazdászokkal duhajkodtak a Páris kávéházban, megvirradtak a Kossuthban, Magyarai és Rácz cigányprímásokkal jóbarátságot tartottak, legfőbb pátrónusok Dubi volt, a Hungáriakávéház főpincére. Bolond, boldogtalan ifjú élet. Debrecen, amelyben már Petőfi is pipája mellett melengette a kezét, nem is nagyon becsülte meg hírlapíróit. Szabadjegyet adott nekik a kisvasútra, de a cívisek és urak nem engedték maguk közé a borotvált arcú fiatalembereket. Cigányok, színészek, korcsmahősök, ledér nők között henteregtek itt az ifjak, akik teljes céltalansággal folytatták a hírlapírás mesterségét.

(Emlékszem: azon három hónap alatt, amelyet a Debreceni Ellenőr szerkesztőségében töltöttem, egyetlen könyvet sem olvastam. Több mint húsz esztendeje e nyurga, vad, tomboló időszaknak, de még manapság is a hideg fut végig a hátamon, ha eszembe jut, hogy Debrecenben maradhattam volna, ha nem hajt a kalandos vágy, az ifjúság láza, a ma már ismeretlen, áradó kedv új városokba, új emberek közé. Egy őszi estén, szeptember végi szomorkodások között hagytam el Debrecen, bár a szívem majd megszakadt. A nagyváradi Szabad-

ság című újság hívott meg munkatársának, ahol aztán végképpen kiábrándultam a vidéki hírlapírásból, Nagyváradból, az emberekből, az ifjúkor fantasztikumaiból. De addig még sok minden történt Debrecenben.)

Gáspár Imre nihilistáknak nevezte debreceni hírlapíró társait. Valahogyan grand seigneurnek érezte magát e nincstelen, kócos, borgőzös fiatal emberek között, akik tudatlanságukban megvetették az életet, a halált és a helyesírást. Városi és rendőrségi riportok megírásával töltötték napjaikat, régi újságokon és asztalokon aludtak a Debrecen szerkesztőségében, öt forint volt néha a zsebükben, és fülig adósok voltak Péter Pali vagy Sz. Dávid István korcsmájában. Még harminc krajcár volt egy liter bor, tizenhat krajcár egy üveg sör, húsz krajcár egy tál étel, s ezenkívül különben is meglepetésszámba ment, ha az akkori debreceni hírlapíró valahol megfizette a számláját. Nem csodálható, hogy az újságírás hőse, néhány pengővel a mellényében, Rothschildnak érezte magát a Dugó asztaltársaságban, amelynek Nyilasi Mátyás, a tragikus véget ért komikus színész volt az elnöke.

Gáspár Imre korának egyik legműveltebb embere volt. Megpróbálta már a pesti életet, személyesen ismerte azokat az írókat, akiknek nevét itt rajongva ejtették ki a szegény kócosok, szép kritikákat olvashatott a verseiről, tudott franciául, eredetiben olvasta Flaubert-t, úrnak nevelték a zólyomi kastélyban, szellemes volt, mint a Gil Blas - egyik álneve Gili Balázs volt -, és rajongott az élet finomságaiért, szép olvasmányokért, szellemeskedő társalgásért, úri életmódért. Természetesen, mindezt nem találhatta meg Debrecenben, holott eleinte azt hitte, hogy egyetlen úr a szemétdombon, és majd vezetője lesz a helybeli intelligenciának.

Makó és Leszkay színigazgatók működtek a városban, későbbben Tiszai Dezső. A gazdag cívisok szívesen látogatták a komédiaházat. Büszkék voltak arra, hogy a színigazgatók vetélkednek a debreceni színházért. Az elegáns Szabó nagykereskedő, Komlóssy Arthur, egy finomkodó Tisza-huszar, és más előkelő polgárok ügyeltek fel a színház erkölceire, akik korántsem hasonlítottak ama vicclapbeli vidéki színügyi bizottsághoz. A primadonna ugyan ott is meghódította a huszártiszteket és a diákokat - ki ne gondolt volna Ellinger Ilona bokájára és Margó Zelma lábszárára? -, ellenben gondoskodás történt arra, hogy a nők és a gyermekek mindig látogathassák a színházat. A város, ahol a pajkos Csokonai és a nyilas Ady deákoskodott, a kálvinista templomatyák okuláréján vizsgálta a színházigazgató újdonságait. Gáspár Imre elfoglalta helyét a hírlapírók páholyában, és Sarcey módjára, magas színvonalú színházi bírálatokat írt lapjába, amelyet két-három ember értett meg a városban. Ámde a cívisok érezték, hogy nem közülük való, felsőbbrendű férfiú a pápaszemes, korán házasságra indult poéta, és bizonyos tiszteletben részesítették. *Gasparone és Gili Balázs*: ezt a két álnevet használta Debrecenben Gáspár Imre, meglehetősen olvasott írói voltak a cíviseknek, bár mondom, nem mindig értették meg a franciás ízű sorokat.

Gáspár Imre ekkor már tudta, hogy nagyobb örökség jut kezébe, és fűnek-fának tartozott a városban. A „nihilisták” adósságcsinálása helyett: bonokkal fizetett. Apró kis papírszeletekre írt fel csodálatos összegeket. Mindig tíz forint és harmincnégy krajcárra, huszonöt és fél forintra, később hetvenöt krajcárra volt szüksége. Az apró papírszeletek Gáspár Imre név-aláírásával talán megfordultak minden debreceni polgárnál. Bankókat eresztett ki, mint valami király. Bont adott a borbélynak, a kocsisnak, a pincérnek. Midőn végre öröksége megérkezett, Kutasi Imre, a kiadója, egy festett bajuszú, ravasz, öreg debreceni nyomdász vette kezébe ügyei rendezését, beváltotta a szerte keringő jancsibankókat. G. I. halála napjáig emlegette, hogy debreceni szerkesztő korában a kiadója érzékenyen megkárosította. De azóta se fizettek Debrecenben a szerkesztők a saját külön bankójukkal.

Az adósságok rendbe jöttek volna, de a tekintélynek vége volt. Írhatta ezentúl Gasparone a legszemlésebb tárcákat, Gili Balázs a legfinomabb ékeket, G. I. a szomorú verseket: a cívisek egykedvűen szemlélték az adósságcsináló emberfölötti munkabírását, amellyel csaknem egyedül töltötte meg a napilapot élvezetes olvasmányokkal. Olyan volt, mint egy vasúti lokomotív. Huszonnégy óráig is írt egyhuzamban. Apró, bolhanagyságú, de igen olvasható betűket. Alig törölt a kéziratán. De erről majd későbbben beszélünk.

Debreceni mulatozásának tulajdonképpen régi ellenlábasa, Rudnyánszky Gyula megérkezése vetett véget.

Gáspár Imre kétszer tért vissza Debrecenből Budapestre. Mind a kétszer Rudnyánszky Gyulával vívott csatáknak veszteseként.

Rudnyánszky, a nagytehetségű poéta ugyancsak fiatalkorú könnyelműségek miatt volt kénytelen Debrecenbe emigrálni. Pest még nagyon kisváros volt akkor, hogy megvető pillantás nélkül végigmehetett volna az utcán az, akinek vaj volt a fején. Mondják, hogy váltókat forgatott, bundákat varratott hitelbe a költő, amely dolgokat elégszer egymás fejéhez csapdosták a debreceni újságokban a vetélytársak, G. I. és R. Gy. Én csak egy lelkes honleányról tudok, Risdorfer Annáról, aki évekig hiába sürgette az új verseskönyvet Rudnyánszky Gyulánál, amelyre ő csaknem ötven előfizetőt gyűjtött Nyíregyházán. A költőnek egyéb bajai voltak, nem ért rá verseskönyvet kiadni. Felesége, a jóságos Réthy Laura dugdosta, palástolta a nagyszerű poéta könnyelműségeit. Nem is került többé bajba a nyugtalan és feldúlt Rudnyánszky Gyula, mióta feleségül vette a vidéki primadonnát. Ez a rendkívüli asszony csodálatos energiát szuggerált a költőbe. Rávette, hogy élete abban a korszakában, midőn szőke fürtjei már hulladoztak, Amerikába költözzön háznépével. Évekig az amerikai magyarok költője volt Rudnyánszky, munkatársa volt a Szabadságnak, és maga után vont a pompás rajzoló, Linek Lajost is, aki itthon nem is tudott megélni az élclapok ötforintnyi béréből. Hosszadalmas New York kávéházbeli beszélgetések előzték meg a két kitűnő magyar kívándorlását. Linek Lajos boldogult is odakünn, míg a sorsüldözött Rudnyánszky Gyula elviselhetetlen honvágygal, szemideg sorvadással s félig megörülten tért vissza hazájába, ahol hiába kezdte újra az életet.

Ámde térjünk vissza hősünkhöz, a mélabús Gáspár Imréhez, aki időközben második örökségének is nyakára hágott Debrecenben, ahol a színészek törzsasztalánál szívesen látott vendég volt, és nemegyszer megnyitotta az erszényét barátai előtt. „Hőstettei még emlékekben élnek” az Angol királynő, a Bika, a temetőn túl lévő útszéli csárda történetében. A „Margit” látta őt, és a Nagyerdőről költői mámort hozott. De szerkesztői hivatalát mindig pontosan ellátta. Korán reggel elfoglalta helyét íróasztalánál, hogy az újságot teleírja tárcával, élccel, vezércikkkel. Későnkelő munkatársaival éles vitái voltak. Az újságírást igen komoly mesterségnek tartotta. Fürge, gyors lépteivel úgy sietett a kistemplom mellett, mintha a világ sorsa függne attól, hogy szerkesztői helyét elfoglalja. Gondos, csinos újságot szerkesztett, amely ment volt a vidéki ízléstelenségtől. A legjobb vidéki hírlapíró volt. Hoffmann is, a Csokonai-nyomda igazgatója élénken tisztelte őt.

Legérdekesebb volt az afférje, amely Kossuth Ferenc hazatérésekor, az országos körút alkalmával történt. A debreceni Arany Bikában társasvacsorát rendeztek a nagy száműzött fiának. Ott voltak a pesti képviselők, a fővárosi hírlapírók Dienes Márton és Pichler Győző vezetésével, valamint a sánta Neszmélyi. Csupa halottak manapság. De akkor frissek, elevenek és ambiciózusak voltak. A kormányzó hazatérő fiában a nemzet reménységét látták. Kossuth Ferenc idegenszerű akcentussal, de meglehetősen méltóságteljesen tudott beszélni a vasúti állomásokon. A hangjának alig volt érce. Nagyszemű, olajbarna talián volt. (Volt szerencsém

őt azon frissiben látni Nyíregyházán, a nagyapám házánál, ahová vizitbe ment körútján, mint a Szabolcs megyei védegylet elnökéhez.) De Kossuthnak hívták, s ez éppen elegendő volt, hogy megőrjítsen az országot, amerre útját vette. Csodálatos lelkesedéseket láttam. Síró asszonyokat, könnyező férfiakat. Bandériumokat és népgyűléseket. Csak egy szót kellett volna kiejteni Kossuth Ferencnek, és a nép fegyverbe áll. Ez volt talán az utolsó magyar lelkesedés a Kossuthokért. Végighömpölygött az országon, mint az árvíz. Zúgott a széllel. Vihar lehetett volna belőle, de hamurakás lett. A vörös Pichler hírlapíró, Kossuth Ferenc első titkára, oly komolyan viselte tisztségét, mint egy miniszterelnök.

Debrecenben az történt, hogy valaki felköszöntőt mondott a királyra. Debrecenben Csorba polgármester óta mindig akadtak lojális hazafiak. Kossuth Ferenc és társasága szótlánul hallgatta a pohárköszöntőt - mintha a trónkövetelőnek magasztalnák az uralkodó fejedelmet. De nem úgy a cigány, akit emlékezetem szerint Rákóczinak hívtak. Valamely kihívó ötlet, debreceni virtus vagy egy titkos parancs a banda hangszeresin azt a nótát szólaltatta meg tussként a felköszöntőre, mely így kezdődött:

Jaj, de huncut a német...

No, volt erre kavarodás.

Gáspár Imre már akkor a kormánypárti Debreceni Ellenőr szerkesztője volt. (Előbbi helyét Rudnyánszky Gyula foglalta el.) Nyomban haditanácsot tartott a helybeli és pesti hírlapírókkal, amelyen megbeszélték, hogy Debrecen városa és Kossuth Ferenc érdekében titokban tartják a cigányos incidenst. Országos skandalum lehet a dologból, ha a sajtó foglalkozni kezd a debreceni tapintatlansággal. A kormány kénytelen lenne elfogatni Kossuth Ferencet körútján. Meg is egyeztek a sajtó képviselői, hogy elhallgatják lapjaikban a világtörténelmi botrányt. De az egyezségben nem volt Rudnyánszky Gyula, akivel Gáspár még köszönési viszonyban sem állott. Rudnyánszky debreceni levelezője volt néhány pesti lapnak, amelyekkel nyomban tudatta a Bika-vacsora zenei skandalumát. Sőt másnap megírta az esetet lapjában, a Debreceni Hírlapban. Gáspár Imre erre nyomban hazaárulónak bélyegezte az Ellenőr-ben Rudnyánszkyt, és hosszú harc folyt a két ellenfél között, amelyben a fiatal korban hitelben ivott kapucinerek is szerepeltek. Később a debreceni ügyészség beleavatkozott a dologba.

Gáspár debreceni tartózkodása vége felé közeledett. Megalapította a Reggeli Újság-ot, amelyet nagy gonddal szerkesztett, de mindinkább elment a kedve a zsíros várostól, ahol bonjait, jancsibankóit már csak a legkisebb összegben tudta beváltani. Néha egy forintnyi kölcsönért a piac valamennyi kereskedését végig kellett járni Forgácsnak, az öreg szerkesztőségi szolgának. Pénztelen melázásaiban mindinkább vágyakozott Pestre, ahol aranybányákat sejtett tehetsége számára. Elmaradt a színészek törzsasztalától, kiskorcsmákban bujdosott, félt a hitelezőitől, gyűlölte Rudnyánszky Gyulát, mélabúsan, félénkeskedve vonszolta életét ama rettenetes vád alatt, amely mindinkább reánehazódott a városban. Wilde Oscar betegségével vádolták, és az egészséges debreceniek mélységesen megvetették ezért a szomorú dalnokot.

Egy napon búcsú nélkül elhagyta Debrecent, hogy Pesten, a Józsefvárosban üsse fel sátorfáját.

Gáspár Imre Pesten a Józsefvárosban lakott legtovább. Meghúzódott, mint egy magányos borz egy József utcai ház udvarán, ahol néhány szomorú fa állongott, de az udvar régebben kert volt, ahol vidám polgárok kugliztak vasárnaponként. Kiskorcsma volt a ház elején, a jólelkű Ivkov család olcsó és kitűnő kiskorcsmája, ahol Gáspár Imre esténként szórakozott öreg és fiatal barátaival. Néha felkereste itt az elbűjt embert Benedek Aladár, maga is bujdosó a nagy városban ama fatális hamisbankó óta, *Pongrátz Béla*, a nihilista költő, akiről a *Vörös postakocsi* című regényben olvashatni. De eljött Ivánfi és Bakó László is, akik még Nemzeti

Színház-i referens korából ismerték G. I.-t. Leghűségesebb barátai voltak *Balázsovicsék*, öreg pesti fiskális és elmaradhatatlan, jóétvágyú fia, akik olyan kedves emberek voltak, mintha a régi, árvíz előtti Pestről maradtak volna itt: ismertek minden jó korcsmát Pesten és Budán; ámde a korcsmák étlapját is könyv nélkül tudták. Mikor kell Sverleczyhez menni az Üllői útra, vagy Kleinhoz, csontos marhahúst enni a Soroksári utcába? Hol csapolják a legjobb sert, és hol mérik a legjobb bort. A József- és Ferencváros, de még a belső, negyedik városrész is telve volt ez időben kitűnő korcsmárosokkal, akik látszólag azért éltek, hogy vendégeiknek mindenben kedvében járjanak. Gáspár Imre csalódva múltban és jelenben, emberkerülésében, csodálatos szerénységében és bölcsességében élete utolsó tizenöt esztendejét azzal töltötte, hogy a pesti kiskorcsmákat tanulmányozta. Szeretett Kőbányára, szeretett Budára járogatni, hogy elfelejtse bús napjait. A korcsmaasztalnál néha csodálatos elbeszéléseket tartott a francia és angol irodalomról. Aztán legyintett, s magának és barátainak friss csapolást rendezett. Minden mindegy volt. Az étellel végképpen leszámolt. Vén bagoly módjára éledgett a józsefvárosi házban. Kis íróasztala mellett görnyedt, és alig olvasható, apró betűket sorakoztatott egymás mellé végtelen kutyanyelvekre, amíg a nap bevilágított az udvari szobácskába. Olykor napokig nem borotválkozott, nagyobb szabású korhelykedés után narancson és citromon élt. A napilapokat pontosan, végtől végig elolvasta, s jegyzetekkel látta el a közleményeket, mint vidéki szerkesztő korában. Minden íróról megvolt a véleménye. De mert költő volt, költőtársait nem tisztelte, ellenben egyik-másik prózaíró iránt bizonyos elfogultságot érzett. Így Balogh Pál vezércikkíró munkásságát nagy figyelemmel kísérte. Tóth Béla Esti leveleit jegyzetekkel látta el, Herczeget azzal gyanúsította, hogy németül gondolkodik, Mikszáth tótul, Jókai asszonyok rabja. Talán a legtöbbet gondolkozott Kaposi Józsefről, a Dante-tudósról, aki akkoriban a Magyar Szemle című hetilapot szerkesztette, amelynek Gáspár Imre dolgozótársa volt. Kaczvinszky Lajos, a Magyar Szemle kiadója egy jámbor, úri természetű, tiszta agglegény volt, aki Ó utcai házában berendezésében lelte minden örömét. Többnyire ötforintnyi bért fizetett közleményenkint, de azt legalább vadonatúj bankóban nyújtotta át az íróknak. Szerdán és szombaton, az esti órákban volt nyitva a szerkesztőség, midőn a fehérkötényes szobaleány a csengetés után beengedte az elzárt kapun a csinos, földszintes ház belsejébe a különböző kopottas, hóbortos kéregetőket. Ezek a kéregetők magyar írók voltak, de persze erről nem tudott a tirolai leány. Meg kell adni, hogy mindenkit beeresztettek, aki csengetett. Kaposi József, ez az európai tudós megadó és tiszteletteljes bánásmódban részesítette az írókat, akiktől átvette a kéziratot, s szolgálatkészen nyomban az olvasáshoz látott. Régimívű óra tiktakolt a szobában, az íróasztalnál egy öreg hivatalnok - úgy emlékszem, Svarc úrnak hívták - írogatta a címszalagokat, mert Kaczvinszky Lajos, a kiadó sohasem engedte ki a nyomdába az előfizetők névsorát. (Svarc úr egész héten címszalagot írt, tiszta öltözetben, fehér ingben, megmosott kézzel, aranykeretű cvikkerrel, mintha a földkerekség legfontosabb tennivalóját végezné. A millenáris kiállítás már elmúlt, Pesten úgy üvöltöttek az újságreklámok, mint a láncakról eleresztett ebek. Svarc úr címszalagot írt egy virágágyas, hótiszta, jószagú ház szobájában, és soha meglegedettebb embert nem láttam azóta sem, mint ezt az őszhajú gavallért.) Ebben a szobában fogadta Kaposi József az írókat, akik felleghajtó köpönyegeikben, furcsán, a negyvenes évek kalendáriomából való külsővel jelentkeztek kézírataikkal, hogy a Magyar Szemle hasábjait gazdagítsák.

Szép ifjúkor!

Az Olvasd és a Práter utcai J. Virágh Béla-féle Fővárosi Lapok után itt találkozott néhány öreg és fiatal író, akik látszólagos céltalansággal, de annál szívósabb ambícióval folytatták reménytelen mesterségüket. A Józsefvárosban minden korcsmában ült fiatal vagy öreg író, aki boldogulni s kitűnni akart. A korszak nem kedvezett az ifjú tehetségeknek, sem a megállapodott öregeknek. A napilapok megannyi bevehetetlen várak. De vajon ki merészelt volna

gondolni a Budapesti Hírlapra, ahol Herczeg, Kupa Árpád, Cyprián, Beniczkyné, Lengyel Laura, Sipulusz és más földi tünemények szerepeltek a szépirodalmi rovatban. Malonyai Dezső egy későbbi kor gyermeke volt. Akkor még a Pesti Naplóba írogatta párizsi leveleit. Szornory Dezső, a titokzatos Párizs rabja, a Magyar Hírlap hasábjaira küldözi gusztusosan adjusztált leveleit, Jakab Ödön víg és bús elbeszéléseket írogatott. Munkácsy Kálmán és Szomaházy voltak a jó elbeszélők. Pekár Gyula *Dodó főbadnagy*-a volt népszerű. Karczag Vilmos a *Lemondás* című hallatlanul rossz regényéből éldegélt.

Kaczvinszky Lajos mindig csodálkozva fogadta a pápaszemes, kövér, kopaszodó, félszeg és precióz beszédű írócskát, G. I.-t, aki szerdán is, szombaton is öt-hat írásművet szállított egyszerre a Magyar Szemlének. Vajon mikor használják fel a rengeteg kéziratot, amelyet a szedőn kívül senki sem tudott elolvasni? De Kaczvinszky úr volt. (Azt hiszem, régebben a lovasságnál szolgált.) Vadonatúj bankjegyekkel fizetett a kézirat darabjáért, bár egy kukkot nem tudott magyarul e derék bácsi.

Csak azért aggodalmaskodott néha, hogy ugyanez a Gáspár Imre ültette át franciából magyarra a Marseillaise-t.

(1918)

EGY MŰVÉSZ ÉLETÉBŐL

Zemplényi Tivadar, akinek gyűjteményes kiállítása holnap megnyílik a Szépművészeti Múzeumban, kopasz, csendes, takarékos férfiú volt, amíg élt, gyalog járt Pestről Budára, a kávéházban teát vacsorázott, megforgatta a krajcárkákat, s így bizonyos polgári jólétben sikerült meghalnia. Amíg élt: egy kötelességet ismert, a festegetést. Évtizedeken át komolyan, rendszeresen, szent áhitattal dolgozott, mert belső meggyőződése volt, hogy azért kapott helyet a földön, Budán, a Fehérvári úton, hogy mindent jól megnézzen, ami útjába akad, s aztán lepingálja. Festett besnyői búcsúsokat, balatoni parasztokat, csavargókat, tájképeket, szenyórákat, budai úrnőket. Szolid, komoly, tanáros férfiú volt, nem panaszkodott se a mellőzésről, nem emlegette váratlan sikereit, nem kártyázott, nem ivott, de lumpoló kedvében uzsonnázni betért a New York kávéházba, ahol őszinte csodálkozással nézegette a foglalkozás nélküli színésznők kalandozását; nagyot szippantott a budai levegőből, amikor hazaérkezett. Természetesen házasember volt, gyermekei születtek, mert erre mindenképpen érdemes volt. Adóját mindig pontosan megfizette, filléryi adósság nem maradt utána, esztendőig hordott egy ruhát, vigyázott a kalapjára, egy szivart szívott naponta, és ha elszívta, nem füstölte be a műtermet. Miért élt? - kérdeztem tőle néha, midőn már az állami aranyérmet is megnyerte, tanári állást kapott, túlesett a mindennap sovány gondjain, száz és száz méter vásznat befestett. Miért?

- Hogy képet adjak el - felelt egyszerűen, keresetlenül, csendesen.

Zemplényi Tivadar, az európai híru művész a képeladást tartotta a földkerekségen a legnehezebb és legkomolyabb tennivalónak. Jó vagy legjobb vásznat festeni: az semmi, minden piktorember tudhatja. De a kép eladása, a befestett vászon adásvétele: az a rejtelmes mesteresség, amelyhez minden idegszálla, ravaszságra, okoskodásra és szerencsére szükség van.

Z. még abból a korszakból jött át napjainkba, midőn a kövér, pénzes embert úgy megbámulták a szegény művészek, mint valami földöntúli lényt. Szép nő, kíváncsú modell, üreszebbű rajongó akadt mindennap a műterembe. De a mecénás, a vevő, a készpénzzel fizető, az olyan ritkaság volt, hogy a gyerekek az utcasarkon lesték, mint a pénzeslevélhordót. A képvásárló közeledéséről tudott az egész környék, mert hosszadalmas, ügyeskedő, atyafiságot megmozgató eljárás előzte meg, amíg a képvásárlót a műterembe lehetett csalni. A pénzes ember kézzel-lábbal védekezett, vonakodott, kijelentette, hogy esze ágában sincs vásárolni, komolyabb dolgokra kell a pénze... Hátulról tolták, előlről vonták, jobbról-balról támogatták a mecénást a műtermek lépcsőjén, ahonnan manapság le szokták gurítani őket, ha a szájukat is kinyitják alkudozásra. De Zemplényi és korának művésztársai idejében még szabad volt a képvásárlónak panaszkodni elmúlt rossz éjszakájára, a műterem magosan fekvésére, családi bajaira, a fogorvosra, az omnibuszra, a havanna szivarra, a százforintos télikabátja, a kétforintos szállodai menüre, a rabló gyermekbölcső kereskedőre és az uzsorás temetési vállalkozóra... Bármit mondott a képvásárló, a művészek beleegyezőleg bólongattak. Volt házipatikájuk a nátha ellen, cukorkájuk a nyálkaoldás céljából, kényelmes karosszékük, ahová akár aludni járhatott a vevő, mielőtt elhatározta magát a legnagyobbra, az alkudozásra.

Nem festettek a világon olyan képet, amely a vevőnek tetszett volna. Mindegyiknek volt valami hibája. Egyiktől megijednek a gyerekek, a másik nem való hálószobába, a harmadikra megjegyzést tesznek az asszony barátnői, a negyedik szép, csak sokkal nagyobb, mintsem a lakásban elférjen, az ötödiken nem étvágygerjesztő a dinnye, a hatodikon tátott szájjal énekel a búcsújáró, a gyerekek majd eltanulják ezt a rossz szokást... A szegény művésznak mindenre volt mentsége, mint a fogorvosnak a fájdalom ellen. A képekről letörölték a port, kellő vilá-

gításba helyezték a vásznat, ígérték megfelelő rámat, fogadalmat tettek, hogy eljönnek a kép felfüggesztéséhez, sétálni viszik a gyerekeket, s rajzolni tanítják a ház kisasszonyát. Míg végre a vevő kijelentette, hogy elmegy s meggondolja magát.

Hány délutánja, napja veszett kárba a magyar művészeknek, amelyet a vevők megmunkálásával töltött! Oly ügyesen kellett forgatni a szavaikat, mint egy hittudományi vitatkozásban. Meg kellett ragadni a kellő pillanatot, midőn a vásárló gombolgatni kezdi a kabátját. Tudni kellett a legutolsó fillérig az árat, amennyit a vevőtől kérni lehet. „Csak egy kis krisztkindliról van szó.” „Csak egy kis emléket óhajtanék.” „Volna egy üres fal a lakásomban, amelyre szívesen függesztenék egy jó képet, ha olcsón megvehetnem.” „Megvenném, de aztán mit csináljak vele?” „Kikapok a feleségemtől.” „Én pártolom a művészetet, kedves mester, de a pénzemet nem loptam.” Mikszáth írt egyszer egy kaszavásárló parasztról. Hát azzal az agyafűrt paraszttal könnyebben bánt el a boltos, mint a magyar művész a helybeli mecénással.

Zemplényi Tivadar korai halálában talán az a tragikus, hogy a művész nem élhette meg furcsa napjainkat, midőn a festők bevágják a műterem ajtaját a régi alkudozók orra előtt. Elkese-rítették, beteggé tették az akadékoskodó képvásárlók. Nem tudott velük vidáman cigánykodni: komolyan vette őket, mint akár a művészetét. Pontosan tudta magáról, hogy nagyot érő a tehetsége, nem mindennapi a tudása, a képei a legjobbak. És elkeseredett, ha a vevő alkudozott. Olykor a munkakedvét is elveszítette egy időre, tanárkodott, magának festegetett, mint az író, aki a fiókja számára ír.

Ha megérhette volna, hogy a régi világbeli mecénásoknak hátat fordíthat e fullasztó, bankó-gyáros világban! Ha látná, hogy verekednek a képekért az árveréseken!

Szerény, csendes, nemtörődöm ember volt.

(1918)

A KÖDBEN

Este tíz óra. Három lépésnyire sem látni teljes biztonsággal a józsefvárosi utcákon a ködben, amely állítólag a tengerekről jött Budapestre. Háztetők, gyér járókelők, lefüggönyözött ablakok messzire tűnnek el. Olyan az este, mint egy történelmi regény bevezetése. Mint eltávolodó szellemárnyak mendegélnék a pestiek a házak fala mellett. A hatóság valóban nem tartja érdemesnek, hogy az éjszakai lumpoknak világítson. Néha kirohan a ködből egy villamoskocsi, mint egy kivilágított Szent Mihály-fogat, amelyen zsákba gyömöszölt emberek igyekeznek el a város sötét negyedeiből, bizonyosan oda, ahol a ragyogó lámpások égnek.

Egy hirdetési oszlopnak támaszkodom, és várom, hogy magam is útra kelhessek e búskomoly estétől. A londoni ködből még mindig tömött kocsikban nyargalnak elő az utazók, mint egy ringlispil viaszfigurái, akik egész életükben, megállás nélkül utaznak, mint a Pickwick-klub regényében az éjjeli postakocsik pasasérai.

Már elolvastam az összes mozi reklámokat, a Zöld gyémántot, a Békét, a Kilencujjú embert; azt gondoltam magamban, hogy mégis csak boldog ez a város, mintha a Balkánon volna. Az emberek itt igénytelenek. Örülnek a majomnak is, amely a dobon ül. Az élet elzeng egykedvűen, mint egy moziinduló, amelyből egyformán hiányzik a nyugtalanító szenvedés, valamint a zavargó öröm. Kis játékok között múlnak a napok. A sorsváltozás messzibb van, mint az álom. Ezentúl mindig így lesz. Köd, este, csend.

A ködben egy nyúlánk kisasszony lépeget felém. Divatos szoknyája alól kilátszik a lába. A prémecke a nyakán és a kabátján, talán már öregasszonyokkal járt a hajnali misére. Víg, szabad és nagyokat ugró vadmacskáé volt valaha a prém.

- Bocsásson meg, hogy elkéstem - kezdte a kisasszony -, tudom, hogy ön már kilenc óra óta vár itt reám, amint megbeszéltük: az utcai óra alatt, ahova tavaly télen az üzeneteinket írtuk egymásnak, a színlapok margójára. Ön W. betűt jegyzett az üzenetei alá - még élt a szegény Psilander -, míg én a Rózsahegyi úrhoz készültem iskolába, s már előre Hennynek neveztem magam. De most már itt vagyok, és megmondhatom önnek, hogy én még régebben várok erre a találkozóra. Várok azóta, mióta élek, és mindig randevúra készülődtem, amelyre sohase mentem el. Már a tükröm előtt ültem akkor is, midőn ön még Budára járt andalogni hölgyeivel, mint egy fanyalgó regényhős. A Császár fürdő volt divatban, mert ott csak öreg, parádivíz szagú gavallérok üldögéltek, s azon gondolkoztak, hogy a lóvasút idejében sokkal elviselhetőbb volt az élet. A pomádé jól összefogta a hajszálaikat, nem viselt monoklit minden kereskedősegéd, húsz krajcárért vasalták a pepitanadrágot, és esztendőig lehetett viselni egy Pórn-kalapot. A borbély, aki Ravaruskánál maradt, megbízható doktor volt, szakértelemmel kezelte a szemölcsöket, hajtűszőket, szőrös füleket és bozontos orrlyukakat, a mindennapi borotválkozást csak komoly, számottevő gavallérok engedték meg maguknak. Az utca-sarkokon még hordárok álltak piros sapkáikban, mintha fizetést húznának a magisztrátustól, amiért díszítik a várost. A frakkal vagy a szerelmes levéllel vágató lépésben indultak el útjukra, és csak akkor lassítottak, midőn eltűntek a szemhatárról. Mily megbízható, ügybuzgó, lelkiismeretes barátok voltak ezek a régi pesti hordárok. Talán a kínpadon sem árulták volna el a szerelmi titkokat, amelyek az idő tájt a szíveket érdekelték. Fáradhatatlanul vitték a csokrokat, leveleket, személyesen ismerték a jogász zsebóráját, alkudtak a zálogossal, és harminc-negyven esztendeig szolgáltak egy gavallért. Steccz vagy Kóric mindig a posztján volt, sohasem volt beteg, el nem késett, s a pumpoló leveleket élőszóval is elősegítette céljukban. De nem messzire állott a hordárállomástól a fiákeresek standja, ahol sárga, kék és piros takarókkal voltak leterítve a paripák, a kocsik küllőit fényesre mosták, a belső részekben

elegancia és kényelem, tükör, gyufa, lábtakaró. A gumiabroncsokon szédelegve, a polgári élettől elkülönözve, szinte grófi rangban lehetett közlekedni a városban. A nők megadással hajtották hátra a derekukat, boldogan leheltek az ablak tükörébe, hogy az utcai járókelők elől rejtve maradjon hercegnői arcuk, kis lábuk a puha szőnyegen pihent, és bundájukat megnyitották a hintó enyhe, parfümös, havannafüstös levegőjében. Fáradhatatlanul vágattak a lovak, a kocsis hű szolga módjára segített a szerelmi rejtegetésben, mintha a hivatásához tartozott volna, hogy szerelmes párokat szállítson Pestről Budára, s vigyázzon rájuk, hogy bajuk ne essék. Tekintélyes potrohú, velsziherceg kabátos, lakkcipős fiákeresek leereszkedőleg vitték az újdonsült gavallért, míg az öregebb uraknak komolyan és ünnepélyesen emelték meg a kalapjukat. Mondják, hogy Bécsből jött hozzánk a fiáker divatja, de én nem bánom ezt, mert sohasem szerettem nőt anélkül, hogy nyomban állandó és megbízható kocsisról ne gondoskodtam volna. - Emlékszik ön tán a pincérekre is, akik a régi Pesten az élet kiegészítői voltak. Az éttermek frakkos és ünnepélyeskedő diplomatái, akik hideg tekintettel mérték végig az idegent, hogy mosolyuk s szolgálatkészségük annál nyájasabb legyen, ha ismerős vendég közelgett, egy házi orvos gondosságával válogatták ki az étlapból a nekünk való ételeket. Egy vizsgálódó pillantás után tisztában voltak étvágyunkkal. Derült szertartás volt az ebéd, az ember szeretett volna kezet fogni a nyájasan köszöngető fogadóssal, aki aggodalmas szolgálatkészséggel sétált el az asztalok között, s minden vendégét szinte felejthetetlen meghajtással üdvözölte. Finnyás kedvünk, ideges szomorúságunk, mogorva világgyűlöletünk kikötött az éttermek hófehér asztalánál, hogy itt megnyugodjon a hányt-vetett hajó, lecsillapodjon a fájo szív, pihenjen a szorongás. Mintha kipróbált, hű barátai közé került volna a régi vendég, amint benyitott a szokásos korcsmába. A szakács történetesen megemelte fehér sapkáját, a vájnburs tudta a magáét, még a pecsenyék is örvendezni kezdtek a tűzhelyen... S az est hófehér fényében a kiöltözködött nőkről valóban el lehetett hinni, hogy az élet gyönyörűségei. Bocsásson meg, hogy nem jöttem akkor, midőn kényelmes, kedves és mulatságos volt az élet; az embereknek olyan jó dolguk volt, hogy már nem is esett volna jól a lét egy kis kínzó, apasztó és nyugtalanító szerelem nélkül. Nem volt semmi baj a világon, minden ment rendben, pontosan. Szívesen látott vendég volt tehát egy adag szerelmi boldog-boldogtalanság. Vajon mire is gondolhatott volna a régi ember, midőn a párnára lehajtotta a fejét, hogy álomba szenderüljön, ha nem lett volna egy nő, akihez sóhajtani lehet? - De manapság, uram, tudom jól, hogy annyi baj és gond van az élettel, hogy nem is várhatjuk mi nők, hogy a férfiak csupán nekünk, értünk éljenek. Ezért elbúcsúzom öntől, s még egyszer bocsánatot kérek, hogy elkéstem.

A tündéri nő tovalibegett, mint egy jelenés. A ködből kifurakodott a villamos ló, mint egy ádáz, rosszindulatú, agyonhajszolt állat. Felkapaszkodtam a másvilági utasok közé, akik oly ziláltak, rossz-szagúak, petyhüdtek voltak, mint a háború menekültjei.

(1918)

A RÉGI MAGYARORSZÁG KÍSÉRTETEI

Reggel, amidőn félrevonom a függönyt az ablakon, az ősi nádasok között oly ártatlanul terül el a Balaton, mint egy fehér farkát csóváltató juhászkutya. Pedig az éjszaka ismét nem hagyott aludni. Kitalált valamely új sóhajtozást, amelybe beleszötte, mint egy rét színeibe, azoknak az asszonyoknak messzi hangjait, akik miatta özvegyek lettek. Minden éjjel más nótát, midőn a világos éjszaka lenyújtogatja a felhők közül szürkeharisnyás lábait. A tó elterül az éj könnyű lábainál, mint egy mulattató lovag, és sok ezer éjszakán nem fogy ki a mesemondásból. Tegnapelőtt szélnek bocsátotta vadlúdait, hogy hintsék álmatlanságot okozó tollaikkal a környéket. Azelőtt meg felállott benne egy hullám, mint a homokból a bohóc, aki ide-oda dülöngözött reggelig, hogy a vizek alatt rejtőző habléányok sikoltozva menekültek előle. A fogasok, süllők kidugják fejüket, mintha ama legendabeli szentek várnák, aki majd prédikál nekik. S némely éjszakákon elkezdenek beszélgetni a halak, midőn a hold elbújt a nádasok közé, s mindegyiknek olyan hosszú élettörténete van! A róka megy ismeretlen útján a nádak között, és szélhámosan lengeti lompos farkát. Mintha gazdag partira vadászna minden éjszaka, a vidra kötél táncos mutatványokat végez a hullámokban, és a nézőközönséget fején fogja. Valamely állat úgy sírdogál, mint egy kis gyermek a nádasok között; vajon kit akar bolonddá tenni? A récék hajnalig vetélkednek, mint a lányok a tánciskolában. A vizek örök búcsújárása pedig folyik szakadatlanul, szinte látni a templomi lobogókat is, amelyeket áhítatos öregek visznek a tó mélyében. Éj van, de mindenki ébren van, csak a fehérhasú béka fekszik mozdulatlanul, amelynek vérét két fekete pióca kiszívta délután, míg a harmadik egy kagylóban örködött a gyilkosságra.

De a ház is, amelyben lakom, olykor alattomosan felébred éjszaka, és megpróbálja vissza-képzelní magát abba az időbe, amikor még babonás emberek laktak Magyarországon.

Régi Esterházy-kastély ez, vadászurak tanyáztak itt az őszi vadlibalesek után, az Esterházyak még piros, aranyzsíros nadrágban jártak, gömbölyű emberek voltak, és fehér lábú szobalányokat, mélyhasú dalárdistákat hordtak magukkal. Ebben a magosan fekvő szobában, az öles falakból éjfélkor kihallatszik régi tivornyák, éneklések, kiskirály mulatozások emléke. Néha - különösen, ha a nyargaló éji szél is segít - megkülönböztetni a falakba rekedt hegedűhangot, bűgő baritonját lecsüngő fekete bajusznak, pirospecsenyész orcának; majd franciául beszél valaki a padláson, talán egy lovag, aki Napóleon seregéből eltévedt, és itt kísértet lett. A vadászlegények horkolnak a kertben, a füre terjesztett karokkal, levegőbe vetett csizmákkal. Ablak halkan nyílik valahol, mint a fojtott várakozás hangja. Gleich! - suttozja a bodros bécsi dáma, és fehérharisnyás lábával kilép az ablakon. Vajon ki várja őt odalent a régi kísértetek közül? Most végigfut valaki a szobákon, mintha megzavarták volna az éji találkozót. Csak egy egér volt, de éppen úgy futott, mint bő szoknyaiban egy nő. Nyomban ugatni kezd a kutya, mély, dühödt hangon, mintha kísértetet látott volna a hársfásorban, pedig csak egy vándorkatona ül le a kapu előtt, hogy sebes lábát kötözgesse. - Ha kinyitom az ablakot, még többet hallhatok az éj régi hangjaiból. A petúniák, violák, nemes rózsák árnyai, mintha látogatóba átsuhannának egymáshoz egy egér hátára kuporodva. Meglátogatják egymást a jó szomszédnők, és sietés közben, égi ruhájukból elárasztják illatukkal a kerti utakat. Halkan trombitálnak egymásnak, közben lejtnek a virággyakban, a fekete tücsköt elkergetik a karéjból, mint egy faunt. Távolabb, a park sövénye felé bizonyosan vándorlók szemgolyói függenek a sűrű fák lombjain, mint üveggolyóbisok, amelyek a régi időben egyszer itt fennakadtak az éhségtől, a vadászkonyha piros tűzétől vagy egy úri hölgy látományától, aki mezítláb ment végig a fűvön. A kastély alatt oly messzire terül el az országút, mintha az elátkozott vándorlók

útja volna, akik sohasem érhetnek célhoz. Itt mentek, mendégéltek szalmás fejjel, rongyos saruban, télvízben, örökkön, megállhatatlanul a régi Magyarország jobbágjai. Hová, merre mentek? Hol vannak azok a temetők, amelyekbe a régi Magyarországot eltemették, hogy még nyoma sem maradt azoknak az embereknek, akik itt századokon át bolyongtak? Nyilván úgy lesz, hogy a jobbágyság a szántóföldbe temetkezett, hogy feloszló testével is szolgálja urát. - Tudom, hogy a messziségben várromok üldögélnek a hegyeken, mint mesemondó anyókák. Az éjben nem látni őket, de ott vannak, ahol a felhőknek oroszlán és keselyű alakjuk van. A völgyben a boldog Kisfaludy ült egy kőasztalnál (Rózsa-kőnél), és sercegő lúdtollával sorban leírogatta a diósgyőri várak regéit. Költővé kellett lennie, ha csak egyetlenegyszer ment haza világos éjjelen a badacsonyi borházba. Pedig hetvenkét esztendőig sokat bolyongott, megkopaszodva, családi élettől elnyűve, az évszakok változataiba beleunatkozva, régi szerelmes versek zengését megutálva, elfáradva a költő az országúton. Hosszúéletű volt, mint a múlt században a legtöbb magyar költő, bármilyen gyermeketeg kedélye volt, végül ráeszmélhetett, hogy kísértetekről írt egész életében, csalóka éji játék volt a lagzi hangja, amelyet Tátika vagy Csobánc ormáról felé sodort a szél, a kísértetek tánca a Kesergő Szerelem, midőn Rózsa már a sümegi temetőben nyugszik. - Amint élünk, éldegélünk, minden és mindenki kísértetté változik, a tegnapi barát s a tegnapelőtti szerető, a múlt éjszaka nótája s a kéthetes lakodalom. S így önkéntelenül a múltban élünk mindig, bármilyen magosan repülnek gondolatfecskénk. Nincsen olyan ember, aki a tegnapot úgy le tudná vetni, mint egy országúton felejtett rossz cipőt.

Hajnalodik. Lovagok, vadrécék, pirosarcú urak, görnyedthátú, göbösujjú írdeák futólépésben kergetik a nyugat felé húzódó éjszaka köpenyegét. A kastély előtt, az országúton színes tót leányok seregélycsapata jelenik meg, mezítelen lábszáraikon még Bereg pora, a szájukon görbe hegyek visszhangos nótája, csipognak, sietnek a szőlőhegyre, hogy majd egy kupa bor mellett újra szépeket álmodhasson e tájon egy öreg költő.

(1918)

A KASZÁS

Aki reggeltől estig kaszál, az nem haragszik senkire. A jó kaszás egész testével kaszál. Nekilendül, a dereka jobbra hajlik, a karja kinyúlik, míg a két lába mozdulatlan, mint a cölöp. Aztán suhint a kasza, a két kéz markolja a kaszanyelet, a derék és a test fordul a kaszálás irányába, és a fű a földre fekszik halk szisszenéssel, mint aki befejezte életét. Aztán jobb lábával előrelép a kaszás. A tempó újra előlről kezdődik.

Az úszástól - különösen mély vízben, ahol nem lehet bármely pillanatban a fenékre ereszkedni - , az evezéstől, midőn hullámszik a tó, s a part még messzire van, a vívástól, amelyet kemény ellenféllel gyakorolunk: izomlázat kap a test. Olyan fájások jelentkeznek, amelyekről addig fogalmunk sem volt. Hosszas vadászat vagy utazás; hajtás vagy lovaglás ugyancsak lázas állapotba kergeti az izmokat.

De mi ez a kaszáláshoz mérve!

A kaszálás után elválik a test a lélektől. Az öntudat úgy szálladoz a mozdulatlan test felett, mint egy kis fehér lepke a szélben. Kaszálás után elmúlik minden fájdalom, ambíció, nyugtalanság, akarat. A boldogtalan szerelem, az életuntság, az idegesség, a dac, az önbizalom és a többi semmiségek, amelyek bolhák módjára bántják az embereket: elmúlnak, elszaladnak. Mint a száraz levél a kerítés mellett a széllel: úgy zörög el az emberből a harag, a bosszú, a féltékenység, az epés kedv. A kaszás fekszik, mint a legyőzött ember. A kaszásnak nem kell nőta, nem kell lány, még az ennivalóból is megelégszik a minimummal a gyomor. A kaszás akkor sem nyitná fel a szemét, ha tündérek valceroznának a gyepen, ha a csillagok a bokrokra telepednének, ha a hold gályában menne végig az országúton. A kaszás kiterítve fekszik, mint az indiai fakír, aki önmagából száműzni tudja bizonyos időre az életet. A kaszás nem gondolkodik, mert nem fáj semmi. Ő az a fájdalommentes, elevenen holtta válott ember, aki nem is álmodik, mert nincs mit álmodni. Ő az, aki elfelejtette addigi életét, baját, bánatát, örömét, reménységét. Ő nem gondol a holnapra, a horizont mögött levő országutakra, a távolság városaira, földhajlás alatt rejtőző kis falvakra, a nyugtalan utazásokra. A kaszás fekszik, mert túl van azon, hogy érdemes legyen valamiért felkelni. A kaszásnak nem kell pecsenye, sem bor. - Ilyen lehet az ember, midőn végleg elfáradt élni, és nem vágyódik másra, mint az örök nyugalomra. Ilyen lehet a százéves ember, aki mindennap csodálkozik, hogy felébred. Nem csoda, hogy a néphit kaszával képzei a Halált. Rokonok ők, a halál és a kaszás. Jó testvérek, akik megértik egymást, akiknek nincs titkuk, mert hiszen nincs is titok az előtt, aki semmire sem kíváncsi.

Az örök nyugalom előszobája a kaszálás után következő éjszaka. Akik annyit kacérkodtunk ábrándos korunkban az ifjú halállal, a repkényes sírral, amelyet majd bizonyos kedvesek meglátogatnak, ahol elhalványodunk, mint a holdsugár a falon; mi, régi bolondok, akik minden csekélységért, asszonysarokért, rossz időért, egérnyavalyáért, szentimentális éjszakákért meg akartunk halni, neuraszténiások, melankolikusok vagy jókedvű lármások; esztendőnkint egyszer kaszáljunk egy napig, hogy másnapra elmenjen minden kedvünk az élet megvetésétől, az ébredések unalmától. A kaszás mindennap a túlvilágból jön vissza, ahol holtan feküdt egy rövid éjszakáig. A kaszás az örökkévaló élet egy jelképe. Mindnyájan elmegyünk egy darab időre a halál országába, ahol kipihenjük az élet fáradalmait, de bizonyos idő múltán, midőn erőink visszatértek, ismét szüksége lesz ránk a természetnek, és visszatérünk harmatban megmosakodva, üdén, boldogan, újjászületve, hogy elvégezzük a kaszálást, learassuk az életnek reánk borított részét, tarlóvá tegyük a földet, amerre súlyos léptekkel jártunk.

(1918)

PESTI VIZIT

Mi volt Pest, ami ma Pest? Ti azt nem is tudhatjátok, akik sohasem hagyjátok el a város falait, a szakállók és arcok napról napra, tehát észrevétlenül sárgulnak meg körültek, a ruhák lerongyolódnak oly megszokottsággal, mintha mindig kopott ruhába öltözködött volna a pesti ember; az éjjeli utáni csend, a szomorkás vendéglői étlap, a fekete kenyér, az üres kirakat, az utcai szemét, az esti setéség, a színészkedés nélküli gond már régi ismerősök. Ti, boldogtalan pestiek, nem is emlékeztek már arra az időre, amikor minden másképpen volt a városban, amint az ótvaros is elfelejti, hogy egykor egészséges volt.

Az ember hosszabb időre elutazik a városból, s újra visszatér, a látása megvilágosodik, mint a bibliaolvasóé.

Egykor szilaj vágyakkal, aranyhegyek módjára dongó tervekkel, az elhagyott élvezetek szomjúságával, a fölényes pesti kényelem biztos tudatában igyekeztünk vissza a városba, ha sorsunk darab időre másfelé vetett. A legblazirtabb utazó is felemelkedett helyéről Kőbányánál vagy Rákosnál, „mindjárt otthon leszünk”, mondta az emberben az a kis óra, amelynek ketyegését néha hallani véljük az öröm perceiben. A hátunk mögött immár a kényelmetlen vidéki vendégfogadó, a petróleumlámpás szagú falusi est, a zsíros, gyomorrontogató, bőséges étkezés, a rosszul hűtött sör, a falusi figaró, a cincogó egér és a szemtelen falusi légy; búcsút vettünk vidéki barátainktól, akiknek kis látókörén, egyhangú, csendes életén, hosszadalmas alvásán, céltalan nappalán, lendület nélküli érzésén magunkban mosolyogtunk; majd elfelejtjük a nőket, akiket a pesti határban szívesen képzelünk el méheseik, diófaik, alacsony tetőjű szobáik, regényes olvasmányaik társaságában - tőlünk távol, mert csak Puskinban oly áhított a falusi kisasszony; szelíden és fölényesen legyintettünk az elmúlt vidéki napok emlékére, a gondtalan pipázgatásokra, hosszadalmas esti beszélgetésekre, holdvilágos sétákra, a kis fürdőhelyekre való kirándulásokra, majálisokra s kalandokra... Mindjárt Pestre érünk, s új, boldog, nagyszabású, irigyelt fővárosi emberek leszünk, akiknek rendelkezésére áll minden, ami a vidéki embernek elérhetetlen. - Így volt ez régen.

Pestnek akkoriban császárszemlye, frissen csapolt ser és virstliszaga volt. (Egyszer már írtam valahol a különböző városok szagairól. Bécsről például azt figyeltem meg, bár több sört és virstlit mérnek benne, mint Pesten: a városnak gyümölcs és régiségtári szaga van. Helyesebben: volt.) A régi Pest nyári kanálisáramlatában is megcsapta az utazó orrát az a speciális pesti szag, amely nem volt kellemetlen. A téli karácsonyfaillatos hóesésén is átszüremlett a pesti korcsmák szaga. A belváros selyem- és bőrkereskedésbeli szagait elnyomta a mellékutcák sörházainak párája. A Kerepesi úti bazár-, gyaluforgács- és kanavászszaot parírozta a vendégfogadók atmoszférája, amelyeknek udvarába még nemrégén kocsival fordultak be a pasasérok. A Józsefvárosnak friss szafaládé- és friss káposztaodörje volt; míg a Ferencváros egy nagy borospince volt, ahol sillerbor színű arcuk volt az öreg polgároknak, daloltak a korcsmák udvarain, és muskátli pirult az ablakokban. Budának télidőben régi templom szaga volt, mint litánia után. Nyáron hagymás halászlé viaskodott a kucséberkosár mandulás és cukros ízeivel.

Pest utcái telve voltak képzeletcsiklandozó szagokkal. A pékboltok körül, a frissen sült tészták áramlatában könnyen el lehetett képzelni a hamvashajú, szürkeszemű pékkisasszonyt, aki regényt olvas a bolt csendjében, majd ügyes kézzel, ropogtatva szeli a fehér cipót, mint Istennek ajándékát - néhány rézpénzért. A hentesboltban fehér zubbonyában és kötényében tisztaarcú, kövércs, jóízű menyecske szíves szóval kínálta hideg és meleg portékáit. A csemegésboltok hölgyei ugyancsak gusztust csináltak az áruikhoz. A masamódboltokban titokzatos hamupipőkék ábrándoztak; a gépipró kisasszony tündére volt az irodának. Még a telefonos hölgynek is olyan volt a hangja, hogy könnyen bele lehetett szeretni. E polgári kert

rezedái és basarózsái között természetesen könnyebben feltűnt a démon, aki a rózsa szédítően nyíló és gyorsan hervadó sorsát választotta életpályának. A kokott francia parfümjé szinte egyedülállóan váltott ki a város központi odórjéből. Messzire rikített a pipacsszoknya. Egy jobb cipőcske vagy feltűnőbb ruhácska elegendő volt arra, hogy a pesti lány szerencsét csináljon vagy elbukjon. De még a kipróbált kokottokon is érzett valamely szenteltvíz szaga, amelyet egykor az otthon polgári légköréből hoztak magukkal.

Pestre megérkezni: örömteljes és dicsőséges reggel volt. A vasúti indóházak kőszénfüstös levegőjéből üdén, frissen mosdva és jókedvűen várta Pest az utazót.

A pincérnek újonnan vasalt frakkja, az utcák öntözöttsége, a boltok csábító frissesége, a háztetők fénye, a nagyvárosi élet kellemetlen zsibongása elringatta az utazót egy boldog, ifjú város fantáziájába. Hogy fénylett a Duna! És mily ragyogó topánban közlekedett a nagyvilági élet a korzón! Az arcok, az emberek, ruhák, hangulatok, kedvek mindennap frissek voltak, mint a reggeli zsemlye. Életunt, mogorva, útbanálló ember alig volt a városban. Még a börze alkuszai is kedves és mulatságos emberek voltak, amint jó kedvűen, viccesen benyomultak délelőtt a régi Braunba; csontos marhahúsának elfogyasztására. Az üzleti élet lebonyolódása egy családi körben űzött, karácsonyesti tártliparti volt a mai, szívverést megállító, életsorvasztó hazardjátékhoz mérten.

Ma, midőn megérkezel Pestre, legelőször is az jut eszedbe, milyen hatökör voltál, hogy otthagytad vidéki állomásodat, a közömbös vagy kedves embereket, az eseménytelen napokat, a hosszú, nyugodt éjszakákat, az őrház harangjának kedves kongatását, a csendes kertet, aluszékony tájképeket, veled nem törődő jegenyefákat, jóillatú hegyeket, hűvös kuglizókat.

A pályaudvaron szinte ellenség által megszállott város előcsarnokába képzeled magad. Jókedvű arcot, szolgálatkészséget, derűs távlatot sehol sem láthatsz. Az egykori menekülővonatok életre-halálra menő tolongása, futás, rikoltozás, a sietéstől félrecsapott arcú emberek, a megérkezés után újabb iramodásba fogó pasasérok, gyanakodó szemű kocsisok, mindenütt idegenek fogadnak. Mily kedves volt egykor a régi boltcégéket láthatni a Rákóczi útján, az ismerős vendéglők, kávéházak mellett elkocsikázni, amelyekről biztosan tudta az ember, hogy ki és hol ül benne, képzeletben feltűntek a Metropole törzsasztalai, a Pannónia rendes ebédlői, a Balaton ismert feketekávézói, a Hungária bennszülöttei és a többi pesti emberek mind, akiknek szokásait, üldögéléseit, ebédeléseit, szórakozásait oly pontosan ismertük, mint a kalendáriumot. Ne próbáld őket megtalálni a régi székeken, a régi asztalok mellett. Idegenek ülnek ott, akiket sohasem láttál. Bojnyik arcú, aranyásó elszántságú, neveletlen bevándorlók, akik még hosszú időre kellemetlenné teszik a pesti vendégfogadókat, amíg át nem alakulnak pestiekké. A pincérek talán egy nyári sörkert vasárnapi, kisegítő állapotából avanszíroztak a városba, a poharak, edények csorbák, viharvertek, amilyenek azelőtt a vasúti állomásokon sem mertek forgalomba jönni, az étlapra inkább rá se nézz, mert a régi szakács már úgymint öngyilkos lett, és egy állatszeliítő segédje osztogatja a konyhán az ételt. Az éttermek régi, megszokott, derűs, megelégedett hangulatai helyett határállomások zörgő üvegajtós, léghuzamos, podgyászszagú ebédlő zaját találod, ahol mindenki kezével kapkod az ételek után, a pincér frakkját letépi, mert öt perc múlva indul a vonat. Hol van a megbízható arcú vendéglős vagy kávé, aki olyan szolgálatkészséggel közeledett a letelepülő vendéghez, mintha egész boltját ajándékba akarná felajánlani? (Maholnap már csak az öreg Tihanyi köszön látogatóinak.) Hol vannak a törzsvendégek, akiknek névszerint rendelte meg a porcióját a szakácsnál Zsán vagy Dallos?

Olyan szomorúan mehetsz az utcára, mint egy gazdátlan kutya. Ott mit láttál, s mit éreztél, arról majd máskor folytatom Jeremiás keserveit.

(1918)

BALATON RÉVÉSZEI

Aki meglevenedett bibliai festményt akar látni, az keljen át Zamárdi és Szántód között a kompon. A hajót azok az emberek hajtják evezőikkel, akik már Jézust a tengeren hajókázták, akiknek arczásait régi templomok félhomályos boltozatain láttuk. Az evező ember, az evezésbe elmerült, szinte átváltozott ember egyforma a biblia ezer esztendőinek messziségében és a zamárdi kompon. A fárasztó testi munka az Üdvözítő közelségébe vonja az emberi arcokat, a túlvilágra megy az arc fényekért, szívekért, a halálosan elfárasztott testből kiválik a lélek, és kiül a szemekbe, mintha elrepülni készülne. Régen láttam szebb embereket, mint az evező révészeket.

Bús taktusa a munkának a legősibb. Az evezés ugyanaz volt ezerévek előtt is. Hat legény, aki hajtja a nehéz kompot, egymás mellett ül párosával. Mielőtt meghúznák a hosszú, nehéz lapátot, felemelkednek a deszkáról, amelyen ülnek, aztán ugyanabban a másodpercben vetik hátra magukat, amidőn meghúzzák a rudat. Előrevetik magukat, hátradőlnek, mintha egy test, egy izom volna valamennyi. Nem késhet senki egy szempillantást, nem pihenhet egyik sem egy másodpercet, nem takarékoskodhat a munkával egy verejtékcseppet sem. Mint egy emberfeletti tánc, ősi ringatása a testnek, megfeszülő és engedő kötele az izomzatnak, a testi munka csodálatossága: folyik az evezés a kompon. Szakadatlanul, megállás nélkül attól a perctől fogva, amint az evezőket a vízbe merítik: ringatóznak a testek, külön életet kezdenek élni a lábak, a karok, de legfőképpen a fejek, amelyek lassankint oldalvást dőlnek a kimerültségtől. Az evező emberek testmozgásában van némi nyoma annak a legmodernebb festőművészetnek, amelyet kubizmusnak, futurizmusnak neveznek. Az evező ember testrészei valóban szétválni látszanak egymástól a mozgás következtében. Egy pillanatban csak hátrafeszülő karok látszanak: az emberek eltűnnek a karok mögött. A test többi része eltűnik, levegővé, láthatatlanná válik. Tizenkét kar látszik csupán a hat evezőn. A másik pillanatban: a karok válnak levegővé, és helyüket elfoglalják az emberi törzsek, amelyek átringanak egy másodpercre a hajó orrában, mint elvonuló színészek a színpadon. Aztán legvégül a fejek maradnak csupán helyükön. Ezek az önfeledkezett, álarc, festék nélküli fejek, amelyek olyan pírhoz, fényhez jutnak, mint a szentek fejei, amelyeket egykor régi templomokban láttunk. Nem lehet leírni azt a változást, amelyen a révészlegények általmennek, amire a Balaton közepéig hintáztatják a kompot. A szélmarta, esőtépte, viharos arcok elveszítik minden földi durvaságukat. Megnemesednek a homlokok, belső fényeikben égnek a szemek, alkonyati aranypírban fürdőznek a felhevült arcok. Az a fiatal legény ott az ifjú János próféta, midőn jelenéseket lát. Ez a rongyos katona az első padon olyan, mint a Nepomuki, akinek szobrait annyit láttuk vizek felett, hidak bejárásánál. Bibliai emberek ők valamennyien, amint itt a haragos víz felett, zöld ég alatt, sötét hegy mögött a hajót vonják, húzzák, megszakadásig eveznek, nem is néznek egymásra, mert mindegyik azt csinálja, mint a másik, a szemük a távolság fátyolképeire szegeződik: vajon mit látnak ott e nedves, örömtelen, fájdalmas szemek? Fel, le, fel, le. Így folyik a munka megállás nélkül, nekivetetten, szinte életre-halálra, a nagy víz közepén, távol a hegyek visszhangjaitól, messzi a mezők dalaitól, földi életek tarkabarkaságaitól. Fel, le, fel, le. A nagy víznek nincsen vége, a hullám nem változik, végtelen szövetje a víznek egyforma kedvvel fogadja a rávonuló gályát minden evezőhúzás után, a szél nem tud új nótát, mindig csak egyet fúj, a hal nem dugja ki a fejét, hogy itt énekeljen az evezőknek; komor az ég, zord a víz, reménytelen a csillag, amely a felhők ablakán átpillant, mozdulatlan a köves part, ígérettelen a holnap, amely a nemsokára beköszöntő éjszaka után következik, a homályba borult partokon csak a szél tudja a járását, ők a vizet ismerik csupán, amely hallgatva fogadja őket napról napra, nem mondja nekik, hogy őket szereti, nem ölelgeti, dédelgeti őket, holott mindig vele s benne vannak, csak

túri, viszi őket, evezőiket, setét hajóikat, messze járó utasaikat, akiknek idegen sár szárad a lábukon, akik majd innen nemsokára kikötnek, s örökre felejtik a hajósokat, akik itt a víz közepén minden izmuk megfeszítésével dolgoznak értük. Hátra sem fordulnak többé a partról, vissza sem néznek a messziből, szürke homokszemként perdül le az óra a többi közé, elhalványodik az emlék, mint a felhő a távolban, elsuhan a szél, mint az álom, s a hajósnak nehéz, megszakadó munkától átnemesedett arcából, ez eleven tüneményekből annyi sem marad meg az emlékezés számára, mint a gyufa ellobbant lángjából a vak éjszakában.

Fel, le. Fel, le vonják a kompot a legények, a tihanyi tanító mindig a hullám közepének irányítja a kormányrudat, mert a hullám közepét kell kettévágni a hajó orrának, ha céljához egyenes vonalban akar jutni, a kocsilovak tűnődve, ijedt mozdulatlansággal állanak, ismeretlen part felé tétován kalandozik az utazó szeme, erőlködik a szél, mintha megérkeztek volna segédei az alkonyattal, mély vízből jön fel a hullám fehér torkával, a közelgő hegyeken már lábujjhegyen fut az alkonyat pásztorfiúja, ásítózva buknak be az esti homályba az eddig fehérülő parti házikók, vadkacsapár vonul a tó felett éji tanyára, lomposan roppanva száll egy nagy madár, mintha megunt volna már az életét, a csend hírnökei futnak szét mindenfelé a kegyelemlevéllel - csak a révészlegények dolgoznak a végkimerülésig, inuk rogytaig, az égre nézve, földet, vizet nem látva, közelgő partot nem érezve, fel, le, mint az örökös dologban álló ember, a verejtéknek ki nem fogyó forrása, mozgásnak meg nem állása, álomnak leszállhatatlan kerengése, a munkának elhallgatás nélküli bűgása, másvilágig érő evezőcsapása... Amíg felsívít a révészgazda sirályhangja: Állj.

S akkor szökkenve, nyögve, feljajdulva állnak meg az örök evezők, messzi útról térnek vissza régi emberi arculatok, látni kezdenek a kimerült szemek, a víz alól bukkannak fel a levegő után nyíló szájak, ernyedten zuhannak le a karok, partra fut a nehéz alkotmány, és oly fürgén helyezkedik el az út irányában, mint egy táncosnő.

Igazgatja, illegeti széles fenekét, a lovak robajjal rontanak le a könnyű kocsival a veszedelmes helyről, a révészgazda beszedi az útiköltséget a kéknadrágos suszterkétől, aki nem segített a komp vonásában, a legények mozdulatlanul maradnak helyükön, evezőik mellett, mintha nem tudnának megválni a fáradalmaknak e kemény deszkájától. Lepihennek a szíjas, vadmadár csontú karok, fekete kezek remegve tapadnak a hídhöz, izmos derekak fájdalmasan összegörnyednek, megmerevült fejek bágyadtan a mellre hanyatlanak, bajuszok hallgatva lekönyulnak, szemek megmeredve a vízre néznek, a kemény, csontot törő, izmokat végsőkéig megfeszítő munka után szinte ijedt ez a nyugalom. Evezni, húzni, haladni: ez az élet, nem pedig egy helyben állani a köves, vén partokon. Vadmadár módjára belevágódni a szélbe, a hullámba, a baljóslatú Balatonba: ez az öröm, nem pedig tunyán pihenni a deszkapadon. Repülni, utazni, utolérni az este lenyúló köpenyegét, vagy a napsugár utolsó sarkantyúját elkapni a hullámon... Füttyülve venni a lélegzetet, próbára tenni a szívet, birkózni az ellenálló vízzel, legyőzni a vasvillás szelet, küzdeni, felragyogni, győzni a vízen... Ez az élet, nem az üldögélés a kikötőben. Most egyszerre szegény munkásemberekké váltottak az apostolok.

A bibliai kép helyett a mindennapi sáros országút következik. A balatoni zúgás helyett kerekek egykedvű pergése viszi gondolatunkat. Az eső nyakunk közé csap az út fordulójánál, mint egy lesben álló vándorló. Az alatt maradt tavon halottként halad a fekete komp. A vizionárius arcok helyett fáradt legények ácsorognak a parton. Hörög a szél a hegynek kapaszkodó úton. Mintha a boldogságos, fáradságos, biztosan célhoz érő élet maradt volna odalent a vízen az egyszerű, szólatan, igénytelen vízi emberekkel, akik nem tudnak egyebet az egész világról, mint az evezők vagy a halak, odalent a hullámokban. Az ifjú János apostol, a rongyos katona és a többiek, akik egy órahossznyira úgy megszépültek, megnemesedtek a nagy út mélyein: elmaradnak a setéségben. A bibliai csendet, az evezők boldog hintáját, a hajó megszokott

nyikorgását felváltja a sanda országúti élet; a fájdalom és bánat, e két fűtyürésző szegénylegény kapaszkodik fel a kocsira az első emberi háznál. A halszemű bibliai emberek helyett csigavonal alakú szemek jönnek szemközt az országúton.

(1919)

A BALGA ÚTITÁRS

Rége, amikor a szalonokban ráérték az emberek mindenféle számarásokkal foglalkozni, divat volt az emberszólás mellett: az udvarlás. (Lehetséges, hogy még napjainkban is mondanak a nőknek „szépeket”, de az újságok hírvatából valamiképpen kivesztek azok a reménytelen szerelmesek, a dacos kicsikék, megunt szeretők, mérges asszonyfélék, önféjű uracsok, akik képzelgésből, hiúságból, szerelemből az öngyilkosságot választották. Mintha a konok hölgy lábai elől nem rohanna többé a Városligetbe az elkeseredett lovag, hogy a legelső fára felhurkolja magát; mintha az elhagyott nők többé nem jutnának marólúghoz; mintha megokosodott volna az egész világ - vagy én vénültem meg benne?

Rége... amikor regények és színdarabok épültek föl azon az állapoton, hogy egy férfi és egy nő beszélget, amikor csupa szó, csevegés, gondtalan eszmefuttatás, szitakötő könnyű társalgás, röppentyűeregetés, mesterkelt unalom, unalmas okoskodás, tűzijátékosok zsúrja, szavakkal sakkozók kaszinója, elbizakodott fölényesek, tisztaines megvetők és feketekörmű gúnyosok összejövele, üresfejű nők páváskodása, alsószoknyájuk páratlanságát hívó hölgyek elbizakodottsága, csirkeagyvelejű szépségek divatterme volt a világ, a könyv, a színház... minden, ami Pestet aljától fölfelé érdekelte (amíg elkezdődött a nagy patkányirtás), rége: az volt a legkiválóbb férfi, aki a legnagyobbat hazudta a nőknek.

Csak tegyük a szívünkre a kezünket, többi bűneinkkel, amit vétettünk, ezt is meggyónhatjuk: a nőket nemigen vettük emberszámba, úgy bántunk velük, mint a papagájokkal vagy ölebekkel, virágokkal vagy ereklyékkel. A legokosabb férfi mellett is ott ballagott a láthatatlan útítárs, aki nyomban átvette a beszélgetés fonálát, amint nő mutatkozott a látóhatáron. És mindig elhallgatott, amint a szép hajó elvitorlázott. Mennyit tudott beszélni ez a balga útítárs! Ma már néha úgy tűnik föl, hogy egy teljesen idegen ember volt az, aki hirtelen belebújt a kabátunkba, fejére tette a kalapunkat, megpörgette a sétatálcánkat, megindította a nyelvét, kimeresztette a szemét, kivonta a derekát, és megsarkantyúzta a lomha gondolatokat, aki helyettünk a nőkkel beszélgetett. Árnyék volt ő, és mellettünk hallgatagon lépkedett, ha egyedül voltunk. De nyomban elfoglalta előttünk a gyalogösvényt, amint az idegen nyelven, a nők nyelven kellett megszólalni. Hirtelen megszólalt mellettünk messzi országokban, tarkabarka piacokon, pirosfejű kakasok sátorában, álmodozó fehér vitorlás kikötőkben, csiga módjára pergő utcákon, idegen városokon felleként függő tornyok alatt, lankadtan a messziségbe úszó országutakon, csilingelve koccintgató útszéli csárdákban, csipkeárnyékú lombokban, hosszú életet jósló, halk lugasokban, fáradt szalonokban, aprópénz hangú boltokban, csigalépcsőkön, hol áttetsző fehér ruháikban álmodozva ereszkednek le húspiros, szőke nők színes üveggömbökkel megrakott kertjeikbe, templomokban, ahol illedelmesen emelinti meg fekete szoknyáját a habfehér térd egy elvénült, ráncos szentkép előtt, hinták alatt, ahol sirályként repül az alsószoknya fodra, és úgy futkároz a szem, mint a falombok között bujkáló sárgarigó füttye... A balga útítárs mindig megszólalt, olyankor is, midőn hallgatni kellett volna. Haldoklók és halottak mellett feldagadt szemű nőknél, a séta üres terein imbolygó lábaknál, a színházi páholy paradicsommadár tollainál és egykedvű, unott ékköveinél, könyvek lisztpúderos, zöldségszagú tündéréinél, az utazófátyol harkálybarnaságánál és változatosságánál bálban, a szépformájú lábak lírájánál, iskoláslányok tanulókönyveinél, akik kacér parfümként magukkal hozzák tanítójuk dohosságát, bolti lányok kajdácstarkaságánál, vasalónők fehér blúzánál, öszülő nők szenteltvízes fülénél, táncosnők pörge sarkánál, orvosnők komolykodó homlokráncainál, színész nő tarlattánszoknyájánál... beszélt az útítárs fáradhatatlanul, s olykor maga is meglepődött azon, hogy mily vakmerően hazudott. A mezők sarjüillatú leányának a csillagokat hozta közelebb, a kertész-

leány földnedves ujjának a virágok álmát fejtegette, a pisze szobaleánynak megszólaltatta a régen hallgató zenélőórát az öregúr mogorva otthonában, a mosónőnek elbeszélte, hogy mit mondanak egymásnak az ingek, harisnyák, pendelyek, amikor két ágas között száradnak a májusi szélben, a gépíróknak a betűk báljáról beszélt, midőn álarcban lejtik a táncot a munka után, a kalaposkisasszonynak előadta, hogy milyen idegen, messzi tartományokba vándorolnak a kalapok, amidőn az úrnők végre fejükre illesztik őket, s velük ellebegnek, a varrónőknek az öltések abrakadabrájáról szónokolt, menyasszonyingek titokzatos igazmondója lett, és megbeszélte a dolgot a monogramokkal, amelyek rejtélyes helyen, közel a szívhez vannak elhelyezve, sírt együtt a bánatosokkal, hegyet mászott a turistákkal, beállott az újhód bámulói közé, és olyan öreg arcot vágott, mint egy fülemile, midőn bölcsességeit hangoztatta. Szedett almát az almaszedőkkel, szívesen leguggolt a szőlőfürt mellé, vitte a puttonyt érett őszi napon lágy, homokos utakon, diót vert vidám öregasszonyokkal, a folyóba ugrott csónakázó nők után, szoknyáját meggyújtó örült asszonyt mentetgetve elégette a kezét, és öngyilkosjelölteknek hosszú értekezést tartott a magános Duna-parton, ő volt az - az örökös vőlegény -, aki András-napkor az ólomöntő leányok szeme előtt megjeleni óhajtott, ő szeretett volna elsétálni az egész ország Luca-székei előtt, ahol falusi nők karácsonyi éjszaka a választottjukat meglátják, ő állott lesbe a víz tükrében tavasszal, huncut nótákra tanította a rigót májusban, titkot bízott a szomorúfüzre, és jelt adott a hajnali szélnek. Volt kísértet, amely éjszaka az udvar sarkában fehér lepedőben ácsorog, volt rekedt hangú kakukkosóra, messze lehulló csillag és titokzatos zöreje, amely a falon kopog bizonyos órában. Volt fakult arckép a nők fűzője alatt, lakkszínház színész a Margit Színházban, mogorva pilóta az égben úszó repülőgépen, lovasrendőr és gróf... Ő sétált automobil szemüveggel és iránytűvel a nyakában a Váci utcában, ő tudta, hogy melyik a legdivatosabb tánc és nóta, ő tudott minden pletykát, ővele történt meg minden, ő állott az utcasarkon az Asztóriánál, a kalaposbolt előtt, a ruhásnál, a fodrásznál, a margitszigeti hídnál, a mise után a templomnál, a színházban hátul, koncert után az étteremben, a hűvösvölgyi végállomásnál, a Császár fürdői katonazenénél, a Svábhegyen a villánál, a Fásorban a hóban, a kőbányai vasúti állomás mellett és Rudolf szobránál a Városligetben.

Ez a balgatag útitárs, amely úgy kísérte a férfiakat egykor, hogy tőle soha meg nem szabadulhattak, frakkját, kravátlíját soha le nem vethették, borbélyszagát nem nélkülözhatték, hazugságait szajkó módjára ismételték: vajon elválík-e végre tőlünk, ha belépünk az élet új és fénylő csillagrendszerébe?

(1919)

AZ EMBER, AKI MINDIG VIZITBE JÁRT

Igen jól hallom az Athenaeum lelkes igazgatóinak, a könyvcsinálás művészeinek és más kiváló nyomdászoknak panaszkodását; nincs papír, nem tudunk könyvet nyomtatni. „Egy hónap múlva nemhogy könyvet, de egy számlacédulát sem készíthetnek!” - mondja Pest egyik legelőkelőbb könyvnyomtatója. Az írók, akik maguk adják ki könyveiket, maguk szerzik meg hozzá a papirost. Tízezer példányban már az álmoskönyvet sem merik nyomtatni. Középkori idők járnak fölöttünk, Gutenberg száz példányban nyomja a bibliát, a könyv ritka madár, és ára oly magas, hogy csak a leggazdagabbak vehetik meg az új könyveket, mint egykor a fejedelmek, hercegek, rablóvezérek. A könyv drágább a francia parfömnél; a könyv drágább a selyemszoknyánál; a könyv drágább a lisztnél, a bornál, a szivarnál, a mindennapi ennivalónál. A könyv, minden időknek legtudósabb óramutatója, nemzetek fénykorának vagy balsorsának hangos hírvívője: a könyv ritka lesz, mint a fehér holló. A drágalátos könyvgyűjtők, akik egy-egy csinosabb, újonnan megjelent könyvet úgy vittek haza a hónuk alatt, mint menyasszonyukat; az amatőrpéldányok, a ritkaságok szenvedélyes vásárlói; az éjjeli olvasmányoktól sápadtarcú fiatal nők; az új regénykönyvek rajongói, fénylőszemű asszonyok; a betegek és láb-töröttek, akik minden új könyvben szomorú életük megvigasztalódását remélték; a lemondók, a kályha mellett üldögélők, a világ csalódottjai, kunyhók és kastélyok lakói, a magányosok, a sebzett szívűek, az okosok és a jámborok, akik megváltást, szívükre, életükre, fájdalmukra röppenő fehér madarat, a legbölcsebb tanácsadást, a mindent tudó jóbarátot keresték egy-egy új könyvben: 1920-ban megismerkednek a szükséggel. Ebben az esztendőben nagyon kevés új magyar könyvet kínálnak a könyvesboltokban, a nyomtatóműhelyek elhalkulnak, mintha Gutenberg tévovázó keze vezetné a sajtógépet, az írók az asztalfiókjuk részére írják meg azt, ami eszükbe jut... A nemzet, amely nemrégiben gögösen verte a mellét, hogy kultúrájával (amelyre ezelőtt vajmi keveset gondolt), szellemi fennsőbbiségével minden európai népek között kimagasló, régi és modern irodalmával, versengő tudományával: bármely ellenség megszállásának, elhatalmasodásának, beolvasztó szándékának ellenállhat: a nemzet ma eljutott a szegénység azon állapotába, hogy kalendáriumait sem nyomtathatja. A könyvnyomtató műhelyekben napról napra nagyobb hálót fonnak a pókok. A könyvespolcokról elmerengve nézegetnek alá a tegnapi szép könyvek, amelyeknek utódai nem születtek.

A könyvek szomorú esztendőjében gondolatom elszáll azokhoz a vadászkalapos, tarkabarka beszédű, pirosarcú, fáradhatatlan kedvű férfiakhoz, akik újesztendő hetében útrakerleltek, farkasbundát és árjegyzéket vittek magukkal, útrakerleltek Magyarországra, mint az aranyásók Kaliforniába: könyvet mentek eladni. Mily boldog ország volt ez, ahol a könyvügynököket, a kultúra rettenthetetlen sürgönyhordóit: szélhámosoknak bélyegzett a sajtó, közvélemény, mert működésük sikerében furfangos beszélgetéssel segítették portékájukat! Mentek vonaton, kocsin, gyalog. A legkisebb falu sem kerülte el figyelmüket. Vágtattak csengős szánon az égbe nyúló Kárpátok között, erdélyi rengetegben utaztak oláh fuvarossal, vicinális vonalak apró állomásain bukkantak fel, magányos kastélyok, udvarházak remete lakóihoz állítottak be oly előkelőséggel, mint eltévedt főúri vadászok, hóba temetkezett kis falvakba nyomakodtak a búbos kemence mellett szendergő honoráciorhoz, ők vitték Magyarország nagy, képes történetét a nemzetiségi vidékeken elrekedt magyarokhoz, vitték a Műveltség Könyvtárát falusi jegyzőknek, a Természettudományi Könyvtárát a világtól elzárt körörvosznak, a magyar írók regényeit az unatkozó falusi úriasszonyságnak... Árva tanyaházak mellett tartottak stációt, nyakig sáros bricskán utaztak a nyírségi vadzizek között, hogy megkérdezzék egy álomszuszék komposzesszortól, hogy nem rendelné-e meg Krúdy Gyula összegyűjtött műveit havi

kétkoronás részletfizetésért, behatoltak mizantropok lezárt ajtaján, világtól elvált, senkinek sem jó salabakterekhez nyitottak be vígan, fürgén, frissen, mint előkelő vendégek, fővárosi hírlapírók, grófok, bárók, képviselők, sohasem hallott bókot mondtak a háziasszonynak, meghallgatták a gazda panaszait az idei termésről, behatoltak félvad máramarosi falvakba, munkácsi zsidókhoz, szatócsokhoz és bérlőkhöz, parasztokhoz és erdészekhez, könyvet sohase látott vakondokhoz, mérges és jókedvű emberhez, hogy magyar könyvet sózzanak a nyakába havi két-három korona részletfizetésért.

És mily gyönyörű könyveket küldtek a könyvcsinálók a megrendelőknek! Börbe, vászonba, selyembe voltak kötve a könyvek, a legfinomabb papirosra nyomtatták, hogy századok múlva is használható, épséges állapotban legyen, műgonddal választották a hozzávaló betűt, kipróbálták a festéket, hónapokig tervezgettek, kalkuláltak egy-egy nagyobb munka megjelenése előtt, a könyvíró oly izgalmat érzett, mint a vőlegény, s az ügynökök börzében, a régi New York kávéházban nem búsultak többé a házbér tartozás miatt. Felnyergeltek, nekivágtak a régi, gazdag Magyarországnak, ahol mindenre volt költekező kedv, csak könyvekre nem. Ám hiszen az egykori könyvügynök sem a dologtalan, könnyű munkához szokott emberek sorából került ki. Ő volt az az ember, aki örökösen vizithez volt öltözve.

A dobott, megvetett, senkinek sem kellő portéka: a könyv, a csontig leszegényedett Magyarországon érkezett a ritkaságok közé. Igaz, hogy még napjainkban nem akad vállalkozó, hogy értékcsökkenőben levő pénzt könyvekbe „fektesse”, mint például divat most bélyeget vagy perzsaszőnyeget vásárolni. De bizonyosan feleszmélnék rövid időn belül a kalmárok és kalmárkodók, észreveszik a holdvilágként fogyó magyar könyvtermelést, és az új regényeket, tudományos könyveket lánckereskedők árulják majd, mint a gyapjúsövetet.

(1920)

L. M. EMLÉKKÖNYVÉBE

1921. január végén

Mostanában Magyarországon mindenki álmodik.

Álmodik a múltról és a jövőről; álmodik nagyéletű, hatalmas apjáról; a temetőbe százesztendőskorában sem szívesen megtérő, gyönyörű tizenkilencedik századot átélő nagyapjáról; sólyomröptű gondolatú, régi nagy magyarokról; a honszerelem rőzselángját két tenyerükkel óvó, búséletű, de nem koldus hazafiakról; az áhítatos homlokú, szentté sárgult arcú, honmentő, bölcs magyarokról; a nemzeti lelkesedésről, amely *nem rikoltott kakasként*, de melegített, mint szív felé csavart zászló kelméje; álmodik a tragikusan ünnepélyes és virágszirom gyengédségű múlt századról... Álmodik a jövőről, amelyet szebbnek képzel, mint a jelen.

Álmodik a garabonciásról, aki hétmérföldes léptekkel, forgószél reptével járta be az országutakat északtól délig, jégesőt hozott hátán, hótól terhes felleget a tarisznájában, szélmalom vitorláját riasztató orkánt a nótájában, piros véresőt a kismadarak tavaszi költözésekor, keresztül-kasul szelt vidéki utak garabonciásával, aki hétmérföldes léptekkel a forgószél hátán járt a magyar mesevilágban, északtól délig vándorolt, bár jégesőt hozott a hátán, a tarisznájában hótól terhes felleget, didergő Orbánt és szánkázó Katalint, tavaszkor véresőt, kitartóan fúvó szél helyett vihart a szélmalomok vitorláira: kedves volt ő, mert magyar volt.

Álmodik a ködös kalendáriummal, amely annyiféle tennivalóval és böjttel látta el a múlt századbeli magyart, hogy nem ért rá bűnnek hajtani a fejét. Tele volt dologgal a magyar, akár farkasugatás hangzott a ködbe borult keresztút felől, akár fekete csikot fogdostak a jég alól a halászok, akár tavasz pacsirtája szántott a kék magosságban. A kalendárium minden napra talált vigasztaló örömet, piroskedvű ünnepeket, gazdag nagyvásárt, dalos névnapot vagy gazdasági teendőt; jóévtárgyat az adventi böjt után, megilletődést József virágbontásával, fűszeres, borsos, disznóölő Tamást, orgonavirágos nagyszombatot, mélakedvű kisasszony napját, szüretelő október első hétfőjét, diótörő Szilvesztert... A kalendárium szerint igazodott a múlt századbeli magyar mosolya vagy bánata, bőséges kedve, halk dudorászása, jóízű közmondása, öreggazda jövődömondása.

Álmodik a régi magyar költőkkel, akiknek arcképei manapság áhítatos fametszetekről nézgetnek vissza, akik egykor az apostolok lován bejárták Magyarországot, szívnemességet, honszerelmet vittek mindenfelé, ahol odáig legfeljebb a darvak kurrogására figyeltek. Akik verset írtak az ezüstlevelű nyírfáról, az álmodozó holtvizek felett elfehérlő kócsagmadár árnyékáról, betyárok csárdájáról, késő őszi mezőkön szerénykedő kökörücsinről, hófejű Kárpátról. Álmodik a Kisfaludyakkal, akik úgy zengtek boldog dalokat, mint a szőlőszedő lányok, akik oly csodálatos regéket mondogattak, mint a vén iharok, midőn a behavazott házikókban pattognak, mesélnek a tűzhelyen. A Kazinczyakkal, akik sok lúdtollat használtak el a hon állapotának jobbra fordulásáért, akik gondolataikat még delizsánsszal, gyalogpostával küldték az ország egyik részéből a másikba, és mégis eljutottak mindenhová, fokhagymás, kéményfüstű udvarházakba, borveres, őszi vármegyékbe, feketebársony szőrével jól befedett agyvelőkbe.

Álmodik Berzsenyivel és Kölcseyvel, akik a tunyaság és tudatlanság búskomoly köde alatt alvó országban először gyújtogatták az utat mutató máglyákat; álmodik a maga udvarházában, szerény gazdaságában megelégedett magyar íróval, aki ráért hónapokon és esztendőkön át kigondolni és papirosra vetni a legjobbat, amellyel helyzetének használhat. Aki kis mécsvilága mellett, csendes otthonában, ahol fejével verte a mestergerendát, a csizmaszáráig sem ért a vizitáló atyafiság és szomszédság értelme - asszonya, kedvese csak a tyúkültetéshez ért, idegen

neki férje gondolatvilága -, barátja, akivel eszmét cserélhetne, oly messzire lakik, mint a Dunántúl Széphalomtól, ahová hetekig jár a gondosan megírott levél: mégis az elpotrohosodott ősök ivadéka, az akkori magyar író oly áhítattal ül íróasztala mellé, mint a szentpap az oltárhoz lép, a klasszikusok és a legmodernebbek táplálják, amíg körülötte a fosztóka dalai hancúroznak a téli esteken, nemzete sorsáért aggódik, amíg a szomszéd házban még Lúdas Matyi földesurasága tartja az orrost gégeje felett a vidám disznótor közben, a Szózatot és Zalán futását írja, amíg az ország rendei és karai a diétákon pöffeszkednek, diósgyőri papirosra meggondolt lúdtollal, vesződve az alacsony ablakokon át alig beáramló világítással vagy az otthon őrzött faggyúgyertya kormosságával: könyveket írnak, holott a legtöbb magyar házban még csak azt a könyvet ismerik, amelyet Luca-napi vásárkor vesznek a ponyváról, és az ablak-szegre akasztanak, hogy kéznél legyen, midőn lidércnyomásos álmokra keresnek magyarázatot.

Álmodik tudós újságszerkesztőkkel, akik kézisaajtón nyomkodják néhány száz példányban sem olvasott újságjaikat, amelyeknek oly messziről kell kezdeni az általános műveltség hirdetését, ahol a gyermek az ábécét kezdi. Álmodik rajongó könyvárusokkal, akik kis boltjaik setétjéből várva várják a pesti őszivásárt, amikor néhány könyvükön túladhatnak a vidéki asszonyok és honleányok részére. Álmodik azokkal a szegény költőkkel, kicsapott deákokkal, hazátlan, otthontalan lelkekkel, akik kopott atillában, lyukas csizmában, háborús külsővel kutyagolnak Magyarországon, betyárok csárdája vagy pesti kiskorcsma a tanyájuk, félbolond uraság a pártfogójuk, olvasójuk a kispap vagy a jurátus, akinek annyi pénze nincs, hogy megvegye a könyvet, de ideje akad a lemásolásához; álmodik az istenke báránkáival, akik a még félvad országban túrhetetlenül hiszik, hogy felvirrad valaha a múzsáknak, a litteratistáknak, akik prófétaként hirdetik a ködszagú, átláthatatlan sötétben a hajnalhasadást, akiknek sorsuk, hogy a vándorszínészet ponyvásszekere mögött meghúzódjanak, és ha megmenekülnek a téli országúton barangoló farkasok elől, életüket névtelenül, ismeretlenül befejezzék az ispotályban. Álmodik Csokonaival és Petőfivel, akinek korhely hírével, mint pipaszárral fenyegették az apák és nevelők a szabadosabb süvöltvényeket. Álmodik az asztal végére, a kántorok és komédiások közé került magyar költőkkel, akiknek emlékezete csak akkor ragyog fel, ha emberöltő füve nőtte be bús sírhalmukat.

Álmodik csodákkal. Magukba szállott, megtisztult szívű, felemelkedett gondolatú magyarokkal, akik Széchenyiként elborulnak, Teleki Lászlóként a halál vőlegényei lesznek, Wesselényi Miklósként megválnak szemük látásától, miután nemzetükön nem segíthetnek. Álmodik lemondó, megigazult, nyomorúságában összeroppant, de szívében az egekig emelkedő magyarságról, amely hívebben ragaszkodik ősi oltáraihoz, mint Koppány; amely bizakodóbban veti tekintetét a Duna-Tisza közén rengő csillagos égboltozatba, mint a tatárjárás korabeli bujdosó; amely igazabban ragaszkodik ősi szokásaihoz, regés erkölcsiéhez, mint a török hódoltság jobbágya... Álmodik magyarokkal, akik Rákóczi-val kibujdostak; emigránsokkal, akik Kossuth-tal lépték át a Dunát; a szibériai pusztaságokon imádkozó hadifoglyokkal, akik hazatérve könnyes arccal vetik magukat a megrepesztett honi földre...

Álmodik a magyar mitológiával, amelyben acélszívű és rakétalelkű férfiak állnak vállukat egymáshoz vetve, midőn veszedelem fenyegette a nemzetet.

Álmodik, álmodozik... barnapiros munkással, aki fáradtságot felejtető dallal megy a napraforgós tájon, kövér gabonáshajóval, amelyről majd ébredve bűg a ködkürt az alvó partok felé, piros szemű kovácsműhellyel, amely víg csilingeléssel igazítja útba az országúton eltévedt utast, dalos kőművessel, aki L alakú házakat épít, amely házakban gazdag őseink meghúzódtak, sürgő-forgó szüretelőkkal, apostolképű, telihálójú halászokkal, az ég mind a négy táján fáradtság nélkül forgó szélmalomokkal, portékával megrakott kereskedőkocsikkal, a templomokban teli szívvel éneklő földnépével, boldog Magyarországgal.

Egykor minden valamirevaló férfiembernek volt a levéltárcájában préselt virág...

Hervadt virág az édesanya sírhalmáról, amely állott kakukkhangú, kéztördelő fűzfákkal, halkan sóhajtozó nyárfákkal teli falusi temető közepén, nem messzire a Megfeszített fájától, és sohasem távol a szív emlékezetének. A repkény és az örökzöld átkúszott a szomszédban fekvő atyafiak hantjaira, egytestvér volt az árvácska és a vadrózsa a temető minden sírdombján, egyazon imádság szálldosott fel a halmok mellől a magosságba, amerre a varjak repülnek, és irigység nélkül, jó testvérként várta a gyülekezet az új jövevényt, ha gyászzene hangzott fel a temető kapuja felől. Itt laktak a nádfüdeses házikókhoz hasonlatos mohos fejfáik vagy az árva gyermekkorban magosnak látott fehér és fekete márványköveik alatt: mindazok az ismerősök és atyafiak, akikre merengő mosollyal, némi csodálkozással, mint egy tovairamlott, boldogságokkal teli múlt idő hőseire és cselekvőire lehetett visszagondolni. Itt nyíltak a tavaszokkal olyan gyönyörű virágok, amelyeket máshol nem lehet látni, mint a régi temetőkben; itt dúdolta az őszi szél azokat a megnyugtató, ábrándosan lemondó, szelídítő nótákat, amely nótáktól és hangulatoktól oly sima és fájdalommentes volt az öreg magyarok arca, akiket gyermekkorunkban élőknek láttunk; itt álmodta tovább a gyönyörű tizenkilencedik század azokat a bizakodó, sőt fennhéjázó magyar álmokat, amelyektől mindig kiegyenesedett a férfiak dereka, amelyektől mindig szívrehatóbb és csengőbb lett a nők dalolása. Ezekből a temetőkben való préselt virágot viselt minden ember a szíve felett Magyarországon, amíg volt érkezésük figyelni a tavasz madarára, a kakukkra, volt időnk arra a gyengéd szomorúságra gondolni, amelytől a szomorúfűz lehajtja a fejét, volt kedvünk a jó kis szellemekben hinni, amelyek nyárfáink leveleit oly csendesen hintáztatják, amint a hosszú élet halkan mendegél.

Volt ott emlékvirág a kedves nő kezéből, akivel először jártuk félelem nélkül a sűrű erdőt, akinek kedvéért halálos elszántsággal választottunk dicső, nemzetünknek hasznos pályát, hogy egykor a kitűnő hazafi borostyánjával homlokunkon legfőbb jutalmunkat e felejtethetlen szemekből elnyerhessük. És e virág sokáig nem veszítette el színét és illatát, a buzdító szavak messzi éveken át csengtek szívünkben, a bátorító kézszerítés elérhetetlennek hitt magos ösvényekre segített, mint általában a nők szerelme és becsülése vitt előre sok nemes férfiút, aki a tizenkilencedik század csendességéből hallatta hangját Magyarországon. A magyar nő lelke jobbik fele volt a férfiúnak, aki életét a haza üdvére kívánta szentelni. A múlt idők honleánya nemcsak mézes gyönyörrel, érzékies mámmorral vagy szentimentális érzellemmel traktálta a megnyert férfiút, hanem megneemesítette kedélyét lelkes bájaival, a magosba ragadta nem pihengető ambícióval, felemelte porba csüggedő óráiban, a szegény magyar haza szomorú arcát kínálta neki csókra, mielőtt saját ajkát átengedte volna. A mirtuszkoszorú a nők homlokán nem csupán egy potrohosodó, tunyaságba roskadó férfiélet kezdetét jegyezte, hanem mutatója volt a pályának, amelyet ezentúl a férfiúnak a hazáért kell bejárnia, hogy mindig egyforma szeretettel és becsüléssel nyugodhassanak meg rajta hölgye szemei. A múlt század emlékké halványult drágalátos honleányai Kisfaludy nemes regéből tanulták a magyar nő szerelmét, midőn szívük először megmozdult; Petőfi lángoló versei lobogtak a téli esték kályhatüzében, midőn ifjú jegyesük lépteit követték mély elgondolkozásukban; majd a házasság élet halkán, hópehely módjára hulldogáló eseményei közepette Vörösmarty zendülő, honszerelemtől bűgő soraiban keresték férjük arcát; míg gyermekeikkel a tavaszi kertben Tompa virágregéiből ismerték meg a karcsú szarkalábat és a szerény ibolyát. Ó, ezek a nők, akik boldog apáink segítségére voltak az utolérhetetlen tizenkilencedik század felépítésében: a honszerelemből merítették a lelküket illattal és ideállal betöltő költészetet; a század csodálatos poétáinak hangjegyeit zendítették meg szívük hárfáján, midőn szerettek, szenvedtek, boldogok vagy boldogtalanok lettek; ösanyáik, a Zrínyi Ilonák és Rozgonyi Cicellék arcai lebegtek

előttük, midőn gondos, komoly asszonyéveiket folytatták. Nem is oly csodálatos, hogy ily fennkölt lelkű nők buzdítása mellett oly hallatlan erőfeszítéssel fogott a haza ügyeihez a múlt századdal eltűnt férfinemzedék... Ily hölgyeknek kezéből való volt az a virág, amelyet akkor ajándékoztak a férfiaknak, amikor első hosszú szoknyaikat vették fel a kilombosodott erdei fák, midőn az ifjak nemes pírral égő orcával először fogadták meg, hogy erejüket és jövődjüket a haza jobblétére fordítják, hogy egykor büszke lehessen nevükre és szerelmükre a szűzi homlok.

És virágot rejtegettek még a férfiak tárcájukban: amely virág arról a zászlóról való volt, amely Majténynál földrehajolt; amely virág annál a csákónál virított, amelyet Világosnál elástak; amely abból az engesztelő koszorúból való volt, amely koszorút a bajor Elisabeth küldött Deák Ferenc koporsójára, amiért szerelmesek lettek belé Magyarországon a nők és férfiak... amely virág a halott Kossuthot kísérte hazáig számkivetettségéből. Ez a virág sohasem hervadt el a magyar férfiak szíve felett. Őrizték mint talizmánt, amely megóvjá a nemzetet minden viszontagságai közepette; viselték mint örök ismertetőjelt, amellyel magyar testvérségüket bizonyíthatják akár az emigráció futamodásában, akár az amerikai szénbánya mélyében, akár a más égboltozatú idegenben, ahol már nyelvünket is elfelejtették, akár a reménytelen várbörtönök sötétségében, ahová már sohasem jut el napsugár. A virág ott van láthatatlanul minden magyar szíven, legyen az országút csavargója vagy dús ura földi kincseknek, Kelet-Ázsia partjain reménytelen hajóvárakozó vagy boldog ökrei mögött ballagó alföldi szántóvető... Csak néha elhaloványul ez a virág, elveszíti álomriasztó, epedő illatát. Látszólag örök hervadásba ment. De majd jön egy másik nemzedék, amelynek leheletére, dédelgetésére felébred a félholt virág.

...Magyarországon mostanában kevés ember tudja, hogy miféle virágok hervadnak keblén...

Pest, tavasz

Vajon kit választanak manapság Magyarországon a fiatal emberek példaképül, midőn az első lépést teszik az élet országútján? Vén fák halkán remegő, gyengéd lombjain át játszadozó napsugarakkal barátkozó életmódom, a Bak csillagképletének környékén a kalendáriumi évszakban szinte remetéskedő magányom, őszi pókéhoz hasonlatos egykedvűségem: nem kínál szíves alkalmakat, hogy a korszak fiatalembereinek lelkébe áthatóan pillanthassak. Majdnem mindig csak a magam arculatát látom a tükörben, mint a rab, aki nem tudja, hogy szakálla megfehéredett.

Így látom a múltat, a löcslábú ifjúságot, a bozontos hajú és epedően sápadt arcú tavaszt, lovag Kaczvinszky János vadonatúj, de kevés számú bankjegyeit (a Magyar Szemle egykori írói „tiszteletdíjait”), és a régi Belvárost csodálatos, titokteljes utcáival, ahol mindig azt vártam, hogy egy kormos, papírhulladékos nyomdai küszöbről kilép *Petőfi* Sándor, a Csiga boltzatai alatt valaki felköszönti az asztalfőn láthatatlanul üldögélő *Vörösmartyt*. Még szerencsés voltam Budapestre kerülhetni ködös és mindig őszi nyári hazámból abban az időben, mikor a tótok még nem vágták csákányukat a belvárosi házaknak, amelyeknek ablakaiból azok a férfiak tekintettek ki mindig (képzeletemben), akik a tizennyolcadik és tizenkilencedik században valamit számítottak Magyarországon. Még elcsalogatott a nyáréji holdvilág a Duna-part felé azokon a napjainkban elveszett utcákon, ahol egykor azok a férfiak bolyongtak erkélyek és ablakok alatt, akik a múlt század érthetetlen, jószagú és ábrándos hölgyeibe voltak szerelmesek. Még kerestem kvártélyt a Hét Bagolyban, ahol *Vasvári* Pál és *Radákovics* József lakott, sajnos, az egyetemi évet már elkezdték, telve volt diákkal a vén ház. És szívdobogva mentem fel azon a vasrácsos, ódon lépcsőn, amelyen Kisfaludy Károly járt otthonába, és a házban volt egy földbe bújó kis vendéglő, ahol a saját poharából iddogáló és a konyhán is megfordulható

törzsvendég még emlékezni vélt arra, hogy *Kisfaludy* úr néha két személy részére hozatott fel vacsorát, és az emeletről hárfa és női dal hangzott. A két szememmel láttam Elked Kecskeméti utcai korcsmájában a legendás *Benedek* Aladárt, aki „Erzsébet királyné költőjének” nevezte magát, és szakálla még szőke volt, amint azok a nagyon öreg asszonyok emlékezhetnek rá, akik álmatag, böjti litániákon többek között a bankóhamisító poéta miatt is kéri a szentek közbenjárását másvilági útjuk előkészítéseinél... Igen, löcslábom volt még e korban, és leginkább azok a nők voltak leereszkedők hozzám, akiket könyvek apró betűin át megismerhettem; sápadtarcú és szomjas voltam, mint egy zarándok, aki egy várost keres a sivatagban, amelyről régi hagyományokból hallott; ronggyá szakadt a szívem felett (a kabátzsebben) a Magyar Szemlének az a száma, amelyben a felejthetetlen jószágú *Kaposi* szerkesztő úr művemet kinyomtatta...

Így látom a múltat, királyok és hercegek nélkül, kegyes grófnék és jól főző, de szentimentális polgárasszonyok nélkül is (akik az írói mitológia szerint a szegény költők pártfogói voltak már akkor, egy „jobb kornak” nevezett múlt időben), csupán rongyos költőkért, mellbeteg *Reviczky* Gyuláért, bagolyfejű *Gáspár* Imréért, névtelenné felejtett *Pongrátz* Béláért mélyen elgondolkozva a Barátok terén, ahol nemcsak galambok jártak, de a város legszebb hölgyei is keresztülhaladtak; félhomályos kiskorcsmákban áhítatosan hallgatva rézorrú *Erdélyi* Gyulákat arról a gyönyörű és daliás időkről, amikor *Ormódy* Vilmos, az Első Magyar Biztosító alapítója mulatós, szavaló, magyarnadrágos költőkkel utaztatta be Pest megyét, hogy a vidéki nemességet meggyőzzék a jégkár biztosítás áldásosságairól - míg ugyanabban a csárdában a Vendéglősök Lapjának szerkesztője (akinek Kossuth temetése óta mindig faggyúszaga volt a kabátjára hullott gyertyacseppektől), az oldalszakállas *Szeles* Adorján (aki csak azért nem lett képviselő, mert elkéste vagy megelőzte korát), és egyéb összeesküvők spriccerek mellett hangosan tanácskoztak a Hentzi-szobor felrobbantásáról; éjszaka sétálgatva a Kalap utcában, ahol a csodálatos Budapesti Hírlapot szerkesztették, ahonnan a nyitott ablakon át kihallatszott *Tóth* Béla dadogása és a méltatlanul elfelejtett, nagyszerű *Rákosi* Viktor zengő baritonja (amely miatt a hajdúk később követték is választották), epedve, epedve valami elérhetetlen után... De még sem ők voltak ideáljaim; sem a termetes, sláfrokos, lobogószemű asszonyok (akik közül egyik sértettségében állott vízzel leöntött az emeletről); sem *Lisznay* Kálmán táncos, pörge utódai a dabasi szüreteken; sem a virzsínia szalmával fülük mellett tanácskozó konspirálók, de még a cinikus *Tóth* úr sem, akinek pedig írásait úgy tanulmányoztam, mint középkori barát a bibliát...

Így látom a múltat darab ideig, rajongón, de a halálos szívdobbanás nélkül, a pesti írói életet kerülgetve, és Dickensre és Thackeray-re már csak annyit gondolva, mint vidéki rokonaimra, akiknél boldog karácsonyokat töltöttem egykor, lelkendezve félbolond költők és szépfeleségű, módos polgárok között, anélkül hogy komolyabb vágyam lett volna bármelyikkel cserélni... Hőskora volt ez életemnek, mint a lovagnak a Szentföldre való kirándulása - holott nem ismerem senkit a városban, aki eljárogatott volna kis szobámba éjszakánként a Gyöngytyúk utcába, ágyam szélére ült volna, megsimogatott volna, és ezért jutalmul írói dicsőségemet kérné.

Míg egy napon megtaláltam őket, akiket sorsom útmutatóinak választottam... *őket*, mert ketten is jöttek egyszerre, hogy a zűrzavaros ifjúkori lélekből kibontakozzanak, két szellem volt a palackban, amelyet a halász a tengerparton kidugaszolt.

A szent helynek a közelében fedeztem fel őket, amelyet ez időben közönségesen Barátok terének neveznek, rajta áll az egyemeletes Athenaeum, barokk stílusban, mintha nem is kiült fenekű, görnyedt vállú és esernyős öreg hírlapírók botorkáznának be döngő kapualjába, hanem aranysarkantyús vitézek hölgyeikkel... A hagyomány szerint előkelő úricsalád rendezte itt

telente farsangi összejöveteleit, az első emeleti ablakban *Barna* Dóri nagy vörös bajusza helyett kisasszonyok fürtös fejét lehetett látni. A tőzsomszédban a magyar királyi Kúria, amelyet *Jókai* Móric örökít meg *Kárpáthy Zoltán*-ban, midőn a regényfolytatásokat e téren át hordja be a Svábhegyről a Nemzet szerkesztői irodájába. (Ez a Kúria valóban olyan volt, amilyennek a vidéki fantázia képzelte. Egyemeletes és félhomályos, a bírák benne méltóságteljes magyar uraságok, törvényszünetben Balatonfüredre jártak a maguk nyaralójába, nem mindnyájan viseltek Ferenc József-kabátot, hanem magyar ruhát is, a Csalányi-féle vendéglőben volt törzsasztaluk, és mindig parádival keverték a sillert.)

Ezen a téren, Pest szívéen keresztül kellett járni mindenkinek, aki számított valamit a városban. Innen nézték valamikor a vidékiek a tekintélyes, kurátor lépésekkel baktató Deák Ferencet és mellette leszegett fejjel, komor nyugtalansággal, szilaj tekintettel örködő Kemény Zsigmondot, aki minden regényírói hírességét kisebbre tartotta annál, hogy ő lehetett pennája a poroskabátos fiskálisnak. (Egyébként, ha többet is akarnál tudni e térről, olvasd el Szabó László könyvét az Athenaeum történetéről, itt találkoztam én is bohó ifjúsággal életem őszi lugasában üldögélve.)

E térre nyíló egyik utcácskában, amelynek neve úgy elrepült fejből, mint az álom: kis borbélyműhely állott, ahová többnyire azok jártak borotválkozni, akik a Barátok terén laktak. (Sokáig nem volt egyéb nevezetessége részemre ez utcácskának és benne a borbélynak. Lehet, hogy szép leányok laktak az ódon házakban, akik a húsvét reggeli harangszót várták, hogy leereszkedjenek elvarázsolt álmukból a grádicson; lehet, hogy potrohukat hegyeslábú íróasztalka mellé feszítő, kihullott hajú öregurak irdogálták itt élvezetteljes memoárjaikat, és nyugtalanul topogtak, mikor egy régi szépasszony hajszálairól szólt a visszaemlékezés, amely göndörkés hurkocskákon évekig lógtak, mint akasztottak. Az ismeretlen házakba, a függönyök mögé lelkünk lakóit költöztetjük. Én néha a soha nem látott szobákból vak gyermekek kiáltozását is hallottam eltávozott mamájuk után, máskor férfiszíveket hallottam sikongatni, amidőn a nők ebéd előtt a mozsarat pengették.)

Míg egyszer a borbélyműhely ajtaján új arcképet vettem észre, a régit betették hátra, a bolt sötétjébe.

Esemény volt az életemben, amelyen elgondolkoztam. Az akkori Pest borbélyműhelyein még nem a cvikkeres bankhivatalnokot, simaarcú parkett-táncosokat örökítették meg a festmények. Komoly, ünnepélyes férfiak üldögéltek a kirakatokban, akiknek egyéb dolguk nem volt, mint szakállukat és hajukat fodoríttatni, hogy gusztust csináljanak a járóelőknek. A józsefvárosi borbélyok olykor a nagyhajú, kecskeszakállas Petőfi-arcképet használták, míg a Belvárosban látható volt Podmaniczky Frigyes és Ráth főpolgármester is a figarók officináin. Vajon miért cserélt patrónust a kis borbély a Barátok terének szomszédságában?

Néhányszor megfordultam a műhelyben, és a következőket tudtam meg. A régi arckép, amely a bolt sötétjébe került: *Kemény* Zsigmond bárót ábrázolta. Persze nem abban a formában, amint a nevezetes bárót *Hirsch* Nelli önjából ismerjük, de mégiscsak Kemény Zsigmond volt ő, aki egy kor a Barátok terén a Pesti Naplót szerkesztette; legalábbis a borbély, aki ez idő tájt került a tér szomszédságába: az ő arcképét ítélte a legvonzóbbnak a borotválkozó pestiek tetszésének. Ott állt a báró a boltajtón esőben és hóban bajsza mindig kipederve, oldalszakálla fodorítva, pillantása közömbös, amíg ő maga valójában tán ezer bajjal és gonddal küzdött néhány lépésnyire innen, a szerkesztői irodában. Talán a vasárnapi számba vezércikket kellett írni, amelyből áradó hitet, éltető reménységet, nem csüggedő hazaszeretetet merítsenek az elnyomott, bús magyarok - hogy a cenzor héjjaszemét kikerülje a titkos mondanivaló? Talán a Haiti-szigetbeli állapotokról kellett fogalmazni egyveleget, amely tudósításból megértették a talányfejtők, hogy mi újság Ausztriában - anélkül hogy a tudatlan újságolvasó (a cenzor)

észrevette volna a titkos híradást? Talán éppen már a Svábhegyen lakott zordon magányában a báró, abban a düledező, *Ivanhoe* regénybeli lakban (ahol a közeli években egy őszi levél hajú úrnő mindig a Fegyverkovács áriáját énekelte, ha az újabb költők itt Kemény Zsigmond nyomait keresték, és ugyancsak az úrnő, mint regénybeli alakhoz illik, aranszörű báránycákat hímezett kékselyemre a kert mélyében, a kőpadon, ahová valaki beveste a ház egykori lakójának, a bárónak a nevét). Talán sűrű, kocsonyássá vált régi bor ízére emlékeztető regényeit írta a néma éjszakában - míg alatt Pesten kialudt minden világosság, csak *Salamon* tanár: és újságíró úr virrasztott, hogy nem lesz-e baja a helytartósággal a debreceni levelező híradása miatt, aki megírta Jósa András vitézi kötekedését a helyőrség tisztjeinek báli mulatságán? Talán éppen azokkal a gonosz kísértetekkel viaskodott már a báró a novemberi dértől fénylőn vöröslő nyúl- és rókajárta Béla király úton, amely kísértetek későbbben megtalálták őt a rokoni hajlékban, Pusztá-Kamaráson is? - Sok esztendeig állott a báró a borbélyműhely ajtaján, mint korának legtekintélyesebb szerkesztője, amikor régen nem volt szüksége a figaró képére, ő már csak innen nézte Ferenc József koronázását.

És ki volt az, aki helyére került, nemcsak a borbély kirakatában, hanem a Ferenciek terén is a szerkesztői asztalnál és a zakatoló sajtógépen át a magyarok elméjébe és szívébe? - Ez egy nagyon szép férfiú volt. *Jankó* János se tudott figurájából szeretnivaló karikatúrát rajzolni, Faragó többnyire oroszlánnak ábrázolja, arcképét gyászszalaggal díszítve megtalálhatjuk világszépnek mondott színésznők öltözőjében, emlékezetét a magyar sajtó történetének legbüszkébb évlapjain. A neve ifjabb *Ábrányi* Kornél, és rokona volt annak a rajongó Ábrányinak, aki egész vagyonát elköltötte, hogy a szabadságharc alatt újságot csináljon, és eltűnt fiatalon, névtelenül; atyja az öreg zenetudós, akit másvilágias, hófehér fejével Arany János tölgyei alatt láttam üldögelni a Szigeten egy hibásjárású, de annál előkelőbb külsejű úrnő társaságában (az Ábrányiaknak mindig szerencsájuk volt a szépasszonyok körül); atyafia azoknak a nyakas magyar uraknak, akik Szabolcs, Hajdú és Szatmár határán még mindig ösiesen Eördöghnek írták a nevüket.

Ez az ifjabb Ábrányi Kornél lett a Kemény Zsigmond örököse, mint Scott-regényben komor, kísérteties lovagvárat a tébolyult, zordon tulajdonostól örököl a nagyvilági, a fecskék látóhatáráig emelkedő tekintetű ifjú utód, akinek nemcsak a viharban van jókedve, mint a sirálynak, hanem örvendezni tud a pünkösdi délnak, midőn fehér hajón, orgonavirágos partok között utazik felfelé a Dunán a visegrádi tornyok alá, ahol színes, üveggömbös kertben lakik gyönyörű hitvese, ugyancsak ifjúi öröm járja át a szívét, amikor a Nemzeti Színház cédulái a Kaméliás Hölgy előadását hirdetik, és mikor Ferenc József megsértéséért börtönbüntetést kell elszenvednie, olyan úti felszereléssel vonul be a fogházba, mint az angol lordok utaznak Afrikába, és nem pókot vagy patkányt szelídít, mint kufsteni ősei, hanem koronás uralkodót, megírván *A király* című könyvét.

Én sokáig a borbélyműhely ajtójáról ismertem őt a Barátok terének környékén. Oldalszakálla sűrű, mint általában a Nemzeti Kaszinó urai követték e divatot, míg a walesi herceg, valamint Rudolf is szakállt hordott; haja hullámos, gazdag, mint általában a magyar költőké, amikor Petőfi és Tompa után *Aigner* Lajos a magyar hölgyközönség örömeire Byron és Puskin műveit is kezdi közrebocsátani: szeme kerek és sárgás és félelmetes, mint az oroszlánszelídítőké, akiknek mutatványainál elájulnak az úrnők, de magukhoz térvén: csakhamar epedő levelet írnak. És később sem csalatkoztam ideálomban, midőn személyesen is megismertem őt. Hű fia volt korának. Amint a Sugár út felépült Andrassy útjának, amint a nyárspolgárok kiszorulnak a Párisi utcából, az Uhrból, a Ferenciek teréről, a Duna partról, mindig beljebb húzódva a Belváros mélyei felé, ugyanúgy alakul át Pest minden részében. Szerkesztőségnek hívják az irodát, csak éjfélután kapja kézhez *Marich* úr a cicerót, miután az összes pártvezérek és egyéb érdekelték kitapogattattak a kaszinókban és előkelő találkozóhelyeken, a hírlapírók

közül csak a facérok vagy kiöregedettek látogatják a Szerviták pincéjét és a többi kiskorcsmákat, legfeljebb a Pipa tartja még magát, az ifjabb generáció kevésbé borízú kávéházban tölti napját, éjszakáját.

A pesti sajtó vetélkedik a legnagyobb külföldi sajtóval, aranytollú levelezők ülnek a külföldi városokban, Rómában *Lyka* Károly, Párizsban *Szomory* Dezső, kétfogatú kocsin járnak a szerkesztők és az igazgatók, *Csávolszky* már jól kitanította a legkisebb kiadóhivatali tisztviselőt is arra, hogyan lehet jövedelmezővé tenni az előfizetésen kívül a lapvállalatot, a hírlapírói pálya többé nem a nélkülözést és a budai hegyoldalban egy kunyhóban beteg feleséget és hat rongyos gyereket jelent a pályaválasztónak, hanem jegyez miniszteri barátokat, gazdag vállalkozók házában vacsorát, szépszínésznői epedést, esetleg gyöngéd ismeretséget egy irodalmi hajlandóságú úrnővel, aki szívesen forgatja a tollat.

És ebben a korban úgy jár-kei ifjabb Ábrányi Kornél a Ferenciek terén, mint az élet királya. Az ő lapja a legjobb, az ő írója az elismert, az ő vezércikke hangzik legmesszebbre - felfelé, *Braun* Sándor (IV. Henry-szakállal) a közgazdasági rovatvezető, *Satanello* a színházak felett uralkodik, *Makai* Emil az éjjeli szerkesztő. Új világ, más világ... nem csoda, hogy a borbély a bolt hátuljába dugta a kiöregedett Kemény Zsigmondot.

(Mily szomorúság volt az üstököspálya után látni öregségére a tündöklő Ábrányit, amint segítség nélkül nem tudott felállni a székről a Pesti Naplónál tett látogatásaikor!)

S ők voltak az ideáljaim abban a korszakban, amelyre mindig bizonyos áhítattal gondolok vissza. A napfényes, tavaszi délelőttökön, amikor a földkerekség legszebb női töltötték meg a pesti utcákat: arra gondoltam, hogy egykor Ábrányi Kornél leszek magam is, aki ennek a városnak virágaiban, gyönyöreiben kertészkedik. Míg rámköszöntött az este a jezsuita templom mögött, egy komor és visszhangos Zerge utcai házban, bánatos őszi szél fűtyentett az ablak alatt, nem sikerültek terveim, reményeim letörtek... felsóhajtottam, bár lennék már tébolyult, mint Kemény Zsigmond, csak már regényt tudnék írni.

A NŐK ÉS A KÖLTŐK

Pest, pünkösdi hava

Mikor én pünkösdi kirándulásokat szerveztem, nemcsak a csacsihasú polgároknak dicsértem az erdei földbe ástott borospalack hűvös jóságát, nemcsak polgárok szép feleségeivel ettem hideg kacsacombot a zöld mezőn, hanem magammal vittem egy-két költőt is a Disznófőhöz vagy a Szép Juhásznéhoz. Fialat voltam, és éppen úgy örültem a polgárok önfeledkező jókedvének, mint a költők pünkösdi verseinek.

Barátom, a boldogult B. A. tanított meg egykor az erdei kirándulások hasznosságára. Ő minden pünkösdkor kijárt a budai hegyek közé, levett kalappal mondta el költeményeit az erdei gyalogúton, hölgye lábaihoz heveredett a tisztáson, öregségére olyan botszéket vitt a kezében, amilyenekkel a német turisták járnak... Ezért legyen az első szó az övé.

Említettem már neked az orosz-lángörényű, nagy szőke szakállú, germán isten teremtű, szürke selyemnapernyős poétát: Benedek Aladárt (igazi nevén: Náray Ivánt), aki jó darab ideig arról is nevezetes volt Pesten, hogy minden egyes városnegyedben barátságos, asszonyhangos hajlék várta őt, ha útközben érte az áprilisi zápor vagy a déli harangszó. Benedek Aladár (egykor csaknem olyan híres költő, mint Petőfi) látszólag sokkal többet törődött ősz fejére helyezett

szürke kalapjával, mint azokkal a hölgyekkel, akik ebéddel és vacsorával és csókkal traktálták őt még hatvanesztendős korában is; verseit se irányította a József utcai korcsmának, ahol egyszerre volt belé szerelmes a korcsmáros két hajadon leánya, se a vízivárosi özvegy számtiszténének, aki pedig pár igen rendes budai kérészt kikoszorózott már a kedvéért, se a köbányai sertéshizlalónénak, aki (leányával együtt) vasárnaponként azt leste, mikor jön Benedek Aladár (a nőgyűlölő Gáspár Imre és a jó rostélyosért mértföldes utakat bejáró Balázsovcics ügyvéd úr társaságában) sörözni a Kaszinó kuglizójába... Nem, ezekkel a nőkkel annyit se törődött Aladár, mint a fehér, kékbabos nyakkendőjével, amelyet oly regényesen tudott megkötni, mint egy vidéki színész vagy egy pesti divatlap szerkesztő; ezek a nők szerelmesek voltak belé egyszerűen azért, mert 189 centiméter volt a testmagassága, szakálla a késői korban is inkább szőke volt, mint deres.

B. A. minden rossz szokása mellett: idealista volt öregségében (amikor szerencsés lehettem őt megismerni a Sándor téren egy pálinkás boltban, ahol éjszakai kóborlásaiból hazafelé ballagva, hajnalban stációt tartott, és olyan szavakat mondott a kócos, félig még alvó zsidóleánynak, hogy annak kerekre nyílt fel sötét szeme). *Örökzöldek* című utolsó verseskötve is az ideális szerelemnek volt szentelve, hogy bármely menyasszony vagy zárdanövendék épülhetett belőle; és valamennyi kötet, amit életében írt, mind az eszményi, isteni lánghoz hordta a tüzelőt, amely lángot az emberek szent szerelemnek neveznek. Az irodalomtörténet nem sokat tart B. A. költői működéséről, de hát vajon törődtek az irodalomtörténészekkel azok az égi lények, akikhez a költő verseit írta? Gondoltak valaha is az izzadttenyerű kritikusra az éberlasztó cipős, fehérharisnyás vidéki dámák, akik Benedek Aladár lapjainak előfizetői, költészetének rajongói voltak? Nyomott tán valamit a latban a szende szüzek lelki világában (B. A. ideáljai mindig megközelíthetetlen, legfeljebb ablakból, erkélyről látott úrhölgyek voltak) az a körülmény, hogy a költő egy fatális véletlen folytán bankóhamisítás gyanúja alatt rövidebb időt töltött a Fortunában? Ó, nem hinném, hisz éppen a legelső magyar asszony, Erzsébet gyönyörű királynénk volt a megrendelője a rab poéta verseskötvének, amelyre a börtönből előfizetési felhívást bocsátott ki; és éppen ez a kegyelmes rendelkezés (Ferenczi udvarhölgy útján) segítette ismét a költőt szabadságához, segítette, hogy élete végéig némi hópénzt kapjon a pesti titkosrendőrség kasszájából, és tovább arathassa az életkörülményeket is megkönnyítő, szerelmi sikereket szőke szakállával Pesten és Budán (amíg odabenn a szív egy elérhetetlenért eped).

Felém jön néha a múlt időkből ez az álmatag, a nemes, a szép és a jó idealizmusában sohasem megöregedő poéta, amikor a fiatalabb, a jelenkori költői nemzedék kötetit levelezem; vajon kikhez írják verseiket napjainkban a költők?

Milyenek azok a nők mostanában, akik még tartják a régi divatot, és jótékony pártfogásukba veszik a fiatal költőt, hogy megóvják az éjszakázástól, a korcsmától, a rossz némberektől és az élet egyéb veszedelmeitől? A költő sorsa e kicsiny országban tragikusabb mindenkiénél. Talán nem is kell ezt bővebben magyarázni, mindnyájunkban fekete leplet szőtt a gond az elmúlt hét esztendőért, de a költőt úgy fejbe kőltintotta a nemzeti viszontagság, hogy belepusztult. A költőnek ismét csak az lett a sorsa (amit a gyűlölködő cinikusok szerint megérdemel): pártfogás és ajándék nélkül nem tudja tovább pengetni az életét Magyarországon.

Csak rövid időre adatott meg a magyar költőnek, hogy európai ember módjára éljen, jövedelme, megélhetése legyen a munkájából, büszkén állhasson a könyvkereskedő elé első kiadásban már elfogyott kötetével, eszméi növeléséhez szükséges könyvtárat rendezzen be íróasztala felett, napjában háromszor egyen, és esetleg megházasodjon... Ó, ez a korszak alig tartott tovább egy röpke, fantáziás negyedszázadnál, amidőn a magyar költő rózsaszínű

illúziófoddal díszített tükörben nézegethette az arcát, mint egy bálrendező, kiegyenesedve járhatott a New York kávéházban, nem volt rongyos a nadrágja a sok üléstől, nem kellett az asztal alá dugdosni lyukas cipőjét, nem viselt zsinagregán kötött kaucsukmandzsettát, mint az orfeumban az amerikai bohóc, „asztala” volt a Hatvani-féle vendéglőben, rendes lakása és „kiadója”, önbizalma és valahol, valamire egy rajongója, akivel levelezgetett, menyasszonya zárdában nevelkedett, nem a Ferenci kávéházban, bútort vehetett részletfizetésre, ideje jöttével könnyű kis potrohot eresztett, amely hitelképességét emelte. Erről a korszakról sokáig csak öregek fognak beszélni.

Most ott áll a magyar költő ismét, ahol a múlt század búskomoly évtizedeiben állott, legkisebb zámolyán a könyvkereskedésnek vagy hátul, a raktárban, ahol csak ritkaságkedvelők akadnak rá. Ismét folytathatja azt a félvad, regényes és regénykönyvekből kellemesen andalító, de a nélkülözéseiben elviselhetetlen életmódot, amelyet ősei, a tizenkilencedik század szentjei és örültejei abban hagytak. Kulloghat együtt a szekere-sektől elmaradt ebekkel, búsulhat a mindenüket elveszítettekkel, újra barátja lehet a boldogtalan részegeseknek, akik sötét kis korcsmák pókhálós ablakánál azt várják, hogy valaki a megmentésükre siet, írdogálhat naponta tíz-húsz levelet (mint a szegény Gasparone), amíg a hordár elhozza a vacsorára valót, keresheti, hol nem egészen életveszélyes a Duna (honnan esetleg kihúzhatja egy jólelkű mecénás), mint a boldogtalan Indali Gyula, szerencsétlen Balázs Sándor módjára mérget ihat a temetőben annak a sírján, aki őt legjobban szerette.

A magyar sors labirintusában abba az útba tévedt a költő, ahol a szegény elődök sírhalmai sorakoznak, akik hajléktalanul vándoroltak a részvétlen Pesten, sápadt arcukról már a nyoma is tűnődött a csóknak, amelyet egy tiszta lénytől valaha kaptak, kezükben korán megtanult reszketni az író toll az örökös bánat és aggodalom miatt, szívük megszokta a megalázkodást, mint a koldus helyét a templom küszöbén, a hangszerek közül a búbanatos mélyhegedűt választották, és a jókedvük keserű mámorban ágaskodott.

Nemhiába jut nékem eszembe a börtönviselt és minden boldogtalansága mellett is ideáljaihoz hű Benedek Aladár, midőn olykor új magyar verseskönyv kerül a kezembe. B. A. (akit valaha a költészet és bús szerelem mártírkoszorújával láttunk ifjúságunkban) gazdag, független, gondtalan lovag volt szigfridi megjelenésével a mai költőkhöz hasonlítva. A korszak még sok idealizmussal keverte az élet mindennapiságát, a költőnek nem volt szégyene szegénysége, kopott lábtűje, szerencsétlen szerelme, kezdetleges táplálkozása, városligeti harmattól fázós ébredése az éjszakai nyugalom után, a hölgyek pártfogása, amely megnyilvánulhatott kis varróleányka önfeláldozó szerelmében vagy az előkelő úrnő támogatásában, aki ebédet küldött a költőnek, ha éhezett... A költő még félig-meddig a társadalom elővárosában élő személyiség volt, akinek csaknem annyit megbocsátottak, mint a vándorszínészeknek. Ámde fordult az idő, és erkölcsös tagja lett a társadalomnak, mint akár az ügyvéd vagy az orvos: hol találhatja fel boldog, büszke, szabad, régi rongyait?

Hol találhatja fel azokat a kiskorcsmákat, vendégfogadókat a Józsefvárosban vagy a régi Belvárosban, ahol a szent és örült elődök felemelt fővel, szinte büszkén hangoztatták az „aufschreibent”, mintha a saját birodalmukban rendelkeznének: a fogadós egész esztendőben március tizenötödiki hangulatban volt, megbecsülte a hazafias lírát; a fogadós né üzletzárás után Kisfaludy regéit olvasgatta; míg a hajadon kisasszony, bár titokban már el volt jegyezve egy ferencvárosi pékkel, meghasadó szívvel leste a konyhaablakon át a bűvös vadász külsejű divatlap szerkesztőt, vagy a karbonári köpenyeges lírikust... Hol lelheti fel azokat a Blaháné-szemű, érettségükben is mindig ábrándozó és végtelenül jólelkű úrnőket, akik bár bálkirálynék voltak a dandy-társaságban és a drótszigeti majálison: a belvárosi szűk utcácska felé nyúló

erkélyükön voltaképpen mindig egy botorkáló poétát vártak a Sebestyén tér felől, vagy a Buda városához címzett vendéglőből; a rajongó honleányokat, akik önfeláldozó buzgalommal gyűjtötték az előfizetési tallérokat a pesti szalonokban és vidéki udvarházakban, soha meg nem jelenő verseskönyvekre; a háztulajdonosnékat, akik évszámra adtak otthont lakástalan íróknak a hőskorban; a Múzeum utcai grófnékat, akik minden verseskönyvet, regényt elfogadtak, amelyeket címükre elküldtek, és bőségesen honoráltak, ha a költő nem felejtette el lakáscímét mellékelni; a szép színésznőket, akik kezükbe vették a gyűjtőívet, ha egy költő nyomorba vagy ravatalra jutott... Hol fedezhetné fel napjainkban az elhagyott költő azt az álmodozó, vadgalamb hangú régi hölgyvilágot, amely vadregényes őseit nomád életmódjában, támogatásában és pártfogásában részesítette. Elfelejtett sírhantok alatt vagy szórtan kriptákban alusznak már a drága nők, akiknek részük volt a magyar irodalom fejlesztésében.

S ezért gondolok pünkösdi havában némi irigységgel a múlt századbeli majálisokon lengedező magyar költőkre - akiket egy évtized előtt is: a legszerencsétlenebb mártíroknak véltünk látni kényelmes életünkből. Ezért jutnak eszembe Benedek Aladár és társai, mikor a fülemilék zengenek a város környékén - holott dicsőséges és pénzsörgéses, tegnapi irodalmi életünkben még úgy borzongtunk halotti sápadtságuktól, mint a félelmetes kísértetektől. Ezért nézem vágyakozó tekintettel az ő régi útjaikat, őrangyalaikat, rajongóikat - mert a mai magyar költőnek már nincsen őrangyala sem.

A MAGYAR KÖLTŐ ÉS MECÉNÁSA

Szent Margit szigetén, nyáridőben

Az öreg József főherceg, a honvédség egykori főparancsnoka, nemcsak fenyvesrigókkal szerette volna benépesíteni családi birtokát, Szent Margit szigetét, hanem írókkal, költőkkel is. A „vén Rágóczi” (mint Bécsben csúfolták Magyarországaért József urat) jó gazda volt, praktikus szemével már akkor is látta a Margitsziget jövőjét, amikor annak nem volt még külön hídja, hanem csónakon jártak a bozontos, vadregényes dunai szigetre azok, akik nőkért itt párbajt vívtak, vagy ugyancsak értük öngyilkosságot követtek el. A csikósgazda képű öregúr makrapipája megett bölcsen kiokumálta magában, hogy a szigeten, ahonnan már akkoriban kipusztultak a nyulak, költőket kell tenyészteni, mert ez a klíma szerfelett alkalmas a költészet gyakorlásához. Már őse, a nagy nádorispán, a fák és virágok poétája azért hozatta drága pénzen messzi Japánból és Dél-Amerikából a különböző facsemetéket és virágmagvakat, hogy e helyen felébressze a nemes és szép hangulatokat a pestiek és budaiak lelkében: pirosuló japáni birssal vigasztalja a Párisi utcai polgárt, aki a maga kicsinyes életében bízást azt hihette, hogy szuszterműhelyén és az Uhron kívül nincs egyéb érdemes dolog a világon; és kanadai erdőkből való óriás platánok alatt meggyőzze a krisztinavárosi asszonyokat, hogy káposztasavanyításon kívül is van gyönyörűség a természetben. Ám a régi Pesten kevesen „ültek fel” a nagy nádorispánnak, a szigetre továbbra is legfeljebb szalonnasütés végett jártak télidőben a lövészegylet tagjai, míg tavaszonta azon kisasszonyok bujdosnak a lombok alatt, akik amúgy is elsöktek vándorszínésznőnek, amint szerét tehették.

Nagyon bölcs volt az öreg Rágóczi, amikor tervbe vette, hogy a ritka növények üvegházai mellett költőknek is épít otthont, akik majd édes szóval megmagyarazzák a magyaroknak a szigeti flóra tündériességét. Természetesen: nem vezette anyagi érdek a jó főherceget, hisz a szigetre az ő idejében még ingyen mehetett a látogató. Ámde belátta, hogy méltóbb tollakat is érdemel a sziget, mint ama falusi plébánosokat, akik itt közsvényüket és asztmájukat gyógyították nyaranta, télen pedig könyvecskét írtak a hévforrások jótékonyaságáról.

Igen ám, de honnan vegyen költőket a gazda, amikor a költők akkoriban a Belváros zugaiban rejtőzködő kiskorcsmákból legfeljebb a Fiume kávéházig mozdultak, hogy ott egymással veszekedjenek? Honnan vegyen természetimádó poétákat, amikor azok a budai hegyek közé is csak akkor jártak, ha betegek voltak szerelemtől vagy korhelykedéstől? Hol van az a magyar versíró, aki egyéb otthon után is vágyakozik élete végnapjaira, mint a lipótmezei megfigyelőbe vagy az újonnan épült klinikára? És ha gyönyörű természetről van szó, nem bölcsebb dolog Tyúkketrec című ligeti korcsmát látogatni, ahol évekig vitatkoztak azon, hogy magyarosítsák a német Pestet - vagy a drótszigetre járni táncolni Schumayer kisasszonnyal, aki P. Róza név alatt költeményeket is írt - vagy a budai oldalon hallgatni egy tamburás korcsmában, mikor üt éjfél a rácvárosi torony, mint Szent Margit szigetén várni a hús lombok alatt azoknak a szent nőknek imbolygó árnyait, akik valamikor csodatévő apácák voltak e helyen, de kísértet korukban német nyelven beszélnek, mint a Józsefvárosban, vagy Sas utcai franciasággal, kíséretükből sohasem hiányzik egy huszár vagy egy bakancsos.

A rigókat könnyen letelepítette a boldogult királyi herceg a Nyulak szigetén, de a költői mindig megszőkdöstek, pedig ingyen lakást adott nekik. (A kényes Salamon Ödönnek még mosása is volt a főhercegi mosókonyhán.) Arany János a tölgyek alatt csak nyaranta üldögélt, akkor is inkább számjegyeket írt a jegyzőkönyvecskéjébe künn lévő követeléseiről és a várható interessekről, mint költeményeket. Bródy Sándor - egy későbbi korban - csónakon ugrott meg fél időben is az elhagyott szigetről, ha híret vette, hogy a budai oldalra, az ódon Császár fürdőbe vidéki dámák érkeztek.

Nem volt szerencséje a főhercegnek a költői flóra meghonosításával, pedig teleültette kedvükért rózsákkal a szigetet, inast tartott nekik, vasárnaponként katonamuzsikát fúvatott, hogy idecsődítse a bal és jobb part hölgyeit, az ispánjával tudakozódott az egészségi állapotuk felől. A rigók megmaradtak, de a hajdani költőkről manapság már csak egy-két öreg szolga beszél zavaros előadással, összekevervén a költők neveit különböző pesti és budai úriasszonyságok neveivel, akik napjainkban jótékony nőegyletek élén állanak. Ki tudna eligazodni e csácsogásokon?

Kérdezed, hogy az elmúlt huszonöt esztendőben kik voltak még a magyar költők mecénásai?

Hallottam érsekekről, akik lilaszínű ruhájukban nagyban emelték színpompáját a Wohl nővérek rózsaszínű öltönyeinek; hallottam püspökökről, akik megjutalmazták az orgonistákat és a jámbor versírókat; hallottam vidéki uraságokról, akik tanyát vagy lugast neveztek el annak az életbiztosító ügynöknek a nevére, aki őket az asztal alá itta; hallottam igazgatókról, akik a hirdetési ügynökök mecénásai voltak... Ámde költők mecénásait szokták mostanában emlegetni. Ezek az adresszek hét pecsét alatt őriztetnek, és talán jobb is, hogy titokban maradnak a kezek, amelyek néhanapján kinyúlnak a balsorsos magyar költők felé, mert hiszen küszöbön van az az idő, amikor a valóban tehetséges költők többé nem élhetnek meg az önerejükből, hanem szükségük lesz ezekre a jótékony támogatásokra. Minek kopasszák meg ezeket a kezeket az ügynökök és álhírlapírók, akik mindig az első sorban tolonganak, ha valahol kinyitnak egy ajtót? Minek záruljon el undorral a jóságra és pártfogásra hangolódott szív az utálatos koldusok és arcátlan kéregetők serege láttára, amely sáskahadtól most hemzseg Budapest? Csak maradjon titkon a név, amely nobilisabb, semhogy újságba kiírják; csak halkan tudják a címet, ahol tán még található valaki, akinek kedve van e rozoga szekerű irodalomhoz.

Kisváros vagyunk, barátom, nem bírjuk el a tehetséges embereket. Az arany középúté a jövő, az olcsó és könnyen értékesíthető portékaké a piac, a közönség vásári nyelvén szónokló művészeteké a legközelebbi óra a nemzeti irodalomban. A finomveretű aranyok helyett a nikkal korszaka a legközelebbi grádus, nemcsak az ország közgazdaságában, hanem az irodalomban

is. Itt nem lehet azt mondani, hogy visszament az idő száz esztendővel; nem; olyan helyre ért, ahol még sohasem volt. Elkövetkezett a korszak, a megkisebbedett nemzet történetében, amikor a tehetséges emberek útban vannak. Nem lehet többé kivételes pozíciót biztosítani annak, aki többet ér valamennyinél, egy vályúból kell felfalni a szegényes eledelt mindannyinak. Nem lehet többé olyan irodalmat írni, amely a kiválasztottak, a legműveltebbek és a mindent megértők tulajdona, mint egykor a könyvek a papoké, mert írásuk többé senkinek se kell, legfeljebb egy-két művelt gyűjtőnek, aki nem esett el a háborúban és az utána következő időszakban. Nem megy már tovább a csiszolása az irodalmi hangulatoknak, finomságoknak és kifejezéseknek, mert nincs orca, amely ebben a tükörben kedvtelve nézegetné magát. Kisváros vagyunk, barátom, csak annak lesz itt helye, aki nem akar a többiek feje felé kerekedni; annak lesz megélhetése, aki nem akar külön lenni a tömegnél, aki bohóckodik a bohócokkal, a kezén jár, mert ezért pénzdarabot vetnek a sapkájába, torz pofákat vág, mint a majom a kirakatban, hogy megállítsa a járókelőket; vagy szürkén, semmitmondóan, jelentéktelenül elvegyül a sokadalomban, amely már nem is tud a régi, emberi nyelven...

Nem felelnék kérdésedre, még ha tudnék is: mit csinálnak most magyar honban a mecénások? Talán jön, vagy már van is itt egykét tehetséges költő, aki majd nem bír megélni a korszakból, és az elszegényedett országból: azoknak lesz szükségük a mecénásokra, nem pedig az élelmeseeknek, az ügyeskedőknek, a mindig elől tolongóknak és a mindennel megalkuvóknak, akik a szólásmondás szerint: a jég hátán is megélnek. Tegyük el a jó adresszeket azoknak, akiknek a nevét manapság alig halljuk, akik évek óta félénken és a világ csodálatos változataitól megrendülve járnak a házak fala mellett, akik lehunyják nagy magányosságukban a szemüket, és úgy tesznek, mintha meghaltak volna.

Különben nem is tudom, hogy miért terelődött a szó ismét a magyar költők helyzetére, amikor erről Magyarországon legfeljebb mi ketten beszélünk némi érdeklődéssel? Nem törődik itt már a költőkkel senki, se a nők, se a mecénások. A könyvkiadók, szegények, a költők előszobáiban állnak, és pénzt kérnek kölcsön.

HOLT ÍRÓK

Pest, Anna napján

Emlékszel a régi magyar költőkre, akik minden baracklekváros hangulatát, krémes uzsonna tereferejét, félholdas éjszakai ábrándozását, Anna-bálos muzsikáját papírra vetették az egykori magyar életnek?

Akik még így látták saját szemükkel Magyarországot, amint ezt mi már csak kalendáriummokból, regényekből ismerjük; himzett keszkenős boldogságokat, drága női ujjaktól szőtt szerelmeket, hervadt rózsalevél tépegetése közben elhalkult szenvedélyeket, a cigány száraz fájába belesírt bánatokat, frufus kisasszonyokat, akik vándorszínésznőnek akartak szökni tizenhat éves korukban, a tizennyolcadik esztendőben egy pesti költő jegygyűrűjére várakoztak, huszadik évükben bálkirálynők voltak a füredi vagy a parádi Anna-bálon, ősszel agarásztak a helyőrség lovas tisztjeivel, farsangban névnapi táncmulatságba jártak fél napi járóföldre eső fálvakba, hogy a szánkó bundái közül csak az orruk hegye piroslott elő, majd férjhez mentek a szomszéd birtokoshoz vagy a székvárosba a stuccer vármegyei aljegyzőhöz, és szórakozásuk maradt a mindennapi pletyka és a Magyar Bazárnak zöld borítóka... Emlékszel a régi magyar költőkre, akik mindig ezt a világot írták, akik hőseiket minden nyáron elvitték legalábbis a nyírségi sóstói fürdőcske cincérbogaraival beszélgetni, hősnőiket kényelmes urasági hintón a balatoni Esterházy fogadóba kormányozták, a delfiket a margitszigeti sétá-

nyokra helyezték, családi boldogságokról írtak, amelyek vastagfalú urasági házakban az emberi kor legvégső határáig tartanak, hogy jó példát szolgáljanak messzi vidék népének, a könnyek korhelyeinek és agglegényeinek, nagyasszonyokról zengtek, akik minden jó orvosságot tudtak a szerelmi ótvar, valamint a gyomorrontás ellen, kisasszonyokat magasztaltak, akik akkor pillantották meg jövendőbelijüket, amikor a befőzés fontos munkájával voltak elfoglalva... Emlékszel a régi magyar literatúrára, amelyből érzelmesen szálldogált az erkölcs és barátság mentaillata, muskotály-dohány füstjeként, halkán karikázott az öregek bölcsessége, tisztességes szándékú szerelmesekre dobta aranypénzeit a Császár fürdői platánokon át a napsugár, az Anna-bál egész életre kiható élmény volt, a nyári fürdőzés apróságai átmelegítették a zordon telet, s egy-egy verskölteménynek a közlőnyben több jelentősége volt az emberi sorsokra, mint manapság a könyvkiadók egész raktárának... Emlékszel a régebbi magyar költőkre, akik mindig csak jónak és szépnek írták meg hazájukat?

Az irodalomtörténet „nyolcvanas évekbeli” íróknak nevezi őket. A háború előtt mosolyogni volt szokás e szerzőn, mert mutatója volt avultságnak, rövidlátásnak, oktalan szentimentalizmusnak, ártatlan érzelgősségnek és jókaizmusnak. (Jókai az utóbbi években lett ismét oly keresett, orvosságos, boldogító költő, akinek műveit nem nélkülözheti a modern élet viszonytársaiban halálra fáradt magyar.) Egész sora tűnt le e korszak elbeszélőinek, regényíróinak; nyomtalanabbul, mint akár a múlt századbeli negyvenes évekbeli irodalom. Sokszor eszembe jutnak a fővárosi lapok, a Magyar Szemle, a régi Budapesti Hírlap tollforgató, akik annyi jó emberről, nemes nőről, kiváló hazafiról írtak beszélyeket - akiknek művei éppen úgy elfelejtődtek, mint akárcsak az egykori magyarországi életmód, a megelégedett szegénység és az igénytelen boldogság; elfelejtődtek, mint a holtak a régebbi temetőben, amelyeknek odvas fűzfái alatt és vadpályával telt árcai között ledöntött sírkövekkel találkozunk, amelyekről már nem olvashatjuk el a megkopott nevet; elfelejtődtek, mint azok az öregemberek, akik apró házikókban sóhajtoznak az óbudai utcákon vagy egy vidéki hivatal foltos asztala mellett, és régi újságszeletkét őriznek a levéltárcájukban, az ágyuk felett a Gebauer-féle temetkezési vállalat gyászjelentése berámázva függ annak a nőnek a haláláról, aki mindenük volt...

Az irodalomtörténet mostohán bánt el a nyolcvanas évekbeli írókkal, mert az irodalomtörténet is rabszolgája a divatnak. Az általános felfogás szerint ez a korszak nem volt a tehetséges magyar írók kora, félre vele, félre avult hangjaival, érzelmes stuccozásával, döcögő beszélyeivel. És az irodalomtörténet alig mentett át néhány nevet a nyolcvanas évekből. Megkegyelmezett a Reviczky Gyulának, de például Kazár Emilt, e kor egyik legdivatosabb „tárcaíróját” félretette. Vértesi Arnold, aki tán kétezer tárcaelbeszélést írt életében: régen meghalt. Jakab Ödönt a kurzus támasztotta fel. Tolnay Lajos, aki mindenkit kiírt regényeiben (a Képes Családi Lapokban), aki nem köszönt elég nyájasan az utcán: számos ellensége örömeire ugyancsak hamuvá lett. Benedek Elek elhallgatott, csak legutoljára adott magáról életjelt egy hatalmas regénnyel.

Vadnai Károly, a félelmetes, hatalmas szerkesztő, Porzó, az örök csevegő, Balázs Sándor, aki komolyan és tragikusan végezte életét, Gáspár Imre, a nagyon tehetséges és nagyon bánatos sorsú, aki hódolván a kor divatjának: halálhírért közölte a Fővárosi Lapokkal, hogy még életében olvashassa nekrológját (mint azt mostanában fiatal költők ismét próbálgatják), Makai Emil, akit a fiatal hölgyek úgy kedveltek, mint szívük szerint való költőt... és sokan mások, akik egykor a halállal és elmúlással kacérkodván: titkon azt hitték, hogy nevüket majd csak megörökíti valamely múzeumi moly, aki Kereszty bácsi felügyelete alatt régi újságokban lapozgatott, hőstetteiket felemlegeti egy idős asszonyság, aki a nőegyleti teendők mellett memoárjai írásával is foglalkozik, csínytevéseiket összeszedi egy anekdotás könyv írója, életrajzukat megírhatja a Kisfaludy vagy a Petőfi Társaság, amely társaságokhoz tartozhatni naiv

és fanatikus óhajításuk volt, amíg hónapos szobácskáikban álmaikat szövegették... És nem láthatták, hogy az ő elmúltukkal, a huszadik században egy oly rohamos, futamodó, szinte kétségbeesett vetélykedés kerekedik a magyar literatúrában, a közéletben és a legsajátosabb magánéletben is, hogy a hátramaradottaknak nem maradt idejük egyetlen gondolatot küldeni se a holtak után, elmaradtak a képzeletbeli szobrok a józsefvárosi terecskékről, ahol a költők legtöbbet jártak bús kedéllyel vagy pénzbeli vidámsággal hazafelé, nem akadt kőműves az emléktáblák felrakásához, mert a földszintes ház helyén (ahol egykor a költő hónapos szobájában a mosónéját vagy múzsáját várta) négyemeletes bérpalota épült, az özvegy hiába folyamodott fűhöz-fához, hogy az utcát (amelyben költő urával annyiszor verte fel a csendet a házi perpatvar) nevezzék el a költő nevééről... Rohant az új kor, mint meglódult üstökös. Száguldottak a magyarok a gödör felé, amelyben vigyorogva várt a Rém; a jelent, a percet habzsolta sok balgató poéta, aki egy napi dicsőségért szívesen felmászott volna a New York palota tornyára is; a váteszeket csendes budai kertekbe csukták; a tegnapi újságpapíros gyorsan megsárgult a hírnévvel együtt; az ősz fejeket sárral megdobálták, mert az ifjúságnak feltűnési viszketége volt; a rohanó életkocsi eltaposott mindenkit, aki nem tudott felkapaszkodni a saroglyába...

Ők, a nyolcvanas évekbőliek álldogáltak, üldögéltek, késlekedtek, pihengettek utoljára Magyarországon. Az ő irodalmukhoz még a falusi méhesek szolgáltatták a kísérezőket, beszélyaik terjedelmesek voltak, mint a karosszék, regényeiket az édesanyjuknak vagy zár-dában nevelkedett testvéreiknek írták, szerelmi verseik könnyen érthetőek, mint a lekvárfőzés, kalandosságuk a fosztókabeli népmese izgalmasságáig emelkedik, meseszövésekben még jól hallatszik a rokka pörgése... Boldog magyar írók, akik fájdalom és bűbánat nélkül írhattak hazájukról.

HELTAI ÉS TÁRSAI

Ott kell folytatni, kedves Miklós, ahol a múltkor abban hagytuk, a New York palota épülésénél, a kávéház megnyitásánál, a Nagykörút kiépülésénél.

Pesten alig van olyan ember, aki ráérne a memoárjait megírni. Még kevesebben akadnak az írók között olyan szerencsések, akik a gondtalan öregség enyhe kandallójánál gondolhassanak vissza az izgalmas múlt időkre; itt mindenkinek a jelenért, a déli harangszóért kell dolgozni, nem ér rá a roskadozó válla fölött visszanézni a lemenő holdvilágra. (Én is csak úgy lopva jegyezgetem fel neked ezeket a sorokat, olyan időben, amikor az újpesti partokon még nem túlköttek a gyárkérmények, a margitszigeti lóvasút se dőcögött el ablakom alatt, egyedül a verebek, fiatal varjak és csekélységem vagyunk ébren a világból.)

Akkoriban még kevesebbet kellett dolgozni a megélhetésért, amely időről neked és korod-belieknek obsitos módjára mesélek. Az írók független, ifjonti, bohókás emberek voltak. Még azok se panaszkodhatnak kedvetlenségről, akik nem tudják átmenteni magukat a nyolcvanas évekből a megnyíló új Magyarországra, odaát rekednek a cügos cipőikben, kiült nadrágjaikban az ecetfás józsefvárosi udvarokban, a zónapörkölt illatú belvárosi kiskorcsmákban, a Balázs Sándor hónapos szobájában. Emlékezetem szerint például Gáspár Imrének majdnem élete végéig derűs világfelfogása volt, bár az új században már csak egyetlenszer jött ki a Mária utcából, Svertetzky vendéglőjéből, Ivkoff borméréséből - mikor meghalni ment a Rókusba; másik ifjúkori ösmerősöm, Pongrátz Béla ugyancsak vörösbor szagú életet, boldogságos kedveket élt a Mexikói úton, ahol az ágyneműt azok a régi újságok pótolták, amelyek egykor túláradozva, szinte repesve üdvözölték az ifjú poétát Messiás című nagy költeménye

megjelenése alkalmából, és a Zuglóból csak olyankor járt a városba, midőn a Vendéglősök Lapjának kéziratot vitt. Igaz, hogy öregségükre oly messzire tűnt tőlük ifjúságuk, mint a várkút mélyében arcmásuk; igaz, hogy G. I., a Marseillaise fordítója (amely vers ma is az ő fordításában él) öregségére vallásos, igazhitű férfi lett, miután a József utcai kolostorban megnyerte a békességhez és igazsághoz való útbaigazítást; igaz, hogy P. B. Lengyel Gizella úrnő pártfogásából szalonlapot szerkesztett Előkelő Világ címen, miután zivataros ifjúságában tekintélyes éveket töltött sajtó útján elkövetett királlysértések miatt különböző börtönökben, bujdosott, mint a Hentzi-szobor merénylőjének tettehársa: de lelkük, kedvük, írói hajlandóságuk mindvégig ugyanaz maradt e mohlepett férfiaknak, akik nem tudtak együtt haladni az idővel, amely villamosvasúton nyargalt a New York kávéház felé.

Ne hidd, hogy a népszerűséggel együtt a munka fáraókényszerét is átvették a fiatal írók az öregektől. Ismétlem, sokkal kevesebbet kellett dolgozni, mint napjainkban, hogy elismerés és kenyér jusson az írónak. Egy-két vers vagy három-négy „tárca” elegendő volt, hogy az írónak nevét megismerjék, ha nem is nagyobb területen, mint a kávéháztól a Lippertig; egy-két dicsérő kritika, különösen, ha tekintélyes tollból származott (mint például Rákosi Jenő tolla vagy a Magyar Szemlében Kaposi szerkesztő úr ajánlata), megtette a magáét, hogy az író igényteljes követeléssel lépjen fel az étellel szemben, jó ruhát vegyen testére, málnaszörpöt szivarozzon, ahol legzajosabb a terasz, megismételje Heltai Jenő mondását, vidám pesti tájszólásait, ahogy a nyárspolgár hitelt nyitott vagy ijedten elmenekült.

A megnyíló új Nagykörútnak, a friss irodalmi pezsdülésnek Heltai Jenő volt a primadonnája. (Ne gondold ezt olyan értelemben, amint ezt a színésznőkről hisszük; Heltai mindig zárkózott és tartózkodó egyénisége sohase engedte, hogy az asztalfőre üljön.) A lomboshajzatú, egzotikus, lármás, tolongó fiúk, akik a Nagykörutát ellepték, a redakciókban leszamarazták az öreg éjjeli szerkesztőket, szívből utálták az akadémikusokat, párbajoztak feltűnés kedvéért, színésznőbe voltak szerelmesek divatból, míg egyedülletükben is vigyáztak, hogy arckifejezésük érdekes, cinikus, meglepő legyen: ezek a papírmásé alakok, akik senkit se ismertek el, Heltai Jenő előtt kalapot emeltek, mert mindnyájuknál különbnek látták. A halhatatlanságot ugyan Kiss kezdi már osztogatni szemléjében, Fenyő Sándor olyan erőszakosan keresi lapja népszerűségét, mint egy gladiátor, az akadémikusok mukkanni se mernek a farkasüvöltéstől; mégse volt könnyű ennyire kimagasodni az irodalomból, mikor az zavaros, forrongó korszakát élte. Igaz, hogy a lemúlt idő legfeljebb minden huszadikat fémjelzett írónak a fiatal óriások közül, akik a Princi kávéját iddogálták, és tőle megmámorosodtak; igaz, hogy a fiatalság hiszékenységevel az elcsőcselékeseedett éjjeli kávéházban meghódoltunk egy-egy istentagadóan rikoltó hangnak, egy-egy kalandos fellépésnek, szélhámos historikusnak, mulatságos zenebohócnak, de az igazi írói mértéket (mikor magunkba szállottunk), mégis Jánosról vettük.

Sokkal kevesebb verset írt, mint Makai Emil - aki ugyancsak divatos poétája volt az akkori Pestnek -, de minden egyes verse rendkívüli hatást ért el. A humor királya még Sipulusz, a magyar nadrágszíjak az ő népszerű, víg elbeszéléseitől pattognak, de Pesten már Elta tréfái hódítanak, amely tréfák eleinte Horváth Gyula lapjában jelennek meg. A regények, színdarabok és a többi bájos mértföldmutatók, amelyek a magyar irodalomban H. J. pályafutását jegyzik: még sejtecske alakjában élnek az író katonás frizurája alatt, de a pesti kislányok már az ő verseit szavalgatják.

A régi irodalomnak is volt külön „tolvajnyelve” - ha ugyan szabad e kifejezést használni a szentté, hősi emlékké válott magyar írókra, akik a Csiga kormos boltozatai alatt a hazáért búslakodnak, évfordulón a Főti dalt szavalják, pohárköszöntőikbe Mátyás király cinkotai kántorának szellemességét, Don Gunárosz borsát, paprikáját vegyítik -, az új irodalomnak ugyancsak új szótára keletkezett, amelynek H. J. volt a felelős szerkesztője. Sok új kifejezés törvénytelen apjának idézi meg majd Jánost egy késői bogarász, aki hálójába fogdossa a múlt idők furcsaságait, de annyi bizonyos, hogy a legszellemesebb mondások, szavak, jelzők valóban tőle származnak. Természetesen voltak utánpótlás is - mint Pesten minden boltnak rövidesen akad konkurenciája -, de H. J.-t nem tudták megközelíteni.

Délig mesélhetnék neked arról, hogy milyen színű volt a nyakkendőnek és a kisasszonyok szemének, amikor Heltai Jenő még nem volt ötven esztendő. Ámde Óbudán már megeresztette gőzsípját a malom, kezdődik a mindennapi munka.

(1921)

JÁMBOR TAVASZUNK

A nagypénteki kerepelő hangja egy álmatag utcácskában ért utol - amely utcában még mindig szűzdohány illatát véltem érezni a vaskosarak mögött nyitott ablakokból, valamint az ifjú nők húsvéti illatát, amint serénykedve hajtják a varrógépet ünneplő ruhájukban, a pirosbabos vagy kékpettyes gyengéd kelméken - mint sok esztendő előtt, amikor még ebben az utcában pipázgatással, elgondolkozással, nyugalommal töltötték életüket az öregek, álmodozással, reménykedéssel a nők.

Bizonyos utcáknak a tavaszi szaga örökre megmarad emlékezetünkben, bár az egykori lakók régen elköltöztek vagy megvénültek. Pest (egy jobb korban) húsvét táján a jószágú városok közé tartozott. Az új és friss ruhák a feltámadás napján, a hölgyek szalmakalapjai a mise után, a virágok, amelyek feldíszítettek minden keblet húsvét délelőttjén - kivitték a városból a tél dohosságát, a zordonabb tavaszok unalmát. Egy nagy szabóműhelyből lépett ki húsvét napján egész Pest, amely műhelyben mindenkit felöltöztettek kedve szerint. A patikák a legnagyobb üvegeikből öntötték a szagos vizeket, a borbélyok bővebben bántak a pomádéval és pedrővel, a házmesterek fellocsolták az udvarokat, a bérkocsisok kifényezték hintóikat, a budai hegyek temérdek ibolyát (néha orgonavirágot is) szórtak alá az ájtatos városra, a csirizes, sötét kis suszterboltokból csodálatosan fénylő cipők indultak el hódító útjukra, a ferenci barátok templomának környékén felállottak a régen nyugalomba vonult lovagok is az ifjak mellé, hogy a város legszebb hölgyközönségét ünnepélyesen várják a nagymise után. Szent Teréz temploma elől elgurították a csúf koldusokat, a Duna-partra nemcsak azért siettek az emberek, hogy megnézzék a folyam áradását, hanem egyéb dolguk is volt ott, a Váci utcai boltok fáradtan elpihenni látszottak a sok, ünnep előtti vásárlás után, könnyű szívvel keltek át a hidakon a régi Buda szerelmesei e napokban, a vízivárosi kisasszonyok nemhiába tanulták meg a legújabb táncokat kék téli délutánokon tánciskolában, húsvéti délután bizonyosan bemutathatták tudományukat a Fácánnál, a gyermekek is számítottak arra, hogy a Gellérthegyen szól a verkli. És mindennek, e szép tavaszoknak olyan illatuk volt, hogy az ember megérezhette már előre, mikor téli estéken a kalendáriumot levelezte, és rátalált a piros betűkre. Húsvétkor kezdődtek az új szerelmek, miután a régiek valamely rejtélyes okból az elmúlt farsangon nem jól végződtek; húsvétkor választott új dalt és új válszalagot a lovag, amelyeknek szolgálatában tavaszát tölti; húsvétkor vetették le a gyászruhát a fiatal özvegyek, és ugyanakkor mutatkoztak először az utcán a menyasszonyok, akiknek házasságuk „visszament”. Jó szaga volt Pestnek; még azok a nagypipájú öregurak is, akik a mellékutcákban emberemlékezet óta az ablaknál pipáztak, és füstgomolyba fűjták visszatérő emlékeiket, kiszellőzködtek nagytakarításkor. A halottak, akik valamely adósságbehajtás végett az éjszakai szélben visszatéregtek a temetőkből, hogy kopogtassanak a régi házfalakban, megrázogassák a kilincseket, felriasszák az alvókat: húsvétól kezdve megnyugodtak, és kertészkedésre adták fejüket. Új hangokat hoztak magukkal a harangok, midőn Rómából visszatértek, a közönyös fülek is felfigyeltek, midőn a nagyheti szünet után felzúgtak a frissült dalnokok a háztetők felett.

És minden utca, minden tér, minden vén ház valamely különös jószághoz jutott, amelyet addig nem lehetett észrevenni. Hamiskás mosollyal néztek kapuk, amelyeket sokáig zárva láttunk; kacéran integetett virágos cserepeivel egy-egy ablak, amely alatt közömbösen haladtunk el tegnap; az erkélyek, amelyek téli időben legfeljebb fagyni való nyulat hintáztattak, most már megmutogatnak asszonyi lábakat, amelyekhez arcokat képzelhetünk, örökzöldet tépdeseő

habkezeket, amelyekről feltesszük, hogy egykor majd epedő levelet írnak. A tetőkön a kémények halkabban füstölögnek, mint a tél zord viharaiból révbe ért hajók, a megfehéredett függönyöket gyakrabban félrevonják szép kezek, a nyitott ablakon át zenéket hallani, amely zenélések arról beszélnek, hogy a szerelmi ábrándokat még nem felejtették el hölgyeink a városban, a téli időben behavazott hordár az utcasarkon naponta többször is megbizatik levelek kézbesítésével, amely leveleknek illatáról megismerni küldőjüket. S egy napon a kapu előtti szemetesládában megpillantjuk azt a hervadt virágbukétát, amelyet gondos összeválogatással küldtünk farsangban valakinek, egy délután eddig sohasem látott szempár zavarja meg magányos órákat vagy csöndes álmunkat, majd egy kibontott zsebkendőből vagy egy fűfűgöngyökből olyan illat áramlik felénk, amelyről azt hisszük, hogy még sohasem éreztünk hasonlót, bizonyos utcáknak, ahol valamely ismerősünk lakik, hirtelen új és jó szaguk lesz, kellemetes arcuk a mogorva boltosoknak, barátságos képük a rideg bérkocsisoknak, megértő mosolyuk a házmestereknek... S olyan jámbor áhítattal nézzük a kitavaszkodott várost, mintha elfelejtettük volna a vén kópé régi csínytevéseit.

(1921)

ÁBRÁND A HAJÓHOZ

Ki sóhajtott?

Talán én, talán ő, tán mindenki, aki az óbudai parton ténfereg, gunnyaszt, kuporog, hanyatt fekszik, a kezén jár, a lába nagyujját mozgatja, kecske módjára ugrik, vagy a homokba dugja a fejét, amint ez a víz partján szokásos nyárias alkonyaton, midőn a bécsi gőzhajó fehéren, mint egy álom, püspöki méltósággal és a gazdag ember öntudatosságával elmegy a Dunán. Akinek ádámcsutkája van Óbudán, ilyenkor megmozgatja. Akinek hűtlen szeretője van, az a hajóba szeretne kapaszkodni. Akinek korgó gyomra van, az könnyet nyel. És akinek bármilyen bánata van, az mindaddig nézi az alkony büszke hattyúját, míg az ünnepélyesen eltűnik az összekötő vasúti híd mögött, ahol egy öngyilkosjelölt már várja a végszót.

Ki sóhajtott?

Talán valaki az erkélyen, akit alulról boldognak látunk - talán egy divathölgy a Szigeten, akiről a lehető meglepődöttséget gondoljuk vadonatúj szürke harisnyái miatt - talán egy-egy szegény varróleány, aki jegyesével a pesti kikötő ingyenes helyén ül, de még itt is vidornak látszik - talán mindenki felsóhajtott, aki csendes napszállatnál a Dunát nézi, amikor arra a gőzhajó elhalad: reményteljesen, mintha csupa nászutasok turbékolnának fedélzetén, gazdag emberek keresnek új gondját a szórakozásnak, redőtlen arcú vőlegények utaznának menyasszonyukhoz, és előkelő úrnők várnak a hajószékeken a csillagok feltünedezését fejük fölött, mert egyéb szomorúságuk nincs.

Ki sóhajtott?

Talán a kemény rendőr, aki most foglalja el állomását a parti lámpás alatt, talán a rab, akit valahol messze most kísérnek börtönébe, talán a kereskedő, aki boltjában úgy gubbaszt, mint az elátkozott, talán a költő, aki a szegénység huszonöt fontos ólomgolyóját hordja lábain: és mind utazni szeretne, amikor a gőzhajó kürtje az unalom hangján megszólal, és mind vágyakozik túl a Duna kanyarulatain, ahol az esti köd és a lógó felhő bizonyosan egy szebb világot takar, ahol sohasem látott cifra tornyok alatt, színesfedelű házikókban barátságos, a csalódást még nem ismerő emberek laknak, ahol azok a tündéri tájképek sorakoznak, amely képekkel a gyermekek és lábtöröttek álmodnak, ahol kutakból mérik a mézet, és a betegek mind meggyógyulnak!

Mindnyájan kalitkába zárt madárnak érezzük magunkat, midőn a piros hajókereknek, mint a ludak lábai verdesik a vizet; midőn lila és rózsaszínű kendőket lengetnek a gőzhajókról a boldogak, akik pár negyedóra múltán már a szomorúság unott városa körül örökös gyárkéményeket sem látják; midőn felzendül ablakunk alatt a hajókürt, amelynek hangjában mindazoknak a boldog embereknek a hangját véljük, akik messze innen meglepődötten és jóllakottan sétálgatnak a város kapuinál, akik jószagú kertekben enyhe zenét hallgatnak napi fáradalmaik után, vagy kegyes hölgyeikkel cserélnek jótékony és andalgó szavakat, midőn belefáradnak a fülemilék fuvolásának hallgatásába.

Mindnyájan epedve nézünk a biztosjárású *Wien*, *Budapest* vagy a *Schönbrunn* után, amikor elpávaskodnak ők a nagy Dunán az estében, mint a kivételes lények otthonai, ahol egészséges férfiak és gyengéd nők mindazt elgondolják és átérzik a holdfényben ringatózó Duna fölött, amit valaha költők műveiben olvastak; ahol nincs kolduspanasz a csillagos éjben, és gyötrelmek nélkül, reményteljesen közeleg az erdők felől a hajnal; ahol csak az ezüsthajú potyka ugrándozását figyelik meg a Dunán, nem pedig a bomlott madárijesztőként szálló, szélmalom karú

öngyilkost, aki a hídról alábukik; ahol gyengéd, puha kelmékbe burkoltan, táncos cipellőben, frissen beillatosítva és élvezeteg piros ajkkal jár az élet, a bankópapíroson nincs sasköröm nyoma, se vakondverejték jele, a szónak nincsen rókafogó csapóvasa, se ecetszaga, a szívnek nincs boronája, csak pihés ágya, a szemnek nincsen kése, a kéznek harapófogója, a lábnak faltörő kosa, a hazugságnak iszapja... ahol azokat a boldog embereket sejtjük eltűnni a folyam távolságában, akiket többé sohasem látunk Pesten.

Ki sóhajtott? - Mindenki, aki ma este a gőzhajó után nézett.

(1921)

A TAPOSÓ LÁNYHOZ

Ő az, aki sohasem öregszik, el nem múlik, nem haloványodik és mindig felejthetetlen - a taposó lány, aki a szőlőillatú őszidőben, ifjan, ropogva, kipurultán, kedveskedve járja az öregemberek szemének való legszebb táncot a kádban.

A darázs mámorosan hever az árokban; a megszedett szilvafán a régen látott cinke szólaltatja meg kis sípját; a rőzselángnak már olyan kesernyés a füstje, mint az öregasszony nótázása; csörögve hahózik a szél, mint elvarázsolt álmából felébredt vadász bejárja az ismerős tájéket; a préház eresze alatt megint kormosabb lett az évszám, amely az építkezés idejét mutatja; csak ő nem változott, az örökifjú lány, aki minden szüretkor előjön a messzi múlt időkől, hogy mezítelen lábszáraival ellejtse az ősi táncot vígpiros és sárga szőlőfürtök fölött; hogy belenevessen a mustba, amely nevetésből a hó lehullásakor csapongó férfihahota leend; hogy beletáncolja a széttaposott bogyók nedvébe a régi magyar ritmusokat, dalokat és hangulatokat; megtanítsa az új borral táncolni azt is, aki odáig sohasem táncolt: megnyissa a bús kürtöt azok lelkében, akik sohasem búsulnak; kötényében hozza a nevetés madárfiókáit azok elébe, akik mosolyogni sem szoktak... Ő, a taposó lány tűnik fel előttünk, midőn a zavaros mustban az ifjúság mézes ízei mellett a későbbi életünk fanyar vagy bátorító ízeit is érezzük; látjuk ezt a leányt barnán, mint a hegyhátak felett az erdők lombjait; látjuk a lányt szőkén, mint a napsugárban a mezőket, amerre jókedvünkkel elfutott a nyúl; látjuk őt andalgó lépésben vagy dévaj kacajjal, szemérmes odaadással, vagy kihívó kacérsággal, mint azokat a nőket, akik egykor életünk szőlőfürtjeit borrá taposták.

A taposó lány. Ő az, aki tüzet rak télidőben az öregek szívében, hogy a láng oly magasra lobbanjon, mint a venyige lángja; ő ül víg mosollyal a siralomház kedvű betyár mellé; nótát viragoztat a lábatlan vándorló száján a csárda kuckójában; kerekeket pörget végig a világ országútjain, amerre a lakodalmások járnak; régi dalt vonat a zenésszel az ablak alatt, amikor a téli hold bujdosik a tetők fölött; pajkos adomát mondat a jégszürke vénekkel bábász ifjaknak; tavaszi szoknyák virágfodrait libegteti meg az avas sajt magányú életuntak szeme előtt; új városok tornyai felé kormányozza a mindentől megcsömörlött útonjárókat; bokázva kíséri a kiszemelt ág alá az öngyilkosokat, és hidakat épít a reménytelenül szenvedőknek, mikor már segítséget nem látnak.

Ő tapossa örökifjú lábával a bánat végtelen tarlóját, hogy újra kivirágozzon; ő tapossa el a mindenkori naplementének borongó árnyékait a zord pincék és csacsihangú csárdák környékén; ő ül utolsó napszállatkor a búcsúzkodó agg mellé, hogy annak szívéből egyszerre felreppenjenek az emlékek seregélyei; ő bugyborékolatja az új borban a vállalkozó kedvet, az élet mélyeiről újra feltóduló bátorságot, a vaksi tükörben örökre elhalványodott mosolyt azoknak a részére, akik már lemondtak arról, hogy egyenesen járjanak. Ő megy félre csapott kalappal éjszaka végig a falun, hogy az álmotalanoknak megmutassa az ösvényt, amelyen álmaikkal újra találkozhatnak.

Most már munkába állott mindenütt, amerre a hegyek térdepelve hajlanak a napsugár felé, ahol a dombok kövér oldalukat süttetik a déli nappal, amerre a sárga síkságokon a madárijesztők kezébe seprőnyelet szokás tenni; folyik a szüret Magyarországon, mint régi dalosok versengése, amely ismét az egykori jó magyar hangulatokat szeretné életre kelteni az árva magyarokban. A borházak előtt tudós öregek várják a must kóstolgatása után az első pohár tavalyi bort, hogy elszavalhassák a Főti dalt; a gazda megtartja ősbabonáit a kád körül; a főzőasszonyok a bográcsok körül talán csak a csípős füsttől könnyeznek, és a szedő lányok kosarukba most is

szerelmes gondolatot rejtenek a fürtök alá, mint azóta mindig, mióta a világ áll. Én pedig órá
gondolok, a taposó lányra, akinek táncától, derékringatásától, szorgalmától függ, hogy milyen
kedve lesz a következő esztendőben a magyarnak.

(1921)

EGY ÚJ EMLÉKKÖNYVBE

Ha a mohácsi vész előtt mindenki gondoskodott volna elég csizmáról Magyarországon, nem lett volna olyan rongyos a magyar.

Ha kilencszáztizennégyben, a világháború kitörésekor mindenki ellátta volna magát olcsó liszttel, olcsó svájci frankkal... Ha a forradalmak előtt mindenki megrakta volna az éléskamráját... Ha három hét előtt vettünk volna zsírt... Ha a múlt napokban csináltattunk volna cipőt... Nem lenne semmi baj, gondoljuk magunkban, mi szegény balgatagok, akik sohasem tanulunk semmit, hanem napról napra oly előről kezdjük az életet, mintha nem lettek volna emberőseink, akik már kipróbálták, megmutatták a viszontagságok útját a történelemben.

A hegymászó tudja, hogy mit jelent az, ha gallyakból való primitív keresztet lát a szakadék szélén, a hangya megható szorgalmatossággal dolgozik tartós esőzés előtt, a hörcsög jóslás nélkül is megérzi a hosszú szűk esztendőt, az akác tudja, mikor lehet kétszer nyílnia, az egér, a béka sejti, hogy milyen idők következnek felette: csak a fejét felfelé hordozó ember nem látja a holnapot, bár ezeresztendők története mutatná neki az irányt tévelygésében, bár apjának csontváza fehérlik, ősenek kihullott vére rozsdásodik a vadonban, amelyen át keresztül kell törtetnie, hogy bevégezze életét.

Az ember nem tanul semmit. Naiv és hiszékeny, tudása legfeljebb annyi, amennyit az életben kemény tapasztalatok révén szerzett, de arról például szó sem lehet, hogy a mások, a régiek példáján okuljon. Az apák hagynak örökségbe a gyermekeiknek mindenféle pecsétetes leveleket, bundákat és babonákat, de a lelkükből, a tapasztalataikból nem adhatnak át semmit. Minden embernek meztelenül, tudatlanul, sejtelem nélkül kell kezdeni az életet - talán azért, hogy meg ne rettenjen előre azoktól a dolgoktól, amelyek reá várakoznak.

Az ember előtt ott fekszik a történelem könyve, mellette a mécses az éjszakában, vállán a mindentudó bagoly, olvasmányában annyi egymásra következő nemzedék, amely magosabb lehetne a piramisoknál, szenvedések, nyomorúságok, éhségek, forradalmak, amelyek az emberiséget meglátogatták: az ember mégis azt hiszi, hogy ő kivételes lény, a *másikkal* történhetett meg mindaz, ami szörnyűség volt, őt védelmezi valamely bűverő a történelem borzalmai ellen. Ő már nem lehet az erdők bujdosója, a pusztaságok kóborlója, rombadőlt városok tanyázója, a marcangoló éhség üldözöttje, a nyomorúság hüvelyke, mert valami varázslat védelmezi. Ezt a varázslatot nevezik civilizációnak is. Holott éppen a civilizáció ellen vétkezik egy évtizede az emberiség. Mi mutatná látóbban gyarlóságunkat, mint az, hogy éppen a megrugdosott, megtagadott, félig agyonvert civilizációtól várunk védelmet, mikor életmódunkban olyanok vagyunk, mint a vademberek?

Az ember látta küzdeni, szenvedni, megvénülni, meghalni apját, de semmi sem öröklődött át lelkébe apja gyötrelmeiből, hogy edzett, biztos lehessen az élet változataiban. Minden szenvedés újonnan jön, minden nyomorúság oly friss erővel érkezik, mintha még senki sem próbálta volna ki a világon, meglepő a baj, mert nem vagyunk rá sohasem előkészülve, akár a betegségre: holott a józanság és tapasztalat azt bizonyítják, hogy minél többet szenvedett az ember, annál több szenvedés várakozik még rá. Az úgynevezett meglegedett, boldog öregség csak a mesékben van. És akármilyen öreg lett az ember, komolyan sohasem tudja elhinni, hogy ő is majd egyszer itthagya átkozódva, könyörögve, haladéért esdekelve az életét, mint az apja.

Korunkban azt hinné az ember, hogy egyetlen orvosság van a ránk szakadó bajok ellen: az életunalom, amely egyformán legyint lófarkával bögőlynek és falombnak, örömnnek és bánatnak. Holott igazában véve életunalom nincs, az öngyilkosok sem azért keresik a halált, mintha meguntak volna élni... Ó, nagyon is szeretnék élni, de már nem bírnak. A legigazibb életunalom is retteg a betegségtől, a nyomortól, a pénztelenségtől. A hamisítatlan életuntság is féli a korgó gyomrot, mind bizonytalanabb magyar éjszakát, a véletlen, semmi jót nem ígérő holnapot, a piaci árat és az üres asztalt. A zord életuntság is borzad a jövő tél hidegétől, a mezítelenségtől, a rongyosságtól, a lakástalanságtól, a pirosuló szenvedélyektől, a tűzvésztől, amely megfesti az égboltozatot. A fásult közöny, az érzéketlen szív, a kőkemény lélek, az elveszített életkedv, az életunalom csak akkor hasznos orvosság, amikor *mások* szenvedéseiről vagy örömeiről van szó; de hová lesznek e nagyszerű segédeszközei az élet elviselésének, mikor minket magunkat visznek akasztani?

(1922)

JÓILLATÚ ORSZÁG

A nyugalomba vonult öreg takarékpénztáros, aki a régi Pesten oly tiszteletreméltó férfiú volt, mint az ezüstössé őszült Becsület, azt mesélte egyszer, hogy ilyenkor, őszydőben Magyarország minden illatát megérzi a bankjegyeken, amelyek kezében megfordulnak. Az öregúr lelkes tisztelői ezt a mondást odáig variálták, hogy a takarékpénztári kasszír még azt is megérezte a bankókon, hogy tiszántúli vagy bácskai búzát adtak értük; de ez talán még sem hihető. Annyi bizonyos, hogy aratás után, amikor a bankópapiros elkezdte vándorlását egyik kézből a másikba, hogy végül megtelepedjen a takarékpénztárban, a bankóforgató kezek a papirosdarabon hagyták nyomukat. Igaz, hogy jó, tartós, komoly papirosból csinálták akkoriban a bankókat, amelyek sokáig kibírták akár a csizmaszár, akár a szalmaszák nyomását; nehezen hagyták el a bugyellárist, különösen akkor, ha a nagyobb fajtához tartoztak; sokszor megolvastattak, megsimogattattak, dédelgettettek, sőt kényesebb dámák birtokában be is szagosítottak... Nem volt ördögösség kitalálni, hogy borjúölő, mustlopó vagy búzakeverő kézből került a bankó a takarékpénztár szekrényébe.

Ám nemcsak a bankókkal, de az őszy egyéb kincseivel is Pestre rándult Magyarország illata. A piacokon csak be kellett hunyni a szemet, az orra bízni a látást, hogy feltűnedezen képzeletünkben a szilvás, a diós, a körtvés, a szőlős Magyarország. Még a dióverő rúd kopogását is hallhatta, aki mélyen elgondolkozott. Még az almafán hintázó leányzók sikongatását is erre hozta a szél, ha a fa alatt megállott a csósz. - A halászosok tájékán a csillagos dunai éjszaka merengett a halak pikkelyeiben; ábrándos balatoni tájak jöttek Pestre a fogasokkal; a szürke kecsge a Tisza víztől volt friss és ízletes. - A vadkereskedő kampóiról lógó őzek, szarvasok a Mátra jó illatait, mélyen borongó erdőségeit, királyi várromok búsongásait vonták képzeletünkbe; a kövér fűrj és begyes fogoly mögött régi vadászkutyánkat hallottuk; a hosszúfűlű nyúl rézpiros arcú vadászpajtásaink nagyotmondásait hozta el a határból. - Hát a csirkés kofa környékén, a vérpiros taréjú kakasok, engedelmes jércék, bámész ludak, falánk, töntörgő kacsák láttára vajon ki nem érezte annak a hervadt virágnak illatát, amelyet valaha egy falusi kiskertben téptek le feledhetetlen kezek?

Szemere Miklósról jegyezték fel, hogy valamely ázsiai fűvet tartogatott a szobájában, amelyet ő *hunszívnek* nevezett, ezt szagolgatta, ha elfáradt a mindennapi élettől. Hányan vagyunk, akik a város mellékutcáján megállunk a jószagú szénásszekér láttára, és a messzi rétekre gondolunk, ahol ezt a szénát lekaszálták? Ha fehér, ijedt barmokat hajtának botos emberek az éjféli körúton, a hangtalan tinó, a bús ökör a pesti utcán szarvaival egy láthatatlan kárpitot von félre mindnyájunknak a lelkében, és halk pipaszóval füstölgő, messzi tanyaházakat látunk, ahol gyermekkorunkban vagy álmunkban jártunk. A távoli külföldön bolyongók megállnak egy kutyaugatásra, amely úgy hangzik, mintha magyar komondor ugatna valahol; és a magyar falvak őszi tengerihántásának illatát érzik. A lóvásáron mindig találunk lovat, amelynek láttára szeretnénk elnyargalni udvarokba, ahol most a zsályát, fodormentát szárítják...

Külön illata van őszykor mindennek, ami Magyarországon tavasszal és nyáron termett - amint a búcsúcsók a legedesebb minden csók között. Gyönyörű országnak gyönyörű illatai szállidosnak a levegőben, amint a virág sem kérdezi, hogy szegény vagy gazdag ember szagolgatja őt.

(1922)

HAJNALI MISE

Ezt a levelet a babonás Luca-napján írta valaki, aki még szeret hinni mindenféle olyan dolgokban, amelyekben az emberek manapság nem hisznek.

- Már régen el akarom neked mondani, Kedvesem, hogy mostanában olyanokat álmodom, amelyekre megfajtást nem lelek sem az álmoskönyvekben, sem abban az egyéni rendszerben, amelyet felállítottam akkor, midőn még abból éltem, hogy a mások álmait fejtegettem, magam meg vidám mosollyal feküdtem le a hosszú éjszakára, és legfeljebb hangos nevetésemre ébredtem fel; nem álmodtam semmit, legfeljebb oly közömböset, mint egy hasábfá, nem lettem az álomtól se beteg, se fáradt, jókedvű voltam, ha felébredtem a róráté harangszavára, amely az óbudai toronyból hangzott át sötét, rezgő hajnalon. Egészséges dolgok - utazás, disznótor, szeretkezés az országúton, kisvárosi korcsma szaga, vidéki este mesemondó lámpafénye és ezekhez hasonlók jutottak eszembe, amikor későn ébredtem, és az ablakom előtt havas mentében állongtak a vén fák, az északi szél hópelyheket dudált ki a hangszeréből, de sohase jutott eszembe az álom, amely talán nem is volt. Azt hittem, hogy egészséges ember vagyok, legfeljebb a nőket bántom álomban, amely nőket valahol, valamerre tudtomon kívül megkívántam.

Elmúltak az aranjuezi szép napok, Kedvesem, beteges, hiszékeny, álmodó, gyönges ember lettem, mióta ama súlyos testi nyavalya lemúlt rólam, amelyet az orvosok tavaly télen tüdőgyulladásnak neveztek. Most már úgy álmodom, mindennap, mint egy vénasszony: lyukas harisnyával, lyukas cipővel, rongyos nadrággal, öklöndöző öregemberrel, ingben járok az utcán, az ágy alatt fekszem, szűk cipőt húzok... most már úgy álmodom éjszaka, mindennap, én Kedvesem, mint egy örült, akinek hátralévő napjai meg vannak számlálva.

Nagyon gyakran álmodom huszonöt év óta halott apámmal, aki évekig nem jött elő a Morgótemető sírboltjából, pedig még szemrehányani valója lett volna; most pedig, mikor már közeledem ahhoz a korhoz, amely korban ő távozott el az élők sorából, életmódom többé nem búsítaná őt, kedélyem komolysága tetszetős volna előtte, sorsom felett nem kellene kétségbeesnie: most gyakran, majdnem minden éjszaka előjön álomban éppen olyan ifjan, delien, egészségesen, mint legjobb idejében láttam őt. Csak a ruházata más, mintha elnyűtte volna régi ruháit a föld alatt, és mindenféle ismeretlen kabátokban és nadrágokban köszönt be hozzám. Nem emlékszem, hogy eddig szólt valamit, amit megjegyeztem volna; csak igen komolyan, mosolytalanul, szinte szánakozva néz rám, mintha a rajtam nyugvó tekintetével előkészíteni, bátorítani akarna egy nagy eseményre, amely életemben bekövetkezik. Azt hiszem, siralomházban vagyok, közeleg a halál órája; az apám bátorít a nehéz éjszakákon.

Másik álom, amely ugyancsak gyakran besurran a kihűlt kéményen: egy lakkcsizmás fiúcska, aki sírva fakad az utcán a hidegtől, de minden hajnalban, sötétben, mikor a konyhán kovászszaga van az este dagasztott kenyérnek, jó cselédek, jóságos öregasszonyok védelmező télikendője alá bújva a hajnali misére topog a hóban, amely éjszaka frissen hullott; az alvó kertek fekete sövénye mentén itt-ott egy kézilámpás keresi az angyalok gyalogösvényét a templom felé; szegény emberek, álomlátó nénikék és álmuk elől a takaró alól menekedő, ifjú szüzek, aludni már nem kívánczó öregemberek, a holt hitvestárs éjféli látogatásától nyugtalan özvegyek, a visszhangos, kisvárosi utcákban kántorosan gargarizáló disznótorosok, a szomszéd kisasszony, akinek oly lányillata van, mint a bukott nőknek, az asztalos leánya, akiről mindenki tudja, hogy reménytelen szerelem miatt idővel a kútba ugrik, a lutris Kopocz, aki

extratói és ambói kedvéért kálvinista létére a rórátét is látogatja, a halálvágyók, a halni nem tudók, az egykori bűnösök, a szentéletű jámborok és ők valamennyien, akik valamikor szomszédaim voltak a félhomályos, télszagú templomban a hajnali miséken: mostanában mind előjönnek álmomban, mintha boldog kisfiú volnék még mindig, mit sem öregedtem, az életet akkor abban hagytam, amikor egy télen a befagyott folyón a lékbe estem, tulajdonképpen akkor nem húztak ki a kékfestők csákányaikkal, hanem ott maradtam a folyó fenekén, és az, aki a napvilágra került, egy másik fiú volt, és az élte azt az életet, amelyet hol keservesen, hol vidáman én éltem... Ilyen hajnali álom után, amikor felébredéskor tisztán hallok a sötétségben ölelkező harangokat: egy másodpercig mindig azt hiszem, hogy már talán nem is tartozom az eleven élők sorába, hanem a túlsó világon vagyok, és ott folytatom a másvilági életemet, ahol kisfiú koromban, gyönyörűséges róráté után abban hagytam.

Bocsáss meg, Kedvesem, hogy álmaimmal zavarlak, de én azt hiszem néha, hogy az emberek nagy része manapság nem éli valódi életét. Egy ál-élet az, amelyet az emberek folytatnak, telve hazugságokkal, gonoszságokkal, nyomorúságokkal. Igazi életüket álmukban élik az emberek, amikor olyan jóságosak lesznek valamennyien, mint azok a szegények, akik a hajnali miséket látogatják.

(1922)

KOSZORÚ

Már tegnapelőtt előtt tudtuk, hogy útban van, mert a kalitban a rabmadár még sötét hajnalban füttyörészni kezdett. Herschel, a kalendáriumbeli százesztendő ember és a többi időjósok még javában diktálták a telet, amikor a budai hegyek fölött szivárványt láttak azok, akik ebben a városban jártukban néha az égre is szoktak nézni.

Künn a hideg hold járt az égen az ablaknyitogató északnyugati szél karján, mint elátkozott menyasszony az örök vőlegénnyel; dideregve elmerül az áldatlan gond a pesti házak környékén, mint megannyi városba tévedt madáríjesztő; a bérházak kéményein át még többnyire a vörösbajszú fakereskedő szálldozott be, hogy álmukban is lássák őt az adófizető polgárok: amikor Ő, mint valamely álruhás ifjú belopódzott a városba. A szennyes papirosok, amelyek a Személyi Hírek kalapja alatt pontosan beszámolnak a rekedt kortestorkokról, a bőffeszítő gyomrokról, a címeres ökrökről: elfelejtették megírni, hogy a csodálatos, szerény és félénk ifjú, aki a jövődőt hozza kis batyujában, már a Halak havának első napjaiban hazánkba érkezett tündéri vándorútjában.

Pedig nagyobb betűket érdemelne ő, mint a perzsa sah, aki Pestre érkezvén, citrommal vagy ékköves gyűrűkkel dobálta a fogadó erkélyéről a korzó hölgyeit; ő csak galambszemű rubint pírrel legyezte meg azoknak az arcát, akik a budai hegyek felől észrevették a szokatlan széláramlásokat. Jelentősebb vendég ő az Idegenek Névsorában az expresszvonatok és szalonkocsik utasainál, mert mindnyájunknak a szeretett vendége, amint nagy meglepetésünkre, lelkendezve, mosolyogva, fellengősen, mint akár egy Lendvai-köpenyeges költő a múlt századból (amikor még nem szégyelltek az emberek az érdemeiket), leugrik szekeréről; lányszívekben éneklő buborékok, fiatal emberek szívében vándorkedvek szálldosnak föl láttára, amikor a földre teszi a lábát; öregembernek a vers jut eszébe, amelyet hajdan egy nő emlékkönyvébe gondosan beírt; agg nő titokzatosan elhallgat, és elmerengve figyel tyúkjai kotkodácsolására. Ahová lép, ott kinyílik a föld, és illata kél, mint valamely alvó virágnak, amelynek véletlenül a szívére tapostunk. A föld szaga, mint valami bennünk rejtegetett ábránd, hirtelen szemközt jön velünk a városban.

(1923)

A HASBESZÉLŐHÖZ

- Vágjatok fel egy sódart! - szólna hátra az ember, mikor kedves vendég kocsiját látja udvarába fordulni, ha nem született volna elkésve.

- Péntek van, hozzatok halat a halásztól. Talán egy darab ikrás vizát vagy talán fogast, amit osztrigával lehetne garnírozni - mondaná az ember, amikor reggel a kalendáriumra esik a tekintete.

- Nagyböjtben volnánk, de ma vasárnap van, főzzetek hát a levesbe egy tyúkot a marhahús mellé. De el ne felejtsetek a levesből a velőscsontot és a disznóhúst se - rendelkezik álmában az ember, amikor a másik oldalára fordul, és már a háta mögött van a tegnapi vacsora.

A mostanában divatos körkérdések között sem volna érdektelen megkérdezni, hogy ki mit szeretne ebédelni? Prózai dolog - felelnék a széplelkek -, szakácskönyvekbe való tudnivaló, törjék rajta a fejüket a konyhában vagy a fogadóban... És a halovány idealistáknak teljesen igazuk is lett volna körülbelül tíz esztendő előtt, amikor a nagyehető Szűcs Pátri fogadásból megevett uzsonnára egy egész sódart. Napjainkban azonban az ujjain összeszámlálhatja az ember azokat a magyarokat, akik csak a terített asztalnál tudják meg a mindennapi ebéd bőséges sorrendjét; akik például megtarthatják a régi jó szakácskönyvek utasításait, amelyek egész álló esztendőre előírták az ebédek sorrendjét és minőségét, mint ahogy már néhai Apor Péter báró kezdte az erdélyiek vendégségéről.

Mennyi mindent tudtunk a gyomrunk dédelgetéséről, akár csak szívünknek támogatásáról, akár csak elménk fenyésítéséről. A költők és tudósok mellett legfeljebb akkor volt jelentősége a szakácsnak, ha az pendelyben járt, és fiatal és csinos volt - mondtuk kézlegyintéssel, de most már, annyi esztendő után szégyenkezés nélkül bevallhatjuk, hogy a régi Magyarországon a szakácsnék, szakácskönyvek tudománya mindig közelebb volt a szívünkhöz és az elménkhez, mint a könyvtárak mondanivalói. Szemérmetes dolog volt, hogy a magyarok a temetők férgeinek való kedvezésnek nevezték a konyhaművészetet, de a molyette, avas könyveket vajon kiknek írják, ha nem a múlandóság láthatlan megbízottainak?

Azért csak ne szégyelljük, hogy megenyhült a fájdalmas, virággal és szerelemmel ellenkezésbe jött szív is, amikor a déli harangszó végigcsengett a város ablakain. Igaz, hogy böjt van, de a gyomor sóvárog a maga mindennapi mulatságai után, amint leányka a szerelmi játékért. A csacsihasak, a horpadt bendők, a dalmos mellények és a korgó gyomrok visszhangozzák a harangszót, mint a mélységek a hangot - elindulnak az emberek otthonukba, letelepednek az asztalhoz, és várják az ebédet. A kolostorokban, a szerzetesiskolákban ebéd előtt rendszerint a szentek történeteiből olvasnak fel részleteket. Mi volna, ha a pesti polgár asztalánál is megszólalna egy láthatlan hang, és felolvasná neki azokat az ételeket, amelyekkel apja vagy nagyapja táplálkozott ilyentájt, böjtidőben? Ha megszólalna a rejtélyes hasbeszélő, és a következőket mondaná:

- Engem Rézi néninek hívtak, amíg éltem, és az volt a dolgom, hogy a magyarok jó étvágyáról gondoskodjam. Hallgasd meg tehát, hogy mit ajánlok jámbor ebéded bevezetőjének: ajánlom a benediktinus levest, amelyet csukából és pontyból kell főzni.

A hasbeszélő most változtat a hangon:

- Én vagyok Anton, az az öreg pincér, aki az Arany Sasban tíz esztendeig hozta az étlapot, és minden eshetőséget megbeszélt. Leves után igen jó hatása volna a vajás karfiolnak. Majd hús helyett ajánlanék böjtös ételnek finom szárcsát, amelyet madeira borban főtt szarvasgombával tálalnék.

Most egy rezes, kongó hang vegyül a társalgásba:

- Én, az öreg Karikás, kálvinista ember létemre nem sok értelmét látom ugyan a böjtölésnek, de ha már az úr vallásos érzésű, ilyenkor megkívánják a böjtös ételt, ajánlanék ebédre forró zsírban kirántott harcsaszeleteket.

- Maradjunk bizony a halnál - vélekedik az udvarias, halk Szikszay Ferenc, a régi Pest vendéglőse -, nem volna jó, ha az embert megszólnák. Éppen fogast kaptunk a Balatonból, azt éppen most párolják mártással, gombával.

De az ember még mindig nem tudott választani a felkínált elegek közül, rövid tanácskozás után elhatározza, hogy mégis csak a tojás a legegyszerűbb böjtös eledel, amiért nem írnak be semmit a lelkiismeret könyvébe.

- Igen ám - felel a régi pincér -, de úriember nem ehet tojást rákvaj és rajnai lazacszeletek nélkül. Ha még egy csöppet orsovai kaviárt is teszünk a tojásokra: teljes a böjtös hangulat.

A hasbeszélőben vitatkoznak a különböző hangok:

- A liba talán nem is igazi hús, és franciásan, gesztenyével, finom füvekkel, sertéshússal, borssal töltve nem lehet ártalmas az egészségre.

- Ma péntek van - felel a másik hang. - Száz esztendő óta tört levest, csukát tejfölös tormával, nyáron sült kecsagét salátával és bécsi tejesrétest szokás enni.

A hasbeszélő elgondolkozik:

- Nem bánom, hozzatok, amit akartok. De leves után ne hiányozzon egy pohár tokaji, a halhoz a fehér és vörös borok, majd végül a pezsgő - mondja türelmetlenül.

A pesti polgár felébred elgondolkozásából, megköszörüli a kést a tányér szélén, és behunyt szemmel nyeli le az asztalra tált ebédet.

(1923)

VILÁGJÁRÓ LABDÁSOK

Valamikor a magyar huszár volt az a kalandos levente, aki a hétéves háborúban, sőt Napóleon ellen vívott hadjáratokban a földgolyó másik felére is eljutott. Az elmúlt háborúban megsántult a huszár lova, ő maga nekiöregedett, a világjárást átengedi másoknak: a fürge, hangos, labdás fiúknak, akik a spanyol félszigettől a ködös Stockholmig járkák a világot a labdájukkal, és a régi huszárbravúrok helyett a futball játékban teszik emlékezetessé a magyar nevet mindenütt, ahol megfordulnak. Ezeknek a modern világjáró fiúknak a kapitányuk, Kiss Gyula, minden sportoknak jeles atlétája, a szelídképű, csendeskedvű, úri erkölcsű fiatalember, akinek mostanában talán a legtöbb barátja és híve van Pesten a tegnapi világjárás után.

Azt hihetne a távoli szemlélő, hogy Kiss Gyula tán azért tudja nyélbe ütni a külföldi kirándulásokat, mert jól ismeri az alig megszerezhető külföldi valuták labirintusait... Nos, leleplezzük Kiss Gyulát: annyira nem érti a pénzügyi műveleteket, hogy akár három hamupogácsával is útnak indulna, mint a mesebeli vándorlegény. Talán hasznos külföldi összeköttetései segítik az idegen világban a siker kiharcolásában? Vagy talán különös, egyéni szerencse kíséri lépteit a megtermett ifjúnak, amikor válogatott csapata élén a sohasem látott külföldi pályákon egyik sikert a másik után vágja zsebre? Egyik sincs Kiss Gyula birtokában, se a jövedelmező külföldi barátság, sem a mindent lebíró szerencse, ellenben van valami olyasmi a lelkében, amely a csodával határosan átsegíti a legnehezebb föladatakon: ez pedig az ő megingathatatlan hite a magyar labda kiválóságában, biztos győzelmében, verhetetlenségében. Az újkori apostoloknak, a mindenható sportok vezetőinek a fanatizmusa tüzei, újabb és újabb sikerekre fűti, örökmotorként hajtja a kapitányt, akár a barcelonai térségen süvít föl a viadal kezdetét jelentő sípszó, akár a bécsiek ellen viszi rohamra a csapatot.

Az ő hatalmas fizikuma, de főként rajongó bizalma szükséges nehéz állásának betöltéséhez. Egy egész nemzet ifjúságának a figyelő tekintete kíséri minden lépésében; egy egész ország letört büszkesége emeli föl ismét megalázott fejét, amikor külföldi sürgönyök a magyar sportcsapatok diadalmainak hírért hozzák. Nagyon meg kell becsülni férfiainkat, akik ennek a szegény, fényevesztett magyar névnek ismét dicsőséget és tiszteletet szereznek a messzi országokban.

(1923)

A RÉZKRAJCÁRHOZ

Legkedvesebb barátunk, mindennapi regényhősünk, árnyékunk: Bánati úr tudná tán pontosan elmondani, hogy miért utáljuk a nagyszerű, mindenekfelett való, közvetlen jelen időt, a kötőő mindennapokat, és mindinkább ámulóbb lesz az arckifejezésünk, amint a távolodó múlt időkről beszélgetünk. Mintha mindenki vőlegény vagy menyasszony lett volna tegnapi korunkban... Mintha nem ismertük volna a púpokat a hátakon, a sánták bicegését, a szerencsétlenek lárvás arculatát, a boldogtalanok könnyes tekintetét: tegnap, amikor éppen annyi volt a balsorstól üldözött ember, mint akár napjainkban. Szinte szerencsének lehetne mondani, hogy volt múltunk, mint az öreg katonának, volt dicsőségünk, mint a megrokkant művésznek, volt olyan időnk, amelyről pirulás és alázkodás nélkül beszélhetünk, amelyhez lódíthatunk, amelyben rézkrajcárok és ezüstforintosok csörögtek a zsebekben, és pipacspiros jókedvek lángoltak a szívekben. Ha már semmink se volna a reggelenként fejünket kólintó jelen időben: megmarad esti gondolatnak, jóízű vacsorának, szép álmokat gerjesztőnek a múlt időnk.

Amerre járunk, botorkálunk: a múlt idők dicséretét halljuk mindenütt. A színházak narancsbelű fényességeiben a nagyanyáink táncolnak olyan lengedezéssel, amint életükben bizonyosan nem táncoltak. A könyvek a boltosnál apáink jókedvéről, tiszteletreméltóságáról beszélnek, és úgy vonzzák elénk a múlt időket, mintha akkoriban az embereknek nem lett volna semmi gondjuk, még kevésbé bánatuk; a szerelemért vagy esetleg a jóízű ebédelésért éltek volna eleink. A fehér asztalnál, vendégszerető háznál vagy vendégmarasztaló korcsmában tornyokat építgetnek a múlt időkre, hogy az ember csak kalaplevéve pisloghat vissza a messzi ösvényekre, amelyeket egykor gondolattalanul bejárt; pókhálóval fődött évekre, a soha vissza nem térő arcokra, a csodálatossá váltott barátokra. És az ábrándosok társaságában néha mellényébe nyúl valaki, hogy ereklje módjára őrzött rézkrajcárt vagy ezüstforintost vegyen elő, amelyet a legöregebb emberek is kézről kézre adnak, és úgy megbámulnak, mintha sohasem látták volna. (Hallom, hogy egy budai korcsmában egy tízkoronás aranyat mutogatnak, amelynek kedvéért messziről eljönnek a vízivárosiak.) És nincsen olyan fáradt tekintet, gondba temetkezett eszmélet, hajóroncsként süllyedező lélek, amely egy pillantásra el ne feledkezne a jelen időről, amikor a rozsdás rézkrajcár vagy kopott tallér kiperdül az asztal közepére. Ő táncol ott a fordulásban, ő csendül ott az asztalon, ő mutogatja magát halotti mosollyal: ő, a felejtethetlen, az ifjúságunk, a reménységünk, a csodálkozásunk, amelyet valamennyien a szívünkben hordoztunk: ő, az egykori kolduskrajcár, amely a szegények péntekén indult vándorútjára; ő az ezüstforintos, amely öreg írkokok, szüretarcú diurnisták, éhenkórászok mindennapi fizetsége volt; ő, a tízkoronás arany, amelyet fillér helyett is kiadtak a könnyelműek - és ugyan ki nem volt ily könnyelmű, amint manapság a múlt időkről való beszélgetéseket halljuk?

Most elnézegetjük a rézkrajcárt, a pénzeknek e névtelen, számtalan, semmis páriáját, mintha valami tengerfenékről való kincs került volna a szemünk elé. Rajta az érintetlen, fohászkodásra gerjesztő magyar címer, amelyet sohasem vettünk észre, amikor kezünkől kiadtuk; hátul a K. B. betűk annak a tündéri városnak a nevét jelentik, ahol a rézkrajcárok születtek. Álom, ábránd, gyermekkori szivárvány kondul meg e darabka réznek a pendülésében. Lehunyt szemünkkel látjuk azokat a messzi tartományokat, sóhajtássá váltott földrészeket, ahol ez a rézkrajcár egykor utazott a már porrá váltott tereken át. Névtelenül, mint koldusok alamizsnája, sekrestyések csengős perselyébe való adomány, porban játszadozó gyermekek kincse. Mennyi álommá lett országot, emlékké vált tájat, soha el nem ért ismeretlenségeket és nyomavesztett ismerősöket járt be ez a rézkrajcár, amíg ifjú volt; együtt futamodott velünk a gyönyörű

messziségeket mutogató országutakon; cél volt a gyermekkor golyózásainál, és zsákmány a vénség aszott markában.

Hol jártál? - kérjük őt, mintha magunkat látnánk, amint hosszú évek múltán a tükörbe pillantunk.

(1923)

OSVÁT ERNŐHÖZ

Egy név, amelyet az írók régen ismernek, a nagyközönség pedig úgy hallgatja, mint valami eddig ismeretlen hírességét. Ki is az az Osvát Ernő, akiről mostanában mindennap írnak az újságok? Min gazdagodott meg? Talán becsukták? Vagy becsapta a benne hívó politikusokat? Öblös népének vagy mezítelen táncos? Fehérkabátos, kedves teniszbajnok, vagy talán ő a Göre Gábor? Vajon miért vannak tele a nevével az újságok? - Valaki tán tudja a nagyközönségben, hogy valami író, valami szerkesztő ez a bizonyos sokat emlegetett férfiú. Se nem bokszbajnok, sem Breitbart legyőzője: csak a Nyugat című újság szerkesztője. Mindig tudtuk, hogy ezek a nagyszájú hírlapírók mily nagyra vannak a maguk embereivel!...

Hát van is abban valami babonás érthetlenség, hogy a jelenkor ásitó vagy fogvicsorgató, egyhangú szegénységében éppen Osvát Ernőt veszik észre a magyar értékek közül, amikor általában közömbösen szokás elhaladni azon szellemi értékek mellett is, akik föltűnési, érvényesülési vágyukban nem restelkednek az önreklám legközönségesebb eszközeitől sem. Szurokban és tollban is meghempergőznek, hogy észrevegyék őket; gyűlésbe csalogatják az ifjakat, hogy kirabolják a zsidó boltosokat, vagy mindennap beírják az újságba, hogy milyen étvággyal ebédelnek, vagy milyen viccet olvastak valamely régi kalendáriumban. Ők, akik ama Carlyle megfigyelései szerint: az akasztófa zsámolyára is fölállnának, hogy közföltűnést okozzanak - a nyavalyatörős koldusságot vagy a nemzeti vezérséget szimulálók; a saját műveikről saját kritikákat írók; a reklámcimboraságban egyezők; a rókafejú ravaszok és az imbecillis hiszékenyek; a csepürágói kunsztoktól sem irtózók és a ledér színésznők körül olvadozó dalnokok - akiknek napjainkban elsősorban lett volna sanszuk, hogy valamely botrány, disznóság vagy a vándorszínész aranyórás jubileuma révén magukra tereljék a közfigyelmet, a vasárnapi városligetit és a nyegle lipótvárosit - ők mind megbuktak, amikor a véletlen árvagyermeké benyúlt a zacskóba, és a lottószámok közül olyan számot húzott ki, akire senki se gondolt: az Osvát Ernő számát. A szerények között a legszerényebbét, az irodalom bujkálóját, a pápaszemes, kopottas szerkesztőét, akinek sohase volt egyéb dolga a világon, mint a követ törni azon az országúton, amelyen majd az ünnepelelt költők fogatai végigrobognak. Az ő jubileumát ünneplik a jövő héten.

Talán meg se lehet érteni a mindennapi olvasónak ezt a jubileumot; közös szenvedés, örökös csalódás és sótalan ebéd kell ahhoz, hogy a múlt idők ne mehessenek el a felejtésbe. Főleg ez az új, betyár korszak kellett az irodalomnak, amikor az elmúlt években minden gonosz vénembert végigünnepeltünk már, aki működésével, múltjával az ország vesztét okozta, amikor lerongyolt koldusokként éljenezve üvöltöztük azoknak a véneknek a nevét, akik miatt megbotoztak, amikor már megjubiláltunk mindenkit, aki nem esett el a háborúban, akit nem vertek agyon a háború után, bár ő volt okozója az eseményeknek; akkor végre észrevesszük azt is, aki nemest és jót cselekedett ebben az országban. A legszentebb művészetet, az irodalmat csinálta vagy huszonöt esztendeig; a nagyvilág ragyogó kertjeibe való ábrándokat hordozott a szívében, és faggyúgyertyás kis szerkesztői irodákban vakoskodott félénken bontakozó írói tehetségek fölött, mint akár valamely Kazinczy-korabeli literátor.

A magyar irodalom újjászületésének nevezik a száz esztendő előtti időt az irodalom történései. Ez a százesztendő forduló ismétlődött meg az Osvát Ernő életében. Majd egykor éppen úgy határkövet raknak az ő kezdetéhez, a múltak bűvárlói, mint akár a Kazinczyéhoz. Szent és nemes férfiú, akire tisztelettel tekint egy egész írói nemzedék.

(1923)

VÍZBE UGRÓ KÖLTŐ

Azt hiszem, hogy a könyvszekrény legalsó polcán található kalendáriumokban két magyar költő neve van feljegyezve, mint olyanoké, akiknek halálvágyát már nem oltotta el a bor, szomjasságuk ellen a Dunában kerestek orvosságot. Az egyik költő volt: *Indali* Gyula, hervadt nevű, mint egy falevél a nagymama emlékkönyvében, amely falevélről már senki sem tudja a földön, hogy milyen emlékezet okáért zárták a lapok közé.

A másik vízbe ugró költő itt jár közöttünk, vidám, mintha aznap vasalták volna pepita nadrágját, és tehetséges, mint valami borral vegyes szerelmi mámor, amikor a költői lelkek a legszínesebb hazugságokat találják ki. A neve Tersánszky Józsi Jenő, régebbi munkáival is figyelmet keltett már a vidéki lugasokban és a csendesebb pesti kávéházakban. Legújabb regénye: A repülő család, amelyet most adott ki az Athenaeum, sem kisebbíti a jó véleményt, amelyet a tehetségéről többen ápolnak.

Remélhetőleg most már nem ugrik ismét a Dunába arról a hídról, ahonnan azok szokták levetni magukat, akik nem alusznak az éjszakán.

Szeretem azokat a fiatal írókat, akik a régebbi, gyakran félbolondosnak csúfolt magyar írói világ regényeskedését, teátrálisságát nem vetik meg... Néha a fejükbe nyomják azokat a nem mindennapi fővegeket, amelyekben az elmúlt, romantikus írói generáció szerette magát mutogatni a szájatató polgárság előtt. Jártak ők a Don Juan vagy a Bűvös vadász kalapjában is, de nem pusztán feltűnőség keresése végett, hanem azért, mert belülről valóban furcsábbnak érezték magukat, mint hogy dinnyehéjat vagy pörge Mokányt tegyenek a fejükre.

Azért is szeretem a fiatal írókban a régiek regényes hajlamait, mert az óramutatók a városban visszamentek hatvan-hetven esztendővel; olyan világ kerekedik az irodalomra, mint akár a faggyúsgyertya idejében, a költők tengelyen vagy lóháton mennek a prenumeráns után, mert a közönség magától nem vesz könyvet. Nem baj ez; az irodalom majd csak kibírja ezt az állapotot is; nem is ildomos dolog erőlködni azon, hogy a mostani közönség ízlésének megfelelőt írjanak az írók, mert a könyveket akkor is csak úgy vennék meg, ha egy fél oldal szalonnát mellékelnének hozzájuk.

Az írók csak éljék a maguk életét a könyveikben (amelyeket egyelőre a fiókuknak írnak), és csak próbálgassák azt a szent szegénységet, amelyet eleink éltek a múlt században, akár a forradalom előtt, akár a forradalom után. Valami fatális jelenség is volt az, amikor hosszú évtizedeken át csöstül dőlt a szerencse az országra és az irodalomra; mikor az öregek hajléktalansága után a Ferenc József-korabeli írók házakat kezdtek építeni... „Hosszú böjtje lesz ennek” - jósolgatta Bodnár Zsigmond a Fűvészkertben, de senki sem hallgatott az öregúr hullámaira. Azt hittük, hogy repülni is tudnánk, a páduai templom tetejéről Lisszabonba.

Hát most itt van az írók szegénysége; úgy áll a Pajzsos ember a küszöbön, hogy még a legügyesebbek sem kerülhetik ki őt. A Virág Benedek elnyűtt csizmái kopognak végig ismét a budai kis utcákon, az öngyilkos Balázs Sándor testvért forgatják fejükben némelyek a temetői sétán; valahol bizonyosan van már valami új név alatt egy Csiga korcsma is, ahol rovást von a csárdás, amikor a sarokasztalnál költői vitatkozás keletkezik.

Nem baj ez; csak hinni kell, hogy őszi vásárkor megjön az a bizonyos, aki Kazinczy levelét és pénzmagját hozza, beállít a kerekképű előfizető, beperdül a boltajtón az urambátyám, aki az utazókocsi ládáját könyvekkel tölti meg, hogy legyen az asszony népnek más elfoglaltsága is a guzsalyon kívül. Csak testileg nem szabad változtatni az időkön, csak önkezűleg ne nyúljon az író az időváltozást, szelet, mennydörgést mutató színpadi készülékekhez, mert bizony pórul jár, aki fokost vesz abba a kézbe, amely a gyöngéd tollforgatásra teremtődött. És még érvényesülni sem lehet fizikailag, legfeljebb annyi időre, amíg egy korcsmai verekedés tart.

Bár keservesek az esztendőök, a költő ne akarjon mindenáron vizet inni, amikor még bőségesen ereszt a hegy Magyarországon. Gondoljon apáira, a hervadt koszorúvá válott magyar írókra, akik ugyanilyen küzdelmes évtizedeket töltöttek el várakozásban, reménytelenségben és álmodozásban. Az író vagyonát nem fenyegeti veszedelem. Ha nem oszthatja szét az olvasók között, magával viszi a másvilágra. Még mindig jobban jár, mintha a kalapja után a Dunába ugrana.

...Tersánszky Józsi Jenő új regényét ajánlom azoknak, akik ráérnek könyvet olvasni.

(1922)

ŐSZI ÉLETRAJZ

Mostanában, amikor a magam nyilvántartására az életrajzomat írogatom - amit régebbi időkben minden bölcs férfiú megcselekedett, aki gyermekeinek nem hagyhatott egyebet hátra, mint ijesztő okulást a maga életével: találok egy passzust az írásaim között egy szép szeptemberről:

- A Balaton mellől jövet, Budapest felé, mindinkább ráeszméltünk, hogy szép időnk elmúlt; a bakternek, aki vonatunknak tisztelgett, öregesen megnőtt a bajsza, és a sínek mellett álldogáló fák se futamodtak játékos kedvvel zöld szoknyaikban, hanem olyan álmatlan, rezignált csöndességgel őrködtek, mint az öreg szerelmesek az utcasarkon: hiába várnak a randevúra. Ugyanezért X-nével már Káposztásnyéknél elkezdtük a könnyes búcsúcsókokat, és a budai pályaházig esküdöttünk, hogy Pesten is lehetőleg mindennap találkozunk, mint a szomjas, szívrendítő nyári fürdőzés alatt. Az állomáson rántkört az elfüggönyözött kupéban a veres-bajszú hordár, összeszedte X-né jóillatú táskáit, és eltűnt velük a futamodó utasok között, akik e szeptemberi napon a város megostromlására indultak, hogy elfoglalhassák régi helyüket, X-né kis bolondos kalapja elveszett egy targonca tetejére rakott gyermekkocsi mögött. Persze, sohasem láttam őt viszont, amin csak fiatakoromban csodálkoztam. Egyelőre a saját bajommal voltam elfoglalva, mint minden utazó, aki azt hiszi, hogy a városban mindenki őt várja szeptemberben.

A kocsinál affér Z. gróffal: ő is megrohanta a fiákerek egyikét. Közben ismeretlen fiatalember kíséretében elrohog a két indiánképű színésznő, akik nyáron nem vetették volna meg udvarias jelenlétemet, míg most egy pillantásuk se volt számomra. Asszonyok befűzött derékkal, szinte ismeretlen arckifejezéssel kiáltoznak a pályaház előtt férjeikre, gyermekeikre, holott tegnap még oly ábrándosak, élvvagyók voltak a fürdőhely sétányain, vágyakkal teli pongyoláikban, mint akiket nem érdekel a világon semmi egyéb, mint a dal, a tánc, a szerelem. A nyári fehér admirálisok gyanús külsejű, madzaggal lekötött kosarakat cipelnek. Az elérhetetlen kisasszony, aki augusztusban mindig erkélyen ült egy vadszőlős nyári lakban, a kezében tartott, kiábrándító pléhlavórral igyekszik magának utat csinálni a tömegben. A hercegi táncos, akinek egész élete szép keringő volt, hóna alatt kis papirosbatyuval tör előre, és oly gorombán taszít félre egy öregasszonyt, mint valami hordár. - Azt hiszem, akkor kellett volna nyári ismerőseimet megválogatni, amikor azok a budai pályaháznál ugrálnak a vonatról, és elkezdik mindennapi életüket. X-né eltűnt...

A Vérmező partján még ott ülnek az öregemberek, akiket júniusban itthagytunk. Hál'istennek, senki se halt meg a városban. A Horváth-kertnél, a színház előtt vidékies tarka nadrágokban, pipacsszoknyákban, álldogálnak a délelőtti próba színészei és színésznői: ők most mennek vissza őszi állomásaikra, a cinkés, kertes vidéki városokba. Az alagút, miután régen nem hallottuk, ijesztően döng, hogy aggodalommal gondoljunk a városra, ahová hallgatagon igyekszünk. A Lánchídon irigylésre méltó egykedvűséggel mendegélnek a mindennapi járókelők, sietség nélkül gurul az omnibusz: az ő szénájuk, lakásuk már rendben van. Nem félnek Budáról Pestre menni, nem riadnak meg a várakozó, szörnyű életküzdelmektől, amelyek félelmetesebben mutatkoznak a Pestre igyekvő előtt, mint akár a középkori istenítélet. Az omnibusz kereke megkenve, a járókelő pesti páncélban jár, harcos pajzs, biztos vért mindenkinek a mellén; csak mi jövünk félig-meddig fegyvertelenül vissza a városba, csöndhöz igazított füllel, ábrándos tájakba beszerelmesedett szemmel, bolond szívvel, amelynek gyermekes hancúrozást engedélyeztünk egy villa kertjében, és ökelme még azt hiszi, hogy ezentúl mindig így lesz a világ végéig. Bár volna valahol egy bolt a városban, ahol padlófénymáz helyett rideg erőt,

kegyetlen pálinkát, új Léthe-vizet árulnának! X-né furcsa kis szeplős orrát, szevillai szemét, táncos kis derekát hiába keresem a Fürdő utca portékaszagot árasztó boltjai előtt, a sétálók között.

Már látom, hogy egyedül maradtam a városban. Sehol egy kéz, amelyet megfoghatnék, sehol egy szem, amelybe bizalommal nézhetnék, sehol egy hang, amely megvigasztalna. Egyedül kell megkeresnem az elidegenedett, a nyári szökevényre neheztelő utcákat, a vallatólag tekintgető házsámokat. A házmester egy régi nadrágomban kijön a kocsihoz:

- Hol tetszett annyi ideig járni? Csaknem elfelejtettük a nagyságos urat.

(1923)

SZENT MIHÁLY LOVA

Makrancos lett a Szent Mihály lova, leveti magáról azt, akinek nincs elég pénze az erszényében.

Aki egész életében gyalog járt, végre is lóra kell ülnie, amikor megnyergelik neki a Szent Mihály lovát.

Jó volt tudni ezt a gondtalan lovaglást, amelyben a régi világban „vasárnapi lovasnak” sem kellett félni a lepottyanástól. Felültünk rá fehér lepedőben vagy lengedező szalonkabátban, amelyet úgy szeret megfújni a szél utoljára. Dalárok szomjaztak, amíg a lóra ültettek: temetői szónokok krákoztak, és búcsúbeszédet tanultak valamely fejfa mögött: derülten nézett a sírásó gödre partján: néha még akadtak fájdalmas jelenetek is a gyönyörű ünnepélyen, amikor lovalgolni tanították a gyalog járókat - ámde a halott már nem törődött vele, hogy ki fizeti a számlát azért, mert Szent Mihály lovát elővezették a legények.

A bálványkép, a végrehajtó, aki most körüljárja a földet, hogy elevenen nyúzza meg adósait - felemeli a sírokat is, és benézeget a fakeresztek alá, valamint a címeres családi sírboltokba, a holtak adóját is megnyomták a Bálványképű perzekutorai. Nem fűdögölhatja többé halk merengéssel őszi sípját halottai felett az emlékezet. A holt emberek visszajönnek a temetőkből, és odaülnek a guzsaly mellé, ahol a mindennapi gondokat fonják. Beállnak a luxuscikkek közé, a francia parfümök, külföldi selymek, a havanna szivarok mellé a szegény, bütyköslábú pesti halottak, akik azzal a neszszel szöktek el nemrégiben a városból, hogy itt nemcsak nevüket, de adósságaikat is elfelejtik. Szeretett kedveseink, akik sóhajvás alakjában éltek tovább környeztünkben, de a földterhe ismerőseink is, akikre megbocsátással vetettük az utolsó göröngyöt, megzavartatnak nyugodalmukban. Az ekzekució dobpergése riasztja vissza a földi élet elviselhetetlenségébe (ebbe a huszonegy betűs kaszabörtönbe) azokat, akik már összekulcsolt kézzel, boldog szívvelenséggel, még boldogabb felejtkezéssel feküdtek a föld alatt.

Most aztán igazán elhihetjük az együgyű babonát, hogy a székek a szobában azért roppannak, mert a régi gazda ült beléjük éjfélkor, az ablakon fehérlepedős vándorlók kopognak, a házörző kutya azért vakkant álmában, mert holtat látott, és kísértetek járnak, akiket nem hagynak nyugodni a föld alatt.

Az még csak rendben volna, hogy nagyobb kontót fizessen az, aki 0.03-as koronánál akar megszökni kötelezettsége elől, de mit vétettek azok a régi halottak, akik még „jó pénzben” fizettek örök nyugalomukért, adósságot sem hagytak hátra?

Szeles Szent Mihály napján, amikor költözködni szokott a hazátlan zsellérember, új szolgálatot ment keresni a megunt cseléd, a kalendárium téli részébe fordított a gazda: a pesti holtak is fordulnak egyet künn a temetőben, csak annak marad nyugovása, aki jól megvetette a feje alját, mielőtt a hosszú álomba ereszkedett volna. Hova járnak majd az árvák a másvilágról jövő vigasztaló hangokat meghallgatni, ha nem találják meg annak a sírhalmát, aki onnan is vigyáz rájuk? Hol panaszoľják el az özvegyek keserves magányukat, elhidegedett nyoszolyájukat, kéz nélkül maradt kezüket, szárnyát vesztett lelküket és visszhangját vesztett szívüket, ha elveszik tőlük a fejfát, amelyre gyászuk fátyolát egykor hittel felakasztották? Merre botorkálnak azok az életből kimaradtak, akiket leskartoľt állapotukban már csak azok az ismerőseik tudják megnyugtanni, akiknek még náluknál is rosszabb dolguk van? „Itt fekszik Pál, itt meg Péter - mi mégis a talpunkon vagyunk” - mondja az eleven ember, akinek már semmije sincs, mint egy

kis napsugara. Hol lesz holnapra az a sírhalom, amelyet könnyel vagy káromkodással illet a látogató?

Fújja a szél Szent Mihály lovának kantárját, a legbátrabb lovas is húzódkodik rá felülni és elnyargalni, mert nagy az ára ma a sétalovaglásnak.

(1923)

A MAGYARNAK NEM SZABAD KÁROMKODNI

- Ne káromkodj - mondták a hevesi megyegyűlésen. Ugyanígy rendelkezett Gömör-Borsod megyeháza is. Valahol már skribálja is az íródeák a rendelkezést, amely felsorolja a büntetéseket, amelyek a magukról megfélemlített káromkodókat érik.

Nagyon helyes intézkedés lesz ez a mai világban, amikor a mindennapi magyar ember minden órában szörnyű kísértésbe jön, hogy olyan cifra káromkodásokra vetemedjék, amilyent még öregapáink korában a pandúrkomisszáriusok is restelltek volna. Be kell fogni a száját a magyarnak, aki Ponciustól Pilátusig keresgéli annak az okozóját, mert drága a kenyér, nagy az adó, hitvány az élet Magyarországon. Hagyják békében a csillagokat, azokat a ragyogókat, ne emlegessük senkinek a kiskését, a jérumát, az akasztófáját, a nacsak bicsakját, a mordizomát, de még az adtáját sem.

Bizonyára nem ok nélkül vetették fel a káromkodás elleni törvényjavaslatot nemes Heves vármegyében. Békességes, magaunt, ásitózó korszakokban nem is hallja meg az ember füle, hogy odakint az istállóban vagy a kaszárnyában milyen nyelven folyik a diskurzus égiekről, földiekről. Nyilvánvaló, hogy ez a kanászos, betyáros, cifrázkodó nyelv a mai Magyarországon már olyan divattá lett, hogy bölcs apáink higgadt hanglejtését kezdjük felejtgetni.

Nincs könyv a káromkodásokról, mert hiszen nem könyvből tanulja azt az ember. Se Szenczi Molnár, se Czuczor, se Kis-Viczay, se Baróti Szabó, de még Szirmay Antal és Dugonics sem méltatta annyira a magyarok káromkodásait, hogy szótári és nyelvtörténeti munkáikban megemlékeztek volna róluk. (Az egy Mikes Kelemen panaszoja fel, hogy úgy hallja, Erdélyben még mindig jól tudnak káromkodni; de hát ez a megfigyelés nem valami csodálatra méltó olyan vallásos gazda mellett, amilyen hitbuzgó ember volt a rodostói fejedelem.)

De majd most, amikor a nemes vármegyék felhívták az országos figyelmet a járványos káromkodásra, bizonyosan akad valahol egy bogarász, aki az egyéb gyűjtések mellett felveszi gyűjteményébe a különböző káromkodásokat is. Annak elmondhatom, hogy a káromkodás járványa megérkezik minden háború, különösen pedig veszített háború után. Az idők fejünk felett valóban nem olyanok, hogy csillapítanak az elkeseredett emberi hangulatot, sőt lépten-nyomon élénk csetlenek, botlanak körülmények, amelyek ugyancsak próbára teszik a magyar ember híres türelmét. Amíg például e levelet írom a csendes tavaszi éjszakában, a szomszédságban egy suhanc azt a mulatságot találta ki magának, hogy az ajtómat választotta céllovó táblának. Káromkodjak? Ördögöt! Majd tán becsukassam magam!

Hát bizony jó lesz az, ha egy kis zablát teszünk a kapuvá növekedett emberi szájakra. Valahogy külön törvényt kell hozni az asszonyemberekre, akik valami sajátságos ragály folytán a piacról, a péktől, a húsmérőtől, a specerájostól mindig szokatlan káromkodásokkal jönnek, amely káromkodásokon nagyot bámulnak lábasaik. De jól meg kell büntetni a férfiembereket is, akik mindenféle gyűlések, értekezletek, piacbeli tanácskozások ürügye alatt a korcsma nevezetű helyiségekben olyan szavakat tanulnak, hogy majdnem bedől a háztető, amikor csendes otthonukban a szájukon kieresztik. Elő kell venni a virgácsot a gyermekekre, akik a nagyok példáján okulva, ugyancsak felnőttekhez nem illő mondásokat tanulnak az iskolában és az iskola környékén. Inkább sírjon a gyerek, mint a szülő.

Az a keserves magyar pedig, aki ezután is káromkodni akarna, bújjon el egyesegyedül a sötét pincébe, és egy üres hordóba mondja el megjegyzéseit a földi és magasságbeli kormányzatra vonatkozólag, így aztán lassan rendbejövünk, azt a ragyogóját.

(1924)

AZ ÚSZÓ FATÖRZSHÖZ

A Margithídnál sokan nézegettük az áradó Dunát - tán másoknak is feltűntek azok a fatörzseknek látszó fekete foltok, amelyek néha a folyam mélyéből a felszínre emelkedtek, mintha az alvilágból igyekeznék felfele egy-egy sötét szellem, egy-egy megfejthetetlen titok, egy-egy sejtelem, amelyet a következő másodpercben ismét a mélybe nyom alá a sarkantyú alatt lihegő folyam.

Ki volt, mi volt? Fatörzs került a folyam sodrába, amely fatörzs valahol, valamerre egykor erdőben hallgatta a szél zúgását, vagy magányosan búsongott egy partszakadék felett, mint aki közelgő halálát érzi? Ha fatörzs volt, akkor a favágó elől szökött meg - de mi elől menekedett a folyam nedves, hideg dunnái alá az ember, aki éppen úgy tud úszni halott korában, mint a fatörzs?

Az áradó folyamok tétlen nézdelődői szeretik rábízni magukat a fantáziára - minden fatörzset, gerendát emberi holttestnek vélnek messziről. A fatörzs tán látja a Duna közepéről a parti semmittevőket, és megrézfálja őket, mint a vándorkomédiás, aki útközben ingyen, a maga mulattatására is bolondozik. Legjobban szeret a víz alá merülni, mikor a partok ingyenes látogatói már éppen azon vitatkoznak, hogy asszony vagy férfi az úszó hulla. (Sajátságos, hogy több pártja van az asszonyoknak.) De a fatörzs elmerült. Ki tudja, hol dugja ki fejét ismét a Dunából, hogy elaludt utas módjára megkérdezze: „Mikor érünk Vácra?” - holott éppen a Lánchíd alatt viszi el a folyam. De az is lehetséges, hogy lenn, a Lágymányos alatt, az egykori Kutyavilla környékén kezd érdeklődni a vele versenyt futó potykáktól, hogy: „Kérem, messzi van még a Gyöngytyúk utca?” - mint ahogyan a városban hallja az ember a villamoson azoktól, akik régen nem jártak Pesten.

Akinek van ráérő ideje - márpedig a parti ácsorgóknak bőven van -, elgondolkozhatik rajta, hogy mi dolga lehetett a villamosbeli vagy a dunai pasasérnak a Gyöngytyúk utcában, amelyet már egy évtizede Gyulai Pál utcának hívnak, pedig Gyulai Pál nem is itt lakott, hanem a szomszédos Sándor főherceg utcában? Kit és mit keresnek ezek az úszó holt tárgyak és emberek a pesti határban, amikor tavaszonként a város alá sodorja őket az áradó Duna? Talán azért jönnek, hogy megtudakolják, él-e még ez vagy amaz az öregasszony, akit fiatalkorukban ismertek? Van-e elég deszka a pesti koporsókhoz? Milyen a szakálldivat a szép halottaknál? Régen elment-e az a hajó, amely a dunai öngyilkosokat vitte el az állomástól? Nagyon haragszik-e Geguss Dániel, a dunai kapitány, ha Pesten akar kikötni egy szegény felvidéki tót, akit a Vágból idáig kormányoztak a ravasz folyamparti emberek, akik szegény tótot nem szívesen fognak ki a vízből.

Ki tudná, mit akarnak ezek a titokteljes látogatók, akik így áradás idején ellopakodnak, elrohannak, elsompolyognak Pest és Buda között? Sok cókókot nemigen hozhatnak magukkal, mert ahogyan én az óbudai sziget lakóit ismerem, ott jószemű embereket szoktak partöröknek megtenni, akik állj-t kiáltanak a dunai utazónak, ha némi csecsebecse van a fülében vagy pláne zsebórát sejtető lánc a mellényén. De még valami jelesebb bundájuk sem lehet - pedig még hideg van a felvidéki folyók környékén -, mert az újlaki partokon is látni csónakokat, amelyek nem ijednek meg az áradás életveszedelmességétől, ha egy farkasbundát kell kifogni a Dunából, mert az minden időben többet ér a legkövérebb potykánál, lentebb, a Duna-parti korzó közönségét mostanában már nem ismerem személyesen, mint fiatalkoromban, de az én időmben ott is akadt vállalkozó fiatalember, aki nem hagyott maga mellett minden érdeklődés nélkül elúszni egy gazdag hullát, de még módos öreg asszonyságot sem.

...Hiszen, ha télen jöttök volna ezek a szökevény fatörzsek, amikor dideregtünk, míg a fake-reskedőket pénzért mutogatták, majd ott állna a partokon a város apraja-nagyja! De most, mikor azt hiszik, hogy a nyári napok következnek, inkább csak az áradást bámulják, valamint azokat a szemtelen embereket, akik mindig akadnak a folyampartokon, hogy azt hazudják, ők látták az 1838-iki árvizet. A titokzatos fatörzsek hében-korban felbukkannak a folyam hátán, van időnk találgatni, hogy gerenda volt-e vagy ember?

(1924)

PEST AZ ELSŐ ESTE

Mi, régebbi pesti lakosok, akik néha évszámra nem mozdulunk ki a város megszokott negyedeiből: olyanok vagyunk, mint az almamag: nem látjuk, hogy kívülről piros, sárga vagy zöld héja van-e az almának, amelyben lakunk.

Ezért nem árt kimenni a város kapuin kívül, hogy távolról is láthassuk a várost, amely nélkül úgyse élhetnénk meg sehol, akármennyire szokás őt mostanában szidni, gyalázni...

Ó, távolról most is olyan a város, mint felejthetetlen első szerelmünk szívbeli képmása. Különösen akkor, ha az utas háromszáz kilométernyi távolból érkezik alája, mondjuk a legromantikusabb országúton, a gödöllőin, amely feléje vezet. Mennyi falusi kuvaszt, megzavarodott csirkét, elárvult ludat kellett kikerülni Kállay Tamás Mercedesének, amíg az alkony felejthetetlen színű felhői alatt, mesemondó erdők, regékből élő hegyek környékén, kilencven kilométeres gyorsasággal nekiereszthette gépét Magyarország legjobb országútján! És azok a céltalan hidak - százyolcvanat számoltunk meg Szabolcstól Pestig -, amelyek alatt egy kanálnyi víz sincs, amelyek úgy dombosodnak az autótutató előtt, mint közelgő sírdombok; azok a hegyes országúti kövek, amelyek mind azzal az alattomos szándékkal várják Borsodban, Zemplénben az utazót, hogy kilyukasszák szekere kerekét, és arra kényszerítsék, hogy kedve ellenére is a tájon maradjon; a gyöngyösi országút, amelybe árkokat ásnak a borszállító szekerek, amely árkokat eszébe sem jut betömni se a városnak, se a közigazgatásnak; mind azért vannak, hogy az utazó szinte a búcsújáró áhítatos vágyával érkezzen el végre a magyarok Mekkájába, Budapest alá.

Hiszen igaz, hogy a külső Kerepesi úton már találkozunk azokkal a speciális pesti arcokkal, amelyeket száz közül is fel lehet ismerni a világon. Úgy tűnik fel, hogy tulajdonképpen most látjuk, milyen szomorú az este az elővárosban. A külvárosi rendőr úgy áll az út közepén, mint egy basa; a vasárnapi kiránduló, kocsijával, lovával nem tudja, hogy merre térjen ki, holott ezt a legutolsó béres is pontosan tudja az országutakon; a korcsmák se hunyorítanak oly hamiskodva, mint például a falusi csárdák, inkább kedvetlennek látszik a küszöb meg az ablak a bor nagy ára miatt; vak ember ténfereg az országúton, holott ezt vidéken nem eresztenék ki; és látszólag valami fásult közöny, ásító unalom, savanyú kedvetlenség várja mindenfelé az utazót, mintha azt kérdezné tőle a legtöbb ház, erkély, torony, ablak, járókelő: - Ugyan miért jött az úr Pestre? Mintha nem volnának itt máris elegenden.

De elmaradnak a város fanyar száműzöttjei, a külvárosok; már nagyvilágias kocsitábor, fehérkesztyűs konstábler, külföldi fényekre emlékeztető villamoslámpa várja az idegent a Keleti pályaudvarnál, amely idegennek a legjobb dolga van Pesten, ha teli bugyellárisal száll le a vonatról.

És a nyári, vasárnapi alkony végig a Rákóczi úton mindinkább kezd hasonlós lenni valami lakodalmas úthoz, ahol felvidámodott emberek, a nagyvárosi szórakozások után baktatók, nyájias nyoszolyóasszonyok és leányok, vőfélyek és vőlegények, tréfásan félrekapott kalapok és a legelőkelőbb gavallérok mendegélnek passziók után. A kávéházak nyitott ablakain át pengő zene hallatszik, mintha ebben a városban ingyen muzsikálnának a cigányok. A vendéglőkben jóévtágyas emberek fogyasztják a legfinomabb eledeleket, mintha ingyen adná azokat a korcsmáros. A szobalányok vidéki grófnőknek öltöznek, és a kövér polgárnékon úgy libeg a könnyű ruha, mint táncosnőkön. Olyan az utca vasárnap estefelé a messzi útról jött ember előtt, mintha mindenki őt várná itt. Hogy kezet szorítson a férfiakkal, összecsókolózzon a nőkkel, ölébe vegye a gyermekeket...

...Persze aztán másnapra csillapodnak a fogadtatás örömei. Hiába keressük a tegnap esti embereket az utcákon, a mulatóhelyeken; elmentek ők a vasárnap, az álommal, az autómobilal. Jóízű veszekedés várja hétfőn reggel az utast a villamoson, amelyre felteszi a lábát. A kalauz szid egy jámbor vidékinek látszó pasasért, mert hamis jeggyel akar utazni.

(1924)

AZ ŐSÖK UNOKÁI

A régi nyíregyházi ember elballagott.

Elballagott az alvégi temetőbe vagy a Morgó-temetőbe: mindegy volt, minden temető bejáratánál állott korcsma is, ahol a gyászolók mindjárt megpihenhettek. Az itt hagyogatott bokortanyákra, nádfedelű házakra, otthon nevelt lovakra (csengős kis csikókra), betyáros kalapokra, de még erőben levő csizmákra, magyaros szabású ruházatokra, dolgos özvegyasszonyokra, síró-rívó gyerekekre mindig akadt örökös. A száz év előtt bevándorolt famíliák - a Tresztyánszkyak, Pivnyikek, Csengeryek; a zsidók közül a Burgerek, Hartsteinok, Flegmannok, Garák, Baruchok - tulajdonképpen egy famíliának számítottak.

Még én is örököltém valaha - igaz, hogy csak egy rosszszagú pipát - a *keresztapám* után, miután az törvényes örökösök nélkül elhalálozott.

Ez a *törvényes örökös*!

Ez aztán olyan rang volt a régi Nyíregyházán (még tán a maiban is), ami felért valamely kisebb püspökséggel. Az ősök, már akik a földművelésre vagy egyéb hasznos dologra adták a fejüket, mérhetetlenül meggazdagodtak. Ha még lógatták is a lábukat darab ideig, előbb-utóbb elkívánczoltak azokra a csendes helyekre, amelyeket a mindenkori polgármester kijelölt arra a célra, hogy ott a temetőcsőszök a futóhomokot akácossal megkössék. Itt is szépen szóltak a vadgalambok, furulyáztak a rigók; a kellő névnapokon pedig a temető melletti csárdából idáig hangzott a nagybőgő mormogása.

Ekkor léptek akcióba a törvényes örökösök!

Nem emlékszem olyan vérbeli, a Sas korcsmán és Bundi korcsmán innen született nyíregyházi emberre, aki könnyelműen eltékozolta volna ősei örökségét. Erre valók voltak a vármegyebeli gavallérok, akik még tartották magukat ama régi úzushoz, hogy apáik lovaglónadrágját, egyetlen agarát is elpengessék a „zsidó kaszinóban” - már amint Nyíregyházán a Gazdák és Kereskedők Körét nevezik - avagy az újonnan épült Korona vendégfogadóban, ahová különösen azóta szoktak be a nyíregyháziak, mióta a búzavirág színű tizenégyes huszárezredet a városba kommandírozták Galíciából. Itt mulatott a vármegye és a katonaság, de a törzsökös nyíregyházi ember, a bennszülött, a *tirpák*, még mindig nem vágatott ki egyetlen tölgyfát sem a sóstói erdőtől, hogy annak az árát Benczi Gyula hegedűjébe tömje. (Nagy, olaszhegedű volt az, sok bankó becsúszott a nyílásán.)

Jó darabig épségben állottak a végrendelkezések, amelyeket hol Somogyi Gyulának, hol Kovách Eleknek, a helybeli közjegyzőnek mondtak tollba a városból elkívánczozók - néha éppen a kocsiderékből, amint dunyhák és párnák között behozták őket a messzi tanyákról a közjegyző udvarába.

A nyíregyházi házak, amelyeket rendszerint építőjük, tulajdonosuk nevére (nem pedig utcájuk vagy numerusuk után) ismertek a városban: hajlékot adtak a „törvényes örökösnek” - bérelt lakásban csak az ide szerencsétlenkedett hivatalnok lakott, amíg módját ejthette valamely házvételnek. Még *Kállay* András, az egykori főispán is igyekezett magának külön házat szerezni gyönyörű vármegyei lakása mellett. Meg is vette, amint szerét tehet, *Heimann* ügyvédnek, a híres tiszaszlári védőnek a házat - az orosi utcában. Az ifjabbik *Krúdy* Kálló utcai házáért pedig olyan versengés folyt a családfő elhunytja után, hogy végül is egy részvénytársaság alakult a városban, amely a ház árát kifizette, és bele szanatóriumot telepített.

Nagy dolog volt az mindig, ha Nyíregyházán egy házat, kertet vagy tanyát - eladtak.

Állott ugyan a jó magyar korona a helyén, mint az ajtószeg, de a nyíregyházi embernek még akkor is az volt az elve, hogy inkább *venni*, mint eladni. Udvarhelyi, a felszemű ügynök, aki legszebben tudott köszönni a régi Nyíregyházán, ingatlanforgalmi irodája mellett kénytelen volt cselédszerzéssel, magyarul mondva: cupringerséggel is foglalkozni, hogy nagyszámú családjának kenyeret adhasson. Ügynökösködésből nem élt itt meg más, mint legfeljebb a biztosító-ügynök, aki aztán hamarosan pléhtáblát szegezett a házra, amelyet sikerült asszekurálnia, de gondja volt rá, hogy a ház lakói közül valakit beléptessen az önkéntes tűzoltóegyesületbe, mikor is kiszegelte a Generáli vagy az Első Magyar táblája mellé a *Tűzoltó* felírású, pirossal szegélyezett, fehér táblát is. (Ez a kisebb tábla vigyázott arra, hogy a biztosító társaságokat nagyobb anyagi károsodás ne érhesse.)

Tartotta itt mindenki a vagyonkáját, házát, földbirtokát, akár keresztény volt, akár zsidó.

A nyíregyházi *tirpák*, aki holdankint (köblösföldenkint) terjeszkedik, nem élhetett meg egymástól a nagy nyíregyházi határban sem. Igaz, hogy a *tirpákbirtok*: törpebirtok, alig lépi túl a tíz-húsz holdat, de azt is meg kellett szerezni valahol. Elmentek a nyíregyházi tirpákok Apagyig, Vencsellőig, Kemecséig, legszívesebben a szomszédos Orosig, ha eladó földről hallottak ezen a tájon, ahol minden talpalatnyi föld az egri káptalané vagy a máramarosszigeti főiskoláé volt. A Dessewffy grófok tizenegyezer holdja mellett a Kállayak is tartogatták honfoglalás korából származott földjeiket. A tirpáknak messzi vidékre kellett kutyagolni, amíg lábát megvethette a szabolcsi homokon, amelyben csak a közhiedelem szerint szeretne a krumpli tenyészni; megterem ott a búza és a rozs is. De nagyon szereti ezt a földet a kukorica (mint itt mondják: *tengeri*), a szőlősgazdáknak se kell túlságosan szégyenkezni a boruk minősége miatt. Régen volt az, amikor a bicska kinyílt a mellényzsebben a nyíri vinkótól.

Felkerekedik egyszer valahol Zemplén vármegyében, mégpedig annak Gesztely nevű községében egy *Burger Jeremiás* nevű tagbaszakadt zsidóember, és talyigájával elindul Szabolcs vármegye felé.

A múlt század első évtizedeit írták azok, akik értenek az írás tudományához, de nem írta Burger, aki nem tudott többet a betűvetésből, mint annyit, hogy héber betűkkel hogyan kell a nevét aláírni. Ez a nevezetes Burger - akit rövidesen *Jéri bácsinak* kezdenek ismerni Nyíregyházán, és szerte Szabolcs vármegyében - eleinte azzal tüntette ki magát, hogy nagyerejű ember léte nem egyszer szembeszállott faluzásai közben a betyárgyerekekkel, akik bőven heverésztek még akkoriban a nyírségi nádasok szélén, erdőcskék mentén, és kidörzsölték az álmod szemükből, ha kocsi robogását, talyiga nyikorgását hallották a messziségből.

Jéri bácsi kereskedett mindennel. Gyűrűvel, lóbőrrel, nyúlőrrel, volt Zemplénben marha-hajcsár is, amíg valahol, valamerre, valamely kis árendához jutott, ahol megvethette a lábát. Ekkor már könnyebben ment a sora, de erre szüksége is volt, mert már nyolc gyerek sírt odahaza. Az árenda évről évre növekedett. Kis bérlet keletkezett Tiszadobon, Tiszadán, Pazonyban. Sőt már olykor ügyvédre is volt szüksége Jéri bácsinak, akit hamarosan megtalált a nagyészű, furfangos Somogyi Gyulában, Nyíregyházán.

- Jéri bácsi - kérdezi egyszer tőle az ügyvéd -, nem mondaná meg nekem, hogyan szerzi évről évre a vagyonát, hogy azt mindig megtetézi?

- Nagyon egyszerűen, ügyvéd úr - felelt Burger Jeremiás. - Amikor csak száz forint évi jövedelmem volt évenként, annak is mindig félretettem a felét, így teszek most is. Akárki utánam csinálhatja.

Dehogyan jutott volna eszébe valakinek Szabolcsban Burger Jéri módszerét követni! Sőt, amint híre futamodott Jéri takarékoságának, egyre-másra keresték fel a kölcsönt kérő urak. Hová menne a pénzzavarban levő, könnyelmű ember pénzt kérni, ha nem fősvény embertársához?

Így például Pazonyban a nevezetes Elek família férfisoron levő tagjai nemegyszer jöttek pénzzavarba különös passziók miatt. A Jéri bácsi idejéből való Elek úr éppen Borsováról házasodott, és a világszép Lánchy Ilkát vette feleségül. Volt Pazonyban *kis kastély* meg *nagy kastély* is. Egyikben lakott az úrnő, másikban az uraság, mégis hét gyerek származott a házasságukból. Elek Guszti, az egykori huszárezred és nevezetes párbaj hős (aki éppen Reviczky Szevért terítette le párviadalban), Elek Mihály alezredes, a régi nevezetes pesti primadonnák állandó hódolója, László, Emil, Dezső, Karácsonyi Aladárné született Elek Valéria különös passzióik miatt nem fértek meg a pazonyi kastélyokban, mentek ki a nagyvilágba, haza csak pénzért jöttek.

De akik otthon maradtak a família tagjai közül, azok se voltak mentesek a különös szenvedélyektől.

Volt olyan férfi tagja a családnak, aki egy béres nejével szűrte össze a levet, akitől származó gyermekét adoptálta is, de a gyerekek volt annyi esze, hogy idejében meghaljon a szégyen elől, amit a méltóságos famíliára hozott volna. Ám a vándorszínésznők és a nevelőnők is sok zavart okoztak az Elek család férfi tagjainak a szívében: egyik-másik ott maradt Pazonyban asszonynak.

No hát az lett volna a legnagyobb csoda, ha a szerelemmel túlonnan elfoglalt Elekek ráérték volna vigyázni az erszényükre! Bizony meglaposodott az, mielőtt észrevették volna. Pénz pedig olykor Pazonyban is kellett. Ifjabb Elek Gábor szarvasi földbirtokos volt a legelső, aki egy kis kölcsön miatt felkereste az árendás zsidót.

- Adok - mondta Jéri bácsi -, be sem tábláztatom sem házra, sem földre. Nagyobb kamatot sem számítok érte, mint a törvényes kamatnak a duplája. Csak az a kikötésem, hogy idejében megkapjam a pénzemet, habár én akkor sem fogok pörösködni.

A pazonyi földesúr persze hírét vitte Jéri feltételeinek. Már a következő héten ott volt az árendásnál ugyancsak kölcsönkérési szempontból Dégenfeld Gusztáv gróf, téglási nagybirtokos, sőt rövid idő múlva nem restellt kikocsizni a furcsa „bolond Jérihez” maga a főispán, tolcsvai Bónis Barnabás sem - akinek arcképe ott függ manapság is Szabolcs vármegye közgyűlési termében.

- Jéri, megbolondult? - kiáltozta Somogyi Gyula ügyvéd úr, és a drótszőgszerű haját tépte dühében. - Betáblázás nélkül ad kölcsönöket?

- Tessék csak rám bízni, tekintetes úr - felelt Burger Jeremiás, aki halála napjáig nem ismert más címzést, mint a *tekintetes* címet.

De hát a kölcsönadó is megszorult néha pénz dolgában. Jéri bácsinak is kifogyott olykor a pénzesfiókja. Ilyenkor rendszerint a szomszédjától, egy gazdag Szabolcs megyei zsidótól szokott kölcsönkérni. Egyszer is kérne valamely tízezer pengőcskét - amelyet azonban igen nagy kamatra adott csak a szomszéd. Jéri bosszút fogadott. Elmenne a szomszéd egyszer a debreceni vásárra, de még alig nézett körül, amikor lóhalálában jön utána egy szabolcsi zsidó:

- Hallotta? Jéri csödbe ment!

A kamatos embert csaknem a guta ütötte meg ijedtében. Otthagytá a vásárt, otthagytott mindent, ment haza, mintha eszt vesztette volna. Burger Jéri nevetve várta a kapujában:

- Valamit visszavettem a kamatokból! - szólt.

De ha már benne vagyunk ennek a nevezetes Jérinek a tárgyalásában, ne feledkezzünk meg ama körülményről, amely országszerte ismertté tette ökelmét és a *csizmáját*. Burger Jériről mindenki tudta, hogy a csizmaszárában hordja azt a teméntelen bankót, amelyre üzleteihez szüksége volt. De nem tudta ezt a körülményt egy Sáros megyei uraság, aki látogatóban volt Krasznay Péter kemecsei főbírónál, és nagyban hánykódott a maga hazájának a tüneményeivel. A Szabolcs megyei főbíró csak hallgatja egy darab ideig a sárosi hencegését:

- Fogadjunk - mondja végül -, hogy olyan ember nincs nálatok, mint a mi Burger Jérink, aki a fél csizmaszárából kifizethetné egész Sáros megyét!

A sárosiak szeretnek fogadni.

A főbíró magához kéreti a huszárjával Burger Jeremiást. Ámde hiába magyarázza az öregnek, hogy a szabolcsi becsület megmentéséről van szó, váltig megmarad Jéri amellet, hogy az ő csizmaszárában a lábán kívül nincs egyéb.

- Nohát ide azzal a száz pengővel, amiben fogadtunk - kiált fel diadalmasan a sárosi úr.

A kemecsei főbíró nyújtja a pénzt, Jéri bácsi nagyot néz, megérti, hogy miről van szó, gyorsan így szól vala:

- Tekintetes úr, tessék csak várni azzal a pénzzel! Az a kérdés, hogy melyik lábamról húzzam le a csizmát? A jobbról vagy a balról?

- Hát húzza le a bal lábáról - felelt türelmetlenül a sárosi gavallér.

- János - kiált a huszárnak a kemecsei főbíró -, húzd le a Jéri bácsi csizmáját.

Hát az igaz, hogy a bal csizma volt a kisebbik takarékpénztár. Nem is sok volt benne. Alig százezer pengő forint.

A magyarruhás, megtermett, nagybajuszú, bikanyakú Burger Jeremiás élete végéig nem tanult meg írni, még milliomos korában sem, gyakran volt tehát szüksége az ügyvédjére, Somogyi Gyulára. Ott is üldögélt órák hosszáig az ügyvédi iroda írnoki szobájában, és ott dirigálta a lustálkodó írnokokat.

- Nem körömpiszkalásért fizeti magát az ügyvéd úr - volt a szokásos mondása.

Az írnokok rettegetek a drabális klientstól, amikor az fejét beleverte az irodaajtó szemöldökfájába. De nem félt tőle az ügyvéd, Somogyi Gyula, aki nyolcszáz forint erejéig beperelte a legjobb kliensét, mert az sehogyse akart fizetni. A járásbíró előtt megjelent Jéri bácsi.

- Miért nem fizet ilyen gazdag ember? - kérdezte a bíró.

- Most másra kell a pénz. Ezer hold földet vettem az orosi határban. Fontosabb az, mint az ügyvéd.

- No, majd meglátjuk - felelt bosszúsan Somogyi Gyula.

Két hét se múlt el, kopog Jeremiás az ügyvéd ajtaján, de a küszöböt nem lépi át.

- Csak azt akarom mondani, hogy tegnap lefizettem a föld árának utolsó rátáját is. Most már ügyvéd úrra kerül a sor.

- Hát csak tessék közelebb jönni - felelt az íróasztala mellől Somogyi Gyula.

- Azt nem teszem - monda Jéri bácsi a küszöbről nyújtogatva a pénzt. - Mert amint én ezt a küszöböt átlépek, ügyvéd úr nyomban öt forintot ír be a kontómra *értekezés a féllal* címen.

De azért haláláig megmaradt régi ügyvédjénél, sőt vele csináltatta meg a végrendelezését is.

A Burger Jeremiás végrendelete!

Nagy dolog volt az! Tíz évig készült.

1500 hold földet, két nyíregyházi és egy pesti házat, „700 forintnyi” értékeit - mint a végrendelet szerkesztője írja -, amely dolgokat hatvan év alatt „hangyaszorgalommal, a legnagyobb önmegtadadással gyakorolt takarékossgal és a tételes vagy erkölcsi törvényekkel soha ellentétbe nem jutott kereseti foglalkozásával szerzett” - kellett megfelelő kulcs szerint szétosztani nyolc gyerek között.

Csinálták a végrendelet tervezeteket a nyíregyházi ügyvédi irodában, de bizony a hetven esztendőn jóval felül levő öregember nem restelt Pestre beutazgatni, hogy az odavaló híresebb ügyvédektől is tanácsot kérjen.

Egyszer aztán a legnagyobb tanácskozások alatt híre futamodott Burger Jeremiás adósai között annak, hogy Burger nyíregyházi házába *betörtek*, és a betörők elvitték az asztalfiók egész tartalmát - azokat a váltókat, amelyeket Jéri bácsi az adósaitól szedett. Nagy hűhó keletkezett. Ámde az izgalmak csillapultával az adósak mégis csak fizetgetni kezdtek. Jellemző Burger Jeremiás emberismeretére, hogy összes adósai között csak egyetlenegy akadt, aki a saját javára akarta felhasználni az adóslevelek eltűntét. Megtagadta a tartozását. Ekkor azonban közbelépett a sors, amely Jeremiásnak kiismerhetetlen okból mindig kedvezett. Egyetlen váltót hagytak a szekrény deszkái közé szorulva a betörők. És ez a váltó éppen azé az egy emberé volt, aki letagadta az adósságát.

De hát az öreg Jéri bácsit nagyon megviselték az izgalmak, most már véglegesen feltette magában, hogy visszavonul az üzleti tevékenységtől, bár 77 éves koráig nem unta meg az életét, minden reggel szalonnát evett, délre pedig lehetőleg töltött káposztát. (Éppen egy tál töltött káposzta, amellyel Miskolcon lakó József fia az éjjeli személyvonattal átutazó apjának kedveskedett az éjféle órában az állomáson, okozta, hogy az öreg Jéri még életében erre a fiára íratna pesti házat. Ilyen árat még egy király sem adott töltött káposztáért.)

Valahogyan mind többet is kezdett járogatni a templomba az öreg ember, és ott jött az az ideája, hogy *egész vagyonát kórházépítésre hagyja*.

- A fiaim így is prédák. Londressz szivart szivaroznak. Legalább lesz nekik hol meghalni - mondta Somogyi Gyulának.

- Jól van, öreg, majd elkészítjük az alapítólevelet - felelt az ügyvéd.

Készített pedig az ügyvéd egy iratot, amelyben Jéri bácsi már életében Móric nevű fiára írat ezer holdat a birtokából, amely birtok még ma is megvan érintetlenül Nyíregyháza és Oros között, és benne Jéri bácsi unokái és dédunokái gazdálkodnak.

- Hát ez volna a kórház? - kiáltott fel meglepetten Jéri, amikor az ügyvéd elébe terjesztette a tervezetet.

- Ez. Ezer holdon akad hely kórháznak is, ha arra éppen szükség van.

Burger Jeremiás gondolt egyet. Alátette az írásnak jellegzetes névalírást. Telenyomta az orrát tubákkal, és így szólt az ügyvédhez:

- Én megtettem az ügyvéd úr kedvéért, hogy megváltam a pesti házamtól, az orosi földemtől még életemben. Megtettem azért, mert még fiatalnak érzem magam. Most pedig tegye meg az ügyvéd úr az én kedvemért azt, hogy jöjjön velem, keressünk egy új birtokot az átadott helyett.

Hetvenöt esztendő volt akkor Burger Jeremiás, de két hónapokig nem szállott le a vonatról, a szekérről, addig *sántikált*, amíg a keresett birtokot meg nem találta: *Igalon*, ahol éppen a régi Elek birtok került nyilvános licitációra. Jeremiás olyan árat kiáltott közbe az árverésen, hogy a venni szándékozók mind meghökkentek:

- Vénségére megbolondult Jéri bácsi!

Az öreg Jéri csak tubákolt tovább, és csendesén így szólt:

- A csizmáimat úgyse vihetem a másvilágra.

Igen, azokat az országos legendába került csizmákat két év múlva le is húzták róla, mégpedig Budapesten, ahol csendesén elszenderült, miután a végrendelkezését annak rendje és módja szerint aláírta.

Nem hagyott kórházra, sem jótékony célra - majd megteszi ezt negyven esztendő múlva egy unokája tetejese, az *egész vagyonával*, mert meg volt írva a sors könyvében, hogy a Burger Jeremiás vagyona mégis csak jótékony célra jut, mint ahogy az öreg maga is tervezte.

Valami furcsa, csak öelötte érthető skála szerint osztotta fel a fiai és leányai között a vagyonát. Legkedvesebb fiának, Mihálynak hagyományozta vagyonának legszebbik részét, gerincét, az 1300 holdas szabolcsi birtokot, Oróst, Pazonyt és Túrát. Hagyott bőségesen a következő fiának, Ignácnak is, miután a többiek már életében kielégítette. Rendes gyermekrészt kapott három férjes lánya, Sári, Róza, Tercsi, Berettyóújfaluban és Munkácson.

De volt egy fia az öregnek, akivel sehogysem volt megelégedve. Már a neve is másképpen hangzott, mint a többi Burger gyerek neve. Aurisnak (Órisnak), magyarosan Edének hívták. Hát ezt az Edét egészen egyszerűen *köteles részre* szorította az öreg végrendelete, másszóval kitagadta. Pedig külsejében ez a fiú hasonlított hozzá legjobban.

Miért lett kitagadott gyerek Ede? Talán már Somogyi Gyula, a híres végrendelet végrehajtója se tudná megmondani. Az bizonyos, hogy Ede nem váltott be valami jó gazdának későbben sem - ő volt tán az első szegény Burger azon a földön, ameddig a nyíregyházi akácok árnyékot vetnek.

Hiszen nem volt megvetendő summa az a köteles rész sem, amely Ede kezéhez jutott. *Hetvenezer pengő forint volt* 1887-ben, amely összegért Pesten palotát lehetett venni az Andrássy úton. De Ede jó darab ideig nem vett semmit, csak a nyíregyházi kávéházakban támogatta a kaszírnök tükrös trónusait. Úgy állott ott a Betyárban, a Kiskoronában, szeplős bikanyakával, ragyavert arcával, hatalmas termetével a kaszírfrájlák környékén, mintha egész életében nem szándékozna egyebet csinálni. De hát a família nem sokáig tűrte Ede komának az őrállását a szennyes pendelyek környékén. Szereztek neki egy kis bérletet Abaúj megyében, Szögligeten. Abaúj messze van Szabolcstól, messze Nyíregyházától; azonkívül a bérlet is rosszul ment. Az emberek a fejüket csóválták. Mi lehet az oka annak, hogy az aranyzsídnak, Burger Jeremiásnak, ilyen balkezes fia legyen?

- Azért, mert mindig szürke lovon jár - mondták a babonások.

Hát az már igaz, hogy Ede a lóban is a specialitást szerette, mint a hölgyvilágban a kávéházi frájlát.

Hát aztán csak otthagyta Ede Abaújt a bérlettel együtt. Visszavágyódott Nyíregyházára, ahol hetvenkét esztendőig ácsorgott a Betyár kávéház mindenkori kaszírnoi mellett.

Ez volt sokáig a szerencsés Burger családban az első szerencsétlenség.

Ám, ha a baj megindul, sohasem jön egyedül.

Igaz, hogy egy talpalatnyi föld sem hiányzott még a Jeremiás által szerzett és kiosztott vagyonból. Nem is szaporodott, mert nem nagyon növekedhetett már tovább olyan vármegyében, ahol egyik oldalon az egri káptalan, másik oldalon a Máramaros-szigeti kálvinista főiskola, harmadik oldalon a Dessewffyék uradalmaiba üti meg a fejét a nyújtózkodó. Az öt-hatszáz holdon kistársi Semseyek, Mezőssyék, Csengeriek, Kanizsayak is szilárdabban állanak, semhogy meg lehetne őket mozgatni. Itt volnának még az öt-tízholdas nyíregyházi tirtákok, de látott valaha is olyan vérbeli tirtákot, aki egy nyúlfekvésnyi holdat is eladott volna? Ők voltak ősei annak a magyar kistársának, akiről mostanában annyit hallunk. A Burger-vagyon tehát megállt, mintha a vén Jeremiás összeszedett volna minden összeszedhető, amely a família részére volt kiosztva. A férfiak többnyire megmaradtak a földművelésnél, a gazdálkodásnál; ipari vállalatokba nem fogtak, a kereskedelmi pálya sem vonzotta őket - „parasztok” maradtak, amint ők magukról nagy büszkén mondogatják.

Nos, hát ezek között a „paraszt” Burgerek között akadt egy Burger István nevű fiatalember, akiről haláláig nem sokat tudott a nagyvilág. Azon az ezerháromszáz holdas szabolcsi földön gazdálkodott tovább, amelyet a vén Jeremiás hagyományozott Mihály nevű fiának, amelyet aztán ő örökölt teljes épségben az apjától. Rendes Szabolcs megyei fiatal gazda volt, aki példás rendet tartott a birtokán. Mulatozott is néha Nyíregyházán a barátaival, Juhász Sándorral, a takarékpénztár igazgatójával, Lakner Ödönnel és Nyíregyháza mai polgármesterével, az akkori aljegyző Bencs Kálmán dr.-ral. Nem volt se egzsztált, se szenvedélyes, se elhamarkodott. Józan, nyugodt, derék fiatalember volt, aki bizonyára megházasodott volna a maga idejében, ha huszonhét esztendő koránál tovább élhet.

A sors azonban közbelépett.

A román megszállás csaknem másfél esztendeig tartott Szabolcsban és Nyíregyházán. Ezen idő alatt megrozsdásodtak úgy a vadászfegyverek, mint a revolverek, amelyeket a románok elől tanácsos volt eldugni. Mikor már tiszta volt a levegő, jelentkezik egy napon a Burger István tanyáján a gazdasági írnok, és azt javasolja, hogy jó volna a dohánypajtaórt valamely löfegyverrel ellátni, amellyel elriaszthatná az éjjel járó dohánytolvajokat. Burger István elővesz az íróasztala fiókjából egy rozsdás revolvert, és átnyújtja a praxinak. Az piszkálni kezdi a revolvert, amely hirtelen eldörren, és a golyó Burger István hasába fűrődik. Homokfutóba rakják a megsebesült uraságot - nem pedig szénásszekérre, amely ebben az esetben kellett volna -, és beszállítják a nyíregyházi kórházba. Az orvosok megvizsgálják a sebet, látják, hogy a sebesült menthetetlen, a golyó keresztülfúrta a beleket.

Burger István jókedvű, eszméleténél van, a legnagyobb pontossággal mondja tollba a kiszálló vizsgálóbírónak, hogyan történt a szerencsétlenség, egyúttal eskü alatt vallja, hogy írnoka ártatlanságáról meg van győződve.

- Miért tette volna? Az én kenyéremet ette. Kívánom, hogy a haja szála se görbüljön meg.

A vizsgálóbíró után belépett a kórházi szobába a vén Somogyi Gyula, most már nyíregyházi közjegyző, aki valamikor régen a Jeremiás végrendelkezését is pennájára vette. Most ugyanazzal a pennával megjelent az unoka halálos ágya mellett, hogy a Burger-vagyon sorsát tovább

igazítsa. Jobban tudta ő, mint maga a tulajdonos, hogy mennyi hagyatékról kell rendelkezni a haldoklónak.

- Híres arany cigarettatárcáimat három nyíregyházi barátomnak, Juhász Sándornak, Bencs Kálmánnak és Lakner Ödönnek hagyom egyenlő részekben.

A jóbarátok ott virrasztottak a szomszédos szobában. A közbíró értesíti őket a haldokló kívánságáról. A három úriember egyhangúan kijelenti, hogy nem reflektálnak Burger István hagyatékára, sőt tiltakoznak ellene. Hagyja másokra...

- Jól van - felel a haldokló -, írjanak tehát új végrendekezést.

Darab ideig szótlanul feküdt, csendesen gondolkozott, aztán a közbíró kezére tette a kezét:

- Mondja meg igaz lelkére, Somogyi úr, igaz az a legenda, hogy a nagyapám, Burger Jeremiás jótékony célra akarta hagyni a vagyonát?

- Igaz - felelt becsülettel a közbíró.

- Nos, hát megvalósítom én azt, ami a nagyapámnak nem sikerült. Nekem nincs családom, nincs gyermekem, könnyen megtehetem szándékomat.

És ezután tiszta fejjel, nyugodt hangon rendelkezett, hogy 1500 holdas birtokát, nyíregyházi házát és egyéb vagyoni értékeit alapítvány formájában felerészben Nyíregyháza városának, egynegyed részben a zsidó hitközségnek, egynegyed részben pedig a zsidó szentegyletnek hagyományozta.

A végrendelet alá az 1920-as évszám került. A haldokló estére kiszenvedett.

Így lett jótékony alapítvány abból a nagy Burger-vagyonból, amelyről országszerte legendák szólnak.

A nyíregyházai ember pedig - most már mindenki előtt jól megérthető okból - nem ismerte azt az antiszemitizmust, amely az utóbbi években elragadósodott Magyarországon.

(1924)

PESTI EMBER NYÁRI ÁLMAI

- Mit álmódott, Krúdy úr? - kérdé reggelenként az óbudai harangozó, amikor rágyújt az első versre.

Hát én csak rendben volnék az álmaimmal, mert nem fojtogatnak, nem zokogtatnak már évek óta - de vajon mit álmodik itt - szerte Pesten az a sok ember így nyári éjszakán? Megkérdem a mindentudó barátomat, és ő így felel:

- Hát mostanában sokat álmodnak azzal a nagy ázsiai hegygel, a Gaurizankár testvérével, amely a Himalája közepéből szökken az égboltozat felé. Mount Everestnek hívják őt, és sok pesti ember fáradozik az elérhetetlen csúcs megmászásával, miután ez az angol expedíciónak sem sikerült. Mert voltaképpen mindnyájan turisták vagyunk a nyári napok jöttével, akár viseltünk kalapunk mellett plébából való havasi gyopárt, amely a Magyar Turista Egyesület népszerű jelvénye volt, akár pedig egyesületi engedély nélkül mászkáltunk a balatoni tájak Lavotta-hangú országútain, a tatrai hegyek észbontó határain, ahonnan egy sziklacsúcsról pontosan obszerválhatta a turista, hogyan festik arcukat reggelenként a határon túl eső kis fürdőhelyeken a lengyel asszonyságok... De az igazi turista talált itt Pesten is tennivalót magának. A budai hegyek között elhányt újságpapírosokból meg lehetett állapítani, hogy rántott csirkét vagy hideg kacsacombot fogyasztottak-e a hegymászók, és körülbelül mely napokban vették errefelé égbetörő útjukat?

- Álmodnak messzi kiskorcsmák lugasaival, ahová látszólag csak azért tért be a vándorlegény, hogy nevének kezdőbetűit felfirkantsa az újonnan gyalult padra, amelynek a sajátossága miatt nagy híre ment az összes kutyagolók között; ahova állítólag minden különösebb célzatosság nélkül mentek kézenfogva a szerelmesek, talán csak azért, hogy a nagybajszú, vén bormérőtől meghallják, hogy várható-e eső a nap folyamán; ahová úgy szökött el Pestről valaha a polgár, hogy egész rongyos, megunt életét a városban felejtette, mint az ócska ruhát, és igyekezett új dalokat, magatartásokat, kedveket, hangulatokat felfedezni fák levelezéseiből, mezei virágok üzeneteiből, kugligolyók döngéséből és új barátok hosszadalmas előadásaiból; ahová ártatlanságával szökött a rózsaszínű nyári lány, kacér tetszelgésével a megkörnyékezett menyecske, fiatalkori ábrándokkal a paradicsom-érett asszonyság; ahová azért jártak a bütyköslábú pesti írkokok, hogy végre egy árok partján lehúzhassák a cipőjüket...

- Álmodnak az erdők titokzatos ösvényeivel, amelyeken átszalad néha a megzavarodott nyúl, a kolostori neveltségű őzgida; ahol a téli baráttal, a kékmellényes cinkével megint találkozhatunk; ahol az is szívből dalolni kezd, aki egyéb alkalommal csak a pesti ház mesternével szokott véleményt cserélni; ahol alkony jöttével a fatörzsek alakjai felveszik amaz öregemberek képmásait, akiket gyermekkorunkban ismertünk; a fűben megleljük első kedvesünk heverésző nyomát; a völgyből az álombéli zöld vadász kürtjelét halljuk; a sűrűben vadak, rablók vagy tiltott szerelmesek lépteit véljük felfedezni; ahol a csúnyákat megvigasztalja az erdei sötétség testi hibájuk miatt; ahol darab időre a derekán felejtí az öngyilkosjelölt nadrágszíját, amelyre éppen felkötni készült magát...

- Álmodnak: szép idővel, jó egészséggel, vadgalamb szerelmével, szép asszony tejével, jó asszony kenyerével.

(1924)

MI, RÉGI MAGYAROK

Mind gyakrabban hallani...

Miután a királyok nem osztogatják a nemesi kutyabőröket, az emberek maguk nemesítik magukat a múltjukkal, az életkorukkal, az itten való tartózkodásukkal, a messzi évtizedekre való emlékezésükkel...

Mi, régi magyarok - mondjuk -, emlékezünk Tisza Kálmánra és fiakeresére, Schneiderre... Emlékszünk Bánffy Dezsőre és arra a hallatlan dicsőséges napra, amikor Szilagyi Dezső olyan önérzetes szavakkal köszöntötte Ferenc Józsefet a nemzet ezeréves ünnepén, amilyen önérzetes szavak Rákóczi Ferenc óta nem hagyták el magyar ember ajkát... Mi emlékszünk ama régi Szabolcs megyei úriemberre, bizonyos Kállay Andrisra, aki a Nyírségben utazgató Albrecht főhercegnek arra a kérdésére, hogy „mióta laknak itt?” - csendesen azt felelte: „Ezer éve, fenség, amikor a fenség ősei még kecskepásztorok se voltak.” Mi emlékszünk ama Jókai-legendára, amely szerint a költőt *bárónak* tette meg Ferenc József, de Jókai nem vette igénybe a rangot. Mi emlékszünk ama csodálatos öntudatossága tanfelügyelőkre, akik bizonyos szolgálati esztendőket betöltése után királyi tanácsosok lettek; emlékszünk a Ferenc József rendjel fokozataira; a nagyszerű szalonkabátokra, amelyeket negyvenéves korán túl a legtöbb úriember viselt Magyarországon; a cylinderkalapokra, amelyet vasárnaponként vidéken is viseltek; ama régi tekintetes úrra, aki csendesen, de alaposan lenézte a nagyságos urat; a fantasztikus névmagyarosításokra, amelyeken nevetett egy egész generáció; a minden magyarban ágaskodó büszkeségre, amellyel Széchenyijét a „legnagyobb”-nak, királyát a „legelsőnek” nevezte; a Hentzi-szobor felrobbantására, amikor a petárda akkorát durrant, hogy azt Bécsben is meg kellett hallani; a régi ellenzéki követek szónoklataira, akik mindig olyan módon álltak a sarkukon a Sándor utcában, mintha valahol a karzaton Ferenc József is hallgatná a mondanivalójukat...

„Mi, régi magyarok!”

...Soha ilyen keletje nem volt a réginek, az ónak, az elmúlt dolgoknak, mikor ismét egy szomorú évfordulóra emlékezünk, a *tíz év előttire*. Csak egy arasznyi az idő, amely azóta elmúlt, mégis úgy érezzük, mintha századok sziklái, porai temették volna el. A holt katonák még a régi Osztrák-Magyar Monarchia kék bakanadrágjaiban vagy „vörös ördög” egyenruhájában fekszenek vigyázzállásban a föld alatt. Még fülünkben a nóták, amellyel a hosszú katonai vonatok elrohantak Szerbia felé. Még tegnapi az Erzsébet körúti mámor a hadüzenet napján; még látjuk magunk előtt ama felejthetetlen este utcai alakjait, a rajongókat és svindlereket, örömkben sírva fakadó úriasszonyokat és táncoló pincérek, akiknek azóta a lábukat ellőtték. Még veszettül, bolondul jár a feje tetején az emlékezet ama régi nap árnyékai körül, amikor a nemzet ezereztendős múltját dobta kockára... És most tíz év elmúltával szinte szégyelljük, hogy emlékezetünk csak idáig terjed. Tovább, messzebb, mélyebbre akarunk haladni múlt időbe, amikor még azt sem tudtuk, hogy háború is van a világon.

(1924)

PODMANICZKY FRIGYES SZAKÁLLA

Bizonyos szempontokból szerencsés embernek kell magamat mondanom: végigéltem a tizenkilencedik századnak csaknem valamennyi szakálldivatját. Igaz, hogy magam, legfiatalabb ember koromban sem viseltem több szakállt, mint Byron vagy Puskin Sándor valamely arc képein látható, de ez a kis szakáll is elegendő volt ahhoz, hogy részesévé lehessenek annak a nagy férfiegyüttesnek, amely a múlt században a szakállával is csinált politikát, közvéleményt, divatot; a szakállával tartott tekintélyt, nemességet és fensőbbiséget; a szakállával vallott szerelmet, és megengedte, hogy babonás kedvese a szakállából vágjon ki néhány szálat, ha útra ment...

Én láttam azokat a szakállakat, amelyeket Haynau tiszteletére viseltek a gutgesinntek Magyarországon még akkor is darab ideig, amikor a londoni serfőző legények (a magyar emigránsok uszítására) helybenhagyták a császári hadak egykori magyarországi táborszernagyát. A vérbeli császári hivatalnok Magyarországon azon körülményt, amelyik szerint nem nyugszik bele az idők fordulásába, és várja Haynau visszatérését, azzal fejezte ki, hogy szakállát arca két oldalán lomposan, hosszan, farok módjára növekedni hagyta. Ilyen szakálluk volt azoknak az öreguraknak, akik a budai sétatereken üldögélve szidták a világot.

Láttam a Kossuth-szakáll divatját, amely nehezen kezelhetőségével némileg szimbólum is volt, mint akár a kurucos, fonott hajviselet a fejedelem hajdúinak elmúlása után. A Kossuth-szakállas férfiről nyomban meg lehetett állapítani, hogy ambíciói közé nem tartozik az a cél, hogy valaha udvari bálon is megjelenhessen. Mellőzés, néha még üldözés is járt ezzel a szakállviselettel, de még papok is viselték, például a lengyel határszélen, a podolini magyar piaristák, ahova ritkán jött látogatóba felettes hatóság. És akkor is azt mondhatták a szerzetesek, hogy a szűk, kemény papi gallér miatt nem tudják nyakukról leberetváltatni a szőrzetet.

Hát a tiszaezlári zsidók szakállaira, amelyek esztendőkön át lázban tartották Magyarországot, ki ne emlékeznék az elmúlt másfél emberöltő után? Rángatta, tépte, sőt lehetőleg meggyújtotta ezeket a vörösesbarna vagy fehérrel tarkázott sakterszakállakat az akkori ifjúság. Ezzel a szakállviselettel valóban középkorias üldöztetés, megvetés, gúny és kudarc járt, mégis akadtak fanatikusai ennek a szakállnak is. Napközben letakarták kaftánjaikkal az áruló szakállat viselőik, de az éj óraiban makacsul meglobogtatták, mint valamely régi, romantikus operában.

Ne felejtsük el Garibaldi szakállát, amelyből egy-egy szálat hitelesítő pecséttel papírlapra ragasztva árultak valaha Magyarországon, mint akárcsak ugyanennek a Garibaldinak vászonrongyba itatott vércseppjét, ahol a jelzőtinta pontosan mutatta a napot, mikor hullatta véré az olasz szabadsághős. A Garibaldi-szakállnak a maga idejében csaknem olyan pártja volt Magyarországon, mint a Kossuth-szakállnak. A nők álmaikban Garibaldi-szakállas harcosokat láttak a kertek alatt bujdokolni; Pesten jó darab ideig beszéltek arról a bátor borbélyról, aki üzleti cégtáblájára egy Garibaldi-szakállas urat mert kifesteni.

De ne felejtkezzünk meg az úgynevezett Petőfi-szakállról sem, amely szakállforma a múlt században határozott költői hajlandóságot jelentett a hazafias költészet felé. De ez a szakálldivat nem fejlődött ki a maga teljességében, mert a múlt században még úgy tudjuk, hogy nem maradt hiteles arckép Petőfi után. Tudniillik az a sok „jóbarát”, „honvédbajtárs” és „szemtanú”, aki évtizedeken át nyilatkozott a szabadságharcról és Petőfiről a Kolozsvárott megjelent 1848-49-iki honvédujságban (Kuszkó szerkesztésében), ebben az időben úgy összekeverte a költő külsejéről fennmaradott emlékeket, hogy néha már a költő barátja, Jókai Mór sem tudta, mi is az igazság. A Petőfi-szakáll tehát sohasem lett hitelesítve, mint akár a

kerecsen ősmagyar szakáll sem, amilyent például Szemere Miklós viselt, amiért a módos úriember tisztelői és tányérnyalói Huba-szakállnak nevezték el ezt a szakállformát. Ugyancsak nem jött erősebb lendületbe Magyarországon se a Henry IV., se a Bonaparte-szakáll, mert ezeket eredeti állapotukban csak Franciaországban viselték.

E kis áttekintés után elérhetünk végre a gyönyörű elmúlt századnak ahhoz a korszakához, mikor az úriember, aki valamire vinni akarta ebben az országban: Ferenc József-szakállt nevelt, ápolt, köztisztelteben viselt, úgyhogy nem is lehetett valami nagyon csodálkozni afelett, ha idővel a szakáll környékére valamely ordó vagy rendjelszalag került.

Ferenc József fiatakorában vörössesszőke volt, és általában kisebb arca volt, mint a legtöbb Habsburgnak, aki a múlt idők messziségeiből manapság is dupla arcával kér magának protenciót. A Lipótok és Ferdinándok a történelmi arcképeken már arcukban is hatalmasabbak közönséges emberfiánál. Ellenben Ferenc Józsefnek normális, így habsburgi szempontból kisebb arca volt, mint amellyel egy nagy birodalom minden méltóságát kifejezni lehetne. Ki volt az a nevezetes udvari fodrász, aki az úgynevezett császárszakállt kifundálta, annak felkutatását rábízom a szakemberekre. (Én szép, komoly, Batthyány Lajos szakállú magyar emberek között nőttem fel; soha se tudtam lelkesedni a császárszakállért.)

Csak annyi bizonyos, hogy a vörössesszőke fiatalember, aki az ötvenes évek elején négylovas hintón vágtat végig az Alföldön, hogy kitanulmányozza a muszka vassal letiport országát, az akkori emberek emlékezése szerint ritkás, alig látható oldalszakállt és apró bajuszkát visel; míg az a férfiú, aki Szent István vállas palástjában térdepel az esztergomi hercegrímás előtt, hogy az Magyarország apostoli királyává koronázza, az akkori emlékek szerint tömött, de nem túl hosszú, barna pofaszakállt visel. Ez az újmódi szakállviselet leend a következő farsangon közbámulat tárgya a pesti Iparosok Bálján, ahol Andrassy Gyula forgatja a pesti polgárasszonyokat, és a Redout előtt várakozó udvari fogatok lakájain és kocsisain már a künn-szorult misera plebs is tanulmányozhatja az új szakálldivatot. Nem is terjed darab ideig tovább a divat az udvari környezetnél, a rokonságnál és a cselédségnél, de minduntalan edesebb lesz az az udvari levegő, amelyet a bécsi Hofburgból vagy a budai várkastélyból sodorgat a szél Magyarország felé. Erzsébet királyné nagyban hozzájárul a császári ház pesti népszerűsítéséhez, midőn egy nyarat a városmajori Kochmeister-féle villában tölt köhögős kisgyermekével, és a budai Vérmező mentén gyalog teszi meg az utat a Várból a villába, hogy minden asszonyság szemügyre vehesse ruháinak szabását.

Legelőbb persze az asszonyok kezdik utánozni Erzsébet frufruit, testhez álló derekait, hosszú, egyenes szoknyáit. Különösen azok a nők kapják fel az új divatot, akiknek a királynéhoz hasonló termetük van. Karcsúk, magasdadak...

No, ha már asszonyok felejtgetni kezdik a koronázás előtti eseményeket, akkor a papucs alatt tartott férfiaknak se lehet szemükre hányni, hogy mind hosszasabban tanulmányozzák borotválótükrükben mezítelen vagy szőrös arcukat: hogyan is festene fizimiskájukon az új, fejedelmi szakálldivat? Természetesen legelőször azok a férfiak kapják fel az új szakálldivatot, akik 48-ban Kossuth-szakállt, 49-ben Haynau-szakállt is viseltek, majd végigpróbálják minden hivatalfőnök szakállviseletét, hogy végül a koronázás után végérvényesen megállapodjanak ezentűli szakállviseletükben: a Ferenc József-szakállban. A stréberek után mindig igazodni szoktak, mert az emberek érzik, hogy ezek tudják legjobban a dörgést. Öreg katonatisztek, akik szeretnének elhelyezkedni az alakuló honvédség zászlói alatt, hamarosan császárszakállt növesztenek; nemkülönben a nyugdíj felé evező hivatalnokok, akik darab ideig még szolgálni szeretnének a szakálluk révén. Néhány császárszakállasnak sikerül is bizonyos hivatali pozícióra szett tenni, mire aztán megindul a pesti fodorítótermekben, valamint a vidéki officinákban a szakállrok átalakításának a művelete. De nem elég gyors a figarók keze, hogy mindenki révbe

érkezessen az új rezsimben. A Kossuth-, Batthyány- és Garibaldi-szakálloknak a nyomát még láthatatlanul is viseli sok megbízhatatlan arc. Ezért aztán némelyek hiába növeltek állukra szép Ferenc József-szakállakat, hivatalhoz nem juthattak.

Csak a szakáll maradt meg az idők változásából.

Ám ezek az első foglalásból (a koronázás korából) való szakállak, akár értek el sikert az életben, akár hervadoztak a mellőztetéstől: apránként elmentek a Kerepesi úti vagy a budai temetőkhöz, legfeljebb néhány bús családi fotográfia emlékezik vissza a családfő egykori kísérletezéseiről. Az első úttörők nyomába következő császárszakáll regiment volt az igazi, amely aztán Magyarországot körülbelül a hetvenes évektől a világháborús bukásig kormányozta, vezérelte. Neki értek a rendjelek az udvari ékszerárban, az ő kedvéért találták ki a bankelnökségeket, a biztosító társaságokat az ő indítványukra alapították, a főispáni székekből az ő lojális szavaik hangzottak, a portré-festők megtanulták, hogy csak olyan képekkel érhetnek el sikert, amely császárszakállas urat ábrázol.

Hősünk, Podmaniczky Frigyes, a császárszakállnak ebből a dicsőséges korszakából való, amikor ez a szakáll szinte egyeduralmat élvezett az országban, a legszilajabb Kossuth-szakállak is megfehéredtek.

Hiszen megőszültek az uralkodóval együtt a Ferenc József-szakállak is, de milyen realisabb, komótosabb állapot volt együtt őszülni, kopaszodni a körmöcbányai pénzverde által is egyetlennek ismert képmással magyarhonban, mint például együtt öregedni a turini remetével, aki öregségére már nem is viselt szakállt, csak reszketős leveleit írogatta, amelyekre mind kevesebben hallgattak! Az a kétfelé nevelt, sűrűg növekedő császárszakáll volt az állandóság, a biztosság, a gondtalanság szimbóluma úgy az ezüstforinton, mint az emberi életben! Császárszakállt növelt az a levélhordó, aki például arra pályázott, hogy becsülettel töltött, bizonyos számú szolgálati esztendő után megtegyék pénzeslevélhordónak. De ugyanilyen szakállt eresztett a politikus is, aki pályája érdekében a legkisebb fáradtságnak tartotta a szakállával való mindennapi bibelődést. Podmaniczky Frigyes öreg, kövér komornyikja, aki többnyire a Fehér Hattyú szálloda fénymázás, ugyancsak testes szobapincérével beszélgetett a kapualjban, amíg gazdája visszaérkezik a szemközt lévő Pannónia télikertjéből, az ebédelésből, sokat tudna mesélni arról, hogy mennyi gondja volt Podmaniczky szakállával, hogy azt talán a legszebbnek lehetett mondani Magyarországon a Ferenc József után!

Ott támasztatta a falat az öreg, kövér komornyik a Fehér Hattyúnál, holott Podmaniczky Frigyes nem szerette, ha őreá vigyáznak még a forgalmas Kerepesi úti átkelésnél sem. Makacs ember volt, nem akart megöregedni még akkor sem, amikor jóformán járni is alig tudott. Regényhős volt a magáért regényeiből, férfi, aki mindvégig férfi akart maradni.

Pedig ezek az átkelések a Kerepesi út egyik oldaláról a Kerepesi út másik oldalára nem voltak olyan könnyű dolgok, amelyre bárki vállalkoznék a Podmaniczky Frigyes járóképességével. Amíg csak a lóvasút ment erre a Ludoviceumhoz vagy a kőbányai sertéshizlalóhoz, addig csak túlkölt és lassított a régi lóvasúti kocsis, aki rövidesen megszokta a kockás ruházatú, magas-termetű, gombakalapot vagy szürke cilindert viselő öregurat tipegő, de nem minden méltóság nélküli léptekkel átbállagni látni az úttesten. A pesti komfortáblis, pláne, ha huzamosabb idő óta hajtott a beltelkeken, névszerint is ismerte a rózsaszínűre beretvált állú, fehérszakállas, tarkainges (amely ingbe gyakran voltak lovaglőostorok és zsokésapkák mintázva), gombos, betétes, lapossarkú cipőt viselő, merev tartású öregurat, aki a Fehér Hattyútól a Pannóniáig áthalad - hogyne lassított volna a Kerepesi úti kocsihajszában! De még mindig ott voltak a falusi kocsik, melyek után még komondor szaladt a pesti kiránduláskor; a vidéki bricskák, amelyeken a falusi honoráciornék fejkendősen ültek ugyan, de a kendőre már kalapot tettek; a

nagy kereken tovaigyekvő vasparipások, akiket a köznyelv „őrült köszörűsök”-nek nevezett: ezek mind veszedelemmel, felborulással vagy elgázolással fenyegették az úttest közepén is apró, egyforma léptekkel ballagó bárót, aki még akkor sem gyorsított, ha történetesen ökörcsordákat, tehéngulyákat hajtottak a falusi kanászok a régi Kerepesi úton; elől haladt a botosispán, annak ispán létére kell annyi eszének lenni, hogy tudja Podmaniczky Frigyes szokását, a lassú járást.

A báró messzire látható, hatalmas Ferenc József-szakálla megtette a magáét, úgy a városi kocsisok, mint a falusi hajtók előtt.

A Kerepesi út aszfaltja akkor is magasabban volt, mint a kocsit, de ide már csak fellépett a báró, mert a lépcsőjárást a régi szabadelvű klubban is kultiválta. A gyalogjárón nem történetelt nagyobb szerencsétlenség, senki se lépett a kockásruházatú öregúr lábára, a Pannónia előtt állongott Stecc, az ismerős hordár, valamint szalvétájával hessegetve a legyeket, kipillantott a kapun Pelcmann úr, a vendéglős is, ha késlekedett megjelenésével mindennapi vendége. Glück Frigyes, aki a bizottsági tagokkal néha fogadója előtt álldogálva beszélte meg a városi ügyeket, ugyancsak bevárta a kapu előtt a bárót, ha tipegni látta a Kerepesi úton.

Szép világ volt! A legszebb pesti császárszakáll messzire kivilágított az egyéb szakállak közül. Tisztelet, respektus, patríciusoknak kijáró ragaszkodás környékezte ezt a szakállt még a Pannóniában is, ahol a hajnalban érkezett vidéki vendégek már fertály tizenkettőkor verni kezdték a késfokkal a pohár oldalát, veszekedtek a pincérekkel a késlekedő ebéd miatt. A fogvájókat saját penicillusaikkal vagy szarvasagancsos vadászskéseikkel már ebéd előtt kifáragták ezek a vidéki vendégek; nem törődtek ezek se istennel, se emberrel, ha arról volt szó, hogy várva várt húslevesükhöz („zöldséggel, Mitrovác úr!”), velőcsontukhoz, csontos, félkövér marhahúsukhoz jussanak; de még ők is abban hagyták a szalvéta megkötését a fülük mögött, midőn a nevezetes császárszakáll feltűnt az üvegajtóban.

- Megjött Podmaniczky! - mondogatták felélénkülve még azok is, akik odáig a legnagyobb fejtörésben voltak ama kérdés fölött, hogy vajon paradicsommártással vagy ecetes tormával egyék majd a szaftos bordáshúst. Mégis inkább paradicsommal... De megjött Podmaniczky, egy darab időre feledésbe mentek a konyha gyönyörei. (A legenda szerint a nagyehető Szűcs Pátri, aki a fogadóban lakó Szemere Miklós vendégszeretetéből egyszer itt ebédelt, úgy elbáméskodott Podmaniczky Frigyesnek egy tarkakockás kabátján, amelynek a mintáját külön szőtték Csehországban a báró számára, hogy elfelejtett fiatal hagymát rendelni a főtthús mellé, pedig erről a szokásáról nemigen szokott lemondani.)

A bárónak külön asztala volt a télikert jobbkez felől eső sarkában. Kis asztal volt, de egyedül - mindig egyedül ebédelt - kényelmesen elfért mellette. Többnyire főzelékféléket kanalizott, csirkemelleket majszolt, édestésztákat csemcegett. Az öreg pincér, aki kiszolgálta, oly fontoskodással járt körülötte, mintha az ő munkájától függne Magyarország legközelebbi sorsa. A rózsaszínű kopaszságú báró - akinek ez az egészséges kopaszsága nagyban hasonlított Ferenc Józseféhez - egykedvűen evett, lerázván magáról mindenféle kíváncsi pillantásokat, Selters-vizet töltögetett, és ebéd után csendesen elbóbiskolt, akár volt vásár Pesten, akár nem.

...Sokszor elnézegettem ezt a bóbiskoló császárszakállt, amely még ilyenkor is olyan tiszteletet tudott gerjeszteni maga körül, hogy a közelben ebédelő vidéki asszonyságok és karmazsinarcú kisasszonyok halkabban beszéltek meg tegnap esti, népszínházi élményüket, még a férfiak sem disputáltak a szokásos hévvel a gyapjú áráról, valamint a mezőgazdasági gyártmányok minőségéről. A gyermekeket kiküldték az étteremből, hogy a hallban Béla portás mulattassa őket. Mindenki csendesebb volt ebéd után a télikertben, amikor a szabadelvű párt elnöke a sarokban bóbiskolt. Mélyen elmerülve figyeltem én is az egykori regényíró, *A kékszeműveges*

hölgy, Az alföldi vadászok tanyáján és egyéb regények szerzőjét, aki ilyen sokra vitte a regényírással.

Vajon gondol-e néha arra, hogy fiatakorában regényíró volt? - kérdeztem magamban a tekintélyes, nagyszerű, politikai dicsőségektől övezett öregurat szemlélve.

Gondolt rá.

De erről majd máskor írok.

(1924)

AZ ŐSZ KÜLÖNÖS HANGJAI

Nem tudom, hogy jár-e még estenden a pincéből jövet az avasi temetőn keresztül az a bizonyos miskolci csizmadia, akivel így ősz felé az történt, hogy lehullott gally akadt a százgalléros köpenyegének a szélébe, amely száraz faágnak a csörgését, a zörgését a pincelátogató esti ember a temetőbeli kísértetek hangjainak vélelmezte, mire úgy megijedt, hogy lélekszakadva futamodott hazáig, a száraz gally pedig mindenütt a nyomában a köpenyegbe kapaszkodva, amíg a jó csizmadia összerogyott... Mért nem dobta le nyakából a csizmadia a köpenyegét? - kérdezné a mai mesehallgató gyermek; ámde nekünk, régi felnőtteknek sohasem jutott eszünkbe ez a bölcs megoldás, mert azt hittük, hogy köpenyegünkben éppen úgy nem bújhatunk ki, mint ahogy nem bújhatunk ki a bőrünkben - más szóval összerogyásunkig, halálunkig ragaszkodnunk kell mindenhez, amivel a világra jöttünk, a kabáthoz és a süveghez éppen úgy, mint a szívünkhöz és lelkünkhöz.

Ezért ne csodáld, nyájas olvasó, hogy így ősz felé eszembe jut a száraz falomb, amely kísérteties hangjaival ott csörög, ott zörög mindnyájunknak a sarkában. Hiszen ez időben kezdik el mesemondásaikat mások is, akik például tavasszal még gyermekek voltak, de most már annyi élettapasztalatuk van, hogy regélni tudnak... Így hangja támad az érett mákfajának; vén betyár módjára, megtérően sóhajtozik a kincsétől megfosztott kukoricás; dirmeg-dörmög a dió, amikor azokat a hosszú dióverőket meglátja az emberek kezében; a hulldogáló vadgesztenye célbaveszi a fennhéjázó orrokat is... De túlvilági hangja kezd lenni a néhanapján bedúdolgató szélnek, mintha valami lelket látott volna ólálkodni a kémény körül; az országutak távolában pergő kocsikerekek hangjai megannyi búcsúzkodó szavakkal szállnak felénk egy végleg eltávozó kedves vendég ajkáról, valami elkezd csörögni az esőcsatornában, egyelőre csak száraz falevelek, amelyek a szél előtt ott elbújnak, de mi már ijedtünkben azt képzeljük, hogy megérkezett a végevárhatatlan őszi eső... Ámde esténként már a házak is kezdenek beszélgetni egymás között valamely titokzatos dolgokról, mint ahogy az öregasszonyok tárgyalják meg egymás között a különböző betegségeiket és orvosságaikat; a házak pedig ugyanakkor fogyatékoságaikról, hiányosságairól, üresen maradt pincéikről, kamráikról, gondterhes léptek alatt nyöszörgő padlóikról, kísértetjárta padlásaikról beszélgetnek...

De mindezen hangok között legsajátosabb hangja van a hervadtan lehullott falombnak, amely lábunkba kapaszkodik, mintha megállítani akarna céltalan járás-kelésünkben. Tud ez a falomb eltévedt gyermek módjára panaszosan sírni, hogy a rideg szív megáll, de ugyanez az árva gally varázsvessző módjára eltünteti a mosolyt azoknak az arcáról, akik mindig csak nevetni szoktak. Tud lenni karmesteri pálca a trombitászenekar élén, amikor legkedvesebb halottainkat kísérjük a temetőbe; de öregségünk mankója is, amelyre támaszkodva majd sírunk felé tántorgunk. Tud kalapács módjára viselkedni a helyen, ahová legbúsabb emlékeinket befalaztuk, hogy felébressze a régen holtnak hitt fájdalokat, palackba zárt szenvedés szellemeket, elfelejtett, keserves nótákat... Ugyanez az őszi falomb gúnyolódik is velünk sokféle kitűzött céljaink felett, amelyekért egykor nem lett volna elég drága az életünk sem; de vén bölcs módjára sarkunkból ránk mordul, amikor megint csak tovább akarnánk futamodni olyan állomások felé, ahol éppen olyan savanyú a lőre, fekete a kenyér, mint azokon a stációikon, amelyeket már eddig bejártunk... Őszi falomb, menj a sarkomból, mert nem akarom még másvilágias hangjaidat megérteni.

(1924)

A PESTI KOSZT

Szidták, talán még most is szidják ökelmét azok a vidéki és pesti háziasszonyok, akik maguk állnak oda a tűzhelyhez, a kenyereskemencéhez, a kamara polcához, a zöldségesverem ajtajához és a pince gádoorába. Azt mondják róla, hogy megrövidítője, elkeserítője az életnek, nem ismeri azt a bizonyos jó *családi ízt*, amelynek benne kell lenni minden étel zamatában, a gulyás fűszerében, az egyszerű pörkölt savában, a húsleves párolgásában, a házi kenyér omlósságában. Nem ismeri a szűz, tiszta zsírt, amelyet szellős, árnyas kamrákban tartanak a vidéki házaknál; nem tudja a barackfa paraszát, amely a legjobb bizonyos rostonsülték elkészítéséhez, sem az akácfa hevesen szeretkező lángját, amely nélkül frissensült nem képzelhető; de még csak a szőlővenyige magasra röppenő lángnyelvét sem, amely így szüret táján azért van, hogy felvidámosítsa a legzártabb szíveket, és megfőzze a feketekávé, amely nélkülözhetetlen a zsíros kosztok után.

De nem ismeri még a vásári lacikonyhák és egyéb duttyánok messziről jeladó kék füstoszlopát sem, amely a vásárban irányítja azokat, akik jó vásárt csináltak, valamint azokat is, akik megégtek valamely rossz vásár következtében - hogyan ismerhetné hát azokat a szívderítő, jókívánságokkal teli ízeket, amelyek ilyen helyeken feltalálhatók? Nem győzi már követni az úgynevezett háborús szakácskönyvet sem, amelyet a németek találtak ki, mikor szorulni kezdett a kapcájuk, amelyet mi is kénytelen-kelletlen követtünk, amikor nagyhangú emberek kiadták a jelszót, hogy csak akkor nyerhető meg a háború, ha testileg lekoplaljuk, pedig az ország belsejében mindig akadt volna még ennivaló... Hogy a régi szakácskönyvek bőséges utasításairól, kincses feladatairól, két kézzel pazarló tudományairól ne is beszéljünk. A lelkek lassan csak megnyugodnak a háború elmúltával, beforrnak a sebek, de hajh, a konyhák tűzhelyein még mindig azok az elégedetlen, dühös kezek tologatják a karikákat, melyek itt görcsössé elkeseredtek.

A kacsák még mindig nem az elhízottságtól bicegnek a pesti konyhán, hanem azért, mert ilyen döcögő járással jöttek a világra. A kakasok már évek óta lemondtak arról a nobilis divatról, hogy a vicces embereket megkukorékoltassák, amikor levesestál fedele alatt az asztalra helyezik őket, hogy utoljára nézzenek majd körül ebben a szép világban. A Bécs felől érkező utasok már híret hozták, hogy az egykori császárváros fogadóiban ismét mindenféle különösebb ceremónia nélkül hozza a pincér azokat a világhírű marhahúsokat, amelyeket a magyar pusztákról hajtanak fel. De itt nálunk még mindig ritka olvasmány az újságban az a békebeli hirdetés, amely disznótoros vacsorára, libamáj pástétomra s egyéb jókra invitálná meg a városban járatlan idegent.

Igaz, hogy még meleg napok járnak, a szőlőhegyeken szálladoznak azok a füstök, amelyek a vidám vendégsereget, valamint a szabadban főtt ételeket jelentik, pirosuló levélzetű, külső korcsmai verandáikon nézik pirosuló borukat a szerelmesek, akik nagyon szeretnek ily messzi verandákon helyet foglalni. Igénytelen, a nyárból itt felejtkezett csárdákban hallgatja még napos időjárás esetén a telivér pesti ember is a légynek azt a különös, őszi dongását, amellyel búcsúdálát előadja, de már esténként előkíváncsoznak a nők ékszerei, hogy másvilágias nyelvükkel megsegítsék a szépséget, vagy a szellemet annak dicséretében; szárnyuk nő az estélyi ruháknak, uralkodói rangra vágyakoznak a színházi köpenyegek. Ilyen körülmények között nem lehet csodálkozni azon sem, hogy a sok nélkülözésen átsanyargatott gyomor is jó jelt ad remeteségében, és beleszól a maga követelő hangján az éledező őszi szezonba:

- Hol kapni a legjobb kosztot Pesten? Hol felejtették el leghamarabb a háborút? Hol mérik azokat a gyönyöröket, amelyek bizonyos életkorban a szerelem mámoránál is üdvösebbek, célravezetőbbek? Hol szunnyasztja a konyha tündére a maga csodatevő kanalával a sebeket, amelyeket bőven osztogat az élet, bár azt mondják, hogy már elmúlt a háború? Hol üldögél békebeli harmóniában az a bizonyos pesti Pali, akiről azt szeretjük hinni, hogy a másik kabátjában van, holott őt mindnyájan magunkban hurcoljuk?... Hol lehet enni Pesten, amint a régi Pesten ettünk?

(1924)

AZ IFJÚSÁG VENDÉGFOGADÓJA

Ott volt, nem messzire a nagy Operától... A szende, égi Korcsma-csillag helyett vérvörös villamos lámpák döfték a pikájukat ereszeről az Andrássy út éjjeli bolyongói szemébe. Olcsó, pesti divatlapból kivágott női figurák lebbentek ki és be üvegajtáján, regényesség nélküli pesti kokottok, akiknek nevét és élettörténetét ismerte nemcsak a beavatott éjjeli hírlapíró, de az egyébként tájékozatlan vidéki fi is; néha egy néger nőszemély, aki bizonyára takarítónő volt azon a gőzhajón, amely Afrikából idáig hozta; máskor egy valódi francia sánzonett, akit nyilván kisépröztek egy kaszárnnyából az elzászi határon, mielőtt Pestre vette volna útját... Mégis tearózsa illatot éreztünk a levegőben, a szívünkben pedig nyöszörgő gitárhangokat, az agyvelőnkben mámorítóan szólalt meg az éjszakai verkli, amikor a vendégfogadó környékére értünk, amikor a Bazilikában már elütötte az éjfelet a toronyóra. Ez volt az ifjúság fogadója.

A *Beliczay*, ahová a legtöbb pesti öreg szerkesztő járt egykor élettapasztalat gyűjtése céljából, már kiment a divatból. A másik Andrássy úti éjjeli kávéházat az intellektuelek közül azok látogatták, akiket *cúgos cipősöknek* volt szokás nevezni, akik éjjelutánonkint feketekávé mellett mindenféle furcsa elméletekkel kínozták az asztalukhoz telepedett hölgyeket... (No hiszen, volt alkalma hallgatni Nietzschéről és Bölschéről másnap ébredés után az otthon gyanútlanul alvó pincérnek vagy népéneknek.) Majd reggel felé szerelemtől és bortól mámormentesen hagyták el a kávéházat. Ámde a vérmes éjszakázók, akiknek már a külső megjelenésén is látszott, hogy egy elmélet miatt soha az életben nem fogják felkötni magukat (legfeljebb egy repedtsarkú nőszemélyért), nagy garraal nyitottak be az ifjúság vendégfogadójába. Az itteni vendégek nagy része boldogtalan szerelem ellen egy ültő helyében megevett egy egész libamáját. Aki a megbolondulástól félt, kihozatott magának egy tál töltött káposztát. De a legtöbbje, az úgynevezett normális elem, amely azóta bizonyos mélabúval gondol a bőséges hajnali étkezésekre, főtt marhahúst vagy bablevest evett, csak a kényesebbek emelkedtek fel az aranyszínű tyúklevessig. Olcsó bort hordtak pataokban nekividámodott pincérek; a vendég megvethette a csizmasarkát a pádimentumon, és olyan kijelentéseket tehetett az akkori irodalomról, színművészetről, politikáról, hogy másnap talán maga is megijedt tőle.

Még az emberkerülő Ady is, aki darab ideig úgy húzódott meg Három Hollójában, mint valami erődítményben, ahonnan híveitől védve szidalmazhatta a világot, még a hosszúhajú dálnok is útrakelt, hogy körülnézzen a tanyán, ahol az érzelmes és forradalmár ifjúság, valamint az ingyenc és már eltávolodó illatokból tengő-lengő öregség friss táplálékot vett magához az élet örömeinek folytatásához. Olyan volt a pesti éjszakában ez a vendégfogadó, mint valami fűtőház egy nagyobb stáción, ahol felfrissítik a fáradt mozdonyokat. Sok nagy akarás töltődött meg itt új gőzzel a holnapi küzdelmekhez. Sok életkívánság nyert rövid kielégülést a helybeli táplálkozástól; és sok nekikeseredett dálnok, aki éjszaka már a Dunának vette útját, felejtgette a helybeli grófnők kedvessége folytán hűtelen hercegnőjét. Papok jöttek felhajtott kabátgallér alatt; színészek vásáros lármával, bajnokok, akik már mindenkit összeverték a pesti éjszakában, itt egymás között birkóznak hordósörnyi díjaikért; a tiltott gyönyör felé óvakodva lépegető polgárok, akik csak a családi tűzhelyen kívül voltak már fiatalok... De főként az az ifjúság, amely későbbben elesett vagy megrokkant a bekövetkező háborúban, számítja e vendégfogadótól a békebeli éveket... Úgy hallom, új naptár kezdődik.

(1924)

NAGYSÁGOSÚR BUGYELLÁRIS

- Istenein, csak egy tömött bugyellárist találnék - sóhajtott fel hajdanában a mesebeli szegényember.

Nem hiszem, hogy manapság a legtömöttebb bugyelláris tartalmán akár egy városi bundát vehetnél, amilyen volt a régi világban minden kávéházi főúrnak (mert kontóba ott maradt) vagy tanfelügyelőnek, mert ez volt az első lépcső a királyi tanácsosság felé.

Hány bugyellárisom volt életemben?

Néha álmomban látom azt a kopott kis diákbugyellárist, amelyet abban az időben levéltárcának neveztek, bár levelet nemigen volt szokás benne hordani. Annál inkább az első névjegyeket, valamint a kék egyforintosokat, amelyeket röviden *flőr*-nek neveztek: kisimítva, ráncalanítva, és amiért mindent lehetett körülbelül kapni, amit Magyarországon árultak. (A szerzeteskolostorban, ahol nevelkedtem, tíz krajcárért két tucat meggyónni való bűnt is vállalt helyettünk egy iskolatársunk; az már aztán az ő dolga volt, hány barackot kapott Páter Göbitől a gyóntatószékből; csak annyi bizonyos, hogy meggazdagodott, mi szegények maradtunk, de legalább ártatlannak hittük magunkat.)

A második bugyellárisom már emlékezetesebb volt. Egy leányka hímezte egyik oldalán, mégpedig a maga hosszú hajából véve a hímzéshez való fonalat. Ebben a bugyellárisban a névjegyen kívül mindenféle szalagdarabok, hajtűk, egérfogak, hajszálak, női ruhakapcsok, száraz virágok is helyet foglaltak - kár hogy csak éppen a szerencsepatkó nem fért el benne, amely felém vonzotta volna a lidércek által őrzött földalatti kincseket. De már néha tízforintos bankó is meglapult benne, mint valami présben, amely tízforintosokat akkoriban *zsidóasszony szemű bankónak* mondtak, én bizony már nem tudom, hogy miért. Ebből a tízforintosból majálisi rendezőseget vállalhatott az ember, a Hársfában az első sorból figyelhette meg annak a legendának az igazságát, hogy a dalmos primadonna trikóján repedés van, valamint kipróbálás céljából odaállíthatta a cigánybandát egy ablak alá, vajon gyűjtanak-e gyufát odabent, vagy pedig valamivel leöntik a nagybögöst?

Most már mulattassák tovább magukat mások, hogy mennyi mindent lehetett venni a zsidóasszony szemű bankóért (úgyis téliesre fordult odakünn az időjárás, a kályha mellett jólesik a mesemondás), én már egy fiókban végleg ottelejtem az ifjúság babonás apróságaival megpakott levéltárcát, ama nagyobbfajta bugyellárist teszem a zsebembe, amely bugyellárisban nemcsak kedves halottaink arcképeit őrizgettük, hogy reájuk minden bugyellárisnyitásnál meghatott pillantást vessünk, de volt egy rejtékhelye a tárcának, ahol titkos arckép foglalt helyet, amely bizonyára nagyon előkelő, jó hírnevére ugyancsak örökdő asszonyságot ábrázolt, aki csak hosszadalmas könyörgés után vált meg a képtől. Ebben az ifjonti időben, a csábvirtus korában nem értünk rá lepréselni a birtokunkba kerülő bankjegyeket, holott az ezerforintosnak olyan illata volt, mint egy bankár szobájának, ahol az imént hagyta hátra havannájának füstjét egy herceg. Legfeljebb azokat a bankókat szagoltuk meg, amelyeket szerencsés barátaink mutogattak a kávéházban, amely bankóknak illata egyezett bizonyos ismert úrnők ismert parfümjével. (Sajnos, az aranyifjúságnak ezt a korszakát nem sikerült oly részletességgel kiismerni, hogy katedrát kérhetnék magamnak; még mindig inkább a rejtékképre fektettem a fősúlyt, habár e képeket utóbb ki kellett cserélni. De ez a bugyellárisom már rinoceroszbőrből volt.)

Mit mondjak még arról, arról az aransárga és ezüstsárga színű bugyellárisomról, amely azzal tette magát életében nevezetessé, hogy sohasem tudtam bizonyosan, hogy mennyi bankó van benne: izzadt, fülledt, a játékosságtól, nyereségtől vagy veszteségtől felhevült bankók, amelyeket pállott hajnalon a kifacsart játékasztal mellett gyűr birtokába az ember... vagy hervatag fű ízű, őszi délutánon hozzák vagyunkba hűségesen futó ménlovak, hogy a következő futamban felrúgjanak bankóinkkal együtt a csalékony kancák... Az ilyen bugyellárisban nem szokás női hajból való koszorúcskát hordani, ellenben annál inkább idegen wertheimszekrények kulcsainak a sorozatos rajzát vagy baj esetére egy sohasem felesleges búcsúlevelet a tekintetes főkapitánysághoz címezve. (Sajnos, játékos koromban nem vittem odáig, hogy akár kulcsrajzot, akár adjó-levelet tárcámban viselhettem volna. Az óbudai jósnő jóelőre megmondta, hogy olyan érzékenyen fognak megrugdosni a kancák, hogy elmegy a kedvem a lovaktól is, meg a női fotográfiáktól is, és a jósnő ez egyszer igazat mondott.)

Mit mondjak mai bugyellárisomról, amely akkora, mint egy régi világbeli nagyságos úré volt, vagy legalábbis ilyen lehetett Burger Jeremiásé, aki egész életében utazott, és készpénzen megvett minden lábon álló állatot és eladó földet. Nagy ez a bugyelláris, mint egy őskori szörnyeteg, nem győzők neki elég apró és nagy betűt a torkába nyomni, hogy az gyomrában, bélésében megfelelő bankómennyiséggé degradálódjék. Szerencsére, csak bőrutánczából van, így remélhető, hogy nem tart már sokáig.

(1924)

MÉGIS BUNDA A BUNDA

Utazás Magyarországon 1924-ben

Vajon a Majtényiak, az itebeli Kissek, a Kállayak: az egykori honfoglaló magyarok ismerték amaz álbundát, amellyel mostanában lépten-nyomon találkozunk?

Ennek az álbundának csak a gallérja, legfeljebb a kezelője van állatbőrből - tehát korántsem hasonlítható a tigriskacagányhoz. Mikor az ilyen álbundát lefelé vetik, az ember azt várja, hogy majd jó kiadós medvékkel, farkasokkal, rókákkal vagy legalábbis vadmacskákkal találkozik odabent a bélésben... Aztán még egy árva bárány sem bontakozik ki a kabátból. Utazásaimban temérdek ily névtelen, közönséges bundautánszatokkal találkoztam, mint ahogy a mindennapi emberrel is gyakrabban sodor össze a sors, mint a jeles, kiváló emberekkel.

Szinte történelmi messzeségűnek látszik az az idő, amikor azok a nagy bundák voltak divatban, amelyek talán soha életükben nem szállottak le a kocsiról. Ezek a *kocsibundák* bőven elegendők voltak két ember befogadására, különösen ha a női nemen volt az egyik; életkoruk kiszámíthatatlan, mint azoké a nagyon öreg embereké, akik már maguk is elfelejtették számlálni éveiket; tapasztalataik pedig felértek bármely obsitos katonáéval, legalábbis nem volt olyan kefe ebben az országban, amely e sötétszürke, nemzedékről nemzedékre öröklődött bundákból kikéfélni tudta volna az ország különböző sarait. Megjárták ezek a bundák a bécsi vásárt, a lengyel borvásárokat; zsebükben hoztak Tordáról pecsenyét, Budáról veresbort... Olyan volt egy ilyen kocsibunda, mint egy jól felszerelt ház: kamrája, pincéje, kályhája, ágya rendben volt. Szomorúság elnézni, hogy milyen hitvány pokróccokkal, kendőkkel, kabátokkal járnak-kelnek a mai úton járó emberek.

A *lábzsák*, ez az úti tünemény már csak a legendákban van meg. Legalábbis nyolcvanesztendős életkort ért, aki lábzsákban utazott, mert nem érhetette a lábáról való felfázás, amely tudvalevőleg minden betegségnek az okozója. A jó lábzsákot derékig, mellig lehetett felhúzni, csak vadállat, medve vagy farkas szőréből készült; olyan nyugodtan szundikálhatott benne az ember, mint a vőlegény ágyában. Az igaz, hogy a lábzsák miatt a kocsiból se lehetett hirtelen kiugrani, akármilyen részeg is volt a kocsis. De viszont akár nyakig befújhatta a hó a lábzsák mellett őrködő kulacsot, az embernek nem történt semmi baja. (Hát még a diófából volt kulacs, hogy szerette a téli hófúvást!) Nem hinném, hogy a szárnyas, derékba szabott medvevadász bundák, amelyekkel Sátoraljaújhely környékén régebben minden vasúti állomáson lehetett találkozni, pótolták volna akár a kocsibundát, akár a lábzsákot.

Általában az *egész életre* szóló bundákat nemigen láttam utazásaimban. Találkoztam bundákkal, amelyek szabásukkal, formájukkal elárulták, hogy két vagy három év előtt jöttek a világra - nem is élnek ezek sokáig. Városi bundák, amelyek hamarosan kimennek a divatból, mint akár viselőik. A háborúból ittmaradott bőrkabát járja még, de már nyilvánvaló, hogy a levitézlett ruhadarabnak is meg vannak számlálva az évei - akárcsak a ködmönnek, amelyet a vidéki úrinők hoztak divatba. (Ezekre a ködmönökre elveszített vármegyék, országrészek nevei vannak felírva.)

Bukdácsol a személyvonat túl a Tiszán; egyik állomás csak egy percet kap, akármilyen gangosan szalutál a fehér császárszakállas vasúti főnök; a másik állomása öt perc, mert itt valaha jó bort mértek, amire már csak az öreg kalauzok emlékeznek. De mindenütt ritkaságszámba megy a nagybundájú utas, aki a bundája miatt nem férne el a szűk kocsi folyosóban. A keszegkabátok pedig már csak annyiban tartják az uraságot, hogy a két osztályból álló vasúti személykocsi első osztályú ajtaján szállnak fel, bár csak a másodikra szól a jegyük.

(1924)

A HAJNALI MISE LÁTOGATÓI

Ádvent, 1924

Fölnyitom a szemem, amint álmomból hirtelen fölserkenek.

Harangszó hallatszik odakünn, a Margitsziget éjtengere fölött. Egy másodperc múlva már megismerem a harang szavát: az a harang szól odakünn a sötétségben, amelyet a legenda szerint egy óbudai polgár öntetett annak emlékeztére, hogy az anyósát jól megverte. Ezt a harangot nagyon szerették hallgatni Óbudán, mert az óbudaiak manapság is elbánnak az anyósukkal, ha rákerül a sor.

Most a hajnali, még sötétben kezdődő, adventi misére, az úgynevezett rórátéhoz hívogat a harang. Szent Margit szigetéről már jóval a harangszó előtt elindultak kézilámpásaikkal az áhítatos kertészek, Bechánek főkertész úr vezetése mellett.

Egy fiataalkori hang azt mondja bennem (persze csak bátortalanul, mint ez már a magamfajta élettörténetű embereknél szokás), hogy ugorjak talpra, és siessek Pitner úr és a többi kertészek kézilámpásai után. (A múltkor még Grósz úr, a zsidó szerelő is hajnali misére ment.) De aztán csak sóhajtok egyet, amint azok szoktak sóhajtani, akik hirtelen fölébrednek kedvenc álmukból. Az imént álmukban még egy lázadó angyal hófehér kezét fogták... És amikor fölébrednek, már csak a takarót szorongatják. Persze, hogy a hajnali sötétben ilyenkor mély sóhajtás hallatszik, mintha elszállott volna valaki a földről.

Ámde az óbudai harang most végleg megtalálta az utat a süketé fűrt fülhöz, valamint a vakká mázolt szemhez, és látományokról beszél ökelme a múlt időkben.

...Látom magam keményítőszagú ministráns ingben a szatmári jezsuita kolostor kápolnájában páter Göbi mellett térdepelni az oltár lépcsőjén... De jó volna még mindig ott térdepelni!

...Hallom a lengyel határszéli, podolini piarista klostornak a sekrestyecsongettyűjét, ahol ugyancsak hivatalosan meg kellett jelennem a kárpáti éjszakában csikorgó hajnali miséken. Az ölnyire befagyott Poprád-folyóból kihallatszott a harangszóra a pizstrángok beszélgetése. A kolostor mögötti hegyoldalon leszakadt egy falu nagyságú hótömeg - a medve szánkázik, amikor fölébred a kolostori harangszóra.

...A következő látomány, amelyet az óbudai harang a szoba szendergő sötétségébe ringat, már egy serkedő bajszerű diák kopogó lépteit visszhangozza nagy messziségből, a nyíregyházi girbegurba utcákról - mintha egy fiatal ákác indulna el valamelyik alvó ház elől a hajnali misére, hogy álmos kis pesztonkáktól, fésűjüket még sötét hajnalon sem felejtgető, rátarti szobalányoktól, valamint tekintélyes szakácsnéktől kérdezősködjön a templom sötét hajójában, a tegnapi esti tollfosztóka mesemondásai felől.

...Aztán, mint a pisztoly villanása a sötétségben; jön Pest, benne a Szent Teréziáról elnevezett templom, ahová nagyfeszültségű, szinte lelket emésztő orfeumi éjszakák, Erdélyi Borozó-beli, kézitusás hajnalok, Három Holló-beli gondolkodások után volt szokás elvonulni, hogy szolgálatára lehessünk bizonyos hölgyeknek, akik, bár a tűzesszemű és strucctollas lovag baretjét viselték fejükön: a világ minden kincséért sem tudtak volna addig hazamenni, amíg kesztyűtlen ujjukat meg nem mártják a hajnali mise jéghideg szenteltvizében... Az egyik oszlopnak dőlve Ady Endre áll, mint egy halálosan kimerült futár, aki a templom oszlopánál szundikál, amíg paripáját a szomszédos fogadóban megabakoltatják... W. Jolán úrnő összes leánynövendékei-

vel megjelenik, mint olyan helyen, ahol senkinek se jut eszébe görbe szemmel nézni a szegény, eltévelyedett báránycsordákra... Révész Béla, az Ady-Szaturnusz mellékbolygója, elmélázva állong egy hozzája hasonlatos szentkép előtt... És itt van orosz nagyhercegi prémeivel, az Urál-báránycsordák kincseivel fölékesítetten, a cigány származású Farkas kisasszony is, bár Szép Ernőnek sehol semmi nyoma...

Lehunyorog a szemem, és nagyot gondolkozom, hogy vajon kiket találnék mostanában a hajnali misén, ha eszembe jutna fölkelni?...

(1924)

GONDOLOMFI

Téli hangok

Leginkább télen látjuk őt, de beállíthat tavaszkor is, amikor már elmúlt a vendégeskedés ideje.

Ő az a hosszúlejárátú téli vendég, aki többnyire akkor szokott megérkezni a vidéki házakhoz, amikor olyan nagy a hideg, hogy a szarkának sincs már kedve csörögni a kerítésen, a havak pedig megnövekednek, hogy látszólag csak az országúti kő-Krisztus tudja már az utat. A téli vendég ilyenkor állít be, mindig ragyogva, mintha a legjobb hírt hozta volna a városból, pedig éppen ő tudakozódik legsürgősebben, hogy mi újság van a tájon?

Ő az, akinek minden tetszik a világon, aki soha semmiről véleményt nem mond, hanem a legteltesebb odaadással elfogadja a házigazda vagy a háziasszony ítéletét. Ő az, akinek sohasem elég súlyos a gyerek vagy az öregember betegsége, mert nézete szerint nem szokás meghalni ezen a világon. De ha valakit éppen kiterítenének a háznál, versenyt sír a hozzátartozókkal, mert a csapás pótolhatatlan.

Ő az, aki kipuhatolja, hogy kicsoda a házigazdának ellensége, de viszont a házigazdának mely rossz szokásai azok, amelyek a háziasszonynak ellenségei. Ezeket a dolgokat jóízűen szidja. Tud suttyomban pipázni, ha a háznál nem szeretik a dohányfüstöt. Sőt olyan művészettel tud inni, hogy akkor is le tudja magát inni, amikor látszólag semmit sem ivott. Ő az, aki reggel, a sódar és papramorgó mellett regényeket tud elmondani a vendégszoba kísértetéről, ha megneszeli, hogy a házban kísértet lakik. Viszont ő az, aki a rossz álmokra nézvést elhiteti az asszonyokkal, hogy azok nincsenek, de nagymértékben helyeslője minden jó álomnak. Ha a gyomorfájásaira panaszkodik valaki: derülten ajánlja a töltött káposztát. Szerelmi nyavalya ellen pedig egész patikája van a jó tanácsokból.

De aztán tovább nincs is öneki véleménye ezen a földön, mert mindenáron azt akarja biztosítani, hogy ne váljék kellemetlenné a jelenléte. El van ragadtatva a lótól, ha a gazdának tetszik; megvakargatja a hízó hátát, ha ezzel az asszonynak kedveskedhetik; komolyan ajánlja tavaszra az építkezést, ha a háziaknak is ez a vágyuk, és napjában többször kijelenti, hogy ugyanolyan szakállviseletet fog kultiválni, mint a házigazda.

Mindenben helyesli a háziak szeszélyét, mert kedves emléket akar hátrahagyni maga után. Ha a gazda cigányokra vagy cigánylányokra költi a pénzét, emberünk szerint Széchenyi óta nem üztek ilyen nemes passziót. Ha a háziasszony bálozni kívánczik, emberünk hangja suttogóvá válik, amint a báli élet gyönyörűségeit feldicséri. Ha a kisasszony történetesen szökni akar a háztól, baráti tanácsokat ad a szökés végrehajtásához.

Ő siet az új vendég fogadtatására, pedig a pokolba kívánja a jövevényt. Ő helyesli, ha a házigazdának Pestre kell utazni, az asszonynak pedig az anyja látogatására, pedig jól tudja, hogy ezzel a vendégeskedésnek vége. Ő kiáltja vissza a mogorva házigazdának a kapuból, hogy néhány hét múlva újra lesz hozzá szerencséje, pedig már a végén nagyon gyenge volt az ebédlőasztal tartalma... Ő az, akit minden szeretetreméltósága mellett sehol sem szeretnek.

Ő a vendég mostanában Magyarországon.

(1924)

AZ UTOLSÓ NEGYVENNYOLCAS HONVÉD:

Fejérváry Géza, I. Ferenc József király barátja

- *Az utolsó negyvennyolcas honvéd!* - halljuk még napjainkban is néha, mert minden márciusi ünnepségen előkerül valahonnan egy öregember, akinek egyébként az őszi szél szokta lengetni csizmáit a padláson - a Talpra magyar napján pedig kifeszíti a mellét a százesztendő hadfi!

(Dehogyan jut valakinek eszébe vitára kelni nemzeti ereklyénkkel, szabadságharcunk eleven lobogójával - pedig az elemi iskolás gyermek is kiszámíthatja az ujjain, hogy ama bizonyos utolsó negyvennyolcas honvédnek, ha valóban élne: olyan öregnek kellene lennie, mint Matuzsálem volt.)

Hát nem is ezekről a szent öregekről akarok beszélni most, maradjanak meg ők csak továbbra is dekorációnak az ifjúság ünnepélyein ama diadalmasan égbe néző Petőfi-szobrok környékén, amikor gyermekkori tüzek lobognak fel bennünk, holott egyébként a könyvkereskedők állítása szerint a magyar szabadságharc félisteni történetének az olvasgatása mostanában kiment a divatból. Mintha mindenféle nagy veszteségeink, megjavíthatatlan bánataink, kimondhatatlan áldozataink - amelyek arra voltak szükségesek, hogy a mostani évek búbanatos történelme létrejöjjön -, önfeláldozásaink között feláldoztuk volna ama csodálatos, tizenkilencedik századbeli legendánkat is, amely legenda generációkat szépített és nevelt; generációkat, amelyek Magyarország történetében olyan hatalmasan következnek egymás után, mint a piramisok. Ezek között a piramisok között kell keresni az „utolsó negyvennyolcas honvédet” is, nem pedig a mainapság mutatkozó öreg fatörzsekben, amelyek valamely véletlenség folytán ittmaradtak.

Így például nem szabad megfeledkeznünk Fejérváry Géza báró tábornaszernagy úrról, a Mária Terézia rendjel tulajdonosáról és I. Ferenc József személyes jóbarátjáról sem, amikor szemlét tartunk az „utolsó negyvennyolcas honvédek” fölött - pedig ez az öreg miniszter nem küzdötte végig Kossuth hadjáratát (sokkal későbbi keletű Szolgálati Emléklapja), de magatartása, viselkedése folyamán talán legjobb barátja volt az öreg katonapajtásoknak.

Valamiképpen olyanforma volt ez a barátság, amely öreg katonák között szokott kifejlődni, akik sokáig szemközt állottak egymással a csatamezőkön, és a fegyverek falra akasztása után, egymás vállára fektetett karral üldögélnek, és harag, gyűlölködés nélkül elbeszélgetnek a régi dolgokról... Olyanforma volt ez a barátság, amelyről az *Új földesúr*-ban emlékezik meg Jókai, aki mindeneknél jobban ismerte korát.

Szeretni lehet a sír szájaig, de a gyűlölködés, haragtartás csak felborul valahol az élet ország-útján, mert ezeket a kerekeket a kocsikba nem azok a kovácsok illesztették be, akik a szeretetet kalapálják. Éppen a pirosszemű harag válik a legkönnyebben mosollyá; éppen az ökölbe szorított kéz nyílhatik ki igaz barátságra, amikor annak ideje elkövetkezik...

A magyar ellenzék felejtethetetlenül gyűlölt Fejérváry Gézája volt az, aki az 1848/49-iki honvédekkel komolyan és véglegesen kibékíteni akarta I. Ferenc Józseffel, akivel valamiképpen mégis csak illett haragban lennünk - valamiképpen azon sem csodálkozhatunk, hogy ez a kemény ember nem tudja egykönnyen elfelejteni se a budavári csatát, se a debreceni trónfosztást. - A cs. és kir. tábornaszernagy vállalkozott arra, hogy az öreg katonákat kibékíti F. J.-fel, aki végtére ebben a korban ugyancsak nem volt más, mint egy öreg katona.

Hogyan gondolta ezt a kibékülést Fejérváry Géza? Hát ez a régi katona, aki Ferenc József bizalmának mindenkori helytartója volt Magyarországon - mint akárcsak a pesti helyőrségi parancsnokok, akik arról gondoskodnak, hogy ebben a városban forradalom, de még csak nagyobb szabású tüntetés se történhessék (a Lobkowitzok, a Forinyák, az Edelsheim Gyulaiak, a Janszkyak, míg a civisek közül ugyancsak ezt az életcélt tűzik maguk elé a Tiszák, a Podmaniczkyak, a főrendiházi Fortunátus Leók), ez a régi katona, akinek alakja, karikatúrája nélkül élcslap nem jelenhetik meg ebben az időben: elhatározza egy szép napon, hogy a kibékülést ő keresi az 1848/49-iki honvédekkel.

Nem voltak ezek a honvédek akkor sem olyan félelmetesek, hogy attól lehetne félni, valaha is nagyobb zavart idéznek elő a békés, csendes esztendőben elcsitult országban. Ezüstfejú öregurak voltak többnyire, akik javában kiülték már ruhájukat, kitaposták cipőjüket, mindenféle kendőket, sapkákat, papucsokat hordtak magukkal a meghülés (az ekkor divatba jött muszkanátha) ellen; némelyek még az érmelegítőt, a lábmelegítőt és a házisapkát sem hagyják otthon, amikor a mindenkori május huszonegyedikén, Budavár bevételének napján országos nagygyűléseiket megtartják az új városháza közgyűlési termében.

...Sokszor elnézegettem őket, amint örömeesen nyújtogatják egymás felé a kezüket, mintha egy elmúlt esztendő viszontagságai, betegségei, szenvedései elől menekedtek volna meg a minden éves találkozással.

Tudakozódnak étvágyságok, kedvek, délutáni álmok, éjszakai nyugodalmak, kielégítő emésztések után, mint öregedő emberekhez illik. (A nagyapám, akiről később szó lesz, soha sem mulasztotta el a nőnemű kérdések feltevését sem, de hát már ilyen volt a természete.)

Lehetett látni szép, fekete magyar ruhákat ama aranyrojtos nyakkendőkkel, amelyek oly kimondhatatlanul jól festettek a férfiakon, különösen olyankor, ha azt valamely hűséges élettárs kötötte meg. A hivatalt is viselők elhozzák szalonkabátjaikat, amelyeket dehogyis kellett még a molyosodás ellen szüzdohánnyal kibélelni! Tiszteletes urak lépdelnek be tisztes ruházataikban, és megérkeznek azok a reverendás katolikus papok, akikről az a legenda járja, hogy a forradalom alatt sarkantyús csizmát viseltek a csuha alatt. Szép öregedő férfiak, akikről bizvást el lehetett hinni, hogy ama gólyafészkes, vidéki udvarházban üldögélnek, amint a Vasárnapi Újság közönségesen lerajzolta őket. Az arcok sem lángolnak elkeseredéstől vagy vak szenvedélyektől, legfeljebb a régi szüretnek emlékeitől; itt-ott megismerni közülük azokat, akik nem hallgatnak a házi orvos tanácsaira, és még ma is hosszabb időt töltenek a disznótörő asztalok mellett... A szemeken pedig már többnyire elfoglalják helyüket azok az ablakok, amelyeknek üvegén át egyszerre másforma tekintettel nézegeti az ember az egész világot.

Dehogyis voltak ezek az utolsó negyvennyolcas honvédek forradalmárok, akik azon törnék tán a fejüket, hogyan vehetnék be még egyszer Budavárát! Lejöttek Kassáról, Kolozsvárról, Nyíregyházáról és mindenfelől az országból, mert az ilyen országos gyülekezések alkalmával még divatban voltak a vasúton azok az olcsóbb zónajegyek, amelyekhez kvártélyjegy, ebédjegy, sőt látogatójegy is járult valamely mulatóhelyre. Ezeknek a mindentudó jegyzetfüzeteknek a kedvéért is érdemes volt már útrakelni, a Szikszay-ban meggáblizni, és a vadpecsenyéről híres Lippertnél özcombot enni. - A karzatról, ahonnan elnézegettem az öregurak felvonulását: bizony nem lehetett észrevenni, hogy forradalom van a levegőben!

Pedig hát már javában útban volt a forradalom, amely az öregek barátságát darab időre úgy szétrobbantja, hogy azt Kuskó István, a kolozsvári 1848/49-iki Honvédlapok szerkesztője se tudja rendbehozni.

Ezt a forradalmat pedig Fejérváry Géza idézte elő.

...A tábornagy lehetett jó híve Ferenc Józsefnek, de a politikához katonaember létére nem konyított.

Megtudja egyszer, hogy lakik Nyíregyházán egy bizonyos idősb Krúdy Gyula, aki ott elnöke a Szabolcs vármegyei 1848/49-iki Honvédegyletnek, és arról nevezetes, hogy véresszájú, nagylármájú, bátorbeszédű öreg ember, aki különösen híres ritka káromkodásairól is, valamint arról, hogy pokrócgoromba a „közlegényekkel”, alantasaival, mint akár komáromi kapitány korában, mikor felrobbant alatta Klapka puskaporos hordója. (Nem sok baja történt emiatt az öregúrnak. Sőt puskaportól égett arcát állítólag még érdekesnek is találják a mindenkori nők.)

Fejérváry tábornagy és honvédelmi miniszter tudakozódni kezd az öreg harcfi után - arra valók voltak a főispánok, hogy az ilyen tudakozódásokra feleljenek. A következő héten Fejérváry Pestre hivatja idősebb Krúdyt a zónavonattal, és zárt ajtók mögött kezd tanácskozni a kapitánnyal.

(Amint később megállapítható volt, Fejérváry Géza nagy szívességet akart tenni az 1848/49-iki honvédeknek, mert nagyrabecsülte az öreg katonákat.)

Tervezetet dolgozott ki, amely szerint a honvédek csekélyke nyugdíját (amely dohányzásra is kevés volt az átkos trafik miatt), kétszeresre felemeli, hadd élhessen meg a nyugdíjból minden arravaló ember. (Az állatni adóhivatalok, amelyek a nyugdíjakat kezelték, már bizonyos utasításokat kaptak arra nézve is, hogy az 1848/49-iki honvédek illetményeit különös gonddal kezeljék, sőt arra némi előlegeket is folyósíthatnak. Ilyen nagy hatalom volt akkor Fejérváry - még az adóhivataloknak is parancsol.) Ezenkívül gondoskodást ígért arról is, hogy a Soroksári úti honvéd menedékház, ahol a negyvennyolcas hősök közül azok húzódtak meg, akik teljesen elárvultak: megnagyobbíttatik. Úgyis I. Ferenc József alapította ezt az azilumnak mondott kaszárnnyát - azokon az aranyakon, amelyeket megkoronáztatása alkalmából a nemzettől ajándékba kapott. I. F. J. tovább is pártfogolni akarja azokat, akik ellene valamikor a messzi múlt időben fegyvert fogtak. Nem kell ezután a Soroksári úti honvédmenház lakójának azt várni, hogy mikor következik el karácsony vagy húsvét napja, amikor az ország minden részéből skatulyaszámra érkeznek meg azok a szivarvégek, amelyeket egész Magyarországon gyűjtenek a honleányok és honfiak, hogy emígy is kifejezzék nagyrabecsülésüket az agg oroslánok, „a nagy idők tanúi” iránt, amint ezt az elnevezést Rákosi Jenő kitalálja. - A szivarvégek ezután is megérkezhetnek, és a honvéd el is pipázhatja, ha bírja torkával az enyves, csípős dohányneműt, miután azt hozzáértők üstökben kifőzték. De a honvédnek lesz más szívnivalója is ez embertelen pipatömedéken kívül. Fejérváry már utasította is a dohánygyárakat Fiumében és Óbudán, hogy azok mellett a virsínia szivarok mellett, amelyeket itt I. Ferenc Józsefnek külön gyártanak: az 1848/49-iki honvédek menháza részére is liferáljanak bizonyos dohányminőséget.

- Nos, és mit kell a bagóért táncolnunk? - kérdezte idősb Krúdy Gyula, aki nem volt mondható a legbutább embernek.

- Meg kell koszorúzni a honvédeknek a Hentzi-szobrot! - felelt Fejérváry Géza, mire nagyatyám sokkal gyorsabban fordult ki a szobából, mint amilyen gyorsan valaha Komáromban repült.

(Mit tudja már azt a mai nemzedék, hogy mi volt az a Hentzi-szobor, amely ott állt valaha bronzba öntve, a budai Szentgyörgy téren, nem olyan messzire a honvédszobortól!

Nevezték ezt az osztrák katonai szobrot arculütésnek; mondták ösvasba foglalt átoknak; káromkodva emlegették nemzeti szerencsétlenségnek... Generációk nőnek fel, amelyeknek a magyar keservek közepette legjobban az fáj, hogy Hentzi Henrik tábornok szobra Budán áll, pedig talán ez volt a legkevesebb jutalma a városparancsnoknak azért, hogy halálos vitézséggel eleget tett parancsának - utolsó leheletig védelmezte a várat Görgey honvédei ellen!

De merte volna ezt akkoriban valaki elmondani, amikor a megaláztatásból vérbe borultan mentünk el a tábornok szobra mellett! Amikor még sejtelmünk se volt arról, hogy miféle megszegényítések váraкоznak nemzetünkre a következő évtizedekben! Amikor még úgy hittünk a magyar szabadságban, mint a mennyországban. Amikor még útban volt minden borús emlékezésünk nagyapáink gyönyörű harcairól, amelyben egy szégyenfa vala ez a katonai emlék!

És egy nemzeti remegés, imádkozás a kísérője minden tüntetésnek, amelyet a Hentzi-szobor ellen az ifjúság rendez! Amikor lélegzetviesszafojtva várjuk, hogy megmenekül-e ama bizonyos Szeless Adorján, szerkesztő és lapkiadó, aki a Hentzi-szobor ellen józsefvárosi kisvendéglők összebeszélései alapján végre elköveti merényletét: eldurantván valamely békebeli pokolgépet, amelynek nagyobb volt a füstje, mint a lángja... A „bombavető” Párizsba menekül, és a józsefvárosi kiskorcsmákban aggódó kíváncsisággal várják a letartóztatásokat. Hiszen név szerint és személy szerint ismerik ama feketebajuszos, megtermett lapszerkesztő barátait, akiknek nyilván részük volt a durranás előidézésében, valamint a merénylet megszőktetésében. De a kövér Ligeti, a nevezetes Sverteczky, Ivkoff bolgár vendéglőjében hiába várják a titkosrendőröket, akik majd börtönbe hurcolják a hazafias felbuzdulás tetteit; nem jön senki Inczedy Lászlóért, a poétaért, nem bilincselik meg Lázár Lászlót, a függetlenségi szerkesztőt, futni hagyják a kis nihilista költőt, a szerencsétlen Pongrácz Bélát, legfeljebb az Olvasd! című lapot kobozza el a főkapitány, amikor az nagyon is kérkedik a merénylettel. Senkinek se volt kedve és bátorsága a gyűlölt szobor robbantóit üldözni... És Fejérváry Géza arra kérte a nagyapámat, idős Krúdy Gyulát, hogy ezt a hadi emléket koszorúztassa meg Budavár bevételének napján a honvédekkel!)

Az egykori „komáromi oroszlan” valaha azon meglepetéséből is magához tért, amelyet a puskaaporos hordó felrobbanása okozott - ugyanezért arra az időre, mire háta mögött hagyta a Honvédelmi Minisztériumot (amelynek ablakából Fejérváry Géza a Hentzi-szobor megkoszorúzását akarta nézni), „lezónázott” a siklón, átzónázott a Lánchídon, bezónázott az Erzsébet körúti Lippert-féle vendéglőbe (aminthogy a vidékiek ez idő tájt Pesten mindig „zónáznak”, amióta Baross Gábor kitalálta ezt a népszerű fogalmat), ahol az öreg Szabolcs megyei bajtársak adtak egymásnak találkozót az ebéd idejére (és ugyanakkor főztek egri bikavérben vaddisznót, pároltattak őzgerincet, valamint fenyvesmadarat, amely eledelekhez otthon, Szabolcsban, nemigen lehetett hozzájutni: e rendeléssel is fokozván a pesti kirándulás ünnepélyességét), a fehérasztal mellett bizonyos porció, jó emésztéshez szükséges káromkodás, valamint egy vadkanfő elfogyasztása után idős Krúdy nyugodtabban kezdi mérlegelni a helyzetet.

Egyik oldalán ül Gaál Elek, a Szabolcs megyei honvédegylet alelnöke, csapatvezér a nagy időkben, tiszteletre méltó úriember, amilyen tisztelet minden időben kijárt egy ezerholdas nemesembernek... Gaál Elek ráklevest evett héjában töltve, hámozatlan ollójával, amire a nagyapám kifejezte csodálkozását, mert Szabolcsba mindig hoznak elegendő rákot a Tiszáról. Gaál Elek mentegetőzött, hogy a felesége kedvéért eszik ráklevest, mert az asszony otthon megfigyelte, hogy e leves fogyasztása után G. E.-nek mindig jobb kedve szokott lenni. („Majd elrontom én mingyárt a kedvedet!” - gondolta magában nagyapám.)

A másik szomszédja ama nevezetes öreg Mezőssy László volt, akinek Tarcalon, a király pincéje közelében volt a présháza; nem is indult el sehová hegyaljai boros átalagok nélkül. Szép, pirosképű, huncutmosolygású, pajkosbeszédű, régi magyar világbeli úriember, aki az Erzsébet körútra néző ablakon át majdnem kigurította a szemét a cifra pesti nők után... „Özvegyember vagyok, nekem már szabad” - mondá az egykori csatavezér. (Akkoriban halt meg gyermekágyban a felesége, miután a világra hozta az utolsó gyermekét, M. Bélát, a későbbi gazdaminisztert.) Az öreg K. Gy. megint csak fenyegetőzött magában, hogy így, meg amúgy, majd leszoktatja ő Mezőssy Lászlót a pesti frájlák nézegetéséről.

És kipakolt az üggyel, amelyért Fejérváry Géza magához „cítalta”.

Nem dőlt össze a vendégfogadó... Kicsit elsápadtak a szabolcsi arcok, de ezt a napégettség miatt nemigen lehetett rajtuk észrevenni. Csak az öreg Muraközy hördült az asztalvégen, de hát az csak tollnok volt a Honvédegyletben, és különben is csak alhadnagyiságig vitte a hadjáratban. Sőt darab idő múlva Gaál E. még egy porció ráklevest rendelt a pincérnél, Mezőssy pedig éppen azon volt, hogy utána vetemedik valamely utcán járó nőszemélynek, aki a bokájánál felbillentette a szoknyáját. (Mit csinálna a pesti utcán manapság az öreg borász?)

Végre is az Elnöknek az ebédelés vége felé - mielőtt szétoszlanának a jó szabolcsiak ama cédulákra írt teendők elvégzésére, amely cédulákkal otthon a feleségük megtömté a zsebüket - valamely határozatot kellett mondani az országos nevezetességű ügyben. Kijelentette tehát az Elnök, hogy az ügy további megbeszélése céljából érintkezésbe kell lépni a Soroksári úti honvédmenhely parancsnokságával - emlékezetem szerint Szentimrey Kálmánnak hívták a parancsnokot -, mert a szabolcsiak nem vállalhatják egyedül a felelősséget.

Napokig folyt aztán az öregek tanácskozása abban a Soroksári úti sárga házban, amelynek vasléces kerítése mögött, az udvaron mindig mutogattak a pesti tanítók gyerekeiknek néhány őszbeborult, hatalmasan pipázó negyvennyolcas honvédet, akinek nem volt más dolga, mint az udvaron üldögdélni, hogy a gyermekek és vidéki felrándulók megbámulhassák őket. Ah, ezek a szegény öregek, akiknek jelenléte nélkül a függetlenségi érzelmű józsefvárosi korcsmákban nem volt elképzelhető hazafias ünnepély, de még disznótör és keresztelő sem: törődtek is már ők akkor Hentzi tábornokkal? Törődtek a mindennapi leveskájukkal; megszámlálgatták (és gyakran takarékbba rakták) csekélyke zsoldjukat; köhögtek versenyben a lecsipentett szivarvégektől (amelyeket a régi magyar úriember nyomban mellényzsebébe csúsztatott „honvédeink” részére), és beszélgettek a betegségeikről... (Sokat megfordultam közöttük, amikor a vége felé éppen az itten szereplő idősb K. Gy. lett a parancsnokuk, de sohase hallottam, hogy Isaszegről vagy a branyiszkói rohamról esett volna szó közöttük, ellenben annál több megbeszélés tárgya volt a nem szelelő pipaszár vagy az álmatlanság. Napóleon nevezetes gárdistái sem lehettek másféle öregemberek, amikor idejük elkövetkezett.)

Mit szólhattak volna ezek az ősz vitézek a kardbajszú Fejérváry Géza indítványához, aki dupla zsoldot, külön dohányporciót ígért nekik, mint akár roham előtt egykor a vezérek? - Legfeljebb azt gondolták magukban, hogy megint valami nevezetes temetés készül, amelynél az ünnepélyesség kedvéért a feketeforgós gyászvitézek mellett a barnaatillás 48-as honvédeknek is kell rukkolni.

Ám Fejérváry Géza nem egykönnyen engedett abból, amit a fejébe vett. (Még nem volt szüksége arra a nevezetes Szabó orvosra, aki naponként egyenesre masszírozta a tábor-szernagyot az Andrássy úti villában, ahol a doktor e műveletért hópénzt és kvártélyt kapott.) Megint csak hívatja hát idősb K. Gy.-t.

- Én megígértem az uralkodónak, hogy Hentzi emlékét rendbehozzuk a magyar nemzet előtt. A honvédek katonák, tehát engedelmeskedniök kell - pattogott a miniszter.

Idősb K. Gy. (saját szavai szerint) arra gondolt a miniszter parancsa alatt, hogy az öreg honvédek lehet kurtavasra veretni - ha takarodó után jönnének haza a menedékházba; lehetséges: őket katonai őrzéssel kitisztítani a ferencvárosi bormérésekből, amikor a policájnak nem akarnak engedelmeskedni - de a koszorút már mégiscsak annak adják, akinek akarják... Ama gyönyörű honvédszobornak ott Budán vagy pedig a még tündöklőbb Petőfi szobornak emitt a Duna-parton.

...Odahaza, Nyíregyházán elnökösködhetett az idősb K. Gy. öreg honvédei felett, de itt mégiscsak Fejérváry Géza tette le a garast, nyugodtan végig kellett tehát hallgatni a vén katonát, akinek arca (mint akár a puskaporos komáromi kapitányé) olyan színezetű volt már abban az időben, mint a patina a régi fegyvereken. A hangja is mindinkább hasonlítani kezdett ama katonai kürtjelzéshez, amellyel imához vezényelnek...

- Mondja meg a honvédeknek, Elnök úr, hogy személyesen, névszerint, sarzsi szerint ismertem meg őket, mielőtt ebbe a dologba belefogtam volna. A csapatparancsnoknak tisztában kell lenni ama teljesítményekkel, amelyeket embereitől várhat a tűzben vagy a gyakorlótéren. Nos, én mostanában úgy érzem magam, hogy utolsó tábornoka vagyok az 1848/49-iki honvédeknek, bár a korom miatt akkor még nem szolgálhattam közöttük.

- Annál többet ismerhetett meg közülük a különböző stráfkompániákban, ahová besorozták sáncmunkára a honvédek! - akarta itt mondani idősb K. Gy. a későbbi feljegyzések szerint, de a generális, aki civilruhájában, szárnyas kabátjában úgy festett, mint egy vidéki színész a regálebérlő kölcsönkért ruhájában: végérvényesen a katonai kommandó hangján beszélt a Szabolcs vármegyei 1848/49-iki Honvédegylet elnökével.

- Elrendelem tehát, hogy a Legfőbb Hadúrnak megadassék a tisztelet mindazoknak a tiszt urak és legénységi állományban levők részéről, akik az 1848/49-iki hadjáratban való részvételükért a megállapított nyugdíjakat húzzák, nem ugyan a cs. és kir. katonai kincstártól, hanem a m. kir. adóhivataltól, ez azonban végeredményében egyre megy...

(A hagyományok szerint id. K. Gy. katonás magatartásban hallgatta végig a tábornagyról rendelkezését, bár katonai egyenruháját már 1850-ben eldugta egy szénapadláson.)

Fejérváry ezután öreg katona módjára barátságosan a vállára tette a kezét a másik öreg katonának:

- Ne bolondozzatok, gyerekek... Meg kell csinálni ezt a koszorúzást az öreg Prohászka kedvéért. Legyünk már egyszer okos emberek mi is, magyarok, ne mindig csak az osztrák.

A krónikás feljegyzések itt némi hiányosságot mutatnak afelől, hogy mit felelt id. K. Gy. - de még arról is hallgat most az egyszer a krónika, hogy mit *akart* felelni K. Gy. Csak annyi bizonyos, hogy az Elnök gondterhelt lépteit a Baltához címzett vendégfogadó felé vette, mert a jó Szabolcs megyei barátok most sem mulasztották el az alkalmat a pesti zónázáshoz, miután az Elnököt hazafias missziójában nem lehetett egyedül útra bocsátani. Hiába, a felelősséget meg kell osztani ilyen országos jelentőségű dologban!

A Balta nem esik messzire a Honvédelmi Minisztériumtól, de id. K. Gy. úgy érezte, hogy mérföldes utat tett meg, amint fáradozva, elborulva, gondba merülve leroskadt a Balta egyik vörösterítékes sarokasztalánál hűsége barátai közé. (A jelentések szerint az Egylet ama ügybuzgó alelnöke, G. E. éppen megrepetálta a pájslinak nevezett délelőtti eledelt, amelyet a Baltában ez idő tájt jobban főzött a szakácsné, mint akár a híres nyíregyházi fogadósné,

Rózsakertiné. [Na, lesz mivel ugratni odahaza a darázsderekú fehérnépet.] Mezőssy László nagy igyekezettel hallgatózott a várbeli harangok déli miséjére, de egyetlen szemrevaló nőt sem látott a Balta előtt elhaladni, holott Pesten éppen déli harangszóra mutatkoznak az utcákon ama fehérnépek, akik után szokás megfordulni. „Ez is város, ez a Buda?”- mondta a fogpiszkálója mögül M. L., amikor az elnök elreferálta a miniszteri kihallgatást. - Csak az Elnök tartotta magát az ügy fontosságához, és Muraközy alhadnaggal jegyzőkönyvbe foglaltatta a referátumát.)

...Hőseink bizonyára nem üldögéltek mindaddig a Baltánál, amíg a legközelebbi országos honvédgyűlés napja, így Budavár bevételének évfordulója is elkövetkeznék... Valószínűleg történtek azonkívül más események is embereink életében, amíg elérkeztek az országos honvédgyűlés ama programpontjához, amelyben az „elnökség” előterjeszti indítványát a Hentzi-szobor megkoszorúzása ügyében... Nagy botrány kerekedett az öreg emberek között. Madarász apó a debreceni határozatot emlegette... Az indítvány ellen id. K. Gy. szavazott legelsőnek. Így aztán nem is koszorúzták meg a Budavár ostrománál elesett tábornok szobrát az öreg honvédek, akik tudvalevőleg lajtorján és kézitásával nyomultak be valaha a várba.

(1925)

X. Y. PESTI DEMOKRATA HITELES POLGÁR TÖRTÉNETE

Én még azon a Pesten „kezdttem”, amelyben a lóvasúti vágányok keresztelték a Népszínháznál a villamosvasút sínjeit. A Nagykörúton egy útban levő új világ diadalmas ifjúságával veri csengettyűjét a villamoskocsi, míg a köznyelven még Hatvani utcának emlegetett Kossuth Lajos utca felől, mélázó távolságból, mind fátyolozottabban hangzik a lóvonatú kürtje, mint egy olyan muzsika, amely innen, a pesti házak ablakai alól végleg elvonulóban van. Így vonulnak vissza kivénült öreg költők a fiatalok elől, kivénült zenészek az új dalok muzsikusai elől. Mind messzibbről hangzik a lóvonatú trombitája - most már csak olyan helyen lehet hallani őt, ahol senki sem siet, mint például Szent Margit szigetén, itt is talán csak azért, hogy a május szerelmesei megtudják, hogy elment az utolsó kocsi, miután már senki sem zavarja őket ábrándozásaikban.

Örvendeztem-e a hatkrajcáros villamoskocsinak? Nem mondhatnám, mert a lóvonatún voltak négykrajcáros jegyek is, amelyekkel a Szikszaytól bizvást el lehetett jutni egy másik vendégfogadóig, néha még Budára is, aminthogy akkoriban a bor- és sörkiméréseket ott nyitották, ahol a lóvasút stációt szokott tartani. - A villamos pedig csak úgy bolondjában ment, semmi tekintettel nem volt a korcsmárosok érdekeire, pedig hát nekik is meg kell élni valahogyan. Nem is voltak népszerűek a vörösbarna kocsik, akármilyen cifra egyenruhába bújtatták az egykori lóvonatos alkalmazottakat. Jó darabig csak megbámulták azokat, akik a villamoskocsi meredek lépcsőin felkapaszkodtak. (Különösen a nők hosszú szoknyaival volt baj; ha nem is akadtak meg direkt a felmászásban, nem egyszer kénytelenek voltak harisnyakötőjüket is megmutatni a villamosok körül lebzselőknek, pedig a harisnyakötők divatja akkoriban még nagyon egyszerű volt. Küry Klára se mutogatta őt népszínházi táncai közben, pedig ezt a színésznőt mondják az új operettstílus harcosnőjének.)

Azért tehát inkább csak gyalogszerrel ballagtunk dolgaink után, hiszen végeredményében nem volt messzi semmi sem Pesten.

Gyalogszerrel járkálván: kényelmesebben is gyönyörködhattunk városunkban. Megfigyelhettük mindazokat, akik kocsin, hintón, fiákeren, komfortáblison robognak el mellettünk, mintha egy másik, előkelőbb város lakosai volnának, nem pedig e kis szegény Pesté.

Talán a holdból jöttek ők, akik családi batárjaikba húzódva olyan biztonságosan, komótosan, másvilágiasan gurulnak végig a városon, hogy a boltja ajtajában ácsorgó kereskedő hő fohászt küld az egekhez, bár egy ilyen patríciusi hintó egyszer megállana az ő üzlete előtt is! Gögös, fehérszakállú öregurak, akik minden esztendőben Karlsbadból hozzák az étvágyukat - még gögösebb asszonyok, akik magaviseletükkel akarják feledtetni múlt idejüket, amikor tejeskocsisokkal pörlekedtek hajnalonkint, vagy a zsemlyét olvasgatták egy pékboltban: foglalnak helyet ezekben a hintókban. El sem lehet azt már képzelni, hogy ez a régi, meggazdagodott pesti polgár mily kegyetlen megvetéssel nézett azokra, akik gyalog jártak, mert szegények maradtak. Sváb és germán eredetű famíliák sarjadékai ők, akiknek idejében sikerült megtelepedni Pesten, és hamarosan megvették azokat a házakat, amelyekbe egyszer betették a lábukat. Garast garashoz rakosgató emberek, akik miatt bizvást éhen halhat mindenki, aki utánuk a városban elhelyezkedik. Színészre, íróra, könyvre alig van itt szükség a régi Pest alapítóinál, legfeljebb némi zenét tanulnak meg azok, akik hajlamosak a szépművészetek iránt is; az irodalom és színészet pártolása maradhat a hóbortos mágnásokra vagy a könnyelmű nemesurakra, akik már úgyszólván meg vannak jelölve, hogy előbb-utóbb tönkremennek. Házakat is csak azért építenek, mert ez jó befektetés; azonkívül a háziuraság talán az egyetlen rang (a hivatalosakon kívül) a városban, amelyet kivétel nélkül mindenki tisztel. Igen, pesti háziúrnak,

pesti háziasszonynak lenni: ez volt a céljuk azoknak a gőgös öregeknek, akik hintaikból a gyalogjáróra oly megvetéssel nézegetnek, mint a koldusokra szokás. - Én nem tudom, hogy mit is keresett Pesten az olyan ember, aki még az új Nagykörúton sem tudott házhoz jutni, miután a Belváros házai már lefoglaltattak ama germánok és egyéb svábok által, akik itt magukat „patríciusoknak” nevezik?...

Ó, ezek a mesebeli batárok, amelyek az állandó jólétet, családi boldogságot és a pénzért megvehető jóegészséget hurcolják Pesten: nem oly változékonyak, mint például a fiákerek, amelyeknek utasai oly gyakran cserélődnek fel. A fiákért általában svindlerkocsinak mondják, ha az meg van számozva. (Más dolog volt a számozatlan fiáker, amire valóban vérbeli urak ülnek, akik még a családi batárok tulajdonosainál is előkelőbbeknek hiszik magukat. Miniszterek és püspökök palotái előtt kapálnak naphosszant a „számozatlan” paripái: az előkelő kaszinók környékén várakoznak; diszkrétén ácsorognak divathölgyek lakásai előtt; ó, ezekről az utasokról nem tehető fel, hogy abból a szempontból is vitetik magukat a Párisi utca, a Haris bazár és egyéb átjáróházak elé, hogy ott faképnél hagyjanak kocsist és lovat. (Ismétlem, a számozott fiáker robogásában mindig hallatszott valamely hang a szélhámosok bőbeszédűségéből - kivéve természetesen olyankor nem, ha ismerős urak és hölgyek foglaltak helyet a fiáker párnáin. Az ismert színésznők és még ismertebb kokottok el sem lettek volna képzelhetők fiáker nélkül - ama gumikerekű kocsikat az ő kedvükért találják ki, valamint az ő tiszteletükre készítik a szíjjártok a sárga gyeplőket. A fiákeres az ő csodálatukra alakítja át nevét Edéből Eduádra, és szerez magának olyan világosbarna, gyöngyházgombos kabátot, amilyent a velszi herceg pesti látogatása idejében a grófok divatba hoztak. F. Flóra piroskerekű fiákerese irigyelt férfiú a szakmában, és a standhoz közel eső korcsmában külön rang illeti meg azt a bérkocsist, aki Carola Cecíliát fuvarozza. - De általában ezen a régi Pesten majdnem mindenki tudja azoknak a fiákereknek számait, amelyek az ismertebb gavallérokat, népszerű urakat szokták végigrepíteni a városon, amely fiákeresek rendszerint foghegyről bánnak el azzal a jámbor pasasérral, aki az ő kocsijukon kívánna a Stefánia útra hajtani. Nem, ezek a kocsik nem vesznek fel akárkit; nem azért állnak a stációra, hogy kuncsaftot fogadjanak, hanem csak azért, hogy megbeszéljék egymás között úrnőik vagy uraik viselt dolgait. Ah, hányszor lehetett hallani a stand borméréseiben a könnyelmű Wahrmannok, a Lazarovicsok, a Jakabffyak, Ensel Kálmánok nevét, akiket azóta legfeljebb azok neveznek nevükről, akik hangosan silabizálják a temetők elhagyott részeiben lévő sírkövek feliratait! Azt lehetne mondani, hogy ezeknek a káprázatos, szédítő fiákereknek a háta mögött mindig ott lovagolt a Halál is, amely mind unottabban nézi a báva mosolyt a kiszemelt gavallér arculatán.

De hát nem kellett mindenkinek fiákerre ülni, aki pláne nem is akarta igénybe venni azokat a hiteleket, amelyeket könnyelmű emberek adnak ezeknek a még könnyelműbbeknek... Ott volt az úgynevezett demokratikus komfortáblis, amely egy ezüstforintocskáért a város legmesszibb pontjaira eldöcögött az emberrel. Ezen a komfortáblison ment az orvos a betegéhez, és ezen a járművön foglaltak helyet azok a különc uraságok, akik vagyoni viszonyaik révén akár négylovas hintón is roboghattak volna. (Név szerint ismerték őket a városban, egyik nevezettség volt közöttük az öreg Kléh István, az Első Hazai Takarékpénztár igazgatója, aki konflisba is ünnepnap ült. De a hagyomány szerint Deák Ferenc is konflison járt fel a Várba, ha Ferenc József hívatta.) A konflis általában éjszakai közlekedési eszköze volt Pestnek, amikor a leghiúbb uraságok sem szégyellték magukat a sötétben. És mily boldogok voltak azok az ifjú szerelmesek, akik fedetlen fővel, egymáshoz simulva mehettek végig nyári éjszakán a Stefánia úton. A konflis éjjel virágzott a régi Pesten, mint bizonyos növények. Míg nappal tán azok ülnek az egyfogatúba, akik az első demokratáknak számítanak ebben a városban... Nem, az igazi demokrata még nappal sem ült kocsiba.

Mit csinál hát az igazi demokrata a régi Pesten, ha gyalogos sétáiban néha meg-megáll?

Bemegy a kávéházba ama bizonyos pikoló kávé mellé, amely kávécsészének a mindenkori asztalon való megjelenése: mutatta a pesti polgár életét, sorsát, politikai pártállását. Egy feketekávé jobb információ volt a pesti polgárról, mint azoknak az öregembereknek a szaglászódásai, akik valamely információs iroda megbízásából a szövetkezeti kölcsön ügyében őgylegték az emberek lakásai környékén. Ez a pikoló kávé hírt adott a polgár vérmeérsékletéről, aszerint, hogy mely kávéházban és mikor fogyasztotta el őt: az ebéd utáni, Abbázia kávéházban lehörpintett feketekávé azt mutatja, hogy a polgárnak városfelforgatási tervei vannak, hajlamos a szabadabb gondolatok felé, nyugtalankodik valamely okból, pedig a városban látszólag semmi baj sincs. Szerfölkött gyanús volt az a feketekávé, amely Vázsonyi Vilmos asztalánál került elfogyasztásra, de a Sümegi Vilmos szomszédságát is feljegyezhetik a politikai kémek, ha ugyan ilyenek járkálnak a városban. Mindennel elégedetlen fiatal emberek török itt a fejüket a kilencvenes években mindenféle demokratikus eszméken. Ügyvédek, orvosok, tudósok és áltudósok verdesik az asztalt a lapok hírei felett. Ha az akkori Abbázia kávéháznak volna már valami hatalom a kezében: nyilván a Duna-parti Redout kávéházat csukatná be legelőször, ahová a vezető városatyák, a hatalmon lévő befolyásosak járnak sütkérezni a polgármesterek és tanácsosok karosszékei mellé.

Megint csak más jelentősége van annak a pikoló kávénak, amelyet a polgár a Schön kávéházban (az egykori Váci körúton) fogyaszt el, ahol női zenekar nemzetiszínű szalagos művésznői dobolnak, zongoráznak és a nagybögőt durrogatják. (Ez a pikáns zenekar volt a jazzband őse Pesten, és Schön bácsi kávéházából a zenekari hölgyek csak akkor maradtak el, ha oltár elé vezette őket valamely zenekedvelő vendég.) A női zenekaros polgárról már kevésbé hízelkedő információt mondott az öreg zsidó. Még akkor is, ha a polgár a tízórai kapuzárást megelőző induló befejezése után nyomban hazaballagott.

Más szimbóluma van a pikolónak a tőzsde környékén, és más az éjszakai New York kávéházban. Amott üzleteik lebonyolítása végett jelennek meg a tőzsdetagok, innen viszik el az újságpapírosba göngyölt bankókat, valamint ide hozzák is őket a görnyedezők; míg a New York éjszakájában a pikoló kávé biztos jegye annak, hogy a kávézó titkos viszonyt folytat a színészettel vagy az irodalommal.

Végeredményében azt lehetne mondani, hogy a régi pesti polgártól csak azt kellett megkérdezni, hogy melyik kávéházba címezteti a leveleit, hogy az ember percek alatt tisztában legyen a polgár társaságával, eszmekörével, világfelfogásával.

Annak a pikoló kávénak jelentősége már szinte nagyobb volt a pesti polgár életében, mint akár az asztaltársasági rang. Az ebéd utáni időre helyeződik át a történelemcsinálás, nem pedig a déli serhez vagy pedig az esti borhoz. Ezek az új emberek, ezek a napról napra szaporodó demokraták jóformán nem is látják egymást egyébkör, mint a kávéházi találkozásokrál. Napközben szalad mindegyik a maga kenyérgondja után. Ez a demokrácia olyan természetű valami, hogy nem lehet belőle megélni. (Majd, ha megnövekedik valamikor a szárnya - elbújnak még a fekete kiskacsák is a kotlós védelme alá.)

A régi demokrata egyelőre csak a szavakat hangsúlyozza otthonában vagy egyéb olyan helyeken, ahol meri és szabad kinyitni a száját, amelyet aznap Vázsonyi Vilmostól hallott, vagy V. V. cikkéből olvasott. Még csak tervezgetik az Új Század című demokrata hetilapot, mert közlőny nélkül mégse élhet meg a párt. (Bár a terézvárosi választáson, amelynél zajosabb követválasztás nem lesz egyhamar Pesten: szinte Szent Teréz harangjait is túlszárnyalja a

választási dal refrénje: „éljen Vázsonyi - hazafias, demokrata, függetlenségi”) Közlöny kellett, amelyben mindaz megörökíttessék, ami a kávéházi asztalnál füstkarika módjára ellebben... No, hiszen jó szerkesztőt választottak a Közlöny megalapításához: a tudós, öreg Báttaszéki Lajost, aki legfeljebb azért járt kávéházba, hogy az újságokat ott csendes nyugalomban elolvassa, vitatkozási kedv sohasem buzduzt fel benne, mert ama finom, régiveretű úriemberek közé tartozott, aki mindenkinek meggyőződését tiszteletben tartotta. Mégis ez az udvarias, flegmatikus, íróasztal mellé gyökerezett, a világtól elvonulva élő úriember szerkesztette az Új Századot, hogy az bátor, meg nem alkuvó hangjával már az első számától kezdve feltűnést keltett. Volt már mit olvasni a régi demokratának akkor is, ha Vázsonyit nem találta ott a kávéházban. Volt eszme bőven, még ha nem tartanak éppen gyűlést a demokraták, amely gyűléseknek körülbelül olyanforma volt a lefolyásuk, mint a mai futballmeccseké. Ott volt kéznél az Új Század, amelyből a vérbeli demokrata többet is megtudhatott, ha erre hajlandósága volt, mint a Martinovics apát kátéjából, pedig ennek az írónak valamikor pallossal fizettek irodalmi működéséért, a legnagyobb honoráriumot kapván, amely a toll munkája révén megszerezhető. Nem, az öreg Báttaszékit nem fejezték le, akármilyen bátran ment volna eszméiért meghalni ez a ritka hű, ritka meggyőződéses redaktor.

De hát hol is termett végeredményében ez a demokrata pesti polgár, aki nem járt se batáron, de fiákeren, még csak komfortáblison sem?

Itt született már ő Pesten - ahová apja harmadik osztályon érkezett meg, és egyetlen baráti vagy rokoni tekintet nem fogadta a városban. Bizonyára sokkal szerényebb volt ez a régi demokrata, mintsem a Keleti pályaudvarnál a város kövezetére toppantott volna, mondván: ezt a várost meghódítom - mint ezt a regényhősök szokták tenni.

Jött a magyar elégedetlenségből.

Néha egy beomlott udvarházból, amelynek dűledező oszlopai alól nem akart se a vármegye, se az állam nyakába menekedni - máskor csak onnan jött, ahonnan Goldstein Számi. Címeres pecsétnyomó gyűrű ad jelt a kisujjáról mondanivalóhoz, máskor csak leckeadásból tengeti életét ott az egyetem környékén.

Az új Magyarország fia ő, aki belátván ősei tévedéseit: áhítozva néz a horizonton emelkedő vándormadarak felé, amelyek beutazzák az egész földet, aminthogy a Martinovics úri barátai is azt hiszik, hogy a forradalom majd körülutazza az egész világot; máskor meg ama fiatal jogászok és orvosok közül való, akiről valamikor regényeket írtak (Kóbor, Bródy), mily viszontagságok árán szerzi meg diplomáját.

A pajtáskodó józsefvárosi kiskorcsmát hagyja el, hogy az Oktogon téri kávéház egyik asztalától figyelmesen hallgatózzon azokra a szavakra, amelyeket a demokrata vezérek (kezdetben kávéházi politikusok) itt hangosan vagy bizalmasan elmondanak; máskor meg egy Király utcai otthonos kávé mérés zsidó-süteményeit és kiadós kávéporcióit áldozza fel azért a demokratájelölt, hogy tudományait a drága kávéházi pénzen bővíthesse.

Jönnek mindenfelől a városból, hogy Vázsonyi újságírói kiszólásait, maró megjegyzéseit, ciánkális logikáját ellessék, mert valami nagy unalom kezdett lenni a lelkeken; már a függetlenségi politika sem tud kitalálni olyan újabb mondanivalókat, amelyekkel varázslatokat lehetne véghezvinni. A fiatal ügyvédek, orvosok, kereskedők, hírlapírók mellé az Abbázia kávéházban egész karzata alakul a demokrata asztaltársaságnak. Mint mindenütt, úgy itt is találkoznak nem odaváló elemek, de a szervezkedés azért olyan kitartóan folyik, mintha minden héten követválasztásra készülődnének. Általában a régi pesti demokratát ebben az időben még a hangosság, teliszájjal való beszélgetés jellemzi leginkább. A vérbeli régi demokrata az utcán is

olyan feltűnőséggel beszélget a barátjával, mintha az utcai publikum voltaképpen egy népgyűlés volna. Persze, az új politikus megmámorosodott az újszerű eszméktől, nem ismeri még a politika rókaútjait, megveti az úgynevezett államférfiúi raisont, a kesztyűt, a simulékony-ságot, a képmutatást és a tört, amelyet minden politikusnak a kabátja ujjában kell viselnie, amikor ellensége háta mögé kerül. Az első pesti demokraták még ujjongó gyermekek vagy hangjukat próbálgató lelkes műkedvelők, kedvezőtlen idő esetén is új ruhájukban akarnak pompázni a pesti utcán. Akik leginkább azért irigylük a bazilikai plébánost, mert az vasárnaponként ötezer hívő előtt is beszélhet.

Nem, még maga a mai demokrata primás se az a deákferences, megtermett, bölcsességet és nyugodalmasságot reprezentáló úriember, amelynek őt napjainkban látjuk; ő se impozáns jelenség még ekkor. Megjelenetésében valamely korán kelő éjjeli hírlapírónak látszik, akinek nyakkendője még a redakcióban csúszott földre, amikor valamely munkatárs új szenzációval vagy harsogó tréfával állít be az éj óráiban. Fodros, pörge, táncosléptű, akinek arcképe leginkább egy vidéki albumba illenék mint völegényé. A vitatkozás néha olyanformán hat, mintha az öreg Légrády Károlyt, a Pesti Hírlap kiadóját akarná meggyőzni tegnapi vezércikkének igazságáról, pedig L. K.-t csak képviselőtársa, Mikszáth vagy a mindennapi nyomdajelentés tudta meggyőzni mindenféle lapközlemények érdekességéről. (Habár éppen ez a bizonyos, nagyon tiszteletreméltó Légrády Károly, aki az éjféle órában sláfrokban és házisapkában lépett be a hancúrozó munkatársak közé, mint egy gondos családapa a gyermekei közé, szerezte azt, hogy V. V., alig nagykorúsága után, már vezércikkírója lehetett egy nagy lapnak.) Igen, a demokrata pápa is bohémeskedő férfiú még ebben a korban, segít tréfákat kieszelni a világ legkomolyabb embere, Murai Károly ugratására, aki a *Szerkesztői üzenetek* rovatát vezeti, és néha tanácsalantul áll meg egy levél fölött, amelyet pedig a szomszéd szobában írtak. Nem haragszik, ha Béldi elcsalogatja őt olyan korcsmákba, ahol jól, kiadósan lehet enni, Wurm közgazda úr társaságában. Ő, korántsem zárkózik el a szerkesztőségi élet vidámságai elől, csak éppen Schmittely urat, a sohasem alvó segédszerkesztőt nem kíséri el a Schön kávéházba, a hölgyzenekar mulattatásához. Ellenben - akár hiszik, akár nem - titokban verseket ír egy mátészalkai kisasszonyhoz, akit azután később feleségül is vesz. Mondom, a későbbi kegyelmes úr ez idő tájt még igen jól belepásszol ama torzonborz fiatalemberek közé, akik az új Magyarországot, az új Budapestet óhajtották. Akárhány ilyen ifjú, Vázsonyi-formájú hírlapíró mondogatja ékes, vitriolos, a lyukas fogak fenekéig érő megjegyzéseit a pesti szerkesztőségekben és kávéházakban, abban a biztos reménytelenségben is, hogy sohasem lesz belőle semmi.

Hiszen voltak V. V. előtt is demokraták - itt volt mindjárt a legtiszteletreméltóbb Irányi Dániel, akinél szentebb férfiú még nem lépkedett végig azon a piros szőnyegen, amelyen a honatyák szoktak járni; ott volt Károlyi Gábor gróf, aki néha olyan közbeszólásokat ejtett, mint egy városligeti pereces vagy mint egy szánszkülött -, de ennek a városnak a népét még senki meg nem hódította úgy, mint az első demokratavezér. Az úgynevezett Szent Terézia negyed - amely az első demokraták előtt legfeljebb ünnepélyes búcsújairól, méltóságos templomáról (amelynek toronyerkélyéről valóban alátekintgetett egy Quasimodo, amikor én abban a szemközt levő sarokházban, egy azóta leszakadt sárkányfej alól nézegettem az éji toronyórát, amely egyformán világított a kerület korhelyeinek, valamint haldoklóinak), omnibuszjárta, kacsaringós Király utcájáról, zengő Nagymező utcájáról és felejtethetetlenül ünnepélyes Andrassy útjáról, az esti órában tolongó hivatalnok kisasszonyairól, a bazárhangú házairól, a fal mellett lépegető, pipáló vén zsidóiról és szép leányairól volt nevezetes - behódolt az első demokratáknak. Isten tudná, mi ütött a frufus kalapkészítőkbe, az elefántlábú vaskereskedőkbe, a sajtszagú fűszerekbe, a boltjaik mélyében még szerényen kalapálgató suszterekbe, a kirakataikról híres

Andrássy úti kereskedőkbe, illatszer árusokba és mívelvarrókba, szárnyas kabátokkal loholó szabókba és kis aranyművesekbe, akik itt a legolcsóbb karikagyűrűket árulták azoknak, akik őket többször is felkeresték... Miért hajigálta sapkáját a levegőbe a sarki hordár, amikor az eddig ismeretlen demokrata győzött a választáson Szent Teréz negyedében? - És a demokrata, aki eddig nem merészelte betenni a lábát Petánovics előkelősködő, Andrássy úti vendéglőjébe, ahol a Radoczák, Morzsányiak, más régi világbeli nagyhatalmak tanyáztak, mint a kerület vezérei, koronás pénzdarabjával hangosan kopogott a sereskrigli oldalán.

(1925)

SZÉPASSZONY FÉRJE...

*vagy hogyan koncolt föl az angol lord lánya egy pesti hentesmestert
Regény 1925-ből*

I.

Történt, hogy Budán, a Tölgyfa utca egy kispolgári lakásában a proviánt főhadnagy imponálni akart a feleségének, és szolgálati revolverével agyonlőtte azt a kedélyes, kövér embert, akinek voltaképpen egész életében rossz pikáns novellákban vagy érzéki karcolatokban kellett volna szerepelnie, akit az imádott nő mostanában bírái előtt „Der Kodelkának”, vagy „Der Fleischhackernek” emleget - holott ő bizonyosan azt hiszi valahol a Duna fenekén, hogy gyöngédebb szóval is megemlékeznek valaha róla, miután pénzét és életét feláldozta szenvedélyes szerelmének.

A proviánt tiszt alig érdekelhetne valakit ebben a városban az egykori unatkozó kaszírőn kívül... Nem valószínű, hogy sok szerelmes levelet kapott volna életében ez a férfiú, aki most itt a bírók előtt olyanformán tűnik föl előttem, mint egy suszterlegény, aki ugyan magára öltötte vasárnapi áncúgját, de a szombatesti munka miatt megberetválni már nem volt ideje.

Sűrű, egészszőrszerű a hajzata, amelyet valamikor bizonyosan mindig kipomádéztatott Kenezics Száva Margit körüti borbélynál, ahová hében-korban beretválni járt, mert a beretváló eszközeit Csepelen, szolgálati helyén tartatta. Ez a sűrű, élethossziglani használatra növekedett hajzat: most titkos izzadságokat árul el, habár szó sincsen valamely testi erőfeszítésről, még csak arról sem, hogy egy földarabolt embert utazóbőröndökben a Margit-hídig cipeljen. (Utóbb ezt a munkát is, úriember létére, inkább a sarkon álló hordásra bízta.) A keménytapintású, durva hajzatnak az izzadása tehát valamely belső, úgynevezett lelki bajra vezethető vissza. Az egykori katonatiszt szenved bírái és a katonai, civil hallgatóságból összeverődött hallgatósága előtt. Az izzadás folytán darab idő múlva olyanforma lett a frizurája, mint az a „zekszer” nevű hajviselet, amelyet tán Pozsonyban is viseltek a múlt században a Ledererek és más polgárok.

A homloka nem magasabb kétujjnyinál. Görcsös és mégis sunyi ez a homlok. Megdagad néha-néha a szemöldök fölött, amint minden erejét összeszedi, hogy odabent kellő és betanult szisztémát tartson ama egyszerű gondolatok fölött is, amelyeket a maga szűk látókörzetében védelmére össze tudott szedni a börtön virrasztó éjszakáiban. Ez a homlok valószínűleg így dagadt már meg akkoriban is, amikor még nem a hadbíró életveszélyes kérdéseit kellett a maga gondolataihoz hozzákapcsolni, hanem sokkal egyszerűbb kérdések voltak napirenden: családi perpatvarok a feleséggel vagy üzleti elszámolások a katonai ételmezésnél; sőt tán akkor is dagadozott ez a homlok, amikor a Margitpark vagy a Szeiffert kávéházakban jámbor kártyajátéknál kibicelt budai nyárspolgároknak, akik napokig beszélnek egy biliárdjátszmáról is, a nevezetesebb preferánszpartikat pedig évek múlva is el tudják mondani. Igen, ez a homlok élethossziglan elkibicelhetett volna a Margit-híd körüli eseményeknél, ha a hentesmester nem akar véglegesen beköltözni a Tölgyfa utcai lakásba.

Az orra? Alig volna erről a jelentéktelen, kifejezéstartalan orról bárkinek valamely mondanivalója, ha az nem éppen ilyen nevezetes emberhez tartoznék. Nos, hát ez az orr még csak annyi megértőképességgel sem bír, hogy megérezné, mikor főznek gulyást a budai Winkler vendéglőben, nem pedig, hogy azt megszagolhatná, mikor csókolt kezét a feleségének vala-

mely idegen férfi, mondjuk csak, hogy Kodelka. Kifejezése pedig nincs ennek az orrnak annyi sem, mint egy betűnek az ábécében. Jó, buta, egyéniség nélkül való orr, amelyről alig lehetne mondanivalója Lavaternek, aki valamikor méreteket készített az orrokról. Ez az orr legjobb esetben azt tudná megmondani, hogy a Tölgyfa utca melyik házában savanyítottak káposztát. Ama elkorcsosult kutyaorr ez, amely nem érez meg idegen szagokat, hiába vezetik a vad nyomára - de fogával még tud harapni.

A bajsza? Az éppen hozzápasszol ennek az arcnak az olcsó, jelentéktelen berendezéséhez, mint valamely semmitmondó ruhafogas a polgári lakásban. Olyan ez a bajusz, mintha a fogakból nőtt volna ki. Harapósan, keményen, tüskésen szegeződik előre, mintha szoros harapófogója volna a csacska szájnak. Tán csak azért vágják le rövide, hogy első pillanatban el ne árulja állatias származását. Bizonyos, ha ebből a bajusból egy szál is behullott abba a káposztafőzelékbe, amelyet a proviánt tiszt fogyasztott, a legénység megérezte, hogy a káposztánál is van valami keményebb, valami, amit fogakkal megrágni nem lehet. A borbélyok az ilyen bajuszt durvának mondják, amelyből súrolókefét is lehetne készíteni. Vajon nem ijed meg vala Kodelka ettől a rosszindulatú bajusztól, ha azt tulajdonosa hosszúra növeli és pedróvel paragrafus alakúvá kenegeti? Ha nagyobb bajsza lett volna a proviánt főhadnagynak: tán még az elszánt hentesmester se merészelt volna a felesége körül ólálkodni. L. G. levágta vagy levágatta a bajszát, hogy bizalmat keltsen maga iránt.

A szája gyáva és ijedt, amikor bírái előtt harmadszor is felemlégeti, hogy ő attól sem fél, hogy ha holnap felakasztják. Meggyőződés nélküli, jellemtelen száj ez, amely bizonyára hosszú éjszakákon próbálgatta azokat a szavakat, amelyeket majd megalázkodottan elrebeg a kommandóhoz szokott katonabírák előtt. Ez a száj szeretne hallgatni, mint mindazok a szájak, amelyeknek nincs mondanivalójuk, de az erőszakosan lefogott szájszéleket kinyitja valamely furfangos, belső kényszer, amit tán csak akkor érezhetnek a bűnbe esett emberek, amikor a bíró rájuk szegezi hipnotizáló, kerek szemét. „Nem tudom.” „Nem emlékszem.” Ezt mondja még a száj a meggondolt börtönhetek után, de már láthatólag vívódik a száj, hogy ama vadállati hörgés törjön fel belőle, amely aztán majd árulója lesz minden sakkhúzásnak, amelyet a vastag, még csak őrző érzékiséget sem egészen kifejező száj a gyötrelmes börtönéjszakákon maga elé feladatul tűzött, midőn majd a bíró átgondolt, meghányt-vetett kérdéseire felelgetni kell. Még ma délelőtt a fogház nyugalma, a cella magányossága, a zajtalan, Kodelka nélküli éjszaka okoskodó, bohó szárnyainak a meggondoltsága terül ezen a szájon. A bíró szavaira olyan óvatosan felel, mint a szarka, amelytől azt kérdezik, hova dugta az aranygyűrűt; fáradtan károg, mint a varjú, amely a döghússal jóllakott; a börtön különös ritmikája érzik mindazokon a szavakon, amelyeket olyanformán mond el, mintha egy haldokló ember ajándékba adott szavai volnának. Pedig élni akar...

Élni akar a szeme.

Élni akar, mint a gyilkos szeme, amely az imént megborzadt a haláltól... Élni akar, mint az a bogárfajta, amelyet Szent Jánosról neveztek el valamely különös okból, és amely szem a sötét éjszakán elárulja terveit, szándékait... Ebből a jelentéktelen arcból (amelynek szakállát a borbélylegények valószínűleg kemény szakállnak nevezik, amelyhez több szappant kell elhasználni, mint az egyéb szakállakhoz) a szemek élnek, beszélnek, tudnak.

A majom szeme barátságosabb, a tigrisé nyíltabb, a medvéé megérthetőbb, a villogó vad házörző ebé pedig csalékonyabb, mint az egykori proviánt főhadnagy szeme.

Valamely ismeretlen elszántság lobog, ijeszt, vakít és dermeszt ebből a szemből... Az embernek a kérlelhetetlen csószók, megindíthatatlan, gonosz iskolamesterek, halálos ellenségek elkapott

szeme jut eszébe... És ugyancsak eszébe jön annak az álombéli gyilkosnak a szeme, amellyel gyermekkorában viaskodott a tudatlan parasztdajka mesemondása után. Látja maga előtt a valóságban azt a szemet, amelynek minden poklokra való elszántságától az élet legtöbb körülményei között megretirált volna. Ebben a szemben látható az örvény, amely a híd lábainál végzi a maga boszorkánymunkáját; felismerhető ebben a szemben az a tekintet, amellyel utánunk jön az örült, akinek istenségét nem akarjuk elhinni; megismerjük ebben a szemben azt az embert, aki gondolkodás nélkül leölné mindenkit gyáva álmaiban, amelyekből verejtékezve ébred föl; szemlélhetjük a tekintetvillanásban azt a szörnyű útonállót, akivel nem mernénk találkozni az elhagyott utcában; obszerválhatjuk őt magát: a nőbolondot is, akit egy szőke kaszírő olyan átláthatóan cseles szavaival, amilyen cselesen a vidéki mulatóhelyeken a pálinkákat hamisítják: mindenre kaphatóvá tesz, anélkül hogy egy báva mosolyán kívül egyébbel is megjutalmazná... Ebben a szemben bennlakik ama férfi kétségbeesett tekintete is, aki piros szemhéjjal ébred reggel, mert a feleségétől olyan szavakat hallott éjszakai órákban, hogy a gyilkosságot könnyen megoldható, egyszerű problémának kezdi felfogni... Ebben a szemben a vipera mérge lakik, az éjszaka alattomosan fellobbanó tűz veszi észét, halálos kín minden mosoly iránt, amely más ember arcán is meg jelenhetik, és gyáva kétségbeesés azok miatt a bankjegyek miatt, amelyeket a Kodelkák hordanak a zsebükben. Ez a szem tudatlan, mint akár az ősemeré; hajszolt, mint egy veszett ebé; kutató, mint egy hamiskártyásé; és műveletlen, mint egy babonás haramiáé, aki tán méhmagzat levágott kisujját is szívesen hordaná az erszényében, ha az szerencsét hozna neki... (Egyelőre a bűnjelek között olyan kopott, rongyos, semmitmondó pénztárca fekszik, amelyet bármely tisztességes ember a zsebében viselhetne.)

Egyébként, amint messzi, földalatti tanulmányokból való szemsugara elmúlik kígyóbüvöletével arról a helyről, ahol helyet foglalok: nyomban megjelenik tekintetem előtt a civilbe öltözött katonatiszt, aki készen vett civilruhájában a maga véleménye szerint felismerhetetlenül jön ama rábeszélő ruhakereskedőtől, akik a legelszabottabb kábatoktól is cukrosan el vannak ragadtatva, amíg azt rá nem sózták vevőre... Vajon hol vette Lederer civilruháját, kérdezem magamban, és milyen célból kellett neki ez a sötétkék, kispolgárian varrott zakóöltöny? Talán csak nem azért választott ily feltűnés nélküli, becsületes ruhát, hogy hasonlóvá legyen azokhoz a szegény katonatisztekhez, akik kénytelenek a polgári életben elhelyezkedni, és mindjárt a legszerényebb magaviseletben kezdik?

Megnézem a vádlott asztalára helyezett kemény, fekete kalapot. Lehetséges, hogy ez a kalap valamikor új is volt, mielőtt valamely Teleki téri ócskáshoz került volna. Lehet, hogy boldog, reménykedő emberek köszöngtek vele erkélyeknek, amelyeken ismerős hölgyeket megpillantottak... Lehet, hogy a hivatalfőnöknek emelgették meg, amíg ez érdemes volt a B-lista előtt. A kalap kopottságával, züllöttségével, elvadultságával nagyon is kifejezi azt az elszokottságot, amelyet legközvetlenebb hozzátartozóinktól is tapasztalhatunk, ha darab ideig nem láttuk őket. Olyan ez a kalap, mint egy kutya, amely nem ismeri fel gazdáját; mint egy régi ruhásszekrény, amelynek váratlanul elromlik a kulcsa; mint egy gondolat, amely valaha barátunk volt, és amellyel szinte idegenszerűleg találkozunk újra az élet útjain... Nem csodálnám, ha kiderülne, hogy az egykori proviánt tiszt kéz alatt, mondjuk Kodelkától vette volna a kalapot. (Aminthogy a sötétkék ruhára is gyanakszom.)

Ámde az ing, amely L. G. testét fedi, bizonyosan nem a hozzáértő felesége varrótűje alól került ki, mert hiszen, mint később kitűnt, önagysága kézímunkával is foglalkozott, így az ingvarráshoz is értett valamit. Ez az ing valóban nem egy olyan főhadnagyra pászolt, aki civilben is akart mutatni valamit. Amolyan álláskereső ing, amilyenben ábrándokat szőni szoktak napjainkban azok, akik a megélhetően annyit gondolkoznak, hogy elfelejtenek inget váltani. (Talán azért is, mert nincs több egy ingüknél.)

Mit mondjak még a proviánt tisztról önöknek, hogy pontosan megérthessék ezt a férfiembert, aki életének egy részét ott töltötte és ott fejezte be a Margit-híd budai oldalán, a Tölgyfa utcában, ahol olyan formátlanul vannak a háromemeletes házak a földszintesek mellé rakva, mintha egy gyermek rakná ki játékszereit?... Mit jegyezzek fel még róla, aki annak az utcasaroknak a közelében lakott, ahová a hirdetőtáblán nagy festett kéz mutatja a zálogházat? Mit mondhatok a lakását (és a tett színhelyét) körülvevő budai boltosokról, akik az esti lappal kezükben mennek ma vizitelni egymáshoz... a borbélyról, aki a szomszédos trafikban tölti egész délutánját, hogy az összes újságokat átolvashassa... a fűszeresről, ahol marólúgot akart venni, aki ma enyvet adott el egy óbudai embernek, miután tréfásan megkérdezte tőle, hogy vajon nem koporsó vagy kuffer beragasztásához kell-e?

Hagyjuk a főhadnagyot ugyancsak mit sem mondó, gyilkoshoz nem illő két kezére borulva a vádlottak asztalánál. Van olyan ember is a hallgatóság körében, aki a hentesmester sorsának hallatára maga is könyökére támasztja a fejét, bár nincs mi köze sem a vidám, de rossz véget ért Kodelkához.

A hadbíró rendelkezik:

- Vezessék be Lederer Gusztávnét!

II.

Amikor a haditörvényszéki tárgyalóterembe lép önagsága: valahogyan úgy érezzük, hogy megint olyan planéta van a budai égboltozaton, mint, mondják, száz esztendővel ezelőtt, amikor a garabonciás diák utoljára emelte fel ezen a tájon a köpönyege szárnyát, hogy megkoszmásodjon minden leves a városnegyedben - mint akkor, midőn még a második kerületben (a Vízivárosban) utána mutogattak némely öregasszonyságoknak, akik természetfölötti dolgokat tudnak, ezért közönségesen boszorkányoknak is nevezik őket.

Ha valóban boszorkány önagsága, Lederer Gusztávné, született Schwarz Mária: akkor sem a mindennapi boszorkányok közül való. Amilyen szimpla fráter a férje, aki bűnbánattal üldögél immár a régi, fegyelmezett Magyarországot jelképező, mozdulatlan csendlegények között, olyan rejtelem lép ezzel az asszonnyal a terembe, amint a kékruhás, civil nadrágos fogházörök őt a katonai bírák elé kísérik. Az öreg és örök Jócai Lócsei fehérasszony című regényéből elevenednek előtünk jelenetek, amint ama Korponayné elbánik a jóhiszemű kuruc tisztekkel - a másik pillanatban látni véljük a szenvedélyes regények és operák hősnőinek késői maradványát, ám Des Grieux lovagot hiába keresnénk azon a helyen, ahol ama titokzatos Henteslegény ül, aki magát a hentesmestert is olyanformán trancsírozta föl, hogy magának az áldozatnak sem lehetett ellene szakmabeli kifogása; a következő másodpercben megjelenik előtünk a pozsonyi kávéházi kaszírosné, aki megszokta a régi koronázóvárosban, hogy a férfiak ebéd után a trónusa felé irányozzák gacsos, totyakos vagy táncmesteres lépteiket (már amilyen lépésűek azok a férfiak, akik a vidéki kaszírnénak délutáni mondanivalókat gyűjtögetnek); megszokta, hogy likőrös palackjai közül derékig lásson minden férfit, azokat a nyúlánkokat is, akikről a nóta azt mondja az esti zenélésnél, hogy áthajlik az ölelésük a kerítésen; azokat a dombos nyúlhasúkat is, akik a potrohocskájuk miatt nem tudják kellően megközelíteni a kávéházi trónust, és azokat a zömök, vállas férfiakat is, akik dologtalanságukban, semmittevésükben mindenkor a leghűségesebb oszlopai a vidéki kávéház emelvényének. (Ilyen lehetett egykor Pozsonyban a későbbi proviánt főhadnagy is.) És amint a szárnyasajtó felől a terem közepe felé közeledik, a dúlt arcvonásokból mindinkább össze lehet szedni ama régi éjjeli kasszatündér

képét, aki színésznőiesen felragyog, amikor a cigánybanda megnyitó indulóját vonja el a vidéki kávéházban azoknak a semmitmondó vendégeknek, akik a délutáni sakk- vagy kalabriászparti miatt ottragadtak; e meghalványodott, hervadtas arcon látni lehet a festékek nyomait, amelyekkel magát ékesítette, mielőtt kis kamarájából elindult esténkint az életbe... igen, ott van ez arcon még most is a különböző képes levelezőlapok visszafénye, amely képes levelezőlapokkal tükre volt körültűzdelve, és bizonyára akadt közöttük olyan lap is, amelyet a pezsgősüveg sztaniol burkolatából készítettek ügyeskező úriemberek, akik a pozsonyi kaszírővel tudatni akarták, hogy bécsi vagy érsekújvári mulatozásuk alatt sem felejtették el őt - hiszen akkoriban, mikor L. G.-né még Micinek hívták, a képes levelezőlap nagyon is divatban volt. Küldte azt emlékebe kupec is, ha jó vásárt csinált a városban, ahol az éjjeli kaszírőnek mulatozva magyarázta meg, hogy ő milyen okos ember; küldte ügynök, aki „leégett”, és bánatát még egy pohár szilvóriummal (a tündér kezéből) enyhítette; de küldte a gyalogsági tiszt úr is, akit egy másik város másik kaszírőjébe kommandíroztak, és azt hitte, hogy a kaszírősné végleg unatkozik, mert elsején senkinek se tör nyerstojást a knikebájnos poharába... Ezekről a képes levelezőlapokról lépett be a tanúként kihallgatott Lederer Gusztávné a Margit körüti katonai törvényszék kapuján, ahová éppen szalmát és szénát szállítottak a hadsereg liferánsai, akikkel ő nagyon jó barátságban volt.

Valóban Kodelkának, Lederer Gusztávnak vagy pedig egy idegen városban unatkozó idegennek kellett lenni annak a férfiembernek, aki ezért a vidéki kaszírőért annyi áldozatot tudott hozni, mint amennyi áldozatot hoztak érte azok a férfiak, akik körülvették. (Az egyik disznósajtja aprítottatta magát, a másik az akasztófa árnyékában álmodik. Hogy megvilágosodnak ezek a semmitmondó nevek: Lederer, Kodelka és a tanúk nevei, amikor a pozsonyi kaszírő megdörzsölgeti őket, mint egykor megfényszerítette cukortartóit.)

Szinte érezzük a vidéki kávéház cikóriaillatát, a nagyszakállú pipások füstjét, a Kabanosz vagy Tisza szivart agyarukra vágó gavallérok pomádéját: amikor Schwarz Mária megáll bírái előtt.

Bár olyan dűltan, szenvedélyesen és elszántan lépett a terembe L. G.-né, hogy azt már nem is lehetett elválasztani a komédiásnői fellépéstől - utólag mégis meg kellett győződünk arról, hogy ez a nő valóban olyan zavarban lehetett kedden délben, amint tán azóta sem volt, mióta először találkozott a főhadnaggal a pozsonyi ligetben. Bizonyos, hogy a kékposztós Markó utcai silbakok között haladva a szárnyas ajtótól a bírói emelvényig: nő léte nem vette észre a csendőrei között könnyező szemű Gusztiját, sőt még Kodelka kedélyes kísértete sem tűnedezett fel előtte a tíz-tizenkét lépéses úton; azt már csak az tudná megmondani, aki a vesékbe lát, hogy a terem falán kétszeres életnagyságban lepingált Ferenc József imperatori palástjában kötötte le a figyelmét, vagy pedig a jóságosképű, szürkebajszú ezredeselnöké, akinél szelídebb arc még nem nézett szemközt a haditörvényszék elé került gyilkosokkal. Úgy tette meg az utat, mint egy izgatott, önfeledkezett színésznő, aki az imént vetett keresztet magára, mielőtt a nagy szerep eljátszása végett a kulisszák közül kilépett volna: senkit sem látott, csak a hadbíró hipnotizáló szeme mutatta meg neki az utat, hol kell végigmennie, és a helyet, ahol meg kell állnia ölbe ejtett, zsebkendő rongyot csavargató, gyötrelmes kezekkel, de makacs elszántsággal emelt fejjel... Igen, ez az egy hadbíró volt a maga polgári zsakettjében, aki megfegyelmelte, megidézte, maga elé állította ezt az eltökélt kaszírőt, pedig száznál több férfi, generális, főhadnagy és civil úr volt még a teremben, akinek az arca nem is volt himlőhelyes. Megállott a nő anélkül, hogy bárkit is észrevett volna, még szepegő férjét sem, aki könnybe borultan, megátkozottan üldögélt őt lépésnyire a háta mögött, és összeragadt szempilláival ama kemény, fekete kalaptól látszék búcsúzkodni, amely elébe volt helyezve a zöldposztós asztalkára.

Élettörténetét piroskötésű regényből kezdi... Ama Marlittokból és Courths-Mahlerekből, amelyeket a kassza csendjében akkor olvasgatott, amikor úgy unatkozott, hogy már a szőke kontyát sem volt kedve megigazítani a kávéházi tükörben. Magában tán azt gondolja, hogy ezeknek a megmerevedett hadbíráknak is éppen úgy imponálni tud a mesélgetésével, mint egykor a pozsonyi helyőrség lájtinantjainak. Elmondja tehát a hadbíró kérdésére, hogy angol lordnak a törvénytelen leánya...

A régi polgári törvényszékek elnökeire is emlékeztető, zsakettos, szivarzsebében tartalékos zsebkendőt viselő, az élet és a nők csalékonyságait hepehupás, fölényes arculattal figyelő tárgyalásvezető nem mosolyodik el a régi szép mesemondás hallatára... És ugyancsak nem nyúl kezével a frizurájához a hölgy sem, mikor ezt az édesded álmod elmondja, amely kézmozdulat pedig nem ritka a rafináltabb nőknél sem, amikor hazugságot eresztenek ki a szájukon. Úgy látszik, nagyobb dolgokról van itt szó, mint annak a megállapításáról, hogy kinek a leánya Schwarz Mici.

(Pedig mily vidéki cukrászda édessége volna azoknak a szavaknak, amelyekkel Mici születési titkairól a leplet fellebbténé! Mily érdekessé válhatna a pofaszakállas angol lord alakja, aki mint régi előkelő angliai család sarjadéka bizonyára kimutathatná a rokonságot a Yorkokkal vagy a Lancasterekkel... aki valószínűleg azért szállott le Biasini úr delizsánszáról Pozsonyban, hogy ebben a régi városban végrehajtsa ama tervét, amellyel a legenda szerint a múlt században a legtöbb angol Kelet-Európában utazgatott: agyonpuffantsa magát életunalmában... aki céltalan járáskelei közepette Szindbád módjára bepillantott valamely virágos ablakon, ahol egy mellőzött nő csak varrótűjének mondta el sóhajtásának okát, amíg a vöröskésszakállú idegen az ablak alatt megjelent... És Schwarz Mária itt maradt a haditörvényszék előtt, mint a Yorkoknak és Lancastereknek vérbeli rokona, és Kodelka pesti hentesmester felkoncolása ügyében tanúkihallgatásra rendeltetett. Nem, akárhogy idézem magamban, nem jut eszembe a felejtethetetlennek vélt vers, amelyet Reviczky Gyula írt a pozsonyi ligetről!)

Hát most vegyük szemügyre azokat a kezeket, amelyek ama három-négykilós bárdokat, a Kodelka kezébe való bűnjeleket, a henteskéseket forgatták vala - amely szerszámokat talán éppen maga hozott az udvarolt hölgy háztartása részére, hogy megkönnyítse a maga feldarabolását, azt a műveletet, amellyel a combokat leszedik a derékról.

A hadbíró felmutatja a bárdot. A bárd lehet három-, de lehet ötkilós is - nem minden polgári háztartásban található ilyen görcsösre esztergályozott nyelű szekerce, amellyel szükség esetén eleven embert is egy csapással meg lehetne hasítani úgy, hogy attól koldulna. Vajon mit vágott ezzel a bárdal utoljára L. G.-né kézimunkához finomult keze, mielőtt ez a bárd a pesti hentesmester fejét elválasztotta volna törzsétől? Szerették talán a proviánt főhadnagyék a csontos marhahúsokat ebédjükhöz? Hiszen a székálló legény szívesen felaprózza a csontot, ha arra a legvénebb szakácsné megkéri, nem pedig a szemével bánni tudó Schwarz Mici! Nagyon gyanakszom erre a nagy bárdra, hogy nem hevert reménytelenül a Tölgyfa utcai konyhán. - De olyan háztartás is ritkaság Pesten, ahol az a másik, különös alakú bárd feltalálható volna, amely inkább boncolóintézetekben lelhető, mint a polgári konyhákban. Tipikus, csontvágáshoz való bárd, amely zömökségében inkább széttöri a csontot, mint azt elmetszené. A disznófőrt lehet ezzel felnyitni, de viszont a Tölgyfa utcában emberemlékezet óta nem volt disznóölés. - A nagy, szilárd, hajlíthatatlan kés is inkább hentes műhelyébe való, mint ama polgári konyhákra, ahol legfeljebb a csirkének a nyakát szokták elvágni. Csontvágó kés ez is, amely nem ijed meg az inas részekről, sem a csontforgóktól, amikor a húsba behatol. - Hát nézzük most azt a kezet, amely a mindennapi ebédek elkészítésénél ezeket az eszközöket forgatta...

Dologtalannak látszik L. G.-né keze... Lehetséges, hogy a börtönben elmulasztott háztartási teendők miatt fehéredett, gyöngédedett meg újra olyanformán a keze, amilyen az kaszírő korában lehetett, amikor egyedül annyi volt a tisztességes munkája, hogy a snapszospoharakat rendben tartsa, valamint virágszálként kinyújtsa kezét a törzsvendégek üdvözlésére. Ez a kéz inkább illett az unaloműző kézimunkához, mint a bárdok és kések emelgetéséhez - habár a nők tengerhab színű kezének a megcsókolásakor valóban nem gondolnak arra a férfiak, hogy ezek a kezek tisztátalan helyeken is meg szoktak fordulni. - Ennek a kéznek valaha modernebb formában is elmondhatták azt az ősi gyermekmesét, amely mese azt tételezi föl a hüvelykujjról, hogy az elment vadászni, a mutatóujj halászni, a nagyujj madarászni, míg végül a kisujj környékén elszaladt a nyulacska. Hogyan nevetethetett magában ez a kéz, amikor ily jámbor tennivalókra küldték őt a finomkodó udvarlók! Hogyan nevetethetett csendesesen ez a kéz, amikor a szerelmes hentesmester (az asszony vallomása szerint) csókjaival halmozta el ezt a kezet, az alatt az idő alatt, amíg *Nick* Guszti a trafikban járt. (Akik ismerősek a hullafuvarozási szakmában, azok emlékeznek arra a bizonyos Nick Gusztira, a péklegényre, aki ugyancsak a Dunába fuvarozta a holttestet, a Mágnás Elzáét - de ő akkoriban még gyermekkocsival járt, nem pedig a fűvézerek jeleivel ellátott ládákkal és bőröndökkel.) Hogyan nevetgélhetett ez a kéz, amikor az ujjak csak abból a szempontból ragadták meg a kés nyelvét, hogy egy kakaskát megszabadítsanak a gondtól, amelyet taréjviselete okozott, mikor ezek a kezek tán már azt is tudták, hogy egy valóságos hadseregszállító gyomrába is belenézhetnek valaha! - Akármint is van ez a dolog: a konyhabárdok, kések, amelyek most az ámuló katonatisztek előtt fekszenek az asztalon, mint a vidám és szemérmetlen hentesmester feldarabolói: jó ismerősei voltak azoknak a liliumfehér kezeknek, amelyek gyötrelmesen gyűrögetnek hurka alakúvá egy zsebkendőt az ezredes kérdései alatt. Ah, mily furcsa érzés lehet, ha ennek a hölgynek a tenyere - a *tenyérbéle*, mint a régi ínyenc férfiak mondták a jó kenyérbéléses tenyerekről - megsimogatná mostanában valakinek a nyakszirtjét!

A hölgy selyemtrikó ruhájában, amelynek őszi, hervadt színe ugyancsak nem mutatja keblei hervadását is (mert azok élettelenesen domborulnak ebben a teremben, ahol ő az egyedüli nő), szőke kontyával, amelyet ifjúságunkban képzeltünk azoknak a hölgyeknek a fejére, akikért majd élni és meghalni fogunk, mint egy hajszál, amellyel a rabnők zsinór és hajtű hiányában megerősítik kontyukat: a hadbíró kérdéseit várja a terem közepén.

III.

Jegyzeteinket ott hagytuk abba, midőn a pozsonyi Mici a haditörvényszék elé lép - igaz, hogy még csak tanúképpen - és a maga kaszírősné világnézete szerint mindenekelőtt meghódítani igyekszik a katonai bírakat, mert Mici még akkor nem tartózkodott a teremben, amikor a haditörvényszék tagjai felállással és katonás feszességgel letették az esküt a mindenható Istenre, hogy ítéletükben pártatlanok és igazságosak lesznek.

Hogyan gondolta Mici a katonai bírák meghódítását?

Igen decens, szalonias és úgynevezett társalgási hangon kezdett el beszélni, mintha otthon ülne a Tölgyfa utcai lakásában, és Kodelkát mulattatná valamely történet elmondásával.

(Igaz, hogy a tanúvallomások szerint Mici többnyire a konyhában fogadta vendégét; ott is terített asztalt az uzsonna és vacsora idején, amely időpontokat nyárspolgári pontossággal valószínűleg már abban az időben is megtartott és megtartatott Mici, amikor még a kávé

kosztját ette. Igen, csak a konyhában terített Mici, mert tél volt, a lakás többi részét a veleszületett takarékosági hajlandóságnál fogva nem akarta befűteni. De hiszen éppen az a kunszt, hogy a kulináris környezetben is meg tudott maradni úriasszonynak, akire az amolyan Kodelka-féle embernek csak hódolattal lehet tekintetni, akkor is, ha éppen az a tennivalója a cselédet nem tartó asszonyságnak, hogy a neveletlen kutya után eltakarítsa a tisztátalanságot. Mert Ledererek kutyája nem volt szobatiszta, és Mici későbbi vallomása szerint akkor is éppen a rosszkülsejű eb nevelgetésével foglalkozott odakint a konyhán, amíg odabent a szobában, a kritikus időpontban férje Kodelkával végzett... Tetemtöm, hányan mehettek el azon az éjszakán a Tölgyfa utca darabos kövezetén, akik a kivilágított ablakról azt hitték, hogy mögötte boldog emberek névnapot tartanak, vagy a rosszabbik esetben nagybeteg feje alatt forgatják szeretettel a párnát! Pedig az életvidám Kodelkát tették lepedőbe!)

Tehát itt a haditörvényszék előtt is igyekezett megtartani Lederer Gusztávné úriasszonyi fölényét. Egyébként is ama nők közé tartozik, akik kellőképpen megtartják a társadalmi rangokat, amikor sikerült nekik maguknak is valamely sarzsihoz jutni a társadalomban. Az úgynevezett *pikauf* emberek tudják csak igazán megbecsülni az illemszabályokat, amelyeket az alattuk maradottak részére alkottak. (Bizonyosan nagyon csodálkozott már akkor is, midőn ezek a jólnevelt katonatisztek se nem mutatkoztak be neki, sem hellyel nem kínálták, állni hagyták, igaz, hogy a börtönőröket eltávolították mellőle.) No, de az életben vannak kellemetlenségek, a német ponyvaregényekben is szenvednek bizonyos időben a hősnők méltatlanságokat, bántalmakat, megaláztatásokat, de az utolsó lapon majd minden kiigazodik. Helén vagy Marie diadalmasan tér vissza Tölgyfa utcai otthonába.

Amíg az egykori főhadnagy gyakran remegett a belső zokogástól: Marie egyetlenszer sem vesztette a fonalat története elmondásában.

Azt lehetne mondani: igen kellemetes, folyékony hangja van, mint egy nőnemű udvarlónak. Nem csodálkozom, e hang zongorázását hallgatva, hogy az egyszerű Kodelka szabad idejében mindig felhúzta ezt a gramofont. Igen, mondom magamban, ez az a bizonyos női hang, amelynek hallgatásakor sem a nagyon buta, se a nagyon okos emberek nem gondolnak a világon semmire. Lehetne mondani ezt a hangot zsongító lábvíznek hosszadalmas gyaloglás után, de lehet őt kamillateának is elképzelni fogfájós éjszakákon. Nyúlik ez a hang, mint a rétestészta, és dudorászva tud elhallgatni, amikor valamely emlékezetes regényfejezetek végéhez közeledik.

- Aztán apró háztartási dolgokkal... *Mit kleine Sachen...* foglalkoztam. Azt hiszem, vizet hoztam be a konyháról - mondja olyan mély hangon, mint ahogyan a hegedű szokott befejezni egy elmúlott, lejátszott és már elfelejtett ábrándot, miután a hentesmester meggyilkolásának történetével elkészült.

De hallgassuk még egy darabig ezt a hangot, bár tudnivaló róla, hogy egykor mindenki megvásárolhatta a maga mulattatására, aki néhány délutánt vagy estét a pozsonyi Kronprinz vagy nem tudom, milyen nevű kávéházban eltöltött.

Hallgassuk csak, hogyan tudja utánozni a női kézimunka megnyugtató hangjait, amikor a férfiú (még ha nem is éppen Kodelka a neve) leginkább arra a díványpárnára szeretné lehajtani a fejét, amelyet ugyancsak a bárdforgató kéz hímzett... (Ó, mily kellemetes lehet azt a hangot hallgatni mondjuk egy olyan díványpárnáról, amelybe például pozsonyi ízlés szerint csókolózó galambok vannak hímezve, még a legöregebb polgárok feje alatt is.)

Hallgassuk csak ezt a hangot, amelynek hallatára minden magányos, kivert kutya módjára élő férfinak eszébe jut a jótékony családi élet, a krémszínű abrosszal felterített uzsonnázó asztal, a bőrs kávé íze és a lámpagyújtás előtti idő (amikor tudvalevőleg azon gondolkoznak, hogy milyen neve legyen majd a kicsikének, ellenben nem azért fogják meg egymás kezét, hogy egy kellemetlenné váltott és bizonyára tolakodó hentesmester útból eltevéséről tanácskozzanak).

Hallgassuk csak ezt a néha zümmögő hangot, amelyben megfigyelhetni a kötőtű csörrenését, a régi falióra barátságos ketyegését, a cukorporral ecetes vízbe csalogatott légy danolását a vidéki légyfogóban és a nyugalmas lefekvéshez felvert párnák paskolását. Hallga csak, hogy beszél arról a tényről, hogy vacsorát adott az urának és az ott lábatlankodó „Kodelkának” is; hogyan gazdasszonykodott a vacsora után kávéfőzésnél, és hogyan ment be a hálósobába az ágy megvetése céljából... Csak hallgassuk ezt a hangot, mint áradozik, illatozik, nyújtózkodik benne a jószagú vízivárosi polgári élet, amelyről az az ábrándunk van a háziasszonyos hang hallásakor, hogy ebben a polgári életmódban a férjnek valóban csak akkor lehetne komoly bosszúsága, ha nem találná meg hirtelenében a sláfrökkja ujjához való bejárást; egyébként nem csodálnám, ha előbb-utóbb kiderülne, hogy a nyugodalmas, hosszú életre berendezkedett hangot hallgatva: a proviánt főhadnagynak előbb-utóbb eszébe jutott a fuvolajáték vagy pedig a mostanában oly divatos rejtvénymegfejtés.

Nincs ebben a hangban a komoly hadbíróval és a jóízű, budai asztaltársaságból kivágott német tolmáccsal való társalgás elején nyoma sem a vérforraló szenvedélyességnek, az észvesztő indulatnak, a tébolyda vagy a börtön csuklásainak... Olyan folyamatosan beszél önmagysága, mintha nem is rabszállító kocsin érkezett volna a Margit körüti épület elé, hanem valamely összejövetelre jött volna, ahol majd dolga lesz néhány férfival, akinél háziasszonyos, tisztességes emléket akar hátrahagyni. Beszél, mintha csak a szarka csevegte volna el a kerítésről, hogy vendége lesz, vagy vendégségbe fog menni, nem is fogházörök unszolására jött erre a helyre. Mórikálja magát, mint régi virágnyelven mondták azokról, akiknek „affektáltsága” nem váltott kellemetlenné. Egyetlen ideges, önuralom nélküli modulációja sincs eleinte a hangjának, mintha csak valami csendes szégyenkezés érződne rajta, hogy ő egyedül asszony annyi férfi között. De azért hátraszegi a fejét, felemeli a homlokát, nagyra nyitja a szemét, elszántan viseli sorsát, mint tán már kaszírő korában is, amikor a kávé szemrehányást tett neki, hogy miatta verekedés volt éjjel a kávéházban.

- Honnan tudja, hogy miattam? - kérdezte már akkor is felcsattanó hangon.

De most selyemsapkás kávé helyett a hadbíró adja meg a választ:

- Mondja meg a tanúnak, tolmács úr, hogy a haditörvényszék nem azért van itt, hogy a tanú felelősségre vonja. Inkább a haditörvényszéknek kell őt kikérdeznie.

És ettől a perctől fogva nem volt többé úriasszony Schwarz Mici, hanem gyötrelmes, kihallgatását váró, remegő tanú, ahová az első szenvedélyes, kaszírés kitörésével ledegradálta magát.

Így aztán pillanatról pillanatra megérthetőbbé váltott a Tölgyfa utcai polgári lakás titka, mikor erről többé nem a főhadnagyné önmagysága, hanem Schwarz Mici kezdett beszélni a maga nyelvén, nem pedig a betanult madárnyelven.

A szavak függönyein át mindinkább közelebb jön hozzánk ama „Der Kodelka”, akiről azt hittük már, hogy sohasem tér többé vissza a Margit-híd alól.

Látni kezdjük az udvarlót, aki néha kocsival (bizonyára nem amolyan vérfoltos henteskocsival), hajtát bé a Tölgyfa utcai kanyarulatba, és ezt a körülményt nyomban közli is önagyságával, akinek eddig nem volt más mulattatója, mint haszontalan kutyája. Az új szavak kárpítja mögött már nem csak az ajtó kulcslyukánál hallgatózó férj alakja görnyedezik - ha ugyan hinni lehet L. G. vallomásának -, hanem hangosan, mellénygomb pattantóan nevet Kodelka is, amint tokásan és teliszájjal elmeséli a Tölgyfa utcai konyhán, hogyan dobta ki otthon a régi feleségét. Lépésről lépésre közeledik Schwarz Mária új szavaiban a kövér ember, aki kézcsókokért kunyorál, mint azt valaha a karzatról látta a társadalmi színművekben. Látni véljük őt, amint ajándékba a nyers húst hozza újságpapirosba csomagolva, és látjuk őt kettesével venni a lépcsőt, amint valami úton-módon megtudja, hogy a főhadnagy Gyöngyösre utazott. Látjuk, hogyan bámészkodik el eme kitanult kaszírő furfangos beszédén, amikor tőzsdei papírosok megvételéről folyik közöttük a diskurzus (amely papírokat az udvarló talán sohasem vett meg, csak az asszonyt hitegette - amely eljárás, azt hiszem, eléggé ismerős mindazok előtt, akik az utóbbi években némi eredményeket értek el a pesti hölgyközönségnél, szívbeli ügyekben). Látjuk őt: a konyhaszéken ülni, amint jó ferencvárosi polgár létére titkon gyönyörködik abban, hogyan hajladoztatja dalmosnak is mondható derekát a főhadnagyné a mosóteknő mellett, és magában bizonyára azt gondolja, hogy mily gusztusos volna olyan fehérneműt viselni, amelyet ennek az asszonynak a ravasz keze mosott ki... Ó, most már inkább érteni kezdjük, hogy a hentest miért ültette mindig csak a konyhaszékre a jó háziasszony, mert hiszen történetesen mindig akkor volt dolga a konyhában a teknővel, a mozsártörővel, a leveses kanállal, amikor Kodelka udvarlására megjelent. Nem, ez a guvernántosan megcsavart szőke konty nem ok nélkül beszélgetett betanított ibrikeivel, tepsieivel, lábasaival! Azok a kis rotyogó fazekak, a falon függő bárdok, a fiókban heverő kések mind szövetséges társak voltak ahhoz, hogy a családi életet immár nélkülöző hentesmester végleg elveszítse az eszét. Nem csodálatos, ha az ember most hallgatja Lederernét, hogy a hentes babonás hittal vette ez asszony kezéből az ópiumot, mint jótékony orvosságot, és az is igen megérthetővé válik, hogyan hitte el a derék hentes a borotvavágásról, hogy azt részegségben eltörött pohár okozta a csuklóján... Igen, igen, a legnagyobb bizalommal feküdt le a kanapéra Kodelka Ferenc hadsereggliferáns, hisz ott volt a szomszéd szobában az az okos asszony, akinek eddig minden szava olyan igaz volt, mint a szentírás - miközben a proviánt főhadnagy már ment a patronokért.

Igen, így *gilt* Lederer Gusztávné, született S. Mária ott a Tölgyfa utcai konyhában, amelynek ajtaját egyszer azért nyitja ki, hogy a vicénének kiadja a szemetet, máskor meg azért, hogy az udvarlóját beeressze. Így *gilt* ő papucsban és barchent alsószoknyában a mosóteknő mellett. Konyhakését a sparherdt szélén köszörülve, a kovász savanyú szagával vagy a csokoládés koch illatával, habozás nélkül elfelejtve azt, aki meghalt, és csak azon fáradozva, hogy a holttetem akármilyen úton-módon elkerüljön a lakásból... Így *gilt* ő milliókról ábrándozva, és közben adósnak maradni a hering árával a sarki fűszeresnél... Ha így látjuk őt - ha azt a hangját hallgatjuk, amellyel otthon a kutyájával, Kodelkájával és férjével beszélt, mielőtt nekilátott volna, hogy átnézze az ingében maradt bolhákat, és a ravaszdi gondolatokat, amelyeket napközben romantikus kontya mögött elraktározott: nem is tűnik fel olyan rejtélyesnek, hajmeresztőnek a Tölgyfa utcai történet. Felejtjük el tehát azt a hangot, amellyel az egykori kaszírő a hadbírákat éppen úgy meghódítani akarta eleinte, mint az unatkozó kereskedelmi utazókat Pozsonyban. Aminthogy ő is régen elfelejtette ezeket a vigéceket, akiktől valaha életbölcsséget, üzleti okosságot tanulgatott a Kronprinz kávéház trónusában.

(1925)

A „BOLOND MEDNYÁNSZKY”, A CSAVARGÓK PATRÓNUSA

Mednyánszky László báró, a festőművész, Magyarországnak abból a korszakából jött, amikor bárónak, grófnak, unalmában még bolondnak kellett lenni, mert ilyen volt a divat.

Már Széchenyi István kezdte... Alapíthatott Akadémiát, építhetett Lánchidat, írhatta röpíveit: Magyarországon mégis csak a döblingi bolond volt a neve, és nem sokkal többet tartottak róla, mint ama Kempelen Farkas báróról, aki a sakkgépet feltalálta. (A hagyomány szerint a sakkozó gépbe egy kistermetű török volt elbújtatva - ez a kép megjelent valaha a régi Vasárnapi Újságban is.)

A divat nemigen kérdezi, hogy van-e valamely praktikum a dolgok háta mögött; a bolondság éppen úgy divatba jött, mint akár I. Ferentz király alatt a sok feleség és a sok gyerek. I. Ferentz maga járt elől jó példával. Négy feleséget fogyasztott el, de a négy asszony közül csak a második számú, Mária Terézia Karolina, a nápolyi király leánya tett eleget hitvesi kötelességének: tizenhárom gyermeket szült tizenhárom esztendő alatt. (Vajon mi lett volna, ha a másik három feleség is követné a nápolyi nő példáját? I. Ferentznek van a legtöbb gyermeke Európában.) A sokgyerekességben még a legmódosabb magyar urak sem tudták követni I. Ferentz példáját, legfeljebb a feleségeiket kísérették a temetőbe, hogy helyette újat vegyenek; így, József, magyarországi nádorispán, elmúlt házigazdám is három feleségben gyönyörködött, abban a margitszigeti kastélyban, amelyet éppen az asszonyok kedvéért épített.

I. Ferentz császár és király után még sok minden divatba jött Magyarországon az özvegyesség elleni medicinán kívül... Divatban voltak a kövér emberek, akiknek külön kocsikat csináltak a kocsigyártók, mint például az Esterházyról elnevezett kocsit; nem volt olyan nagy ritkaság a száz kilón felüli ember, mint ezt napjainkban hinnénk, sőt egy Sz. nevű huszárcapitány alakjában még mostanában is közöttünk jár egy úriember, aki, ha jókedve volt: megfelelő lóra ült, és százhetven kilós testsúlyával a falka után lovagolt... Divatban volt a félkezű ember, amikor Zichy Géza gróf zongorázgatott itt a Redoutban. Divatban volt a bogarász, a lepkész, a csikász - amikor még Herman Ottót képviselőnek is megválasztották azért, mert olyan torzonborz hajzata és szakálla volt, és emellett tudóshíre volt... Divat volt erős embernek lenni, amikor az atlétikai klubok alakulnak, és mikor a cirkuszban a Duna-parti rakodómunkások próbálják földhöz teremteni a külföldi birkózókat, valamint a városban Bothmer báró táncoltatja huszonöt kilós huszártiszt kardját a feje búbján... Divat volt a leány- és asszonyszöktetés; divatban volt a golyós puskával eltalálni a vadgalambot, amikor pazonyi Elek Gusztizredes a levegőbe dobált ezüstforintosokat pisztolygolyóval behorpasztotta, amely ezüstforintból szokás volt mustadarabot hordani a mellényzsebben; divat volt a kincésások elmúlásával ősmagyarok csontjai után ásni, amikor minden valamirevaló magyar városban múzeumokat alapítanak, és nemegyszer elhullott lovak csontjainak alakjában mutatkoznak meg honfoglaló őseink. Divat volt emlékiratokat, naplókat, jegyzeteket írni még úriembereknek is, ama bizonyos sztrekgoi Madách, az aszódi Podmaniczky és a többi kitűnő férfiak óta - hogy hirtelenében ne is beszéljünk a gyűjtőkről, akik a női harisnyakötőktől kezdve a sétatálcáig mindenfélét összegyűjtenek. (Boldogult nagyatyám kalapokat gyűjtött; volt is neki annyi kalapja, hogy boltot nyithatott volna.) Divat volt Sobri Jóskának vagy legalábbis Sobri Jóska bandájához tartozónak kiadni magát az egyébként kifogástalan úriembernek, mint ezt ama bizonyos Vay gróf tette, és ugyancsak nem volt ritkaság, hogy úrinők megunták a szoknyaviseletet, és férfiruhában szivarozva járnak, amint ugyancsak ama másik Vay, a koronaőr kisasszonykája teendi. Divat volt a szemén a monokli és az ablakon a zsalugáter. Az emberek

komolyan hitték, hogy a háromszínű kandúrra különösebb díjat tűzött ki egy bolond angol, és ugyancsak divat volt bohó végrendelkezéseket csinálni, mielőtt az ember unalmában agyonpuffantaná magát, mikor az angломánia elérkezett Magyarországra. Munkácsy Mihály, az egykori asztalosinas divatba hozta a festészetet, melyből meggazdagodni is lehet - nemcsak időlegesen, mint Monte-Carlóban ama Gály Lajos, akinek példájára a magyar urak látogatni kezdik a francia játékbankokat...

Persze, mindezeket a divatokat mindeneelőtt a különcök kapják fel, akiknek az utcán utánuk mutogatnak, mint akár a libapásztor leánynak, akiből a legenda szerint grófnő vagy népszínházi primadonna lett Pesten.

Azt lehetne mondani, hogy a tizenkilencedik magyar század a különcök, bogarasok, excentrikusok százada. Lehet, hogy Jókai Mór is azért írt mindenféle különcökről annyi furcsaságot, mert az ilyenfajta ember érdekelte az olvasót.

A régi kastélyok szerte Magyarországon nemcsak hagyományos kísértetekkel vannak benépesülve, hanem eleven emberekkel is, akik úgy élnek, mintha arra készülődnének, hogy előbb-utóbb legenda vagy kísértet válhassék belőlük. Amint valaha a váruraság járt bizonyos kötelezettségekkel: olyanformán a múlt századbeli kastélylakó szinte eljegyezte magát furcsaságokkal, nem mindennapi szokásokkal, okos vagy hóbortos jelvényekkel.

Amíg sokat utazgattam a régi Magyarországon: az útinaplómban alig fordulhat elő olyan oldal, amelyen valami különös, meglepő emberről említést ne találnék - mintha itt mindenki legalábbis azért élt volna, hogy az élclap szerkesztő vagy a regényíró előbb-utóbb tollára vegye. Közeledtem ódon kastélyokhoz, amelyeknek már a kéményük állásáról látszott, hogy közhiedelem szerint itt szokott megpihenni háztetőn való sétálgatásában a kísértet vagy a holdkóros. Pókhálós arculatú férfiú unatkozva tekint ki az ablakon, miután évtizedekig hiába vár bizonyos levelet, üzenetet, hírt - talán már maga sem tudná megmondani, hogy kitől. Azt hinnéd, hogy egy elvadult, szavakat felejtett, megsavanyodott különc ember portájára kerültél, amikor észreveszed, hogy a bolthajtásos folyosó minden tenyérnyi helye figurákkal, tájképekkel van bepingálva. (Az útinaplóm Merénynek nevezi e rongyos kis falut odafent a Szepességben.) Nem nagyon kell érteni a piktúrához, hogy az ember észrevegye, hogy nem mindennapi festőtehetség hevenyészte ezeket a folyosói falfestményeket (nyilván olyankor, amidőn a pesti posta még nem érkezett meg a rendelt vászonnal). Igen, itt a nyitott folyosón, ahová a kárpáti tél beszórja havát, az erdő fáiba kapaszkodó felhő beveri esővizét: ahol csak egy harisnyás, lovaglónadrágos öregember jár egymagában, elátkozottan - láttam egy galériára való Mednyánszky-festményt. (Nem lehet őket elvinni, mert le kellene bontani a házat.) Ezt a kastélyt Mednyánszky-kastélynak nevezték akkoriban; és a festmények valóban Mednyánszky ecsetjéről beszélnek... A buddhista szerzetes módjára élt festőművész valamikor itt meglátogatta rokonait, és minden üres falat telepingált jókedvében. Itt vannak azoknak a nagy fáknek másai, amely fák az ódon házat körülállongják. Szinte a vadgalamb bűgása is hallatszik a festett májusi fáról, és hallani a fák sóhajtásait, amikor szél zörgeti meg az eresztékükön himbálózó ablakokat. És a májusi fáktól csak egy hevenyében odavetett lénia választja el azokat a felejthetetlen őszi tájképeket, amelyeknek láttára ború és emlék, elgondolkozás és csalódottság lepi meg az ember szívét. Igen, itt vannak azok az erdei részletek, amelyeken áthaladva aranylépéseket tehet az az ember is, akinek egy poltúra se kong a zsebében. Itt vannak azok az alkonyati tájképek, amelyek elmulasztják a mosolyt, és arra ösztökélik a legközömbösebb lelket is, hogy valahol, valamerre lámpavilágot keressen. Az ős költője, az alkonyat dalnoka, a köd zenésze itt festette le mindazokat a látnivalókat, amelyek a téglával kirakott folyosóról megmutatkoznak a kastély környékén. A nagy fák, ezek a leghívebb

hosszú tartozók beköltöznek az udvarról a házba, és itt maradnak gyönyörködtetésünkre akkor is, amidőn már füst alakjában elszálltak a földről. És ebben a rejtélyes, világtól eldugott, mogorva kastélyban csakhamar azt is észrevehetjük, hogy a házigazda nem is él olyan magányosan, mint azt eleinte képzeltük. Figurák is megmutatkoznak a falakon, amelyekkel éppen útközben találkoztunk a határcsárdánál vagy a kovácsműhelynél; vándorlegények, koldusok, csavargók és más hasonló gyanús egzisztenciák, akiket a régi templomfestők dehogy is mertek volna valamely képükre felvenni, módos polgárokból választották ők a modelljeiket oltárképeikhez, a legszegényebb apostolnak is kellett valamijének lenni, hogy megörökíttessék. Míg a Mednyánszky-kastély figurái között hiába keresnénk ama ősapák, dédapák arculatait is, amelyek majdnem minden kastélyban fellelhetők. A paripás fejtartású főispánokat, a cinóberképű követeket és mindazokat a bölcs, szigorú embereket, akiket szívesen vallunk őseinknek: itt a borongó kastélyfalakon vén vagabundok, országút terhei, fogadói állások bujdosói helyettesítik. Csodálatos, hogy ennek az arcképfestőnek sohasem jutott eszébe még csak egy módos borkereskedőt sem lerajzolni az országúti modellek közül. De hiányoznak a környékbeli urakról való megörökítések is, pedig nem messzire van ide például Toporc, ahol a Görgey család udvarháza van, azt hiszem, még napjainkban is. Ellenben fellelhetjük mindazokat a kétes legényeket, akik versenyt futyörészttek a széllel az országúton, akiknek a közeledésére kórusban kezdenek ugatni a kutyák a faluban, akiket nem szabad megnézni a várandós menyecskének: torzonborzok, akik már olyanformán járnak itt a földön is, mintha a pokol országútjait mérnék - mert juthat-e más helyre ily futykos csavargó? -, mintha a tenger mélyéről jönnének fel azok a sohasem látott szörnyek, amelyekről hazudós halászok beszélnek... A kastély akkori urának előadása szerint van egy bizonyos legenda, amely nincs tisztázva Mednyánszky életírójának munkáiban. A legenda szerint Mednyánszky Lászlót kisgyermek korában, az ötvenes és hatvanas évek táján, vándorlók elrabolták a kastély kertjéből. Darab ideig magukkal hurcolták ezek a félkémkalmárok, komédiások vagy koldulók a gyermeket, aztán bizonyos idő múlva visszahozták. A legenda szerint Mednyánszky László egész életében a gyermekkori társaságát kereste a vándorlásaiban, országutakon és a nagyvárosok mélyeiben... Mi igaz, mi nem igaz a legendákból? Állapítsák meg ezt nálamnál szigorúbb emberek, akik nem ülnek fel olyan könnyedén a regényes mesemondásoknak, mint e sorok írója.

Az ódon Mednyánszky-kastély fehér lábú nyárfáit aztán már csak képkiállításokon láttam viszont, de annál többet volt alkalmam megfigyelni Mednyánszky Lászlót a Vasvári Pál utcában Pesten, ahol neki műterme volt, amely műterem majdnem mindig zárva volt, mert gazdája kiismerhetetlen vándorútjain járt. A zárt műterem ajtaján sohase kopogtatott valamely bundás vagy cilinderes úriember, aki vastag erszényt rejtget kabátjában, és képet akar elvinni - ellenben a szomszédos Basch Árpádék rémületére annál gyakrabban mentek fel a nyikorgó falépcsőkön olyan emberek, akik talpatatlan cipőjük révén, a névkártyájuk helyett a meztelen lábuk nyomát hagyták a grádicson, különösen esős időben. (Vajon megismerhette-e a mindenlátó Mednyánszky a meztelen lábak nyomából, hogy melyik ismerőse akarta tiszteletét tenni némi kiruházkodás céljából?) Basch Árpádnak nem volt okuk az aggodalomra, ezek a rejtelmes vendégek nem csináltak semmiféle kísérletet a lakatok és záruk felnyitása körül abban a házban, ahol Mednyánszky lakott; illedelmesen eltávoztak, amikor patrónusukat nem találták odahaza, legfeljebb a házzal szemközt álló Bableves csárda függönyei mögül lesték, mikor tűnik fel az utcán Mednyánszky groteszk figurája...

A festőmesterek ruházkodásukban, külső megjelenésükben is szeretnek néha színeket és pózokat kölcsönözni a palettájukról... Nos, Mednyánszky Lászlót megjelenése után senki nem mondja még csak szobapiktornak se. Ha nem sértő e szó: öreg csavargónak lehetne őt az első pillanatban mondani. (Nem öreg bohémnek vagy „vén lumpnak”, amely fogalmak bizonyos

úrias elzüllöttséget is feltételezhetnek, hanem olyanfajta embernek, aki a kabátját cukorspárgával is összekötözi, ha arról leszakadt a gomb. Azt hiszem, ebben a városban neki volt olyan cipője, amelyért a Teleki tér árusai nem tartották érdemesnek az alkudozást. Ha jobb cipő került a lábára, azt nyomban elkérték tőle ismerősei. A nadrágja nem sokban különbözött azokétól az amerikai bohócokétól, akik már rongyosságukkal is megnevetetni akarják a publikumot. Lehetne őt madárijesztőnek is mondani - de nem, a magyar borsóföldeken nem lelhetne kondíciót az ilyen széllébélt figura.)

Valóban, külsőleg nem sokban különbözött „ismerőseitől”, akik ott a Bableves ablakánál várták hazaérkezését. Hiszen igaz, hogy festőnek, írónak néha ott kell hagynia a Makart-csokros polgári szalonokat, hogy új modellekkel is megismerkedjen, de ezek a mákvirágok, akik ásítózva, vakarózva, spriccerfogyasztással, kártyázgatva töltötték idejüket a Mester megérkezéséig, valóban azon az úton járnak közönségesen, amely út a toloncház vagy a börtön felé vezet. Voltak itt fiatal csavargók, akik fiatalkorukban is olyan gyönyörködve tudtak unatkozni, mint az árokparton heverésző öreg cigányok. És csak néha vették a fáradságot maguknak, hogy a szomszédjuktól egy cigarettát kérjenek. Voltak itt olyan öreg csavargók, akiket már Pest valamennyi pálinkaméréséből kivetettek, hogy a korcsmákról ne is beszéljünk. Akik csak azért nem akarnak kórházba vagy szegényházba menni, mert ott unatkoznának; mulatságosabb dolognak tartják talpon bevárni azt az időpontot, amikor valahol, valamerre majd agyoncsapják őket. Elnyújtóztatták lábaikat a Bableves csárdában olyanok, akik a messzi külvárosokból, kecskés városhatárokból, földalatti búvóhelyeikről mértföldes utakat tettek meg, amíg a Vasvári Pálról elnevezett sötét kis utcába jutottak. Arcok tanyáztak itt, amelyekkel állítólag nem kellemetes éjszaka találkozni, és keserves káromkodástól támadtak az első ráncok a száj körül. A hajakban néha szalma is akadt a külteleki fuvarosok istállóiból, és kétségbeejtő dolgokat találtak ki, hogy egymást megnevetessék a félhomályos csárdában... Nem, sehogyan sem lehet elhinni, hogy ezek a pesti csavargók rokonságban volnának azokkal a romantikus betyárlegényekkel, akik valamikor a magyar országutakat járták!

(Hej, hogy csodálkoztak volna azoknak a finom szalonoknak az úrinői, amely szalonokban már nagy rangot jelentett egy-egy Mednyánszky-festmény felakasztása: ha látják vala, hogy milyen különös „barátai” vannak a művésznek. A Bableves csárda asztalai szutykosak, penészesek, zsírosak lettek a könyöklésüktől, amíg jött a boltosok hangjától csiripelő utcáról a Mester, és kiváltotta a korcsmárostól zálogban lévő ismerőseit.)

És ha felnyílt a szemközt lévő házban a Mednyánszky-műterem ajtaja, ugyancsak megjelengtek ismét ezek a lehetetlen „barátok”. Egyik a mester szalmakalapját vitte el, cserébe hagyva érte a magáét, amely már arra sem volt jó, hogy nyáridőben a tehervonó lovak fejére kössék. A másik feltétlenül a mester jobbik kabátját öltötte magára, ha ugyan volt valaha Mednyánszky-nak egyszerre két kabátja. A harmadik M. L. pénzét vitte magával, ha ugyan akadt pénz valaha a műteremben. Habozás nélkül, halogatás, gondolkozás nélkül adta oda mindenét a különös festőművész, amit szegényemberek kértek tőle. Indiában vannak ilyen zarándokok, akiket a nép szentekként tisztel, akik egy fillér nélkül is megélnék. Ilyenforma Mednyánszky László, pedig a festményei ekkor aranyat értek. Szerencsére, azoknak a szegény léhűtőknek, akik M. L.-t felkeresni szokták, nem jutott eszükbe, hogy szalmakalap helyett egy festményt is a hónuk alá csaphatnának. A Mednyánszky-képeknek volt rendes műárusuk, és így történt, hogy M. L. akkor sem halt éhen a városban, amikor sajátságos ismerősei még a mellényét is elcsalogatták tőle. A műárus megint csak újból felruházta a festőt, megint csak került kalap a fejére és valami pénzmag is, hogy az erdők és a fák lelkének legnagyobb megértője, az őszi ködben is napsugárként látó költő és alkonyaiban vándormadárként utat találó

bolyongó darab időre elhagyhassa különös modelljeit, a Vasvári Pál utca vendégeit. Elment nézni nyárfákat, megfesteni erdei vágásokat, őszi világokat: ki tudná, hová, merre, hisz arról sohasem beszélt senkivel, hogy merre járt. Csak megérkezett egy napon valamely képével, amelyen megint elragadónak, újnak, meglepőnek, megejtőnek látszanak erdőszéli fák és erdőtölgyi borongások.

A legények addig várakoztak a Bablevesben. A mester teljes bizonyossággal kiváltotta őket darab idő elteltével. Amíg képét eladta.

(1925)

AZ UTOLSÓ SZERENCSES ARANYÁSÓ NAGY-MAGYARORSZÁGON

A kilencszázas kezdetére eső valamelyik esztendőben nagybányai ismerősöm csomagjait segítettem cipelni a Keleti pályaudvaron az ország keleti részeibe induló személyvonathoz. (A pesti emberek még akkor is igen nyájasak voltak vidéki ismerőseikkel szemben, korántsem éreztek irántuk irigységet.) Nagybányai ismerősöm a vasúti kocsi ablakában állva, hirtelen felkiáltott:

- Hozza már Brachfeld Nagybányára az angolokat. Pokoliu, a néptanító, megtalálta az aranyfészket.

Valóban, a Dorottya utcából is ösmert pesti kereskedő sietett az indulásra kész vonat felé. Mellette loholt két nyurga, skót szövésű ruhába öltözött, beretvált arcú úriember féltett kis kézitáskáikkal, amely úriemberekről minden ciceronei tudomány nélkül meg lehetett állapítani, hogy a kontinensen utazgató angolok. Nagy lendülettel ugrottak fel a személyvonatra.

- Csakhogy le nem késtünk! - kiáltott fel Brachfeld, és nyomban vizsga tekintettel szemügyre vette a Budapest-Szatmárnémeti felírású táblával ellátott vasúti kocsi utasait: vajon nem utazik-e azon konkurrens aranykereskedő.

Nagybányai ismerősöm ezalatt a vasúti kocsi ablakából néhány szóval elmagyarázta, hogy a Brachfeld megjelenése Nagybányán mindig azt jelenti, hogy új aranyeret vagy aranyfészket találtak a hegyekben az aranyásók. Ezekkel az aranyásókkal rendszerint a pesti Brachfeld kötötte meg üzleteit, addig, amíg sürgönyére Londonból meg nem érkeznek vala angol üzletbarátai, akik kézitáskával hozták a pénzt a nagybányai aranyért. Legutóbb egy Pokoliu nevű néptanító és aranyásó csinált nagyobb szerencsét a magyar Kaliforniában; nyilván erre a hírré érkeztek meg az angolok...

Igen, hitetlen olvasó, valamikor olyan gazdagok voltunk, hogy a brit világbirodalomnak is tudtunk adni fölösleges aranyunkból.

A személyvonathoz akkoriban még háromszor csengettek, a harmadik csengetés után trombitált a vonatvezető, és a mozdonyvezető nagyot füttyentett, és füstfelhőt fújt a Keleti pályaudvar üvegtetője alá. Az ittmaradtak hosszan elgondolkozva néztek a vonat ablakából lengetett női zsebkendőcskék után. Elhatároztam, hogy alkalmilag visszaadom nagybányai ismerősöm vizitjét.

Pesten akkoriban még úgy ásták az aranyat, hogy az ember reggeltől délig álldogált a vasláncokkal elkerített Wurm utcában vagy Mária Valéria utcában, tőzsdei kurzusokra figyelt, tekintélyesebb alkuszok vagy bankigazgatók után iramodott, nyitva tartotta mind a két szemét, amikor a galopének nyargalva rohantak ki a tőzsde üvegtetője alól, fülelt, hogy a jó vagy rossz emésztésükön kívül miről is beszélgetnek még azok az úriemberek, akiknek kézmozdulataira zuhant vagy emelkedett a kurzus, az Eötvös térre a Braunhoz járt ebédelni, és nemcsak a marhahús minőségére figyelt, hanem arra is, hogy milyen étvágya van a búzaring vezérének... Pedig tizenkét órányira Budapesttől már a valóságos aranyat ássák hozzáértő emberek.

Igaz, hogy ezek az aranyásók nem nyaralnak a Svábhegyen, Zugligetben vagy a Margitszigeten, ahol a pesti aranyásók, a német újság jelentései szerint, figyelték a madarak éneklését, a falombok legyezgetését, sőt a hölgyvilág csínosságát is - néha bizony egyik se volt gusztusos e jelenségekből, ha a német újságban a kutató szem fölfedezett egy olyan hírt, amely, véleménye szerint kedvezőtlen lehet a kurzusokra. Ilyenkor aztán dolgozhatnak az ártatlan kis

fülemile a cserjésben, építheti aranyhidait az első napsugár a faleveleken át, és a hölgyek fölvehetik akár ama ruhájukat, amelynek egyszer Pesten jártában a perzsa sah utánanézett: a pesti aranyásón még ama gyomorjavító kúra sem használ, amelyet pedig alapos vizsgálat után rendelnek a doktor urak. - Míg a messzi, erdélyi aranybányásznak legalább a kedve jó, mert hiszen gyakran jár ő a természetben is, amikor patakok futása nyomán aranszemecskék után ballag, siet, lelkendezik. Nagybánya, ahol a vonatról le kellett szállni, ha ezekkel a valódi aranyásokkal megismerkedni akart az ember, vidám, derült városka volt... Ama városok közül való volt, ahol az idegen utazó sürgető dolgában is napokra elfelejtkezik, és a távolból is úgy gondol vissza a városkára, ahol öregségére élni szeretne.

Hősünk, az aranyásó néptanító, akkoriban, mikor én megismerkedtem vele, már az asztalfőn ült a „déli sernél”, amely ünnepélyt ebben a kis városban éppen olyan pontosan megtartottak, mint az osztrák hivatalnokvárosokban szokás. Bányakapitány, bányamérnök, főkapitány, polgármester (ama bizonyos egykori pesti hírlapíró Éghy Mihály nevű, aki a jó kedélyéről a régi *Alkotmány*-nál ismeretes volt, papok, festőművészek és egyéb városi urak ünnepelték a friss csapolást, és tagadhatatlan érdeklődéssel szemlélgetnek esztendő ismeretség után is egy feketehajú, cigányos tekintetű, titkolhatóanul boldog arcosolyú, úri ruházatú férfiút, aki az asztalfőn foglal helyet, és éppen akkor adakozik két szégyenlős úrihölgy gyűjtőívén valamely jótékony célra.

- Ez az a szerencsefi! - mondja a polgármester, amint terebélyes hasával helyet szorít nekem is a sörözők asztalánál.

Akkor már Pokolnak hívták az egykori néptanítót, mert megváltott oláhosan hangzó régi nevé-től: Pokoliutól, hiszen a békebeli urasághoz az is hozzátartozott, hogy az embernek magyaros neve legyen. (Igaz, hogy csak ötven krajcárba került ez a névváltoztatás, de valamiképpen, különösen fiatallebernél, a társadalmi életben a magyar név fontosabb volt még a jó modornál és a táncolni tudásnál is. „Kelemen, uram, Kelemen!” - mondták bizonyos büszkeséggel a tegnapi Kleinok, ha nyelvbottalással a régi nevükön szólították őket.) Valóban, akár mint nézegetem őt darab ideig, semmi nevezetést nem vettem észre hirtelenében az egykori néptanítón, akit messze földről jött angolok is megbámultak, midőn a pesti Brachfeld aranyvásárlás céljából Nagybányára utazott velük. Íme, itt ül előttem a megelevenedett Aranyember, és még csak annyit sem tudok felőle kisütni, hogy mit gondol magában, pedig már akkoriban is írónak, lélekbúvárnak képzeltem magamat. Lehet, hogy Pokol semmit sem gondolt magában éppen akkor, csak örült a létnek, örült a csapolt sernek, amelynek színe ugyancsak aranyaira emlékeztette őt; örült az urak nyájas, irigységmentes, kíváncsian kedveskedő mosolyának, amely mosolynak a színe ugyancsak vetélkedett az aranyéval; örült a falon függő festményeknek, amely festményekkel a Hollósy-iskola növendékei ugyancsak elárasztottak minden szalont, vendéglőt, cukrászdát Nagybányán, amikor számtalanszor lefestik vala azt a koporsó alakú hegyet, amely a város fölött mutogatja a leggyönyörűbb őszi ruházkodását mindaddig, amíg megérkezik a köd, és a ködben láthatóvá válik az az óriás halott, aki a hegygerincen elnyújtózva fekszik; az arany koporsója ez a hegy, a hegyben rejtőző arany az őre a ködhalott, és íme Pokol a koporsóból is ki tudta ásni az aranyat. Ennek örült bizonyára az egykori néptanító, amikor mosolyogva nézegetett maga elé, mert hiszen ő jó vásárt csinált.

...Én ebben a derűs, festők palettáinak színeire emlékeztető városban semmi hasonlóságot sem tudtam a Bret Harte novelláiból észrevenni: dehogyis a vad Kaliforniában járok Magyarország eme arany termő vidékén: egy boldog kis városban, ahol minden ablakból zongoraszó

hallatszik, ahol pedig nem zongoráznak, ott regénykönyvet forgatnak, és az asztal olyan közel esik az utcához, hogy a könyvet innét is el lehet olvasni. Vidor, nyájas, ízléses arculatok mindenfelé; az emberek azért látszanak élni, hogy kedveskedjenek egymásnak; társadalmi összejöveteleken törlik a fejüket, a ligetekben dolgozó festőművészeket látogatják meg, mindenki érteni látszik a piktúrához, amikor Thorma János meg Réti István néhány esztendő a városban töltöttek... Ezt a szót, hogy „kultúra”, olyan tisztelettel ejtik ki, mintha akár Ferenc Józsefről volna szó, aki a királyi tanácsosságokat és bányagrófságokat osztogatja. Hát ebben a miliőben nem csináltak valami nagy dolgot még abból sem, hogy a borpataki román tanító egy akkora aranyfészkét talált, amelynek árából kacsalábon forgó kastélyt épített egy völgyben...

Miután a mostani Magyarországon az aranyásók másféle szerszámokkal dolgoznak, mint a régi aranyásók: érdemes a nagybányai aranyásókról bővebben is megemlékezni...

Nagybányán mindenki aranyat keresett, akinek erre való ideje volt. Némely városi hivatalnokok (a megye székhelye Szatmárnémetiben volt) a vasárnapi kirándulásukkal kötötték egybe az aranyásást. Más polgárok a bányagrófságtól aranyásásra kibérelt területükre olyanformán látogatnak el, mint más kisvárosokban a szőlőkre szokás. Még táncoltak is azon a földön, amelynek mélyében az aranyat sejtették.

Nem volt még akkora ára sem az aranykutatás bérletének, mint a kaliforniai árakról mondják. Az állam minimális vámot szedett polgáraitól, ha azok aranyásás céljára bizonyos földterületet kijelöltettek maguknak. Révai Károly bácsi, a nagybányai költő, aki országszerte ismert verseivel meglehetősen jó nevet vívott ki magának az akkori magyar irodalomban (mint szokás volt mondani ez idő tájt), letette a pennát, amellyel a Lendvai-színház prologusát írta, és szívesen rányomta a pecsétet minden aranyásásért beadott folyamodványra a bányagrófság ódon várában. Hetivásárkor a környékbeli gubás parasztok nyomakodnak be a költő irodájába a licencia végett, míg egyéb napokon kedélyes városi polgárok állítanak be azzal a szóval: „Károly bácsi, nehogy kinevessél. Nekem is kedvem volna aranyat ásni itt vagy amott.” Ha jól emlékszem, a városi polgármesternek és Révész Jánosnak, a nagybányaiak nevezetes evangélikus esperesének is volt engedélye aranykutatásra, de ők nemigen értek rá a hivataluk miatt ilyen „babramunkára”.

Hát nem nagyon csodálható, hogy a borpataki néptanító is beóvakodott egy napon Révai Károly bányagrófsági irodatiszt úrhoz, és bizonyos földterület ásásához kért engedelmet, amely területen előtte már mások is megpróbálkoztak. A szelíd Révai Károly föltette a szemüvegét:

- Hát annyi kidobnivaló pénze van, kedves Pokoliu?

- Nincs nekem egy fityinggel sem több, mint amennyi a „kutatmányi jog” ára.

(Igen, ilyen furcsa szóval nevezték azt a reskontót, amellyel a nagybányaiak a szerencséjüket keresték.)

A borpataki tanító elment az engedéllyel. Legközelebb csak akkor esett róla némi szóbeszéd a serházban, amikor a nagybányai boltos megúván a hitelezést, már nem akart olajat adni a borpataki aranyásó bányászlámpájába. A néptanító térdre vetette magát a boltban, és olyan lamentációba kezdett, hogy a hetivásáros emberek összegyülekeztek a bolt előtt. Az aranyásó jajgatott, imádkozott, sírt, öngyilkossággal fenyegetőzött, ha nem hitelezik neki a lámpájába való olajat. A kereskedő végre megúván a dolgot, odaadta az olajat.

Ugyanezen a napon Révai bácsinál, az engedély meghosszabbítása végett ugyancsak hasonló jelenetet akart rögtönözni a néptanító - egy napi haladéért. A költő nem engedte letérdepelni a dászkaált, adott kétnapi határidőt.

Másnap ezen dolgok után: híre futamodott Nagybányán, hogy a borpataki néptanító olyan nagyságú aranyfészekre bukkant, amilyenre a legöregebb aranyásók sem emlékeznek. Hogy történt, mint történt? Az ördögök segítették-e (akiktől ezen a környéken nagyon félnek), vagy pedig a jó tündérek (akikben még inkább bíznak az aranyásók) mutatták meg az utat az aranyfészekig a szegény néptanítónak? Ő maga nemigen beszélt a dologról, tanú pedig nem volt, aki árulkodhatott volna. A vadhegyek között, a föld alatt játszódott le az esemény, éppen úgy nyomhatta ásóját az aranykeresőnek az ördög is, mint akár az aranyhegy jó szelleme, akiről szép mesemondások vannak. A legenda szerint olyan nagy füstje támadt a nevezett aranyeletnek, hogy a pesti Brachfeld és angolja gyalogszerrel tölték Szatmárnémetiből a kis vicinálst, hogy legelsőnek érkezhessenek a szerencsés aranyásóhoz. És az angolok megérkezésével a kis Nagybányán egy-két napra hamisíthatatlan kaliforniai atmoszféra kerekedett. Adtak, vettek, csereberéltek „aranykutatmányi jogokat”, a hegyek közül megjöttek azok a sohasem látott aranykereskedők, akik patakok gyors vizében fogdossák össze az aranyport. A nyakukra kötött aranytartalmú zacskókkal mutatkoznak környékbeli parasztok, akiknek a háta az örökös gyötrelmes ásástól úgy meggörnyedt, hogy majd csak a koporsóban tudják kiegyenesíteni; akiknek a keze olyan fekete az aranytól, hogy azt semmiféle mosdóvíz sem tudja többé fehérre mosni; akik néha éveket, évtizedeket, egész életüket töltenek el hiábavaló munkával, káromkodásban és imádkozásban, csüggedve meg újra nekilendülve, és legfeljebb csak csalfa álmaikban találják meg azt az aranyat, amelyet késő vénségükig keresnek. Igen, Brachfeld és az angolok megérkezése mindig valamely titokzatos aranylázat hozott a kies Nagybányára; az arany gazdag ügynökeinek jöttére kezdett ábrándozni az egész város, holott máskor nem is nagyon vették észre még az eredményes aranyásókat sem... Brachfeld és az ő angoljai „csináltak nagy embert” Pokoliuból, a néptanítóból; ők hízelegtek körül, ők ünneptették, ők kapaszkodtak két oldalról is a karjába a nagybányai utcákon.

- Ejnye, nem is tudtuk, hogy ilyen nagy emberünk van! - dörzsölgették a szemüket a nagybányaiak.

A történet igazsága kedvéért meg kell jegyezni, hogy maga a nevezetes aranyásó sem bizakodott el az aranyalkusok dicséretétől. Csak nem vett többé hitelben olajat, és a bányagrófságnál tucatszámra vette az újabb reskontókat az aranykutatáshoz. Tovább ásott.

Mikor én Nagybányán a Hollósy-iskola növendékeinek napsugárszínű festményeiben gyönyörködtem, Pokol már kastélyát felépítette Borpatakon. Nagyon kíváncsi voltam, hogy milyen kastélyt épít magának egy aranyásó? Ezt a kíváncsiságomat könnyen kielégíthettem, mert Pokol minden héten nagyobb társaságot hívott magához a bányai urak közül, és ilyenkor nem takarékoskodott a vendégszeretettel. Valamiképpen még mindig úgy tüntette föl a dolgot, kimondhatatlanul hálásnak, lekötelezettnek érzi magát, hogy a nagybányai urak véle, az egyszerű néptanítóval szóba állanak, úgy emlékszem, ő küldte be a hintókat is a fogadói serház elé, ahol a nagybányai urak találkozni szoktak egymással. A kanyargós hegyi úton könnyedén futamodtak a hintók, hogy az utasoknak legszebb napjaik, legjobb szívdobogásaik, legkiadósabb lélegzetvételeik jutottak eszükbe. És a völgyben csakhamar feltűnedezett az aranyásó kastélya.

Valóban olyan volt ez a kastély, amilyent egy szerencsés aranyásó építhet magának.

A népmeséből jött tarka tornyával, amelyre ugyan semmiféle lobogó nem volt tűzve, de messzire virított az a hegyek közé, amerre a szegény, sorsüldözött aranyásók is irigykedve járnak. Felkiáltás volt ez a torony a balszerencse ellen, tüntetés az ördögök ellen, amelyek mindig rossz nyomra viszik az aranykeresőt; ragyogás ama sötét bánatok ellen, amelyek

verejtékezve lelik e föld alatt az aranyásó homlokát. Cifra torony volt, amilyent egy aranyásó álmodhat magának, amikor végre álmában feltalálja az aranyfészket.

És az ablakok is felcsillogtak a hegyre, amerről közeledtünk, hogy azt hihettük, az ezeregy-éjszakai palotához közeledünk, amelyet dzsinnek a tenger egyik partjáról a másik partra hordanak, ha parancsolójuk így rendeli. Az ajtókilincsek is bizonyára aranyból vannak, mert vajon mit csinálhatna egyebet azzal a rengeteg arannyal, amelyet Pokol úr életében talált? (Tudniillik a további ásásai is jól sikerültek.)

Közelebbről ugyan veszített valamit az aranyásó kastélya a messziről táplált illúziókból, de három lépésnyiről is fölébresztette a szemlélőben a gyermekkori álmokat. Ilyen kastélyt szeretne építeni magának minden gyermek ama karácsonyi forgácsdobozokban rejlő játékszerekből, és ilyen kastélyt szeretne építeni magának minden felnőtt, akinek gyermekkorában nem volt játékszere. Cifra volt itt minden, mintha egy mézeskalácsos sátorból vette volna a motívumokat háza fölépítéséhez a cigányosképű házigazda. Vagy talán egy keleti szertartása templomot gondolt el magában az építkezésnél az aranyásó, ahol ő valamikor talán csak a sekrestyés után következett rangban, és papja volt a leghatalmasabb úr, akit életében látott. A fonókban, kukoricahántásoknál, tollfosztásoknál elmondott mesék kastélyát akarta megépíteni, amely csak tán azért nem forgott, mint a ringlispil, mert a nagybányai építész nem tudja ennek a szerkezetét. És mégsem volt ízléstelennek mondható ez a kastély itt, az aranyásás vidékén, ahol az emberek nem gondolnak egyébre, mint a pillanat alatt való meggazdagodásra. Az itteni fantáziákhoz éppen úgy idomult ez az épület, mint keleten a minaretek és mecsetek alakulnak az odavaló képzelethez. És a házigazda fekete selyem bársonyruhába öltözve várta a vendégeit, és még csak egyetlen aranyzsinór se volt a ruháján - csak barna kezén villogott egy mélytűző briliánsgyűrű.

Akik szeretik a régi urasági kastélyok öblös ebédlőit, ahol kényelmes székekben mindaddig el lehet üldögelni, amíg nem következik be az álom ideje, Pokol úr ebédlőjében nem érezték volna jól magukat. Mindegyik szék, amely az ebédlőasztal mellé volt készítve, olyan faragványos, magas, kényelmetlen volt, mint egy-egy trónus. Mintha ezzel is ki akarná fejezni megbecsülését vendégei iránt: ő maga egy sokkal kisebb széken foglalt helyet, hogy anélkül is köpcös, alacsony, hízásra hajlamos alakja szinte eltűnne látszott a vendégek trónszékei között. Mosolygott, minden eledelnek külön örvendett, mintha csak akkor juthatna hozzájuk, ha vendégei fölkeresik. Pedig nem volt valamely különösebb ebéd, mert utazásaimból néha inkább szoktam emlékezni a nevezetesebb ebédekre, mint akár a nőkre és más dolgokra: nem emlékszem, hogy mivel kínálta meg az aranyásó vendégeit. Ám a bora, mint ez rendszerint azok között a hegyek között történni szokott, amely hegyek nem teremnek bort: kitűnő volt.

És a ház többi része is magán viselte gazdájának egyéniségét. A falakon a nagybányai piktorok képei között mérnöki rajzok. Bizonyára a bányagrófság egy fiatal mérnöke rajzolta meg Pokol úrnak mindazokat az utakat, amelyeket aranyásó korában bejárt, mint a nagy fölfedezőknek útjait szokták megrajzolni a messzi földrészekben. Föld alatt és föld fölött vezetnek el ezek a cinóberrel, késsel, arannyal rajzolt vonalak. Itt-ott egy aranyfolt mutatja azt a helyet, ahol Pokol úr valamikor nagyobb leleményre tett szert. Íme, ezek a térképek mutatják az aranyásó életét, mindaddig, amíg vándorlásaiban eljutott volna a borpataki kastélyig. Nem kell titokban tartani többé ezeket az utakat, hiszen Pokol úr elvitte az utak mentéről mindazt az aranyat, amely a föld mélyében található.

Kérdést intéztem hozzá, hogy milyen volt az az úgynevezett aranyfészkek, amelyet legelőször felfedezett:

- Milyen is volt? - mormogta elgondolkodva. - Akkora lehetett, mint egy juhászkalap.

Többre nemigen emlékszik a dologról, aminthogy nagyon szükséztudó, amikor a maga mester-ségére terelődik a szó. Az aranyásót azt hiszi, hogy vendégei unatkoznak, amikor a maga dolgairól beszélne nekik.

A völgyben korán alkonyodott, és a kastély, amely eddig csak cifraságaiban, bús pompájában élt: megelevenedett. Vendégek léptek elő a vásári viaszgyertya ékességű oszlopok mellől; a kapu, amely valamely kisebb faluba elvezetett volna oltárnak: gyakran nyílt zajtalan sarkain; a nagy ebek folytonosan nyugtalankodva ugattak láncaikon, és a park kavicsos útjai megtelnek vala ama keserves, félénk csikordulásokkal, amelyeket a szegény emberek lépései szoktak előidézni gazdag házakban. A jövevények a házigazdát keresték, mire Pokol úr engedelmet kért a nagybányai uraktól, hogy néhány pillanatra magukra hagyja őket. A kertből behallatszott a hangja, de az most sokkal érdekesebb volt, mint itt az ebédlőben. Néha pattant is ez a hang, mint az ostor; máskor szünetelve, magyarázva, szavakat megismételve hangzott, mint amikor a gazda az ispánjával vagy a béresével közli a másnapi teendőket.

A nagybányai polgármester a nyitott ablakhoz vitt; és ott magyarázta meg a Pokol-kastély kertjében történő eseményeket:

- Ezek az emberek, akik itt vannak: a Pokol úr régi cimborái, azok az aranyásók, akik szegények maradtak.

Gubás, földfekete, koldus módjára állongó férfiak húzódnak meg a homályban. Némelyik a földön ült a halálos fáradtságtól, a másik félig elheveredett, mint egy agyonhajszolt állat, a harmadik térdepelt, és az arcát fűrésztötte a kert nedves fűvében, mint a búcsújárók nedvesítik magukat a kegyes helyek vizeivel, amelyektől betegségeik elmúlását remélik. Valóban búcsújárók voltak ezek a borpataki Pokol-kastélyban, az arany búcsújárói, akiket a hiú Pokol úr tán azért rendelt ide, hogy jótékony hatalmának híre terjedjen Nagybányán is. És voltak ott a háttérben asszonyok is, habár a babona szerint az asszonyoknak nem szabad aranyásással foglalkozni. Állítólag az arany elbűjíti az asszonykéz elől. Nos, ilyen rongyos öregasszonyokat még a pesti templomok körül se láttam életemben, pedig a pesti koldusok elég rafináltak a maguk dolgaiban.

Úgynevezett kihallgatási napot tartott Pokol úr, amikor a környékbeli hegyekből mind elő-jöttek azok az elátkozott aranyásók, akik hasztalan küzdenek az ördögök ellen, munkájukat nem kísérte szerencse. A tarisznyájukból mindenféle kődarabokat vettek elő, amelyeket must-rának hoztak arról a helyről, ahol a hegyet ássák. Pokol úr az alkonyi világosságnál megnézte a köveket, bosszúsan elhajította őket, vagy visszaadta az aranyásónak. És közben beszélt olyan nyelven, amelyet én nem értettem.

A polgármester a fülembe dörögte:

- A környékbeli szegény aranyásók halálosan bíznak Pokol szerencsésében, jószágában, okos-ságában. Valóban, Pokol szerencsés fickó, mert többnyire ezeknek az elátkozott aranyásóknak az elbeszéléséből tudja meg, hogy hol rejtőzik arany a hegyekben, mely területekre kell „kutatmányi jogokat” szereznie a bányagrófságtól, merre mutatkozna eredménye a befektetésnek. Mert Pokol úr maga már nem ás az arany után, hanem ásat. Egy esztendő óta töltött valamely kémiai intézetben, ahol az arany felismeréséről egyet-mást megtanult; laboratóriuma is van a kastélyban. Azokat az eldobált köveket ő majd még egyszer megvizsgálja.

Odakünn a kertben pénz csörgése hallatszott. Pokol úr osztogatott pénzt a szegény aranyásók között, lámpásba való olajra, szerszámra, élelemre, „kutatmányi jogokra”... A földfekete emberek csókolgatták Pokol úr pénzdó kezét, hálás, szinte kutyavinnnyogás-szerű hangokat hallattak, és áldást mondtak, amikor a diadalíves kaput behúzták maguk után.

Most az asszonyokra került a sor... Azokkal már nem is állott szóba Pokol úr, hanem a konyha felé mutatott, ahol bizonyára akadt valami ebédmaradék.

Mikor visszatért az ebédlőbe Pokol úr, odalépett a sarokban álló nagy zongoraverkli mellé, amelyet egy pesti korcsmárostól vásárolt, és víg, dobos, csengős keringőt játszatott a hangszerrel.

(1925)

ZUBOVICS FEDOR, AKI PESTEN IS OROSZLÁNOKRA VADÁSZOTT

Csak jer, szép emlékezet, merengő mesemondás azokról a régi pesti gavallérokról és atlétákról, akiknek valaha nagyon is aktív, buzgó életükben nem sok idejük volt arra, hogy valaha is elmerengjenek, de annál inkább elgondolkozhatnak mi itthon maradottak nagyszerű figuráikon, amelyekhez hasonlókat jó darabig nem fog láthatni az utánunk következő nemzedék.

Hősök és kalandosok voltak ők, mint akár azok a lovagok, akikről a svéd regélő asszony, ama Lagerlöf Zelma írta felejthetetlenül naiv és művészi regényeit... Utolsó hajtásai voltak ők annak az ábrándos, tizenkilencedik magyar századnak: a nyugtalan és minden hősiességre és bolondságokra kapható magyar uraknak, akik éppen úgy örömet leltek vala a virtuskodásban, mint a mulatozásban. A kard mindig fényesre fenve a kezükben, a pisztoly védelemre felporozva, és a lélek és a szív nem ismeri a megrettenést, ha tréfából, a maguk vagy barátaik mulatságára halálos játékokat kell véghez vinniök... Az ország legkülönbözőbb vidékeiről gyülekeznek össze a hajdani Fiume kávéházban, és volt olyan időszakuk is, amikor idegyöngye embernek nem volt tanácsos miattuk a kávéházba belépni, de még csak a Múzeum körúton sem elhaladni. A Károlyi utca felé eső ablakokon át a biliárdgolyók és a kártyalapok csattogásai mellett kihallatszottak a gavallérok döngő hangjai is... És ezekben a hangokban még évtized múltával is fel lehetett ismerni azoknak a vidékeknek a különböző tájszólásait, amely vidékről a gavallérok Pestre hozták virtusaikat, hogy itt darab időre felfordítsák a várost... Valamikor a Pest megyei urak foglalják el ilyen rohammal az Újvilág utcai Aranyas fogadót, hogy ott különös csárdásaik, dalaik mellett hetekig gondot okozzanak az akkori főkapitányoknak, Thaisznak, Töröknek. Ugyanezt csinálták a Szabolcs megyei és nyírségi urak a Pannóniával, amikor még azt Griffnek nevezik vala. A vidéki hadak megrohanták a többi pesti fogadókat is, ha nagyvásár, bál vagy birkózás folyt a városban... Igen ám, de ezek a vidéki gavallérok bizonyos idő múltával hazamentek a maguk alsódbasi vagy szabolcsi kúriájába, elvitték cigányaikat, nótáikat, virtusaikat, és a fogadók megint elcsendesedtek, hogy a pesti verebek is be merészeltek repülni a szellőztetés végett kinyitott ablakokon. De a hajdani Fiume kávéházból sohase ment el senki, már csak azért sem, mert a kávéház kulcsát a tulajdonos a szokásos ceremóniák mellett, vendégei jelenlétében a Dunába dobta, szimbólumául annak, hogy a kávéházat többé sohasem csukják be.

...Aki majd a kávéházak városának kávéházi történetét alaposan megírja: a Korona, Vadász-kürt kávéházak után leghosszabban a régi Fiume kávéház mellett andaloghat: itt fordult meg mindenki, aki valamit számított a régi Pesten. Volt itt egy asztaltársaság, amelyet röviden és találóan a terroristák társaságának neveznek vala. Ennél az asztaltársaságnál a figyelmes hallgató mindig tudomást szerezhetett azokról a pofonokról, amelyek az elmúlt éjszaka Pesten elcsattantak; sőt ugyancsak ehhez a társasághoz futottak be az ország különböző részeiben eldurant pofonok hírei is, mert a lovagiaskodó felek többnyire ide utaztak segédek keresni tervezett véres párviadalaikhoz... Egy-egy pofon, amely a Blaue Katznak nevezett mulatóhelyen vagy a Tyúcketrec vendéglőben eldőrent, napokig foglalkoztatta ezt a kedélyes társaságot. De volt dolga a kávéház kalamárisának, pennájának akkor is, ha félreértés történt valamely debreceni vagy kassai bálon vagy Anna napján. Clair Vilmos, aki a magyar párbaj-kódexek egyik legkitűnőbbikét írta: így szedte össze adatait készülő könyvéhez. A közeli Nemzeti Kaszinóban mindig akadtak becsületbírák, mert hiszen itt az urak amúgy is éjszakázni szoktak, amely órákban a becsületbeli tárgyalásokat tartják. Érdekessége volt ennek a társaságnak, hogy az asztal körül üldögélő urak egyéb munka hiányában maguk is csináltak

lovagias ügyeket. Ráth Karcsi, Kossa Ferke, Vidacs Jancsi nem ijedtek meg, ha valamely mulatóhelyen, ahol rendszerint az éjszakát töltötték: verekedésre került a sor. Nagyon divatban volt ez akkoriban; csak sóhajtvá gondolhatunk arra az időre, amikor a korabeli fiatalembernek az volt a vágya, hogy megjelenhessen a vívóterem deszkáján. Bizonyos fénykör vette körül azokat az ifjakat, akik gyakrabban mutatkoznak vala a párviadatok színhelyein, és a hölgyek is kegyesebbek hozzájuk, mint egyéb urakhoz. Nem volt még akkor háború; nem tudhatták hölgyeink, hogy mily szörnyű sebeket tudnak ütni a fegyverek... A vívótermekben finomkodva peregettek össze a kardok, ámde ha rohamra mentek is egymás ellen, se engedték a szekundánsok a halálos megsebesüléseket. Habár ezek a „fiumei terroristák” nem tréfáltak, ha kardot vettek a kezükbe.

...De akadnak itt kedélyesebb urak is, akik az élet örömeit sem vetik meg, amely örömök a szellemes, vidám beszélgetésekben, a barátkozásokban, az ötletességekben nyilvánulnak. Egy-egy szellemes mondás a magyar úri társadalom találkozási helyéről, a Fiume kávéházból indul el országos körútjára. Egy sikerült tréfa, amely a Fiume kávéházban hangzik el, évekig bolyong Magyarországon, hogy gömbölyűvé növekedjen mindenkinek az arca, ahová ez a kedves vendég megérkezik. Szirmay Tiborról évekig keringett az a pletyka, hogy olyan szenvedélyes sakkozó, hogy a minapiban még az aranyfogait is eljátszotta, mert pénzben szokott sakkozni. Ugyancsak itt született az a mondás arról a vidéki apáról, aki azért küld bőségesen pénzt a fiának, mert az azzal fenyegetőzik („Csak nem engedem meg, hogy a gazember váltóra írja fel becsületes nevemet!”), hogy váltót fog hamisítani az öreg nevére. Innen igazgatja az öreg Polónyi Géza az egyetemi ifjúság mindenkori tüntetéseit a közeli Sándor utcai képviselőház ellen. Innen bujtogatja e politikai ezermester Szűcs „pátrit” (akit azért neveznek így, mert minden egyetemi ifjúnak a földije), innen hadakozik politikai ellenfelei felé, és ide, a kávéházba hozatja a Renz cirkuszból azt a fehér lovat, amelyen a magyar díszruhába öltözött Szabó Lajosnak a jogászok tüntetését kell vezetnie a Múzeum körúti lóvasúti sínek mentén, hogy megakadjon minden forgalom. Itt határozzák el, hogy este a cirkuszi birkózásoknál (amelyek nagy divatban vannak ez idő tájt) Kara Achmednek, az óriás török erőművésznek vagy Hackenschmidtnek, a még robusztusabb németnek rendezik-e az ovációt. A birokzsüri elnöke Polónyi Géza, aki minden este felugrik bírói helyéről, és csalással vádolja a birkózókat a cirkuszközönség üdvitalgása mellett. Óá! török! - zúgja ezer és ezer torok, mikor a birkózógladiátort vádolja csalással a bíró, és megvetőleg pfujozik, amikor Hackenschmidt hagy kihasználatlanul egy fogást.

...És nemcsak a cirkuszi erőművészek között, hanem minden társadalmi és politikai kérdésben döntő szerepe van a Fiume közvéleményének. R. Eötvös Károly, Hentaller Lajos, Pázmándy Dénes, Komjáthy Béla, Olay Lajos, az akkori nevezetesebb függetlenségi követek itt keresik a kedvező néphangulatot, mert nagyon jól tudják a Fiume kávéház hatalmát. A már említett ifjúsági vezéren, a mogyoróorrú Szűcs „pátrin” kívül mindennap megfordulnak a kávéházban Melha Armand és Hoffmann Ottó ifjúsági vezérek, akik mellett már feltűnedezik Lengyel Zoltán is. A közeli Szerb utcában a jogászság innen, a Fiume kávéházból tudja meg, hogy kit kell éltetni vagy abcúgolni... Néha úgy tűnik föl a dolog, hogy a Fiume kávéház annak a negyvennyolcadiki Pilvax kávéháznak a nyomdokaiba akar lépni a közvélemény irányításával: sajnos, nem látjuk semerre a Közvélemény asztalánál Petőfi Sándort vagy Jókai Móricot; néha az éjszakai órában a Kalap utcai szerkesztőségéből, Rákosi Jenő lapjától idejön Tóth Béla, hogy hibás beszédmodorral ugyan, de maró szatírával mondja el megjegyzéseit Sipulusznak. Itt harsog olykor Déri Gyula, amikor az Egyetértésnél bevégeződik a munka, de ki tudná felsorolni mindazoknak a régi hírlapíróknak a nevét, akik valamikor a Fiume kávéházban itták meg feketekávéjukat, szívták cigarettájukat, és régi jó szokás szerint egymást marták!

...Csak úgy találomra mondok még néhány nevet, amelyet a régi Pesten mindenki ismert, akinek valami köze volt a gavallérsághoz, az úri élethez és társasághoz. Itt lehetett feltalálni valamelyik asztalnál Újházi Nándit, Putnoky Nokit, Hirsch Sándort, Berzeviczyt, Szirmay Pistát, Móricz Gézát, Bónis Gézát, Örley Györgyöt, Bernáth Istvánt, Bán Zoltánt (a spirítisztát), Peregrinyi Zoltánt (aki Diplomata név alatt beszéyleket írt), Lestyán Ödönt, Péchy Pistát, Frivaldszkyt, Környey Gézát, Gály Lajost, akit később mint Közép-Európa legnagyobb kártyását emlegetnek, mikor szűk lett neki a Fiume kávéház, és szerteszéjjel utazgat a világba, hogy kedve szerint kártyázhasson. Itt van naponta Dobrowszky, a híres pesti könyvkereskedő, valamint itt üldögél a régi Egyetértés kiadója, Brázay Kálmán nagykereskedő is, aki hatalmas áldozatokat hozott a függetlenségi eszméért.

Hát itt a régi gavallérok és atléták tanyáján, ahol még épen, egészségesen, baj és gond nélkül éldegéltek a régi urak; recscent föl egyszer Zubovics Fedor hangja.

Ez a bizonyos szolgálton kívüli huszárkapitány mindig úgy beszélt, mintha valakit meg akarna ölni.

Igen, a tizenkilencedik században lehetett hallani ezeket a csodálatos hangokat, amelyekben a téli, fagyos káposzta recsegését éppen úgy meg lehetett hallani, mint az őszi mezőkön róka után nyargalászó vadászoknak ebeikhez intézett parancsszavait. Külön stúdium volt ez a hang, amely mindig valamely benső forradalmat, izzó indulatot fejezett ki, anélkül hogy végeredményében mást mondott volna, mint feketekávé vagy egy pohár sört rendelt a pincérnél. Ha úgy gondoltuk: ökleit ez a hang, mint a bika szarva; kíméletlen, erőszakos, hóbortos volt, mintha minden más beszédet vissza akarna fojtani, amikor ő megszólalt... Ha úgy gondoltuk: megmosolyogtatott ez a hang, mint a komikus emberek hangja, akik mindjárt valamely hallatlan tréfát mondanak el... Annyi bizonyos, hogy Zubovics Fedor egyéb érdekességeihez is hozzátartozik hangja; puskaforos, dinamitos volt, amely robbanószerekkel annyit foglalkozott életében, mint más ember a pipája szurkálásával.

Különbözik nem lett volna olyan feltűnő ember: középmagas volt, de ama középmagasak közül, akik túllicitálják energiával, erővel, akarattal a toronymagasságú embereket is. Észre kellett őt venni mindenkinek, ha az utcán végigment. Társaságban pillanatok alatt ő lett a központi lény. Nem is lehetett másról beszélni, mint az ő dolgairól, mert minden más ember érdektelenné váltott mellette.

Az volt a híre, hogy rettenthetetlen ember - még a régi világban is, amikor annyi volt a bátor ember. Hetvenöt esztendősként ért, és annyiszor kockáztatta az életét, hogy más, normális ember a hetvenöt esztendőnek a feléig sem viszi. A legenda szerint nem volt egyetlen ép csontja sem, különböző alkalmakkor mindig eltört magán valamit, és ezek az alkalmak bőven kínálkoztak életében. Ismerte is a nevét mindenki a monarchiában!

Mintha himlőhelyes lett volna, azért, mert valahol valamiképpen egy láda puskafor fölrobbant, amikor azt ő nézegette. A fejét előresztegte, hogy a forradások azon jól meglátszottak, amely forradások vadállatokkal (a legenda szerint: oroszánokkal) való birkózásaiból maradtak emlékebe. És bár csaknem két emberöltőn át véle történnek azok a csodák, amelyeket De Manx báró és Háy János históriáiból ismerünk: Zubovics Fedort egyetlenegyszer sem lehetett rajtakapni, hogy nagyobbát mondott volna az igazságnál. Ő volt az a legendás férfiú, aki mindig igazat mondott, bár a legcsodálatosabb történetek hangzottak el szájáról. Ő volt az igazmondó magyar Háy János!

Magyarországon mindig kedveltük a csodálatos bátorságú embereket; olyan legendakört vontunk köréjük, amelyekről ők néha maguk sem tudtak. Azért nehéz Zubovics Fedorról írni, mert ha a leghihetlenebb történetet írnám le róla, mindig akadna valaki, aki annál még cifrábbat tudna mondani. Azért hát csak inkább maradjunk a tárgyilagosságnál, amikor ennek a kalandhősnek a dolgait vizsgáljuk, akinek az életéről bizvást lehetne regényt írni az ifjak és öregek mulattatására.

A legendáit azzal kezdi, hogy fölcsap fölhalálónak.

A hozzáértők azt mondják, hogy szeri-száma sincs azoknak a találmányainak, amelyeket a bécsi Ballplatzon a mindenkori közös hadügyminiszterhez benyújtogatott. És a miniszter a hadsereg felszerelésében gyakran föl is használja Zubovics találmányait. Már javában ismerik őt Bécsben, amint táskáival megjelenik, és a hadügyminiszter a fontos tanácskozásokat is abbahagyja, amikor meghallja, hogy Zubovics odakint az előszobában káromkodik. Mert nem nagyon tett lakatot a szájára ez a katonatiszt még akkor sem, ha fölötteseivel tárgyalt. Fékezhetetlen, kemény természete, meg nem alkuvó bátorsága, szilaj szenvedélyessége akkor is kitört belőle, amikor a monarchia legmagasabb rangú katonáival állott szemközt. „Nevet-séges számárság!” - mondogatta foghegyről a miniszter uraknak. Bizonyára sohase viszi még kapitányságig sem, ha valóban nem érik meg a találmányai, hogy szabadlábon hagyják. A régi közös hadsereg idejében még javában fennállottak azok a tiszti börtönök, ahová már Nagy Frigyes is habozás nélkül bezáratta a szubordináció ellen vétő katonatiszteket. Zubovics Fedor pedig lehetőleg mindig vétett az engedelmesség ellen. Katonai fegyelem dolgában nagyon rossz példa volt ez az úriember a hadseregben, azért nem lett belőle más még a világháborúban sem, mint őrnagy. Hetvenöt esztendősen őrnagyságig vitte: már talán ennyi is elegendő volna ahhoz, hogy ezt a furcsa embert a régi Magyarország civil lakossága érdeklődésében részesítse.

Hát még, mikor fölhalált valamely úszókészüléket, amelyet nagy közönség előtt mutatott be a Dunán! Kemény télidő volt ekkor, és a Duna olyan veszedelmesen zajlott, hogy még azok a bizonyos vakmerő emberek sem mutatkoztak, akik minden alkalommal átlépkednek a zajló folyón, hogy a partokról, hidakról hajmeresztve nézi őket a lakosság. Nem, senki sem akadt, aki a sodródó, sustorgó, örvénylő, jégdarabokkal labdázó folyamon át mert volna kelni. A Wesselényi Miklós ereje és bátorsága is kevés volna e merényhez! - Zubovics a pesti oldalon megérkezett a szerkezetével, miután már napok óta hirdette, hogy ekkor és ekkor átúszik a Dunán, még ha az életébe kerül is. Pest még meglehetősen kis város a nyolcvanas évek elején, Zubovics tervére a kemény téli időben is megtelnek a pesti és a budai partok emberekkel. Ott vannak azok a kedves kucsmás, karmantyús pesti téli hölgyek, akik Sándor Móric gróf lovas-mutatványai óta nem mulasztanak el egyetlen férfias bravúrt sem. Ott vannak azok a régi pesti polgárok, akiknek szívvidító figuráiban annyit gyönyörködtünk a régi fametszeteken. Az előkelőségek szánkókon érkeznek, és az istenadta nép számára csakhamar lacikonyhát állít egy élelmes vállalkozó. Ahol füstszag van: oda hamarosan megétkeznek a cigányok is... Zubovics zeneszó mellett ereszkedett úszókészülékével a zajló Dunára. A komp és a tutaj összepárosítása volt ez a szerkezet, úgy tudom, hogy sokáig használták is a császári és királyi hadseregben az utászoknál.

Körülbelül két óra hosszáig tartott az életveszélyes mutatvány, amikor is Zubovics a várkert alatt partot ért, de senki sem hagyta el helyét a dermesztő téli időben, és a szerencsés megérkezés után a lacikonyhák körül táncrakerekedett az amúgy is hangulatot szerzett publikum.

...Néhány év múlva Zubovics Fedor azzal duplázott rá találmányára, hogy fölhalálta azt a torpedót, amelyet szárazföldön is lehetett használni.

Mindig kitalált valamit, hogy élete végéig megmaradjon regények és kalandok hőisének, akiről az újságok írnak, és akiről mesemondásokat tudnak országszerte, amikor beköszöntenek azok a hosszú esték, amikor Magyarországon mesélgetni szoktak.

Egyszer arra akart rávenni valamely cirkuszigazgatót, hogy bocsássa szabadon oroszlánjait, majd ő vadászik rá a pesti utcákon... Miután a cirkuszigazgatónak megfelelő kárpótlást ígért, az már hajlandó lett volna belemenni a fantasztikus üzletbe. Az Andrássy út lakói napokig nem merték házaikat elhagyni, Zubovics Fedor pedig oroszlánvadász kosztümben két puskával a vállán sétálgatott az Andrássy úton. A policáj, amelynek sohase volt érzéke a romantikus dolgok iránt, elszuppolta a cirkuszdirektort oroszlánjaival együtt. Zubovics keményen összetűzött a hatóságokkal. Kapta magát, és elment Afrikába az ottani oroszlánokra vadászni.

Ezenkívül minden esztendőben beszéltetett magáról a lehetetlen afférai révén, amelyeket a verőcei Migazzi kastélyban rendezett, ahol ugyancsak fantasztikus kvartélyt tartott. Nemegyszer hallatszottak robbanások, földet rázó dördülések a hegyoldali kastély felől, amikor megtudhatta a környék népe, hogy a kapitány laboratóriumában valamely új találmányán dolgozik. Egy katonai uniformisba bújt Edisonnak látta magát, aki fölött nem múlhatott el esztendő, hogy valamely háborús föltalálással emlékebe ne vesse nevét. Ki tudja, ki tudhatná, hogy más életkörülmények között a szenvedélyes föltaláló mily hasznos dolgokat produkálhatott volna, míg így csak különöségeivel, furcsaságaival, kalandosságaival tűnt föl leginkább azok előtt, akik közelebbről nem ismerték... (Én mindig beleegyeztem abba, hogy Magyarországon már vérmérsékletünknel fogva is szükség van az extravagáns emberekre. Nem lehetne itt sokáig tekintélyt tartani annak, aki mindig csak a bibliát vagdosná az ördög fejéhez. Nagyon is szükség van a férfias virtusokra, meglepő cselekedetekre, rendkívüli bátorságokra olyan embernek, aki nem akar a tucatban maradni, de ez a szangvinikus huszárkapitány jó darab időre mindenkit lepipált bravúrjaival. Veszekedett, verekedett, párbajozott, fölrobbant, szolgálaton kívüli viszonyba ment, és egyenruhában járt, mert mint recsegve emlegette a Fiume kávéházban: tartsa megtiszteltetésnek Ferenc József, hogy az ő ruháját hordja... És közbámulatra a hajaszála se görbült meg, pedig kisebb dolgokért is bezárták az embert. Valóban hőbortos lett volna, mint ezt ellenségei gyakran ráfogták? A zsenik, föltalálók és más ötletességből élő emberek a civil pályán is különböznek azoktól a szürke emberektől, akik szeretnek feltűnés nélkül elvegyülni a tömegben. Bizonyára a katonai fegyelem se volt elég szigorú ahhoz, hogy ezt az örök rendbontót megtörje. Annyi bizonyos, hogy kalandosságairól még sokáig fognak beszélni azok a régi gavallérok, akik ismerték. És a régi gavallérélethez hozzátartozott, mint a jól szabott kabát, hogy valakinek legalább egyszer életében összetűzése legyen szegény Fedorral (ami nagyon könnyen ment), mert így egy csapásra híres emberré lehetett. És Z. F. nem is igen téregetett ki az elől, hogy néha egy súlyos lovagias ügy árán is nevezetes fiatalembereket neveljen maga körül. Aki nem akart vele összetűzni, azt összeveszítette másokkal, hogy legalább párbajsegéd lehessen az illető életében. Nem lehet őt kihagyni annak az emlékezetéből, aki a tegnapi ködlovagok, a régi rettenthetetlen gavallérok ügyesbajos dolgairól gondolkodik... Igen, ebben a boldog korban már az is elegendő volt a nevezetességhez, hogy valaki a Fiume kávéházba járjon kapucinerezni! Hát még ha Zubovicsal ült egy asztalnál.

...Úgy emlékszem, hogy ez a különc, fantasztikus férfiú a békességes, csendes nyaralóhelyen, Visegrádon halt meg, ahol rendes szokása szerint rettegést ébresztett maga körül. Azt mondták, hogy végelgyengülésben van már az öregúr, amikor még javában kilövöldözött a házából, amikor valaki fűtyülni merészelt az ablaka alatt.

(1925)

EGY NÉVTELEN HÍRLAPÍRÓ EMLÉKEZETÉRE

Hogy hívták őt? - Talán Zádor Jenőnek, Neuhausernek, Svobodának vagy X. Y.-nak...

Nevét nem tudni teljes bizonyossággal, mert akkoriban még az volt a divat, hogy a legtöbb pesti hírlapíró névtelenül dolgozott. A közönség csak akkor tudta meg, hogy ilyen vagy amolyan nevű hírlapíró is volt a világon, amikor a Gyászrovatban néhány meleg sorban elparentálta egy másik munkatársa az elhunyt hírlapírót. Néhány modernebb szerkesztő később beleegyezett, hogy húsvétkor, karácsonykor, jubiláns alkalmakkor a hírlapíró kinyomtassa nevét az újságcikk alá, de ez minél ritkábban történt meg. Azok az emberek, akik mindennap nyomdafestékekkel dolgoznak, esztendőnként száz meg száz nevet írnak le dicsőséges vagy más célokból: bizonyos idő múltával elfásulnak a saját nevük iránt. Ha néha megjelenik az újságban a nevük: csodálkozva nézik azt, mint valami sohasem hallott idegenét.

A meghaláson kívül azonban alig volt alkalma a régi hírlapírónak ahhoz, hogy nevét kinyomtassa. Még az esküvőjének a napját se tehetette bele az újságba a legtöbb hírlapíró, mert a szerelem hevében az esküvőt a kellő időben szokás volt elmulasztani, legfeljebb akkor tartották meg, amikor a gyerekek már iskolába kezdtek járni. - A rendjel adományozás alkalmából se jutott helyhez a régi hírlapíró a lapjában, mert ő ilyen szerencsében a maga névtelenségében nem részesült: ez a pályabér azoknak volt fenntartva, akik idejében otthagyták a pályát, miután a kellő összeköttetéseket megszerezték. - Baleset hőse sem lett a régi hírlapíró, hogy emígy becsúsztassa a nevét a saját újságjába; ház sem égett le, hogy ilyenformán szerepet játszhasson az újdonságok rovatában; a sorsjegyet sem húzták ki...

...Mit tesz vala a régi névtelen hírlapíró, hogy nevét nyomtatásban is olvashassa?

Párbajokba vagy sajtópörökbe keveredik, mert hiszen valamivel néha fizetnie kell bátorságáért és szókimondásáért.

A párbajban rendszerint a rövidebbet húzza, mert egyéb elfoglaltsága miatt nem ért rá kardforgatást megtanulni; felkötött karral, bekendözött fejjel, seblázasan üldögél tehát azon idő alatt íróasztala mellett, amikor a kollegiális laptársakon kívül a saját lapjának is tudomásul kell venni, hogy a Koronaherceg utcai vívóteremben a hírlapíró megsebesült a becsület mezején: néha keresztül is lőtték, ha a helyzet úgy adódott: de fogát sokkal kevesebbszer hagyja a porondon a lapíró, mint ezt némelyek szerint megérdemelné. - A sajtópörök ugyancsak alkalmatosak arra, hogy a régi hírlapíró kinyomtassa nevét, legtöbbször nem ingyen, hanem hetekig vagy hónapokig tartó szabadságvesztések árán. Igaz, hogy csak királysértésért járt börtön, ilyesmit pedig Inczedy Lászlón, ifjabb Ábrányi Kornélon, Pongrátz Bélán kívül sokkal kevesebben követtek el, mint az a dolog természetéhez tartozott volna, amikor javában zöldült a magyar függetlenségi eszme fája. A bíróság nem tréfált a királysértési pörökben, úgy odasózta a négy-öt-hat hónapokat, hogy csak úgy ropogott. Ezen idő alatt lehetett idegen nyelveket tanulni, költeményes könyvet írni, vagy éppen bocsánatot kérő tanulmányos könyvet első Ferenc Józsefről, amint ezt éppen a *Pesti Napló* egykori szerkesztője: ifjabb Ábrányi Kornél is tette a *A király* című művével. - No de hát nem mindig kellett a régi hírlapírónak a sajtótörvény legkomolyabb paragrafusával kikötni, elég volt kisebb, sajtó útján elkövetett vétség is, hogy a hírlapírót darab időre leültessék. Voltak erre a célra Szegeden és Vácott házacskák, ahol alkalmat adtak a régi hírlapírónak a magábaszállásra, bünbocsánatra, két-három hét erejéig. Az újságok, akár akarták, akár nem, megint csak kénytelenek voltak egy napon kiírni a névtelen hírlapírót, amikor az államfogoly lett.

(Ezek közül az állami házak közül a váci magam is szerencsés voltam megismerhetni. Barátságos, földszintes ház volt ez a Duna-part felé, legfeljebb magas kőkerítésén és tölgyfakapuján látszott, hogy nem tartozik ama megszokott polgári házak közé, amelyeknek léckerítésén át annyiszor nézegettük vala kisebb vidéki városokban a mások nyugalmát, csendjét, családi boldogságát. Bár kőből volt a kerítés, odabent a fal mögött meglehetősen kedélyesen muladozott az a két-három hét, amelynek tartamára a régi hírlapíró Balkay vagy más fogház-igazgató urak útján meghívást kapott. Az államfogházi élet nem volt ugyan mindenben hasonlatos a *Denevér* című operett fogságához, de a kisigényű régi hírlapírónak elég volt az a kényelem is, melyet itt élvezett. - Szobája, azt hiszem, különb volt, mint pesti hónapos szobája, amelyet a hanyag cseléd a rendetlen felkelések miatt nem is ért rá mindennap kitakarítani. Itt a takarítást rendszerint egy olyan megbízható férfiember cselekedte, aki a szomszédos fegyházban életfogytiglani időre volt elítélve, és jó magaviselete révén abban a kedvezésben részesült, hogy délelőttönként átbálgathatott az államfogházi urak közé a fegyház munkaterméből, ahol aztán söprögetés, szalmazsáktömés vagy a kályha előtt befűtési ürüggyel, de voltaképpen pipázási művelti guggolás közben elmondhatta élettörténetét az unatkozó államfogolynak, aki ilyesmire mindig nagyon kíváncsi volt. „Az én rabom” emberölésért volt elítélve, és a tizedik esztendőben végre eljutott oda a sok gyakorlat révén, hogy igen szimpatikusan és megérthetően tudta előadni élettörténetét... Az unatkozó államfogoly szinte hajlandó volt neki igazat adni. Mindenesetre ennek a tepertővé száradt gyilkos bácsinak köszönhettem, hogy „szobám” olyan hófehérre volt meszelve, mint egy falusi leányszoba; ágyamban friss szalma, amilyen jószágú szokott lenni a szalma decemberben, amikor villával a mezőkön szétdobálják, mielőtt a boglyát belepné az első hó; vaskályhám fűtéséhez pedig volt mindig elegendő fáhasábom, amely hasábokra odaát a fegyház udvarán néha üzeneteket írtak a havas udvaron fűrészelgető rabok. Az üzenetek természetesen a dohányzás szükségességét magyarázták. - A névtelen hírlapíró tehát nem maradt kiszolgáltatás nélkül államfogházi büntetése alatt sem. - Arról talán nem is kell beszélni, hogy „szobájának” ajtaja reggel négy órától este hét óráig nyitva volt, mert a tiszteletre méltó, ezüsthajú őrmester kezében a kulcs pontosan a zárba illeszkedett, midőn a váci tornyokban a megfelelő óraütések elhangzottak. Az államfogoly mehetett az üvegezett folyosóra, mehetett az úgynevezett „társalgóba”, benézhetett szomszédjaihoz (például Weltnerhez, aki osztály ellen elkövetett izgatás miatt ült hónapokat, és Bebelnek szocialista könyvét kölcsönözgette az államfoglyoknak, valamint csendes előadásokat tartott nekik Marxról és a többi azelőtt nem ismert apostolról; benézhetett például Várkonyihoz, aki már a háború előtt javasolta a földosztást a nincstelenek között, és ezért a legmagasabb államfogházi büntetésben, kétesztendőben részesült, és e látogatás alkalmával segíthetett az agitátornak a befőttes, ugorkás és mustáros üvegek bekötözésében, mert Várkonyi jó gazda módjára előre gondoskodott a térről, börtöne polcait megrakván mindenféle elemőzsiával), az államfogoly járhatott-kelhetett a házban attól az időtől fogva, amikor a lassú decemberi reggel végre elhozta a megváltást az éj kísértetei, az önakasztás, öngyilkosság szellemei elől. Újságját pontosan megkapta, amikor a pesti vonatból kiadták a Vácra szóló küldeményeket a postakocsiból, levelei is megérkeztek, igaz, hogy felvágott borítékban, de hát századok óta így korrespondálnak azok a szerencsétlenek, akik eltévelyedtségükben végre méltó helyükre, a börtön szalmazsákjára jutnak. Bár ezen a szalmazsákon nem kellett éppen elrothadni, mert a fogházigazgató hetenként többször is tett látogatást a foglyoknál, amikor a kívánságaik felől tudakozódott. Nem volt kifogása az ellen, ha a fogházi koszt helyett az ínyesebb fogoly a Kúria fogadóból vagy pedig már a régi foglyok által is emlegetett váci főző-asszonyoktól akarta hozatni mindennapi ebédjét, vacsoráját; sőt a borisszáknak étkezéseikhez fél liter bort is engedélyezett; nem különben helyeselte a bőséges dohányzást, olvasgatást, írást, amellyel az államfogoly elűzheti bús gondolatait. E szomorú képzelődések elmulasztása végett

igen helyesnek tartotta a fogházigazgató a délelőtti és délutáni sétát a fogház hótól elsöpört udvarán, amikor is a sétákra felügyelő őrmester csendesen szemet hunyt, ha az államfogolynak kedve kerekedett fellépkedni ama lajtorja fokain, amely lajtorja a fogház falának volt támasztva, és a kőfalon át egy átkozottan csendes utcára lehetett betekintést nyerni, ahonnan az én időmben csak egy heptikás öregember köhögése hallatszott. Mintha mindig azt károgta volna, hogy örvendezzenek a foglyok, mert odabent lehetnek a falak között, odakünn amúgyis meddő és céltalan küzdelmekkel teli a szabad ember élete... Félelmetes volt ez a köhögés, amely a várva-várt szabadságból hangzott.

Így festett tehát a régi hírlapíró élete, amikor bizonyos sajtó útján elkövetett vétségek vagy kénytelen párviadatok miatt darabidőre leültették ő kelmét, nevét az újságba írták, és éjjelenként hiába várták őt a szerkesztőségi munka után a megszokott kávéházakban, korcsmákban. A névtelen hírlapíró pihent, tanult, magának élt, olyan pontossággal, amilyenhez régi rendetlen életében nem volt szokva, sőt, ha megrögzött éjszakázó módjára: álmatlanul hentergett még börtönbüntetése idején is, egyetlen kézmozdulattal villanylámpát gyújthatott, anélkül hogy ezért külön fizetnie kellett volna, és elmerülhetett megszokott munkájába: az éjszakai irdogálásba vagy studírozásba. Eltekintve attól a mellékes körülménytől, hogy az idegeivel amúgy is hadilábon álló névtelen hírlapíró érett bölcsességgel megérteni vélte azokat, akik a szomorú napokban a törülközőjüket szokták a nyakukra hurkolni, az államfogházból rendszerint olyan egészségesen tért vissza, mint akár valami szanatóriumból. - Nem, valóban nem nagyon lehetett sajnálni a névtelent az akkoriban szokásos szabadságvesztés miatt.

A régi hírlapíró nevét megint jó darab ideig nem nyomtatták ki, miután „mártíromsága” letellett, a régi hírlapíró megint csak ama fásult, egykedvű, eseménytelen életet kezdé élni, amelyet sohasem hinnének el fölöle azok az olvasók, akik reggelenkint izgatottan várják mindennapi újságjukat.

Ki hinné el, hogy ama szenvedélyes igazsághajszoló, aki börtönbüntetésekkel igazolja a maga rettenthetetlenségét, cügos, kitaposott cipőbe bújtatott lábát dörzsölgeti, mintha attól kérne tanácsot, hogy merre és hová indítsa el őt, hogy a mindennapi szükségleteire szolgáló pénzösszeget megszerezze? Ki hinné el a miniszterek, államférfiak, a koreszmék és politikai hullámlások megközelíthetetlen bírálójáról, hogy a szerkesztőségi szolga hitelben hozza fel uzsonnáját, és vacsorázni is szokott néha az íróasztala fiókjából olyan felvágottakat, amelyeket papirosban hozott magával a hentestől? Ki hinné el, hogy a sok szóbeszédre alkalmat adó vezércikkek szerzője már félig megvakult a sok betűvetéstől: kiült nadrágja zsebében halála után nem találja meg özvegye ama ötforintos bankót, amelyről Bródy Sándor egyik legszebb novelláját írta; hosszas szaladgálás előzi meg ama eljárást, amely sírhelyhez juttatja vala valamelyik pesti temetőben, mert a holt hírlapíró többé nem mondhatja el keserű, de meggyőződésből fakadt véleményét a város temetői gazdálkodása fölött?... Ki hinné, hogy a színházak, koncertek, bálak, társadalmi összejöveletek ragyogó leírói komoly gondolatok között nézegetik alattomosan viselkedő frakkjukat, szökésben levő lakktopánjukat, sőt ingüket is, amelynek ragyogni kellene azokban a sorokban, ahová urak váltják meg belépőjegyeiket, ahová a szép színésznők legszebb mosolyaikat küldözgetik, az énekesnő dalait intrresszálja, és a báli előkelőségben a boldog táncospárok lassítani kezdenek, amikor a jegyeztető hírlapíró előtt a valcer és más táncok bódulatába elmerülnének?... Ki hinné el, hogy az éjjeli szerkesztő akkor is mérhetetlenül unatkozik, amikor idegrázó szenzációkkal toppannak be szobájába felhevült hírnökök, miniszterek buknak meg, kormányformák változnak, sőt királyokkal is olyan események történnek, amelyek a mindennapi polgárral szoktak: megszűnnek vagy meghalnak?... Ki hinné el, hogy az éjszakai hírlapíró nem vesz részt azokon az ünnepélyeken, mulatságokon, bukfencezéseken, amelyekről lapjában bőszes tudósítást ír, a hölgyek mesebeli toalettjei

abszolúte nem érdeklik őt, sohasem járt még el egyetlen négyest sem, bár lapjában a legcsábítóbbnak a táncos éjszakát teszi?... Urak dolgaival veszkődik, bár ezeket az urakat még csak látásból sem ismeri, mert még nem volt arra ideje, hogy a Váci utcai vagy a Koronaherceg utcai korzón végigmenjen, ahol rendszerint mindazok az uraik láthatók, akiknek neve valamely aktualitás kapcsán a reggeli hírlapban megjelent. Törvényszékek hőseit védelmezi, vagy dolgaikat kibogozza, pedig akkor látja őket először, amikor azok a vádlottak padján megjelennek, hogy erről a szomorú színpadról játsszanak a maguk tudása szerint, bár egyáltalában nem születtek színészeknek. Sportsmanek, sportladyk egynapos dicsőségeit fitogtatja oly hévvel, mintha egy második Vanity Fair-t akarna írni a dolgaikról, mint ama Thackeray nevű londoni hírlapíró cselekedte, holott a szellős mezők délutánjai helyett inkább szentelné idejét a többé pótolhatatlan délutáni alvásnak, a klub baráti körének, ellenségeskedéseinek, veszekedéseinek és ritkán kínálkozó szórakozásainak... A büszke ladyk ünnepélyes dolgai helyett inkább törődne neveletlen, mezítlábas gyermekeivel, elhanyagolt és duzzogó feleségével, ügyvédek fenyegetőzéseivel, napról napra mérgesedő hitelezők elcsendesítésével - és ő mégis azoknak a ladyknek és uraknak a viselt dolgairól ír vala az újságjában, akik őt rendszerint észre sem veszik, és páva elbizakodottsággal élék fárasztóan egyhangú életüket, amely életben legfeljebb némi szenzációt vegyít egy versenyló futása, a szabónő egy új ruhája, valamely érdekes pletyka, egy találkozás, egy bók, egy hazugság, amelyet szerelemnek is lehetne nevezni.

...Így van, hogy a régi névtelen hírlapíró élete végéig olyan dolgokról ír a lámpása mellett, amely dolgok őt voltaképpen nem érdeklik, fásult egyhangúságukkal legfeljebb életét rövidítik, nem mulattatják, nem hozzák ki a sodrából, holott másnap az olvasó azt hiszi, hogy a hírlapíró igazságbajnok volt, mindenre kész lovag volt, kilépett mindennapi énjéből valamely szent ügy védelmezésében... Mert a névtelen hírlapíró, bár semmi különösebb sikert vagy elismerést nem vár munkájáért: mindennap felteszi életét, ambícióját, a névtelennek legföltettebb renomét olyan ügyek védelmezésében, amelyekért még csak a védőügyvéd honoráriumát se fogadhatja el; olyan eszmék terjesztésében, amely eszmékért, ha becsülettel szolgálja őket: elismerést ritkán, de jó börtönbüntetést kaphat; emberek dolgainak a taglalásában, amely dolgokhoz még csak annyi köze sincs, mint a szomszédasszonynak, mert hiszen ezek a dolgok nem annyira a kis magánvéleményeket, mint inkább az országot érdeklik. És ilyenformán történik, hogy amíg a névtelen hírlapíró ásítva várja az éjféle órát - lámpása bűvkörében megjelennek ezrek és ezrek arculatai a másnapi olvasók közül, akik a némák heves jeladásaival vagy pedig a szomorúak, csalódottak, sorsüldözöttek beszédes tekintetével, sőt a mindennapok kíváncsiainak firtató pillantásával buzdítják az életunt lapírót, hogy bús kedvetlenségét elhagyva: ismét csak menjen neki azoknak a tornyoknak, amelyeket az igazságtalanok jobban tudnak felépíteni, mint az igazságosak, hogy megint csak lelkesedjen régen eldobásra kiszemelt író tollával, gondolataival, írásbeli hajlamaival, sohasem látott emberek ügyes-bajos dolgai iránt... hogy megint csak megszólaltassa magában a mindnyájunkban lakó igazságos istenséget, amikor már fáradtnak hitt betűit mindennap új mezők szellői felé futamíthatja... miért? maga sem tudná megmondani, mert leghőbb vágya volna a kisleánya ágya mellett üldögelni, és azt betakargatni a nyugtalan álmok elől.

Ilyenforma gondolataim szoktak lenni, amikor egy-egy névtelen hírlapírónak a nevét megpillantom a reggeli újságban, miután a legjobb esetben a halálhírét olvashatni, vagy pedig ama börtönbüntetéseket, amelyeket ridegebb napjainkban többé nem ama barátságos váci őrmester felügyelete alatt töltend a hírlapíró, hanem sokkal nehezebb körülmények között... Ugyancsak ilyenkor szoktam eltűnődni a névtelen hírlapíró életcélján, amely látszólag nem sokkal több annál, hogy megkedveltesse magát egy bizonyos olvasóval, akit egész életén keresztül sohasem lát, hogy bizonyos tiszteletre tegyen szert az írói klubban, bár ezt a tiszteletet magában soha-

sem kívánja, hogy éjféle munkája után beülhessen a kávéházba, ahol megint csak nem tesz egyebet, mint újságokat lapozgat, kritizál, gyaláz vagy dicsér, kartársak dolgai fölött émelyedik vagy kérődzik, betegre veszekedi magát, lehetőleg új betegséget szerez, holott még a régi betegségét sem volt ideje kigyógyíttatni... És ha erénye megengedi az üzleti férfiak által is tiszteletben tartott napokon és éjeken: ellátogasson bizonyos éjszakai korcsmákba, ahová már az újságírás apjai is jártak úgynevezett felvidámító táplálkozás szempontjából. Sok ilyen helyiség volt Pesten, ahol a névtelen hírlapíró éjszaka névszerint is ismerték. A korcsmák elmúltak az öreg hírlapírókkal, csak egyetlen csárda világít az őszi éjszakában az életunalomtól és munkától fáradt Névtelen felé, ott az Operaház környékén, amelyet Erdélyi Borozónak is hívnak. Azért jutott eszembe éppen ez az éjjelkor is barátságos vendégfogadó, mert ifjú Anyégin Eugén koromban - amely korszakon a halhatatlan Puskin Sándor jóvoltából átesik minden romantikus fiatalember - több időt töltöttem volt ezen a helyen, mielőtt „Odesszába” utaztam volna. És azért is eszembe jutott ez a régi csárda, mert úgy hallom, hogy huszonöt esztendő jubileumát üli ő is, mint az öreg hírlapírók szokták, amikor hosszú hallgatás után megérdemelten beszélgetnek magukról.

Hát a régi névtelenek, de a nagynevűek is (akik már elfelejtettek csodálkozni azon, hogy névszerint szólították őket újságolvasó pincérek, valamint törvényszéki szolgák), ebben a csárdában töltötték azokat az órákat, amikor fanyar kedvetlenségüket elfelejtve, életük egy részét mulatozva töltötték. Nem kell mindjárt azt gondolni, hogy a balett első vagy második négyeséből való hölgyek ültek itt a névtelen hírlapíró ölébe, de volt itt bizonyos bursikóz, bohémes, könnyelmű hangulat, amely a régi névtelennel darab időre elfelejtette élete céltalanságát. Tudott itt örvendezni a legsavanyúbb szerkesztő is, amikor az éjféle órában a levest elébe tálták; egy asztalnál foglaltak helyet azok a szerkesztők, akik „egymás ellen” szerkesztették lapjaikat, írták cikkeiket. A szerkesztőségek gamin szójárása, cinikus fölényessége, barátságos barátlansága, keserves viccelődése, tudat alatti „minden mindegye” érződött itt az asztal körül éjfél után, amikor a névtelen keserves káromkodások közben végeztek aznapi cikkeikkel, a szerkesztők kinyújtóztatták derekukat a hosszas üldögélések után, a telefon, ez az átkozott, mint a régi hírlapírók nevezték, abbahagyta ideges jelentkezéseit: a hírlapíró táplálkozás, gondtalanság, felejtkezés végett az Erdélyi Borozóba vonult, hogy valamit láthasson is az úgynevezett mulatságos életből. Igen, ezen a helyen pihentette meg búbanatos kedvét a beszélyíró, aki éppen élete legszomorúbb élményét „írta ki magából” egy novella formájában; itt várta a hajnallal legújabb verseinek megjelenését Ady Endre, aki minden feldúlt ziláltsága mellett is tudta, hogy mit jelent a friss nyomdafesték szaga. Itt tanyáztak poharaik mellett azok a hóbortos írók, akik azért nem mertek hazamenni, mert attól féltek, hogy otthon szellemekkel találkozhatnak, és ugyancsak itt kocogtattak az evőkés oldalával azok a szerkesztők, akik szerettek hódolni az élet örömeinek egy-egy főtt marhacsont alakjában. Megfordultak itt olyan bohémek, akik még mindig Murger-t vallották ősüknek, és a kapitalista lapok szerkesztői sem csorbították tekintélyüket azzal, hogy az éjféle órában „Náci” vendégszerető fogadóját felkeressék. Hitviták, irodalmi torzsalkodások, néha barátságok alakultak a Borozó éjszakai mulásával. A legnévtelenebb hírlapíró is kidüllesztett mellel lépett be ide éjfél után, mert pontosan tudta, hogy itt megbecsülik a „sajtót”, még akkor is, ha csak háromsoros rendőrségi hírekkel gazdagítja a napi irodalmat. Azonkívül új szín, új világnézet, új életbizakodás volt a Borozó a névtelen hírlapíró életében, mert eltekintve attól, hogy a kiszolgáló pincér tudott mindazokról a munkálatokról, amelyeket a lapíró a közvélemény irányításában elkövetett: e helyen a régi pesti lebujok után európai milióban érezte magát a legkócosabb munkatárs is. Valamit látott az életből, amelynek látatlanul is hűséges krónikása volt, fehér abroszhoz ült, és szép terveket kovácsolhatott magában jövő élete uraságáról, miközben az ezüst evőeszközök bizonyos eleganciával csörögtek körülötte. Új szín, új hangulat volt ez a jubiláló vendéglő a pesti éjjeli hírlapírásban; a névtelen hírlapíró nem érezhette magát kivert kutyaként,

amikor az éjféle órában a redakció poshadt levegőjéből az utcára került. Volt egy kivilágított helyiség a világon, ahol köszöntek még annak a hírlapírónak is, akit a szerkesztője alaposan leszidott. - Ha mindent sorjában veszünk: a Borozó eleganciája nagyban hozzájárult a pesti hírlapíró önértetének neveléséhez, mert olcsó pénzen is bizonyos úri allűröket fejthetett ki. Igen, itt tisztelték Svobodát is, pedig neve lenyomtatva sohasem jelent meg a *Pester Lloyd*-ban!

Mostanában, amikor jubilálni kezdenek mindazok az intézmények, ismeretlen katonák, ismeretlen polgárok, eszmék és élmények, amelyeket a háború ismertetett meg velünk, amely ismeretségek folytán az üstökösnél vagy a hulló csillagnál is kiszámíthatatlanabb pályába lódult életünk, nem árt egy percre megállani a régi névtelen hírlapíró emlékezte mellett, aki életét, tennivalóját, ambícióját, vágyát, tudását mindig inkognitóban tartotta, legfőljebb egy újság neve felelt mindazért, amit a régi hírlapíróról tudni akartunk. Szerkesztőségek szújarta asztalainak lábában hallatszik még némi percegés azok után a tollforgatók után, akik innen a maguk korának eszméit irányították - jubiláns vendéglők asztalainál tűnnek föl mindenféle másvilágias árnyékok, akik itt az életundor, a csalódás, az örökös bánat elől menekülésüket vették volna egy másik, boldogabb világba, ahová sohasem juthattak el. A névtelen, elmúlt falevélként elsodródott hírlapíró emlékezetét tartja meg az Erdélyi Borozó, amikor huszonöt esztendő főzés-sütésében egy napra megáll, hogy az innen elment, régi vendégek tiszteletére szenteljen egy napot. Anyégin Eugén megszakítja odesszai száműzetését...

(1925)

A RÉGI KATOLIKUSOK KERESZTES VITÉZEI RAGYOGÁSUKBAN ÉS ÖREGSÉGÜKBEN

„...A vallás körül bajok voltak ez idő tájt az országban, Szent Lajos lovagja hét- és hónap-számra küzdött az anyaszentegyház mellett a porondon. A szemita fajta, amely nemrégiben vetette le a sárga köntösét, a pénzkölcsönzésen kívül újabb jogokat akart. Johannes Huss és Hieronimus Savonarola szélbe szórt hamvai föltámadtak, és Bethlen Gábor hajdúi csapkodták az asztalt az alsóházban Sem fia szabadságáért” - olvasom ezt a passzust A vörös postakocsi című regényben, amely ezelőtt tizenkét esztendővel jelent meg első kiadásban, és bár azóta négy kiadás elfogyott belőle: Magyarországon még mindig a legérdekesebbek a vallási problémák ama mellékes problémák mellett, hogy nem mindenkinek van ennivalója. - Igen szép harcaink voltak a különböző vallásokért, amint az úgynevezett fölvilágosult huszadik század felé közeledtünk. Fin de siècle - mondogatták a pesti művelt emberek mindenféle szokatlanabb jelenségekre, amelyet a századvég produkált. Volt fin de siècle frizura, sőt női kalap is, hogy a hölgyvilág is kivegye részét a nagy kalendáriumi fordulóból. De mégis leginkább a vallással voltunk megakadva. A társadalom recseg-ropog az új keresztes hadjáratban, amelynek Zichy Nándor és Apponyi Albert grófok a látható vezérei, Prohászka és Huttkay Lipót kanonok-főtisztelendő urak kevésnek tartják a Molnár utcai Katolikus Kör működését, megalakítják a Pázmány Egyesületet, amelynek Gyöngytyúk utcai szobáskáiban a katolikus írók és hírlapírók az erzsébetvárosi plébánus, Tóthfalussy úr vendégei, amikor is a plébánia messze földön híres szakácsnője főzi a vacsorát az öreg bütyköslábú szerkesztők, valamint a rajongó fiatal költők részére. E sorok írója is fölcsapott a plébániai főzőasszony hangos magasztalói közé, de irodalmi vágyódásai mégis inkább vonták a Molnár utcai Katolikus Körbe, ahol az irodalmi estéken valóban Magyarország legelőkelőbb politikusainak mutogatta be felolvasások keretében Kaposi József, a Magyar Szemle szerkesztője azokat a fiatal írókat, akiket erre érdemeseknek talált. Engem is bemutatott...

Magam se tudom, hogy miért hozakodom elő ezzel a dologgal annyi esztendő elmúlásával - talán éppen az a közelgő ádvent juttatja eszembe a régi szép katolikus hölgyeket, felejtethetlen püspököket, a szentföldi Tankrédokkal vetélkedő magyar főurakat - a közelgő ádvent, amikor megint még sötétben és lámpással kezünkben indulunk el a jószagú hajnali misére, a rórátéra, mint egykor a Katolikus Körből, amikor a hajnali harangszóra végeszakadt az irodalmi estéknek, és a hattyútiszta hölgyek, nobilis urak a Kör nemes hangulatú összejöveteléről a ferenciek templomába mentek a róráté meghallgatására. Az ádvent hajnalkéken, mesemondóan, áhítatosan közeleg az esztendő legnagyobb ünnepe előtt, mint valamely túlvilági hírnök, amely bejelenti a Jézuska születésnapját, és manapság megint olyan idők járnak fölöttünk, hogy a hajnali miséhez nemcsak a falvak és kisvárosok áhítatos népei rakosgatják le lábnyomait a templomokhoz vivő gyalogösvényeken, hanem az álmos nagyváros hajnali nyújtózkodásában is mindinkább hallhatók lesznek az áhítatos lépéshangok, mint akár csak huszonöt harminc esztendővel ennekelőtte, amikor vallási problémáinkban, álmatlanságaink, kétségeink, habozásaink elől oly szívesen menekedtünk el magányunkból a ringatózva jövő harangszóra.

...Ah, hogy fénylett a Katolikus Kör nagyterme, amikor ott az emelvényen a fiatal író megjelent, hogy a nyilvánosság előtt először mutakozzon testi alakjában, amely bizony nem volt mindig olyan ünnepélyes, mint a régi szép időkben fennmaradott metszetek mutatják a költőket; belső izgalomtól fölhevült arculatával és hangjával, amely szégyenletesebben remegett, mint

bármely vizsgán valaha életében!... Nem lehetett tudni, hogy ruhája a legutolsó divat szerint van-e szabva, az sem volt egészen bizonyos, hogy bozontos hajviselete megtetszik-e valamely érzelmes hölgynek, aki nemrégiben került ki az angolkisasszonyok iskolapadjaiból... Bizonytalan volt itt a siker, mert néha egy ügyetlen meghajlással, egy ildomtalan mondattal, egy rosszul alkalmazott hangsúlyozással megbukhatott a felolvasó a magyar társadalom legkényesebb hallgatói előtt... Bizony, nagyon is gyakran meg kellett látogatnia a fiatal írónak a fővárosi templomok csodatévő szentjeit, hogy bele ne süljön felolvasásába, és emlékezetes sikerhez juthasson a Katolikus Körben, ahonnan már egyenes út vezetett az akkori irodalmi társaságok szívdobogva óhajtott csarnokaiba.

...Az első sorban valódi hercegnők ültek!

Igenis, hercegnők, amint a mesemondásokból megelevenedve leszállottak a Molnár utcában. A szomszédnők aranygyapjas lovagok feleségei, valószínű belső titkos tanácsosok nejei. Azt hiszem, akkoriban az volt a pesti dáma vágya, hogy valamikor az életben a Katolikus Körben ülhessen az első sorban. Volt közöttük egy nagyon jóságos képű herceg nő, körülbelül olyan korú, mint amely asszonykorban Mária a mennybe szállott; akinek a tekintete úgy függött a remegő fiatal poétán, mint az édesanyáé. Bólintott felé gyönyörű, óarany módjára haloványult fejével: komolyan, figyelmeztetőleg súgott valamit a szomszédnője fülébe, és olyan áhítatosan figyelt a pódiumról elhangzó szavakra, mintha azok legalább is a bibliából jönnének. Ez a főméltóságú hölgy volt a legfigyelmesebb hallgató, akit valaha a felolvasóasztal mellől láttam. Telve volt a nagyterem, de én csak neki olvastam föl Történet a kis öregről című beszélyemet. Amint évek múlva nyitottabb szemmel és hallgatóbb füllel járogattam a világban: megtudtam, hogy a jóságos hercegné nem beszélte hazánk nyelvét, de sohase maradt el egyetlen felolvasóestélyről sem.

...A megyéspüspökök, valamint más magasrangú egyházi férfiak csak a második sorban kaptak helyet, igaz, hogy még bíborszínű székeken. Itt láttam egyszer Schlauch Lőrincet, a nagyváradi bíbornokot, amint megértő helyesléssel ügyelt valamely fiatal író számárka felolvasására, pedig korának egyik legokosabb embere volt a leggazdagabb megye püspöke, de viszont olyan jó ember volt, amilyenek csak a nagyon okos emberek tudnak lenni. Pártolni kell a katolikus irodalmat: volt akkor a jelszó, és a legfőbb lelkiatyák találtak maguknak időt, hogy halkan, de meglegegedettséggel tapsoljanak azoknak a fiatal költőknek, akik a Katolikus Körben bemutatkoztak.

...Aztán végig a gyönyörű teremben: violailatú úrnők, gyöngyvirágfehér kisasszonyok, akiknek áhítatos arculatai, szolid frizurái fölött mindig valamely szívből jövő imádság látszik röpködni. A legünnepebb hangulatban jöttek el ide, bizonyára napokkal előbb megbeszélték, hogy ezen és ezen az estén a Katolikus Körben találkoznak, férfiismerőseiktől talán előzőleg információt is kértek azokról az írókról, akik a Körben majd felolvasnak - sohasem jött rossz információ, mert életünk habfehér volt, mint a tajték, mielőtt azt belepné a füst és korom. - Az állóhelyeken pedig azok a szép, nemestartású, magyar úri férfiak tartózkodtak, akiket csak a régi Katolikus Körben lehetett látni. Jóindulatú, szerény, illedelmes arcok; gyűlölködést, haragot, megvetést nem ismerő tekintetek, mintha valamely családi összejövetelen lettek volna az egyvallásúak; halk, úri modor, amely csak kellemetessé tehetette az érintkezést. Aranygalléros katonatisztek és szolgálatkész ifjak; ezüstfejű minisztertanácsosok és Szent Imre szerénységű egyetemi ifjak; finom vidéki urak, akik nem restelltek a vonatra ülni télidőben, hogy egy estét töltsenek a Katolikus Körben, valamint a francia abbékhöz hasonlatos hitoktatók, káplánok: álltak teljes figyelemmel a falak mellett. Barátságosság, bizakodás, biztatás volt a levegőben, mintha minden jelenlévő érezte volna annak a jelentőségét, hogy egy fiatal író teszi első lépését az

országos nyilvánosság felé... Ki hitte volna, hogy egy-két évtized múltával ezek a nagyszerű emberpéldányok eltűnnek a magyar társadalomból?

Ha nem mondanám is, gondolhatnák, hogy voltak bizonyos előzményei annak, hogy egy fiatal író a hallgatóság e főrendiházába eljuthasson. Ismeretségben kellett lenni legelsősorban lovag Kaczvinszky Lajossal és Kaposi József főtisztelendő úrral.

Ezek az urak az Új utca egyik kertes, földszintes, kis palotaszerű házában tartózkodtak, ahol a kapu hétfőn és szerdán nyílt meg az estéli órában. Ekkor bocsáttattak be az írók, hogy műveiket átnyújtsák. Itt volt a Magyar Szemle szerkesztősége, amely hetilap talán egyike volt a legjobb katolikus újságoknak, amelyeket valaha Magyarországon szerkesztettek.

Lovag Kaczvinszky egy kukkot sem tudott magyarul, hát magyar lapkiadó volt. Jóságos, kövér ember volt, aki katonásan bánt az írókkal, de csak azért, hogy azok a kabátját el ne vigyék. Ezüsthajú nővére volt, akinek hatalmas kézcsókokat nyújtottak át azok az írók, akik járatosabbak voltak a világban való forgolódásban. Kaczvinszky gyanakodva ült antik, múzeumba való bútorai között - mindig nagyon gyanakodott addig, amíg az író elő nem adta kérését. Szinte megkönnyebbülten lélegzett föl, amikor kiderült, hogy csak pénzről van szó - mindig pénzről. Körülbelül olyan összeget fizetett egy versért, elbeszélésért vagy tanulmányért, amilyen honoráriumot manapság a legnagyobb újságok se engedhetnek meg maguknak: öt forintot, még pedig mindig vadonatúj bankóban, ropogatva, pattogatva, mintha a házban valahol valamely bankjegysajtója lenne. (Abban az időben még nem tartoztak a ritkaságok közé azok a kényes emberek, akik a bankóból is csak a vadonatújat kedvelték és hordták a zsebükben.) Hány régi író ment el földerülve ebből a barátságos, színes ablakú házból, aki ide a legnagyobb gondok között futamodott a város másik végéről! Csak meg kellett nézni azokat a kakaslépéseket, amelyekkel az írók ezt a küszöböt elhagyták! Kaczvinszky mindig otthon volt, mindig volt pénze, mindig gyanakodott, és mindig megkönnyebbült, hogy az írók nem akarnak egyebet tőle, mint pénzt... Ennek a jó lengyel lovagnak katolikus rajongása volt az okozója annak, hogy sok fiatal író megmaradhatott pályáján, nem kellett neki a rajongás útját elhagyni, hogy könnyebb és biztosabb ösvényre tévedjen.

Az Új utcai ház rózsafás kertjének másik részében tartózkodott a Magyar Szemle szerkesztője, Kaposi József doktor, aki valaha püspök is lehetett volna, ha nem hagyja el az egyházi pályát. Ám akkoriban még komoly, ünnepélyes, fiatal katolikus pap volt, aki a legszerényebb írócskát is olyan reverenciával fogadta szerkesztői irodájában, mintha egy akadémikus jött volna hozzá látogatóba. Sok mindenféle szerkesztővel volt dolgom azóta életemben, de ezt a kedves, okos, megértő fiatalembert sohasem felejthetem el. Nem volt több huszonhat esztendősnél, mikor már öreg íróbácsik fordultak hozzá olyan bizalommal, mint az apjukhoz. Az öreg Gáspár Imre, Torkos László, Vértesi Arnold - ki tudná már manapság mindezeket az ódivatú neveket! ódivatú embereket! - bizalmasan megbeszélték vele irodalmi terveiket, legközelebbi munkáikat, reményeiket és csüggedéseiket. A fiatal író nem ismeri a lemondásokat, megalkuvásokat, mert még övé az egész világ. De az ilyen öreg írókban, akik már életükben félig-meddig múlt idővé váltak, nagyon kell tartani a lelket, hogy ne adják fejüket a haszontalan búslakodásnak. - A fiatal íróknak meg valóságos mentoruk volt ez a fiatal pap, együtt olvasta velük műveiket, javított és tanácsokat adott, oktatott és biztatott: egyike volt azoknak a régivágású szerkesztőknek, akik valaha egész írói generációkat neveltek föl. Ilyen szerkesztő volt a maga idejében Vadnai Károly és Nagy Miklós... A fejlődő palántákat óvni, ápolni kellett. Jó irányba igazítani a fácska növekedését, karót ütni melléje, ha gyorsabban lombosodna a szokásosnál. Óraszámra elbélődött egy verssel, beszéllyel, ha valamit talált benne, ami neki megtetszett. Kikérdezte az írókat családi viszonyaik felől, sőt elment utánuk a józsefvárosi korcsmákba is, ha valamelyik-

ben a fiatakorban oly ártalmas korhelykedési hajlamot fedezett fel... Pénzt gyűjtött a főpapok és főurak körében, hogy fiatal magyar írók munkáit könnyebben kiadhassa. A könyvgyűjtők előtt emlékeztetése az, hogy azok a szép, nobiles könyvek, amelyeket Kaposi József adott ki. - Így nevelték akkoriban a katolikus írókat.

Miután zsidó nélkül a legkatolikusabb Magyar Szemle se lehetett, a kiadóhivatalban egy Svarc nevű férfiú végezte a teendőket.

A tiszta, napfényes Új utcai házból vezetett a katolikus írói sors tovább az élet útjain, de a Magyar Szemlét sohasem lehetett elfelejteni, mint ahogy iskoláit sem felejtí el az ember. Aki a Magyar Szemle sorozásán bevált, annak már voltak hallgatói a Katolikus Körben a hercegnők és a grófnők körében. Az már megjelenhetett Schlauch Lőrinc bíbornok Zerge utcai palotájában, hogy könyveit felajánlja a megyéspüspöknek: azt már nem várakoztatták a Szent István Társulat előszobájában, ha irodalmi tervekkel érkezett...

Az a bizonyos Svarc őrzött körülbelül kétezer címet az országból az íróasztala fiókjában, és ezek olyan értékes címek voltak, hogy még csak nyomdára se merte őket bízni, minden héten maga írta le a címszalagokat. Nos, ez a kétezer cím volt a törzsközönsége a katolikus irodalomnak: ezek a címek kapták meg legelsőnek a fiatal írók műveit, ezeknek a címeknek adresszála verseit a költő - ez a kétezer előfizető döntötte el, hogy a katolikus irodalomnak szüksége van-e a jelentkező fiatal íróra. Vidéki plébánosok, vidéki urak, hölgyek, akik abban az időben még kellő lelkesedéssel kísérték az irodalmi eseményeket: döntötték el, hogy vajon helyes volt-e Kaposi József doktor választása az újonnan fölfedezett fiatal írónál? Meg kell vallani: sohasem akadt ok a vitatkozásra, keresztes vitéznek, katolikus írónak volt az útve, aki a Magyar Szemlét kijárta.

...Természeteszerű, hogy nem mindegyik katolikus író maradott meg elszigeteltségében a maga közönsége mellett. A nagy pesti újságok, amelyek a közönség minden rétegének megfelelő olvasmányt akartak adni: szívesen teret nyitottak a „keresztes vitézeknek” is. Némelyik a vitézek közül annyira elcsábult az új nyilvánosságtól, hogy többé nem is tért vissza az Új utcába, sem pedig a legkatolikusabb Józsefvárosba, ahol pályáját kezdte... A jó Kaposi József hiába várta vissza a kiröppent madarakat, a Katolikus Körben a hercegnők, grófnők, főpapok és tábornokok egy darab ideig még eljárógattak a felolvasó estélyekre, de mind ritkábban került valamely nevezetes tehetségű fiatal író a pódiumra. „Úgy látszik - mondogatták -, a protestánsok és a zsidók győznek a politikában és az irodalomban.” Mondanom se kell, hogy a protestánsok és zsidók alatt a nekilendülő liberálisokat értelmezték ezek a felejtethetetlenül kedves emberek. Zichy Nándor és Apponyi Albert elvesztették a csatát a politikában, és miután a nemzet akkor is leginkább politikából élt: a csatavesztésnek kihatása volt az irodalomra is. - A Pázmány Egyesületben mind kevesebben magasztalták az erzsébetvárosi plébánia főzöasszonyának kosztját, a tagok megritkultak: a lármás Otthon Körbe tolongott mindenki, mert az volt a híre, hogy most már innen sorozzák be az írókat. Pedig itt feketekávét se kaptak a patriarkális disznótoros vacsorák helyett. Rákosi Jenő gíbicelt a kártyásoknak, és a maga harminc millió magyarjáról beszélt.

...Vajon érdemes volt otthagyni a Molnár utcát, a Józsefvárost és az ezzel járó rajongásokat? El kellett vándorolni a tájékról, mert íme, nemsokára azt látjuk, hogy maguk a felejtethetetlen hercegnők is feltűnedeznek színházi páholyokban, amikor a színpadon „elvetemedett” zsidó írók szindarabjait játsszák. A grófnők fogatait akkor is előkiáltja az operai portás, amikor a színházban valamely bibliai tárgyú operát játszanak, amelyben nagyszakállú zsidók énekelnek.

A zsidó könyvkiadók hallatlanul terjeszkednek, és a közönség már nem is vesz más könyvet jóformán, mint amelyet ezek a németnyelvű könyvárusok hoznak forgalomba. A Magyar Állam című napilap, amely fellegvára volt a katolikus eszméknek, pártolás hiányában megszűnik, az Alkotmány még megjelenik, de napról napra szűkebb körben, és most, hogy a katolikus irodalom keresztes vitézei az utolsó sorscsapáshoz is elérkezzenek: Kaposi József, a katolikus irodalom tüneményes kertésze, aki a leggyönyörűbb virágoskertet nevelte maga körül költőkből és írókból: ugyancsak otthagyja a szerkesztést, nem rendez többé felolvasásokat a hercegnők és püspökök tiszteletére - sőt az egyházi pályáról is lemond, mert a polgári törvénykönyv szerint kívánja megpecsételni szerelmét. Ez volt az utolsó és legnagyobb csapás, amely a gyönyörű katolikus irodalmat, a keresztes vitézeket érthette. Nem volt többé mentor, aki a fiatal irodalmat a katolikus eszmék felé irányította volna; nem volt többé köztekinétyt élvező szerkesztő, aki szavával új írókat nevelt, régi írókat támogatott volna; nem volt könyvkiadó, aki abban lelte volna örömét, hogy szép, jó és erkölcsös könyvekkel ajándékozza meg a publikumot. A jó lovag Kaczvinszky Lajos most már úgy megijedt, ha eleven író látott, hogy pénztárcáját is eldugta, hogy azt többé senki meg nem találhatta.

És ebben az időben, amikor a katolikus lovagvárákat egymás után hagyják cserben a keresztes vitézek (hogy két évtized leforgása után újra visszamenekedjenek az egyedül megbízható csarnokokba), amikor a liberális eszmék úgy fűtik már az országot, mint valami mozdonyt, amikor „felekezeti irodalom”-nak bélyegzik már a katolikus irodalmat is, mint akár a zsidót, amikor a szabadelvűség olyan hallatlan hatalomra jut, hogy már a bölcsőjében fekvő gyerekeket is liberálisoknak nevezik, akkor egyetlen öreg író marad meg hithű katolikusnak. A nevét ma már kevesen ismerik: Gáspár Imrének hívták, valaha jobb sorsra érdemes poéta volt, de elmerült bajban és szegénységben. Ez az öreg író bevallotta, hogy a magyar katolikusság fénykorában bizony ő csendes protestáns volt. Ágostai evangélikus létére dolgoztatott a legkatolikusabb újságokba, írt vallásos költeményeket, hitvitákat, tanulmányokat a katolikusság mellett. Most, hogy politikusok és írók - monda az öreg, bagolyformájú férfiú - elugrottak a zászló mellől, ő jóvá akarja tenni hibáját... Eddig protestáns volt, de miután a protestánsok és zsidók vannak divatban: ő most már végérvényesen felcsap katolikusnak. A józsefvárosi jezsuita templomban Bangha páter kezéből átvette a szent keresztséget, keresztaupaul pedig a kolostor sánta kertészét választotta.

De a szép keresztes vitézi életnek darab időre vége volt - nagy dolgoknak kellett addig történni, amíg a magyarok többé nem vallják magukat dicsekvő szóval „liberálisoknak”.

Megint járunk a hajnali misékre.

(1925)

IV-İK BÉLA KIRÁLY UTOLSÓ LOVAGJA

Már jó ideje tudomásom volt róla...

Bizonyosan tudtam, hogy valaki él még velem ugyanazon fedél alatt, abban a házban, amelyben egykor a vörösbarátok kolostora volt; csak sokáig nem tudtam megcsípni.

Őszidőben, amikor a tudatlan bábaasszony is megjósolhatja, hogy az ebben az időben született fiúgyermekek életük végéig hajlamosak lesznek a szomorkodásra: ismeretlen lakótársam a fáskamrába bújtt el, mert az jelenti ilyenkor a siralomházat. A nagy gonddal összegyűjtögetett ezüst nyárfatörzsek, amelyek még fogságukban is megmaradtak nemes előkelőségükben, mint a francia forradalomban a börtönbe vetett arisztokraták; a föld felett és a föld alatt talált fagyökök, amelyek életükben nagyobb erőfeszítést fejtettek ki, mint akár a hajókötelek, mert mi emberi ésszel el sem tudjuk gondolni, hogy milyen energiára van szükségük az ilyen gyököknek, hogy egy tetszetős, jól kifejlett fát, amely minden kóbor széllel kacérkodik: megtartsák a helyén; az áradó Dunából kihalászott fatörzsek, amelyek valahonnan a hegyek országából olyan jókedvvel indultak útnak, mint azok a vándorlegények, akik azt hiszik, hogy egész életükben csavaroghatnak - tehát a fáskamra összes lakói nagyon jól tudták, hogy halálos ítéletük kimondatott, amikor az őszi szél sípolva bejelentette a közelgő hideg időjárást... Itt is meghúzódott ismeretlen lakótársam.

Majd amikor a fáskamrát mind gyakrabban nyitogatták, innen elillant, és valamely évek óta bezárva tartott szekrénybe vette be magát. Ebben a szekrényben rendszerint olyan ruhadarabok függtek vagy álltak, amelyeket esztendőik óta senki se használt. Így: volt ott egy köpönyeg, amelyben hajdani tulajdonosa valószínűleg kísértetni járt disznóölés után a kéményekbe, vagy pedig útonjárók magukban maradtott feleségeinél jelent meg éjfél utáni álmokban. Volt ott egy lábzsák, amelyet téli szánkózáskor használtak egykor, de a tulajdonost egyszer kiettek a farkasok a lábzsákból, miután az részegségében nem tudott elmenekülni. Volt ott egy pár csizma, amelyben még manapság is be lehetne utazni egész Magyarországot, de a nagy utazók kora elmúlt. - Itt is meghúzódott ismeretlen lakótársam, és éjszakánként kikérdezte a köpönyeget múlt idejéről, és elmeséltette magának a csizmával azokat a kalandokat, amelyeken keresztülment fiatalkorában.

Későbbben, amikor valahol, valamerre megtaláltam a szekrényhez való kulcsot: innen is elköltözött ökelme, mert került a velem való találkozást. Amint a varjak felköltözködtek a kopasz fatetőkre, hogy onnan az éhesek kajánságával nézegessék ezt a szép világot: szóval beköszöntött a téli időjárás - lakótársam a padlásra húzódott, ahol bizony nem lehetett valami jó dolga, mert éjszakánként dörömbölt, ide és tova forgolódott, monológokat mondott magában a nők megbízhatatlanságáról, az özvegyasszonyok huncutságáról, szóval olyan dolgokról, amelyekről az ismeretlen lakótársak beszélgetni szoktak. Erre vidéki csapdát állítottam fel, amilyen a rókákat is szokták fogni. Egy megbízható és elszánt hölgy szerelmes levelét tettem a csapdába. Ismeretlen lakótársam valóban beugrott, mert egy éjszaka keserves ordítás hallatszott a padlásról. Megcsíptem a kísértetet. Rogernek hívták, IV-ik Béla király idejében élt, de valamely egyéni ravaszság folytán életben maradt.

Igen rendes embernek látszott, amilyen manapság is szaladgál Pesten. Fodorintva volt a bajsza, úgynevezett tisztességes kopaszság mutatkozott a fején, figyelmező, kerek szeme volt; még csak koponyája se volt görbébb, harántosabb, mint a mai koponyáké. Olyan jó rendes koponya volt, amilyenről a fantáziásabb antropológusok azt szokták megállapítani, hogy jó, rendes, buta ember koponyája volt. Sokat ásnak ki ilyen koponyát tavaszkor és őszkor a margitszigeti

kertészek a föld alól, és egymás között arról vitatkoznak, hogy tatáré vagy magyaré volt-e a koponya. Hatalmas, étvágyas és falánk fogazataikat megszemlélik; a koncos fazekak felé hajdan oly szívesen áhítozó orruknak lyukából kikaparják a sarat, valamint a koponya belsejéből a földdé váltott agyvelőt is - mert akár hiszik, akár nem: föld lesz minden agyvelőből, bár a sarkcsillag mása ragyogott benne, vagy pedig egyszerű emésztőgödör volt életében. A kertészek aztán fogják a koponyát, és beledobják oda, ahol legmélyebb a virágágy. Bogáncs vagy szarkaláb nő ki belőlük.

- Hát tudod - kezdi elbeszélését éjszakai barátom, az ismeretlen lakótárs -, most már annyi idő múlva bevallhatom, hogy én valamikor Antikrisztus voltam.

- Akkoriban történt ez, amikor egyszerre három királya volt Magyarországnak. András és két fia: Béla és Kálmán. András volt a két király apja, hát darab ideig az öreg házában húzódtam meg ott a Bivalok szigetén. De hát itt meglehetősen unalmas volt az élet: minden holdfordulatkor megjelent a királynál Jakab, a pápa követe vagy pedig az esztergomi érsek, akik mindenféle dolgokra megeskették Andrást. Úgy emlékszem, hogy legtöbbször arról volt szó, hogy az egyházi vagyonokat, amelyeket a Szentföldön elhaborúzott, majd záros határidőn belül visszaadja. Azt nem kérdezte az a cisztercita nuncius, hogy miből adja vissza a király az elcsatázott pénzeket, amikor nekünk magunknak se volt mit ennünk. Az esztergomi érsek tudta, hogy üres a ládafia a királynál, de nagy komolyan kiszedte az esküt, és megírta a pápának, hogy minden rendben van, az öreg királlyal együtt az egész háznépe, cselédei, nádorispánja, főtétekfogója, kincstárnoka megesküdt.

- Miután vallásos embernek születtem, nem tudtam soká nézni ezt a csúnya játékot, amely Ince pápa félrevezetésére szolgált, csakhamar megszöktem a Bivalok szigetéről, és Béla királyhoz mentem Budára rövid lovaglás után. Alighogy megtaláltam a helyemet a királyi udvartartásban - a harangok felügyelője lettem -, megint csak megérkeznek ide is a papok. Jön Jakab, jön az esztergomi érsek a fegyveresekkel. Hát ez a fiatal király vajon mit vétett, hiszen ő még a Szentföldön sem volt! Vagyonokat se prédálhatott el, mert még csak huszonkét éves volt. Nemsokára aztán kiderült, hogy a jóhiszemű Ince pápa elhalálozván, Gergely pápa került a helyére, aki többé nem hitt az öreg András királynak, akárhogy esküdözött az minden pereputtyával együtt. Én siettem elmondani a pápai követnek, hogy magam is voltam a Bivalok szigetén, mikor a pápai küldöttek távozása után mindig elővettük a hangászokat, előgurítottuk a boros hordókat. Legelsőnek maga az öreg András király perdült táncra, fennen hangoztatván, hogy darab időre megint elvetette a pápa gondját néhány kemény eskü letételével. No hát ezentúl nem fog táncolni az öreg, legföljebb kínjában, gondoskodik arról Gergely pápa.

- A pápai követ felszólította a fiatal Béla királyt az öreg király ellen való cselekedetre, miszerint hajtáná be az öregén az esküvéseket. Nevezetesen vegye vissza azt a harminc ekényi földet a német ispotály-vitézektől, amelyet az esztergomi prépost javaiból a szentföldi háború után a vitézeknek adományozott. Ez ellen már hiába protestált a bírónak rendelt zirci apátság, hasztalan lépett föl a váradi és a győri püspök a vitézek kicsapongásai ellen. A vitézek azt felelték, hogy életükkel is megvédelmezik az ajándékba kapott földbirtokot. Az esztergomi prépost végül mosdatlan szavakkal illette az öreg királyt, de hát akármilyen lealacsonyítását művelé a királyi méltóságnak: András tehetetlen volt kedvelt vitézeivel szemközt. - Azonkívül a nagyhatalmú Dienes nádorispán ellen is nekünk kellett volna eljárunk. Ez a főúr a minapában fölpofozta a szepesi prépostot, János mestert, a pozsonyi prépostot, anélkül hogy valami bántalom érte volna. - A pápai követ sokat emlegette a zsidókat meg egyéb izmaelitákat, akik itt hatalmas pártfogókkal rendelkeznek. Legfőbb patrónusuk Sámuel kamarai gróf, aki titokban áttért a zsidók vallására, és az állami javukat a hitsorsosai kezelésébe bocsátotta. -

Mert ha Béla király vonakodnék a pápának engedelmeskedni, Gergely el van szánva a legvégsőre is: egyházi átok alá veszi az országot.

No - mondtam magamban -, most aztán csöbörből vödörbe kerültem. Nagyon jól tudtam ugyanis, hogy a fiatal királynak nincs módjában egy szalmaszálat sem megmozdítani az apjánál, hiszen nemrégiben még magam is ott voltam a gúnyolódók, csúfolkodók, torz pofákat vágók között, amikor a fiatal herceg néhanapján a Bivalok szigetén megjelent. A régi cimboráim még most is ott vannak, akik majd megfelelő hahotával fogadják a királyt, amikor az belép atyja udvarába. Kedvében járnak az öregnek. Itt hát nagyon valószínű az egyházi átok kimondása - jobb lesz nekem egy másik országba utaznom.

- Sok mindenfélét hallottam a király második fiának, Kálmánnak az országáról, amely ott volt Slavoniában, hozzátartozott Szála és Somogy.

- Mire ennek az országnak a határához, a tihanyi kolostorhoz értem utazásomban, már utolért a templárius lovag, akit a pápai bulla kihirdetése végett küldtek váltott lovakkal. Magyarországot egyházi átok alá vette a pápa. Ezentúl csak egyszer egy hónapban, akkor is zárt ajtók mellett szabad misézni a papoknak, Krisztus testét senkinek sem adhatják: csak a haldoklóknak. Ezenkívül szabad nekik az újszülötteket megkeresztelni. Ezenkívül azután nem is maradt meg egyéb a gyönyörű katolikus vallásból, elvitte az ördög a lelkiüdvösségünket, átok alatt vagyunk. A templárius azt is elmondotta a tihanyi papoknak, hogy az egyházi átok alól egyelőre csak maga az öreg király van mentesítve a jövő Szent István napjáig. Addig adott neki időt a pápa a megjavulásra. Béla királyt meg a feleségét a nagy ünnepnapokon fölmentheti egyházi átok alól az udvari káplán.

- Ez is csak a pateránoknak hajtja majd malmukra a vizet - monda csendes szóval a bölcs kolostorfőnök, mire én nyomban útra keltem, hogy valahogy ki ne maradjak a pateránok örömeiből.

...Ezek a pateránok úgynevezett hitehagyottak voltak, és ott tanyáztak a bosnyák, horvát és dalmát tartományokban. Volt bánjuk: Kulin, volt püspökük: Dániel, a számuk meghaladta a tízezret, és voltak gazdag váraik. No, mondom, ezt se hittem volna, hogy valaha a vallásomat elhagyom, de hát a pápa kényszerített rá. Le kell tenni az esküt a pateránok eklézsiájának, igaz, hogy majd hátrafeszítem a balkezem hüvelykujját, amivel jelzem a sarkomban álló ördögnek, hogy az eskü nem tekinthető komoly eskünek. Mire Zára városába értem: már jobban tudtam az eretnokség katekizmusát, mint maguk a legöregebb pateránok. Elcsapott papoktól, erdőkben bujkáló vitézekről, máglyáról menekedett pateránoktól megtudtam, hogy a pateránság nem más, mint forradalom a római pápa ellen. A pateránok minden egyházi szertartást fölöslegesnek tartanak, mert az új vallás szerint az igazi vallásosság a szívben rejtőzik. Nincs tehát szükség se pápára, se gazdag papokra, mert Krisztus urunk maga sem azért alapította az anyaszentegyházat, hogy abban gazdag püspökök és más jómódú egyházi előjárók legyenek. A pénzért való bűnbocsánatot pedig végképpen megszüntette az új vallás, ezzel aztán elvette a papoktól az utolsó kenyérüket is. Mikor Zára városába értem, nyomban összehívtam a piacra a népet, és kijelenttem, hogy én vagyok az Antikrisztus. Az a megbízatásom, hogy a papokat mindenütt megégessem. Nagyon tetszettek szavaim a hitehagyottaknak, néhány papot el is csíptünk, és habozás nélkül megégettünk. Ezzel Zarában való megélhetésem biztosítva volt, velem tanácskoztak az egyházi előjárók, amikor továbbfejlesztették az egyházi forradalmat. Mondhatom, hogy nem éreztem semmi lelkiismeretfurdalást régi hitem elhagyása miatt, az embernek alkalmazkodni kell a viszonyokhoz. - Nem is lett volna semmi baj, ha nem jöttek volna a templomos vitézek, akik azzal kezdték a rendcsinálást, hogy néhány főpateránt elevenen megnyúztak. Én ugyan idejében beállottam a templomos vitézek közé, magam is jó

csomót fölakasztottam régi hitsorsosaim közül, de valahogy nem éreztem egészen jól magam a tartományban. A régi pateránok fenyegettek, hogy majd elbánnak velem az erdőben.

- Magyarországba szöktem tehát.

- Itt már más világ volt. Gergely visszavonta az egyházi átkot, az öreg András király meghalt, és a király hívei már valamennyien ott voltak Béla király udvarában. „Mit akarsz itt - kérdezték régi cimboráim -, hiszen te András királyt szolgáltad?” Azt persze elfelejtették, hogy ők is ott voltak András úr mellett. Még az utolsó kuktai állás is be volt már töltve. Szidtam is eleget a templáriusokat, hogy miért nem engedtek már előbb hazafelé. Igaz, hogy egy kicsit fogoly is voltam, amikor antikrisztusi voltomat mind többen kezdték emlegetni a kínhalálra ítélt szakadárok közül.

- Ámde nem voltam kétségbeesve, mert az elvem mindig az volt, hogy okos ember ne ijedjen meg. Már útközben hallottam, hogy Magyarországon mostanában a kunoknak van a legjobb dolguk, ők a király kedvencei. Negyven ezren jöttek családotul régi hazájukból a tatárok elől menekülve. A király azt gondolta magában, hogy jók lesznek ezek a kunok majd a tatárok ellen, de ha a tatárok nem jönnek, itt maradnak ijesztgetésül a nem egészen megbízható magyar urak ellen. Elhatároztam, hogy fölcsapok kunnak.

- Jámbor, hiszékeny emberek voltak azok a szegény kunok ott a Tisza mellett, ahová a király telepítette őket. Az első szavaimra elhitték, hogy az anyám kun leány volt, ugyanezért szívemben én is kunnak érzem magamat. Miután természetemnél fogva sohasem szerettem mellékes, harmadrendű állapotban megmaradni, rövid idő múltával sátramat Kuthen király sátra közelében építettem föl, a minorita atyák szomszédságában, akiknek az volt a feladatuk, hogy a kun királyt és a kun népet a római katolikus egyházba betereljék. Én nyomban észrevettem, hogy Kuthen nem nagy örömmel foglalkozik azzal a gondolattal, hogy régi pogány vallását új vallással fölcserelje, ezért én titokban szítottam az ellenállást a királyban a minorita atyák térítgetései ellen, miután magamat is pogánynak mondtam, amelyet a király igen méltányolt. - Egy napon aztán hiába hoztam szép magyar leányokat és menyecskéket a király sátrába, Kuthent nem lehetett megvigasztalni. Kitűnt, hogy IV-ik Béla ugyancsak ragaszkodik vendéglátása fejében ahhoz a körülményhez, hogy Kuthen népével együtt fölvegye a szent keresztiséget. Béla azt ajánlotta, hogy ő lesz a kun király keresztapja, és vállalja a keresztapasággal járó ajándékok adását. „Nincs mást tennünk, mint meg kell keresztelkednünk” - javasoltam a királynak, aki hallgatott szavamra, és ugyanakkor fölvettem én is másodszor a keresztiséget.

- Kuthen barátomon azonban a kikeresztelkedés már nem sokat segített. Ellenségei száma napról napra növekedett, mert az okosabb magyar urak csakhamar észrevették, hogy a negyvenezer kun harcos nem is annyira Kuthen kedvéért van az országban, mint azért, hogy Bélának testőrsége legyen. A magyar urak titkon szövöztek Fridrik osztrák herceggel IV. Béla barátja ellen. Mikor ez a szövetség létrejött: beláttam, hogy nem maradhatok tovább Kuthen király oldalán, Fridrikhez siettem tehát, és elmondtam neki azokat a módokat, amelyeknek alapján Kuthent legkönnyebben el lehetne tenni az útból. Nem utolsó volt ezen módok között ama tervem, amely szerint a kun királyt táborából valamely ürügy alatt majd Pestre csalom, ahol nyugodtan végezhetünk vele. Az osztrák hercegnek megtetszett javaslatom, kijelentette, hogy derék ember vagyok, mire én valóban Pestre csaltam Kuthent azon ürügy alatt, hogy ebben a gazdag német városban egészen másfajta nők találhatók, mint a Tisza mellett. Valóban, az első napokban, amíg Fridrik herceg meg nem érkezett, meglehetősen mulatozva töltöttük napjainkat. A herceg megérkezésével azonban itt volt az ideje az utcai csöcselék fellázításának, amit a hercegtől kapott jó márkák segítségével könnyen megcselekedtem. A csöcselék összecsoportosult a ház előtt, amelyben Kuthen lakott, kiáltozni

kezdett, hogy: le a kunokkal, a kunok okai az ország szegénységének, mire még a zsidók és izraeliták is elő bátorodtak jönni megjelölt ruháikban. Most már senkinek se jutott eszébe bántalmazni őket. - És mikor már a király és környezete csak úgy védekezhetett a csöcselék ellen, hogy nyilakat röpítettek az utcára: rendcsinálás céljából Fridrik herceg Kuthen levágott fejét a nép közé dobta.

- Most már nem maradt más választásom, mint az, hogy megint csak IV-ik Bélánál keressek szolgálatot. Habár ez nem látszott valamely reményteljesnek, a tatárok a nyakunkon voltak, a királynak pedig alig voltak hadai, Fridrik meggondolatlan gyilkossága miatt még a kunok is elpártoltak tőle. De hát nem mehettem másfelé, a király mellett kellett maradnom, hogy megélhetésemet biztosítsam. Így kerültem aztán szegény bolond fejemmel az emlékezetes muhi csatába, ahol csaknem otthagytam a fogamat. Szerencsére a kunok között megtanultam annyit a tatárok nyelvén, hogy megértessem magamat. „Hagyjatok békén, mondtam egy főtatárnak, amikor éppen két fiatal, hajlékony fa között akartak meghintáztatni, az anyám tatár asszony volt, én is közébetők tartozom.”

- Szerencsés megmenekülésem nem maradt hatástalan jövőendő életpályámra nézve. Eszemnél és tanultságomnál fogva csakhamar Kaydan vezér mellé osztottak be, mégpedig nem is egészen utolsó állásba. Nekem kellett ugyanis kiszámítanom, hogy mennyi sarcot vessünk egyes városokra, püspökségekre, apátságokra, amelyekben kalandozásaink alatt megfordultunk. A matézis sohase volt valami erős oldalam, és így gyakran tévedtem a költség kivetésénél. Még azoknak a magyaroknak is találtunk egyet és mást tarisznájukban, akikkel a Bakonyban találkoztunk, akik éhségükben emberhússal éltek, mint a vadállatok. Mentségemül fölhozom, hogy sohase ettem emberhúst, akármennyire magasztalták azt előttem. Ellenálltam a kísértésnek. Különben is úgy tudom, hogy az emberhústól különböző férgek növekednek az ember beleiben, márpedig nekem szükségem volt a jó étvágyamra, valamint a jó alvásomra is. A Dunántúl bolyongván Kaydánnal, rábeszélésünk folytán elértük azt, hogy igen sokan lettek tatárokká, akik azelőtt magyaroknak mondták magukat. Nagyon is sokan jelentkeztek, hogy már alig győztük ennivalóval a híveket. Hiába figyelmeztettem Kaydánt, hogy ezek az áttatárok a legelső alkalommal cserbenhagynak bennünket: a tatár vezér nem hallgatott a szavamra, egyre sorozta a tatárokká vedlett magyarokat.

- Én beláttam elgondolkozásaim közepette, hogy itt valóban tatár országot, benne nekem való állással csak akkor alapíthatunk, ha IV-ik Bélát, a királyt elfoghatjuk. Akkor aztán nyugodtan átveheti az uralmat Magyarország fölött valamely tatár kán. Minden ékesszólásommal rábeszéltem tehát Kaydánt, hogy haladék nélkül a király után menjünk. A király Spalatóban bujdosott, Spalatót vettük tehát ostrom alá. Sajnos, a tenger mellé érven, a tatárok már kifáradtak a harcokban, kedvük, vérszomjuk csillapodott, különben is híre jött, hogy a király olyan nagy szegénységgel küzd, hogy hitelben csináltatott magának sisakot. „Mit kezdjünk egy koldus királlyal? Nekünk kell őt eltartani” - mondogatták a gondolkozó tatárok, és abbahagyva Spalato ostromát: elvonultak valamerre Bolgárországba.

- Miután nekem nem volt kedvem idegen országokkal megismerkedni, elmaradtam a tatároktól, levettem ruhájukat, és az első éjszakán beszöktem Spalatóba, ahol a királynak följánlottam szolgálataimat. Elmondván tatár rabságom történetét: a király keblére ölelt, és rám bízta azt a feladatot, hogyan büntessem meg azokat a magyarokat, akik a hadjárat folyamán tatárokká lettek. Én egy kisebb hadsereggel bevonulván az elhagyott hazába, valóban könnyen megtaláltam azokat, akik hűségeskü tettek a tatároknak. Méltóan megbüntettem őket. A visszatérő király lovagjává nevezett ki, de nekem többé nem volt kedvem a katonai

pályához. Valamely nyugodalmasabb foglalkozást áhítottam. Ez a kívánságom teljesült is, mert a király istenfélelemből kolostort épített a Margitszigeten, amelynek főnökségét szerencsés voltam elnyerhetni. Ezután valóban áhítatos életet éltem.

Eddig tartott ismeretlen lakótársam élettörténete.

(1925)

LOVÁSZY MÁRTON LEGSZEBB ÉVEI

Múlt századbeli emlékalbumból való férfiúnak néztem őt mindig.

A haja valamiképpen olyan bodros, mint azoké a férfiaké, akik az elmúlt század regénykönyveiben szerepeltek. Mikor vidékről Pestre került: darab ideig gácsérbajusza volt - mi, egykori vidékiek jól tudjuk, hogy milyen bajuszt neveztek a nők gácsérbajusznak, mert hiszen a bajuszok elnevezését ők állapították meg. A középtermetűnél valamivel magasabb, a szokásosnál valamivel vállasabb férfiú volt, amely körülmény hajdanában szükséges volt ahhoz, hogy valamire vihessük ebben az országban. (A túlságosan magas emberek vagy pedig a közepesnél kisebbek sokkal több energiát pazaroltak el céljaik elérésében.) Lovászy Márton korántsem látszott valamely energikus embernek, aki majd itt sok vizet fog zavarni az ország ügyeiben. A régi Magyarország szerkesztőségében, ahol barnapiros arculatával, táblabírós flegmájával reggeltől estig újságokat olvasott, mintha azelőtt erre sohase ért volna rá: körülbelül azt vélelmezték felőle, hogy azért kellett neki a délvidékről feljönni, mert otthon, hazájában, még szolgabírónak se választották meg. Igen határozottan délvidéki magyar típus volt, amilyen fajtájú emberekkel sűrűn lehet találkozni, amikor Szabadka felé közeledik a vonat, vagy pedig a téli névnapok (a szerbek kalendáriuma szerint valók is) megtartása végett Bajáról Nemes-Militics vagy más irányba szánkózunk. Elkerülhetetlen ebben a sokat emlegetett Bácskában, hogy a legmagyarabb urak vérkeringésébe is ne keveredjen el néhány csöpp „bunyevác” vér - jön az a levegővel, az étellel, az itallal, az errefelé szokásos muzsikával. Igen, a fiatal Lovászy Márton, amikor a hírlapírás iskoláit járta itt Pesten a férfias Inczédy László, valamint a Kossuth Lajosos megjelenésű Holló Lajos mellett: határozottan amolyan bácskai fiatalembernek látszott, aki abból az adomakoszorúból lépett ki, amellyel hajdanában a fehérasztal mellett a régi Bácskát öveztek, amely délvidéki hangzatok és hangulatok éppen akkor jönnek megint divatba Herczeg Ferenc Gyurkovicsai révén.

Sok idő múlt el, amíg első vezércikkeit megírhatta abba a lapba, ahol Bartha Miklós volt a publicista primadonna, aki napi cikkeit nemigen adta egy kolumnán alul, és olyanformán tudott írni, hogy az előfizetők - ezek a drága vidéki, papucsos, sláfrkos, házisapkás férfiak újság-olvasás közben arra gondoltak, hogy mindnyájunknak megint el kell menni: amikor a függetlenségi nóta felhangzik az ablak alatt. A mostani időknek kellett elkövetkezni, hogy a magyar újságírás e nevezetes bajnokát jóformán elfelejtették; iskolája, amely hajdan a leglátogatottabb volt, kiment a divatból, és az előfizető új váteszeket keresett magának.

Néha hetek is elteltek, hogy mindennap Bartha Miklós mondta meg a mindennapi igazságot a magyar olvasónak, amely igazságot vérforraló hangulatban várták Magyarországon azok is, akik csak titokban merték a függetlenségi eszméket ápolgatni, mert már az akkori kormányok idejében sem volt tanácsos valamely kisebbségi párthoz csatlakozni. Lovászy Mártonnak valóban nem sok sansza volt, hogy Bartha Miklós mellett valaha észre is vegyék.

...A régi függetlenségi szentemberek közül került a szerkesztői asztalhoz Inczédy László, aki olyankor írta a vezércikket, amikor a Wampetics vendéglő asztaltársaságánál kissé tovább tartott az előző napi vacsora. Ide, a Wampeticsbe: télen is, nyáron is olyan úriemberek adtak egymásnak találkozót, akik valamely megszokás révén nem szoktak sem reggelizni, sem ebédelni, hanem a táplálkozás idejét a gondtalan esti órára helyezték. Feszty Árpád volt az elnök, akit kedveskedésből fejedelemnek neveztek, és ugyanitt ütötte fel tanyáját Bartha Miklós is. Miután abban az időben a negyvenedik életévüket betöltött úriemberek boruló kedélyüket és rezignációjukat gyakran kénytelenek voltak megmásítani a pezsgőbor fogyasztásával,

a fejedelem asztalánál néha olyan későig nyúlott a vacsora, hogy másnap Bartha Miklósnak nem volt kedve szokásos lázító cikke megírásához. Ilyenkor került a sor Inczedy Lászlóra, aki déltájban átgondolván témáját: néhány pohár igen erős pálinkával szerzett magának kellő elkeseredést a függetlenségi napi program megírásához. Az izgatószer, a feketekávék szükségesek voltak a régi hírlapíró idegeinek a felkorbácsolásához; utóvégre annyi mindent látott, tapasztalt, megfigyelt a hírlapíró a körülötte zajló magyar életből: hitehagyottságokból, árulásokból, megalkuvásokból, méltatlan bukásokból és érdemtelen emelkedésekből, hogy könnyen elmehetett a kedve céltalan életétől, még céltalanabbnak látszó munkásságától. Nem volt olyan jószándékos, amely csak megközelítőleg is megjövendőlte volna a messziségből dübörögve közeledő eseményeket... Tehát Inczedy László írta a hivatalos függetlenségi vezércikket, amikor Bartha Miklósnak nem volt ehhez kedve, Lovászy Mártonra még mindig nem került sor.

Még mindig csak az újságokat volt kötelessége olvasgatni a szerkesztőségi idő alatt, mert ha Inczedy László kezéből is fáradtan kihullott a toll: ott volt Holló Lajos főszerkesztő úr, aki H. L. betűk alatt irányította a függetlenségi közvéleményt. Nagyon fontos dolog volt még akkor Magyarországon a mindennapi gondolatpenzumot kiosztani, mert a függetlenségi eszme igen erős volt az országban, a megyék és a városok Kossuth apánk nevére esküdő követeket küldenek a képviselőházba, és kevés volt az olyan magyar ház, amelynek ablakába Lajos napján gyertyák, virágok és nemzeti szalagok közé ki ne tették volna Kossuth Lajos arcképét. (Azóta elmúlt sok Lajos napja, de a Kossuth-kép a falról már csak ritkán kerül le.) Lovászy Márton még mindig nem érett meg ahhoz, hogy nevezetesebb szerepet játsszon a magyar függetlenségi politikában.

Lovászy Márton akkor „jött”, amikor a régi szép függetlenségi emberek sorai hullani kezdtek, és újak nem növekedtek utánuk, mert a Kossuth-kultusz hanyatlani kezdett.

A tizenkilencedik században, az 1848-49-es szabadságharc után egyik nemzedék szinte fürgetegesen következett a másik után, amely mind bekívánczolt a függetlenségi eszme szentelt csarnokába. Nagyapák, apák hagyták örökségbe a Kossuth nevet; haldoklásukban a turini remete nevét együtt emlegették a jó Istenével, akinek felséges színe előtt nemsokára megjelentenek; a padlások telve voltak mindenféle régi lobogókkal, amelyeket minden ünnepélyes alkalommal kitűztek, és ezek a lobogók mindig Kossuth dicsőségét hirdették, amíg csak el nem következett a huszadik század. Ekkor kezdett lanyhulni a függetlenségi gondolat, amely legimpozánsabb ünnepélyét, szinte a tetőfokát akkor látszott elérni, amikor Kossuth Lajos koporsóját százezrek sírva, zokogva, könnyezve kísérték végig Budapest utcáin. Ez a legnagyobb magyar temetés jelentette delelőpontját a függetlenségi eszmének, s delelőpontról most már lefelé haladt a nap, hogy nemsokára bekövetkezzen az alkonyat: nem következtek többé olyan magyarok, akik születésüknél fogva függetlenségiak voltak. Temetőbe került az a név, amelyhez álmokat, reményeket, meggyőződéseket, sőt egész életet lehetett kapcsolni. A szegény turini remete úgysem tehetett semmit magyarországi hívei érdekében, de odaadhatta eleven nevét mindazoknak zászlóul, akik elégedetlenek, elkeseredettek, álmodozók voltak az országban. Azt lehetne mondani, hogy a tizenkilencedik századbeli magyar ember volt az álmodozó, a nemes, a méltóságteljes, az ideális magyar ember, aki megvigasztalódást lelt már Széchenyi István óta a gyönyörű eszmékben, akár mint sújtotta őt az élet - míg a huszadik századdal közeledő magyar ember immár a kézzelfogható realitások embere. Elnehezedik körülöttünk az élet; a magyarok már hangosan tanácsolgatják fiaiknak, hogy nem lehet többé álmokból, eszmékből megélni. Igaz, hogy bőségesen hullanak azok a mindennapi halál kaszája alatt, akik a tizenkilencedik század ideáljaival lépnek be az új századba is. Ritkulnak a sorok, a magyarok elkövetkeznek a kritikus ötvenedik, hatvanadik életkorukhoz, amikor már kezdenek a temetők felé húzódní. Elmennek az apák...

Lovászy Márton még javában szeretné folytatni a régi kancelláriabeli életet a mellette elfutamodó lármás, izgatott szerkesztőségi munkában, könyveket, folyóiratokat, hírlapokat olvasgat a legszívesebben, amikor akarva, nem akarva rákerül a sor, hogy a vezérséget átvegye. Meghal Inczedy, meghal Kossuth Ferenc, majd Holló Lajos... Jégszürkék lesznek a követek a pártklubban, a Házban, a munkatársakon mind lötyögősebb a nadrág és a kabát, amely körülmény tudvalevőleg ugyancsak az öregedést jelenti, még Sümegi harsog a kiadóhivatalban a régiek közül, de már láthatólag új világ kezdődik a függetlenségi lap szerkesztőségében is, mint általában mindenütt egész Magyarországon. Aranyveretűen hangzik Justh Gyula neve, Désy Zoltán sokaknak ideálja már, de a függetlenségi eszme gyönyörű apáit nem tudják már pótolni ők sem. Feltűnedezik Károlyi Mihály... Lovászy táblabíró tempóssággal veszi át a függetlenségi orgánus szerkesztését, miután erre hivatottabb férfiú nincs. És, amint a kancellistából táblabíró lett az élet körforgásában, anélkül hogy céljai elérésében akárcsak a kisujját is megmozdította volna a később oly nagy szerepre hivatott férfiú: megmaradt továbbra is annak a passzív, nyugodt, komoly és kissé mindig vidékies úrnak, aki nem siet lóhalálban az állomásra, mert tudja, hogy a vonat amúgyis bevárja őt, miután utazási szándékát az állomásfőnöknek bejelentette. A vezércikkeket most már lehetőleg maga írja, de a leglázasabb események közepette is olyan síri nyugalommal, mintha csak valami fellebbezés megszerkesztéséről volna szó a nemzet ítélőszéke elé, és a fellebbezésre bőséges határidő van kitűzve. Akár délutáni három óra volna, amikor éppen elegendő az idő az este megjelenő újság vezércikkének a megírásához, holott a nyomda már javában fenyegetőzik, hogy az újság meg sem jelenhetik. Igen, jól benne vagyunk a délutánban, amikor Lovászy Márton már összes látogatóit fogadta, összes munkatársaival megbeszélte az időjárást, átvette és eldobta azokat a végzéseket, amelyeket a m. kir. járásbíróságok és végrehajtók küldözgettek neki meglehetősen izgatottsággal; csendesen megrótt a öreg szolgát a használhatatlan író tollak, valamint a mindig kifogásolt írópapírok miatt: végre belekezdett vezércikkei megírásába... Kereken, tempósan, elgondolkozva, pihengetve, meg-megállva, az ablakon kipillantgatva, sőt meglehetősen unalommal írja azt a cikket, amelyet a függetlenségi hívek olyan vérmesen várnak szerte Magyarországon, hogy majd tán ebből tanulják meg a forradalom kis kátéját. Dehogyan lesz itt valaha felfordulás ezeknek a meggondolt, kabátujjból kirázott, sőt jól eltitkolt lelkesedéssel írott cikkeknek nyomán. Egy higgadt, magyaros minden mindegyiséggel, táblabíró komócióval üldögélő férfiú írja odabent a szerkesztői szobában a lap hitvallását jelentő vezércikket, annál az asztalnál, ahol még nemrégiben forradalmasan, szinte szárnyakon lobogva, vérforralással és szinte rohamozva vágattak a tollak azzal a szándékkal, hogy a magyarokban felkeverjenek minden függetlenségi vércseppet, amely Kossuth és Rákóczi óta bennük kering. Nem lesz ebben az országban semmi kravál, míg Lovászy Márton hosszas unszólásra fog csak bele a mindennapi vezércikk megírásába, amikor az óramutató a hármas szám felé közeledik.

Talán nem is lett volna nagyobb felfordulás soha ebben az országban, ahol a Tiszák és Wekerlek már meglehetősen lecsapolták azokat az ütőereket, amelyekben száguldozva szokott lüktetni a kitörni akaró vér, ahol a bölcs és emberi indulatokon felülemelkedett Ferenc József sok alattvalóját ismerte névszerint és személyesen; és körülbelül mindegyikről tudta, hogy mivel haragíthatná meg vagy édesgethetné magához... (Ha ugyan volt kedve az édesgetéshez annak a férfiúnak, aki valaha a legnagyobb úr volt Európában.) Nem, semmiféle horoszkóp nem jelezte, hogy itt valaha megdöngetni merészelik az asztalokat, amikor a jól megszervezett csendőrség és a mindennél tökéletesebb katonaság vigyáz az ország rendjére. Itt már a holt emberek is csak akkor számítottak valamit, ha a koporsójukra megfelelő királyi kitüntetések rakhattak, amelyeket aztán lehetőleg visszavettek az örökösök, hogy tovább gyönyörködjenek bennük. Az eleven ember pedig csak akkor kaphatott megfelelő, emlékebe is eltehető köszönté-

seket, üdvözléseket, ha volt valamely Ferenc Józseftől eredeti rangja, címe, szóval életjogosultsága. Mit számít az olyan ember, aki még csak királyi tanácsossáig sem vitte?... A függetlenségi „szentek és bolondok” mindinkább a város külső részeibe szorulnak, az országos pártnak örömapja van, ha nem csupán egy nincstelen, semmire se jó párttag jelentkezik felvételre, hanem olyan ember is, akinek valamiféle állása vagy háza van! Szegények pártja lett a függetlenségi párt. Itt-ott kiabálta egy falurossza vagy pedig egy egyébként is hibás városi polgár Kossuth nevét. Válságok dúltak benn a pártban is, mint ahogy a szegény házaknál örömet jelent a mindennapi veszekedés.

Akkor aztán elkövetkezett a háború, anélkül hogy valakinek sejtelve lett volna a felettünk lebegő végzetről. Olyanféle volt a helyzetünk, mint azé az emberé, aki álmában kiesik az ablakon... Még csak egy-két esztendőnek kell elmúlnia, amely esztendőket töltünk félelemben, rettegésben, kábulatban, soha nem ismert érzelmek között, mintha valamely ismeretlen szigetre kerültünk volna, ahol a bennszülöttek kenguru léptekkel járnak, ugrásaikat tehát nekünk is kell utánozni, ha megélni akarunk közöttük.

Lovász Mártonnak a jelentős szereplése ott kezdődött, hogy körülbelül a háború első esztendejétől tudta, hogy a háborút elveszítjük. Honnan került bele ez a furcsa tudomány? Honnan vette ezt a rémületes álmot? Hol költözött bele ez a szörnyű titok, amelyet még akkor sem akartunk elhinni, amikor mind többen hangoztatták?

A függetlenségi lapszerkesztő körül egy furcsa, addig sohasem látott társaság alakult ki, akik olyan titokban jártak-keltek mondanivalóikkal a még háborús kábulatban élő Budapesten, mint valamely új vallásnak a tagjai. Fölsorolhatnám a nevüket a tíz ujjamon, mert ezek a furcsa próféták eleinte igen kevesen voltak. Akik „megbízható” híreket kaptak a frontról, akik mindig jobban megmagyarázták állásainkat a térkép előtt, mint azt a hadvezetőség jónak látta közölni, akik francia meg angol hírlapokhoz jutottak valamely titokteljes amódon, akik tudták, hogy mit gondol magában az antant, akik azt keresték, hogy mi maradt ki a Höfer-jelentésekből... Hogy ha a háborúnak voltak bolond rajongói, úgy voltak szomorú bolondjai. Mind a két pártnak igaza volt, mert nem lehetnek az emberek egy valláson. A szkeptikusok, a filozófusok, a savanyú önrágók és a hitetlenek meglehetősen nagy felekezetet alkottak mindig a világban. A függetlenségi lapszerkesztőt a háború hitetlenjei vették körül. A hadifogságból megérkezik Búza Barna, majd Károlyi Mihály, meghal Ferenc József... A háborús évek eseményei mindinkább áttolakszanak hazai földre a messzi frontokról.

Lovász Márton, az egykor flegmatikus táblabíró mind borúsabban, zordonabban, eltökéltebben, szinte halálos figyelemmel nézi az eseményeket. Most már többé semmi kétség sincs arról, hogy élete kockája el van vetve; semmi kilátás sincs arra, hogy öreg, bütyköslábú szerkesztő legyen életében a függetlenségi eszme szolgálatában, amely eszmét amúgy is nagyon altatgatni kellett a háború folyamata alatt. Sőt már az sem valószínű, hogy vidéki lakodalmakon lesz szép pirosarcú násznagy, aki szép szóval traktálja a fiatalokat. Sőt táblabíró sem lesz belőle, aki még egyszer nyögve, sóhajtozva, kellenlenül és nyújtózkodva fogjon hozzá a kikerülhetetlen három órákor a mindennapi vezércikk megírásához. Abban az életkorban, amikor a férfiak rendszerint már csendesen legyintenek a mellettük elhaladó eseményeknek, nem izgatódnak föl mindenféle apró dolgoktól, tünyságnak is mondható bölcs lemondással kezelik a maguk és a mások életét: akkor lett valóban küzdelmes, szenvedélyes, robbanékonyságra hajlamos fiatalember Lovász Márton. A meg nem alkuvóan vakmerő ifjúság akkor köszöntött be hozzá, amikor már valóban csendes, resignált üldögéléssel tölthette volna az életét. Az a csoda történt meg vele, hogy ötvenedik esztendeje felé élte át a rajongás, bátorság, szenvedélyesség korszakát, amely rendszerint a fiatalemberet jellemzi.

...Délelőtt még a rendes, céhmesteres, elgondolkoztató léptekkel ment el a szerkesztőségből a képviselőházba. „Ha vezércikk: telefonozzatok” - mondta a szokásos naiv megnyugtatóssal, pedig köztudomású volt róla, hogy olyan élő ember nem akadt, akinek hívására a telefonhoz ment volna. Azt mondta, hogy nem tud telefonozni. Ami könnyen igaz is lehetett.

Valami dolgom volt ezen a napon a képviselőház karzatán. Az urak odalent mind együtt, mint a hosszú ciklus alatt megszoktuk. Tisza István a középén, mint egy állatszelídítő, a „hegyen” fönn Károlyi, a sarkon Lovászy Márton szokásos egykedvűségével... Tisza beszél, mint mindennap ebben az időben, mert már nyugtalan volt ő is. Oly egykedvűséggel, lendület, érzelem nélkül kopognak a szavai, mint a koporsószőgek... Valóban unalmas ülés volt!

És Tisza szavai után fönn a „hegyen”, a sarokülésen, mint valami látomány, fölemelkedik most Lovászy Márton. Az arca sötétpiros, mint a harag; az őszes haja lobogni látszik, mintha valami szél fújná a történelem felől; kiegyenesedik lusta termete, mint valamely kard, amelyet eddig senki sem látott, és az öklével sohasem képzelt szenvedélyességgel a padra csap. A fölindulástól fátyolozott, ha jól emlékszem, rekedtes hangon kiáltja:

- És mi mégis antantbarátok vagyunk!

A középén Tisza félrekapja a fejét, mintha egy ágyúgolyó süvöltését hallaná.

És ezzel megindult Magyarország új történelme.

A lengyel *nyepozvolim* elkiáltása után a követ úr rendszerint esze nélkül ugrott ki az ablakon, mert máskülönben követtársai hajintották ki kucsmástól, kardostól együtt, hogy nem egyszer a nyakát szegte - mint a régi szép történelmi regényekben olvassuk. Lovászy Mártonnak, a magyar nyepozvolim kimondása után nem történt semmi bántódása. Dermedt csend ült a magyar képviselőházra, mintha a halálos csendesség egy percre beszökött volna a Duna-parti palotába a frontokról, ahol kétmillió magyar baka állott szomorú csüggedéssel.

(1925)

A PESTI POLGÁRMESTER: AZ UTOLSÓ TEKINTETES ÚR

I.

A pesti polgármesternek legszebb ékessége az a háromszínű szalag volt, amelyet a Ferenc József-kabátja fölé öltött, amikor néhanapján a fiatal párokat összeeskette.

Igen, már elérkeztünk vala ama demokratikus időkig, amikor a pesti polgármesternek is az a szárnyaskabát volt a díszruhája, amely a gimnáziumi tanároké, az adóhivatali főnököké és az idősebb polgármestereké, akik már megjelenésüknél fogva bizonyos tiszteletreméltóságot akarnak kifejezni. Nem mondom, hogy a pesti polgármester ruhatárából hiányzott a díszmagyar, szükség volt erre a nagyobb szabású nemzeti ünnepeken, amikor a magyar urak csengve-bongva, történelmi kardcsörtetéssel és históriaivá nemesedett arccal jelentek meg olyan templomokban is, amelyeknek látogatását nem írta elő vallásuk. Ámde mindinkább felejtgeti a pesti polgármester a régi tizenkilencedik századbeli megyei főispánok és alispánok ruhadívatját, akik el sem képzelhettek olyan közgyűlést, amelyen ők nem díszmagyarban elnökölnének. Csak a pesti polgármester és a királyi tanácsossáig felérkezett tanfelügyelők nem járnak díszmagyarban. De azok, akik sorsuk szerencsés fordulata révén eljutottak az udvari tanácsossáig (amely rang körülbelül megfelel a mai kormányfőtanácsosságnak) vagy a vaskorona rend harmadik osztályához, a Ferenc József lovagkereszthez, sőt valami csuda folytán Lipót-rendhez jutottak: azok díszmagyar nélkül nemigen voltak elképzelhetők a mindennapi köztudatban.

A pesti polgármester leginkább tekintetes úr szeretett volna lenni. Sajnos, nagyságos úr volt a titulusa.

Érdemes egyszer a tegnapok történetei folyamán arról is beszélgetni, hogy milyenformán vagyunk azokkal a rangokkal, amelyekkel Ferenc József két emberöltőnyi uralkodása alatt megszépítette, megszédítette, megbecsültette és megértékesítette a magyarok életét...

Én sohasem próbáltam valamely sarzsihoz jutni még az önkéntes tűzoltóságnál sem, de azért el tudom képzelni magamban, hogy milyen mennybemeneteli változáson ment át például csak az a békebeli polgártársunk is, aki egy szép napon a hivatalos lapban azt olvasta, hogy királyi tanácsos lett! Új perspektívák emelkedtek a dolgok és események megítélésénél... Új barátokra és ismerősökre tett szert, akik eddig nemigen állottak vele szóba.... Új kalapot vett, és a köszönésébe (amelyet nyilván gyakorolt otthon a tükör előtt) némi enyhe leereszkedést vegyített... A fejedelmi kegy határozottan besugározta arcát, többször vette igénybe a borbélyt, sűrűbben vasaltatta a ruháját (vajon ki látott már kiült nadrágban egy királyi tanácsost, akár csak egy segédhivatalban is?), nem mulasztotta el a névnapi, születésnap gratulációkat, mert számított arra, hogy viszontszolgálatban része lehet: de sietve gratulált mint „rangidősebb” azoknak a polgártársaiknak is, akik többre mentek pályájukon, vagy pedig valamely kitüntetésben részesültek. Általában abban a korban, amikor valakiből királyi tanácsos lett: kezdetét vette az udvarias figyelmesség, mert egy királyi tanácsosnak asztalfiókjában feküdt az a névjegyzék, amely mutatója volt annak, hogy kiknek kell újévkor személyesen vagy írásban gratulálni: mert a régi békében ilyesmire is kötelezett a dekoráció. Ő volt a leghűségesebb olvasója a hivatalos lap ama oldalának, hol a „Kitüntetések” megjelenni szoktak, sőt végigböngészte a kalendáriumot is, amelyek már Magyarországon a Gothai Almanachhoz kezdtek

hasonlítani, midőn is a különböző hivatalok, országgyűlések, hatóságok felsorolása mellett nem mulasztották el a nevek mellé odatenni annak a királyi kitüntetésnek a szignumát is, amely kitüntetés az illető birtokában volt. A vaskorona rendet egy zárt korona jelképezte, míg a többi rangok megfelelő rövidítésekkel jelentek meg a naptárban. Kir. Tan., Udv. tan., F. J. k. k., F. J. lg. k., cs. és kir. kam., Lip. kisk., val. bel. t. t, Sz. Istv. kisk.... Valóban el lehetett andalodni, hogy ennyi gyönyörűség várt az emberre, amíg Ferenc József uralkodott.

A pesti polgármester bizonyos királyi kitüntetésekhez rendszerint akkor jutott, amikor megfelelő nyugalomba ment. Ennek a pesti polgármesternek, akiről ma megemlékezünk, sokkal fontosabb volt bármely kitüntetésnél: a polgártársai szeretete.

Sacher Pistának hívták fiatal korában, és a társaságokban azzal tűnt föl, hogy éppen olyan jól tudott táncolni, mint azok a tizenkilencedik századbeli gavallérok, akik csárdásművészetüknek köszönhetik társadalmi és hivatali karrierjüket.

(Ismertem olyan régi világbeli úriembert, aki egyszer a Redoutban, a Regatta-bálon azzal keltett feltűnőséget, hogy egy kisasszonnyal másfél óra hosszáig járta a szupécárdást. Se azelőtt, se azután nevezetesebb dolgot nem cselekedett ez a bizonyos úriember: mégis híres pesti figura maradt meg késő öregségéig.) Ezenkívül a zenéhez is értett, aminthogy nem lehetett valóban egy régi szalonba beilleszkedni anélkül, hogy a gavallér ne értsen a finomabb, magasabb rendű zenéléshez is. (Már tünedezőben vannak ez idő tájt azok a Pest megyei urak, akik a maguk betyáros nótáival, félvad cigányaival, duhaj tempóikkal lármát keltettek Pesten: a polgári szalonok édesded muzsikája, finomságok, germános ábrándok, halk zongorázások, fuvolázgatások, hegedülések foglalkoztatják a zenekedvelő szíveket. Egyik-másik ifjabb gavallér kötelességének tartja megtanulni az orgonázást, amelyet azelőtt csak szentéletű, hosszúhajú orgonisták tudtak.)

De hát bármily szívderítő volt az a régi pesti szalonélet, amelynek terminusát a Koronaherceg utcai vagy a Váci utcai déli séta alkalmával volt szokás megbeszélni, amikor is minden valamirevaló úrhölgy és úriember társadalmi kötelezettségének tekintette az itteni megmutatkozást: a város ügyeit mégiscsak a Vigadó kávéházból intézték azokból a bőr karosszékekből, amelyeken a polgármesterek és patríciusok ebédutánonként helyet foglaltak. „A tanár úr”, amint ezt a bizonyos Sacher Pistát közönségesen nevezték: a jószagú belvárosi szalonokban hiába hangoztatja az andalgó zene és a még andalgóbb tánc szüneteiben várospolitikai nézeteit. Egyik-másik kisasszony tán hosszabban felejtí szemét a szőke fiatalemberen, de aztán értetlenül mond valamit. Az öregebb dámák pedig csendesítőleg öntenek a kávészibrikból: „Sohase volt olyan nagy rend Pesten, mint Ráth polgármestersége alatt. A polgárok az emberi kor legvégső határáig éltek.” A tekintélyesebb polgárok, akik már kaptak is valamely királyi kitüntetést, vagy arra biztosan számítottak: az ifjú reformert rendszerint azzal intették le, hogy a városnak eddig is nagy áldozatába kerül a sok mihaszna tanító ellátása, most meg Zirzen Jankától meg a preperandiákból évről évre ömlenek a város nyakába a tanítónő jelöltek; ezek a lányok se férjhez menni nem akarnak, se kolostorba vonulni nem szándékoznak, valamely olyan felemás életet óhajtanak élni, ami már a polgári erkölcsök szempontjából sem helyeselhető.

Hogyan lehetséges az, hogy a férfiak és nők együtt tanítsanak? A városatyákat a júniusi választásoknál amúgy is kétszáz helynélküli tanítónő ostromolja. Jótékonyági intézménynek nézik Budapestet.

Ámde volt már akkor valami Budapest atmoszférájában, amely valami nagyon hasonlíthatott ahhoz az áramlathoz, amely Széchenyi István korában zavarta meg a magyarok szívét és elméit.

A polgárság mind öntudatosabb lett - talán éppen az erősödő munkásmozgalmak miatt is. Minden kerületben alakulnak polgári egyesületek - a régi lövöldébe, amely először próbálta egyesíteni a polgárságot, már csak a legöregebb emberek mennének el. A Sasok, a Józsefvárosiak (ama híres, öreg Hűvössel), az Andrássy útiak (Morzsányival és Radoczával), már nemcsak követválasztási problémákkal foglalkoznak, hanem a városi dolgok is kezdenek országgyűlési jelentőségűek lenni társalgóikban. A városatyák önérzete hallatlanul megnövekedik e hatalmas polgári egyesületek révén: a pesti városatyá nem hiszi magát kevesebb potentátnak, mint akár egy országgyűlési képviselő. És a közgyűléseken bizonyos ünnepélyesség, fontoskodás, bátor bizalom mutatkozik, amikor a város ügyeinek a tárgyalására kerül a sor. Hűvös és Ehrlich az öreg Tisza Kálmán modorában rendelkeznek párthíveik fölött. A tejkereskedők, a kövezők, a háziurak magasabb szempontoknak engedelmessé válnak, amikor vezéreikre hallgatnak. A napisajtó is komolyabban kezd foglalkozni a városi politikusok dolgaival, habár a klikkrendszer lólábát gyakran fölemlegetik. A városatyá azonban mind nagyobb tekintéllyel áll szembe az „ő tisztviselőjével”, az „ő polgármesterével”, az „ő fővárosával”, még ha nyilvánvaló is, hogy a belügyminiszter gúnyos mosollyal küldi vissza a polgárság határozatát. De hát ez szokott történni a képviselőház törvényjavaslataival is, ott meg a főrendek legyintenek a kuruckodó képviselőknek határozataira.

Ámde Budapest önérzete - pláne mióta Ferenc József székesfővárosa lett - évről évre növekedőben van. A kiskorcsmás asztaltársaságok, ahonnan egykoron a főváros dolgait irányították: muladozóban vannak hatalmukkal, legfőljebb jótékonysági akciókkal tudják föntartani magukat. Az „asztaltársasági elnök” már csak a veteránoknál és a külvárosokban jelent pozíciót. Az új egyesületek és kaszinók alaposan megtépzák ezeknek a derék férfiaknak a tekintélyét, akik valaha sötét éjfélen is megfelelő köszöntésekben részesültek a bakterektől. Aztán az a sok tréfás asztaltársaság, amely mintegy a régi persziflázsaként, a régi gúnyvacsorájára szerteszéjjel alakul a főváros legtöbb korcsmájában (különösen a Belvárosban, a Pipában, Kiskoronában, Soltznál stb.), ahol mulatságot üznek úgy az elnök személyéből, mint a tekintélyesebb tagokból, a ceremóniákból és a jegyzőkönyvekből, a határozatokból és a rangokból: mind csak arra való, hogy a régi, komoly, ünnepélyes asztaltársaságokat destruálja. (Ez volt az első destrukció a fővárosban.) Már a veteránzenekar is Óbudára szorul... Talán egyetlen komoly asztaltársaság van még ez idő tájt Budapesten, ahol a mi Sacher Pistánk is feltűnedezik: ez a Glück Frigyes-féle, a Grifből nemrég átvedlett Pannóniában.

Itt ül Márkus József is, a polgármester. Hatalmas, daliás ember.

De hát ha már nem élvezték régi hatalmukat a Józsefvárosi vagy Andrássy úti asztaltársaságok (például a Klivényinél, ahol csak szabadelvű polgár kapott vacsorát), azért még mindig voltak társadalmi egyesületek, ahol egy nagyjövőű fiatalember kitüntethette magát.

Ilyenek voltak például a dalárdák: akkoriban komoly polgári tömörülések, amelyben a tagok muzikális hajlamaiknak áldoztak. Igen híres volt a Budai Dalárda, amely emlékezetem szerint országos ünnepeltetés közepette a fiúmei dalosversenyen az első díjat nyerte. Ebben az ártatlannak látszó férfihang egyesülésben is lehetett beszélni a jövő Budapestéről - legfőljebb a basszisták állottak meg egy percre abbéli teendőjükből, hogy hangjukkal mélyebben ereszkedjenek alá a pincéknél. A dalárdisták többnyire idealista emberek, az idealistáknak pedig mindig hajlamuk van a reformokra. Mikor esténként megtértek családi otthonaikba, otthon az

asszonyoknak nemcsak arról beszélhettek, hogy milyen nemes dalok előadásával töltötték idejüket, hanem szóvá tehették Sacher Pista reformterveit, akinek a mindenre kiterjedő figyelme Ferenc József akkorára már megengedte, hogy fölvegye édesanyja nevét, a Bárczy nevet.

De még voltak önkéntes tűzoltók a városban, és voltak különböző sportegyesületek, amelyek komoly társadalmi kapcsolatokat jelentettek. A regattisták mellett komoly szerepet játszanak a vívók, akik között a pesti előkelő társaság férfi tagjai csoportosulnak. A Koronaherceg utcai vívóteremben, valamint a többi vívómesterek műhelyeiben egyesületek alakulnak, amelyeknek a testi épségük és lelki vidámságuk fenntartása mellett éppen az a céljuk, hogy a Budapesten még mindig burjánzó krakélerséget letörjék. A krakéler ugyanis nem ment ki a divatból Budapesten, se a Duna-vizet áruló kordékkal, se a lóvonatúval: tovább mutatkozott ő olyan helyeken, ahol védtelen nők vagy nem mindenre elszánt férfiak találkoztak. A színházban és bálteremben minduntalan eldörrent egy-egy pofon. A híres álarcosbálok a Redoutban nemegyszer végződtek emberhalállal. A maszkába egy másik maszkarád belenyomta a kését. - A reformokra készülő jövőbeli polgármesternek egyik ambíciója volt az is, hogy testi erejét és bátorságát is fejlessze... Sohasem lehet tudni, hogy egy polgártársai bizalmára apelláló férfiúnak mikor kell levizsgázni rátermettségéről.

Pest szép, okos, kedves és szeretetreméltó város volt már akkor is, de a legnagyobb tekintélye a Wampetitsben mégiscsak az orosz-lánculűző Szilágyi Dezsőnek volt, aki amellet igazságügyminiszter is volt az országban. És a pecsétőrség mellett: vívóbajnok.

II.

Ki emlékszik már manapság azokra az ódon, zordon, sötét börtönökre, ahol hajdanában a pesti gyermek napjait töltötte, ahová iskolába járt?

Én még emlékszem egyik-másik ilyen züllött épületre, ahová külvárosiasan nyikorgó kapun, düledező grádicson jutott be a szegény pesti Twist Olivér... Valóban Dickens szívreható gyermekei jutottak az ember eszébe, ha akár a régi Damjanich utcai, akár a régi Aréna úti elemi iskola környékén sétált. Toprongyos és haláljelekkel búsított arculatú gyermekek között vörösrú iskolaszolga tartja fenn seprűjével a rendet; ama régi, egészségtelen, bágyadt, pállott, poros, száraz iskolaszag helyett itt egyszerűen külvárosi kanálisszag van; gyakran dugja ki patkány az orrát valamely lyukból az Olivérek mulattatására; téglával vannak kirakva a tantermek; és a tanító a tavaszt várja, mikor nyitott ablaknál taníthat.

Szívszorongásos volt a belépés az ilyen ódon házba, ahol éjszaka bizonyára régi kis holt gyermekek kísértének, akik betegségüket az iskolában szereztek, míg napközben nagyhasú igazgató bömböl (mert abban az időben még csak nagyhasú ember lehetett igazgató), jelentéseket ír a városi tanácshoz későn jövő tanítóiról, és néhanapján ez az őrmester „bemegy a tanácshoz”: a tanszemélyzet remegve várja visszaérkezését: vajon kit jelentett fel, kit helyeztetett el a város másik oldalára, kit akar nyugdíjba kergetni? - Ezekbe a régi iskolabörtönökbe valóban illett ez a gonosz porkoláb, akinek haragosságától vagy nyájasságától egyformán rettegetek a kis tanítónők.

Elviselhetetlen volt idegennek a huzamosabb tartózkodás ezekben a szobákban, ahol a mennyezet beomlással fenyegetett, a kályha alattomosan füstölt, az ablak homályos volt, hogy a gyermekek ne láthassák az égboltozatot, és a tanító lelkileg és testileg utálta a gyermekeket. De hát ő is csak ember volt, szegény, rossz tulajdonságokkal és bujkáló gonosz ösztönökkel, amelyek ezekben a börtönökben természetesen kifejlődtek. Általában a régi tanítónak nem

lehetett az iskolában jókedve, ha ilyen passzióhoz volt gusztusa, elmehetett este a korcsmába. Ment is, míg végül felcsapott anarchistának vagy kortesnek. Amint ez már régi szokásuk a börtönből kiszabadultaknak.

Hát még az a szerencsétlen tanítónő, aki kebeléhez szorított oklevéllel, kezében imádsággal őrzött kenyérkével, lábában örök futamodással a nehéz megélhetés felé, szívében bánattal az elsanyargott ifjúság miatt, gondolataiban elkeseredve más, boldogabb nők iránt - hogyan érezhette magát e patkánylakta, porkolábhagú, udvariasságot régen felejtett tanítók, difteritisképű leánykák társaságában? Ezek a boldogtalan tanítónők többnyire jó családból való leányok voltak, akik az ifjúság hajnalhasadásából főhászkodva emelték fel szemüket a tanítónői diploma felé. Majd biztosítva lesz megélhetésük akkor is, ha egy férfi nem bolondul meg a kedvükért a szupécárdás alatt. Majd ruhát varrathatnak maguknak a szomszéd kisasszonnyal, aki csak varrónő maradt. Majd eltarthatják öreg szüleiket, és nyáron valamely olcsó felvidéki fürdőhelyre utazhatnak, ahol kedvükre dalolhatnak a szoknyalombos fák alatt... És az ifjúság reményeinek múlásával, íme, hervadásra ítélt eljutottak a kenyérkéhez, de a mindennapiért rabkosztot kellett enni, börtönben ülni, napról napra veszíteni az egészségből, és lassan lemondani mindenről, amiért egy nőnek érdemes élni a világon.

Ki emlékszik még a boldogtalan épületekre, amelyek a főváros utcáin éppen olyan rémületet keltően mutatkoztak, mint a hátborzongató kórházak, a fekélyes koldusok, a rongyos emberek, a nyomor, az ijesztő szegénység, és az volt a homlokzatukra írva, hogy: fővárosi iskola? Ki emlékszik még e házakra, amelyek örökös rabszolgaságot, gyermekszomorúságot, társadalmi rend ellen való elkeseredést, sápasztó hiábavalóságot és ásitó céltalanságot kiáltottak léghuzamos kapuikkal a járókelő felé? Ki emlékszik még az apa rettenetére, amikor gyermekét először bevezette e tömeglakásba, a gyermek első kétségbeesésére, amikor megint iskolába kellett menni - e betegségekre, szennyekre, férgeknek, amelyeknek ugyancsak az iskola volt az otthonuk?

Régi boldogtalanságok tanyája, ódon madárbörtön vén kedvgyilkos kalitka, gyermekkorból visszavigyorgó rémület: isten veled. Jött egy Bárczy István nevű fiatalember - akit az öregebb urak még mindig Sacher néven emlegetnek -, csákányt emelt a gyermeknyomor romantikájára. Ha még élt volna akkor az angol regényíró, ama Boz, és Pesten élt volna, Bárczy tanügyi tanácsossága óta szegényebb lett volna egy témával. Nem tartozott többé a kedves gyermekkori kalandok közé az iskolakerülés, amint a régi iskola eltűnt a föld színéről.

- Ennek a vállas, középtermetű, tanítós hajviseletű férfiúnak, aki Bárczy István néven jó darab időre beírta nevét a boldog Budapest történetébe, tulajdonképpen köművesnek kellett volna lennie - mondta egyszer valaki, aki nem mindig örült annak, ha egyes utcákban megint csak elzárták a gyalogjárót valamely iskolaépítkezés kedvéért.

Hát meg kell adni ennek az egykori dalárdistának, hogy nagyon szerette a malterszagot. Csak csinos, tiszta, kényelmes iskolában lehet tanítani és tanulni - mondogatta, és úgy építkezett, mintha ezentúl a budapesti anyák esztendőnként legalább két tankötelet hoznának a világra. Egymás után bújtak ki a földből azok a pirostéglás, nagyablakos, fehérlépcsős, nagytermes, szellős, mosolygós épületek, amelyek úgy állottak meg valamely utca közepén, hogy kilométernyire mosolyogtak a járókelőre. Ha akartad, nézhetted őket palotának is, ahol egészséges, boldog emberek töltik az életüket, de gondolhattad, hogy azért is építik sietve ezeket az új házakat, hogy a felnőttek is megismerkedjenek végre a betűkkel, a tudományokkal, műveltségekkel. És a pirostéglás úgy kezdte hívogatni a gyermekeket a külvárosokban, mint akár a tér közepére fölállított hóember, amelynek piros kukoricát dugtak az orra helyére; hívogatta, mint valami télképű mesemondó, tarkabarka bűvész, mulatságos komédiás; hívogatta, mintha karjai lennének, amely karok mindig simogatásra és ölelésre vannak kitérve.

- Hm - mondta a pesti polgár -, maholnap jobb dolguk lesz a gyermekeinknek, mint nekünk volt.

A gondolkozók már régen megállapították, hogy az ember tulajdonképpen azért él, hogy maradékait fölnevelhesse, nekik sorsot biztosítson, lehetőleg kenyeret adjon a kezükbe.

Hát ez nem egészen így van, mert mindig lesznek felnőttek, akik nem felejtik el a maguk ifjúkori szenvedéseit, inasiskoláit, nyomorúságait, kínlásait, amelyeket óhajításuk szerint végigpróbáltatnának az utódaikkal is, mert a régi latin szerint teher alatt nő a pálma.

Ha elfelejtetted volna: emlékezetbe idézem a régi pesti polgár mondásait, amikor Bárczy azt kezdte tervezgetni, hogy minden városnegyedben hét-nyolc (a hatodik kerületbe tizenhét) elemi iskolát épít. „Én gyerekkoromban hajnalban keltem föl, hogy nyolc órára a messzi iskolába lehessenek” - monda a polgár, és ha önérzetesebb fajta volt, azt is hozzágondolta: „Mégis ember lett belőlem!” - Főlemlegették, hogy a tanítónak meg kellett szolgálni a fizetését, mert délelőtt meg délután egyaránt volt tanítás, a polgár (gyermekkorában) az iskolatáskájában vitte magával az ebédjét - „egy darab fekete kenyeret!” -, a tanító nem ugrott el az asztala mellől, amikor a levest kezdték húzni a toronyban. A város megnézte a garast, amelyet a tanítójának fizetett. Meg aztán úgyis csak pár évig jár iskolába az ember, jó erre a célra bármely ház is, senki sem akar megvénülni az iskolában, mint Jókai Szusza. Voltaképpen tehát Bárczy nem is a gyermekek kedvéért építi az új iskolákat, mert a gyermek elröppen a legszebb kalitkából is, hanem a tanítóságnak épít fényűző, kellemes, ragyogó palotákat. Nem csoda, maga is tanár volt.

- Minden pénzünket iskolákra költi! - fakadt ki az a polgár, aki szeretett vigyázni a „város urainak a körmére”. - Már Óbudának is hét iskolája van, ahol pedig a gyerek kora tavasztól nem jár iskolába, mert szőlőmunkát végez. A tanító urizál az iskolában, frakkos kabátban jár; a tanítónőknek pedig annyi a ráérő idejük, hogy fölcsaptak regényíróknak. Pedig ez hajdanában - „a mi időnkben” - csak a Pest megyei főispánnak volt megengedve.

Nem, sehogy se nézte minden pesti polgár lelkesedéssel a Bárczy építkezéseit. Általában még olyan világ volt, hogy ha egy utcában új házat kezdtek építeni, akkor a szomszédos utcákból is eljöttek kibicelni a háziurak az épülő ház elé: vajon milyen bolondság készül megint - mennyi lesz az árenda, a boltbér az új házban -, ki lesz az a bolond, aki felköltözik a negyedik emeletre, illetőleg az ötödik emeletre, mert csak ötödik az a pince és a magosföldszint révén? Nem lehet minden utcából palotás Andrássy utat építeni, a szegénységnek, a kispolgárságnak is kell lakni valahol.

Természetes, hogy ez a kibicelés akkor is megkezdődött, amikor a közművesek valamely új iskola alapjait rakták le.

- Talán eddig nem jártak a gyermekeink iskolába? - kérdezgették a polgárok. - Hát mi hol tanultunk meg írni, olvasni? Tán a gólyától? A bábaasszonyok nem szaporodnak a kerületben, ellenben mindennap épül egy új iskola, a sok mihaszna tanító kedvéért. Meg azért, hogy egypár városatya bedughassa az unokahúgát tanítónőnek.

Ellenben vizsgálták más szempontokból is a „mérhetetlen” építkezést.

- Nem vettétek észre, hogy a hatodik kerületnek mennyi iskolája van? Tizenhét iskolát tart fenn a város ebben a kerületben, persze, mert Vázsonyi a képviselője. A józsefvárosiaknak, pedig vannak annyian, mint a terézvárosiak, meg kell elégedni nyolc iskolával. Hol van itt az igazság?

De hát Bárczy csak „karácsonyi kedvvel” épített, mintha egy-egy új iskola megnyitása volna a legnagyobb öröme az életben. Vannak ilyen fanatikus emberek, akik nem tudják elképzelni még az Angyalföldet sem iskola nélkül, pedig ott már csak igazán nem tanulnak a gyermekek, mert okosabb dolgot is tehetnek. Mindenesetre Bárczy István óta kezdett a fővárosi tanügynek komolyabb jelentősége lenni.

A fővárosi tanító már nem is nagyon csodálkozott, amikor a szülők tiszteletteljesen „tanár úrnak” titulálták, mert úgy érezte, hogy kivételes helyzeténél és gazdájánál fogva ez a titulus jár neki. A házasságközvetítők csavargós gondolatvilágában egy fővárosi tanító már csaknem annyit kezdett számítani, mint egy kinevezett államtisztviselő: nagyobb baj nem érheti ezentúl ebben az életben. A tanító megszokta, hogy jó ruhája, rendes lakása, intelligens társasága legyen, a kerületi körben szívesen látták, és ha nem volt kellemetlen fráter, a vendégszerető polgárok szívesen meghívták otthonaikba. „Íme, itt van a kis nebuló - mondták gyermekükre mutatva -, aki jövőre tanító úrhoz fog járni!” Az egyes iskolák között versengés keletkezik, hol tanítanak jobban, hol vannak a jobb tanerők, hol a kiválóbb igazgatók? A falusias mesterből anarchistává, örök elégedetlenséggé váltott régi fővárosi tanító szinte nyomtalanul eltűnik, amikor Bárczy veszi kezébe a tanítóság életének irányítását. (Nemhiába szavalt annyit Sacher Pista korábban a szalonokban.) A tanítóságban fölébred valami, amit némelyek a legnagyobb dolognak tartanak az emberi életben: az ambíció. - Kitűnni, kiválni, kiragyni az ezer tanító és a hetvenkilenc iskola közül. Az Érsek utcai iskolával a távoli Józsefvárosból versengésre kel pedagógiai hírnévben az Erdély utcai iskola. „Csak a Bíró utcában tudnak tanítani” - mondják máshol a polgárok. Míg a Terézvárosban a „Felső erdősorra” esküsznek. Már komolyan veszik a furcsa Gábel Jakabot is, aki néhány óra alatt tanít meg olvasásra analfabéta katonákat.

És ugyanakkor az úgynevezett „szegény kis tanerő”, a tanítónő se mondogat magában jámbor átkozódásokat, amikor reggelenként iskolája felé siet, holott az őszi ködben az volt az óhajta, hogy bár törne ki valamely ragály, amely miatt az iskolát be kellene darab időre csukni. Ez a kis tanerő is önértézetesebb lett, mert a nagyhasú, goromba vagy nyájaskodó igazgató urak apránként eltűntek az iskolákból. Nem egyetlen ember alattomos szeszélye szerint kell életének, kedvének igazodnia, hanem most már a „tanácsnál” meghallgatják a kis tanerőt is. A demokratikus szellemet, amelyet Bárczy hozott magával, természetesen a tanítónők érzik meg leghamarabb, mert a nők mindig intelligensebbek a férfiaknál. És a demokratikus kis tanerő kezd megértőbben, gondolkozóbban foglalkozni a gondjaira bízott leánykákkal, holtnak hitt ambíciók ébrednek föl benne arról, hogy mint „jó tanítónőt” emlegetse a városban, holott azelőtt nemigen büszkélkedett ezen minőségével. És most már, ha a kis tanítónő költői hajlandóságot érez magában: többé nem ama csillagkeresztes Beniczky az ideálja, hanem Lagerlöf Zelma, a tanítónő.

A tudatlan, korteskedő, porkoláb iskolaigazgatókkal együtt eltűnik az új iskolából a seprőjével fenyegetőző iskolaszolga. A szülők nyugodtan panaszt tehetnek, ha gyermekeiket az iskolában bántalmazták, elégtételt kapnak.

- Minket még virgáccsal vertek! - sóhajtott föl a múlt időkből ittmaradott polgár. - A padra lehúzott a tanító, és tizenkettőt vert rám. Mégis...

De már nincs ideje befejezni mondókáját a régi polgárnak, mert a pesti tekintetes úr, a polgármester új jelszót dob a polgár fülébe:

- Most pedig olcsó kislakásokat fogunk építeni a szegény embereknek!

- Miért nem is ment kőművesnek ez a Bárczy Pista? - dohog magában a régi pesti polgár.

(1926)

A TERÉZVÁROSI BÚCSÚ

A terézvárosi búcsú mindig nevezetessége szokott lenni Pestnek, ama szép kora őszi napon. Beliczay, a gyertyaöntő, nagyobb ládákkal vonul fel a Nagymező utcába emelt sátrához, mint akár más Mária-búcsúkhöz. Hiszen estére éjfélig gyertyát égetnek minden sátorban, a mézeskalácsosok, a késesek, a gyümölcsösök a zsákbamacskások, a bazárosok. A régi, boldog városligeti hangulat költözik a templom elé a hintásokkal, akik ilyenkor mutatják meg a város szívében, hogy egyszerű hintázással is milyen kunsztokat lehet elérni. Nagy sokadalom szokott botorkálni a sátorok kifeszített kötelei között; természetesen itt van a Terézváros minden szép leánya is; aki Teréz-búcsúkor meg nem szerelmesedett valaha Pesten, az nem is érdemli meg, hogy fiatalembernek nevezzék.

Nos, hát egy terézvárosi búcsún tűzte ki Kardhordó Árpád, állatszelídítő és kortes először azt a háromszínű zászlót, amely mindig követválasztást jelentett. A zászló fehérjébe feketével az volt írva: Éljen dr. Vázsonyi Vilmos!

Ha jól emlékszem, Beliczay gyertyaöntő sátránál történt ez az esemény, aki maga nem is volt valódi terézvárosi ember, hanem nagy Morzsányi-hívó a szomszédos Erzsébetvárosban. Talán éppen ezért nem sokat törődött Beliczay uram azzal, hogy kit éltet Kardhordó a Terézvárosban. Akkoriban még olyan messzire esnek egymástól lelki kapcsolatban a pesti kerületek, mint különböző tengeri szigetek. Kardhordó nyugodtan egymás hátára pakolhatott néhány üres ládát, amelyből a szép est reményében a gyertyát már eladták. A közelben eszeveszetten csengettek a hintások, mintha ez volna az utolsó búcsú a fővárosban. Recsegték a papírtrombiták, mintha ezzel a zenével akarnák megvigasztalni a sátrak körül ödöngő pénztelen polgárokat. Nagyokat visítottak a füttyölők, szakadatlanul szóltak a kereplők, peregetek a dobok, és váltakoztak a szájharmonikák. Viháncoltak a nők, ahogyan csak terézvárosi búcsúkon szokás, amikor régen fojtogatott kedveket hoznak magukkal a gázlámpásos mellékutcákból, ahol az unalom és egykedvűség ásit. A tömegben lejtettek a gavallérok, akik most már nem lorgnette-en szokták vizsgálni a népies összejöveleteket, hanem kacér monoklin át, amely viselet éppen ebben az időben jön divatba. A polgár a maga jámbor pocakjával éppen olyan csodálkozva állong a tumultusban, mint akkor álldogálhatott, mikor egy középkori búcsún először emelték ki erszényét a zsebtolvajok. A komédiás most is hajmeresztő dolgokat ígért bömbölő hangján azoknak, akik sátrát meglátogatják. Az árusnők derekai már meggörnyedtek, mint a marokszedőké, a kötényükbe gyülekezett nikkel- és ezüstpénz terhe alatt. Enyhe őszi délután. Az őszpiros felhőkre az elmúlhatatlanság örökképével rajzolódott le Szent Terézia tornyának árnyéka, amely izmos volt, mint a legtöbb terézvárosi nőé.

Ez a sokadalom volt az eleme Kardhordó Árpádnak, aki különben is csak akkor szerette a csörgőkígyókat, amikor városligeti bódéjában nagy tömegnek mutathatta be őket. Felmászott a gyertyaöntő ládáira, és kitűzte a zászlót, mintha az egész terézvárosi búcsút meghódítani akarná. Éljen dr. Vázsonyi Vilmos, mondta a zászló a nevetgélőknek, az alkudozóknak, a hosszú Nagymező utca hömpölygőinek, a látványosságok fáradtjainak, a mézeskalácsot majszóló nőknek, a libapecsenye árusok sátrai körül orrontó kibiceknek, valamint azoknak is, akik megengedhették maguknak, hogy az Érsek utcában felállított deszkadutyánban ízlésüknek megfelelő lacipecsenye darabot méressenek a váratlanul előkerült kenyeresasszonytól vett cipójukra.

...Emlékeztek erre a hűvös, papos, jól sepert Érsek utcára, ahol az ember a saját lépteinek a visszhangját hallgatva: nem gondolhatott másra, mint arra, hogy a sánta sekrestyés jön utána, akinek azért kellett az Érsek utca flaszterén sétálgatnia, hogy a plébános úr új cipőjét kitágítsa.

De gondolhatta a lépések visszhangjára azt is, hogy a káplán úr éppen most lépett ki a parochia ajtaján, és a harangozó kíséretében G + M + B betűket megy felírni az ajtó szemöldökfájára azokba a katolikus házakba, ahová Háromkirályok napján meghívták. A viláért se higgyük, hogy a reverendában siető léptek talán egy haldoklóhoz igyekeznek, aki nem tud addig meghalni, amíg meg nem gyóna, hová dugta a takarékpénztári könyvet. Nem, ne haljon meg senki Szent Terézia utcában, a polgár csak hordja a takarékbba pénzecskéjét, az ismerős bankpénztárosok úgysem fizetnek másnak, mint a polgár hozzátartozóinak. - Mindig szerettem a tiszta, kellemetes Érsek utcában járkalni, mert higgadt gondolatai támadtak itt az embernek, még a kisbabákról is, akiket keresztmamák és bábák felügyelete alatt keresztelőre visznek a sekrestyébe.

Hát ebben a kolostoriasan hűtött utcában kerekedett egyszer olyan nagy ribillió, amely felülmúlt minden addigi terézvárosi búcsút. Ebben az utcában, ahol addig az ember csak a saját lépteiben gyönyörködhetett: deszkapalánkot vontak, mint valami nagyvásáron, ahol a teheneiket és bikákat elkülönözik egymástól. A palánkon innen a Nagymező utca felé tolongtak azok, akik ama nagyorrú fiskálist akarták követni Szent Terézia fertályában, a másik oldalon pedig amazok, akik a városrész régi képviselőjéhez ragaszkodtak, ama Radocza Jánoshoz, aki a homlokán kezdett kopaszodni, ugyanezért hajzata úgy emelkedett, mint a drótsövény. Az Érsek utcai iskola volt a választás helyiségének kijelölve, ahol egymástól elkülönítve megjelentek a háziurak, akikkel nem mertek volna lakóik találkozni, a nagykereskedők, akik a kiskereskedőknek hitelt nyújtottak, és már régen fenyegetőznek a kredit megszüntetésével. A tekintélyes polgárok, akiknek mindenki köszönni szokott az Új utcától kezdve a Dessewffy utcáig...

De a palánkon innen, ahol Szent Terézia templomán a két embernyi arkangyalok, szentek és más túlvilági potentátok is vigyáznak a keresztet vető szegény emberekre: ott voltak mindazok, akik ha sóhajtanak, valóban szívük közepéből fakad a sóhaj; akik, ha gondtól függesztik le fejüket, nem mindig azért teszik, hogy az adókiivető bizottságot megtévesszék; akik, ha ünnepnapokon mosolyognak, ezt a mosolyt hetekre megbánják. Mert miért szabad jókedvűnek lenni egy embernek, akinek semmije sincs, csak nagyszámú családja? Eljöttek az Aréna útról a kis suszterek, akik már minden különösebb reménykedés nélkül verték a talpakba a faszögeket, a Bajnok utcából a fűszerezések, akik mindig megkeserülnek, ha elköltözködik egy régi lakó az utcából, a Felső erdősorból a mosodások, akik nem érnek rá tiszta inget váltani, a Gömb utcából a kis szabók, akik már lemondtak arról, hogy drótkerítéseket állítsanak a városban, ahol a gyermekek ruháikat összetéphetik, a szépnevű Izabella utcából a szénkereskedők, akik mindig azon panaszkodnak, hogy a jól beépített utcában későbbben kezdődik a tél, mint például a külső Andrássy úton, a Szív utcából a Pali bácsihoz címzett vendéglős vezetése alatt az összes kiskorcsmárosok, mert ezek ellenzékiek voltak a szigorú rendőrellenőr miatt, a Váci körútról a boltosok, akik lenéznek a Lipótvároshoz tartozó vizavijukat, mert annak a kormány jelöltjére kell szavazni, megjöttek a Váci útiak és az angyalföldiek... Ezzel aztán körülbelül el is volt döntve a választás sorsa.

Nem volt még ilyen búcsú a Terézvárosban. A Pekáry ház erkélyéről a kő sárkányfő, amely száz esztendeig őrizte ezt a házat, ijedtében leszakadt, szerencsére senkit sem ütött agyon félmázsás terhével. A terézvárosi templomon örökös próféták és szent emberek kövé meredve figyelték a zivajgt, amely a régi kegyes éneklések helyett most a szentasszony temploma előtt felhangzott:

*...Ő az igazi,
Valóságos demokrata, igaz hazafi.*

Persze, ezt az ifjú terézvárosi fiskális tiszteletére énekelték, hol viharzó kedvvel, hol meg bátorítóan, amint a felismerhetetlen Érsek utcából hangos kortesek a választási híreket hozták.
(1926)

TARAL, A CSODALOVAS ÉS A 100 ÉVES LÓVERSENY

Emlékeznek a tizenkilencedik századbeli névjegyekre és azokra a kosarakra, amelyekben a névjegyeket emlékből őrizgették?

A vizitkártya milyensége jelentette magát az embert - mert akkor még ilyen volt a világ. A nyomtató műhelyeikben készen állottak a különböző nemesi koronák, az ötágúak, a hétágúak, kilencágúak, a köznemesi, bárói és grófi jelvények. (A cs. és kir. kamarások vagy olyanok, akiknek az anyjuk főnemesi családból származott, néha hétágú koronát alkalmaztak a névjegyükre, amely körülmény régimódi vitatkozásokra adott alkalmat, ahol a vitát néha Püspöky Cinciánnak, a nemesség eredetét kutató, országos nevű úriembernek kellett eldönteni. Csak gondoljunk vissza, mennyi fáradtságba, utánjárásba, okmánygyűjtésbe, pénzbe, időpazarlásba került például a kamarási gombok megszerzése, de hála Istennek: ráértünk vala a tennivalóinktól erre a munkálkodásra is!)

A vizitkártya szerette a címet, amelyet a hozzáértő rézmetszők olyan buzgalommal faragtak, mint akár a középkori fametszők gyártják vala az ünnepélyes nagybetűket. Mennyi minden foglalt helyet egy-egy családi címerben, mennyi magyarázatot, múltat, jövőt, emlékeztetést és jóslást lehetett fűzni egy-egy nemesi címerhez, amely gyűrűben, kapun, koporsó lábánál vagy a vizitkártyán mutatkozott! Nagy Iván csak megírta a magyar nemesség lexikonát ott, ama nógrádi kancelláriában, de a címertannak külön tudósai voltak, akik szempillantás alatt felismerték akár a pompáskodó Anjou királyok, akár a különböző Habsburgok ajándékozta címeiket.

A vizitkártya kosarak olykor csak japáni nádból (vagy csak tiszta sásból) készültek, máskor ellenben ezüsből önték vala őt a szalon asztalára. Álltak ezek a kosarak darulábakon, és az idő múlándóságával példázzák egy egész élet kedves vagy kedvetlen ismeretségeit, jó találkozásait avagy veszélyeit, amikor csaknem a kardhegyre szúrva közli velünk az ismeretlen, eddig soha sem látott lovag a maga nevét... És a hölgyek vizitkártyái mennyi áhítatot, elgondolkozást tudnak vala ébreszteni a késői álmodozóban, még akkor is, mikor tulajdonosnőjük már régebben akácok, borostyánok, örökzöldek honába tér vala utazásaiból! Thackeray, aki a Vanity Fairben csaknem mindent megírt, amit az életben hiábavaló hiúságnak látott: nem tartott elég előadást a vizitkártyákról, amelyek bizonyára az ő idejében is oly divatosak és formásak voltak Nagy-Britanniában, mint az egész világon. A vizitkártyáknak éppen úgy meg voltak a maguk gyűjtői, mint a sétatálcáknak vagy a szivarok kravátlíjának.

Az a névjegy, amely előttem fekszik, egy nemrégien elment holt emberé, akinek nevét valaha jobban ismerték Pesten, mint Kürü Kláráét. Tombolva vagy fanatikusan emlegetik vala az idegen szót Pesten és Magyarországon, mint egykor Blondinét, a kötélháncsót, aki drótkötelen átsétált a Niagarán, Boscóét, a bűvészt, aki ezüstforintokat húzott ki annak az orrából is, akinek véletlenül nem volt ezüstforintos, Cuddy ezredesét, ama mexikóiét, aki puskájával ledurrantotta akár a levegőben ringatózó cserebogarat is.

Mit tudjuk mai életünkben már, hogy mit jelentett Pestnek ez a beretváltarcú, kistermetű, fonnyatag, görbelábú emberke, ez a szigettengerekről való zsoké, aki még a lóra termelt magyaroknak is imponálni tudott a lovaglásával!

Taral jelentette a májust - az ifjonti Pestet, amelyben minden valamirevaló úriember kötelességének tartotta, hogy tavasz jöttével patkóalakú tűt nyomjon a nyakkendőjébe. Taral nevének felbukkanása jelentette, hogy a Stefánia útról elsöpörték a telet, odabent a városban újmódi női

ruhák mutatkoznak, nem ritkán a pepiták, mert akkoriban még leginkább a bécsi szabónők mondták meg, hogyan kell tavaszkor öltözködni. Az amerikai zsoké száraz arcával, karikálábain megérkezik a keleti stáción, és jöttével tavaszias mosolygásba kezdenek a pesti utcák, még azok az eldugott belvárosi sikátorok is, ahol csak a bennfentes keresi a legjobb susztert vagy legjobb szabót, a Rákóczi út pláne hetivásárosan zsibong a felnyomakodott vidékiektől, a fogadók portásai gyakran meghúzogadják nagy csengőiket az idegen ünnepélyes fogadtatásához, a déli serházakban ölelkező emberek, akik tavaly óta nem találkoztak, a veresszemű pesti svindlerek munkába állanak, némely özvegy asszonyságok házassági tervekkel foglalkoznak: megkezdődnek Pesten a májusi lóversenyek.

Nagyon lehetséges, hogy az egykedvű csodazsoké megérkezése nélkül is újpirosra festik a Gizella téri fiákerek kerekeit, felzendül a tavasz az Andrássy úton, hogy az életunt embernek sincs kedve többé meghalni, a télen gondtól görnyedt arcok felemelkednek, mint a luftballonok, a Pannónia éttermében, a Szikszay rondójában megmutatkoznak azok a hallatlan jó ápitetusok, amelyeket csak az az ember hozhat Pestre, akit egész éjszaka rázott a vonat, megint kopognak a poháron a késheggyel, hogy el ne késsék a délutáni lóversenyt, és odakünn, a régi Kerepesi úton a közlgő fizetésképtelenség lidércnyomásos boltosai hirtelen megelevenednek, megfiatalodnak, amikor a lóversenyzés ideje elkövetkezik.

De abban már a szóotalan Taralnak nagy része volt, hogy a lófuttatók, akik kezdik megenni a kudarcokat; a paripatulajdonosok, akiknek az arcán állandóvá kezdett válni a keserű mosolygás; a Nemzeti Kaszinó megmerevedett egykedvűséggel nyújtózkodó urai, akik már fatális közönnnyel veszik tudomásul, hogy lovasaik őket állandóan megcsalják: hirtelen megelevenednek, amikor a ritka, vagyis tehetséges, páratlan lovas Pestre érkezik, és munkába veszi azokat a versenylovakat, amelyek odáig csak arról voltak nevezeteseek, hogy mindig hátul kullogtak. Tehetség és becsület ritkán találkozott emberben, mint éppen Taralban. Csakhamar megtudják ezt mindazok, akik tavaszaikat, nyaraikat, őszeit azzal töltik, hogy lovaik játékos futását figyelik a versenypályán, izgulnak, sápadnak, felvidámodnak vagy elcsüggednek a sors esendőségein, míg a téli csendességben borongva forgatják a Turf-kalendert, mint némelyek a régi szerelmesleveleket. Csakhamar köztudomású lesz, hogy a látszólagosan egykedvű amerikai valamely varázslattal rendelkezik, amellyel úrrá tud lenni a nyerge alá vett paripán, ördögi futamodásokat rendez lovával, amikor az kifáradtnak, félig holtnak látszik, hirtelen, mint valami látomány, megjelenik a lovascsapat élén, holott egy pillanat előtt még hátul kocogott, győzedelmeskedik, amikor nem várja őt más, mint a hiszékeny, kedves, naiv publikum, amely könnyes szemmel, ropogó tapssal, sohasem látott lelkesedéssel üdvözlí a csodalovast minden győzelme után. Ha Taral felvette a versenyt ellenfeleivel: ritkán maradt le; ha Taral egyszer előre tudott jutni a viszontagságos futtatópályán, akkor elsőnek érkezett be lovával, még ha a levegőbe kellett azt emelni; Taral tudott minden szeszélyről, rigolyáról, jó és rossz erkölcsről, amely a lóban rejtőzködik. Az indiánok között lehetek ilyen lovasok, amikor nagy és dicső nemzet voltak. - A becsületessége - bár éppen a zsokékat nem mondják mindig a becsület mintaképeinek - olyan természetes volt, mint bármely egyszerű polgáremberé, akinek gondolata sincs arról, hogy csalni vagy lopni is lehet a világot. Nem is gondolt arra a régi Pesten valaki, hogy Fred Taral hamisan is tudna játszani a lovával, holott mindnyájan tapasztaltuk, mennyi sanda érdek hálózza be a várost a külvárosi szatócsboltostól kezdve a játékot kedvelő bankigazgatóig, nagyurak szalonjaitól kezdve a kokottok nyoszolyájáig, amikor egy májusi délután arra kerül a sor, hogy odakint a gyepen egy versenyló megmutogassa patáit. Dicsőség, pénz és üzlet vár a célnál a lovasra, de a pénz talán vastagabban tölti meg bugyellárisát az okos lovasnak, ha nem mindig igyekszik lovával legelső lenni. Fred Taral mindig első akart lenni.

Immár elmondhatjuk, hogy a fejlődő Budapest legszebb évei éppen összeesnek azzal az időponttal, amikor a csodalovas meghódította a pesti közönséget.

Pest akkor kezd igazában szépülni, szeplői lassan eltűnedeznek, nagyvilági hangzatokkal telik meg a város, már javában mutatkozik a közelgő világváros... Ebben az időben nincs még ellenséges hangulat sem Magyarországon a nagysikerű főváros iránt, pedig még aligha felejtették az óvatosabb vidékiek a közmondást: Pest - feketére fest. Igaz, hogy a rendőrhatóságnak is része volt abban, hogy a vasúti állomáson ne csupán ismert zsebmetszők várják a keletről vagy nyugatról érkező vonatokat, a nőszemélyek között is némi rendet teremtenek, a vidéki magyart nem húzzák be az első spelunkába, hogy pénzecskéjétől megfosszák. A májusi lóversenyek, Godolphin és Darley-Arabián nevű régi telivérek maradékainak, Batthyány Elemérnek nagy érdeme volt abban, hogy az egykori Magyarország fővárosáról, Budapestről olyan áhítatosan beszélnek a magyarok, mint az igazhitűek Mekkáról. Széchenyi István talán még nem is látta világosan a lóversenyzés jövőjét (habár sokkal többet látott ez a rendkívüli vátesz, mint bárki kortársai közül), amikor Rákoson, Pest mellett 1827-ben, kilencvenkilenc esztendő előtt lófuttatást rendez. Tavasszal és ősszel futamodnak a lovacsák a Rákos mezején, arisztokraták és osztrák főhercegek jelenlétében; a svalizsérkapitány még nem pengetheti el zsoldját, mert Francis Cavaliero körülbelül húsz év múltán hozza a csatornán túlról az első angolokat, akik lóidomítás mellett fogadásokkal is foglalkoznak. De hát nekünk most már nem sok közünk van se Miller, se Walpoole urakhoz, akik először teszik nyakukba a táskát a pesti gyepen - vándormadarak voltak ők, kik hol a fűrj kövérségével repültek el Calcuttába vagy Angliába, hol meg némi tapasztalatokkal megrakodva a furfangos magyarokról. A lóversenyzés örömei Pesten voltaképpen akkor válnak közkedveltekké, amikor egy Kincsem nevű versenyparipáról kávéházat, fogadót, palotát (a Reáltanoda utcában), gyufát, nyakkendőt stb. neveznek el. A versenylovak Gothai Almanachja, a General Stud Book azt írja erről a kancáról, hogy 54-szer futott veretlenül, Blaskovich Ernő és idomítója, a slingsbyi szíjjártó fi öröme. Newmarkettől Baden-Badenig, a városligeti pályától a bécsi Freudenuig minden küzdőtéren megjelenik vala Kincsem, és a magyarok kimeresztett szemmel, fokozódó lelkesedéssel kezdenek beszélni a verhetetlen gödi lóról. - Voltaképpen ez a nyakigláb kanca volt az okozója annak, hogy a nyolcvanas években határtalan lóversenyláz ereszkedik Budapestre.

Igaz, hogy Kincsem patáját aranyba foglalta gazdája, de tán még többet is megérdemelt volna ez a Kisbér-kanca, mert hiszen voltaképpen ő volt az, aki a pestieknek, majd később a minden rangú magyaroknak az utat a Városliget felé megmutatta. A Kincsem népszerűsége, talán éppen győzhetetlensége miatt, éveken át virágzott, kimúlása után pedig legendák hőse lett. Ő volt az, akinek futásaiért a jogász a maga ezüstforintosára a hajdani Szerecsen utcai fogadóirodában száz pengő forintot kapott; ő volt az, akinek gazdáját tízezerfontos meccsre hívják meg vala az angol lordok a szigetországba, hogy lovaikat Kincsemmel kipróbálják; ő volt az, akinek győzelme után Blaskovich Ernőt Newmarketben a flegmatikus angolok a levegőbe emelték; ő volt az, akinek a legbecsületesebb idomítója volt, mióta versenylovakat idomítanak a világon: Robert Hespnek hívták ezt a férfiút, és a szegényházban halt meg, mint valami dickensi figura. S Kincsem volt az, aki fellelkesítette a magyar urakat, hogy a csodakancához hasonló paripákat tenyészzenek, amelyekkel majd öregbítsék a magyar lónevelés hírnevét, végig az egész világon. A Majthényi Izidorok, a Baltazziak, Zichy Béla grófok, Dréher Antalok, Springer Gusztávok, Teleki László grófok, Apponyi Antalok, Geist Gáspárok, Luczenbacher Miklósok, a Rothschildok, a Sigrayak, Wenekheimék, Esterházyak, Harkányiak, Rohonczyak, Szemerék voltaképpen azért neveltek csikókat az utolsó ötven esztendőben, hogy utolérjék ama legendás Blaskovich Ernőt. Az úri versenysport, amely agarászatokban,

falkavadászatokban mutatta ki magát még a tizenkilencedik században, voltaképpen Kincsem óta lett szórakoztató és izgalmas időtöltése, nemegyszer: hivatása a társadalom kivételes rétegének. Manapság versenystállót fenntartani nem olyan különös passzió, amelyért utánamutatnak az embernek.

Fred Taral, a csodalovas és Kincsem, a csodakanca, beköltöztek az emlékezés nagy csarnokába, ahová néhanapján minden valamirevaló sportembernek elkalandozik a gondolata. Különösen így, májusi időben, amikor az orgonával együtt nyílik a lóversenyláz Budapesten, a Stefánia út megnépesül az automobiloktól, és a hölgyek a legszebb ruháikat veszik elő. A nagy mezőn végigkong a verseny kezdetét jelentő harangszó... Fiatalosság, örömösség, bizonyos önfelejtkezés, amely a múlt időket vonja vissza, mutatkozik a város képén. Szinte alig jut eszünkbe, hogy a magyar lóversenysport a százesztendős évfordulója felé közeledik: olyan frissen futamodnak a mezőn a paripák még napjainkban is.

(1926)

BOTHMER KAPITÁNY, AKI A SORSSAL ÉS MEDVÉKKEL BIRKÓZOTT

Az ötös számú honvédhuszárok kétfelé voltak szakítva, egy osztály feküdt belőlük Nyíregyházán, az öreg József főhercegről nevezett laktanyában, a másik Kassán, e nevezetes katonavárosban, ahol a régi monarchiának annyi katonatisztje megfordult. Darab ideig Csicsery Géza volt az ezredesük, aki nevezetessé tette magát azzal is, hogy legalább háromszor eltörte a lábát a lóról való leesés miatt, mert a cigány még akkor is vonta, amikor a gyakorlathoz ki kellett vonulnia. Majd Vizeki Tallián Andor ezredes vette át a parancsnokságot, nem kevésbé életvidám ember, mint az elődje, azzal a különbséggel, hogy sohasem esett le a lóról. Jeles ezred volt. Nem olyan előkelők, mint a pesti 1-esek vagy a debreceni Vilmos-huszárok, de nem kellett szégyenkezni a benne eltöltött szolgálati évekért, amikor a békében még Varasdon is, isten háta mögött szolgáltak huszárok. Az elmúlt Magyarországon olyanformán voltunk a katonai ezredekkel, mint talán a kaszinókkal. Egész életére színt, karaktert: vagy jelentőséget, vagy jelentéktelenséget adott az embernek az a körülmény, hogy melyik ezrednél szolgált le önkéntesi éveit, vagy pedig melyik kaszinó méltatta arra, hogy tagjai közé fölvegye. Voltak huszárezredek, amelyek csaknem egyenrangúak voltak a Nemzeti Kaszinóval, de legalábbis a Gentry Kaszinóval... Talán egyszer írunk még ezekről a rangokról, amelyekkel a társadalmi felfogás ajándékozta meg a magyarokat. (Még az egyes minisztériumi szolgálatok között is elképzelhetetlen differenciák voltak!) Jött a háború, változtak az idők, és a régi társadalom osztogatta rangokból sok minden elmúlt.

Az ötös huszárok sötétbarna, pirossal szegélyezett köpenyegében feltűnik vala egy 180 centiméter magasságú kapitány Nyíregyházán, aki a régi Kralovánszky házban vesz vala kvártélyt, miután ebben a házban mindig katonatisztek laktak. Ezek a régi katonatiszti kvártélyok olyan egyformák, hogy az ember behunyt szemmel el tud bennük igazodni. Itt van a lakás, amelyet esetleg néhány női fotográfia ékesít a múlt időkből, a különböző városokból, felejtett ismeret-ségekből és garnizonokból - amott az istálló, benne talán ló is, amely tiszti versenyt nyert, ugrani tudott, vagy egyéb rendkívüliségre értett, aminthogy a régi huszártisztnak a lóva mindig tudott valamit, amit más civilé nem értett.

A kapitány az istálló mellett két nagy, erős ketrecet is épített, mielőtt a Kralovánszky házba beköltözött. Az egyik ketrecben elhelyezett két farkast, a másikban egy siheder medvét. A lovak, akik egyébként ezeknek a vadállatoknak a szagát nem bírják ki, nyugodtan viselkedtek, mintha régi ismerősök volnának a jövevényekkel.

Most még csak legényről kellett gondoskodni, aki mer ezekkel a fenevadakkal bánni. A kapitány a laktanyában egy olyan huszárt választott ki, akit éppen Kassára akartak vinni a katonai börtönbe.

Akkor aztán, mint aki dolgát jól végezte, megjelent a nagyvendéglőben, a hosszú tiszti asztalnál, és aztán mind huzamosabb ideig kellett a nagyvendéglőben maradnia, mert a jó nyíregyháziak egyszerre igen kíváncsiak lettek, hogy tép ketté három pakli kártyát Bothmer kapitány egy kézmozdulattal, hogyan emel fel félkézzel egy márványasztalt, amelyet teleültetett civilekkel, hogyan balanszíroztatja húszkilós, élesre fent kardját a homlokán, és akadnak vala egyéb mutatványok is, amelyekben a kapitány nagymester volt.

Sok minden visszatérhet még Magyarországon, de a régi huszárélet aligha, mert nem lesznek már olyan emberek, akiknek kedvük és alkalmuk volna életüket abban az aranyos ködben tölteni, amelyben az egykori huszártiszt mindig délcegen, mindig skatulyából kiszálltan, mindig gavallérosan megjelent. Mintha a régi huszártisztnek semmire se lenne gondja a világon, mint az élet örömeire, táncra, lovaglásra, szépasszony udvarlására - a szolgálatot amúgy félkézzel elvégezte. Bizonyos sarzsínál a déli sörnél végződött a napi teendő, arra valók az őrmesterek meg a kadétkok, hogy délután is helyükön legyenek. Agarakkal, kutyákkal, vadászatokkal, bálokkal, színházzal köszöntött be az ősz, és ha az élet ősze is közeledni kezdett: egy kis melanozsén a bajuszon megtette a magáét. Huszártisztnek lenni Magyarországon felért egy főispánsággal, ha nem is prépostsággal.

A mi hősrünk - báró Bothmer Jenő kapitány - sokkal kevesebbet pörgette az asszonyféléket, mint ezt várni lehetett volna a délceg férfitól (a hegedűbe már inkább belenézegetett), ellenben annál többet foglalkozott a fenevadjaival. Ha huszártiszt nem lett volna, elmehegetett volna állatszeliótónek, olyanformán tanulta ki az állatszeliótést. A farkas lehunyta a szemét a tekintete előtt, a medve komikus állat létére, pákosztos cseléd módjára húzódott el a kapitány elől, amikor az talpig bőrbe öltözve, vívósissakkal a fején, a ketrecbe lépett.

- Gyere birkózni, cimborá! - biztatgatta a medvesüvölvényt, amely elég erős volt ahhoz, hogy egy kisebbfajta riskát leüssön vala, de a báróval nem bírt. Ott ölelgették egymást a ketrecben, hemperegtek a szalmán, hol az egyik volt felül, hol a másik, a medve a báró karfogása alatt úgy ordított, hogy a piacig hallatszott, de a kapitányról is csurgott a víz, amikor a medve visszaadott egy-egy szorítást. Mert hiszen nem tudhatta a jámbor, hogy őfelsége honvéd huszárkapitányával birkózik. A börtönből kiszabadított kutyamosónak a ketrecen kívül csak arra kellett ügyelnie, hogy a medve ne mehessen hajlékából a báró után, mikor az megelégtelve a birkózást, kiugrott a ketrecből. A mackó, persze, szeretett volna tovább is birkózni, dőngette a ketrecet, mert az ilyen medveféle végül azt hiszi, hogy erejénél fogva bizonyos jogai is vannak.

A kapitány azonban már az udvaron álló gémeskút mellé vonult, ahol vödörszámra öntögette a hideg vizet magára, hogy csak úgy párologt kiveresedett mellkasa. Onnan mutatott fűgét a mackónak, amikor az a birkózás folytatásáért könyörgött.

Néha azonban elmaradhatatlan volt egy-egy karcolás a báró arcán, amely karcolás szőke arcán vérpirosan mutatkozott. Más férfiembernél az ilyen plezúr mindenféle tréfás megjegyzésre ad alkalmat, mert könnyű dolog viccelődni a távollevő asszonyok rovására. A mi kapitányunkat nem volt szokás gyanúsítani rózsaszínű körmökkel, mert mindenki jól tudta a városban, hogy másféle karmok azok, amelyekkel a kapitány érintkezésbe szokott lépni. Farkasainak szép hosszúra nőtt karmai voltak, hiába fogadkozott az áristomból menekült tisztiszolga, hogy ő majd megpatkoltatja ezeket az állatokat.

Reggelenként, amikor a kapitány a kaszárnyába kilovagolt, a kutyamosó is útra kerekedett a farkasokkal, meg kell adni, hogy szájkosarat tett rájuk, amint a hosszú Kállai utcán végigsétált velük, de a fehérnép még emígy is ijedezett a vadállatoktól. Nem volt olyan bátor szakácsné a Kállai utcában, aki szembe mert volna menni a pórázon vezetett farkasokkal, csak messziről szidalmazták a ragyás legényt.

- Mit csináljak az árvákkal? - kérdezte a farkasnevelő. - Nem akarnak otthon maradni a gazdájuk nélkül.

A kapitány mindennap maga után hozatta farkasait a gyakorlótérre, ott pihenés közben eljátszozott velük, a vállára vette néha mind a kettőt, táncolt velük, kergetőzött meg birkózott. A farkas nem érti annyira a tréfát, mint a medve, ezért az ilyen multságok után a kapitánynak emlékei maradtak.

Nem is nagyon lehet csodálkozni, hogy az ilyen ember, aki fenevadakkal töltötte napjai nagy részét, nem tudott az asszonyokkal bánni. (Talán azért, mert azok még veszedelmesebbek.) Rövid házaselete volt a kapitánynak... Hípp, hopp, elmúlik egy-két esztendő, Pesten tűnik fel farkasaival. Az állatait az errevaló állatkertben kénytelen elhelyezni, mert nem talál olyan pesti háziúrra, aki farkasokat fogadna el lakóknak. Ekkor már búcsúzóban van a katonai szolgálattól, valaminek kellett történni, hogy megunja a cifra életet, a vadászatokat, amelyek bár csak apró vadra mennek a Nyírben (most már csaknem egész Magyarországon), de felejtetetlenül változatossá teszik Nyilastavát, a borongó vadvizeket és esőtől nedves erdőket, a szélszárnýú lovaglásokat, habár kevés olyan paripa akadt az ármádiában, amely hosszabb ideig elbírt volna a kapitány kezét - a Kis Koronát, a Nagy Koronát, valamint Betyárt, amely emlékezetem szerint még nyitva volt, habár a tiszt urak már felhajtott köpenyeggallérban, a hátsó ajtón lépkedtek be az extraszobába.

Mint ő mondá, valami megroppant benne, talán éppen csak idegszálacska, amelyről annyi minden tudnivalójuk volt az akkoriban divatba jövő japán dzsiu-dzsicu birkózómestereknek. A tömeg még Robinetti és Masson birkózási fogásai szerint gondolkozik az atlétikáról - a medve módjára birkózik Bothmer kapitány is, mert hiszen ez volt a mestere -, de Szemere Miklós, aki magában két világot hordott, a konzervatív magyar múltat és másrésről a modern haladást, még a sport terén is, titkon már birkózómestert hozat Japánból, akivel óraszámra bezárkózik fogadószoájába. A japán olyan szertelen arcú, félszeg megjelenésű, halk, jelentéktelen emberke, mintha otthon hazájában kispap lett volna. De viszont csakhamar híre terjed fogásai révén a dzsiu-dzsicu tudománynak, amelyet eleinte valamely rejtelmnek mondanak, amit budhista kolostorokban találtak ki, mert egyetlen kézfogással e birkózási módszer alapján le lehet fogni a legerősebb embert. Szemere úr, a magyar sport e nevezetes alakja szereti a rejtelmeket maga körül, japánját bezárt szobában tartogatja, de amikor hírét veszi, hogy a nevezetes bajnok, erőművész, állatszeliidító odahagyni készül a katonai pályát, hamarosan segítségére siet, hogy az Arany János utcában megfelelő vívótermet nyithasson, ahol majd az öreg Keresztessy modorában tanítja a magyar vívást.

A kapitány még darab ideig szerepet játszik a pesti életben, sok barátja van, még több ismerőse, az előkelő kaszinói élet után szívesen megjelengetik azokban a hajnali mulatóhelyekben is, ahol erős fiákerosokkal, hentesekkel méri össze az erejét, látja őt a mulató Budapest, nincsen olyan krakéler, akinek eszébe jutna a báró tyúkszemére hágni, népszerű pesti alakká válik az egykori vidéki huszárkapitány, aki reggelenként több szekérderéknyi ismerőssel, jóbaráttal jelenik meg az állatkertben, hogy farkasai el ne felejték őt. Az átcigányozott éjszaka után jól esik belépni a farkasok ketrecébe, némelyiket megbünteti a rossz magaviselete miatt, a másikat meg megcirógatja, ölébe veszi, és hosszú nyelvvel részelteti az arcát.

Szép magyar úri fogalomává válik Bothmer Jenő báró a városban, aki párbajoknál ügyel fel arra, hogy az elkeseredett ellenfelek nagyobb kárt ne tehessenek magukban, mert hisz háború előtt vagyunk, még fénykorát éli a lovagiaskodás, halállal is lehet fizetni egy elhamarkodott sértésért. A civil életben is megmaradt önfeláldozó bajtársnak, mindig feltalálható jóbarátnak, a régi huszártisztnek, amint ez a fogalom a magyar emlékekbe el volt téve. Egyik emlékkönyvi alakja lett a régi szép magyar életnek, kifogás és gáncs nélküli lovag, multságvidító, lélek-

bátorító, gavallérnevelő, mentor és segítő, holott szegény feje nagy anyagi gondokkal küzdött, mert a régi huszárságnál sok mindenfélét tanítanak vala, csak a pénzzel való bánásmódot nem tanítják sem az ekvitációban, sem a törzstiszti tanfolyamon.

...Elköltözött Pestről, és nemigen hallani hírt felőle.

(1926)

HALOTTI BESZÉD EGY PESTI RIKKANCS KOPORSÓJÁNÁL

Levél a szerkesztőhöz

Akinek részére nagybecsű lapodban ma helyet kérek: nem valami előkelő úr, gróf vagy katona, hanem csak amolyan senki gyermeke, aki az utcán született, az utcán hal meg, mert gyermekségétől fogva az utcán tölti életét. Pesten rikkancsnak hívják őt, miután Rákosi Viktor ezt az új magyar szót kitalálta.

Ha úgynevezett származási táblázatát összeállítani akarnánk ez utcai jelentéktelenségnek és mégis megszokott tüneténynek: olyan apákra kell hivatkoznunk, akikre ő szegény fejével már nem is emlékezik. Az ősapja ott ácsorgott a londoni nyomdaműhely eresze alatt, amikor Dickens regényeit még füzetekben adták ki. Egy másik őse camelotte volt Párizsban, és a különböző forradalmak barikádjain árulta a polgároknak vagy a katonáknak a legfrissebb hírlapokat. Magyar őse búcsújáró helyeken énekelte azokat a kegyes imádságokat, amelyeket papiroson nyomban el is adott - de felöltözött ő néha árvalányhajás kalapba Hazafi Verali Jánosnak is, és kórushangjával a pesti utcán állígtatta meg a járókelőket, hogy a költeményein túladjon. Igazában azonban csak körülbelül két évtizede lett belőle az, ami ma - rikkancs -, amióta Pesten a bulvárlapok megjelentek. Ekkor tanul meg olyan trombitahangokat, hogy átkiálthassa vele a Nagykörút villamoscsengős lármáját, hogy megriassza vele a belvárosi csöndes sétálgatót, az ablakhoz csalja halálos rémületében a szakácsnőt, és leugrassza a társaskocsiról a budai polgárt, aki már azt hitte magában, hogy a Király utcai szakaszhatárig nem kell leszállnia.

Sok baj volt vele, amíg el tudott helyezkedni a pesti flaszteren. Aminthogy az évről évre szaporodó bulvárújságokkal is mindenféle zavar volt, amíg megtalálták mai hangjukat. Szaladt a rikkancs piros kendővel a nyakában, meztelen talpát mutogatta a hólétől nedves aszfalton, saját magát melegítette a hangjával, amikor vevő se közel, se távol nem jelentkezett, elvegyült lakodalmas menetekbe, ahol csillogó szemmel magyarázta, hogy az esküvő híre már benne van az újságjában, de odasomfordált komoly temetési menetek végéhez is, mert véleménye szerint a temetőben is kíváncsiak az emberek a legújabb hírekre. Cowboy módjára szökkent föl a robogó villamosra, leugratott a pincébe a szenesemberhez, és fölmászott a cégfestőhöz emeletnyi magasságba, türelmesen várakozott, ha a szórakozott öreguracska nem találta meg mindjárt a zsebében az újság árát, a megszokott sarkon messziről üdvözölte ismerős vevőit, akiknek halálos bizonyossággal arra kellett jönniök. Nem ismert senkit, és mégis mindenkit ismert a pesti utcán még abban az időben is, amikor harsány hangjára a kapu alól előrohanó házmesterek is az újságot hátulról kezdték olvasni (ahol a tözsdei árfolyamok voltak). Megnézte az égboltozatot abba az irányba, amerről az eső szokott jönni, megnézte az újság tartalmát, mielőtt árulni kezdte volna, kipróbálta a hangját valamely mellékutcában, és tapasztalatainál fogva már tisztában volt azzal, hogy mindennapi szegény egzisztenciáját a jó vásárral földelítheti-e, vagy lejjebb süllyeszti? Pesten nemcsak a gazdag Wampetics vendéglős haragudott az esős időre, hanem a szegény, ágrólszakadt rikkancs is.

Szerette torkában jól meggurgulázni az r betűket, messzire elnyújtotta a magánhangzókat, külön melódiákat talált ki az egyes újságok címeihez, és kereskedői fontosságánál csak a fürgeségének tulajdonított nagyobb jelentőséget, mert olyanféle szerepe volt neki a város egészségi állapotában, mint a higanycsöppnek a hőmérőben. Eddig sohasem lehetett tudni, hogy a rikkancsok meghalni is szoktak, mert holt rikkancsot még nem látott senki. Mindig csak futamodni, ágálni, ugrándozni, fáradhatatlankodni lehetett őt látni az aszfalton, a sarkon, az út

közepén. Milyen boldog ember egy rikkancs! - gondolhatta magában a lestrapált, életunt járókelő, amikor az embergyíkot a közömbös sokadalomban megpillantotta. *Stahler*, a félszemű, a legrégibb pesti rikkancsok egyike most bebizonyította, hogy a rikkancs is megszokott halni, amikor ideje elkövetkezett.

(1926)

„A MALOM, A MALOM ÜRESEN JÁR...”

Nem, sehogy se tudtam volna elképzelni a lisztes molnárt, se a rendőrség dutyijában, se a királyi ügyész állatszélidítő tekintése előtt, pedig a molnárt a háta mögött mindig lisztlopónak nevezték... A molárnak mindig jól ment dolga, akár fűjt, akár esett, mert kenyérhez való liszt mindig kellett. (Magyarországon vagyunk, valami gabona mindig csak termett, a legrosszabb esztendőben is.) A molnár udvarán tanyázott a legtöbb veréb, várakozott a legtöbb falusi kocsi, és csörgedezett a mesemondás, amíg az emberek a liszt megőrlésére várakoztak. A gőzmolnár olykor messzehangzóan megszólaltatta azt a kürtöt, amely a zsindeletéből nyúlott ki, hogy az emberek messzi vidéken megtudhassák, hogy a malma munkában van. A szélmolnár nagyot nevetett, amikor ősziessen kezdett dudálni a szél, és az emberek fázósan nézegettek a közlő tél elé. Nem, a szélmolnár kedvét nem vette el a gólya, hanem éppen akkor pirosodott ki az arca, amikor hűvösödni kezdett a világ. Hát arra a szárazmalomra emlékszel-e, amely az alföldi városok végén az ősidőkből itt maradt, és benne szomorú, liszteshátú ló hajtotta a malomköveket, lassan, tempósan, körbe fordulva, mert hiszen a régi Magyarországon nem nagyon lehetett sietni az idei liszttel, mindig volt bőven a tavalyiból is. A vízimolnár mestersége pedig igazán költői volt: milyen kedvesen tudott kerepelni ökelme végig a nagy Dunán, hogy az ember nyári alkonyatokon az édesanyjára, a gyermekségére gondolt a vízimalom hangjaira. Nem, a vízimolárnak se volt semmi baja a hatóságokkal, a legnagyobb ezüstgombokat viselte ő a dolmányán Komáromtól Bajáig, módosságát, jóra valóságát, magyarságát dicsérte Jókai, aki mindent meglátott Magyarországból, amit látni érdemes volt. Kérdelek tőled, kedves szerkesztő úr, hogyan lehetséges az, hogy ezeknek a régi magyar molnároknak az utódai mostanában: hol a Duna hullámai közé menekülnek, mint az öreg Hönich, hol meg hekusok karján automobiloznak a Ferenc József tér felé? Talán nem terem már Magyarországon a lisztlopáshoz való elég gabona?

Az égbe nyúló malmok a Duna két partján, ott a Margitsziget felé manapság is füstölögnek kéményeikkel, mert a malomban vasárnap sem oltják el véglegesen a tüzet; éjjelente pedig kivilágított ablakaikat mutogatják a folyam tükrében a rengő csillagok mellett: a molnárok pedig egymás után kerülnek bele az újságba, amit még kedvező időben sem szerettek a régi magyar emberek. Ők nagyon meg voltak elégedve, ha nem járt üresen a malmuk, mint ama bizonyos népdalban énekelték, amelyet a molnárok bosszantására talált ki valamely ismeretlen poéta. A gabonatermő Magyarországon éppen jól táplált, megelégedett, a régi fogalmak szerint boldognak mondható külsejükről lehetett megismerni azokat az embereket, akik a gabonával foglalkoztak, így persze a molnárokat is, akiknek a kerek orcáját elkerülte a varjúléptű gond. Az uszályhajókat manapság is fölgyürkőzve várják a kikötőben azok a félmeztelen herkulesek, akik már a régi Aranyember hajóját is várták, amikor az vontatva megérkezett az Al-Dunáról. A tiszta szekerek keskeny, fehér csíkot hagynak maguk után a Duna-parti utcák hétköznapi forgalmában, és a malmok udvarán messze hallhatóan csendülnek össze a vasúti kocsik ütközői: gabona te hát még mindig terem Magyarországon. Hát mondd meg, kérlek, hogy miért kell egyik molárnak a másik után beadni a kulcsot, miért kell nekik a malom kerepelése helyett a börtönök egereinek a cincogását hallgatni? Már a molnár is, ez a régi világbeli, boldog, gazdag ember is megvasalt kézzel távozik el a magyar illúziókból? Nehéz dolog lesz vígnak lenni Magyarországon.

(1926)

ARANYTÜKRÖS KÁVÉHÁZBAN

A kenyérsütők, akik mindig nagyon szerettek a közéleti dolgokkal foglalkozni, a Terézvárosban sem fogták be a szájukat: az öreg Glasner, akinek kalácsos, jószagú boltja a legnagyobb volt a terézvárosi pékboltok között, elégedetlenül sétált el az Andrássy úti Radocza kaszinóból jövet az Abbázia kávéház ablakai alatt.

- Már megint ez a Vázsonyi tartja szóval a polgárokat - dörmögte magában az öreg pék, aki jó kereskedő módjára persze a szabadelvű eszmékkel szeretett barátkozni.

Kiülő bikaszemeit ugyancsak haragosan szegezte az Abbázia felé Bessenyei, az Andrássy úti hentesmester, akinek abban a házban volt a boltja, amelyben a Radocza kaszinó tanyázott.

- Egyebet se tudnak ezek a fiatal ügyvédek, mint a prágai sonka árára panaszkodni. Ebből áll az egész politikájuk. Hát ne egyenek prágai sonkát - vélekedett üzletzárás után a csemegés, akit különben is könnyen ki lehetett hozni a sodrából, ha vevői alkudozni kezdtek.

De kíváncsiságból bepillantott a kávéház ablakán az öreg Brauch, a Nagymező utcai hentes, pedig ő éppen azzal szerzett magának publikumot, hogy mindent olcsóbban adott, mint más húsvágó. Ám ő is a fejét csóváltgatta, amikor a kávéházban ama Cyrano-orrú fiatal ügyvédet látta, aki ifjonti heveségében az asztalt verdeste.

- Megint föl fog menni a disznó ára! - gondolta magában Brauch úr.

Hát valóban különös világ mutatkozott ebben a kávéházban: de csak a kávéháznak abban a részében, amely ablakaival a Teréz körút felé nyílt. Igen, csak a Nagykörútra nyíltak az ablakok, amely körútnak a lakói még mindig szokatlan érzések között fordultak be az Andrássy útra, aminthogy ebben a korban még bőven volt olyan polgár és polgárné Pesten, aki restelkedett volna a maga egyszerűségében a Váci utcán vagy a Koronaherceg utcán végigmenni. Ilyenformán az Andrássy utat is csak nehezen szokták meg a régebbi pestiek - szemfényvesztés, ami itt van, maradjunk csak a körúton. Még az se tette patriarkálisabbá az Andrássy utat, hogy az Abbázia sarokablakából R. Eötvös Károly fekete selyemsapkáját vagy göndör bárányszőre sűvegét lehetett szemügyre venni. Itt ült trafikra festett, csibukozó török példájára a „vajda”. Olykor savanyú bort ivott csevicés, zöld üvegből, különösen olyankor, ha vidéki vendége kedvéért tovább maradt el a Próféta utcából. - De a kávéház Teréz körúti részében nyoma sincs eme táblabírói flegmának, céhmesteres gögölésnek, vidékies kaszinók anekdotázásának. Ott úgy tombol, ágaskodik, türelmetlenkedik az élet, mintha tegnap kezdődött volna; mintha tegnap érkezett volna a regényből való fiatalember a Keleti pályaudvaron, és a flaszterre toppantva, azt mondja magában: „Ezt a várost meghódítom!” Fiatal ügyvédek itt próbálgatják ki, hogy elég szúrós-e az új szemüvegük tekintete, valamint itt tálalják fel azokat a bölcsességeket, történelmeket, tudományokat, amelyeket könyvekből, folyóiratokból magukba szedtek. Itt kiáltozzák a frakkjában szálldosó pincér után a francia és az angol újságok címeit - természetesen ügyelve arra, hogy mondanivalójukba némi elmésséget is keverjenek: így gyakran szólítják a pincért pincellérnek, pincnöknek, pincörnek, amint ez már a század eleji tréfás emberek szokása volt. - A kávéház egyik részében a bárányszőveges veszprémi fiskus még mindig a Balaton körül utazgat, mikor a kávéház Nagykörút felőli oldalán már Sven Hedin ázsiai bolyongásai se keltenek különösebb feltűnőséget. Itt durrannak el, e modern firtliben azok a viccek, amelyeket a viccbarátok a főváros minden részéből összehordanak - csak a tegnapi élcekre nem kíváncsi már senki. A legtöbb kávéházi vendég e tájékon olyanformán üldögél, mintha ő tudná egyesegyedül, hogy mit gondol magában Ferenc József, ki fog győzni a közelgő képviseléválasztásokon, és ki lesz Márkus József után a

polgármester. Sőt, hogy az akkoriban ébredező feminizmusról is beszéljünk valamit, egy-egy kaján, fiatal hírlapíró megérkezik mindenféle nőies pletykákkal a cikóriaszagú levegőbe. R. Eötvös Károly szűzdohány füstje már alig töri át a kávéház levegőjét, a modern eszmék harcosainak portorikói és trabukói szagosítják be az atmoszférát.

Ebben a mindennap nyugtalankodó, minden este a Nagykörút lámpásaival újraéledő, szorgalmas méhekként érkező (igaz, hogy néha bogáncsról hozták a keserű mézet), az újságok közleményeitől is könnyen felhevülő társaságban üldögél az a fiatalember, akit a rendezett anyagi viszonyok között éldegélő öreg polgárok aggodalmas fejcsóválással nézegetnek a kávéház ablakán át, de antul inkább bizakodnak benne azok a kiskereskedők, akik a mellékutcákban a boltajtó két csengetése között csak nagyjában futhatják át az újságjukat; a fa- és szénpincék előtt a fakötegeken üldögélő boltosok, akik meg vannak győződve keserűségükben, hogy már sohasem lesz becsületes tél a világon; a suszterek, akik minden kezükbe kerülő cipőt megtalpalni is akarnak; az utcai gyümölcsárusok, akik már csak azért is szeretik az utcai felvonulásokat, mert több szilvát adnak el; és mindazok a kislakók, akik végtől végig a Terézvároson lehetőleg még kapuzárás előtt osonnak haza, mert félnek a házmestertől, aki majd átadja a háziúr goromba üzenetét... Ezek a névtelen kisemberek, akikre jóformán senkinek se volt soha szüksége a városban, legfeljebb minden tizedik újévkor a népszámlálási biztosnak: ezek kezdenek emlegetni magukban reménykedve egy nevet - Vázsonyiét. Őt emlegeti Strasszer, a részletes, aki azzal állít be vevőjéhez, hogy úgyis magyarok vagyunk, szavazzunk hát Vázsonyira; Horváth, a sajtügynök, aki nyáridőben nem megy végig a Király utcán, mert amúgy is olyan sajtusza van az utcának, mintha minden kereskedő évekre el volna látva sajtjal; Bauer bácsi, az óbudai végrehajtó, aki azzal vigasztalja nehéz munkájában kuncsaftjait, hogy ha a demokratikus eszmék győznek, akkor a végrehajtási törvényen is enyhíteni fognak... az esernyőjavítók, akiket sohasem látni máskor a városban, csak olyankor, mikor az eső esik, és már amúgy is megázott mindenki... azok a kis szabók, akik reggeltől estig reménytelenül foltozzák a nadrágokat, mert amúgy is újra kiszakadnak azok... a kávémérések tulajdonosai, akik ráérő idejüknél fogva mindennap kiolvassák a maguk újságját... a kéményseprők, akikkel még maga Táncsics Mihály, az első magyar demokrata sem fogott kezét.

Hát ezek a kisemberek kezdik a Szent Terézia utcáiban leghamarabb megtanulni a Vázsonyi nevét, és a névtulajdonost hében-korban megnézegetik a kávéházi ablakon át. Igen, ott van, ott ül, polgártársai ellenőrizhetik. Már mondtuk, hogy olyan mozgékony, nagy orra van, mint Cyranónak Pethes úr ábrázolásában, de ezenkívül külsejében semmi sem emlékezteti valamely kalandfi, gaszkonyi legényre. Szakálla sincs, mint Martinovics apát óta megszoktuk az összeesküvőket - ha jól emlékszem, fiatalkorában oldalszakállt, úgynevezett pakonbartot viselt, mint azok a fiatal jogászgyerekek, akik majd aljegyzők vagy szolgabírák lesznek. Modorában is inkább rátarti volt a későbbi demokrata pápa, nem fogott kezét a komfortáblissal, amikor fuvarját kifizette, mint más, népszerűsége pályázók teszik ebben a korban. Leginkább fölényes, groteszk, ciankálisan elmés volt a maga társaságában, szeretett egy vagy két szóban megjelölni eseményeket és embereket, mert bölcs ember módjára tudta, hogy a legszebb szónoklatokat elfelejtik, ha azok hosszúra nyúlnak. Nem vetette meg az utcagyerek csúfolódást, de máskor meg olyan messzi horizontokra pillantott, mint egy keleti bölcsész.

A figurájában, mint Bródy Sándor mondaná, ama kövéredő emberekhez hasonlított, akik már csak azért is örökké nyugtalanok, mert az elhízástól félnek. Holott még javában nyúlázkodott, csak éppen az orra miatt látszott sokkal komolyabbnak, meglettebb embernek, mint a vele egyivásúak.

Ült a kávéházban, és gyilkos szatírákat mondott mindazokról, akik nem voltak hívei, vagy ellenfelei voltak. Ez az ember vagy nagyon sok ellenséget, vagy nagyon sok barátot fog szerezni magának. Csak a Radocza kaszinóban legyintettek nagy magabíztukban:

- Ebben a kerületben nem sokat számítanak a szatócsok. A háziuraké itt a szó.

(1926)

A HÍRLAPÍRÓ PANASZKÖNYVÉBŐL

Levél a szerkesztőhöz

Emlékszel azokra a cúgoscipős, kiült nadrágos, pápaszemes hírlapírókra, akik valaha a pesti szerkesztőségekben üldögéltek az íróasztalaik mellett, oly állandósággal, tekintéllyel, függetlenséggel, hogy papirossal bélelt karosszékükből a halál sem mozdíthatta el őket?

Emlékszel a régi redaktorokra, akik télen-nyáron kalucsniban és esernyővel jöttek a munkájukhoz, mindig mérgesek voltak valamelyik fiatal munkatársra, a belföldi vagy a külföldi politikára, a kiadóra, nyomdászra, Gyulai Pálra, mert anyagi függetlenségük és a diadalmas sajtószabadság védelme alatt lehettek idealisták? Azt lehetne mondani, hogy a hírlapírói pálya folytatásához éppen olyan szükség volt az idealizmusra, mint akár a mindennapi tanulásra. (A legjobb lexikonokat éppen a volt hírlapírók írták.)

Emlékszel a megfelelésesedett szerkesztő úrra, aki azon törte a fejét, hogyan vehetne házacs-kát - kis kerttel -, valahol a főváros környékén, talán a Tisztviselőtelepen, és az Első Hazainál volt hitele, mert váltóit pontosan törlesztette? Zsebében ebédjegy füzetecske volt a Kispipába vagy más divatosabb korcsmába, szabója volt a Belvárosban, aki nem hagyta télikabát nélkül járni, és a szerkesztőségi munka közben sohasem zaklatták anyagi dolgokkal, mert fontos volt, hogy munkáját nemes gondolatokkal elteltén, magasztos hivatása tudatában végezhesse.

Emlékszel, mily hallatlan tekintélyük volt a régi nagy magyar lapoknak, amelyeket a vezércikk első betűjétől a „nyomatott”-ig volt szokás elolvasni. A hírlapíró életprogramokat dolgozott ki magának, amikor egy nagy lap íróasztalának oldalán először verte ki a pennáját. Hírlapokra terjedő tanulmányokba kezdett a közönyvtárakban vagy az antikváriusoknál, mielőtt lapja számára egy cikksorozatot kipenderített - de voltak tervei, tennivalói, elgondolásai a következő évekre is, mert az volt a dolga, hogy nevelje, tanítsa, fölvilágosítsa az egymás után következő magyar nemzedéket - és bár személy szerint alig mutatkozik az életben, még névtelenül megjelenő cikkeivel is mindig a nemzet ügyének használ. Azt hiszed, hogy ez a régi idealista valaha gondolhatott arra, hogy egyszer csak elhúzzák a keze alól az íróasztalt, és azt mondják neki, menjen más pályára?

Ha egyszer - mint a vigéc álmában Dickens felejthetetlen regényében megtelének a régi postaszekerek az egykori pasasérokkal -, ha egyszer egy éjszakára átvennék helyüket a hajlott lábú íróasztalok mellett a régi hírlapírók (akik manapság körülbelül szentté válnak számítanak), bizonyosan nagyokat néznének mindama változásokon, amelyeken az idejük óta a hírlapírás átalment. Bizonyára a kor haladásával modernebb lett a hírlapírás is, de mennyi minden értéket kellett föláldozni ennek a modernségnek? Föl kellett áldozni azt a biztonságot, amely az 1848-iki törvényeink értelmében úgy vette körül a régi hírlapírót, mint az angyalok palástja. Szabad volt *igazat írnia*, amint ezt már Deák Ferenc is javasolta. A modern versenyben le kellett mondani anyagi bátorságáról, mert napról napra olcsóbb lett az emberélet és az emberi munka. Mindinkább visszakanyarodott a hírlapírás szelleme ahhoz a száz esztendő előtti korhoz, amikor a szerkesztők még nagy botokkal jártak, hogy ellenségeik és munkatársaik ellen védekezhessenek. Mindig többen jöttek a pályára a kábult fiatalok, *szegénykéik*, akik ezt a pályát tartották legkönnyebbnek annyi bezárt pályatér között Magyarországon... akik, bizony, kénytelenek verébürgeséggel fölkapkodni a morzsákat is.

Nehéz dolog néhány sorban megírni azt a folyamatot, amelyet a magyar sajtó tett meg napjainkig. Könyvet kellene erről írni. Csak a napi bizonyosságot látjuk most végképp kiábrándult tekintetünkkel - a hírlapíró beállott sétálni a bélistások végtelen, a horizontig érő búcsújárásába.

(1926)

FERENC JÓZSEF BORA

- Öreg királyunk azért olyan egészséges, mert mindennap megiszik egy üveg tokaji bort - mondogatták Magyarországon abban az időben, amikor Ferenc József hosszú uralkodása folytán mindenféle legendákba, anekdotákba, mesemondásokba keveredett. (Magyarországon egy jól csattanó anekdota még mindig többet használ a hírnévnek, népszerűségnek, mint éveknek kitartó munkája.)

Hát nézzük, hogyan is voltunk azzal a „tokajival”, amelyről cigányaink mellett évszázadokon ismerték Magyarországot szerte a világon!

Ferenc Józsefnek valóban volt pincéje a Hegyalján, mégpedig olyan pincéje, hogy két négyökrös szekér könnyen kitérhetett egymásnak a pince boltozata alatt. Voltak itt olyan nagyságú hordói is, amelyeket nem lehetett szállítani semmiféle alkalmatosságon, hanem a kádárok a dongákat a pincében rakták össze; viszont voltak kis hordócskái is, amelyeket az utasember télidőben lábmelegítőnek használ a szánkában, mert nem lehet mindent a kulacstól kívánni. Persze hogy ezekben a hordókban volt bor is, mégpedig világhírű bor. Ám az igazi „tokaji” nem sokáig szeret hordóban lakni, mert itt nem kaphatja meg azt az elkényeztető ápolást, amelyhez ez a bor a századok folyamán hozzászokott. Szeret egy speciális üvegbe költözködni, amely nem is egészen félliteres, de nem is négydecis. Az üveg fiatalkorában, amikor összeházasodik a tokajival, szűziesen fehér, de múlnak az évek, a bor hallgat a pecsét alatt, mint a szellem az ezeregyéjszakában, az üveg pedig barnul, sötétedik, öregedik, mint akár a fátörzs, amelyet itt felejtett a favágó fejszéje, vagy az ember, aki valami módon kitért a halál útjából. A pókháló nagyon szereti az ilyen tokaji boros üveget, felfedezi a pince legrejtettebb sarkában, nyomába indul, hogy ő a maga hitványságában bizonyos nevezetességre tegyen szert, amikor az üveg oldalán telepedik meg. (Az öreg Mezőssy László, aki maga is tokaji bortermelő volt, nagyon irigykedett Ferenc József boraira, váltig azt hangoztatta, hogy a király pincéjében mesterségesen tenyésztik a pókokat.) Mikor aztán az ódonságnak, vénségnek, múlt időnek kellő patinájára tett szert, akkor elindult világ körüli útjára, mint valami furcsa öregember, aki nem akar otthon meghalni, hanem utazik a halál elől. Ferenc József bora elment Gödöllőre, Budára, Bécsbe - de mégiscsak legszebb utazásai voltak neki karácsony táján, amikor külföldi fejedelmi udvarokba ment krisztkindlinek. Ferenc József, akit nem ok nélkül neveznek Európa legelső gentlemanjének; számon tartotta azokat, akiknek valamely szívességgel tartozott. A kabinetirodában (talán csak a legenda szerint) volt egy borkorcsolyás arcú titkár, akinek egész esztendőben nem volt más teendője, mint azoknak a megállapítása, akinek a Jézuska útján küldemény megy a magyar király borából. Ferenc József feltette a pápaszemet, amikor az a névsor úgy november tájékán elébe került. Ti. ritkán javított a fontos állami okiraton, de ezen a listán mindig talált valamely változtatni valót - többnyire betoldást, hiányzó neveket.

Mostanában, amikor a bécsi császári levéltárban kutató (és megrakodó) tudósok révén mind többször találkozhatunk Ferenc József saját kéziratával, szállás, katonatiszti betűivel (amelyekről még csaknem egy század év elmúlása után is megmutatkozik az a császári kapitány, aki a Ferenc Józsefet írni tanította), a kéziratgyűjtő kezéhez eljutott egy ilyen karácsonyi ajándéklista, amely ama borvirágos titkát gömbölyű betűin kívül Ferenc József jegyzéseit is megmutatja arról, hogy kikről nem szabad megfeledkezni a borküldemény elindításakor. Természetesen Viktória, a nagy angol öregasszony, a királyné foglalja el az első helyet azok között, akiknek Ferenc József borából küldeni kell. Meg kell hosszabbítani a „nagy öreg-

asszony” életét, mert amíg ő él, addig biztonságos az élet Európában. (Habár a velszi hercegről, aki az imént dobálta pezsgőspalackjait Bécsben és Budapesten Esterházy gárdaezredes úr felügyelete alatt, fel sem tételezhető, hogy komoly háborúra hajlamos.) Bort kapott XIII. Leó, a római pápa, mert hiszen Szent István koronájáért el nem múlható hálával tartozik Őszentségének a mindenkori magyar király. A király fonott kosarai, amelyeket speciális kosárfonók készítettek a tokaji átalagoknak - szép fehér kosarakba belefőnva színes vesszőkből a magyar címer -, az első diplomáciai küldeménnyel eljutottak a messzi Szentpétervárra a mindenkori orosz cárhoz, mert a magyar orvosok már régen kitalálták, hogy a muszkanátha ellen nincs jobb orvosság a tokaji bornál. Hagyjuk a különböző királyokat, fejedelmeket, akik a titkár listája szerint évről évre megkapták a maguk borporcióját (amire ugyancsak az öreg Mezőssy László, aki borkereskedő is volt, azt mondta, hogy ez ajándékok, e reklámcsomagok miatt nem tud konkurrálni Ferenc Józseffel), nézzük, hogy a magyarok közül kik részesültek a királyi figyelmességben. Ha nem találják ki, akkor meg kell mondanom, hogy a magyarok névsorában báró Fejérváry Géza szerepel az első helyen, mert hiszen róla az a hír járta, hogy a király jelenlétében is le szabad ülnie, mint afféle öreg katonának, aki lábai rugalmasságát otthagyta a harctereken. Borküldemény járt a jegyzék szerint Vaszary Kolosnak, az esztergomi prímásnak, valamint a másik magyar bíborosnak, Schlauch Lőrincnek, a nagyváradi püspöknek. (Bár a közhiedelem szerint a főtisztelendő papságnak a pincészetével nem vetélkedhetett a Ferenc Józsefé, mégis nagy örömet okoztak ezek a borküldemények a püspöki udvarokban.) Amíg az öreg Tisza Kálmán élt: a geszti portára karácsony előtt megérkezett a király fonott kosara, valamint Kismartonba Esterházy herceghez is, habár erről az úrról tudvalévő volt, hogy Badacsonyan a legnagyobb szőlőbirtokai vannak. (De mindegy: a pápa aranyrózsákat küldött ajándékba a királynéknak, bár azoknak több aranyuk volt, mint a Vatikánnak. Ferenc József borral kedveskedett a híveinek.) Az aranygyapjasok közül Zichy Nándor gróf kapta meg a karácsonyi borküldeményt, akárcsak a többi főhercegek.

Közelebb hozzuk magunkhoz Ferenc József mitologikussá válott alakját, amikor a király kézírásával megtaláljuk az ajándéklistán az erdélyi unitárius püspök nevét, akit véletlenül ugyancsak Ferenc Józsefnek hívtak. A borral kitüntetettek között rátalálunk egy női névre is, Ferenc József kézírásával: Frau Katherine v. Kiss-Schratt - ama híres mulattatóra, Schratt Katalinra.

Teljesen érthető tehát, hogy az öreg Mezőssy László (aki ugyancsak nem ment vizitbe sehová anélkül, hogy a bunda bélésébe néhány üveg saját termésű tokaji bort el ne helyezett volna) így panaszkodott Nyíregyházán:

- Hát most már mit csináljak én a boraimmal? Nem vagyok olyan gazdag ember, mint a szomszédom, Ferenc József, nem ajándékozhatok fünek-fának a tokaji boromból. El kell adni a boraimat a kaftános lengyel zsidóknak, akik amúgy sem kapnak ajándékba bort a királytól. Ferenc József kényszerít erre...

(Igaz, hogy senki se féltette Mezőssy Lászlót, hogy valamely olyan végzetes bosszankodás lepné meg F. J. miatt, amilyen bosszankodástól régente az egészséges magyar urak meghalni szoktak, amikor a halál már semmiképpen nem bírt velük, öregebb, pirosabb, bazsarózsásabb, egészségesebb volt ő, mint Ferenc József, Kerzl helyett a szabolcsi Jósza Andris volt a doktora, ugyanezért még az influenzával sem volt baja, mint szőlőbirtokos szomszédjának, Ferenc Józsefnek. Hetvenöt éves korában házasodott meg, és legkisebb gyermeke, Mezőssy Béla földművelési minisztere volt Magyarországnak. - Általában a régi magyar emberek, akik a nagy X-ek felé ballagtak: többnyire két emberéhez mérték a maguk életkorát. Az egyik volt a turini remete, a másik Ferenc József. Amíg Kossuth él a maga rengeteg életéveivel: nyugodtan

lóbálhatják a lábukat a vele egykorúak. Ugyancsak Ferenc Józsefnek is voltak kortársai, akik az öreges sajátságuknál fogva mindig ahhoz igazodtak, hogy Ferenc József hogyan érzi magát. Fejérváry Gézaról beszélnek, hogy nyomban ágynak esett ő is itt Pesten, az Andrássy úti villájában, amikor a Pester Lloydban azt olvasta, hogy a tél korai beköszöntésével Ferenc József a bécsi Burgban megkapta szokásos hurutját. Hát még azok az emberek, azok a láthatatlanná vált magyarok, akik bár egykorúak voltak Ferenc Józseffel, mégis túléltek valót! Mennyi mondanivaló lehetne aggodalmasságaikról, panaszairól, félelmeikről, amikor nevezetes kortársuk Schönbrunnban örökre lehunyta szemét!)

Jó időben egyetlen hegyet láthatni a Nyírségből. Ez a tokaji Kopasz, amely mint egy jóságos teremtmény, elszökött a zordon hegyatyafiak közül, hogy kedvébe járjon az alföldi magyaroknak, akik egyébként sohasem látnak hegyet.

A Kopasz valóban kopasz, diákok, turisták, vidám kirándulók, akik meredek útján felkapaszkodnak, a köves hegytetőről látni vélik még a debreceni kettős tornyokat is. Ámde Ferenc József idejében, amíg meg nem ismerkedtünk a filoxéra nevű szőlőféreggel: a Kopasz oldalai a legszebb zöld szoknyát viselték Magyarországon. Drágább öltözetet, mint a badacsonyi hegy, amelynek tetőjén kőkeresztjét elhelyezé ama veszprémi püspök, a háborgó Balatonon hánycódó halászok vigasztalására; magasabb, mint a Gellérthegy, amelynek sziklái között Kerékjártó egyetemi professzor úr termelte utoljára az utolsó gellérthegyi személtet, amelynek nevét a m. kir. mintapince régi árjegyzékeiben ugyancsak aranybetűkkel nyomtatták. A magyar fantáziákban a Kopasz magasabbra emelkedett, akár a lomnici, akár a gerlachfalvi csúcsoknál, mert Magyarország büszkeségét, a tokaji bort jelentette. Tokajban szőlőbirtokosnak lenni királyi passzió volt. Többbe került ez minden másfajta passzióknál, mert a szőlő évről évre fogyott, még az öreg Mezőssy László sem tudott e pusztulás ellen áfiumot kitalálni, pedig a valóságos szoknyákon kívül csupán a szőlőbokrak szoknyája érdekelte a piros öregembert ezen a világon. Mondják, hogy Ferenc József is letette kezéből a hadgyakorlati jelentéseket, amikor valaki tudomására merete hozni, hogy tokaji szőlőjében kevesebb termés várható, mint az előző esztendőben. Miből fog karácsonyra bort küldeni az angol királynőnek és India császárnőjének?

- Nem baj, a tokaji pincék oly gazdagok a régi évjáratok palackozott boraival, hogy évekre kibírják a filoxérát - mondá valami okos ember, és nyomban megindult erre annak a nevezetes Gothai Almanachnak a szerkesztése, amelynek az volt a célja, hogy a hegyaljai borokat évjáratok szerint csoportosítsa. Felírták a pincékben fekvő borok születési éveit, nagyobb gondossággal, mint akár az emberekét. És ebben a bormátrikulában is Ferenc József vezetett a pincegazdák között, holott a karácsonyi ajándékozáson kívül nemigen törődött tokaji boraival.

- Illúzió, mondom, illúzió az egész - harsogta Mezőssy László, aki megint csak lemaradt Ferenc József mellett. - Miért volna jobb az 1820-as termés, mint az 1830-as? Talán üstökösst jelentettek ezekre az évekre a Nemzeti Kalendáriumok?

De bele kellett nyugodni a hivatalos borászok megállapításába. Ferenc Józsefnek voltak a legrégebbi borai a Hegyalján. A kereskedők, akik tengelyen szállítják vala innen a boroshordókat a messze külföldi országok felé (mert a vonaton esetleg megfűrik a tehetetlen hordót), elvitték a nagyvilágba a tokaji bormátrikula hírért. A régi évszámokat, bizonyos évjáratú borokat úgy emlegették, mint az aranytallérokat, amelyeket különös alkalmakkor, például királykoronázáskor Körmöcbányán vertek.

Nem tartozik ugyan pontosabban e történethez, de mégis meg kell említeni a magyar királynak azt a hűtelen hegyaljai kasznárját, aki talán az egyetlen volt Ferenc József összes házi hivatalnokai között, akit csalárdsága miatt becsukattak. Ez pedig akkor történt, amidőn Ferenc József kedvenc leányánál, Mária Valériánál megint családi esemény volt készülöben, és Mária Valéria megkérte felséges apját, hogy gyengesége idejére küldjön neki ama 1820-as tokaji borából, amelyből már előző gyengeségei idejében is kapott ajándékba, bár nem volt karácsony. Az ilyen kívánságot gyorsan szokta elintézni Ferenc József. Repült a kurír a hegyaljai pincébe, utóvégre mit meg nem tenne F. J. jövődöbeli unokája érdekében. A kurír azzal jött vissza a Hegyaljáról, hogy az 1820-as termésből nincs egyetlen üveggel sem, habár az anyakönyv szerint még nyolcvan üveggel kellene lenni. Ferenc József ekkor komolyan megharagudott.

- Azt nem bánom, hogy az én boraimat lopják, mert hiszen arra való - monda Hieronyminek -, de a lányom borából nem engedek lopni.

Ilyenformán megindult a vizsgálat, és Z. királyi kasznárnál akadt meg, akiről egyébként is kiderült, hogy Ferenc József vagyonából sok pénzt elferblizett a nyíregyházi meg a debreceni kaszinóban.

- Azzal nem törődöm - felelt F. J. a magyar belügyminiszternek. - Azt akarom tudni, hogy mit csinált a borokkal!

- Megitta.

- Be kell csukni a gazembert! - válaszolt F. J.

Hát ilyen történetek is fel vannak jegyezve a tokaji borok legendái között.

(1926)

AZ ISTVÁN-NAPI UTAS

- Istvánkor majd Pestre megyünk! - hallottuk gyakran a régi világban a piros ígéretet, amely olyan zamatos volt, mint a mézeskalács. Mert Szent István napja valamiképpen úgy helyezkedett el a magyarság köztudatában, mint akár a karácsony, a húsvét, a pünkösöd... Egy nap, amelytől mindenki várt valamit, még az is, akinek egyébként nem volt sok várnivalója. Egy nap, amelyet mindenki úgy ünnepelt, mintha a saját nevenapját ülné. Egy nap, amely nyár végével jövőn: még egyszer visszahozta a nyár összes örömeit, mert emberemlékezet óta nem fordult elő, hogy Istvánkor borús idő lett volna, ellenkezőleg, aranyos derű szálldosott az égből.

- Akkoriban még ökröt sütöttek a Vérmezőn! - mondogatják az alkalmi historikusok, akik minden István-napkor előkerülnek valahonnan, hogy az emlékeikkel megmutassák a mai nemzedéknek, hogy az voltaképpen azt se tudja, hogy mit jelent élni Magyarországon.

Hát igaz, hogy aranyozott szarvú, felvirágzott ökröt vonszoltak végig a városon a mészáros-legények, de én nem láttam, hogy valóban megsütötték volna, mert alig képzelhető, hogy egy ökröt leütni, feldarabolni, megtisztítani lehetett volna a víztelen mezőségen, még ha alkalmas tüzet lehetett volna is gyújtani a megsütéséhez. Talán csak Ferenc József koronázásakor áldozott a pesti mészáros céh ökröt arra a célra, hogy azt a szabadban valóban megsüssék, és a félig nyersen maradt húst a szegény nép között kiosszák. - Különben is voltak mindenfelé az István-napi lacikonyhák, amelyek a szabadban való sütéshez alkalmas disznópecsenyével szolgáltak, mint már századok óta szokás ez a vásárokon. A gyaluforgácsos korcsmákban a bor mellett főztek pörkölteket, gulyásokat is, amelyek különösen azóta kedvesítették meg a magyar életét, amikor *zóna*-reggelinek kezdik vala elnevezni (aminthogy egyszerre *zóna* lett minden Magyarországon, amikor Baross Gábor miniszter a vasutakra nézve ezt kitalálta). Emlékezetem szerint 12 krajcár volt egy zónareggeli, amely állott egy pohár sörből, néhány szem pörköltből és egy darab kenyérből. Négy forintért lehetett utazni a legnagyobb távolságokból Budapestre - akár Brassóból is -, mert éppen az volt a zónának a titka, hogy bizonyos ponton megállott, nem emelkedett, mert voltaképpen az volt a célja, hogy a nagy távolságokban lakó magyarokat a fővárosba csődítse. Nagyon alkalmas volt erre István, amikor a zónán kívül mindenféle más kedvezményeket is élveztek az utasok. Utasnak lenni Magyarországon, Istvánnap felé, valóban dicső állapot volt.

Igaz, hogy Baross Gábor, aki a régi magyar megyei közigazgatásból került ki, amely közigazgatás mindent tudott a világon, nem volt neki lehetetlenség mi sem, mert az alispánok bölcsessége, a főbírák kezébe letett és okosan alkalmazott hatalom mindennek a keresztülvitelére alkalmas volt, hogy a magyar közigazgatást szinte mintaszerűnek lehetett már mondani. Baross Gábor, amikor a vasutakat államosította, nem tett egyebet, mint amit a maga vármegyéjében tanult, ahol a közigazgatás voltaképpen egy kézben volt, az alispánéban. Tulajdonképpen már minden vármegye határánál meg lehetett állapítani, hogy miféle alispán uralkodik erre felé. A hidak, az országutak, a községek dicsérték vagy kárpálták az alispánt. De még a legkisebb országúti csárda is tudott arról, hogy milyen ember az alispán. - Hát ilyen alispánja lett a magyar vasutaknak Baross Gábor.

A nagybajszú konduktor, aki végig a magyar vonalakon, a határszélekig a magyar nemzetet jelentette, az állami szolgálatban mindig olyanformán viselkedett, mintha a vasutak alispánja nagy titokban az ő vonatján utazna. Nem késett el a bakker a maga piros zászlójával, mert nem

lehetett tudni, hogy Baross Gábornak mikor jutnak eszébe az ő bakterei, hogy inspekción tartson felettük. Váratlanul elindult, mint akár egy régi világbeli alispán, aki rossz híreket hallott valamely jegyzőjéről vagy szolgabírájáról - a püspökladányi állomásfőnök csak azon vette magát észre, hogy egy szakállas, vállas, megtermett úriember nyomakodik befelé az irodájába. Hát még azok a kis szárnyvasutak, amelyekről annyi anekdotát tudtak a régi világban: mennyit látták a vasutak alispánját, amikor állami kezelésbe kerültek! Azok a régimódi ketrecek, amelyekben az utasra rá volt verve az ajtó, mint valami fogolyra; azok a III-ik és IV-ik osztályok, amelyek életveszélyes tolongásban szállították vala a zónás atyafiakat; azok a mezővárosi állomások, ahol a főnöknek tulajdonképpen nem volt egyéb gondja, mint arra, hogy a kuglizópálya eléggé dombos legyen - mennyit látták Baross Gábort, amikor néha még a vonatot is elkerülendő, kézzel hajtott hajtányon járta be a pályát, és ugyancsak igyekezni kellett a hajtány sínekből való kiemelésével, amikor a kanyarodásnál feltűnt a személyvonat!

A magyar vasútból Baross Gábor csinálta azt, ami lett, pedig valóban nem gondolkozott többet a dolgok felett, mint egy magyar alispán a maga teendői fölött.

Voltak ellenfelei Baross Gábornak - egy napilap például jóformán azért indult meg, hogy Baross Gábort támadja -, de hát ellenségei minden nagytehetségű embernek vannak a maga idejében. Magyarországon különben is könnyen megy az ilyesmi, ahol még Wekerle Sándornak is voltak ellenségei, pedig ez a jól megtermett, testi súlya miatt görbülő lábú úriember mindent megígért mindenkinek, hogy a budai siklón csupa jókedvű magyar jött lefelé a retúrjeggyel. Baross Gábor fukar volt az ígéreteivel, de annál többet cselekedett azért, hogy az utazás Magyarországon biztonságos, barátságos, nyájas és olcsó legyen, mert még mindig voltak az országban olyan régivágású magyarok, akik már leginkább azért se utaztak, mert itt vagy amott van egy vendégfogadó, ahol a múlt időkben a betyárok valakit agyonverték.

A zóna Magyarország történetében felejthetetlen mindazok előtt, akik talán Baross Gábor zónája nélkül sohasem jöttek volna Pestre. Mert a pesti utazás nem volt olyan könnyű dolog a zóna előtt - igen hasonlított még az úti állapot ahhoz az időhöz, amikor a mostani központi pályaudvar helyén aszódi és felvidéki fuvarosgazdák csattogtatták az ostoraikat az utazni vágyók előtt. A vonatoknak nem volt rendes csatlakozásuk. Miskolcra például éjfélkor érkezett meg a Kassa felé indított vonat, de reggelnél előbb nem indult. Püspökladányban mindig hemzsegték emberek a várótermekben, akik valamerre, valahová készülődtek, de a vonat nem jött. Nem mondom, hogy a vasúti restauráció szempontjából ártalmas volt a közlekedésnek ez a rendje - akkoriban teremtek Magyarországon azok a híres vasúti vendéglősök, akiket szerte az országban úgy emlegettek a régi utazók, mint a dickensi postakocsik idejében a különböző vendégfogadókat. Híre volt a püspökladányi állomás pörköltjének - paradicsommal és zöld paprikával készítették azt, hogy az utazó vigasztalódást találjon a viszontagságokért. A füzesabonyi bort éppen úgy emlegették a gyakorlott utazók Magyarországon, mint Ausztriában a gráci vonalon a vörösborokat. Kassán átutazva, persze hogy sódart kellett enni, mert volt idő akár két porció elfogyasztásához is, amíg a tátrai gyors befutott a maga emeletes mozdonyával. Nyíregyházán télen-nyáron disznótor várta az utasokat a vasúti restaurációban ama híres Balczár hentes jóvoltából. Pozsonyban mákos és diós kifli. Érsekújvárott cigányzene... Éppen a vonatok rendetlen járása okozta, hogy a vasúti fogadósok kitehettek magukért, mert nem kellett attól tartani a szakácsnénak, hogy akár csak egyetlen füttyjelet is adjon a masinszta, amidőn is a harmadik füttyjelre kérlelhetetlenül elindult. Barátságos világ volt, étkezés után lehetett ejtőzni, megismerkedni jámbor utazókkal, akik más vidékekről jöttek, beszélgetésbe lehetett ereszkedni az országos dolgokról, a termésről, a szüretéről és más olyan dolgokról, amelyek mindig érdekelték a magyarokat.

Nos, hát a vasúti alispán, ama Baross Gábor éppen ezeknek a vasúti restaurációknak fütttyentett be azzal, hogy a pasasérnak annyi időt sem hagyott, hogy egy pohár sörrel leöblítse az út porát, a hosszadalmas ebédelgetéseknek pláne végük lett, a szakácsnének elment a kedve az élettől - Baross Gábor száguldva vitte a magyarokat a főváros felé. Amint régen mondták: minden út Rómába vezet - így irányította a vasminiszter Budapest felé az ország egész forgalmát. Már a tehervonatok sem álldogálnak méla elgondolkozással valamely romantikus kis állomáson, ahol nincs más ébren, mint a távíró szerkezet ketyegője... Mindenki sietni kezd az országban, és ha Baross Gábornak e modern tempó bevezetéséért lettek volna ellenségei a régi Magyarországon, megérteném a gyűlölködést. Utóvégre, nem volt mindenkinek olyan sietős, hogy a pénzét a fővárosba hozza.

De István napja kivétel volt, ilyenkor nem szidta senki a masinisztát, ha jól befutott, mert célszerű volt minél hamarabb a fővárosba érkezni. Nem mindenkinek voltak rokonai Pesten, ahová nagy gaudiummal be lehetett volna állítani, mint ezt a régi élclap szerkesztői annyiszor megírták. A jogász hónapos odúiba kedves vidéki famíliák helyezkedtek el, hogy a jogász mehetett a kávéházba aludni. A selyemsapkás fogadósok, a kiaranyozott portások, a mindenkori pincérek nem hiába állottak a szállodák kapuinál, amikor István napja közeledett: jöttek bőven az utasok a Lóba, a Hattyúba, a Sasba, a Griffbe és a többiekbe, mikor még az ilyenforma szállodanevek voltak divatban.

- Azt a szobát akarom, amelyikben tavaly laktam! - kiáltotta a vidéki úriember a komfortáblisról lependeredve. - Amelyiknek ablakából megolvashatom, hány vevő megy be a Kerepesi bazárba.

Egy másik, korpulensebb vendég így rendelkezik:

- Nem szeretem éjnek idején felkölteni a cselédeket, azért csizmahúzókat kérek a szobámba, mert ezt szoktam meg.

- Semmi esetre sem akarok valami házaspár mellé kvártélyba kerülni, mert a házaspárok egész éjszaka veszekednek, és nem hagynak aludni - intézkedett a harmadik Szent István-napi vendég.

Valóban nem csodálható az öreg Boz, a regényíró, aki élete nagy részét olyan fogadóknak töltötte el, ahová sűrűn befordultak az útszerekerek - manapság is sok tanulságos dolgot lehet hallani egy-egy fogadó előcsarnokában. Mennyi mindenféle szeszély, furcsaság, rejtett kívánság lakozik azokban az utasokban, akik a messzi Magyarországból a fővárosba vették útjukat! Egy egész ország szeszélyeit meg lehet ismerni ilyenkor, Szent Istvánkor. Van olyan is, aki azzal a szándékkal indult el hazulról, hogy majd alaposan szemügyre veszi a fejlődött fővárost, amelyet fiatal kora óta nem látott és naphosszant nem mozdul ki a fogadóból, ahol tanyát ütött. Fél elindulni a városba, amely annyi esztendő alatt idegen lett a számára, az utcáknak új neveik vannak, a régi arcokat hiába keresné, és a korcsmában - ahol egy megbízható, öreg pincér minden pesti látogatása alkalmával ugyanazokat az ételeket tette elejbe, mert hiszen az ilyen öreg pincérek jól emlékeznek vendégük gusztusára, még ha hosszú ideig nem is látták őket -, a korcsmában sem találja meg a régi arcokat maga körül. Mondhatom, hogy egyik-másik nagybajszú, jellegzetes hordárnak is megörülnek a Szent István-napi utasok, ha azt a régi helyén látják.

A pesti magisztrátus, az üzletes élelmesség, a vállalkozási kedv: hetekkel előre törte a fejét, hogy Szent Istvánkor az ökörsütésen, lóversenyen, zászlókon és kirakatokon kívül mivel is szórakoztatná felejthetetlenül a fővárosba özönlött idegeneket. És a vidéki ember néha annyival is megelégedett, hogy régi ismerősei köréből egy vén pincért vagy egy nagybajszú hordárt feltalált egykori fővárosából. Ki tudna eligazodni az embereken?

Olvasom, hogy annyi sok esztendő után, amikor a háborúk, forradalmak és mindenféle más nyavalyák miatt nem lehetett megtartani a magyar élet nagy ünnepnapjait: a Szent István-napi utast megint olyan örvendezve várják Pesten, mint a régi békeidőben. Hiszen igaz, hogy valahol fel kell venni az elszakadt fonalat, amely a mai magyarságot a régi boldog időkkel összeköti - azokkal a nemzedékekkel, amelyek halovány árnyékká válván, csendes fejcsóválással nézegetik a mai időket. Fordulhatott bármekkorát a magyar élet: a múlt időket és a múlt idők kedvességeit nem lehet lekaparni az életről. Jönnek napok, amikor mindnyájan találkozni szeretnénk fiatalunkkal, akármennyi kedvetlen emlék fűződne is e korhoz; vannak napok, amikor szentül azt hisszük, hogy boldogságunkat csak úgy nyerhetnénk megint vissza, ha újra ehetnénk a Szent István-napi ökör húsból, ha Baross Gábor olcsó zónájával utazhatnánk, ha zónapörköltet ehetnénk, ha nagy darabot visszamehetnénk a zónás múlt időbe a bizonytalan jelen és a még bizonytalanabb jövő elöl. Vannak napok...

Lehetséges, hogy éppen a ránk köszöntő Szent István-nappal, amikor az utazó, a nyájas vendég, a vidéki testvér, a régen nem látott atyafi megint olyan mosolygósan, robogósan, kíváncsiskodva, áhítva készül Pestre, mint hajdanában; lehetséges, hogy most kezdődik megint régi életünk, amelyet valahol meg kellett szakítani, hogy jól láthassuk, hogy mik voltunk, amikor nem becsültük meg magunkat.

Csak jönnének már a vidéki barátaink megint, akik elámulnak a Kerepesi úton, hogy ott többé lóvasutat nem találnak. Akik gyerekekkel, asszonnyal, régi világbeli tarisznyával tévedeznének a pesti utcákon, és még mindig azt a léghajót keresnék, amellyel Pálmay Ilka egy régi Szent Istvánkor felszállott. Akik régi fogadókat keresgélnének, amelyek már eltűntek a föld színéről. Akik lelkesen, tanulságosan, tudnivágyóan járják be mindazokat a látnivalókat, amelyeket a magyar főváros nyújt az idegeneknek: a múzeumokat, képtárakat, hegyeket és halászbástyákat, Dunát és országházat, szobrokat és műemlékeket, amelyekről valaha ama szép albumok szólottak. Csak jönnének már, hogy megint olyan jámbor, áhítatos, szívderítő volna első magyar királyunk névnapja, mint volt abban a tizenkilencedik században, amikor gigantikus erők törekedtek az ország nagyra nevelésére, nagy akaratok zörgettek kapukat, de a múlt időt, a nagy nemzeti múltat sohasem felejtették el a mohó jelenért.

- Istvánkor majd Pestre megyünk! - mondaná, üzenné, harsogná Magyarország.

(1926)

EGY RÉGI HÁZ RÉGI PÉNZTÁROSA

Volt egyszer a Barátok terén, ama pesti Belvárosban egy régi, egyemeletes ház, amelynek földszinti részében, mindjárt a kapu melletti első ajtónál táblák hirdették, hogy itt valamely Pénztár van.

„Pénztár” volt kifestve az utca felőli oldalra, amerre a Pesti Napló hátralékos előfizetői esetleg bemendégéltek a déli korzóra igyekezvén, és „Pénztár” volt kiírva a kapuboltozat alól nyíló ajtócskára, amelyen többnyire csak azok tudtak bejárni, akik annyira tisztában voltak a régi ház terepviszonyaival, hogy ott álmukban is kiismerték volna magukat.

Őszhajú ember állott a drótfonatú kerítés mögött a Pénztárban - éppen olyan ember, amint hajdanában a pénztárosokat elképzelték. Mogorva, szóatalan, kevés mozdulatú, aki az akkori szokásos bankjegyeket úgy kezelte, mint gyermekeit, és a Pénztár kulcsát néha megtapogatta zsebében, amikor esténként, látszólagos gondatlansággal itta pohár sörét az Órához címzett kis belvárosi vendéglőben, és hallgatta a szomszédos asztaloknál összeelegyedett Párisi utcai suszterek és kesztyűsök beszélgetéseit a maguk mindennapi dolgairól.

És ennek a látszólagosan egykedvű öregúrnak mégis az volt egyik nevezetessége, hogy Janus-arca van, kétféle kifejezés mutatkozott az arcán. Ha az utca felőli ajtó nyílt, amikor talán az időjárás szeszélyességéből néha bizonyos hideg légáramlás is tévedt az öregember lábaira, olyankor mindig valamely örvendezés, ígéretes várakozás, sőt szolgálatkészség mutatkozott az öregember arcán. Ezen az ajtón szokott ugyanis belépni az a kedves ember, aki bizonyos pénzeszkéket hoz a Pénztárnak. Itt jött be a hátralékos előfizető, itt lépkedett be a hirdető, a pénzespostás: szóval csupa olyan emberek, akiket még rossz időben is szívesen látnak a legmogorvább pénztárosok is. A kapuboltozathoz nyíló ajtón azonban többnyire csak olyan emberek hatoltak be, akik ugyan előzetesen letörölték a cipőjük talpait, szerényen kopogtattak is, tüntető udvariassággal köszöntek az öregúrnak, mindezekkel a csel fogásokkal azonban nem érték el semmit, mert az öregúr olyan borult lett, mintha az egykori Entreprise szolgáját látta volna belépni az ajtón, azt a gyászos embert, aki akkoriban a gyászjelentéseket személyesen hordta szét a városban, amikor Pest még kisváros volt. Ezen az ajtón még véletlenül sem tévedtek be olyan emberek, akik valamely formában pénzt, hasznat vagy az öreg pénztárosok által is megbecsülendő reménységeket hoztak magukkal a külvilágból. Ezen az ajtón „lopózkodtak” be azok, akik talán éjjel-nappal azon törték a fejüket, hogyan vihetnék el a pénztár egész tartalmát, holott az öreg pénztáros nem is tartogatta minden pénzét a vasszekrényben, hanem különböző könyvekbe rejtette el őket. Talán még külön harisnyája is volt az akkoriban ritka körmöci csikók részére.

Így élt az öreg pénztáros a maga Janus-arcával, a két ajtó között, az öregség szokásos derűtlensége mellett mindig csak az öregsége szorongattatásaival figyelve ama kapuboltozat alól nyíló ajtóra, amely mögül az udvari üvegketrecekbe zárt nyomdagépek tutulása hangzott, mint valami idecsalogatott szörnyetegeké. A léghuzamos kapubolt alatt papiroshengerek feküdtek egymás mellett, amely papiroshengerek majd az ismeretlen jövődőt írják fel magukra. Papirossal teli deszkaládák várakoztak sorsukra, hogy kalendáriumot nyomtatnak-e rájuk, vagy pedig az Athenaeum regényeit. És a kapuboltozat alatt sohasem szűnt meg a lépések kopogása, csusszanása, dörögése vagy kérelmezése, mert az első emeleten volt a Pesti Napló szerkesztősége.

Barátok tere. A régi Pesti Napló fészke.

Hányan mentek el erről a terecskéről egy más, levegősebb térre, amelyet közönségesen más-világnak neveznek! Akiket már hiába várna vissza az öreg Pénztár, ha még a helyén volna Janus-arcú pénztárosával. A szerkesztők rózsaszínű utalványaival jelentkező hírlapírók és írók, akiknek köszönését se viszonzta az öreg pénztáros, mert nyilvánvaló volt, hogy csak rosszban törik a fejüket, amikor a hátsó ajtón lépegetnek be - mintha az utca felőli oldalról jövet, elmenekülhetett volna a vén pénzör követeléseik elől!

- Az emeleten megbolondultak - vélekedett az öreg pénztáros, amikor a Pesti Napló szerkesztője már a kora délelőtti órákban céduláival az ő nyakára kezdte küldözgetni az összes dologtalan költőket és írókat. Nem, nem lehet elmondani az öreg pénztárosról, hogy valamely különösebb kitüntetésnek vette volna, hogy az évek folyamán az ország valamennyi nevezetesebb írójával megismerkedett. Jócai Mór, aki mindig olyan szerénykedve lebegtetette meg kiült nadrágját a Pénztár előtt, mintha valamely előre nem látható baj keletkezne írói honoráriumának kifizetése körül: éppen olyan mogorva fogadtatásban részesült, mint akár Bartók Lajos, aki az akkori vélemények szerint azért vett kvártélyt az Egyetem utcában, hogy kellős közelségben lehessen minden lapszerkesztőségnek és könyvkiadónak. Emelgethette Don Pedro szürke cinderkalapját, kedves mosolyra vonhatta bakkecske arcát, világfi módjára jelezhetette modorával, hogy általában nincs szüksége az öregúr pénzére: mégiscsak élete megrövidítőjének nézte őt a Pénztár. Talán csak akkor vitte gyorsabb menetelésre kijárt cipőit, amikor maguk a Pesti Napló szerkesztői jelentkeztek a drótos ablakocska előtt, miután utalványaikat emőkei Emich Gusztávval, a lapkiadóval is aláírtatták. Ebből a pénztárszobából vett útirányt ifjabb Ábrányi Kornél, hogy ebédjét a Vadászkürt válogatós menüje szerint vagy pedig a Kispipa egyszerűbb étlapja után igazodva költendi-e el a déli korzózás után. (A régi szerkesztők idejében, akik a nagyhatalmi asztalnál többnyire oldalszakállt is neveltek, amelyet fodorintattak, nagyon fontos volt a társadalmi szereplés, a korzózás is. Szép asszonyemberek és tekintélyes urak is megmondogatták véleményüket a nekik tetsző vagy nem tetsző újságközleményekről.) Barna Izidor szerkesztő korában ritkán ijesztgette személyes megjelenésével a Pénztárt, mert szobájában ült mindig. Braun Sándor, aki tömött Orleáns-szakállt viselt, mint valamely színművész: szatirikusan mosolygott az öreg pénztáros szenvedésén.

Valaha jártam én is ebbe a régi házba, és ugyancsak féltem az öreg pénztáros úr szeszélyességétől, akiről most, annyi esztendő távlatából tűnik fel, hogy végeredményében mégiscsak jó ember volt, aki még akkor se maradt ki az Órához címzett belvárosi korcsmából, amikor pénztárzárás után ott felkeresték a pénzre áhítozó hírlapírók.

Ez a régi ház - ott a Királyi Kúria szomszédságában - valóban a magyar hírlapírás gyönyörű szűzkorát jelentette. Az ember már messziről láthatta, hogy nem mindennapi ház felé viszik léptei - annyi pirossapkás hordár állott a kapuja előtt, mint valamely forgalmas kávéház környékén. Ezek a hordárok vitték, hordták a leveleket, mert a telefon nem nagyon zavarta a szerkesztő asztalát. Legfeljebb postások és sürgönyhordók verték le köpenyükről a havat a hosszúkás előszobában, amelyben a szolgák aludtak, és csak akkor ébredtek, ha Ambrus Zoltánnak Henry Clay szivart kellett hozni a Fiume kávéházból, mielőtt színházi kritikájának megírásába fogna; a szomszédos Central kávéházból, a feketekávé csészék csörgedeztek fel az emeletre, mert ez szükséges volt az éjszakázáshoz: Makai Emil, a bravúros éjszakai szerkesztő egy olyan asztalnál dolgozott egy kis szobában, amelyet a színházból, vacsoráról, estélyről jövő munkatársak rendszerint éjfélig is tartó zajongással szoktak körülvenni, mintha nem is lapszerkesztésről volna szó. Itt ült lovagló helyzetben Márkus József, a „színházi” Márkus, aki szőke bajsát pedergetve, mindig a színészeket szidta; külmunkatársak jöttek cikkeik megjelenése felől érdeklődve. - Szomaházy itt írta meg gyorsan a Pán név alatt megjelenő vidám közleményeit, majd a még hangosabb kávéháznak vette útját. Ma már alig lehet megfejteti, hogy a dologtalan munkatársak, sandító „emberek barátjai”, futamodó

hordárok, sürgönyfutárok, vizitáló politikusok, igazukat kereső cirkuszigazgatók, libegő színésznők, látogatóba jött vidéki előfizetők zajongásai, megbeszélései, okoskodásai, kitűnni vágyásai közben, népgyűlési hangulatban: hogyan jelenhetett meg másnap az újság? És a lépcsőkön egyre jöttek különböző emberek, akiknek hitük szerint annyi közül volt a másnapi újsághoz, mint mindennapi életükhöz. Az ódon bolthajtások alatt legalábbis annyi embert láthatott volna együtt az álmodó, mint Dickens utazója látott álmában a régi omnibuszok környékén. Itt is mindenki igyekezett a másnapba átaljutni, a reggellel együtt újra felelevenedni, a kakasok kukorékolására megvetni nyomát a holnap kezdődő új ösvénynek. Itt az éjszakának nem az volt a jelentősége, mint a bölcs emberek mondják az eseményekre, hogy: aludjunk rá egyet. Itt mindenki azért ágált, futamodott, kiabált, tollal karmolt, papirost recsegtetett, és tintát pazarolt, hogy még alvás előtt elvégezze a rábízott dolgot.

Ódon ház volt az Athenaeum nyomdaépülete a Barátok terén, ahol az egykori Pesti Napló székelte, de a kísérteteknek nem volt idejük visszatéretegetni ide soha az éjjel-nappal zakatoló munkától. Az öreg szerkesztőknek nem kellett visszatérni a kerepesi temetőből, hogy tanácsot adjanak fiatal kartársaiknak; még az új lábak is hamarosan eligazodtak a kanyargós lépcsőkön, a kimustrált íróasztalok fiókjaiban biztosan vájkáltak az új kezek, a tintásüvegeket töltötte meg legfeljebb a szolga. Ma új eszmék, új emberek jöttek divatba. Az öreg pénztárosnak odalent a földszinten sohasem lehetett nyugta, akármilyen fordulatok keletkeztek az életben. A szerkesztő urak eljegyezték magukkal az örök életet, legfeljebb új nevek alatt szerepeltek a régi házban.

Ebbe a régi házba adressálta a híres *húsvéti cikket* Deák Ferenc, amelyről megjelenése napján nem beszéltek többet, mint más hírlapi cikkekről, legfeljebb tán a mindenkori szerkesztők kerítették nagyobb feneket a dolognak. A régi húsvéti napon, amikor a Pesti Napló cikke megjelent, bizonyára éppen úgy árulták a rózsavizet a Barátok terén, mint más húsvétkor. Az ibolyák városi kezekbe kíváncsoztak a sváb asszonyok kosaraiból. A téren tanyázó bérkocsikba beszállottak a gavallérok. Az Angol Királyné szállodában sem zavarták mindjárt a cikkíró, hogy menjen Ferenc Józsefhez a hírlapi közlemény ügyében. Nem siettek még akkoriban olyanformán az emberek, de a hírlapi cikkek sem. A Pesti Napló munkatársai talán éppen a budai hegyek között töltötték a húsvéti délutánt, nem is gondolván arra, hogy lapjuk aznapi számával országok sorsát mozdították meg.

Ebben a régi házban, amelyben el nem ismert költők vagy pedig kipotrohosodó írói tekintélyek figyelmezttek a nyomdagépek zúgására: szép hőskora muladozott el a Pesti Naplónak, gyertyával is felszerelt asztalai mellől látott rohanvást közeledni egy új világot, amely talán erőteljesebben (van erre valamely orvosi kifejezés is) sürgette életre jövetelét még a mai korszak jóvendőjénél is.

Igaz, hogy akkoriban az emberek nyugodalmasabban voltak felépítve, a Barátok terének harangjai diktálták sok pestinek a mindennapi teendőjét, de ebbe a harangzúgásba már beletrombitált a sajtó hangja is. A régi szerkesztőség apránként szűk lett, a gyertya homályos, „lapunk barátai” kifogytak a témáikból, legfeljebb Jókait leste még néhány „feltaláló” a kapu alatt, mert hiszen tudták, hogy erre van járása-kelése. De már az események olyan messzire tolódtak a növekvő városban, hogy a város fellegrárából, a csendes Belvárosból ki kellett szállnia annak, aki hű obszerválója akart maradni a mindennapi életnek. Nem minden a Váci utcában történt, a pesti körutak füstje elszállongott a vidék felé is. Az előfizető kitekintgetett néha a nagyvilágba is abból a galambdúcból, ahol az egykori lapkiadó véleménye szerint pipázgatva olvasta emberöltőn át kedvenc lapját.

A régi ház ott a Barátok terén mind kisebb lett az egyre növekedő fővárosban. Kezdett eltűnedezni a régi egyemeletes ház (valamikor a Podmaniczkyaké is volt), amely valamikor oly

meghittséggel bújt el a Ferenciek tornyainak árnyékában, most már nem sokat mutatott a lépten-nyomon épülő paloták között. Csak az álmodozók gondolták magukban, hogy még mindig ebben a házban dübörög a legtöbb lépés, mert az előfizetők a másvilágról is visszajárnak kedvenc újságjukért. Csak az öreg pénztáros hitte már egyedül a városban, hogy még mindig az ő kezelésére van a legtöbb pénz bízva az országban, amelyet a kincstáros mogorvaságával kell őrizni hírlapírók utalványai elől. Csak a kapuban ácsorgó öreg hordárok hitték, hogy náluk nélkül nem képzelhető el a lapszerkesztés. A nyomdászok megijedtek, amikor a Pesti Napló régi lepedői helyett az új formájú újságot kellett nyomtatniok.

- Hogy telhessen kedve az előfizetőnek az ilyen újságban, amelyet nem is takarhat kényelmesen az arcára ebéd utáni szendergésében, hogy a szivarja átlukasztja álmában az újságot, a csibukja pedig megpörköli az ölébe érő papírlapedőt?

- Hol keresse ezentúl a Belföldet, Külföldet, Vízállást és más megszokott rovatokat, amelyeket évtizedeken át mindig ugyanazokon a helyeken talált?

- Hol fizessen az előfizető vagy hirdető, ha ezt a boltot nem találja többé a helyén? - dörögte az öreg pénztáros, és ez valóban komoly gondnak is látszott.

És a szerkesztők maguk is nyugtalankodtak, amikor a régi Athenaeum óriási épülete megindult a lábaik alatt. Szép az új élet, de majd egyszerre milyen messzire esik minden, ha elhagyják a megszokott Belvárost, a Barátok kis terét, ahol voltaképpen félig mesemondássá, félig vacsora utáni beszélgetéssé váltott minden újságszenzáció. Mit szólna Kemény Zsigmond a svábhegyi Béla király úton, ahol már alkonyattal bezárkózott egy rozoga villába, és az újságszerkesztő gondjai helyett ódon történelmi alakokat forgatott maga körül.

El lehet hinni, ha nem is mondják már sokan a szemtanúk közül, hogy Pest egyik nagy eseménye volt, amikor az ódon házat bontani kezdték, és a régi íróasztalokat kocsikra rakták, a munkatársak és a szerkesztők szakállai többé nem libegtek végig a Barátok terén, csak az öreg pénztáros maradt a helyén, mint egy hűséges emberhez illik, aki rendíthetetlenül várta a hátralékos előfizetőket a régi helyen, ahol azoknak kötelességük befizetni adósságukat. Talán még az íróknak és hírlapíróknak is más arcot mutatott volna, ha azok az udvari ajtót szerénykedve megkopogtatják. De nem jött senki, csak a tótok, akik immár a tetőt bontogatták az öreg pénzőr felett. Nem is ment el a Pesti Napló vén pénztárosa az új palotába, mert, mint mondogatta, nem tudná megszokni az új léghuzamot a pénztárban.

(1927)

HOLT LELKEK KISMAGYARBAN

Egy időben azt mondták Magyarországra, hogy a fél ország ügynökösködésből él. - Ezt pedig akkor mondják vala, amikor a múlt század vége felé, a század elején a dzsцентри hirtelen erőfeszítéssel talpra akar ugrani, hogy megvesse lábát még egyszer azon a földön, amelyet már apái alól kirángattak. Nem szégyen a munka - mondták a legjobb családok fiai; inkább maradok itthon biztosítási ágensnek, mint hogy elmenjek eszcájgpucernek Amerikába. Hát igen, az ügynökösködés nagyon divatba jött, habár még mindig görbe szemmel nézegetnek az ilyen „elhervadt, pusztulóban levő emberre” a régi barátok.

Az ügynöki pályán le kellett vetkőzni a régi dölyföt, elhajintani kellett a régi gögöt, barátságosan kellett állni a bajusznak, mert csak így lehetett üzletet csinálni. Én még emlékszem azokra az első úriemberekre, akik lóháton vagy szekeren jártak be vala Magyarországot, hogy például az Első Magyarnek tűzbiztosítással kedveskedjenek. Mert hiszen csak szívességről volt szó az első üzletkötéseknél, amelyeket éppen az Első Magyar direktorának a kedvéért, „ezért a jó pofáért” mért ne tenne meg az ember jóbarátságból? Sok levitézlett úriember, aki kénytelen-ségből darab időre eltűnt a maga vidékéről, szeméremből az ismeretlen Pestnek vette útját, azt hívén, hogy ott majd tárt karokkal fogadják a falusi bevándorlókat. Sok ilyen eltűntnek, megholtnak hitt úriember bukkan fel vala Pest megyében, Szabolcsban, Szatmárban, de már kabátja mindenféle papirosokkal van bélelve, amely papirosokat persze eleinte csak a mulatóasztalnál merészelnek megmutatni a régi pajtásoknak, cimboráknak. Az egyik papiros szól tűzkár ellen való biztosításról, a másik papír életbiztosításról, a harmadik a hozománnyal foglalkoztatja azokat az úriembereket, akiknek bizonyos vidékeken ismeretségeik vannak.

Csak emlékezzünk, hogy lendülnek útnak az első biztosítók, amikor Ormódi direktor útnak eregeti őket, hogy bejárják az országnak ama részeit, ahol ismeretségeik vannak. Ez az Ormódi egyébként is nagyfurfangú ember volt, először a saját ügynökeit akvirálta meg annak elhíttetésével, hogy az ő intézeténél, az Első Magyarban csak olyan úriemberek találhatnak foglalkozást, akiknek annyi ösapjuk van, hogy az még a kamarássághoz is elég volna. Ormódi ülteti lóra a népszerű írókat, költőket, hogy a maguk körében, vidéki szüreteken, bálokon, névnapokon agitáljanak a biztosítás hasznossága mellett. Sőt az asszekurációt mindjárt nyélbe is üthetik, ha akad megfelelő jó találkozás. Így indult útnak például Pest megyében Erdélyi Gyula költő, aki végigtáncolta, végigbohóckodta, végigdalgatta cifra szűrben, à la Lisznyai Kálmán, egész vármegyéjét. Emlékverseket írt a hölgyek emlékkönyvébe, és bebiztosította régi barátait. Ugyancsak az első biztosító ügynökök között látjuk a szegény, sokat próbált Vay Sarolta grófnőt, aki Vay Sándor gróf néven mutatkozik vala az irodalomban és a biztosításban Szabolcsban és máshol. Ezeknek az ügynököknek merje aztán valaki szemébe vágni, hogy: *vigécek*. A vigéc szó általában csak később jött divatba, addig csak a sajnálnivaló, elszegényedett úriembereket látni az agencia terén működni, akik ugyan meglehetősen naivsággal, jámbor úri gesztusokkal, kaszinói formák között végzik a maguk életbiztosításait, amint későbbben volt országgyűlési képviselő, főrend, báró és gróf ezen a pályán.

Csak emlékezzünk, hogy mennyi pesti pletyka, vidámság, divat, új társasjáték, mulatság költözött a vendéglátó falusi házba, amikor a dzsцентриből lett biztosítási ügynök oda először betette a lábát. Szinte az ölükben vitték be az ügynököt a háziak, amikor az leszállott a kocsijáról. Csicsikov, az orosz regényben, aki holt lelkekkel kereskedett, korántsem részesült olyan fogadtatásban (pedig ő pénzt hozott magával), mint az első biztosítási ügynökök, akik a „pusztuló dzsцентри” tarkabarka jelmezében, vadászkalapban, esetleg agarászostorral a kezükben

tették tiszteletüket a régen nem látott egykori szomszédnál, sógornál, kománál, barátnál, pajtásnál, atyafinál. Jól kigondolta ezt Ormódi, hogy kiket kell vidéki utazásokra küldeni. Aligha hihető, hogy egy Ormódi-féle küldönc (a kamarási ősökkel) azzal állított volna be egy barátságos házba, hogy biztosítani jött. Előbb bizony megtárgyaltattak a családi ügyek, a helybeli és pesti újságok, bizony nemegyszer vitték négyesfogaton a biztosítási ügynököt, és adták kézről kézre, mielőtt a baráti arcokat elkomorította volna a zsebéből előszedett papirosokkal. „Nem bánom, gyerekek, mulassatok jól mindenütt, ahol megfordultok, de az üzletet elhozzátok” - mondogatta az öreg Ormódi az ügynökeinek, amikor kiutaltványozta nekik a megfelelő útiköltséget.

Hiszen igaz, hogy multság, vadászatnak is beillő gyönyörűség, lakodalmasság volt az első utazásuk azoknak az úriembereknek, akik valóban bejárták vala Magyarországot (bár jó családból származtak) ügynökösködéssel - amíg nem kerül minden kapufélfára néha kettő-három is azokból a bádogtáblácskákból, amelyek már messziről jelzik, hogy egy szerencsésebb ügynök megelőzte volt őket. Különösen a városokban, az úgynevezett helyi képviseletek miatt volt nehéz dolga a tapasztalatlan „úrból levitézlett” ügynöknek. Itt már megint a zsidók álltak útjába a „régí úrnak”, mert hiába, a zsidók mégiscsak ügyesebbek voltak az üzletkötésben, mint akár szegény gróf Vay Sándor.

No, de volt még más pálya is a biztosítási vigéckedésen kívül, ahol az elszegényedett dzsцентри közgazdasági tevékenységét kifejthette, mert hiszen nem mehetett mindenki a vármegye nyakára, se Amerikába, se kártyázni, se lóversenyezni, se házasodni, mert mindenhez valamely bélyeg, pénztári befektetés kellett, és a régi dzsцентри még büszke volt arra, hogy úgy hagyta el ősi birtokát, hogy csak egy virágocskát hozott el onnan a gomblyukában. Tudományos, előkészítő, tanulós pályáról tehát szó sem lehetett, mert hiszen ki bírná évekig a hasznot, megélhetést nem nyújtó tanulást? Amikor már a holnapi ebéd költsége sem volt kéznél?

- Menj a politikai pályára, mert csak ott lehet valamely rendkívüli előhaladásra számítani - mond egy belső hang abban a szegény dzsцентриben, aki éppen apja, nagypja és más hozzátartozói politizálása miatt vesztette el vagyont a sors kockáján. - Egyelőre légy kortes. Sok mindenféle kialakul egy jó kortes életében.

Alkalmi kortesek, akik mindenféle ügyek (családi, választási, lovagias ügyek) elintézésére kaphatók voltak, tulajdonképpen a régi Korona kávéházban tanyáztak, a Váci utcában. Az Újvilág utcai Arany Sasból mentek át ide, amikor a fejük felett lebontatta a tetőt az Országos Kaszinó, és továbbra is azt csinálták, amit odáig csináltak: ültek a kávéházban, és várták a portékát, amelynek feltétlenül be kell lépni az ajtón, ha még nem vesztek ki az erkölcsök Magyarországból. A pesti vásár, egy-egy nevezetesebb társadalmi esemény, kaszinóbál, lóverseny: Pestre hozzák amúgy is a vidékieket, akik elhagyatottságukban, lábfárasztó sétáikban, bevásárlásaikban amúgy is úgy elunják Pesten az életüket, hogy boldogok, ha egy barátságos arccal találkozhatnak. Hát még ha olyan természetű ügyek is kergetőznek a szívverésük dobogásában vagy halkulásában, amely ügyek miatt amúgy sem tudnának aludni! Párbaj vidéken! Talán éppen szerelmi csalódottságból kifolyólag. Családi kellemetlenség, amelyben csak idegen ember tud józan tanácsot adni, mert az elfogulatlan - vagy legalábbis pártunkon van szeretetreméltóságában! Választás, követválasztás valamerre, ahol a szolgabíró azzal szokta kezdeni a mondókáját, hogy az idegen jelöltet letartóztatja, és börtönbe zárhatja. Nos hát az ilyen súlyos esetek reperálására voltak itt egybegyűlve a régi Korona kávéház vendégei. Egytől egyig nemes urak és úrfiak, akik a mindenkori igazságtalanságokat a törvény keretein kívül éppen úgy hajlandók voltak elintézni, mint akár valaha Dumas három testőrei, csak hogy ők többen voltak, tízen-tizenketten, akik mindig vállalták az igazságos ügyeket. A nevükre

még sokan emlékeznek, hisz alig múlt esztendeje, hogy egyik közülük elhalálozott (még ma sem értem, hogyan történhetik ilyesmi is).

Vállas, magasnövésű, karcoshangú, keményöklű, rettenthetetlen fiatalemberek voltak, amikor valahol valamiképpen összetalálkoztak Pesten, és azután évtizedekig éjről éjre együtt voltak, mint akiknek nincs egyéb dolguk a megbeszéléseknél, a virrasztásoknál, az esetleges mulatozásoknál. Volt ebben a szokatlan életmódjukban valamely virtuskodás is, de igazában céltalan, többnyire balra fordult életüknek volt a következménye az, hogy a fejlődő Magyarország kellős közepén nem tudnak vala egyebet csinálni a folytonos éjszakázásnál. Az a dzsentrí sátoralja volt ez a csoport, amely Pestre menekedtében is úgy szeretne élni, mint valaha apái éltek: mulatozva, vidáman, holnapokkal nem törődve. Igaz, hogy Kossa Feri néha lezárva találta a szobáját a régi Vadászkürt szállodában, de a fogadóssal végeredményében mindig lehetett beszélni a brutális kilakoltatás miatt. Az is igaz, hogy Réső Ensel Kálmán már az utolsó városligeti telkét is eladta, hogy virágokat küldhessen valamely testőrségi regényből való Rienzi Marikának. Kauser Jenő, aki talán a legóvatosabb volt e mindenkori mulatók között (már reggelenként hazament), hópénzt kapott a rokonságtól, amelyre meglehetősen vigyázott. Króh Kálmán ugyancsak ügyvédi oklevelet szerzett, mint akár Péchy Andor, de nemigen élt vele. Pordán Dezső addig meresztgette a szemét a Blaue Katze táncosnői cipelőire, amíg a táncosnők rúgásaikkal olyan port vertek, hogy a jó úr szemevilágát veszítette. Paxányi István, a leghatalmasabb természetű pesti férfiú (egyszázharminc kilót nyomott, majd beleszakadtam, amikor egyszer felemeltem), nappal komoly királyi tanácsos és adókiivető bizottsági elnök volt, és csak a hét bizonyos napjain adta át magát az eléggé nem dicsérhető baráti összejöveteleknek. És mind a többiek, akik elvesztvén lábuk alól a talajt: a megélhetés, a munka, a boldogulás jelentőségét, voltaképpen az utolsó nyúlványai voltak a „pusztuló dzsentrinek”. - Hát ezek a félelmetes férfiak is segítségére voltak a mindenkori kortéziának, más dolguk amúgy sem volt. A politikai pályára készülődő jelölt itt a régi Koronában minden bizonnal talált olyan korteseket, akik a legveszedelmesebb hírű kerületekbe is szívesen elkísérték egy átmulatott éjszaka után. Hívják őket vala „terroristáknak” is, mert a hírharang sokat emlegeti erőszakoskodásukat. Az úgynevezett dzsentrí ifjú, aki valamely könnyebbfajta megélhetést jött keresni Pestre, miután már otthon semmire nem vihetett: a Korona kávéház zugából ugyancsak figyelhette ezeknek az „aranyifjaknak” az életmódját, akik látszólag semmivel nem foglalkoznak, mégis minden este fehérre borotválva, vasalt ruhában, életet, élvezet, örömet nem mulasztó gondossággal, új vállalkozási kedvvel, korántsem a „pusztuló dzsentrí” búsalkodásával vettek újabb és újabb iramokat az életükben.

De hallgass csak, te rossz emlékezet: a „pusztuló dzsentrí”, amióta ez jelszó lett Magyarországon, komolyabb pályákon is megpróbálkozott a hivatalnokoskodáson, közigazdasági kalandokon, mulatozásokon kívül. Valóban, mutatkozik eltökéltségében valamely olyan szándék, amely talpra állását megsegíteni látszik: megalakítják a különböző gazdasági egyesületeket, szövetkezeteket, hitelintézeteket, amelyek segítségére lehetnének annak a társadalmi osztálynak, amely valóban a jó Isten zsírója mellett a jövő esztendei termésre veszi fel a kölcsönt. Megalakulnak mindenfelé azok a bankok, amelyek állítólag azért jönnek létre, hogy a magyar középosztályon segítsenek. Jön a Tisza-szabályozás, a Nyírvíz-szabályozás, az ármentesítő társulatok működése, amelyek új földet akarnak adni azoknak a magyaroknak a talpa alá, akik azt elvesztették. Valósággal új honfoglalás indul meg a folyamok, folyók, belvizek által elfoglalt földterületekért, amelyekhez századéveken át nem nyúlt senki. Tisza Kálmán még Jókaival is írat regényeket, újságcikkeket a nádasok, árterületek, romantikus, betyáros magyar területek ellen. A nagy folyamok medréből is ki akarják kavarni azt a földrészt, amely elegendő legyen, hogy minden magyar ember elhelyezkedhessék az országban.

Persze a Tisza folyam és környéke kerül legnagyobb bajba azután, mióta Szegedet elöntötte. Szabályozzák a felső Tiszát, a középsőt, végig a Tiszát, hogy ne ismételhessen meg duhaj játékait, árvizes multságait. Nádasokat égetnek fel télidőben, vadvizek eredetét kutatják, mocsarakat szárítanak, belvizek eredetét kutatják, kis ereket, folyócskákat szabályoznak, tavakat kergetnek a másvilágra, amely tavak mentén még boldog vadászatok voltak valaha. Földet, új, talp alá való, senki földjét keresgélik a mérnökök és vízszabályozó társulatok emberei. Kitudódnak földterületek, amelyek eddig olyanok voltak, mint a Senki szigete. Felbukkannak a nagy erővel pusztított nádasok helyén tájak, amelyek megzavarják a régi telekkönyveket. Igen, a század nálunk azzal kezdődik, hogy a törvénytörő telekkönyvvezetők lesznek a legnépszerűbb emberek mindenfelé a Tisza mentén. Igaz, hogy meg is érdemlik vala ezt a népszerűséget, mert foglalkozásuknál fogva kedves, barátságos emberek ők, akik néha fuvolázni is szoktak esténként a családjuk mulattatására, hogy olajszagú lesz a bajuszuk a flótától. Igaz, hogy megbecsülhetetlen emberek a társaságban, a majálison, ideálisan kitartanak a barátság mellett, egy telekkönyvvezető sohase lehet más, mint úriember, aki már csak azért is kapós vendég mindenütt, hogy a maga két szemével győződjön meg arról, hogy kié is az a földterület, amelyre a telek jegyzőkönyv kivonata alapján kölcsönt lehet felvenni a nagytakaréknál. Pontosan emlékszem arra az időre, amikor a Nyírvíz-szabályozás megkezdődött, földterületek szabadultak fel, pörök keletkeztek, régi szerződések, tulajdonjogok megbuktak, kistatai Virágh Aladár, a törvénytörő telekkönyvvezetője volt a legnépszerűbb ember a Tiszán-túl. Az emberek szeretnek hiszékenyek lenni: jobbnak gondolják vala annak a feltételezését, hogy a nótás, flótás, lengedező Virágh Aladár jóakarától függ bizonyos új földterületek sorsa, mint a furfangos ügyvédektől vagy még furfangosabb bankoktól. Ünnepezték is a telekkönyvvezetőket mindenfelé az országban, komoly, úri pálya lett az, amelynek elnyeréséhez nemcsak az a bizonyos vizsga letétele volt szükséges, amely vizsga díjnokból, írnokból és más hivataloskodásokon át telekkönyv vezetésig emelte az embert, hanem talán a kamarási ősökre is szükség volt.

A telekkönyvvezetői állás már csak azért is kedvezett a „pusztuló dzsentrinek”, miután ebben az állásában maga győződhetett meg annak a legendának a valóságáról, hogy a földek futni kezdtek Magyarországon. Hány új nevet írtak be a régi tulajdonosok helyett. Csak csendesen, nincs még veszve Lengyelország.

(1927)

NEM MEGYEK AMERIKÁBA

Levél a szerkesztőhöz

Mélyen tisztelt Szerkesztő Barátom, nemigen untatlak a magam dolgaival, mert voltaképpen nincsenek is olyan dolgaim, amelyek érdekesek lehetnének. Már esztendők óta mindent a magam kedvéért vagy elkedvetlenítéséért csinállok. Éppen az életmódom, magányom, nemtörődésem engedi meg ezt a horribilis luxust. Most azonban mégiscsak elő kell hozakodni a Remetével, állj elő, vén Márkus, vedd le a süveged, és mondd el szépen sorjában, hogy mi történt veled a pünkösdi ünnepek alatt, amely dolgok megzavartak mindennapi teendőidben. Levelet hozott Szabó bácsi Amerikából (mert az én házam táján a levélhordónak, kéménysprőnek, újságos asszonynak, házaló kereskedőnek, hivatali kézbesítőnek, házalónak éppúgy szokás ismerni a nevét, mint valami falusi házban).

A levelet *Edward K.* (azért nem írom ki a teljes nevét, hogy megkíméljem őt mindenféle levelektől) Los Angelesből 352 W. 96 St. írja, aki egyszerűen meghív Amerikába. Hallotta, hogy beteg voltam, hallotta, hogy nem vagyok gazdag ember, hogy könyveket írok (mennyi mindent meghallanak Los Angelesben!), hagyjam ott tehát a Margitszigetet, és menjek Los Angelesbe, ahol legutóbb is 15000 dollárt fizettek Biró Lajosnak Hotel Imperial című darabjáért. Ott van még Vajda Ernő, Bánky Vilma, Fülöp Ilona, Kertész Mihály és mások, akiknek mind jól megy a soruk, mert a vállalkozók „bolondjai a külföldi dolgoknak mostan”. Tehát csak nyugodtan üljek hajóra, a hajójegyet küldi Zukor Gyula, aki amúgy is nyíregyházi ember, tehát földim. *Edward K.*-nak még nem válaszoltam, talán nem is fogok válaszolni, mert sok levelet kell előbb megírni. De annyi bizonyos, hogy *nem megyek* Amerikába.

Valamikor a falusi embereket csábígtatták ilyenformán Amerikába, mint mostanában a színészeket és írókat. Hát az nagyon rendjén volt, hogy a felvidéki szegény tótokat, a szabolcsi feketeöklű földműveseket, az elszánt magyarokat hajóteherszámba vitték Amerikába. De már túl vagyunk ezeken a dolgokon, már kiábrándulhattunk Amerikából és mindazokból a hóbotokból, amelyek egész nemzedékeket foglalkoztattak. Mit csinálnék én Amerikában, közeledvén az ötvenedik évemhez, amikor semmi színészprodukción, kalandosságot, bukfencet és kétszínűséget többé megtanulni nem tudok és nem is akarok. Mit csinálnék én 15000 dollárral ott az émelygős idegenben, amikor lépten-nyomon az jutna eszembe, hogy itthon, szegény Magyarországon koplálnak a barátaim? Igen, jó volna a 15000 dollár, de csak itthon, Pesten, ahol a 15000 dollárnak még valóban ezeregyéjszakai értéke van, ahol házat, kis kertet, szép sírhelyet és jó barátságot lehet venni 15000 dollárért. Ha ide küldenék a 15000 dollárt, nem mondom, hogy megharagudnék Szabó bácsira, ha egy napon beállítana vele.

De hajóra ülni, vonatra szállni, idegen emberekkel idegenkedni, keserűnek érezni az édeset, keménynek a puhát, hamisnak az égboltozaton ragyogó csillagot, új emberi arcokon kitanulmányozni, hogy mit mond a mosoly, mit jelent a torzítás, mi igaz a tekintetből, és mit fűrnak-faragnak a gondolatok, hol fojtogatnak a kitárt karok, és mikor nyílik ki a bicska a zsebben: 15000 dollárt nekem nem ér meg egy új világ megismerése. Nem éri meg, tisztelt *Edward K.*, hogy még csak gondoljak is a maga 15000 dollárjára: az áldozat, hogy levessem régi köntösöm, elváltottassam az arcomat, ugrándozzak, mikor üldögeálni szeretek, kacagjak, amikor semmi kedvem nincs hozzá, aspiránsnak mutatkozzam, amikor végeredményében nem aspirálok semmire, új terhekkal rakjam meg a vállamat és új eszmékkal a gondolataimat, kissersek régi nagyokból új nagyok kedvéért, új lépéseket tanuljak, amikor a régiekkel meg vagyok elégedve (miután bebizonyultak, hogy szerencsétlenek voltak), új lélegzetvétel, új

alvás, új napi teendő kavardjon a tagjaimba, és soha többé ne tudjak úgy szippantani levegőt, mint *házamban* szoktam, úgy aludni, mint egy vén szőlőtőke, amely évről évre kevesebb gyümölcsöt terem, de mindig tudja a kötelességét; új napi teendőket venni a nyakamba, amikor a meglévőkkel sem bírok elkészülni.

Nem, kedves Edward, nem ér meg nekem annyit a maga 15000 dollárja, hogy vándormadárrá tudjak válni, hogy távoli szemlélője legyek hazámnak egy közömbös csillagról, hogy ne halljam többé hazai hangjainkat, a veszekedéseket, a pörlekedéseket, az irigységeket - hogy megismerkedjek egy új betegséggel, a *honvágygal*. Azt hiszem, minden betegség között ez a honvágy nevű betegség az egyetlen, amely elviselhetetlen. Hát pénzért vegyek betegséget magamnak, amikor amúgy is van belőle elegendő?

Kedves Ödön úr, nem megyek Los Angelesbe, mert azt a 15000 dollárt, amelyről szó van, az utóbbi években (amikor mindig csak hallottam róla, de személyesen meg nem ismerhettem) úgy megutáltam, mint valami csúf ragályt, amely elcsúfítja, eltorzítja, elgörbíti a régen nemesnek látott magyar arculatokat. - Ez a 15000 dollár (képzem, mennyi kevés lehet az Amerikában) okozta azt, hogy itthon Magyarországon elfelejtettünk magyarok maradni az elmúlt szörnyű évek alatt. Ez a nyomorult 15000 dollár volt az okozója annak, hogy a megsértett madár könnyűszerrel csapott föl vándormadárnak, holott az itthoni köleshez volt szokva. Ez a Los Angeles-i ígéret hördült föl az emberekben, amikor a hazai ostorsuhintásokat érezték - bizony érdemtelenül. De én már csak itt maradok, mert nem tudnék új, még boldogabb világhoz szokni. Az ember végül *beleszeret a boldogtalanságba*, mint a betegségbe.

(1927)

BALTAZZI, A KIRÁLY ÜGYNÖKE

A királyfiaknak sohase volt elegendő pénzük, így sokszor volt üres a zsebe a mi Rudolfunknak, aki talán Európa leggazdagabb urának volt elsőszülött fia; de még gyakrabban kongott az erszénye Albertnek, a velszi hercegnek, akire Nagy-Britannia és India koronája várt. A két trónörökös gyakran volt komoly pénzbajokban, amikor is éppen olyan összeráncolt homlokkal gondolkoztak a pénzügyi lehetőségekről, mint bármely korabeli gavallér, aki elpengette a zsebpénzét. Az angol trónörökösnek a parlament szavazta meg az évjáradékát - mégpedig elég szűkmarkúan, mert a velszi herceg könnyelműségéről meglehetősen tudomásuk volt a képviselő uraknak. Könnyelmű embernek tehát szokás szerint kevesebb elkölteni való pénzt adnak a kezébe, mint a takarékosnak. Rudolf alig kapott valamivel több zsebpénzt, mint a legtöbb főherceg, akinek nincs magánvagyon. Tizenkétezer forintot adatott Ferenc József a fiának azzal az indokolással, hogy ez miniszteri fizetésnek felel meg. (De hát a valóságban mégiscsak több pénz került Rudolf kezébe a miniszteri fizetésnél.)

Mit csináltak a korabeli gavallérok, ha elfogyott az aprópénzük? Uzsorásokhoz fordultak, amely foglalkozás talán a világ teremtése óta leginkább a pénztelen fiatal emberek segítségére van feltalálva.

A két trónörökösnek gyakran adott pénzt például Hirsch báró, akinek a nevét valaha az egész világon ismerték. Nagy vagyonának egy részét - amely vagyon a törökországi vasutak építéséből és más szerencsés spekulációkból származott - öregségére jótékony célokra fordította. A világ minden részéből párizsi adresseszére címezték a leveleiket azok a koldusok, akik írásban kérnek könyöradományt. A magyar újságok Szerkesztői Üzenetek című rovatában mindennap megjelent Hirsch báró neve és címe. Ám a velszi hercegnek és Rudolfunknak nem éppen az újságból kellett megtudniuk, hogy hol található Hirsch báró.

Rudolfnak már akkor bizalmas barátai közé tartozott az egyik Baltazzi fiú, Arisztid. Ki volt ez a Baltazzi fi? Jó darabig csak kibic a Jockey Clubban, később versenystálló tulajdonos. Kalandor és gavallér. Világfi és lókupec. Szivárványszínű néha, máskor sötét, mint a hold lovagja. Bejárta Európát, és mindenkit ismert, aki Angliától a Boszporuszig számít valamit. Kistermetű ember volt, félelmetesen villogtatta a szemét, szeretett verekedni, és úgy tudott lovagolni, mint egy ördög. (Éppen a lovaglási tudományának köszönhette, hogy Erzsébet királyné egy gödöllői vadászaton észrevette, és fiának figyelmébe ajánlotta a görög származású gavallért. Honnan tudhatta volna azt előre az édesanya, hogy fiának a Végzetet mutatja be a fodros hajzatú lovas alakjában?)

Baltazzi Arisztid könnyedén elnevette magát, amikor Rudolf bizalmasan elpanaszolta neki, hogy milyen pénzzavarban van ő is meg a velszi herceg is, maholnap abba kell hagyni megszokott mulatozásait.

- No majd én segítek - felelt a Baltazzi fi, aki abban az időben még csak lókupec volt, Springer bárónak, Frohnernek, a szállodásnak, Rotschildnak, a Jockey Clubnak vásárolta a lovakat. - Nekem ugyan nincs elég pénzem, a barátaimtól sem kérhetek fenségetek részére pénzt, mert az előbb-utóbb Ferenc József fülébe jutna. De van nekem egy ismerősöm Párizsban, bizonyos Hirsch báró, aki az apámmal együtt törökországi vasutakat épített. Titoktartó, hallgatag, okos ember. Az majd fenségeteknek ad kölcsön pénzt, amennyi csak kell.

- Nagy kamatja lehet annak a pénznek - aggodalmaskodott trónörökösünk.

- Csak Ferenc József ad kamat nélkül pénzt Európában - felelt a kis görög ember, mert jól tudta, hogy ehhez a „bankárhoz” Rudolf amúgy sem fordul.

Baltazzi elutazott Párizsba. Csakhamar megjött a válasza is. Hirsch báró szívesen áll az uraságok rendelkezésére. Kamatot sem számít. Csak éppen az a kérése, hogy a velszi herceg, ha egyszer hazamegy Londonba: személyesen ajánlja őt az ottani Jockey Club tagjául. (Aki az angol Jockey Club tagja, azt természetesen szívesen látják a világ minden előkelő kaszinójában.) A velszi herceg habozott is egy darabig:

- Nagy ár. Mert úgy tudom, hogy a francia Jockey Club éppen a múlt évben utasította el Hirsch bárót ama kívánságával, hogy tagjai közé iktassa.

A királyfiaknak az idő tájt ilyen dolgokról is kellett tudni. De a pénz nagyon kellett. Pest sohasem volt szebb, mint azon a tavaszon, amikor a velszi herceg itt mulatozott. Milyen kár volna innen elmenni, és az útiprogram szerint Kalkuttába utazni! Rudolf még örvendezett magában, hogy Hirsch bárónak nem jutott eszébe felvételni magát a budapesti Nemzeti Kaszinóba, mert akkor neki kellene a hátát tartani. Pest gyönyörű volt, a Párizsban időző Baltazzi tehát hamarosan megkapta a sürgönyt, hogy a velszi herceg vállalja a kívánt feltételt, H. báró tagja lesz a londoni Clubnak.

Hát a mi szegény királyfinknak ugyan miféle kamatot kellett fizetni a Baltazzi által kieszközölt kölcsönért? Az ő kamatja volt a legdrágább, Baltazzi, mikor visszaérkezett Párizsból, közölte a királyfival, hogy fáradozásáért csupán annyit kér, hogy unokahúga a legközelebbi farsangon, amikor tizenhatodik életévét betölti, a bécsi udvarnál a szokásos ceremóniák szerint bemutatassék. Rudolf ugyan idáig nem ismerte Baltazzi úr unokahúgát, Vetsera Mary bárónőt, apácakolostor növendéke volt az még javában, de semmi kifogása sem volt a feltétel ellen. Utóvégre a baroness nagybátyjai a Baltazzi fiúk (négyen voltak), igaz, hogy csak egy görög bankár fiai, de a gavalléros tempókkal nagy szerepet játszottak Bécs előkelő világában. Ez a Vetsera kisasszony egy morva tábornok leánya, akihez az egyetlen Baltazzi lány férjhez ment. Nem, semmi esetre sem lehet nehézsége annak, hogy még a ceremóniás bécsi udvarmesterek is kifogást tehessenek a hölgy udvari bemutatása ellen. Rudolf különben sem adott sokat életében az udvarmesterek szertartásaira. Azonkívül is a kis Vetsera lánynak nagynénjei is vannak Stockau grófnő és Ugarta grófnő személyében, akik Erzsébet királyné udvarhölgyei voltak, és a trónus árnyékából mentek feleségül a Baltazzi fiúkhoz. (Stockau grófnő B. Arisztidhez, Ugarta grófnő B. Helliorhoz.) S így csendben repült el egy esztendő - a kamatfizetés ideje. A velszi herceg még mindig nem tért vissza Londonba, hogy Hirschnek fizessen; Vetsera Mary pedig még mindig az apácák felügyelete alatt volt.

A kamatfizetés napja, akármilyen messzinek látszik is, az egyszer csak elkövetkezik. A hitelező napja! Rudolf egy napon meghívót kapott özvegy Vetsera bárónőtől, hogy a zárdából napvilágra jött leánya tizenhatodik születésnapján szívesen látja Rudolfot uzsonnára. Egy kis mellékutcában lakott az özvegy tábornokné a Belvárosban, nem messzire a Jockey Clubtól, és nem nagyon távol a bécsi Burgtól, amelynek emberfelettségére áhítatosan nézett. Ekkor ismer-te meg (a születésnap i uzsonnán) Mary bárónőt. Kék világos abrosszal, óbécsi porcelánnal, régi ezüsttel volt terítve, mint általában ez az özvegy tábornoknéknál szokás. Földszintes, csendes, polgáris otthon. Az udvaron leanderek cserepekben. Az ablakban kaktuszok, muskátlik. Kövér mopszli az özvegy ölében. A falakon legyező alakban ismeretlen emberek fotográfiai. Középen egy generálisé. A szekrények sarkán Maquart-csokrok, indiai porcelánok, gróf Stádion hagyatékából, aki a generális barátja volt. Az ablakok nyitva voltak, a mellékutca járókelőinek kopogása behallatszott, szobafüstölő illatozott a kályhacsövön. Itt élt anyjával Vetsera Mária bárónő, akinek az volt az álma, hogy a farsangi fogadtatásnál a bécsi udvarban

bemutattassék - a császárné távollétében tán éppen Stefániának vagy Mária Jozefának. Rudolf első látogatása után másodszor is eljött Vetseráékhoz.

Mintha csak véletlenül járt volna a mellékcúrában a trónörökös. Szokásos civil ruhájában, amint Bécsben szokott bolyongani, meglátogatván a Sachert (amelyről az a mende-monda járta, hogy éttermében mindig több a főherceg, mint a pincér), betekintgetve a Jockey Clubba, amelynek goblenja alatt nyugodtan üldögéltek a görög gavallérok, vagy pedig elgondolkozott, sétákat téve, amely séták mindig valamely külvárosi korcsmában végződtek, mert a trónörökös mindinkább megszerette a szerelmes dalokat és a szerelmet fokozó borokat. Mindig korcsmába vitette magát számoztalan fiákeresével, amikor Vetseránétól távozott.

A sűrűhajú, összenőtt szemöldökű, krétaarcú, szinte érzelemtelen arculatú görög leány úgy ketyegett a trónörökös szívében, mint egy zsebóra. Vannak ilyen érthetlenségek a világon, hiába csóváljuk a fejünket. A bécsi udvarban, ahol mindent tudtak, ami a városban és a monarchiában történik, a kulcslyukakon szökött be a híre Rudolf szerelmének. A főudvarmesteri hivatal egyszerűen kitörölte Vetsera Mary bárónő nevét a farsangi bemutatáshoz meghívandók lajstromából. Mint mondják, hiába volt Erzsébet királyné közbelépése, hiába Rudolf esdeklése.

- A fiam szeretőjét nem engedem be a házamba - mondta Ferenc József a legnagyobb természetességgel, mert hiszen uralkodói hivatása mellett egyben családapa is volt.

Sok mindent írtak már a mayerlingi tragédiáról, amikor Rudolf trónörökös előbb Vetsera Máriát, majd önmagát pusztította el: az öngyilkos elhatározásnak ez volt az egyedül elfogadható oka. Egyik oldalról a Baltazzi fiúk szorongatták a trónörököst ígérete beváltására, más oldalról Ferenc József állott mereven, mint egy torony. Nem lehetett tovább becsülettel élni; nem lehetett többé boldogságos, érzelmes délutánokat tölteni a belvárosi, polgári ízléssel berendezett lakásban, ahol többé senki se figyelt a kanári énekére, a bárónők naphosszat sírtak, szegények, maguk sem tudták, hogy mit csináljanak megszégyenítésük után. Tervezték, hogy elköltöznek Bécsből, mint éppen az egyik Baltazzi fiú (Alexander), aki nyomban Párizsba utazott, vagy mint Henry, aki ettől az időtől fogva sohase jött be Bécsbe bádeni villájából. Csak a boldogtalan trónörökös járt-kelt egymagában Bécsben; atyja, F. J. még annyival sem tisztelte meg, amivel magasabb rangú katonatisztjeit szokta, akiket néha garnizonfogságra ítelt. Rudolf jöhetett-mehetett, nem törődtek vele még az udvari ceremóniamesterek sem. Az önérzetes Rudolfnak ez volt a legnagyobb büntetése, amellyel sújthatták Vetsera kisasszonyért.

Száraz történet ez így, elmondva ama csodálatos regények mellett, amelyeket a fantázia Rudolfról kigondolt. De így kellett történni az eseményeknek, amelyek megzavarták a királyfi lelki egyensúlyát. Nem igaz, hogy Ferenc József arculütötte volna fiát - nagyobb gavallér volt annál -, nem igaz, hogy bezáratással fenyegette. Csak egyszerűen nem szólt hozzá egyetlen szót sem többé. Mikor már megenyhült volna, a királyfi halott volt.

(1927)

SZEMERE VÉGRENDELETE

Szemere Miklós korában divatoznak a szép levélpapirosok, valamint a meglepő névjegyek... Ám Szemere úr levelezéseit többnyire annak a fogadónak a levélpapirosán végezte, amely fogadóban abban az időben lakott, mert némely dolgokban nem hallgat vala a divat szavára a különös uraság. Még csak amolyan címeres pecsétnyomója sincs, amilyent a múlt században minden úriember használt, hogy a hitelesség kedvéért a papirosba üsse a családi címerét. Elegendő neki a Pannónia fogadó feliratos levélpapirosa, hogy sorainak kellő hitelessége legyen. És levelei alá, amelyek néha jelentőségesek, se ír többet az aláírásban, mint az *Sz. M.* betűket, amely betűknek a jellegzetességéről feltette, hogy elegendők a levélírónak igazolására. Írt a bécsi Jockey Club levélpapirosán a bécsi Rotschildnak, ha betéteiből akart felvenni nagyobb összeget. Írt a Hotel Sacher levélpapirosán, ha fontosabb ügyeiben intézkedett. Gyűrűtlen kezéről sohasem vont le pecsétgyűrűt még pénzeslevelek elküldéséhez sem.

Nem csoda, hogy végrendelkezését nagy jelentőségű vagyonáról ugyancsak egy levélpapirosra írta, három sorban, mint valamely rövid intézkedését, amelyet lóidomárjának küld Tatára. Még csak tanúkat se vett a végrendeletéhez. Személyesen átnyújtotta azt Politzer Gézának, akit az úri társaságból ismert - magas, sovány, elegáns úriember volt a közjegyző, aki szabad óráit az Országos Kaszinóban töltötte (ugyanennek a kaszinónak a környékén, a Kossuth Lajos utca sarkán következett be később a közjegyző halála egy baleset révén). Politzer Géza átvette az egyszerű levelet, rányomta közjegyzői pecsétjét, és ezzel a legendás Szemere-milliárdoknak sorsa el volt intézve.

Ő a maga használatára egy kétágú, kopott bőrbugyellárist viselt a kabátja zsebében, amelyet gumiszalaggal kellett egyben tartani, hogy a hanyagul elhelyezett bankók helyükön maradjanak, de jóemberei részére mindig volt bugyelláris ajándéka, amely bugyellárisokat tucatszámra rendelt a Váci utcai kereskedőnél. Aranysárga és ezüst színű bőrből készültek ezek a bugyellárisok, színükkel jelentvén *Sz. M.* úr lóverseny színeit, amely színekben lovasai (Cleminson, Varga) annyi győzelmet arattak paripáival. (Hogy harsogott néha a lóversenytér, mikor az aranysárga, ezüstfehér dressz győztesként robbant el a célkarika előtt. Akkoriban még Pest ütőere együtt érez, együtt ver a Gyepe szívével.) És az ajándék bugyellárisok, a Szemerék fejedelmi címerével ilyenkor megtelnek ropogós bankókkal, mint akárcsak abban az időben, amikor *Sz. M.* úr megajándékozta őket. Mert nem követte el azt a tréfát, hogy üres bugyellárist adjon ajándékba. Hoztak-e valóban valakinek szerencsét ezek a babonás bugyellárisok, amely célból Szemere úr osztogatta őket? Ki tudná, ki tudhatná. Szemere úr környezetében nem volt szokása senkinek dicsekedni a szerencséjével - abban a házban, ahol éppen a szerencse dédelgetett fia lakott.

A névjegyére csak a neve volt rányomtatva olyan betűkkel, amelyet a nyomdászok makartnak mondanak. Sok vizitkártyát nyomnak ilyen betűvel, mégis a Szemere úr névjegye ajtókat nyitott ki, amely ajtók különben zárva maradtak volna, fiókokat pattantott fel, amely fiókok hozzáférhetetleneknek látszottak, komoly, szigorú ajánlatokra vonult nyájas mosoly a névjegy láttára, mert a monarchiában mindenfelé ismerik vala a vizitkártya tulajdonosát.

Voltak kék és vörös plajbászai, amelyekkel annyi mindent feljegyezgetett, ami az életében fontos volt. A világ valamennyi sportlapját, lóverseny programját járatta, és rövid megjegyzéseit, jelzéseit, felkiáltójeleit, hieroglifjeit e szaklapok margójára írta. Mert otthonos volt Európa minden lóversenyében. Angliából is jelentették neki zsokék, lókereskedők, ügynökök és sportférfiak, ha valamely különös jó paripával találkoztak a csodálatosan zöldellő angliai

versenypályákon. De ugyancsak a lóverseny újságok margójára írogatta fel sajátos ötleteit is, amelyek napközben eszébe jutottak, miközben egy nagy utazóládán üldögélt szobájában, vagy pedig katonás, párnátlan fekhelyén heverészett. Ezek a színes plajbászok közvetítették hirtelen elhatározásait, mert babonásan bízott szerencsés ötleteiben. Csak váratlan sugallatoknak engedelmeskedett. Némely dolgokban hónapokig nem határozott, szinte kerülte a róluk való beszélgetést, mert nem akarta fárasztani magát. „Rávenni” vagy „meggyőzni”, avagy megnyerni aligha lehetett őt olyan eszmék vagy dolgok szolgálatára, amelyek nem tetszettek neki nyomban az első percben. A pillanatok lovagja volt. A szerencsés pillanatban bízott, amikor nagyszámú versenyfogadásait elhelyezte, pillanat alatt határozott szentlőrinci és felső-magyarországi birtoka megvásárlásáról, ugyancsak pillanatok alatt alakultak meg benyomásai emberekről, dolgokról, eszmékről, amelyek életében foglalkoztatták. Egy lóverseny újság szélére írta fel először ama Széchenyi-pohárköszöntőjének mottóját, amely köszöntőről aztán évekig emlegették. „Nem boldog a magyar!” - mondá, miután kék irónjával feljegyezte ezt a lóverseny újság margójára. Ilyen pillanatnyi elhatározás alatt született végrendekezése is, amelyben Szemere Istvánt, a Ferenc József intézet kis egyenruhás növendékét tette meg általános örökösévé.

A gyermeket csak egyszer látta életében, milyen különös véletlenje a sorsnak, hogy az egyenruhás fiúcska meglátogatta őt Pannónia szállodabeli magányában egy vasárnapi reggelen, amikor a külön Sz. M.-nek valamely különös álma lehetett éjszaka! Feljött a fiúcska kis katonatisztes sapkájában, apródkardocskájával az oldalán, gyermeteg, szelíd tekintettel és az intézetben nevelkedett fiúgyermek illedelmességével a fogadó első emeletére - ha még ott ült volna a nyitott ajtóju titkári szobában a pirosorrú, fehérhajú Erdélyi Gyula, bizonyára kezet csókolt volna a szekretáriusnak.

Az egyenruhás kis diákot az édesatyja, az a bizonyos Szemere Gazsi kísérte, aki élete végéig zsinóros magyar ruhában járt, mintha Zemplénben sohase felejtene el Kossuthot és korát. (Habár ez a Szemere nem volt Kossuth-párti, ha Kossuthról volt szó a titkári, az „elfogadó” szobában: Gazsi úr a maga nyugodt, komposzesszor hangján, varjúbajsa alatt mindig csendesen megjegyezte: „Jól van no, de ne feledkezzünk meg Szemere Bertalanról se, aki legalábbis annyit szenvedett a hazáért, mint Kossuth. Hogy Görgey Artúrról ne is beszéljünk.” - A magyar szabadságharc felejthetetlen alakjairól már régen nem volt szó Magyarországon a diskurzusokban, de itt, a Sz. M. fogadósobájában majdnem mindennap felvetődtek a történelmi kérdések, amíg a „fejedelemre” várakozni kellett. Erdélyi Gyula, a titkár felfogása szerint Kossuth és Görgey, valamint Szemere Bertalan óta voltaképpen nem történt semmi, mint a budavári Hentzi-szobor felrobbantásának kísérlete, de még az sem sikerült, tehát nem nagyon érdemes a dologról beszélni.)

Szemere Gáspár atyafiságos kötelességének tartotta, hogy fiát (Istvánt, a mostani Szemere-örökös), midőn az a Ferenc József intézet növendéke lett: bemutassa „Miklósnek”.

Szemere Miklós éppen az utazóládáján üldögélt, amikor Gazsi rokona és kisfia bekopogtatott hozzá.

- Ejnye, be nagy fiad van, Gazsi - mond Sz. M., és egyetlen pillantással tetőtől talpig végigmérte a kis növendéket.

Hogy ebben a szempillantásban mi történt: azt emberi képzelem nem tudja kitalálni. Másnap Politzer Géza budapesti királyi közjegyző kezei között volt Szemere Miklós végrendelete.

A pillanatok szerencsés hőse, Sz. M. talán azért valósította meg habozás és haladék nélkül pompásnak tetsző ötletét, mert voltaképpen sohase reménykedett a hosszúéletűségben. Mindjárt érezte - persze, soha se beszélt róla -, hogy valami baj van odabent, ahol a szívnek kellene elvégezni a maga dolgát. A szívbajosok változékony kedélyhangulataival: élvezte néha jó napjaiban az élet örömeit, majd rossz napokban félelmetesen komor volt, némelyek attól tartottak, hogy életuntségében önkezével vet véget életének. Verejtékes zsebkendők heverték körülötte, tekintete megtört, már a csukott kocsi se volt neki elegendő, hogy elrejtse rossz-kedvét, hanyatló egészségi állapotát a pesti utca járókelői előtt, forró nyári időkben is felhajtotta a felöltője gallérját, amikor a lóversenytérre kocsikázott. Hanyag, lassú, szinte imbolygó lépteit, de hirtelen káromkodásai vagy fátyolozott felcacagásai is: mind egy beteg, maga bajával gyötrődő, belső félelmeinek, komor révületeinek élő ember élte nyilvánulásai voltak. Talán azért áldozott annyit a sportra, mert ő maga nem sportolhatott, éppen a szíve miatt. (Mind ritkábbak azok az idők, amikor ebéd előtti időben olyan kedve kerekedik, hogy Santellivel, a vívómesterével mérje össze kardját a Pannónia gondosan lezárt szobájában, vagy olykor kivédhetetlen cselvágásokra tanítgasson engem, amikor néhány röpke párbajt kellett elintézniem itt-ott az életben.)

Fantasztikus vagyona, még fantasztikusabb szerencséje mellett Szemere Miklós, az utolsó „magyar nábob”: voltaképpen egy boldogtalan, keserves melankóliára hajlamos úriember volt, akinek aligha tudott valaki vagy valami örömet okozni életében. Igaz, hogy aranyból volt az árnyéka, de mégis csak árnyék volt az, amely árnyék mindinkább elmenekedett a magányba az emberek érdeklődése elől. Nem kedvelte Károlyi Mihályt, bár segéde volt annál a párbajnál, amelyet Tisza Istvánnal vívott; nem keresett már kaszinói látogatásai idejében sem mást, mint egy kényelmes karosszéket, ahol letelepedhetett lóverseny újságjai közé, és végül elbóbiskolt felettük. Még a játékszenvedély is elröppent belőle, mert megunta a nyerést is. Bizonyos vagyok benne, élete utolsó éveiben csak kézlegyintéssel vette tudomásul, hogy a karikatúra rajzolóok még mindig kártyakirálynak rajzolgtatják. Majd (a céllövölde felállítása idejében) Tell Vilmosnak, a makk felsőnek rajzolják őt. Néhány fotográfián kívül nem maradt utána arckép, mert annyira hiú volt, hogy még lefesteni sem engedte magát, de a lovai lefestegetésére tartogatott házában egy lengyel származású festőművészt, aki egész életében nem tett egyebet, mint Szemere-lovakat festegetett.

...A bécsi lóversenytéren, ahol a Jockey Club tagjai részére fenntartott emelvényen hirtelen rosszul lett, ahonnan félholtan vitték szanatóriumba: bizonyára eszébe jutott a végrendelete is. „Minden vagyonomat hagyom Szemere Gáspár fiának, Istvánnak” - mond a rövid rendelkezés. - Mostanában van nyolcadik évfordulója a halálának. Mintha száz esztendő múlt volna el azóta.

(1927)

HÁTRÁBB AZ AGARAKKAL, SZOLNOK!

Kié a legjobb agár 1927-ben Magyarországon?

A Nyírben, október végén

Körülbelül erre a kérdésre felel meg az az agárverseny, amelyet a Szabolcs megyei Agarász Egylet a következő héten Nyíregyházán rendez; ősi szokás szerint napokra terjedő programmal fűszerezvén, garnírozván, ízesítvén azt az egyetlen délelőtti, amikor a nyíregyházi határban az agárversenyt tartják. Így mondják a Nyírben:

- Mert voltaképpen akkor kezdődtek a sok mindenféle bajok, amikor már a háború előtti időkben kezdtük elhanyagolni apáink, ősünk mulatságát: az agárversenyt; valamint az agártenyésztésre nem fordítottunk itt kellő gondot, hogy már szinte megelőztek bennünket a szolnokiak, a hevesiek, a bácskaiak - már Bihar is számítani kezdett valamit a világon, amikor végre észbekaptunk mi, régi szabolcsi urak, és megint csak beengedtük a szobákba agarainkat, amelyeknek csak a tornácon volt szabad ásítozniok.

Október végén a Nyírben már körülbelül nincsen aktuálisabb téma az agárversenynél. A szüretekkel elkészültek mindenfelé. („Közepes, gyenge közepes” - mondják a napkoriak, akik a legjobb borokat termelik.) A présházak felől őszi ködbe vesző kalimpálással viszik az utolsó mustos hordókat a terhes szekerek a pincék felé. Varjú kíséri már a szőlőpásztort a fűtőös rigó helyett. Melankolikusan hangzik az utolsó dióverés hangja, amelyet azokra az öregasszonyokra szoktak bízni, akik egyébként a világon már semmire nem alkalmasak.

Útitársam tovább panaszolja a hibákat, amelyek az agarászatok körül a múltban történtek.

- Az öreg Kállay Andrásnak volt az a mondása, hogy a magyar nemességet szeretni kell. Hát ebbe a mondásba belemagyarázható az is, hogy a magyar agarakat is szeretni kell, mert ő volt a nemes emberek kutyája, akinek helye volt a Kúria belsejében, akár a gondjaiba merült gazda lábánál, akár pedig a kályha mellett. A többi kutya, vizsla, komondor, kuvasz, házörző: az udvaron tanyázott, ahol maga volt. A farkaskutyát most sem nagyon ismerjük és szeretjük ezen a környéken, bár némely más vidékről ide kommandírozott katonatiszt hozott belőle mutatványt. Csak maradjon meg a kutya kutyának. A farkas farkasnak.

- Ama sok mindenféle cél között, amely ősünket erre a lapályos, szelíd területre vezette: bizonyára bennefoglaltatott az agarászat célja is. Kutyával urak vadásznak, akik adnak valamit arra, hogy különb állatuk legyen, mint a parasztnak. De hát a háború, de már a háború előtti világ sem kedvezett az úri tempóknak. Az lesz az igazi nagy magyar író, aki biztosan megírja annak a magyar nemesembernek a történetét, akinek az apja még kúriában lakott, a fiából pedig demokrata lett, mert más nem lehetett többé Magyarországon. Nem adtak neki máshol helyet, csak Vázsonyiék. Igaz, hogy már a régi függetlenségi világban is voltak itt, Szabolcsban egyesek, akik mindig a népet emlegették. Ámde akkor olyan kuruc korszak volt, hogy a vármegye csupa függetlenségi követet küldött az országgyűlésbe. A miniszterbeiktató Nyíregyháza lett hűtlen először a függetlenségi elvekhez, amikor az öreg Benyiczki Miksával szemben a kormánypárti Ferlicska Kálmánnak adta a mandátumot. Egyik olyan tirpák, mint a másik - vigasztalgattuk magunkat mi, megyei urak, és nem sok jelentőséget tulajdonítottunk a dolognak.

A Sóstó felé visz el utunk, ahol a mai Nyíregyháza modern városnegyedét építgeti.

- Hát hol is hagytuk el? - mond útitársam. - Hát agártörténetében kicsinyben benne van Magyarország története, mint ahogy a vízcsöppben a mindenség. Az agárnak fénykorát tévesen mondják a múlt század elejére, a Recsky Bandik, a Józsa Gyurik és más országos hírű urak idejére. Az agárnak fénykora véleményem szerint a szabadságharc utáni időben volt Magyarországon, amikor mindenfelé alakulgatni kezdtek az agarászegyletek. A Bach-korszakban az volt az osztrákok gyanúja, hogy nemzeti összeesküvések palástolására gyülekeznek egyletekbe az agarászok. Annál nagyobb kedvet kaptak uraink az efféle egyletekbe való belépésekhez. Mert hiszen ha már Kufsteinban nem szenvedhetett mindenki az imádott hazáért - igyekezett legalább itthon annyit vállalni a bajokból, amennyit elbír. Az öreg Podmaniczky Geyza, az aszódi ágból volt az agráregyletek alapítgatója, négy lóval járta be Szabolcsot, a Bácskát, Hevest, hogy mindenütt agráregyleteket alapítson, amelyeknek aztán ő lett az országos elnöke. (Voltak ilyen szervező tehetségek a múlt században - például az öreg József főherceg is, aki az önkéntes tűzoltókat szervezte meg Magyarországon, csak a cigánysággal nem bírt, pedig ő volt a legfőbb patrónusuk.) Hát a mi szabolcsi egyletünk tán a legrégibb Magyarországon. Mindig volt - ha nem is működött.

Megnézzük most azt a nyíregyházi fogadót, a Magyar Koronához címezve, ahol az agarászok napokra tervezett összejövedele tervbe van véve. Bizony, más az, mint a Régi Nap, amelyet Jókai Mór írt regényében. Modern, nagyvilági szálló ez - még csak istálló, kocsistállás sincs benne. Vajon hová teszik az agarászok a fogataikat, amelyekkel büszkélkedni szokás a versenyhez való felvonuláskor. Útitársam elmereng:

- Hiszen bizonyosan sikerülni fog az idén is minden, mert jó kezekben van a rendezés. Jó a vendéglős, tűrhető a cigány. A szolnoki agarak megint csak kikapnak, ha ide merészkednek a szabolcsi homokra. Hátrább az agarakkal! - szokták mondani a szolnokiaknak. De hát hol van például Gencsy Berti, aki nyolcvannégy esztendősen is lóra ült, és úgy vezette ki az agarászokat a verseny színhelyére. Hol van Gencsy Berti?

- Tán meghalt - vetem fel bátoratlanul.

(1927)

A KANDÚR

Ugyanott, ahol manapság a trianoni határ kezdődik, az Ipoly mentén, Palóciában, még egy-két generáció előtt gyakorta elkiáltotta magát valamely tréfás úriember a szüreteken:

- Itt a Kandúr!

Mire a szőlőszedő menyecskék, lányok, úgy az úri renden, mint a paraszti sorban lévők, „kapták a pendelyt”, és menekedve futamodtak a prэшázak, csendillák, csöszkunyhók, szóval emberlakta helyek irányába - mint ezt már anyjuktól, nagyanyjuktól vagy más öregasszonyoktól látták.

- Itt a Kandúr - riasztgatták egymást, amikor a legnagyobb dologidő volt, még a vén diófák környékén gulyást rotyogtató öreg asszonyok is úgy móríkálták magukat, mintha valójában nekik is volna félnivalójuk a legendabeli Kandúrtól, és elfutamodtak tűzhelyeik mellől.

Ki volt ez a félelmetes Kandúr, akinek hírére a menyecskék a pandúrokért, csendbiztosokért, zsandárokért szaladtak? Kandúr volt az utolsó úri betyár, valódi nevén Krúdy Kálmán, a nagyapám testvéröccse, akinek kalandjairól volt szerencsém már írni, de nem árt, ha mostanában, szüret idején, a trianoni furcsaságok korában megidézzük cifra szűrös, guerillas, garibaldi alakját a messzi múlt időkől, amikor a keserves magyarság a szabadságharc leveretése után mindenféle olyan kalandokon törte fejét, amely kalandokhoz manapság is kedvök volna a fiatalembereknek.

Krúdy Kálmán a szabadságharc alatt „nyargonc” volt Görgey fővezér mellett, a szabadságharc után szökött katona, felkelő, álmok hőse, nemzeti rablóvezér, aki körülbelül egy évtizedre „veszélyeztette” az Ipoly folyó környékének és a mostani cseh felvidéknek a rendjét. Néha csak egymagában kalandozgatott, máskor negyven-ötven tagú banda élén jelentette a nemzeti bosszúállást az elpecsoviczosodott világban. Nemigen volt Gyarmattól Eperjesig valamirevaló nemes úrfi, aki darab ideig meg ne próbálkozott volna a szolgálattal Krúdy Kálmán betyárbandájában. Ötvenes évekbeli úrfimulatságnak mondja manapság a megható reminiscencia - de a fénykorában ólom vagy kötél volt a jutalma, hogy a hosszadalmas osztrák börtönökről ne is beszéljünk. Az úrfiak elszökdöstek a stráfkompániába való besoroztatás elől, elhagyták titkon az ősi udvarházakat, a mélységes bánat elől elmenekedtek az ötvenes évekbeli magyar apátia, bú, unalom, tétlenség, délibábok elől a tettek mezejére, hogy a nyomukat se lehetett feltalálni az Ipoly medrében; csak évek múlva, derülő időkben, szüreti pajzánkodások alatt bukkant fel az emlékezetben egy-egy régi álnév, amely álnév alatt szolgált ez vagy amaz uraság a Kandúr csapatában. (Nem kell olyan messzire mennünk, hogy ezeknek a régi úrfiaknak a maradványait megtaláljuk ismét a történelem lapjain. A történelem ismétlődik Magyarországon; végzetünk, kedvünk, dalunk és szívdobbanásunk mindig a dicső múlt időké volt, de talán sohase annyira, mint az örvénylő sír e jelenében.) Kandúr jelentette a nemzeti ellenállást, az örökös nyugtalanságot, a börtönében meg nem nyugvó magyarságot, azt a tüzet, amelyet minden magyar szívben és minden magyar házban ápolgattak, ha tűztojáska alakjában is, rejtegetve a hamu alatt. Kandúr volt az a forradalmi eszme, amelyet a nők imakönyveikben a vértanúk sírdombjaira való kakukkfűvek alakjában őrizgettek; Kandúr volt a Garibaldi véres ingének foszlánya, amelyet ereklve gyanánt rejtegettek apáink; Kandúr volt az éjféli kopogtatás, amelyet a bujdosók lemértek bizonyos házak ablakaira, bár ott a gyertya nem világolt, de amúgyis álmatlanul fekszik a gazda már esztendőök óta; ő volt a titok, a remény, az álruhás üzenethordó, a láthatatlan vendég, aki Klapka, Kossuth, Garibaldi, Türr István néven szerepelt a táncoló asztalkáknál, amelyeket a kúriák szalonjaiban fogtak körül a remegő honleány kezek;

ő volt az ismeretlen lakó, aki a nemesfészek hátsó szobáscskáiban, a szőlőhegy prэшázaiban, az eldugott tanyaházakban rejtőzködött, akiről nem volt szabad tudni se a cselédpletykának, se a kotnyeles zsandárnak; Kandúr volt a magyar romantika... Szinte fájdalmas erővel kell megfogni az emlékezés paripáit, hogy el ne ragadjanak e hazafias, bús és egyben nagyralátó korszakban. Krúdy Kálmánt mégiscsak azon a címen keresték évtizedig a cseh zsandárok, hogy szökött katonákból kompániát szervezett, és kifosztotta a rozsnýói püspököt és vendégeit, amikor azok éppen Tamáskor a „Kossuth” nevű többmázsás disznó torát ülték. (Legalábbis így szólt a meghívó.) Kandúr nem kapott meghívót a kedélyes disznótorra, de hívatlanul betoppant a bandájával, és minden megmozdítható értéket elvitt a püspöklakból, a kolbászt és a hurkát ajándékba osztogatta a rozsnýói utcákon. Hát ezért kellett volna felelni elsősorban a zsandárok előtt. De Kandúr óvakodott a felelettől, mert attól tartott, hogy más kérdéseket is intéznek hozzá.

A tizenkilencedik századnak ebben a korszakában minden valamirevaló szüretnek - még csak a szilvaszüretnek is - megvolt a maga igazi vagy álbujosója, aki külföldi postákat hozott, miként vélekednek a szegény magyarokról Angliában (ahol Haynaut megverték a serfőző legények), mi újság Amerikában, ahol Kossuth tartja agitációs körútját, mit csinál az internált Görgey és Klapka, mikor indul légiójával?... Minden prэшáznak megvolt a maga ál-Petőfije, huncutja, szélhámosa, kalandora, aki még titokzatosabbá akarta tenni az amúgy is titokteljes korszakot. Titkokban, álmokban, regényességben éltünk-haltunk. Mily életerősen, pozitíven, vérmesen hangzott fel tehát az a vidám szüreti kurjantás.

- Itt a Kandúr!

Hát néha előjött valójában is, cifra szűrben, amely alatt honvédatillát rejtegetett, nemzeti színű szalagocskát, amelyet valamely csata után tűztek mellére: fokos, árvalányhajás kalpag, bátor, biztató tekintet, oroszlánszív, mélabús kedv, valamely tiltott dal dúdolgatás, végzetes mosoly az ajk körül, szilaj barnaság és kegyetlen kék szemek kellett még ahhoz, hogy az ötvenes évekbeni női és férfiszívek felmelegedjenek a bandavezér iránt, hogy még csak egy ragyás szolgáló vagy egy haszontalan vincellér se akadjon, aki zsandárokat hozott volna a honfi nyakára. És az Ipoly-menti urak, még néha a filozófusok, Madáchok, az imént szabadult Pulszkyak is összeültek a Kandúr elnökle mellett, hogy csendesen, halk szóval felosszák maguk között az elrabolt Magyarországot, a hivatalokat, amelyekbe idegenek telepedtek be, megyefőnökségeket, amelyeket nemsokára megint főispánságoknak neveznek, püspökségeket és komisszáriusságokat, új földesuraságokat, és megyei stallumokat, mert hiszen voltaképpen csak a megyét érdemes szolgálni, „ebben a hadseregben úriember legfeljebb kapitányságig viheti”, mondta már a jelszót Kállay János Szabolcsban, akit jó agarai miatt országszerte tisztelnek. - És Kandúr, a betyárbanda vezére másvilági komolysággal, úrfias hetykeség nélkül, sőt bizonyos bölcsességgel hallgatta a meglelt emberek, az öregek, a táblabíró világból itt maradtak meggondolt szavait Magyarország visszafoglalásáról, mert a legenda szerint néki csak fűttenyitni kell, vagy pedig csak meg kell jelennie Losoncon, ahol 49-ben a tisztjei körében mulatozó orosz tábornokot agyonlőtte, egymagában, egyedül, csudás paripája lábában bizakodva, vagy pedig bizonyos színű fejkendőket kell rekvirálnia a losonci vásáros zsidóktól, és a kendőket a palóc menyecskék között szétosztania, hogy e jeladásból ország-világ megtudja, hogy elkövetkezett Magyarország visszafoglalásának az ideje. Felsorakoznak a szabadcsapatok, a bujosók, a menekültek, a fogcsikorgatók, a hazájukból kivertek, a börtönbe zártak, a szívbillincseltek, a láthatatlan vendégek, a mendemondák hőse, a csendillák hallgatójai, tengericsőznek beállott honvédtisztek, akik mind Kandúr jeladását várják. Kandúr a kézzel, szemmel, szóval megtapintható valóság, aki néha napokig rejtőzködik az Ipoly fenekén,

amikor kifűrt nádszálon át vesz lélegzetet, amikor a szécsényi Krúdy-kúriában keresgélik a zsandárok, máskor kukoricatáblákból küld üzeneteket a barátainak, hogy készüljenek, majd meg hónapokra eltűnik a környékről, hol jár, merre jár, senki sem tudja - a táncoló asztalkák szerint Törökországot járja, és Figyelmessy ezredessel tanácskozik a haza felszabadításáról.

Igen, Kandúr és az ő titokzatos társai: az álnevű nemes úrfiak, a reményvesztett öregek, a kiszolgált, hallgató honvédek, a mindenütt lappangó üldözöttek, erdők, mezők, rejtekek széljárói, a felvidéki mondavilág mesealakjai a Kandúr társai, hogy minden álmot valósággá tegyenek, amely álmokról szüretkor, agarászon, vadászon, névnapon szokás csak beszélni; amikor feltűnés nélkül összejöhetnek a jóbarátok; amikor csak jelentős tekintettel, de hallgatóan koccintják össze poharaikat, az égitájak valamelyike felé nézelődnek, hogy már ebből a hosszú pillantásból is megértse a magáét a beavatott, szavakat mondanak, amelyet nem ért meg a cselédség vagy az idegen... Titok, édes titok, bús sejtelen minden szüret, amelyen Kandúr előballag a hétszilvafák felől, és reményteljes kék szemével, bika komorságában, halállal való komaságával új híreket, friss reményeket, nagyot koppanó gondolatokat hoz a régiek helyébe.

- Itt a Kandúr! - kiáltották még akkor is a jókedvű felvidéki urak a szüretelő asszonynépség megriasztására, amikor a „pajkos Krúdyt” már javában agyonlőtték a vadkerti csárda mellett a csendbiztosok, mert elevenen nem tudták fogságba ejteni.

(1928)

A SZEMLÉSZ ÉS A SORSHARAG

Levél a szerkesztőhöz

Emlékszel a nyírségi határcsárdákra, amelyekben szokás volt pihenőt tartani a falra akasztott italmérési engedélyek, trafikjogok és más háziáldások alatt? Emlékszel a határcsárdákban a mindenkori csendőrökre, akik lóháton járták a határt félelmetes kakastollaikkal: a faluzó, úgynevezett vándor kéményseprőkre, akik tele voltak dallal, mesemondással, már csak bánatos foglalkozásuk miatt is? És emlékszel az ivó sarkában lesipuskás módjára meghúzódozó fináncra, a spenótbakára, akit Bach-korszakbeli szereplése óta nemigen kedveltek Magyarországon! A fináncból pénzügyőr lett; a biztosí rangban levők még sarkantyút is verettek a csizmájukra; a szemlésszek pedig némely vidéken némi sikerekkel is dicsekedhetnek vala a kikapósabb asszonyfajtánál. De még mindig csak gyalogosan baktatott a finánc, még ha hosszúcsövű puskát is akasztott a vállára. És a mogorvább külsejű vadász uraktól dehogyis merészelt volna elkérni vadászenszengedélyüket! Hát csak ült elhagyottan, magányoskodva a határcsárda szögletében. A kéményseprő legény is szívesebben húzódozott a kipödrött csendőrséghez.

Hát mostanában megint sűrűn halljuk emlegetni a szemlésszek nevét, akit olyan sarzsival akarnak fölruházni, amilyen kevés van a franganátos emberek között. Félelmetesebbnek ígérkezik a jövő finánc még a csendőrnél is, ha vidéki észjárásunk szerint gondolkozunk. (Ám, azt gondolom, hogy a pesti észjárás szerint is megnövekedik a szemlésszek árnyéka azoknak a kereskedőknek a látomásaiban, akik amúgy is sokszor látják az ördögöt.)

Fordult megint a világ; a békés pénzügyőr, aki egyébként már kezdett táncosnét kapni a falusi bálakon: megint mumus lesz, mint a nagyapja idejében. A „zsákba, finánc!” hangzatú jelszó, amely az utolsó évtizedekben már kezdett kimaradozni a divatból, mert az emberek lassan ráeszméltek, hogy a szemlésszekre éppen olyan szükség van a világrendben, mint a többi állami funkcionáriusra - a „zsákba, finánc!” nevű gonosz játék főlelevenedik az emberi emlékezetekben. Nem hinném, hogy a polgári beavatkozást élvezett, jóra való pénzügyőrség különösen megörülne az új pénzügyminiszteri intézkedésnek, amely megint csak visszaveti a fináncságot a régi népszerűtlenségbe, a görbe tekintetű falusi fogadtatásokba, a gyűlölködő vasvilla tekintetek mennykőibe, a határcsárda zugolyába, ahol megint csak egymagában üldögélhet, még a vándor kéményseprő se merészel vele barátkozni. Teher is lehet a hatalom, amely a gyalogosan, békességesen és nehéz karabély nélkül baktató fináncságot félelmetessé teendí. Nem mindig kényelmes dolog az, ha a békességes szemlésszek úr egyszerre önmagának lesz a feljebbvalója, mert komótosabb, ha vigyáznak mások is az ember felelősségére, lelkiismeretére.

Nem, sehogy sem illik ez a pozíció a szemlésszekhez, akit már nem is küldenek mindig az ánya térdébe, ha szűzdohányt vagy kisüstöt szimatol. (Jól eldugták azt a magyarok.) De mivel fogadják ezentúl a szemlésszeket, akinek joga lesz az asszonyi ládákban, a rokonok kofferjeiben, az ágyak szalmazsákjaiban is kutatni a tilos portéka után? Rosszabb helyre is elkívánják ükelmét az ánya térdinél, és a sok rossz kívánság egyszer csak megvalósulhat a vérmesebb magyaroknál. Pödörheti bajszát a szemlésszek, pöngetheti sarkantyúját a biztos, nézelődhet jóra való feleség után a megemberedett pénzügyőr - megint csak ott találja magát, ahol a nagyapja, aki a kiváló káromkodásokra tanítgatta a magyarságot.

De én még azt mondom, mélyen tisztelt Szerkesztő Barátom, hogy várjunk a szemlész úrral, amíg fölköti a beretvaélesre fent új panganétját a derekára. Vannak olyan higgadt emberek, akik a puskaporral is tudnak bánni. Nem kell mindjárt föltételeznünk a szemlészről, hogy pipára gyújt a szénaboglyánkban. Aztán majd csak megnézzük, hogyan kell védekezni a kiköszörült panganét ellen.

(1928)

A MAGYAROK EZERMESTERE

Azon a vidéken, ahol valaha én gyerekeskedtem: atyám és nagyatyám furcsa, tizenkilencedik századbeli barátai nemigen ijedtek meg az élettől még akkor sem, amikor Hetvennél átkeltek vala az élet Tiszáján.

Most következnek azok az esztendők, amelyekre múltunkkal rászolgáltunk: az ízletes, zaftos, nyugalmas esztendők, amikor már csak nevetni lehet mindenben, ami körülöttünk történik. Csak éppen a bolond szívre kell némileg ügyelni. De Vargányai maholnap ennek is megtalálja a módját - mondogatták, és a változatosnak ígérkező ebéd előtt mindig tokaji bort ittak, hogy gyomrukat előkészítsék a meglepetésekre is.

Ki volt ez a Vargányai, akire nagyatyáink olyanformán hivatkoznak vala, mint az indzsellérek a hírneves mérnökökre, akik csodákat csináltak vala életük folyamán?

Vargányai volt a szívgép föltalálója.

Mondják, hogy többféle mesterséget űzött életében. Volt jószagú patikárius; majd hegyeslábú táncmester, akinél köszönni szebben senki sem tudott a Tisza mentén, hogy a lakosság majd hanyatt vágódott, amikor ez az udvarias férfiú a városba betette a lábát, hogy ott darab időre tánciskolát nyisson; foglalkozott állatok gyógyításával is, helyettesítvén ama zöldnadrágos, dróttól zörgő embereket, akik messzi idegenből jártak hozzánk, és még a legmagyarabb vidékeken is „miskájerek”-nek nevezik őket; értett a zongoracsináláshoz is, de végül is kárbecslő lett, mint már annyian, amikor a biztosítótársaságok divatba kezdtek jönni nálunk. Körülbelül ez volt az egyetlen tiszteletre méltó állása (meg is maradt benne késő öregségéig), és kárvallott emberek kénytelenek voltak kezet fogni vele.

Azt mondhatni tehát, hogy nem iparszerűen kereskedett az általa föltalált szívgéppel, látszat szerint pusztán szívésségből engedte át gépét azoknak a nagy tekintélyű uraknak, akik anélkül is kezet fogtak vele, hogy a tanyájukat az öreg juhásszal egy szeles éjszakán fölgyújtatták volna, mert szükségük volt készpénzre.

Vargányai, az örökélet, az állatorvosi teendők, a megkappanosítások, a biztosítások, a táncok feltalálója, már régen a múlt idők mulatságos emlékévé vált volna, ha megint csak el nem következnek vala olyan furcsa idők fölöttünk, hogy a magyar embernek nagyon sok mindent kell tudnia ahhoz, hogy megélhessen. Ezerféle mesterséghez kell értenie, hogy csak alig elviselhetővé tegye az életet.

Csak tekintsünk vissza az alig imént elmúlt éveken: mennyi mindennel próbálkoznak a magyarok. Miután a vadászkutya dresszírozás, lóidomítás kiment a divatból: a *sofőrségre*, a pilótaságra, a gépkezelésre vetette magát minden második magyar ember. Hát még akkor nézünk csak nagyot, amikor *tőzsdésnek* csapott minden valamirevaló magyar ember, aki azt hitte, hogy jobban ért az értékpapírokhoz, mint akárki a frankfurtiak közül. Igaz, hogy ez idő tájt ugyancsak egy hóbortos finanszminiszter ült Magyarország nyakán, akit később a bolondokházába kellett zárni - de a magyarok tán még manapság is hiszik, hogy csupán privát szerencsétlenségük miatt nem gazdagodnak meg a tőzsdén. - Jöttek a különböző *egyletek* alapítói, akik mindenféle jelvényeket és jelszavakat árusítottak, amilyen haszontalanságokkal csak gyermekek vagy aggyastyánok szoktak mulatni; ámde a föltalálók ötleteiből darab ideig komótosan éldegélnek. Mert nem is számít igazándiban magyar embernek, aki valamely egylet kötelékébe nem tartozik; mintha végképp elfelejtették volna a magyarok magányos, társtalan,

néma és dacos életüket, amelyre a végzet kárhoztatta őket, amikor itt az idegenkedő idegenek között hazát alapítottak. - Megérkeznek az Amerikába csalogató *ügynökök*, akiket hajdanában a felvidéki vasúti állomásokon a magyar királyi csendőrség megláncolva kísért a főszolgabíró elé. Fölbukkannak az apostolok, akik *koplalásra* oktatják az amúgy is éhező magyarokat; a babonák könyvéből élethűen kiperdülnek a *javasasszonyok*; svábok és bizonytalan eredetű emberek emelgetik öklüket Hadúr oltára előtt a magyarság örök életéért...

Hol vagy te, kókler Vargányai, szeretett svindlerünk, te, régi jámborságunk, akivel már csak azért se volt szokás kezét fogni, mert a szívgépet föltalálta, amellyel akárki, érdemes vagy érdemtelen, tetszés szerint meghosszabbíthatta az életét, elvette a haláltól az arra megérett nemzedéket... Meddig szélhámoskodik még ez a mostani magyar nemzedék ezermesterségével, évről évre változó meggyőződésével, jellemtelenségével?

(1928)

A JEGENYEFA TANÁCSA

A favágó lánya valamikor olyan ing tulajdonosa volt, amelyet ha magára vett, minden férfi beleszeretett. Az ing elrongyosodott, és a favágó lánya most már legfeljebb azért imádkozott, hogy agyon ne üsse valamely faág, mely a magasból hullna alá.

A favágó mindig a magasban dolgozott. A fejszét a hóna alá vette, így ment a fák koronái között, mikor a lombok már nem rejtették el a favágó útját. A levelek lehullottak, a lombokból avar lett, a favágó megtalálta azokat a gallyakat, ágakat, amelyekre szüksége volt, hogy lábát ráhelyezze, karjával megkapaszkodjon. De fülöncsípte azokat az elszáradt, idő előtt megvénült faágakat is, amelyek, bár magasan laktak a koronában, mégsem teljesítették hivatásukat. Már ifjan kiélték magukat, és levéltelenül, érzelemtelenül, szárazon mosolyogtak azokon a bolond gallyakon, amelyek hevülékenységükben lombokat eresztettek, amikor szerelmesek lettek. A favágó gyűlölte ezeket a szkeptikusokat, ezeket az elhidegedett, elaszott, elszáradt szívű fagallyakat, mintha őszidő óta ellenségei lettek volna. Ha ilyen gallyra akadt, felvillámlott a szeme, megforgatta feje felett a baltát, kivette fogai közül a fűrész, és nem nyugodott addig, amíg nem végzett az ellenféllel. Néha makacsodtak ezek a halálra ítélték, némelyik megpróbálta szemét kivenni a favágónak, másik gáncsot vetett neki, harmadik kicsorbította a fűrész és balta fokát. De a favágó hóhérekedvét mindez csak növelte.

- Vigyázz! - kiáltotta a magasból, amikor végzett ellenfelével, és a gally nagy lármával kereste lefelé az utat magas állványáról.

A favágó lánya félreugrott, de szeme mérgesen villogott, arca elsötétedett, fogai cikáztak, mintha mindjárt találkozna valakivel, aki hajdanában szerette és megcsalta őt. Ismét meghalt egy a csalfa gavallérok közül, amint leomlott a gally; ismét visszafizettek valamit a világnak gonoszságaiért; ismét gyarapodott gazdagságuk lesújtott férfiaktól. A favágó lánya a holtta tett gallyat diadalmasan vonta földre, letépte az ágakat, a leveleket róla, mintha férfiak haját, bajszát, szakállát cibálná.

Így járta a vérmes, öreg favágó és csúf lánya az erdőt, mindenütt pusztítva, fejszét fenve, fűrész köszörülve, nagy fákat rettegtetve, kis bokrokat megalázkodásra intve, nyárfákat megremegtetve, vén tölgyeket zúgó megszólalásra kényszerítve, szilfákat még barnábbra sötétítve, akácokat nyöszörgő panaszra fakasztva, fenyőket szinte szárnyra keltve szoknyáikban, fűzfákat megsiránkoztatva, a bodzákat könnyre fakasztva.... míg egyszer elérkezett a hízelkedő jegenyefához.

Ismerjük mindnyájan ezt az udvariaskodó, köszöngető, hajladozó, nyurga gavallért, aki tán még a mezei tücsököknek is előre köszön, viszontlátást integet minden kocsinak, amely a tájon áthalad, szereti magához gyűjteni a verebeket, hogy megtudja tőlük a legfrissebb pletykákat, ha pedig az ember szelet visz feléje: nyomban suhogva táncra kerekedik. Nincs ebben a fában egy mákszemnyi önérzet sem: mindenkivel barátságban akar lenni. A favágó előtt bókolt, pedig tudta már hírből, hogy ez az ember ellensége.

- Hitvány! - mondta a vén favágó. - Nem érdemes felmászni rá. Vékony pénzzel fizet a fáradságért.

De a jegenyénél tán családi viszály volt éppen. Volt a magasban egy gallya, amely már régebben elszáradt, megmerevedett, és dacosságában az istennek sem akart köszöngetni. Ezért a jegenye csak hajladozott a favágó előtt, tán még fejszéjét is dicsőítette a maga nyelvén.

Mindez azonban kevés lett volna arra, hogy a favágót cselekvésre bírja, de megszólalt a favágó lánya:

- Jó lesz seprőnek a jegenye gallya. Amellyel megcsalt nők a gonosz férfiakat megseprőzik.

A vérmes vén embert lelkesítette a kitűzött cél, ezért hóna alá vette fejszéjét, szájába fűrészt, és mászni kezdett a fára. A jegenye nem ellenkezett, sőt lépcsőket dugdosott alá, hogy a favágó mindig feljebb juthasson. Tán még azt is mondta, hogy: csak tessék, tessék... A vén ember pálinkás leheletét kellemesnek találta, a kisasszony szépségét azzal honorálta, hogy gallyakat hullajtott reá.

A favágó pedig csak mászott, mint az eszeveszett ember vág neki a keresztutcáknak, anélkül hogy előre tudná, hol fog kilyukadni. Sőt jólesett még az is e harcias, mérges embernek, ha egy-egy ág leszakadt a talpa alatt, legalább kellő dühösségre tett szert a jegenyefa irányában.

A fa pedig csalogatta mind magasabbra a favágót. Megmutogatta neki a messziségeket, ahol folyó partján a favágó még fiatalember volt, és korántsem haragudott a világra. Megmutogatta a szép tájakat, ahol reménye szerint egykor boldog és megelégedett lehet, mint a kunyhólakó. Megmutogatta neki aztán a kidöntött erdőket, holtta csapott fákat, amelyek a favágó útját mutatnák végig az életen át... És a favágó a fatetőre ért, és a látványoktól felingerelve: vérszomjasan csapott rá a fára.

A gally olyant durrant, mint a hólyag a bohóc ruhájában, aztán röhögve lezuhant, de magával vitte estében a vén favágót is.

A favágó meghalt, a jegenyefa pedig ezt a tanácsot adta a favágó lányának:

- Látja, kisasszony, udvariassággal lehet elérni legtöbbet az életben.

Vajon megfogadta a lány a tanácsot?

(1928)

A SZŐLŐ

A Dunán érkezik a hajnali hajóval olyan mennyiségben, hogy a parton is megérezni illatát, vagy fehér kosárkában jön le a budai hegyekből egy fiatal nő karján.

Királyi gyümölcs, és a szegények gyümölcse, mert ízében benne van minden jó íz, amelyet az életben szerettünk. Van benne ilyenkor üde ifjúság savanykája, később érett öregség édes bölcsessége. Eszedbe hoznak ízei minden ízt, amely kedves és emlékezetes volt életedben, az első csók friss zamatosságától kezdve az öregségig csipegeted a szőlőszemeket a fűtről. Egyik szemben gyermekkorod ízeit érzed, a másikban esküvőd napja van elrejtve, a harmadikban a roppanó magocska vénségedről beszél.

Ősszel jön ő a városba a hegyek közül, amely időben legkedvesebb az élet. Túl a tavasz szökkenésein, lehűlve a nyári hévtől: az élet mint egy kedves stáción pihen meg őszi időben.

Lejön a szőlő a hegyekből, és frissít, üdít, gyönyörű ígéretek teszt. Mutat hosszú, piros ősz, miközben folyton érik, mint az ember. Felszedi magába az élet napsugaraiból az erőt, a szélből a szilajságot, a halkan hulldogáló esőből a bölcsességet. Mire megéri: a nap messze húzódik a hegyektől, hűvösödik éjszaka, borong a felhő a domb felett: akkor van szüksége a szőlőfűrtnek elrejtett ifjonti erejére, délceg öregségére, a napsugár tüzére. Hordóban jön le a hegyről, hogy esztendőn át vigasztalója, erősítője, mámorítója legyen az embereknek.

Elnézegetem a kis zöld kebleket a fűtrőn. Hol szedték illatukat, amely illat egyedülvaló, nem hasonlít semmi más gyümölcs vagy virág illatához. Kislányoknak van ilyen illatuk, amikor Kisasszony napján a máriapócsi búcsúra mennek. Szedőlányoknak van ilyen illatuk, amikor naphosszat tépték a fűrtöket. Ifjú asszonyoknak volt ilyen illatuk, amikor Magyarországon az öreg szőlőbirtokosok olyan bort ittak, amelyet a környék legszebb asszonya taposott.

A pesti piacon, a Duna-part mentében is győzedelmeskedik a szőlő illata minden más gyümölcs felett. Én legalább mindig őt érzem a poshadt szilváén, a vajas körtvéén is túl. Tájképek és emberi arcok mendegélnek előttem, régen falevéllé vált madarak és emberek kiáltanak a fülemben. Érzések jönnek a szívembe, amelyekről csaknem megfeledkeztem. Sárga bokrok körül kanyargó, keserű füstje szálldos a szüretnek. Valahol messze: boldog emberek éneklése visszhangzik, amelyre többé nem jár az országút. Gömbölyűen megelégedett arcok találhatók túl a madárijesztőkön, ahol úgy flótázik a sárgarigó, amint csak fiatal korában hallja őt az ember. Égy boldog gyermekkor hangulatai vibrálnak át a lelkemen, amikor a szőlőillatot érzem.

Mivel köszöntsem még őt, aki a régi pontossággal eljött a természet rejtelméből, midőn rövidebb a nap, és csapatban jár a seregély? - Halkabban virrad, korábban esteledik, de a nappal népes az édes szőlőfűrttől. A szelek, amelyek tán lábnyomaikat az érő szőlőbogyó hamvában hagyják, most is úgy járnak a hegyek fölött, mint régen. A szőlőskertek fölött hulldogáló eső (amelyet olyan végtelen nyugalommal hallgatnak a kertek) tüzes nedvvé válik. A tüzes napsugár átfutamodik a szőlőkön, megöleli a hegyet.

Most még egyforma a szőlőfűrt mindenütt ezen a darab földön, ahol szőlő terem. De majd ha borra érik a szőlő, majd ha pincébe zárva megismerkedik a fogság gyötrelmeivel és forrongó szenvedélyeivel, majd ha felolvadnak benne a könnyek és sóhajtások, amelyek a kapálgatásnál körülvették, akkor tudjuk meg, hogy mi a különbség bor és bor között.

(1929)

A DIÓFA ÉS A KULACS

A diófa magánosan állott a kert végében - távol a fecsegő szilvástól, amely abban leli örömét, ha az emberek tüzet raknak vele szüretkor - távol a körtefáktól, amelyek tudatlanságukban a legszegényebb szeretőt tartják maguknak a madárijesztő alakjában - sőt hátat fordítva a kökénybokornak is, amely pedig tüskéivel, fanyar gyümölcseivel elég férfiasnak mondható - a diófa magánosságában mindenféle bogarasságokat szedett fel.

Fiatal korában, mikor még hiszékeny volt: az volt a vágya, hogy valamikor szerelmesek koporsója legyen. Míg vénségére, mikor megjött az esze, azt gondolta magában, hogy ennek a világi életnek csak egyetlen célja lehet: kulacsnak lenni az emberiség szolgálatában.

Jött aztán egy vándorlegény, aki azért vándorolt, hogy az emberek és fák vágyait teljesítse. Sohase mondott ellent asszonynak, se a víg cimboraságnak. Ha a diófa arra kérte volna, hogy akassza fel magát ágára, tán még ezt is szívesen megtette volna. De a diófa csak kulacs akart lenni. A vándorlegény vállára vette, és sok földet bejárt társaságában.

A diófa nem bánta sorsát kulacs korában, mert sok mindenféle emberrel ismerkedett meg, akit magányában sohasem láthatott volna.

Sokan akadtak a kulacs körül, akik a bokacsontjukat pörögve verdesték a koponyacsontjukhoz, mert már elevenen meg akarták próbálni azt a sírgödörbeli állapotot, mikor a csontok összekeverednek. Mások a szomorúságukat öntögették be a kulacsba, és az visszaadta őket olyan zamattal, mintha percek alatt esztendőik múltak volna el. És az emberek felkiáltottak: „Nem is tudtuk, hogy ilyen édes lett keservességünk!”

Amennyi divatos tánc volt az országban: a kulaccsá lett diófa mind a legjobb táncmesterektől tanulta meg. Nem kellett szégyenkeznie se a tükrös termekben, sem a pusztai csárdákban a tudatlansága miatt. És nótát is annyit zárt magába, hogyha kiürült is tartalma, még mindig akadt egy-két nóta a fenekén, amelyet a rossz időkben ki lehetett inni. És a geográfiát is jobban tudta akármelyik tudósnál, mert természetben tanulta meg a tudományt, amelyet azok könyvekből tanultak.

A kulacs pontosan tudta, hogy merre vannak az országban a nemesvérű hegyek, amelyeknek nedvét cipelni gyönyörűség; valamint a síkságok, amelyeknek lötyedékétől tanácsos az első keresztútnál megszabadulni, mert egyébként is szerencsétlenséget hoznak. A kulacs tudta azt a csárdát, amelynek éjjel-nappal piros az ablaka, félrecsapott a kéménye, doromboló a macskája, és a Szerelemhez van címezve.

Ennyi tudomány hallatára azt hihetnétek, hogy a kulacs végleg biztosította élete folyását, mindvégig galambdúcban üldögélhet. Milyen számárság lett volna föld alá menni, és onnan a visszakíváncozó szerelmeseket vigasztalgatni! Sokkal jobb így néha lábon állani az asztal közepén, mint egy boros király; sokkal finomabb vállon utazni szélben és napfényben, amilyen utazást ugyancsak fejedelmek engedhetnek maguknak.

Mindez rendben lett volna, ha a somfa, amely keménység és bátorság dolgában régi ellensége a diónak, egy napon nyakába nem veszi a vándortarisznyát, felcsap fokosnak, és mindenütt, amilyen széles a magyar országút, a diófa üldözésére indul.

A somfa lesben áll az asztalnál, amikor a kulacsot kiharagsolták a köpenyegek és a bundák alól. Lesben állott, hogy mikor szégyeníthetné meg a kulacsot, ha az valami számárságot talál mondani. Elkísérte a kulacsot az ablakok alá, amely ablakok alatt a kulacsot magasra szokás emelni és megdaloltatni; a somfa arra várt, hogy az ablakból segítségért kiáltanak, és akkor ő közbeléphet. Utána kocogott a kulacsnak a kis csárdába, ahová azért tért be a kulacs, hogy az emberek elöl elbújva, elegendő jókedvet gyűjtsön magába, mint a kutyadudás foltozza meg-repedt hangszerét; de a somfa nem tudott itt sem belekötni a diófába, mert az keserves italokat nyelt, hogy azokat magában édessé változtassa.

Jó darabig úgy látszott, hogy a somfa elkopik, elnyúvik, elgöthösödik a hiábavaló gyűlölködéssben, mint valami házastárs, akit előbb-utóbb elvisz a hektika. Sárban, vízben, hóban járt, ahová a kulacs sohasem lépett. Asztalt döngetett, ami a kulacsnak nem szokása. A kutyákkal volt egy soron az asztal alatt, holott a kulacs az emberek fejéhez soványodott. Míg egy napon aztán eljött ideje a somfának.

Ez pedig akkor történt, amikor választás volt Magyarországon. A kulacs olyan puffadtan hömpölygött be a csárdába, mint egy földesúr. Hol van az az ember, aki ellenállni tud a degesz erszénynek, a zsákban árult jókedvnek, a boglyába rakott örömnnek, amit a kulacs jelent? Volt ilyen ember. Sovány, mint télen a farkas; keservesarcú, mint az ecetfa virága; fúrge, mint az ördögszekér; tüskés, mint a törpe akác. Ez az ember volt a somfa szövetségese. Ez az ember mindig azt mondta: „Éljen Kossuth Lajos.”

A kulacs csak duzzadtam nevetett egy darabig. Kézről kézre járt, mint valami kövér lány. Mindenkinek a kedve szerint beszélt, mint ezt vándorlásaiban megtanulta.

De felkelt a sarokból az a csonttá fagyott ember, megforgatta a feje fölött az átokká soványodott fokost, és felkiáltott:

- Hát ki a vivát, cimborá?

És lecsapott a kulacsra, hogy az darabokra tört. Darabokra mállott a diófa is a politikától, pedig koporsó korában szerelmes szívek dobogása sem bírja szétfeszíteni.

(1929)

PODMANICZKY FRIGYES ELSŐ SZERELME ÉS MENEKÜLÉSE

Podmaniczky Frigyes báró nem volt mindig olyan öreg ember, mint a korunkbeliek őt ismerhették, amikor aluszékonyan üldögél a régi szabadelvű klub karosszékében vagy a Pannónia sarokasztalánál bóbiskol ebéd után. Szép időket látott. Volt huszár, volt népfelkelő, volt operai intendáns... Nézegetszük kissé terjedelmes, változatos életét. Ha tán nem is tanulhatunk tőle életművészetet - mert ahhoz már fogyatékosabbak vagyunk, hogy bármely tizenkilencedik századbeli úriember példáját követhetnénk -, elgondolkozhatunk a sors változatosságán.

„Az aszódi ősi kastélyban ez idő szerint (a múlt század harmincas, negyvenes éveiben) három Podmaniczky család lakott, ami nagyon kellemetes volt, ha nem zavarta semmi a harmóniát” - írta Podmaniczky Frigyes emlékirataiban, amelyek ma is kézírásban fekszenek a Nemzeti Múzeumban. „Boldogult atyám után unokabátyámat, P. Andort szerettem legjobban életemben, pedig éppen ellentéte volt atyámnak. Andor unokabátyám kártyázni, célba löni, lovagolni s a hölgyeknek udvarolni tanított, rövidszárú pipát ajándékozott a gyűjteményéből, amely pipa a Sándor Móric szájában füstölgött, amikor budai palotájának erkélyén lovagolt. Kiszívta a pipát, az erkélyről átugratta a budai utcán döcögő lisztes kocsit, aztán jutalmul paripája szájába tette a hideg pipaszárat.”

Frigyes báró tehát nagyon büszke volt pipájára, amelyet Andor bátyjától egy céllövészeti vizsga után jutalmul kapott.

Olyan világ volt, hogy nemcsak az embereket volt szokás megbecsülni, hanem az emléktárgyakat is. Frigyes báró tehát frontállásba helyezkedett, lovaglósizmáit egymás mellé szorította, kemény kalapját derekáig emelte, és addig maradt ily helyzetben, amíg magában huszonkilencig olvasott. A harmincadik számhoz érve: ünnepélyesen fejére tette az Angliából származott kalapot, és menés közben még darabig vissza-visszanézegetett unokabátyjára, hátha annak volna még valamelyes mondanivalója az ajándékhoz.

De Andor úr falusias mellényében csak meglegedetten, őszi levél pirossággal és frissen borotvált arccal nézett az aszódi kastély ablakából tanítványa után. Amúgy is tudta róla, hogy Frigyes most lóra ül, és a besnyői barátok kolostorába lovagol, ahol a gvardiánnak megmutatja céllövészeti vizsgájának jutalmát. Néhány perc múlva valóban már az őszi országút mélézésében üget hátraslován Frigyes báró, ifjan és rózsaszínű arccal, sárgagombos kék frakkban és vörösbársony mellényben, és Hunfalvy Pál nélkül, aki ez idő tájt igazában nevelője volt, de jobban szerette a kerti növényeket, mint a kapucinus barátokat a besnyői kolostorban. Ilyen távolságnyra egyedül is elmehetett Frigyes báró, de már Pécelre menet például, ahova szekéren járt a Ráday grófok látogatására, mindig kíséretül vette magához nevelőjét. Sok mindenféle történhetik egy fiatal báróval a bonyolult országúton, amely igazában Gödöllőn túl népesedik.

De Besnyőig csak októberi erdők lengedeznek csodálatos színeikben a táji csendességben, a hegy- és domboldalakon. Jól teszi az ifjú báró, ha erdők mellett lovagol, hisz erdőt amúgy sem láthat majd Pesten, mióta József nádorispán kiadta a parancsot, hogy a város belső területére nem valók a ligetek, menjenek a fák város végére. S felosztá a városi fákat a szegények között.

...Így lovagolt tehát hősünk felügyelet nélkül, bár alig tölté be tizenötödik életévét, a vizsgajutalmat Sándor Móric példájára többször megpróbálta lova szájába tenni, de az egyébként jámbor póni nem volt kellően idomítva, és a pipát fogai közül többször az országúton elejtette, mint tartotta. S ilyenkor Frigyes bárónak le kellett szállani a nyeregből.

Éppen a pipa után ugrott, mikor az országút kanyarulatánál, mintha a mesebeli erdőből jött volna: négylovas utazóhintó kanyarodik ki.

A besnyői kolostor és vidéke napjainkban is kétszer-háromszor mutatkozik a kanyargó vasút mentén, ha a pasasér Hatvannál kidugja fejét jó időben az ablakon. Ám a határból senki se tekintett ki, mégis megszólalt egy gyöngéd, szívhez kiáltó szó, amely Frigyes bárót a zenélő órákra és zenélő madaraikra emlékeztette:

- Frigyes, te garabonciás, talán éppen elébem jöttél, holott titokban akartam megérkezni édesanyádhoz? Vajon, ki volt az áruló, aki utazásomról értesítette a „Házi Tanácsot”?

Frigyes báró gyorsan zsebre dugta a jutalompipát, aztán eszébe jutott a legszertartásosabb köszönési forma, amelyre Andor unokabátyja tanította. Bár országúton történt a találkozás: két lépésnyire hátrált, majd előrelépett Frigyes, mielőtt kezet csókolt volna atyai nagynénjének, Terézia bárónénak, aki férje életében Szirmay báróné név alatt nagyvilági szalont tartott Pozsonyban, ahonnan az özvegy asszonyság most rokonait látogatta. Ebben a pozsonyi házban tanulták a rendet s divatot, a „magyar özvegységet” azok a rokoni dámák, akik férjük halála után nem tudtak eligazodni az életben. Itt mulattak télen az özvegységre jutott Podmaniczky és a gyermekei.

- A „Festő úr” nem kísérte el útjában Terézia nénit? - kérdezte az özvegyasszonyok országos oktatóját az ifjú Frigyes báró, és kantárszárra vette lovát, amint a lépésben haladó utazóhintó mellett ballagott. Fehér, testhez álló nadrágjában, lovaglósizmájában és üde frakkjában, hullámos, vörösszőke fűrtjeivel kellemes látványosság volt az ifjú, még ha csak atyai nagynénje hintaja mellett lépkedett is. Mi lesz e sudár, gavallérnak és 4500 hold urának született báróból, ha egyszer majd nem találkozik nagynénjével az országúton? Hanem más utazó dámával?

- Tehát a „Festő úr” tetszett neked pozsonyi palotámban, miután az első kérdésed órála szól? Prónay István báró most Párizsban időzik, mert melankóliája miatt német költőkkel akar megismerkedni, Heinével és Börnével - felelte a batárból Szirmay báróné, született Podmaniczky Terézia. - Ezek a protestáns bárók és grófok sohasem találhatók a kastélyaikban, mindig külföldön utaznak. Így: Pécelen sem találtam Rádayékat, az öreg gróf fiától együtt Pestre költözött, mert színészigazgató akar lenni a Nemzeti Színházban. Így jöttem hozzátok, Aszódra, holott a hó leesése előtt erre nem gondoltam. Bizonyára még minden nyáriasan van nálatok. Nem látok rajtad köpenyeget, Frigyes.

- Csak ide, a szomszédba, a besnyői barátkolostor látogatására készültem, ahol igen nagy jóakarattal van irányomban a páter gvardián.

- Remélem, vallási témák nem kerülnek szőnyegre a beszélgetésekben, mert atyád, akit XII-ik Károlynak nevezünk családunkban, igen liberális és demokrata felfogású volt, s éppen ezért keveredett a Martinovics-összeesküvésbe - mond sóhajtva a nagynéni a batárban. - Bolondság Magyarországon forradalmakra gondolni. „Festőknek” való.

- És a bölénykülsejű „Báró” (Wesselényi Miklós), valamint a „Gróf” (Széchenyi István), akikkel éppen Terézia nénem pozsonyi szalonjában volt szerencsém találkozhatni? Mindketten zsinóros magyar öltözetet viseltek - vetette fel a téli emléket Frigyes báró az országúton.

- Azóta sok minden megváltozott. Éppen a Fürdő utcában, ahol a Podmaniczkyaknak járó utazó lakosztályomat két napra elfoglaltam: hallottam Batthyány Ilonától, hogy a „Gróf” egy baleset következtében fogadalmat tett, hogy a zsinóros, magyaros öltözetet ezentúl csak Pest határain túl viselendi, külföldön. Itt tudniillik a suszterinasok se ismerik fel magyaros ruhájában a „Grófot”, de a minap még saját kocsilovai is, amelyek a Diana fürdő előtt várakoztak a gazdájukra: elragadták a könnyű kocsit, amellyel a „Gróf” a jó példaadás céljából a Duna-parti szemetesdombok között akart kucsérozni. A kocsilovak megvadult állapotban a Dunába igyekeztek, a „Grófnak” éppen csak annyi lélekjelenlét adatott, hogy a kocsiuülésről egy szemétdombra ugorjék. Stefi gróf most már leveti Pesten a magyaros ruházatot, és európai divatban tárgyal a mérnökökkel, akiket nyugati országokból éppen a Duna-part kiépítése és a folyam rendszabályozása miatt hívott ide - mond az apai nagynéni, és oly ügyesen vezette előadását, hogy véleményét ebben az ügyben eltitkolta. Frigyes báró tehát bizonytalankodva felelt:

- Talán éppen azért határozta a Házi Tanács, hogy frakkban kell járnom a besnyői barátokhoz, pedig azok egyforma csuhájukban, mezítlábasságukban, hajadonfővel szívesen látnak minden bűcsűjárót...

- Tehát a Házi Tanácsot édesanyád valóban életbe léptette, mint ezt neki javasoltam, amikor gyermekei nevelése ügyében véleményemet kérte? - kiáltott fel az apai nagynéni, szinte trillázva, mintha műkanárit hozott volna magával az útra, amely szerkezettel rakva van a pozsonyi palota minden szobája. - Hiszen mindjárt láhattam volna magaviseleteden. Engedelmet se mertél kérni, hogy nyeregben kísérj utamon - mond bizonyos meglegedettséggel özvegy Szirmay báróné -, de most ülj lovadra, mert vágtatva akarok Aszódra megérkezni, hogy senki se készülhessen fogadtatásomra.

- Mint a péceli Ráday grófok - gondolá magában Frigyes báró, de emlékirataiban ezt a gondolatát nem írta fel.

- És mondd, Frigyes, kikből áll a Házi Tanács? Vajon meghallgatnak ott engem is? - kérdezte Szirmay báróné, született Podmaniczky Terézia, amint a hintón ülő kopott inast francia nyelven szólította, és az utasítását tót nyelven közölte a kocsissal, hogy gyorsabban nógassa a terjedelmes kocsilovakat.

- Tótul nem szabad aszódi kastélyunkban beszélni - kezdte Frigyes báró a hintó mellett porosz-kálva. - Mert édesapám halálos ágyán úgy rendelkezett, hogy ne jusson eszébe valamely luteránus papnak a koporsója fölött tótul beszélni. Inkább jöjjön Kaschbrunner, a pesti evangélikusok német lelkésze, és ő beszéljen. A Házi Tanács így is intézkedett. Édesanyám elnöke a hetenkint tartott tanácskozásnak. Jobbján ül Thaisz Andris úr, aki valaha nevelőm volt, most azonban már prókatori diplomát szerzett, és az aszódiakkal pereskedik. Balján anyámnak Hunfalvy Pál tanár úr foglal helyet, aki mostani nevelőnk. Szemben ül anyámmal Delcourt francia kisasszony, húgaim nevelőnöje, és mindig arról tudakozódik, mikor lesz megint királyság Párizsban, hogy oda visszatérhessen. Atyját kivégezték... Valahogy valakin bosszúját akarja tölteni.

A pozsonyi vendég figyelmesen hallgatta a fiatalember szavait, mintha jó előre tisztában akart volna lenni az aszódi kastély dolgaival, miután ott bizonytalan időre elfoglalja a család rokonait „megillető lakosztályt”.

XII-ik Károly, a dáma bátyja és Frigyes édesapja amúgy is sokat vétett a hagyományos családi érzések ellen: szabadgondolkozó különc volt, és „három lépésnyire testétől” kereste politikai nézetű atyafiságát. Tehát senkit sem látott szívesen Aszódon, ahol könyveket és röpiratokat dugdosott a padlásra, hogy halála után két napig égett forró nyárban a nagyszalon kandallója.

Még bányagrófsági kinevezését is, a császár aláírásával, lángok közé vetette az özvegy - ki tudná a házkutatók szándékát, amikor benyomulnak egy házba, és a szekrényekben magukkal hozott iratokat dugnak el a gazda távollétében, hogy másnap ugyanezen iratokért a házigazdát tegyék felelőssé? XII-ik Podmaniczky Károly ugyan nem tért vissza se másnap, se harmadnap a családi kriptából, de az óvatosság sohase lehet felesleges az örökösök szempontjából.

Frigyes báró a nyeregből jól szemügyre vehette az utazóbatár belsejét, és így nem kerülte el figyelmét az a pozsonyi kisasszony se, akit már az elmúlt télen látott apai nagynénje környezetében, de akkor még ügyet sem vetett rá, minthogy a szobalányokkal, frájjokkal nem szokás törődni, (Még Bihari János, ama jeles cigányprímás nótái kalandoznak vissza néha Pozsonyba, különösen olyankor, ha Wesselényi Miklós a városban tartózkodik, és elégedetlen hazafi módjára a „Hatvágás verbunkost” vonatja a vendéglőben. Olyanok ezek a bihari nóták, mint a hapaxanthikus növények, amelyeket Ő jellel tüntet ki a tudomány, két esztendeig élnek, hogy aztán évtizedekre elfelejtsék őket. Aztán megint eljön a maguk két esztendeje, ha a magyarok valami szokatlan, nagy dologba fogtanak - mondja Hunfalvy Pál, Frigyes báró nevelője. - Magyarországnak sok olyan növénye van, amelynek szárba növésehez, kivirágzásához két esztendőre van szükség. De aztán hirtelen elmúlnak, mint a forradalmi gondolatok.) A kisasszonynak most úti felszereléséhez egy kék szemüveg is tartozott a vörös fátylon kívül, talán éppen ezért vette figyelmező tekintete alá a magánosan lovagló fiatal báró a nagynénje társalkodónőjét. És most a hátszló nyergében Frigyes bárónak hirtelen eszébe jutott, hogy a nálánál tíz esztendővel idősebb kisasszony egyszer Pozsonyban odavetőleg említette, hogy látta a pesti fűvészkertben atyját, a legszebb férfi volt, és a Geramb-féle leánynevelde növendékei a nagy pesti kolera idejében mind Frigyes báró atyjába voltak szerelmesek. Egy leány bátorságot vett magának, és levelet írt a „bányagrófnak”, amelyet az később szelíd mosollyal adott át Geramb igazgatónőnek. „Nem tudom, ki volt a névtelen, de nagyon kérem, ne büntessék meg őt” - szólt XII-ik Károly, és Frigyesnek, a hintó kíséretében most úgy rémlett, mintha maga a kisasszony lett volna, aki atyjába szerelmes volt...

Elizának hívták az egykori Geramb nőnevelde levélíróját, és most Szirmay báró özvegyének társnőjét.

...Csak igen fiatal korban hisz a férfiember azokban a babonákban, amelyek azt mondanák, hogy az elhalt apa után bizonyos női érzelmek a ranggal, címmel, földbirtokkal átruházódnak a fiúörökösekre is. Csak igen óvatosan, szinte dédelgetve nevelt fiúk gondolják magukban, hogy ugyanazok a nők, akik egykor atyjukat szent szerelemmel szerették: vonzalmukat kiterjesztik rájuk is. Apák és fiúk egyformán élvezik egy női szív rajongását, ha a szerelem tiszta.

Eliza (ugyanígy hívják Frigyes báró egyik nőtestvérét is) körülbelül mindent megpróbált az élet szenvedéséből. Korán árvaságra jutott, vagyoni romlás okozta atyja és anyja halálát, mert a hajóhidat elvitte a tavaszi árvíz Buda és Pest között, és a kompok jöttek divatba, amelyek a Sáros fürdőnél kötöttek ki, miután Pestről, a Nájgebájde mellől indultak. (Nemsokára rákerül a tönkremenés sora a komposokra is, mikor a „Gróf” felépíti a Lánchidat. Már abban az időben se elég egyetlen mesterséget tudni a pestieknek.) Eliza az előkelő világ leánykái által kedvelt Geramb-féle nőneveldet, hol a Podmaniczky baronesszek voltak legjobb barátnői: szülei halála után elhagyja, de vadamiképpen úgy alakul sorsa, hogy a Podmaniczkyak közelében marad-hasson. Özvegy Szirmayné veszi magához Pozsonyba, és az idős hölgy jókedvében néha, mint a család távoli rokonát mutatja be vendégeinek, a pozsonyi társaságnak.

Eliza szeretetre méltó, mind kedvesebb és barátságosabb, amint évei muladoznak. Abból a női fajtából való, aki álmatlanul, sötétbe meresztett szemmel tölti az éjszakát a palota egyik mellékszobácskájában, de akkor is vidoran ébred, ha a legszomorúbb őszi eső csapkodja az ablakot.

A szélvihar, amely a kertben fákat dönt ki: csak mulatságos látványt jelent számára, mert a babonás Szirmay báróné egyik rokonát egy kidőlt fa sújtotta halálra, és ugyanezért a báróné is hasonló sorstól fél. Az égiháború villámaival, mennydörgéseivel, a báróné tollas ágyánál találja, ahová az asszonyok menekülni szokott. S francia könyvet folyékonyan olvas a báróné mulattatására, pedig Gerambéknál csak társalgási francia nyelvet tanult. Eliza nélkülözhetetlen. Minden látogatóról, vendégről külön véleménye van. Karikatúrákat rajzol titokban, és a báróné kínzó fejfájásait ügyes adomák elmondásával enyhíti. És most is, midőn Pécelen a két Ráday gróf - apa és fia - megszőkött a vendég hölgy elől, Eliza a legnagyobb nyugalommal hagyta hátra a kulcsárnénál az üzenetet, hogy vigyázzon az öreg grófra, mert az egész országban azt beszélik, hogy az házasságot akar kötni egy Benke Rózi nevű színésznővel, akinek már gyermekei vannak. A kulcsárné csaknem összeesett ijedtében, az utazóhintó pedig folytatta útját Aszód felé.

Frigyes báró, a batár mellett lovagolva, a kékszeműveges, vörösfátyolos, galambszürke köpenyeges Elizában atya emlékeit kereste. Valóban csak futó felhő volt a régi szerelem, amelyet atya megbocsátó mosollyal küldött el útjára, mint a násznagy, akinek keblén utoljára sírja ki kedvére bánatát a menyasszony? „Légy boldog, Eliza!” - mondta tán egykor XII-ik Podmaniczky Károly, amikor útjára bocsátotta a rajongó leánykát. A nemesszívú és az élet lehetőségeit jól látó férfiak ugyanis (Frigyesünk véleménye szerint) mindig lebeszélnek a nőket arról, hogy céltalanul szerelmesek legyenek a személyükbe. Ártalmas olyan férfiakra gondolni, akikhez nem lehet férjhez menni.

- Vajon hogy hívják a lovát, Frigyes báró? - kérdezte Eliza, amikor végre levette szeméről a kék szeműveget.

- Achilles a neve - felelt Frigyes, és zöldkesztyűs kezével megsimogatta hátraslova fonott sörényét.

- Achillesnek hívták Sándor Móríc gróf lovát is, amellyel Pozsonyba jött látogatásunkra! - mond Eliza, úrnője, Szirmay báróné felé fordulva. - A gróf úgy mutatta be lovát, hogy az mindig az első négyesbe van beosztva, ha kárússzelt rendeznek a bécsi udvarnál.

Eliza ugyan úrnőjéhez intézte a finomkodva kiejtett szavakat, de félszemével most tetőtől talpig végigmustrálta a lovast.

- Igen, Achilles cirkuszi mutatványokat tudott! - szólt álmodozásából felélénkülve Szirmay báróné, született Podmaniczky Terézia. Majd az erdőkre mutatott, amelyek régi hősök emlékeként koszorúzzák a tájat. - Gyermekkoromban mindig azt hittem, hogy ezekből a besnyői, gödöllői erdőkből jön ki vadászruhában az a férfiú, akihez majd feleségül megyek. Szirmay pedig székéren érkezett Zemplénből.

Falusi ebek hangjai hallatszottak. Idétlenül ugatnak az aszódi kutyák a hintó körül. Szirmay báróné a fülére szorította a tenyerét.

- Ez is azóta van, amióta XII-ik Károly, az apád, mindenféle sváb iparosokat telepített Aszódra. Hogy lehet olyan faluban lakni, ahol Blázi a községi bíró neve! Schiellhornnak hívják a tükövcset, Zangnak a tímármestert, Veszeszkinnek az evangélikus tanítót és Prémnek a szatócsot! Mondja, Eliza, megérti maga ezeket a dolgokat, amiket XII-ik Károly produkált Aszódon?

- Az ipart és kereskedelmet pártolni kell, mondta egyszer fülem hallatára a boldogult báró úr a fűvészkertben Háberle tanár úrnak - felelt Eliza, és meleg pillantást vetett atya védelmében az ifjú Frigyes báró felé.

- Háberle? - mond elégedetlen, zsörtölődő hangon Szirmayné. - Arról a Háberléről beszél, kisasszony, aki a nagy kolera alatt azt prédikálta Pesten, hogy csak aranypénzt lehet gyűjteni, mert a többi pénz terjeszti a ragályt? Az aranyai miatt egy éjszaka meggyilkolta egy orvosnövendék. Ezt a Háberlét említi, kisasszony? - kérdezte Szirmayné, mintha valamely rejtélyes okból haragudott volna Háberlére.

A kutyák még mindig ugatnak ocsmány hangjaikon a hintó körül, és a pozsonyi báróné mind érzékenyebb lett a neveletlenségekért.

- Hát az a bizonyos Csapp, a kocsigyáros él-e még, aki XII-ik Károllyal együtt találta fel az „aszódi kocsit”, amelynek két kereke volt, és úgy szállt az úton, mint az ördögszekér, felényi idő alatt lehetett megtenni minden utazást.

- Csapp atyám halála után abbahagyta a kocsigyártást, és felcsapott gabonakereskedőnek, most koldul Pesten - felelt mélyen elpirulva Frigyes báró, mintha ő volna felelős Csapp tönkremenéséért is.

De megint Eliza védelmezte meg atyja volt barátait:

- Ellenben Veszeszki, az idevaló tót tanító boldog ember lett. Sorsjegyet vett öt forintért Prém szatócsboltjában, és a sorsjegyet Pesten kétszázezer forint főnyereménnyel kihúzták.

Az utazóhintó az aszódi Podmaniczky-kastély udvarába ért. A falusi kutyák amúgy is elmaradoztak, miután a kastély kiszolgált katonaőre, a Brandtwein érdempénzt viselő kapus követ dobott a kutyák felé. Frau Gödi és Frau Fránci, a báróné cselédei futamodtak az emeletről az utazóhintó felé, nagy ujjongással jelent meg a folyosó bolthajtása alatt özvegy Podmaniczky Károlyné. Podmaniczky Andor - ama híres céllövő - ugyancsak kitett magáért a fogadtatásnál. Németül, franciául szólott a hölgyekhez, és még angol szót is kevert beszédébe. Csak az elárvult Podmaniczky Károly, egy tizennyolcadik századbeli, beteges, szótlan, hipochonder úriember ment el gyorsan a kertek felé, amikor hintó gördült a kastély udvarára.

- Minden csak átmenet! - mondta ez az elárvult rokon, aki ugyancsak az aszódi kastélyban lakott, de sohase jelent meg, ha ebédhez vagy vacsorához csengettek. Egymagában, külön, extra asztalnál evett (mint akár később Podmaniczky Frigyes öregségében), és a Brandtwein érdempénzes, Olaszországot járt katona szolgálta ki.

A pozsonyi Szirmayné mindenesetre lecsendesedett, megnyugodott a szívélyes fogadtatástól. Eliza pedig titkon megszorította Frigyes báró kezét:

- Sok mondanivalóm lesz, ha egyszer négy szemközt beszélhetünk - suttogta a kékszeműveges társalkodónő, és megint tetőtől talpig végigmustrálta az ifjút. Nagyot változott a tél óta. Hasonlóságban megközelítette XII-ik Károlyt, aki a Geramb-féle nevelésében az álmok tárgya volt.

Az ifjú megrendülve nézett Eliza után.

Vajon mit mondhat neki ez az ismeretlen leány, akiről csak annyit hallott a családi asztalnál (persze, olyankor, amikor Andor unokabátyja a család hölgyeiről tartott elmefuttatásokat, mert a napóleoni háborúk óta, főként a reichstadti herceg halála óta nem nagyon tisztelte a nőket) vagy Frau Gödi és Frau Fránci megbeszéléseiben: Eliza lett volna az a hölgy, aki a boldogult bányagróf szívét utoljára akarta elfordítani családjától. Ám hogy ezt a vállalkozást nem koronázta siker: ezt nem mindig XII-ik Károlynak köszönhette a bárói család, hanem annak az ápolónőnek is, akit Vasorrú Bába néven emlegettek a családban - akit XII-ik Károly sétál-

gatásaiban, a fűvészkertben vagy a Duna-parton mindig a bányagróf társaságában lehetett látni az utolsó években.

Ez a Vasorrú Bába akadályozta meg, hogy Eliza és Frigyesünk atyja komolyabban megismerkedjenek egymással, míg Podmaniczky né otthon némán szenvedett, és gyermekei nevelésével foglalkozott bánatában. A Vasorrú Bába aztán lenyomta XII-ik Károly szemét, párnát tett a haldokló szájára, állítólag kétszer is visszatért volna a legmélyebb álomból XII-ik Károly, mert a régebbi időben szükség volt ilyesmire a haláleset bekövetkezéséhez. Az orvosok, a családtagok persze nem tudtak az ápolónő és a bányagróf ilyen éjszakáiról, XII-ik Károly bágyadtan, életuntán hallgatott, mert azt hitte, hogy ez hozzátartozik a halál ceremóniáihoz.

- Vajon mit mond most Eliza, aki miatt meghalt XII-ik Károly? - töprengett egymagában Frigyes báró, amikor hátsólovát egy késő őszi délután a vadkörtefa derekához kötötte, és az elhagyott vadászház környékén Eliza lépteire várakozott. - Vajon szóbakerül-e általában a bányagróf, a múlt, a szerelem, az az elcsípett levél, amelyet annak idején Podmaniczky né egy vacsoránál XII-ik Károly felé úgy dobott, mintha arcába akarná vágni! Ne csak a cselédeknek legyen álmatlan éjszakájuk a jelenet miatt, hanem XII-ik Károlynak is. Tudja meg ez a jó úr, hogy mit jelent álmatlanul tusakodni ágyról földre hullott párnákkal, gonosz egerekkel, amelyek a padláson kergetik a száradó diókat, és százszor megesküdni, hogy reggelre véget vet életének? Ismerje meg a ráncot arcán a bányagróf is, amely ránc még ismeretlen volt tegnap este; ismerje meg végre Uffer orvos urat, aki eddig csak a cselédséget gyógyította kuruzsló módjára, mert az urasági szobákba nem engedték be - korán reggel olyan dohányszaga volt, hogy ha szekrénybe zárnák, a molyokat kiirtaná -, de most a halott XII-ik Károly körül megpróbálta a végső élesztési kísérleteket, a legerősebb reszelt tormát tartotta a holt ember orra alá, mert a tetszhaláltól mindenki félt abban az időben, amikor a kolerás szekerekről éjszakánként néha emberi káromkodások hallatszottak... Frigyes báró apja azonban rendesen, tisztességesen halt meg.

Mit mondhat Eliza, akinek könnyed lépései immár hallatszanak is az erdő százados avarán, mintha már valaha lett volna valakivel találkozása ezen a helyen? Jött, és kék szemüvegét, vörösdéd fátylát, öregasszonyos köpenyegét otthon hagyta az aszódi kastélyban, miután Szirmay bárónénak megfelelő társaságról gondoskodott. Veszeszki aszódi tanítót ültette melléje, aki részletesen elmondá a pozsonyi vendégnek, hogyan vette meg azt a bizonyos sorsjegyet, hogyan határozta el magát, hogy a főnyereményül felkínált főúri kastély helyett a kétszázezer pengőt válassza, hogyan borult fel a kocsi Besnyő és Aszód között, mikor hazafelé utazott a sok pénzzel, hogyan törte el a bordáját ugyanakkor, és hogyan határozta el, hogy a pesti Belvárosban házat vásárol a fiának, míg ő maga megmaradt szegény aszódi evangélikus tanítónak... Este lesz, mire Veszeszki bebizonyítja özvegy Szirmay bárónénak, hogy ő, a megvetett tót néptanító a legokosabb ember Aszódon, mert semmit sem veszített el a józanságából, nyugalmaiból, az életmódjából, midőn a nagy szerencsével találkozott. Lencselevest szeret enni most is, és a tandíjat a gyerekektől vetemények alakjában fogadja el. - Télen özvegy Szirmayné sokat beszélhet Pozsonyban egy bolondról, aki néptanító Aszódon.

...De már Eliza jött az erdőn át, és Frigyes báró csapongó gondolatai, amelyeket idáig szinte szándékosan visszatartott a leány környékéről: most már letelepedhettek keringésükből. Itt volt Eliza, nem kellett gondolkodni, elmond ő mindent azon témák közül, amelyek a várakozás alatt Frigyeset foglalkoztatták.

Eliza cipőjén némi agyagos sár mutatkozott, mintha nagyon messziről, a kerülő úton jött volna.

Talán ő sem volt biztos abban, hogy mit mond négyszemközt Frigyes bárónak? Talán ő is attól félt, mint a fiatal szerelmesek általában, hogy majd csak akkor veszik észre, ha már elváltak

egymástól, hogy haszontalan beszélgetéssel tölték vala az időt, amikor Veszeszkitől kezdve a Vasorrú Bábaig mindenkit megtárgyalnak, talán még a lópatkoló kovácsból lett Uffer doktort is, fakó, kipödrött bajuszával és szuszogó fontoskodásával, csak éppen a maguk dolgáról nem beszélnek, mikor a kiszabott időnek vége van, s azon veszik magukat észre, hogy voltaképpen nem mondtak egymásnak semmit a bizalmas „négy szem között” se... A kamaszkorban levő Frigyes báró talán így gondolta várakozása alatt az erdei randevút, de nem így cselekedett Eliza, aki tíz esztendővel idősebb volt Frigyesnél, és az élet, a mindennap szolgálatában lévén, megbecsülte „kimenőjére” szabott idejét.

Eliza jött az erdőn át, s kezét sorsüldözőtként, menekülőként nyújtotta Frigyes báró felé:

- Mondja, kedvesem, van most fogoly az aszódi kastélynak abban a tornyában, ahová Blázi bíró a vásári tolvajokat szokta csukni?

- Régen elmúlt a Szentmihály-napi vásár, üres a tömlőc - felelt meglepetten az ifjú Frigyes báró.

- Nos, tehát kérem, hogy engem csukassanak oda, mert én megesküvém útközben a besnyői barátok kolostorában, hogy maga nélkül nem térek vissza Pozsonyba. Úgy hasonlít boldogult jó atyjához, hogy az őrjöngő szerelem megint felébredt szívemben. Zárjanak be a toronyba! - kiáltotta az erdő csendjében Eliza, és valóban eszeveszett módjára forgatta bűbajos szemét az ifjú báró felé. Csak hosszas esdeklésnek engedett a szegény társalkodónő, hogy az aszódi kastélyba nyugodtan visszatérjen. Frigyes báró még aznap este elmondott mindent mesterének, Podmaniczky Andornak, aki lovagolni, célba löni, a nőknek udvarolni tanította. Andor báró nagyot fütytyentve hallgatta növendéke elbeszélését:

- Már látom, hogy vissza kell adnom téged Hunfalvy Pál úrnak, a növények tudósának. Pedig milyen reményteljesen indultál!

A Házi Tanács Andor úr előterjesztésére úgy döntött, hogy Frigyes bárónak Miskolcra kell utaznia Hunfalvy Pállal, hogy az ottani evangélikus iskolában folytathassa tanulmányait. Ez harmadnap megtörtént. Szirmay báróné és Eliza talán sohase tudhatták meg, hogyan tűnt el az ifjú báró Aszódról.

- Nem értem, hogy miért kellett a kastélybeli harmóniát megzavarni annak az ifjúnak az iskoláztatásával? A miskolci csizmadiaszínben ismerje meg a nagyvilágot? - mond egyszer indulattal özvegy Szirmay báróné, született Podmaniczky Terézia, aki titokban tán XII-ik Károly-párti volt, mert hiszen elhalt testvére mégiscsak közelebb volt szívéhez, mint sógor-asszonya.

Már nagy pelyhekben hullott a hegyek fölött a hó, és Eliza esténként pozsonyi ismerőseikről beszélt a bárónénak. Céltalannak látszott az aszódi mulatozás tovább, mert csak Andor báró mondott ebédnél a női nem ellen célzásokat. „Értem, Eliza!” - szólt szenvedő társalkodónője felé bólintva Szirmayné.

(1929)

A CIGÁNYBÍRÓ EMLÉKÉRE

Vigasztalhatatlanul szomorú lennék, ha az *Ilonák, Irmák, Irének, Idák*, akik a Nők Ábécéjében ugyanazon az első oldalon foglalnak helyet, mint az i betűs első könyvünkben, hálátlansággal vádolnának, mert Annát dicsérem, aki névnapjával, nyári telikeblű gyümölcseivel, virágban pompázó kertjével, legkiadósabb évszakával, csillagos éjszakájával, beszédes lombjával, felejtetetlen bálizenéjével a férfiéletnek egy olyan napját jelképezi, amikor eredményeket lehet elérni a nők körül való forgolódás révén; a szenvedésen kívül azokban az években is lehet részünk, amelyekért, sajnos, annyszor hiába ostromoljuk a *Johannákat, Jucikat, Julisokat, Jolánokat*, akik közeli rokonai az i betűnek.

Az Annák, ha névnapjukat komoly ceremóniával megtartanánk - mint ahogy a komolyság mindig gondolkozóba ejti a nőket: az Annák a férfiak önfeláldozó tevékenységét azzal is honorálják, hogy engedelmesebbek, szelídebbek, simulékonyabbak, mint más napokon. De, ismétlem, arra nagyon vigyázni kell, hogy az Annák komolyságunkat komolyan vegyék, elméjükben és szívükben ne üssön tanyát a kétség: a dalaikra, a színeikre, a kesztyűikre, a cipőjük táncos sarkaira örökétig tartó fogadalmat kell tennünk, hogy eszünkbe ne jusson, hogy más monogramok is vannak a világon, mint azok, amelyek az Annák kendőcskéikbe, az ingecskéikbe vannak hímezve. (A felvidéken, ahol a legyezőket néha lombfűrészkesz fából szerkesztették: a legyezővel néha koppantottak a férfiak fejébűdjára, ha azon Anna-báli fogadalmairól megfélemlíteni akartak. Pesten, ahol a kontyokba hajtúkat helyeztek az Anna-báli tánchoz, a hajtú néha sebet ejtett a férfiún, aki - nagy ritkán a sok között - felejtgetni gondolta volna ígéretét. Egyszer, Szabadkán egy báli papucs piros sarkával ütögették meg egy úriember homlokát, aki a kólót reggelre már más nőkkel akarta lejtetni.)

Ne éljünk vissza a nők hiszékenységével, akik *Anna-bálikor, az egyetlen nyári bálon*, amely után szüretig nem történhetik nevezetesebb találkozás: engednek a „negyvennyolcból”, és érett gyümölcsként, csengő barackként, vajas körtveként, nedvbő szilvaként hullanak azon férfiak ölébe, akik még csak Trója ostromára sem mentek értük, egy esztendő sem töltötték a Szentföldön, Anna királynőt sem szolgálták a fehér rózsa - piros rózsa várakban, hanem legföljebb a kalendáriumban tartották számon Anna asszony napját, a különböző Füredék (Balaton-, Tatra-, Igló- és Tiszafüred), a változatos Fürdők (Császár-, Sóstó-, Siófok- és Parád-fürdő) tánctermeit frissen vágott falombokkal díszítették, lampionokat akasztottak a fákra, a tó környékén már csak szünyogok miatt is eloltottak minden világosságot, a kottakezűkben találnak egy hangjegyzetet, amelyből a helybeli karmester és a cigánybanda segédletével új „Annacsárdást” lehetett kombinálni, frakkot húztak nyári hőben, kitéve magukat annak a veszedelemnek, hogy a megyebeli bérlő jégbehűtött szódavizet rendel náluk a maga kerti borához, cigánybírósgot vállalnak, hogy hajnalban, a szerenádok idején teljhatalommal rendelkezzenek a vidéki cigányság életével, amikor a zöldszalugáteres ablakok alatt a nótákat ismét el kell játszani a szenderegő hölgyeknek, amely nótákat az éj folyamán megkedveltettek velük. - Nem szégyellem, hogy voltam cigánybíró a fenyőerdők tengerszemeiben tükröződő csillagoknál; ugyancsak sétatálcával, mint valami varázsvesszővel mutattam rá bizonyos lefüggönyözött ablakokra az ódon, salétromosfalú à la Esterházy fogadóban, ahol a cigányoknak több „érzéssel” kellett kezelni a hangszereiket, mint akár az Anna-báli forgatagban: az Annák nem panaszkodhattak, mindent elkövettem a július végi éjszakán, hogy évtizedekig méltó legyenek kotillion rendjeikre, a plajbászok koptatására, amellyel beírták nevem táncrend könyvecskéjükbe, néha annyi kredittel, amelyet aranyfontokban sem lehetne kifejezni;

hű vezetőnek mutatkoztam sötét erdei utakon, amikor a nagyreményű fiatalság elfűjta a gyertyát a kerti lámpásokban; segítettem megkeresni elveszített tánccipőket a bokrok között; sőt, hajdanában, amikor még az alsószoknyákra letelepedtek a nők a fűvön: gombostű is akadt kabátom virággomblyuka mögött a szövetben a szakadt szoknyafodrok föltűzéséhez. Ha égi-háború keletkezett, mindig volt kéznél egy köpönyeg (suba, szűr vagy felleghajtó), amely alá takarni a rózsaszínruhás hölgyeket gavallér kötelesség, mint már a nóta is előírja: „...Ne félj, barna kislány, nem hagylok; Subám alá takarlak”; és ha a Kárpátok között megáradt patakon kellett átkelni: nem féltem elvarázsolástól, amikor az ijedős kisasszonyokat a nyakamban lovagoltattam, amíg a patakon átkeltünk.

De nem is kerülhetett arra a sor, hogy a nők hiszékenységével visszaélhetett volna akár a felhevült gavallér, aki idegenből jött aranygyapjút (és csókot) rabolni. A cigánybírónak joga volt jégbehűtött szikvizet fecskendezni a fölizgult táncos gallérjába; joga volt darab időre beszüntetni a zenélést, míg az illetlen hódítót a közeli tengerszemben (vagy kéknefelejcses tóban) megfürösztötték, megbuktatták. A Balatonba való dobást a víz sekélyisége miatt nem lehetett mindenütt alkalmazni. Ellenben Verőcén (Nógrádban), ahol meredek a part, annyi gavallért bedobtak a Dunába, hogy az ottani Anna-bálokat már el sem képzelhették Halmai doktor nélkül, aki egykor jó dobó volt. (Jó dobók voltak még a dunántúli Anna-bálokon: Zubovics Fedor, aki a Migazzi-kastélyból mindig útra kelt, ha a környéken nyári bál volt; Visegrádon darab ideig Szeless Adorján, a Hentzi-szobor fölrobbantója dobált, aztán őt dob-ták; a leányfalui „kuglizó kilences dobói” a vízparton is megállták a helyüket, amikor még a m. kir. Operaház főrendezője, Alszegehy Kálmán rendezte a kugliversenyeket, valamint az Anna-bálokat.)

A szabad ég alatt tartott Anna-bálok a csillagok közelsége, a szellők járása-kelése, a selymes gyöpon való tánc miatt nemcsak a férfiak vállalkozási kedvét növelték, akik a gőzhajónak is utánaúsztak, ha azon kedvenc táncosnőjük libegtette fodrait s fürteit - hanem a nőket is mentesítette azoktól a bágyadtságoktól, petyhüdségektől, verejtékes parfümöktől, amelyek a téli bálok hosszadalmas táncmozdulatait folytán elkerülhetetlenek. Omlatagság, támasztékot kereső fejtartás, sőt az ölbe való kívánczóság néha meglepte az Anna-báli hölgyeket is, de a papoknak még Máriabesnyőn sem volt szabad esketniök virradattal, minden előzetes kihirdetés nélkül; a Gretna Green-i kovácsság intézménye, amelynek rögtönös esketési joga éppen Anna királynő korából eredt a hű Skóciában: Magyarországon ismeretlen hatóság. Halálos betegséget, megszámlált életpercekkel kell annak szimulálni, aki hazánkban hirtelen jött kedve szerint az állami anyakönyvvezetőt hivatalos kötelességének elvégzésére „beugratja”. Tán jobb is, mert mit csinálnánk, ha minden Anna férjhez is menne nyomban a névnapján? Jusson és maradjon is az Annákból a hétköznapiakra.

Nem volt szégyen Anna-bálon olyan sebesülést kapni, amellyel ellaborálhatott az ember élete végéig. Az angol Anna királynéért kisebb okból is meghaltak a férfiak ezrei, s ugyancsak meghaltak magyarországi Máriáért a hidegvérű németalföldiek, pedig e királynőktől tán annyi kegyességben sem részesültek, mint egy füredi tánckirálynőtől részesülhettek a szünórában. Lehet, hogy célirányosabb a mostani Anna-bál rendezők, cigánybírók és más funkcionáriusok viselkedése a szerelemmel szemben: az Anna-bál sikerére senki se teszi föl életét. Holott ezzel nem sokat nyert a világ, hogy a gyöngéd, illuzionista szerelmet az életkörülmények napjainkban szinte nevetségessé tették. Kell az ábrándos szerelem a kíméletlen fiatalság elviseléséhez. A régi fiatal emberek is koplaltak, nélkülöztek, verejtéket verejtékkel keverték, de legtöbbször a jövőbeli megélhetésen kívül egy titokzatos szerelem is helyet foglalt a szívben. Nem rossz dolog volt a szerelemért való szenvedés a kenyérharcban. Egy dal foszlánya, egy szó emléke,

egy kézszorítás melege sikeresen nógatta a fiatalembereket a pályán. - Ma nem hallani olyan fiatalemberről, aki cigánybíró akarna lenni.

(1930)

SZERETNI KELL TUDNI A NÓTÁNAK, MINT A LÁNYNAK

Két primásról

Az első cigányprimás, akivel jó kiadósan tanácskoztam a nótákról,

BENCZI GYULA

„népzenész” volt. Benczi híres ember volt, híresebb, mint sok követ vagy színész. Jókai Mór-val vetekedett a híressége. Akit már Jókai se tudott meghódítani a regényeivel, azt a szívbeteg, kedélybeteg, általában tetszhalottat Benczi Gyula vette kezelés alá. Bencziről legalábbis annyian ábrándoztak a régi Magyarország csendesedő kúriáiban, ritkuló lugasaiban, mindinkább zavart nyugalom méheseiben, mint Jókairól. Benczi mindig a szerelemtől muzsikált tizenhat tagú zenekarával. Jókai ugyancsak a szerelemtől írt kis pennájával. Egy Benczi-nóta meghallgatása kedvéért kétnapi járóföldről is eljöttek, akik a nótát szerették. Némelyek megházasodtak, tán csak azért, hogy a lakodalmukon Benczi Gyula húzza a kállai kettőst (ő még tudta), de volt olyan ember is, aki végrendeletében meghagyta, hogy a temetésén Benczivel muzsikáltassanak.

- Csak még egy nótát, Gyula! - kiáltottak olyanok, akiknek a tizenkilencedik században a halálba vagy Amerikába kellett menni.

Egész vagyonokat vertek el a kedvéért, mint akár a legszebb színésznőért. Benczi maga nem volt se gazdag, se szegény. (Igaz, hogy a saját házában halt meg a nyíregyházi erdőszélen, a háztető nádból volt, két öreg cigányasszony, a húga meg annak a barátnéja fogta le a szemét, mikor ötven és egynéhány esztendősen utolérte az a szívbetegség, amelytől reszketni kezd a hegedűhúr, reszket a vonó a kézben, a nóta közepén nem kap levegőt a tüdő, és nincs az a hatalom, amellyel végigmuzsikálni lehetne a „Repülj fecském”-et.)

Amíg muzsikált: száz nótát tudott eljátszani egy huzamban, ha kedvére való úriember is volt a hallgatója.

Ökörszemű, rövidre nyírt hajú, oldalszakállas, kipödrött, fekete bajszú férfi volt, elég testes, elég magas, olyan egyenesen állt, mint a gyertyaszál, amikor bal vállára helyezett egy fehér selyemkendőt, arra fektette a hegedűjét, mikor belefogott a muzsikálásba, minden erejét, gondolatát, érzését összeszedve mindig, mint egy régi táltos, aki a mennybélieknek misézik. Aki nem ismerte volna: az tán száját biggyesztené e tornászati előkészület felett, mert a jó cigánynak kasfarban, féllábon is kell tudni muzsikálni. Csakhogy Benczi a méltóságteljes régi cigányoktól tanult muzsikálni, akik mindig úgy játszottak, mintha egy dalra tették volna fel az életüket. Benczi Gyulának az anyja Boka lány volt (a híres debreceni Boka Károly primás húga), a felesége Dombi lány, ugyancsak a cigányság főúri nemzetségéből. Mindig úgy hegedült, mintha egy Boka meg egy Dombi is volna a hallgatók között, mert „eredményében csak cigány érti a muzsikát, úr csak mulatni tud mellette”.

Szabolcsban mindig nagy volt a cigánykultusz. Állítólag már a honfoglalók is cigányokat hoztak magukkal, mikor itt megtelepedtek. Ezer esztendőn át nevelték, ápolták, tartották itt a cigányokat. Dombi Laci, a Kacsarnóiak, törzsökös Szabolcs megyei cigányok megtették a magukét, de Benczi Gyulát szemük fényének, szívük hangásának, gondolatuk szó szerint való kimondójának tartották mindig azon a darab földön, amerre Zápolya vezér zászlója látszik.

Benczi Gyula is hűséges volt ahhoz a földhöz, amelyből fogantatott. Sok régi cigányságnak kellett Nagykállóban, Várdán, a híres cigánynevelő szabolcsi kúriákban muzsikálni, amíg a

híres primás megszületett, és negyvenesztendőn át országos híresség volt. De ismerték külföldön is, mert egyszer rávették, hogy Németországban, Párizsban, Londonban vizitellen a bandájával. A Berliner Börsen Kurir című újság írt akkor Benczi európai körútjáról, és Szabolcsban, ahol kevesen olvastak németül, akkor telepedett meg egy Kunicke nevű német professzor, aki házról házra járt, és a Berliner Börsen Kurir cikkeit lefordította. (Kunicke később a feleségét is elhozta Németországból, és leánynevelő intézetet alapított Nyíregyházán.) Benczi azonban többet nem ment külföldre, sőt a budapesti Nemzeti Kaszinó szerződését is azzal küldte vissza, hogy szívesen muzsikál az uraknak, ha meglátogatják Nyíregyházán. A gőgös, kiskirályos, szabolcsi vér a primásnak is fejébe szállott. Különben Benczi otthon, a pátriában is olyan respektust tartott a maga személyére nézve, hogy kivételesen még azok se tegezték, akik a világ fennállása óta tegezik a cigányt. Vacsorákon, barátságos összejöveteleken éppúgy felköszöntötték a tósztózó urak a cigányprimást, mint a többi nevezetességeket Kossuth Lajos és Ferenc József után.

Bár minden éjszaka temérdek bort, pezsgőt megittak az urak a muzsikálás mellett: Benczi Gyula oly mértékletes volt, hogy boros állapotban sohasem látták őt. A néha napokig tartó muzsikálást nem is győzte volna másként, de meg valakinek józannak kellett lenni, amikor annyi hóbertos úriember volt a vármegyében. Nem volt ritkaság az *ezerforintos bankó*, amelyet honoráriumként Benczinek a kezébe csúsztattak.

Én nem hallottam tőle más nótát játszani, mint magyar nótákat, még pedig „nagy magyarokat”. Ilyenek voltak Csermák nótái, Lavotta, Bihari dalai, Reményi hangszerelésében a „Repülj fecském”. A keringőkre, modernebb muzsikára ott volt öccse, Sáray Elemér, aki pesti konzervatóriumot végzett, mielőtt a bandában helyet kapott. A „Kéknefelejcs” nóta volt a kedvence Benczinek.

Lehetőleg mindig az utolsó londoni divat szerint öltözködött, mint egy gentleman. Csak éppen a fehér mellényt aranygombokkal szerette jobban, mint más gavallér. Kevésbeszédű, nem nagyon lelkesülő férfiú volt; a hegedűje beszélt és lelkesedett helyette.

A balassagyarmati „cigányvizsgáló bizottság”, amely az ottani árvaszéki elnök úr vezetésével öt-tíz esztendőnként beutazta Magyarországot, hogy megállapítsa, hol van a legjobb cigány az országban, két ízben is Benczi Gyulát jelentette Magyarország legjobb cigányának, miután több napon át hallgatta. Erre a jegyzőkönyvre nagyon büszke volt Benczi.

- A sok feketekávé! - mondta, amikor 1916 tavaszán a Nagyerdő melletti házában meglátogattam, és a vonót muzsikálás közben reszketve ejtette ki kezéből.

Olyan bús volt, mint egy haldokló cigány. Csak akkor volt jó napja, ha Korányi Sándor bárótól néha levelet kapott. A leghíresebb magyar doktor leveleivel vigasztalta a menthetetlen páciens. Olyan levelek, amelyek talán még a digitálisnál is többet használtak a szívbeteg primás életének meghosszabbításában.

- Sokat muzsikáltam nekik - sóhajtott Benczi. - A Sóstón...

Benczi után nem maradt gyerek, ami cigánynál nagy ritkaság.

KÓCZÉ ANTI

A lánya menyegzőjén, amelyen volt szerencsém násznagykodni, a legnagyobb cigánylakodalomban, amely a huszadik században a Ráday utcában történt: a vendégségbe jött cigánybandák után *Anti* bácsi, az örömapa is kezébe vette a hegedűjét. Azt a cifra nótát játszotta el a második napon, hogy: „Azért, hogy egy kicsit ragyás, - Kend az én szeretőm, nem más.”

Kóczé Antal cigányprímás a legragyásabb arcú cigány volt Magyarországon, ami pedig nagy szó, mert a cigánygyerekek közül minden második átesik a hólyagos himlő név alatt ismert betegségen, némelyik bele is pusztul. De nem lehetett annyi ragya a cigányprímás arcán, amely csókot ne kapott volna, akár szép lánytól, akár úrtól, akár lelkesült cimborától, muzsikától megbolondult hallgatótól. Kóczé észvesztően muzsikált, mint valami rücskös, csúnya kísértet az éjféle órában, aki azért szólaltatja meg a hegedűjét, hogy még azt a kis eszűket is elvigye a szerelmes nőknek, ami még megmaradott. A hegedűhang elrejtette a primás ritkán borotvált arcát, apró sündisznószemét, garabonciásan elhanyagolt ruházatát, amely külsejével elmelehetett volna muzsikálni a babonás népmesékbe, keresztutakra, temetőkbe, romba dőlt kastélyokba. Általában népmesebeli figura volt hízásnak terpeszkedett termetével, gallért alig ismerő ingével, rosszul gombolt mellényével, boroskancsó mellett való hosszadalmas üldögélésével, halk, kemence melletti beszélgetésével. Úgy muzsikált, ahogy az Úristen tanította; a fényes pesti kávéházban is csak úgy húzta, mintha két-három elátkozott, hadaktól elmaradt kuruc-kísértetnek húzná egy beomlott pincében. Sohase tudta, hogy grófok is hallgatják az ördög nótáit, amelyeket fájából megidézett. Művész volt... Elbújt, mikor tapsoltak neki. Anti bácsi volt. A pénzt úgy költötte el, hogy a kezéből elvesztette, vagy a mellénye lyukas zsebéből kiejtette. Soha ilyen cigány, aki ennyire nem értette a fénylő aranyat, a tallérnak való ezüstöt, de még a gyémántot sem, amelyet gyűrű alakjában sokszor az ujjára húztak szűz grófkisasszonyok, és az éjszaka elvetemedett leányai. Bohém volt? Nem, ez az elkoptatott, fényevesztett, ízetlen szó nem illett rá. Mesebeli ember volt, aki legjobban szeretett isten háta mögötti, rejtélyes kis csárdákban muzsikálni, mint egy vándorcigány, amikor már az urak és cigányok is aludni mentek. A város végén hegedülte el a legszebb nótáit, egy-két nótaszerető, nótáértő barátjával üldögélve savanyú bor mellett, hajnali ködben, amikor úgy jött a nóta, mintha két-háromszáz esztendő távolságából jönne, amikor a legendák még kézzelfogható valóságok voltak. Ide, a ködbe, a füstbe, a múltak mámorába, a félálomokba pászolt Kóczé Anti muzsikája, ragyabunkós, fésületlen feje, könyökig felgyúrt inge, szomjúsága, amelyet úgy oltogatott, mint talán Bihari János, aki minden időknek leghíresebb és legrongyosabb cigánya volt.

Táltosa és cukrásza volt a magyar dalnak. Tudott kürtölni a hegedűjén, mintha valami hajdútáncot játszana, amelyet fogcsikorgató toporzékolással vagy vitézi illegéssel járnak pengő szellemalakok körülötte; tudott a szívkaptár legmélyére behatolni a hegedűhangokkal, ahol legédesebb a szerelem méze. Virtuóz volt. Ha az írók cigányosan, szenvedélyesen, tavaszi piros vérbe merítve a tollukat vagy a mélabú kódének mondanivalóikban akarnának írni, Kóczé hegedűjétől kellene írni tanulni. A hegedűszólammal elővarázsolta azt a csodálatos nőt, aki minden férfi szívében lakik, néha olyan elrejtve, ismeretlenül, hogy sohase találkozhatni vele az életben. De a tündér, a legjobb, a legáldottabb, legkíváncsúbb tündérke ott él a szív kárpitjai mögött, és szentvízi szelídséggel vagy szilaj csörgetéssel jön elő, amikor Kóczé varázsló nótáit muzsikálja félig-meddig meg is siketült férfiaknak.

Hogy hegedűjének milyen hatása volt a nőkre: azt a primás ragyái mondhatnák meg. Ha ezer-szer annyi ragyája lett volna, mint amennyi volt, mindegyiknek jutott volna lelkesült, önfel-ledezett asszonycsók. De az éj leányai, a csillagok kertésznői, az éjféle bakkecskék pásztornői, akik Kóczé Anti idejében végig virágoztak a főváros utcáin, mulatóhelyein, kávéházain, a szerelem papnői is halálosan megszerelmesedtek, amikor Kóczé „üveghangjait” hallották. Akár a legelőkelőbbnek mondott fogadók szálájában, akár kunyhónyi lebujságokban, ahol a nőknek a férfiak ölébe kellett ülni, hogy mindnyájan elférjenek, akiket a himlőhelyes cigány megbabonázott.

Amíg Benczi városi bundában, hódspékában járt télen, mint a főispán, Kóczénak jóformán télkabátja se volt; ha akadt is, madárijesző volt az, amelyet a banda legvénebb tagja se vett volna a vállára. A kalapjára se nagyon kellett vigyázni, ha elhagyta volna is éjjeli kóborlásaiban; olyan kalap volt, amilyent falusi cigány se szívesen tett volna a fejére. Az ingében, amelyet szeretett kigombolni szívszorulása miatt a hajnali, gyertyával pislogó kisvendéglőkben, az ingében még pakfongomb se mindig volt. Szarkafészekhez hasonló fejét a szélnek tartotta, mikor éjjel után ott hagyta a bandát a márványos, úrinépes kávéházban, és olyan éjszakai herberg után szimatolt, ahol kedvére való embereknek kedvére muzsikálhat, olyan nótákat, amelyeket véleménye szerint alig értenek meg Pesten, mintha egy régen múlt idők véletlenül itt maradt kósza zenésze baktatott volna a városvégek felé, hogy megértő barátságra találjon.

Kóczé, a maga korának egyik legünnepeltebb primása: gyakran virradt meg olyan helyeken, hogy ködös, téli reggeleken még az utat se lehetett nyomban felismerni, amely a rejtekcsárdákból, a régi hatodik kerület nőiesszagú spelunkáiból, a Ferencváros bokrétás borméréseiből vagy a folyón túli Tabán pincéiből megint visszavitt a városba, a Ráday utcai cigánysorra, ahonnan a következő este a muzsikusság az asszonyok által gondozott tiszta ruhában, kialudt fejjel elindult megint szerte a városba dalokat, mámorokat hinteni, szenvedélyeket piro-sítani, boldogtalan szerelmeket patkolni, az élet csalódásaiban összetört szekereket megvasalni.

Megint este lett, és megint előről kezdte Kóczé Anti is a muzsikálást, miközben keserű bosszúságában sok húrt elszakított, miközben hegedűjét megint olyan állapotba hozta e hajnali kísérteteknek, földöntúli szenvedélyeknek, pokoli szíveknek, démonoknak és a szerelem boszorkányainak való muzsikálás után, amíg megint polgároknak, úriembereknek való zenét tudott költeni. „Habár a polgároknak nem való a zene, csak a trombita” - vélte Kóczé, de a maga és bandája megélhetéséről gondoskodni kellett, és hunyorgó vakondokszemmel, kitisztálkodva mászott fel a dobogóra, miközben a Duna-parti étteremben az ezüst evőeszközöket készítették elő a fehérre púderozott pincérek a társaságnak, a villamosrózsákat felgyújtották „a pesti, pesti nőknek” tiszteletére, úgy a fehér gömböket, mint a budoárok virágszínű körtéit, és az ajtók függőnyeit félrevonták a városból, zsúrról, színházból, koncertből felhevülten, testi és lelki illatokkal bővelkedő hölgyközönség előtt.

Kóczé Anti pislogva, mint egy szmokingot öltött tengeri malac vont a Hungária fehér termében azoknak a szarvaslábú delhölgyeknek, akik otthonuktól estélyi ruhában indultak el vacsorázni, a divat zöldderekú, kígyózó-szemöldökű, Kiss Gábor-frizurás jelvényeivel; mozdu-latuk, mint a leopárdé, fényesített szemük, mint a csókáé, mezítelen karjuk, mint a fehér orgonaág; a pesti „hotvolé” és az európai előkelő világ parfümje szálldos a franciával, angollal kevert fővárosi beszédűtől, amely a fehérfalú, pirosszőnyeges termet malomzúgásként betölti. Bankárnék és St. Leopold városrészéből való doktornők szürcsölik a háború előtti Pest zamatjait, pikáns ízeit, a kaviárok, osztrigák, fanyar pezsgők bőségességével, csak a cigány-primás iszik titkon savanyú vinkót, akinek tányérjára hull a bankó és aranykoronás. A dámák gumifűzőit telhetetlen, örökös kacaj feszíti, mint a töltött pulykamellet a gesztenye, a diskurzus mind csípősebb, mint a vadkanfő mellé garnírozott áfonya, orrlyukai vonaglanak a fővárosi démonnak, mint a párducnak, midőn vadas ízt érez a himlőhelyes cigányprimás idegbomlasztó hegedűjátékában. Az „üveghangok” a szívgyökérig hatnak, és vásott térdek zsibbadoznak a francia selyemben. Pest, a háború előtt.

Kóczé Anti borotvátlanul, mintha az imént bújt volna elő egy országúti szénaboglyából, hegedült a Royal tükrökkel fényesített termeiben, ahol a szőnyeg süppedt az asztal alatt ölelkező női és férfibokák alatt, az Andrássy úti harisnyák a nagykörúti fuszeklikhez simulnak, a színházban imént látott színdarab jeleneteit játsszák az asztalterítőn frakkinges gavallérok, és a „nagyvilág”, az „ismeretlen öröm”, a csontig hasogató szenvedély után vágyakozó kereske-

dőnek, ügyvédnek, Molnár Ferenc és Bródy Sándor színjátékait esténként templomi prédikációként hallgatott fővárosi hölgyek Kóczé muzsikája mellett eszmélnek rá, hogy még sohase éreztek igaz szerelmet, amely dülőutakra is elkanyarog, ha a szenvedély vakít. Néha már éjfélkor tánc kerekedik itt a spanyolfallal könnyen elrekeszthető mellékteremben, vacsorálóasztalakat tolnak össze, és híres színésznőket utánoznak a pesti hölgyek magaviseletükben. A zene peng, és a szív komolyan elhiszi azt, amit Kóczé Anti muzsikál, mert a pesti nők ez idő tájt akarnak hinni, hiszékenyek lenni, mert nincs édesebb az illúziónál. Sok derék, egyébként jobb sorsra méltó úrnő megszerelmesedett itt, amikor a háztartás gondjait felejtván, a hétköznapiok szüksége után a cigányprímás tanácsaira hallgatott. Ó, mit sem sejtő barnák, gyanútlan szőkék, hevülékeny molettek, elégedetlen, a hervadás éveitől főló soványak: pesti nők, hányszor megjártatok, ha rábíztatok magatokat egy zenés étteremben találkozás ígéreteire! A magyar pezsgőgyárosok kitalálták a vérszínű pezsgőt, a hoteligazgatók a szeparét, az asszonyok a szeretkezésnek (flörtnek) százféle változatát, amellyel cigánymuzsika mellett a háború előtti években feltámasztották az asztalon álló virágokat, de a hattyúfehér színházi belépőket is. Ugyan, ki iszik manapság pezsgőt női lábtüüből, amelyet az asztal alatt harisnyás lábáról egyetlen koppantással leejtett a delnő az étteremben! Ugyan ki tölti meg arany tízkoronásokkal a női kesztyűt, mielőtt azt emlékebe a muzsikos cigányoknak adná?

És e szédült, gyönyört áhító, illúzióiban már kézzelfoghatóvá lett nagyvárosi éjfélből szökött el a vándorlegény kedvű Kóczé Anti, hogy távoli, betyárzsíros, pomádés kisvendéglőkben muzsikálgasson magának. Amíg egészséges volt, „kocsisborral” öblögette a fanyar, pusztaiú nótákat, kármentős, ma már csak népszínművekben található városvégi fogadók hosszúnyakúit szorongatta a bál hölgyek monogramjai után. De amint szíve hervadóba ment, kopárabb lett a hangulatai tája, amelyen vérkeringése járogatott, sivárabb lett a kedve, fullasztóbb a lélegzete, hideglelést érzett a szíve tájékán, azokhoz az italokhoz folyamodott, amelyeket odáig csak vendégeinek kívánt. Most már nem találta meg kedvét egy pohárka karcos, savanyú bortól, sőt mindig több fagyos pezsgőt kellett önteni a szívére, hogy az ájultságából magához térjen, és megint találkozhasson az „üveghangú” Kóczé Antival. A vadvizek, őszi mezők, düledező kerítések vándorlegénye úgy füttyöltette néha a hegedűjét, mint a szél füttyent az akasztott ember talpa alatt, kedve mind zordonabb lett, mert a dal többé nem tudott pataktisztasággal felbugyborékolni szívéből, hanem ásni, kutatni kellett lankadó emlékezetében minden nóta után, amely hajdan ifjú és búbajos volt. Borzongva szűkölt közelgő vénségében, kifogyóságában, bágyadozó memóriájával. Mégis csak elszánta magát, hogy úgy keresi meg egészségét, mint az urak, akiknek betegségét a vándorlegény egészségességével odáig megvetette, vonatra ült, és a napsugáros francia tengerpartra utazott a magyar nótamezők legszebb hangú madár-ijesztője. De itt putrit, csárdát nem találván, valóban a szívbetegek végső gyógyítójának, a halálnak karjába szédült. Elvitte a nótákat, hogy még csak kóró se nőhessen ki sírdombjukból. Úgyse kell a magyar nóta.

(1930)

P Ó R F I,

vagy aki köszöntgetni tanította Budapestet

A Váci utcai kalapost is utolérte a pesti kereskedők elkerülhetetlen végzete, kényszeregységségbe „ment”, vagy hogyan is nevezzük ezt a mostani kereskedőbetegséget, amelyet a Pórfi-cég alapítási idejében, a régi Pesten még csak röviden „kridának” neveztek.

Aki majd Budapest divattörténetét, a Váci utca gavallérvilágát mint valami hőskölteményt veszi lantjára, Pórfi kalapjait nem hagyhatja néhány strófányi emlék nélkül. Ő kalapjaival köszöntgetni tanította meg a pesti gavallérokat, mintha csak az úri modort, az eleganciát, a gavallértempót árulta volna a Velszi Herceghez címzett boltjában a kalapjaival együtt.

Pórfi-kalappal passzió volt köszönni a Váci utcában.

Mintha csak a kezéhez idomult volna minden kalap, hogy az kellő formában megemeltessék derékszögben a korzó számos kegyelmes urai előtt és félkörben a jó ismerősök, barátok, cimborák előtt, amikor a köszönéshez még szokás volt azt is mondani: Szervusz, Psezina! - De igazában a hölgyek előtt köszöntek a Pórfi-kalapok, mert hiszen bármilyen kitűnő férfiak sétáltak a Váci utcában, elsősorban a hölgyek utcája volt mindig a Váci utca. Dámák élték itt változatos élményeiket a Váci utcai forgatagban: találkozhattak azokkal, akikkel szalonjaikban nem találkoznak; beszélgethettek olyan dolgokról, amelyekről az utca vidám, mindig egy kicsit átmeneti, futó, röpké kalandos életmódjában a legelőkelőbb asszonyságok is cseveghettek; fogadhatták tisztelőik hódolatos vagy pajkos megjegyzéseit; beszélgethettek a város legelevenebb pletykáiról... S mindezekhez élvezhették azokat a köszöntéseket, amelyekkel csak a Váci utcában szolgálnak az urak a korzó hölgyeinek.

A Váci utcai köszönés (a kalaposcég virágzása idejében) különbözött minden más városrészben szokásos köszönéstől.

Lehet, hogy némelyeknek Tiller Mór, a vörösszakállú konzul és egyenruha kereskedő köszö-nése tetszett a régi Pesten, amidőn ez a tekintélyes, öblös úriember kalapja lengetésével köszönt az egész Andrássy útnak, amikor a Foncière palota sarkán befordult a Sugár útra. Tiller Mór az Andrássy útnak köszönt... Bartók Lajos, a kecskeképű költő hajdanán minden utcában minden szemrevaló hölgynek köszönt, amiért sok félreértésre adott alkalmat. És voltak már híres köszönők is a városban, akik kalapjuk kitartó megemelgetésével vitték is valamire Budapesten.

De a Váci utcában úgy köszöntek a hölgyeknek a Pórfi kalapjaival, hogy e köszönéseket valóban el lehetett volna tenni emlékebe.

Volt köszönés, amely a hölgy új cipőjének szólott; volt, amely sikerült új kalapjának... A virágocskának, amelyet ruháján viselt, és a szívének, amely odabent a monogram alatt pihegett... A köszönéssel annyi nyelven lehetett beszélni, ahány nyelvet Mezzofanti értett. Érzelmet, vágyat, álmot, hűséget és örökké tartó szerelmet kifejezhetett egy kalapköszönés, de mégis: a régi kalaposcég kalapjai leginkább a „Hölgytiszteletre” voltak alkalmasak, amely „Hölgytisztelet” a tizenkilencedik században övezte a nőt, amikor még a feminista mozgalomról legföljebb Csokonai Dorottijából tudott a világ. A nők nem akartak mások lenni, mint szeretett és tisztelt lények. És a férfiak, bár nem viselik vala többé a romantikus francia lovagkor tollas fejfödőit, a Velszi herceg kalapjaival éppen úgy tudnak köszönni a nőknek,

mint D'Artagnan. Mint a magyarok közül Andrássy Gyula (az idősebb, aki a Váci utcában járt iskolába, mielőtt külügyminisztere lett volna Ferenc Józsefnek).

Ma már csak ritkábban láthatók azok a régimódi köszönések, amelyek Pórfi kalapjainak virágkorában meghódították a női szíveket. Egy köszönetre az egész életet föl lehetett tenni.

Különösen az a köszönet ment ki a divatból, mely a bécsi-spanyol etikettel dívott darab ideig a Váci utcán, és „Hölgytisztelet” néven a kalapvásárlás alkalmával tanította erre az urakat egy udvarmester külsejű öreg kalapossegéd. Engem még külön tanított a puhakalappal, a keménykalappal és a cilinderrel való extra köszönésekre.

- Tíz lépésnyiről kell kezdeni a „Hölgytisztelet”-et. Tíz lépésnyiről kell a szemet a hölgyre függeszteni, és lehetőleg úgy megállni a Váci utca gyalogjárójának a szélén, hogy a hölgy, ha kedve tartja, elmelessen megszólítás nélkül mellettünk. Ezen idő alatt összetett lábszárral, egymáshoz illesztett sarokkal, fél derékhajtással és földre szegezett tekintettel kell a kalapot jobb kezünkben tartani, a derékig eresztve... És a kalapot nem szabad megpörgetni tartás közben, még kéteshírű táncosnők előtt sem.

Vajon él még az öreg ceremóniamester, aki kalapvásárlás közben egy egész életre való útra-
valóval látja el a vevőit? Nem valószínű. Az emberek ma nem nagy súlyt helyeznek a köszöntetésre. Ezért is ment „kridába” a kalapos.

(1931)

„PEST RÓZSÁJA”,

Pilisy Róza legragyogóbb élete, öreges hanyatlása és remete halála

A PILISI ÖREG KATONAORVOS UNOKÁJA

A falusi naptárak a múlt század középső éveit írták, Pilisen (Pest megyében) egy apátlan leányka jött a világra, akit az ottani katolikus egyház anyakönyvébe *Schumayer Rozália* néven jegyeztek be.

Szerelemgyermek volt.

Atyját ama hetyke dragonyostisztek között kellett volna keresni, akik a múlt században, az elnyomatás éveiben a császár hatalmát jelentették Pest megyében. Talán egy gróf, talán egy herceg volt az udvarló, aki könnyű katonaszívvel vonult új állomáshelyére, miután a pilisi orvos leányának fejét „elcsavarta”. Gróf Stádion főhadnagy, a birodalom miniszterelnökének fia legyezgette bókjaival legtöbbször az orvos leányát. Ez a Stádion főhadnagy ugyancsak egy „nőies ügyből” kifolyólag később Nyíregyházán agyonlőtte magát.

A bánatos nagyapa adoptálta unokáját, akinek anyja szegényében világgá bujdosott. A pilisi Schumayer-kúriában nevelkedett a kis Róza, amíg tizenhatodik évét elérte.

S ekkor fölbukkant újra a katonatiszt.

Gyalogsági tiszt, aki elsöktette Rózát a nagyapai háztól, mert a leányka hiszékenységében nem okult anyja példáján, hitt a tiszt egyenruhának.

A pilisi házban az öregek egymagukban maradtak a kietlen kertben.

Nem tudták megvárni azt az időt, amíg Róza unokájuk visszatér.

A temetőbe költöztek, és Rózának nyoma veszett.

A KAMÉLIAS HÖLGY NEVELTETÉSE

Ezekben az években a Szervita téri virágüzletben egy barna, csillagszemű, nagyon finom arcú új kiszolgálóleány kezdi tűzdelni a virágokat a gavallérok kabátjainak gomblyukába.

A kor divatja szerint virágot viselt mellén minden valamirevaló úriember. Ide tért be a vörösbarna szakállú Podmaniczky Frigyes mindennapi fehér szekfűjéért, Károlyi István gróf búzavirágjáért, Szemere Miklós tearózsájáért, Batthyány Elemér gróf kaméliájáért. És mind többen jöttek az akkori úriemberek közül, amikor a szép virágáros kisasszonynak híre futamodott. Belépett gomblyukvirágáért a feketeszakállú, karcsú, ifjú Apponyi Albert, a nemzeti párt vezére, és a belvárosi virágüzletek közül ezentúl ő is a Szervita téri virágkereskedés mindennapi látogatója lett.

Schumayer Róza nevét azonban csakhamar emlegetni kezdik az akkori Arany Sasban, az Újvilág utcai vendégfogadóban, ahová a Pest megyei urak jártak szállásra, kosztra, vigalomra Kommernehez. Az Arany Sassal szemközt egy földszinti lakást bérel egy sokáig ismeretlen hódoló az egykori virágáros kisasszony számára, a főváros legjobb francia és német nyelv-mestereit, egyetemi tanárait járattja Róza kisasszony tanítására. Angol társalkodónő vigyáz,

hogy komolyabb következményei ne legyenek az éjjeli zenéknek, amelyeket Gullner alispán vezetésével a Pest megyei gavallérok a rejtélyes kisasszony ablakai alatt rendeznek.

Aztán jönnek a külföldi utazások, megannyi nászút, amelyet az előkelő fürdőhelyeken, a messzi nagyvilágban tölt Schumayer Róza. Még Lourdes-ba is elviszi őt „tisztelője”, aki a világi tudományok mellett főként vallásosságra neveli a „kaméliás hölgy”-et, amint akkoriban elnevezi a nevezetes hölgyet a szőke szakállú Ambrus Zoltán.

Róza néhány esztendő alatt nagyvilági dáma lett, mert hallatlanul tanulékony, tehetséges, szinte „geniális teremtmény”, amint a Nemzeti Kaszinóban mondják az urak, akiknek alkalmuk volt Rózával beszélni.

Pillangó lett a bábból! - írja róla a *Vörös postakocsi* szerzője, akinek alkalma volt ugyancsak Róza élettörténetével megismerkedni.

KIS PALOTA A BELVÁROSBAN

Az Újvilág utcai „garzonlakás” csakhamar szűknek bizonyult az előkelő vendégek befogadására, mert a közeli Ferenc kávéházban tanyázó Reviczky Gyula költőn kívül komolyabb „költők” is tiszteletüket óhajtották tenni „Pest Rózájánál”, ahogyan a vendégségben járó Albert, az angol trónörökös a ritka hölgyet elnevezte.

A Magyar utcában, a Károlyi-kertre néző erkéllyel: kínálkozott egy ház megvételre. Az egészséges fekvésű házat az okos Róza részvénytársasági alapon vette meg. Minden gavallérnak, aki a jövő házában néhány kellemes percet tölteni akar napjában: részvényjegyzési joga volt. A ház berendezését Thék Endre, a franciás szakállú asztalos vállalta, aki a szép bútorokon kívül a szép hölgyeket is szerette.

Batthyány Elemér karján lépett be új otthonába „Madame Rose”, aminthogy ennek a férfinak karján sokszor jelent meg a nyilvánosság előtt. Elemér gróf ugyanis sohase tervezett se házasságot, se hivatalvállalást, amely körülményeknél talán hátrányára lehetett volna a „kaméliás hölgy” ismeretsége. A lóversenyen éppen úgy eléje sietett a lóháton érkező dámának, mint a bécsi Rotschildnének vagy a híres Daisynek. A gróf a hölgynek nem rangját nézte, hanem szépségét és műveltségét. És haláláig leghívebb barátja maradt Schumayer Rózának.

Róza asszony elérte vágyát. Saját otthona volt, ahol vendégeit mindig fehér ruhában, Blahánés kedvvel, pezsgős, franciás szellemességgel, alázatosan várta a lépcső följáratánál. Úrnő volt és rabnő volt egyszerre. A szerelem rabnője, királyok úrnője - amint a régi iskola szerint mondták.

KIRÁLYOK JÁRNAK LÁTOGATÓBA

A Magyar utcai házában olyan kellemetesen és langyosan telt az idő, mint valaha Dubarrynál a francia király idejében.

Az inkognitójukat Pesten élvező királyok a melléjük beosztott „Nachtmeisterek” révén a legrövidebb bejelentéssel léphettek be a házba.

Esterházy, aki gárdatiszt korában sokszor teljesített szolgálatot uralkodó személyiségek mellett: a velszi herceg után elvezette a magyar fővárosban átutazó perzsa sahot, a gyakran itt időző Milánt, a szerbek exkirályát Rózához, akit ilyenkor barátnők kara koszorúzott. Szép, hozzáillő barátnői voltak... Egyikből az egyiptomi kedive is vitt mintát Kairóba. Színésznők

különösen a Népszínház fénykorában kerestek módot a Madame Róza estélyein való megjelenítéshez.

A legenda szerint a német császár Budán tartott felköszöntője után feketekávézni és elismerést hallani ugyancsak Róza asszony szalonjában jelent meg, bár ilyesmit a harci költőről és puritánról nem lehet föltételezni.

De a fantázia szárnya röptül a mind nevezetesebb szerepet játszó hölgy körül.

Részt vett Bosznia és Hercegovina okkupálásában a Kállayval való barátsága révén. Thallóczy Lajos a bécsi kabinetirodából jövet itt cserélte ki az udvari pletykákat a pesti információkkal. Szemere Miklós neki mondta tollba híres Széchenyi-pohárköszöntőjét, amely így végződött: „Nem boldog a magyar.” A múlt és jelen legnagyobb parlamenti orátora nevezetes beszédeiből, amelyeket az egyházpolitikai viták alatt mondott, itt tartott főpróbát.

Az ezüstdaruban, amelyben Madame a látogató jegyeket gyűjtötte, külföldi politikusok, kormányzók és magasrangú katonák éppen úgy leadták névjegyeiket, mint akár valami követ-ségnél. A női ész, az asszonyfurfang, Vénusz leghatalmasabb követségénél.

MEGHALNI EGY ÍRÓ MIATT

Róza azonban írók és költők nélkül nem élhetett, mint akár a Wohl nővérek, akár Bulyovszky Lilla, akik ebben a korszakban tartják irodalmi szalonjaikat.

Érzelmes nő volt, aki még a diplomáciai játékok közepette sem tudta elhallgattatni a szívét.

Mindig kellett lenni körülötte egy költőnek, akibe életre-halálra szerelmes legyen.

A királyok és hercegek után kiszellőztetvén szalonját, a múzsafiak látogatását várta. Verseket, beszéyleket és regényeket írt, amelyeknek meghallgatásához írókra volt szüksége. (Mint később színészeket is gyűjtött maga köré műkedvelői előadásaihoz.)

Néha csak egy feketekörmű költő volt az, aki Róza bizalmát bírta. A pirosorrú Erdélyi Gyula („Szilveszter”) Budáról hozatott költőket, míg Malonyai Dezső, akivel Párizsban ismerkedett meg utazásai közben, a modernebb írókat mutatta be a Magyar utcai szalonban. Legkésőbb egy Pasics álnevű, félig hírlapíró, félig korhely hordta a környékbeli korcsmákból a költőket Róza asszony mulattatására.

Költő tehát mindig volt a háznál. „Bulyovszky” mindig kosztolt itt, és a földszinten otthont is kapott.

Malonyai azonban egyszer egy fiatal íróval a megjegyzéssel mutatott be Rózának, hogy őrá mintázták Toldi Miklós alakját az Arany János-szoborhoz.

Ebből az ismeretségből majdnem tragédia lett. Róza túl komolyan vette a maga „Bulyovszky”-ját, és miatta regényes körülmények között meg akart halni. Pisztollyal keresztüllőtte a helyet szíve fölött.

A színészek közül Újházi és Szirmai urak sokkal mulatságosabb emlékekkel távoztak a barátságos házból.

AZ ÉLET ELIRAMLIK

„Pest rózsája” fölött múltak az évek, még az írói dicsőség sem állította meg a szálló napokat, amely írói dicsőség Pilisy Róza néven kiadott kötetei révén érte.

A gavallérok és költők még egy darabig hordozták hónuk alatt a Pitypalatty című kötetet, aztán ottfelejtették valahol, mint Róza asszonyt is kezdte elfelejtgetni a világ. Utolsó szerepeit Ferenc Ferdinánd előtérbe lépése idején játszotta, aki a hervadt rózsát tüntette ki bizalmával a magyarok közül, hiába akarta jobb irányba vinni Pályi Ede doktor.

A háború végképpen elfelejtette Pilisy Róza nevét, bár Pilisen, az újonnan épített régi házból hadikórházat szervezett. Nemesszívű honleány módjára vette ki részét a szerencsétlenségből, mert általában fennkölt jellemű, ritka szívjóságú, jótékony lelkű asszonyság volt, amely tulajdonságának megmondhatói mindazok, akik rokonszenvét bírták. Szegények és költők.

- Életem eliramlott! Barátaim a másvilágon várnak. Csak azt nem tudom, hogy mi lesz Elemér gróffal! - monda néhány év előtt Róza.

Gyönyörű regény maradt utána, lezárult életévek. Egy soha vissza nem térő, patetikus, szerelmes, művelt korszaka Magyarországnak, amikor a férfi regényhősök mellett a nők is igyekeztek regényhősnők módjára élni, szeretni, meghalni. Senki se bánhatta meg, hogy ismerte.

(1931)

KOSSUTH FERENC ELSŐ TALÁLKOZÁSA FERENC JÓZSEFFEL

I.

...Akkoriban, 1905-ben, februárban, Bécsben töltöttük a farsangot, mint mondani szokás...

Szemere úr (barátom, pártfogóm, ideálom, mentorom) mindenféle balkáni külsejű, hosszú-bajszú, olajbarna arcú, óvatosbeszédű, az Orient expresszel érkezett s „keleti” szagú embereket, majd még gyanúsabb külsejű, lengő, lingó, lengedező francia lovagokat fogadott a Carlbán, ahol szállásunk volt, mert egy Konstantinápolyban tervezett nagyszabású vállalkozásról (játékbank felállításáról) volt tárgyalása. - Vagy pedig nagystílú kártyázásokkal töltötte éjszakáit a különböző bécsi klubokban... Néha napokig nem láttam, bár ugyanazon fogadóban laktunk. Ráértem a magam módja szerint körülnézni a „császárvárosban”. Akkoriban ismerkedtem meg Csuhajjal, egy szerfölköt mulatságos, magas emberrel, akinek ismeretlen foglalkozása volt, de körülbelül mindenhez értett ezen a világon.

- Csuhaj!

Persze nem ez volt az igazi neve, valami duhajkodása alkalmából nevezték el így a bécsi kávéházakban. Akkoriban az emberek szerették egymást, és Pesten is, Bécsben is mindenféle becézőnevekkel keresztelték ismerőseiket. Emberemnek sok szeretetre méltó tulajdonsága volt, ezért lett belőle Csuhaj. Sőt, akik közelebbről ismerik vala, még azt is hozzáfűzték: Pista; Csuhaj Pista!

- No, most megtanítjuk a németet kesztyűbe dudálni - mond egy napon a kávéházban újságolvasás közben Csuhaj Pista. - Magyarországon a választásokon győzött a függetlenségi párt. Kossuth lett az úr. Azt hiszem, itt az ideje, hogy magam is politikai pályára lépjek.

Felállott az asztaltól, de nem azért, hogy biliárdjáért nyúljon, vagy a Ringen valamely hölgy után futamodjon, akit a kávéház ablakából megpillantott, hanem azért, hogy vegye kabátját, kalapját, sárcipőjét.

- Kimegyek a pályaudvarra, megvárom Kossuthot, akinek ma este kell megérkezni!

Honnan tudta ezt Csuhaj Pista?

Egyszerű volt a dolog. A bécsi esti lapokból olvasta, amely újságok mindig többet tudtak a magyar lapoknál.

Miután egyéb programom nem volt, Csuhajjal tartottam.

II. A „GAVALLÉR-CUG”

Kossuth Ferenc az úgynevezett „gavallér-cug”-gal érkezett meg Pestről Bécsbe.

Ferenc József idejében fontosak voltak a Budapestről Bécsbe és Bécsből Budapestre járó vonatok, mert a magyar politikusok, a miniszterek és nemzeti vezérek csaknem másodnaponként járták az utat ez idő tájt, amikor a nemzeti ellenállás ideje alatt, az adónemfizetés idejében, az újoncok megtagadása korában Ferenc József a maga felséges személyében nem jött Magyarországra, nem fűttette be a három különböző vonatból álló udvari vonatot, amelynek elsején a szépeességi származású Ludvig Gyula, az államvasutak igazgatója vezette a

mozdonyt: az udvartartás tagjait, a testőröket és szakácsokat szállítván, a másodikán maga Ferenc József utazott minisztereivel, hadsegédeivel, orvosával, kabinetirodájával, míg a harmadik vonaton, amely a menetet bezárta, ugyancsak az udvartartáshoz tartozó személyiségek, többnyire. „Smólen Tóninak” nevezett lakájok foglaltak helyet. Az udvari vonatok nem jártak Habsburgcímeres, zöld kocsijaikkal, az F. J. monogramos hosszúkocsik tükörlablakaikkal szinte céltalanul álldogáltak a bécsi és budapesti pályaudvarokon, a király nem adott parancsot, hogy látni kívánná az ellenzékbe állott Magyarországiát.

A délután öt órakor induló, rendkívüli menetrenddel ellátott és fényűző kényelemmel felszerelt gyorsvonatok hordták a lojális magyar urakat Bécsbe (valamint a többi előkelő urakat is), ha a király kihallgatásra rendelte őket másnapra.

A „gavallér-cug” még este, tíz óra előtt érkezett meg, az utasnak elegendő ideje maradt az éjszakai pihenéshez a rendszerint másnap délelőttre szóló királyi kihallgatásig.

Ebben az időben Andrássy Gyula gróf, „Duci gróf” járt legtöbbször Ferenc Józsefhez Magyarországból; a bécsi lapok hírei szerint ugyancsak Duci gróf közvetítette Kossuth Ferenc bécsi meghívását a királyhoz; ajánlotta neki az európai komforttal felszerelt „gavallér-cug”-ot utazáshoz, amely vonaton a sok Bécsbe járó vonatok között legkényelmesebben teheti meg utazását.

És a „gavallér-cug” kurta kis kéménye a maga Góliátmozdonyával valóban másodpercnyi pontossággal, amelyet a „ferencjózsefnyi” pontosnak mondanak, futamodott be a bécsi pályaudvar üvegtetőzete alá, a vonatból leszállottak az utasok, mire Csuha Pista felkiáltott:

- Szalma (Stróh) Kóbi legyen a nevem, ha az urak nem a Melanozsénnak nevezett bajuszfestőt használják! Pedig ez a bajuszfestő előbb-utóbb tönkreteszi a bajuszt!

III. KOSSUTH FERENC BÉCSBE ÉRKEZIK

Emlékezet szerint először Visontai Soma, ez az aránylag fiatalos budapesti fiskális (és országgyűlési képviselő) szállott le a tíz óra előtt néhány perccel megérkezett „gavallér-cug”-ról. Kövérkés, kedves, nyájas modorú úriember volt, kicsit híztas azoktól a gyöngédségektől, amelyekkel ünnepelt szépségű neje ápolta (és irányította pályáján) ezt a derék úriembert, a függetlenségi eszme törhetetlen hívét. Visontainé (született Halasi Liska) a legkülönbözőbb úti felszerelésekkel látta el a „császár” elé vezényelt urak társaságát, amelyek között szerepelt egy kávéfőző masina is, amelyre a Bécsbe rándult függetlenségi követ leginkább vigyázott a vonat elhagyásakor.

Másodiknak Szatmári Mór, pödröttbajszú, kistermetű, de villogó tekintetű, mokányos magaviseletű pesti hírlapíró (és újabban margittai, Bihar megyei képviselő) szállott le a vonatról Kossuth kíséretéből. Leperdült a lépcsőkön a kékszemű, de kemény-magatartású Hentaller Lajos, mintha a Nép Zászlója című újság illusztrációiból lépne ki borongó honfibanatával; majd Bartha Miklós, a híres vezércikkek írója, amely vezércikkek a „nemzeti ellenállásra” ösztökélték, és diadalra segítették a régi Magyarországot; Lukács Gyula valamivel óvatosabban nézett körül a vonatról való leszállás pillanatában, régi történetekből tudta, hogy itt szemmel tartják a kurucokat, sőt némelyiket börtönre is vetik a bécsi kémek... (Valóban Kaiser-rokkos öreg detektívek sétálgattak nagy botjaikkal és ócska keménykalapjaikban a vonat körül, mint ez már szokása a bécsi policáknak, amikor magyar vendégek érkezését jelenti a táviró.)

Legvégül hagyta el az elsőosztályú vasúti kocsit Kossuth Ferenc, mintha előre küldte volna híveit a bécsi hangulat kitapasztalására.

Olajbarna és könnyes tekintetű férfiú volt.

Egy bánatos ember, akinek éppen a mélasága tűnik fel leghamarabb.

Halovány, igen ápolt arcú, bajsza és haja gyengéden barnára festve az ősz ezüstje ellen. Nyakán ellenben ráncolatok látszanak, amelyek elárulják a férfiakat, asszonyokat egyaránt, ha betöltötték ötvenedik életévüket.

Nagyot változott, mióta utoljára láttam őt, körülbelül tíz esztendő előtt a hazatérése első esztendejében, amikor Magyarország vidékeit, így a Nyírséget is, meglátogatta, hogy Kossuth Lajos népével, atyja fiaival szemtől szembe megismerkedjen.

Akkor még volt magatartásában valami a korteséből, az igazságát kereső, méltatlanul száműzöttéből, a kedves emberéből, aki oly nyájasan igyekezett kezet fogni mindenkivel, akivel találkozása volt, mintha mindenkinek egyetlen kézszorítással megnyerni akarná a szívét is.

Itt a bécsi pályaudvaron úgy tűnt fel megjelenése első percében, mint aki már félig-meddig kiábrándult, vagy megcsömörlött a konvencionális, népies sikerektől. Nyilvánvaló, hogy többé nem a debreceni civiseket vagy nyíregyházi talyigásokat akarja meghódítani, hanem az előkelőbb lakosságot. Így véletlenül I. Ferenc Józsefet is, akinek meghívására Bécsbe érkezett.

A februári estében, fekete keménykalapjában, bársonygalléros télikabátjában, nyakára csavart fehér selyemkendővel és kezén szürke szarvasbőr kesztyűvel bármely előkelő európai utazóval össze lehetett cserélni, aki a nemzetközi vonatból lelép, hogy néhány napot a „császárváros”-ban töltsön.

A bécsi hordár, aki Kossuth poggyászát, egy-két útitakarót, sárga disznóbőr koffert cipelt az uraság mögött, olyan közömbösen mendegélt az előkelő idegen holmijával, mint más utazókéval. Csak itt-ott, a pályaudvar szokásos publikumában hangzott fel egy-egy hang:

- Das ist ja der Kossuth!

És Csuhaj emelte meg háromszor is gavallérkalapját, amelyet akkoriban Bécsben „Szidi”-nek neveztek. Kossuth komoly kalapemelintéssel viszonzta Csuhaj üdvözetét, miközben kopasz feje haloványan villant fel a kalap alól a pályaudvari villanylámpák fényében.

Akkoriban a jobb bécsi szállodáknak még úgynevezett „házi” fiákereik voltak. A Sacheré volt Holzer, a Bristolé König, mint ahogy Bratfisch, Rudolf trónörökös kocsisa óta a kedélyes bécsi nyelv név szerint (és nem numerus szerint) ismerte a jelesebb kétfogatúakat.

König vette fel kocsijára Kossuth poggyászát és személyét, könnyű volt tehát megállapítani, hogy Kossuth a Bristolban, az előkelő szállodák negyedében vesz kvartélyt.

IV. AZ ELSŐ BÉCSI INTERJÚ

Valóban itt fűtötten várta a fehér porcelánkályha az első emeleti 101-es számú szobában.

De az előcsarnokban várták a cilinderkalapos bécsi hírlapírók is, akik a képes újságokban sokszor megjelent arcképe után nyomban felismerték Kossuth Ferencet. Itt voltak a Presse, a Zeit, a Journal tudósítói éles szemüvegeikkel, kihegyezett ceruzáikkal, noteszkönyvecskéikkel. Emeleti szobájába követték Kossuth Ferencet, amíg a szállodai bérszolga az útimálhát cipelte.

Kossuth Ferenc nem tudott jól németül (vagy legalábbis nem szívesen beszélt ezen a nyelven), hol magyarul, hol franciául, hol angolul válaszolgatott a hozzá intézett hírlapírói kérdésekre:

- Igen, őfelsége kegyes volt magas színe elé szólítani... Még nem tudni, mikor lesz a kihallgatás órája... Holnap vasárnap van, amely napot őfelsége schönbrunni pihenéssel szokott tölteni...

Kossuth Ferenc ebben az időben maga is félig-meddig hírlapírónak számított, vasárnaponként és csütörtökönként jelentek meg cikkei a Budapest című lapban, jól tudta tehát, hogy az „ezerszemű sajtó” tudósítóinak már csak azért is válaszolni kell, hogy téves hírek ne jelenhessenek meg az újságokban, mert a tudósítónak akkor is beszámolót kell írni Bécsbe való megérkezéséről a lapjába, ha egy kukkot sem válaszolna a hozzá intézett kérdésekre.

A cilinderes urak tehát buzgón jegyeztették a válaszokat, amelyeket az utazástól (és az izgalomtól) meglehetősen kimerültnek látszó Kossuth Ferenc adogatott nekik a pirosszőnyeges lépcsőn meg-megállva; és a lépcső korlátjára kapaszkodva, majd a 101-es szoba közepén állva, télikabátját gombolgatva...

A ceruzák éppen javában száguldanak a papírlapocskákon úgy a császárszakállas, mint a beretvált arcú tudósítók kezében, amikor az arany sapkás, szárnyaskabátú portás kopogtat az ajtón, és nagy tisztelettel egy nagy fehér borítékot nyújtott át, amely borítékon arany nyomású, kétfejű sas fénylett.

- Udvari futár hozta a délután folyamán képviselő úr részére! - mond a portás, aki a Magyarországról jövő vendégei kedvéért jól tudott magyarul is.

Kossuth Ferenc olajbarna szeme tán a szokottnál is könnyesebb lett, amikor a hófehér borítékot átvette, és mellényzsebéből elővont penicillussal felvágta. Aranyporzós irat feküdt a borítékban, amelyen szép rondírással írja a kabinetiroda Kossuth képviselő úrnak, hogy őfelsége másnap, vasárnap délelőtt tizenegy órakor várja.

- A felség tehát nem tartja meg szokásos vasárnapi pihenőjét, Schönbrunnból bekocsizik a Burgba - mondják a tudósítók meghatottan, akik Kossuth vállán át a levélbe pillantgatnak.

Kossuth már kimerülten ül a szállodai szoba pirosbársony karosszékében, amikor a hírlapírók egy-egy rövid „adjó”-vel elbúcsúznak tőle.

Az étteremből magyar cigányok muzsikája hangzik, amely bevonzotta a fehér, aranyozott falú termekbe a Kossuthal érkezett magyarokat, akik még éjfélkor is szövögetik ott álmaikat a másnapi Kossuth-vizitről. Nagy dolog, hogy őfelsége vasárnap is fogad. Isten tudja, hogy mi van a jövő méhében elrejtőzve, de mindenesetre úgy látszik, hogy inog a monarchia a magyar függetlenségi párt diadala miatt.

Kossuth ellenben nem hagyta el szobáját, teát kért, és jól betakarózva feküdt ágyában. A szobalány azonban az ajtó előtt hallgatózva még éjfélkor is hallotta sóhajtásait, forgolódásait, álmatlanságait.

Csuhaj Pista, aki a Bristol szobalányaival körülbelül olyan ismerős volt, mint más fogadók szobalányaival: a személyzet kihallgatása után határozottan állította, hogy Kossuth Ferenc egész éjszaka nem hunyta le a szemét. Igaz, hogy ehhez a körülményhez hozzájárult az is, hogy a magyar urak az étteremben hajnalig muzsikáltatták magukat. Visontai Soma doktor, aki néha nagyon kedélyes úriember volt, egy betyáros nótába szerelmesedett, amely úgy kezdődött: „Csorog a hajamról a zsír, - Egész világ rólam beszél...” Amikor az utolsó é betűt í betűként kell énekelni.

Énekelte is.

V. ELŐKÉSZÜLETEK

Szemere de genere Huba úrral már korán reggel közöltem éji tapasztalataimat a Carlban, ahol szállásunk volt.

Szemere Miklós szokás szerint vörös posztókelméből készült, térdig érő Garibaldi-ingben és egy foltos, ócska, de szerencsésnek mondott posztónadrágban feküdt vaságyán és kemény párnáján egy ágyterítő alatt, amint Ferenc József példájára szokás volt ez akkoriban az előkelő úrivilágban: Ferenc József módjára vaságyban háltak az urak.

Híreim hallatára a szakállas úriember nyomban kiszállott az ágyból, papucsai ba bújt, és sokáig ült eltűnődve az ágya szélén.

- Az este nem szólt Péchy Andor egy szót se az Union Clubban, igaz, hogy ő nem szokott mást olvasni, mint lóverseny újságokat - mormogta maga elé, aztán halkán, magányosan hahotázott Visontai Soma nótázásán, de kacagásait mindig visszakapta, mintha nyomban megbánta volna kitűnő jókedvét.

Pár lépést tett a szobában, belenézett a kályhába, amelyben az estéről ott felejtett tűz lángra-lobbant, gondolkozgatott, majd így szólt:

- Ma hajnyírás napja van, várom a borbélyomat, ezért nem mehetek el itthonról. De kérem, adja át üdvözetemet Kossuthnak, és biztosítsa róla, hogy rendelkezésére állok, ha segítségére lehetek valamiben.

Ez volt a szokásos üzenet, amit Szemere úr a bécsi vendégeskedésbe járó kiválóbb magyar uraknak küldeni szokott; emlékezetem szerint: gyakran sikere is volt üzeneteinek.

Majd mindennapi fanyarsága győzedelmeskedett fellendült hangulatán, és így fejezte be a társalgást:

- Habár a Szemerék sohasem voltak túlságosan jóban ezekkel a lengyel származású Kossuthokkal.

...A Carlból a Bristolba irányítván lépteimet, elkerülhetetlen volt, hogy ezen a népes úton Csuha Pistával találkozzam, aki korán kelő ember volt, mert kávéjához szerette a friss péksüteményt (akárcsak Ferenc József).

Kossuth Ferenc is már ébren volt, éppen akkor hozták frakkját frissen vasaltan a szabótól, valamint magastetejű cilinderkalapját a kalapostól; szürke selyemmellényben (amelynek szárnyait, ha majd barátságosabbra fordulnak az idők, Ferenc József a kezével meghúzogatja, mintha még sohase látott volna ilyen ritka ruhadarabot), ingujjban állott a 101-es vendégszoba közepén, egy ritka gyöngyöt helyezett ingmellébe, és borbély vasától kipirult arccal nézegette az óramutatót.

A magyar urak jöttek-mentek szobájában, az éjszakai személyvonattal megérkeztek a pesti hírlapírók, akiknek nem volt érkezésük Kossuthal együtt indulni.

Az asztalon kiürített teáscsésze, tojáshéjak, sonkamaradványok, Kossuth még reggelizés végett sem hagyta el fülledtre fűtött szobáját. Azt mondják, félt a bécsiektől (akik valóban úgy bámultak rá mindig, mint valami csodalényre).

Csuha Pista, honnan, honnan nem: friss híreket hozott Kossuthnak arról, hogy Ferenc Ferdinánd trónörökös egy bizalmas emberét, báró Prónayt küldte Bécsbe, aki nyomban hírt visz neki a király és Kossuth Ferenc találkozásának részleteiről. Azonkívül Andrássy Gyula megérkezését is minden órában várják, Apponyi Albert gróf Eberhardról, atyja kastélyából Győrbe utazott, az Arany Bányában szállott meg, hogy majd a Budapestre visszatérő Kossuthal a

győri pályaudvaron találkozhasson. - Csak egy nagyon korán kelő ember tudhat ilyen újdonságokat, mint Csuha Pista.

Másfelől híre jött, hogy Ferenc József reggel hét órakor Schönbrunnból a Burgba érkezett kocsiján, és hivatali szobájában elfoglalta helyét ezen a vasárnapon is, mikor tudvalevőleg az egész Osztrák-Magyar Monarchiában munkaszünet van.

Visontai Soma, a gyöngyösi követ, valódi borpárlatot (pálinkát) hozott magával az útra, és azzal kínálhatta szíverősítésül Kossuth Ferencet, de ő nem ivott, egyszerűen azzal a kifogással, hogy Ferenc József megérezné rajta a borpárlat szagát.

- És gondolod, hogy ez ártalmára volna gyöngyösi választóimnak? - kérdezte Visontai (akiről ugyancsak egy borfajta volt elnevezve).

Kedvetlen és csendes volt „Mócsi” (Szatmári Mór), a tömegesen érkezett pesti hírlapírók láttára, köztük Rákosi Viktor, miután odáig azt remélte, hogy a legolvasottabb tudósítás Kossuth királyi kihallgatásáról majd az ő lapjában, a Budapestben jelenhetik meg. A hírlapíró, akármilyen bölcs férfiú egyébként: már csak lapja érdekének szempontjából nézi az eseményeket.

Megérkezett Lenkey Gusztáv, a korszak legmegbízhatóbb politikai tudósítója, sőt Hoitsy Pál, aki ritkán mozdul el íróasztala mellől.

Fél tizenegyet ütött a Bristol szálloda nagy órája, amikor Kossuth Ferenc felgyűrt galléros télikabátjában áthaladt az előcsarnokon, ahol már sokan várták a történelmi pillanatot, amikor Kossuth Lajos fia Ferenc József elé indul. (Ki hitte volna ezt valaha?) Lázasan, kipirulva a magyarok, hitetlenkedve a bécsiek, míg a Bristol külföldi vendégei alig győzték hallgatni a hotelportás felvilágosításait azokról a délceg magyar urakról, akik Kossuth kíséretében voltak. Valóban jól festettek a szálas Hentaller Lajos, a varjúbajszú Lukács Gyula. De talán legpompásabb volt ezen a napon maga a nap hőse, Kossuth Ferenc.

- Tíz esztendő fiatalodott legalább ezen a napon - mond Csuha Pista, amikor megint a legfeltűnőbbben köszöngetett az összegyülekezettek között Kossuthnak.

König, a Bristol fiákerese, már a kapu előtt várakozott zárt kocsijával, Kossuth egyedül szállott be, bár habozó tekintetén látszott, hogy szeretne volna, ha valaki elkíséri útjában. De egyedül kellett mennie a félelmetes Ferenc József elé! Apponyi, Andrássy, az ellenzék győzedelmét vele együtt learató barátai mind távol innen. Vajon mi lesz a kihallgatás eredménye? Különös, hogy Kossuthot éppen ezen a napon magára hagyják!

De a Bristol portása már bezárta a hintó ajtaját a „delikvens” mögött. König pedig utasítás nélkül megindult szürkével a Burg felé, az Augustiner utcának vége az irányt, majd a Burgba érve azon a téren állott meg, ahol Mária Terézia szobra áll, a leghatalmasabb szobor a monarchiában.

A magyar uraknak alig volt idejük kocsikra kapni, hogy utolérjék Kossuthot.

Mi Csuha Pistával, hála Holtzer, a Carl kocsisa gyors lovainak, nemcsak utolértük, de megelőztük Kossuthot.

A díszbe öltözött udvari zsoldárok a maguk tempós, de nem durva modorukban már javában tartották a rendet a Mária Terézia udvaron bámszókodó bécsi nép között.

- Hátrább, uraim, a fal mellé, uraim, másoknak is adjanak helyet - mondogatták komoly, de nem barátságosan bécsi szóval, mert sohasem lehet tudni, hogy mikor néz ki a császár dolgozószobájának ablakán, és nem vette szívesen, ha az „ő bécsi népével” gorbáskodtak.

- Das ist ja der Kossuth! - hallatszott jobbról-balról, amikor Kőnig ügyesen kormányozva szürkét (a simliket), odakanyarodott a lépcsőfeljáróhoz, amely előtt egy udvari tiszt állott, és fehérkesztyűs kezével az utat mutatta.

A kupéból egy halovány, magastetejű kalapos, fehér nyakkendő, lakktopános, idősebb, de vállas és megtermett úriember szállott ki.

A tiszt három lépést tett feléje, katonásan tisztelgett, és felvezette Kossuthot a lépcsőn. Az udvaron egy nagy óra, amelyből sok van a császári Burg különböző udvarain, öt percnire állott a tizenegyes számtól. Itt szokás volt a legpontosabban megérkezni, amikor Ferenc József élt.

VI. MIALATT KOSSUTH A KIRÁLYNÁL VOLT

Az óra elütötte a tizenegyet, a mutató közömbösen ment tovább a maga pályáján, már elérte a fertályt, aztán a félórát, majd a háromnegyed felé közeledett.

Sokkal fontosabb volt ennek a nagy órának a mutatója, mint azt manapság gondolnánk. Ennek az órának a járásából lehetett megítélni a monarchia és a monarchia vezetőinek helyzetét, akik alkalomadtán Ferenc Józsefhez mentek kihallgatásra. A régi magyar államférfiakról a hivatalos tudósítás mindig közölte, hogy hány percig voltak a király szobájában. A leghosszabb ideig Tisza Kálmán, majd Wekerle Sándor szokott Ferenc Józsefnél időzni. Az ifjabb Andrássy már csak ritkán kapta meg a maga teljes félóráját. Apponyi se „hosszújاراتú” látogató. De mindenki között a legnagyobb „időrekordot” Fejérváry Géza „tartotta”. Ezt az öreg katonát valóban élvezettel hallgatta Ferenc József. Néha másfél óra is eltelt, amíg Fejérváry Géza hosszú, fehér bajsza megmutatkozott a lépcsőn.

A Kossuth kihallgatásakor a Burg udvarán „drukkoló” magyarok, de a bécsiek is, kettőzött figyelemmel figyelték az idő múlását.

Vajon mi történik ama rengetegnek látszó idő múlása alatt odafent az emeleten, ahol a király dolgozószobája van? Miről beszél Ferenc József? Mit válaszol Kossuth? Az ország, a független, régi politika sorsáról van szó. Ha Ferenc József is felcsap „függetlenségi”-nek, mi lesz a világból?

A fantáziák egymást licitálják a találgatásokban. Csak az tudja, aki hasonló izgalmas órát átélt: mennyi bolondot tud összegondolni a várakozó a lehető eseményekről?

- Lehet, hogy Kossuth mint miniszter tér vissza! - mondogatják a függetlenségi követek, és mindjobban kidüllesztették a mellüket.

Nagyon közel volt az óramutató a háromnegyed tizenkettőhöz, amikor Kossuth Ferenc halovány arca feltűnt a lépcsőnél. Egyedül jött, és nyomban az odakanyarodó kocsijába szállott.

- A Bristolba! - rendelkezett.

(Tehát mégse a magyar követség házába vagy a kabinetirodába hajtat a kinevezési okmányáért!)

A kocsi kigördült Mária Terézia udvaráról, és a magyarok méhrajként követték Kossuth hintáját. Az udvar percek alatt kiürült. A burgzsandároknak nem volt kivel rendet tartaniok.

VII. A TITOKZATOS HÁROMNEGYED ÓRA

Kossuth délután három óráig időzött a Bristolban, egyszer se hagyva el szobáját, mintha valamire várakoznék.

Meg tudta állni, hogy egyetlen szót sem mondott kihallgatása részleteiről még legbensőbb barátainak se. Délután három órakor utazott el Bécsből, most már nem a „gavallér-cug”-gal, hanem a konvencionális gyorsvonaton, amely körülbelül este hét órakor érkezett Pestre. (Ott már nagy tömeg tüntetve várta.)

Alighogy elutazott Bécsből a nevezetes férfiú: a pletyka megkezdte a maga körútját.

Az első hír a Jockey Clubból jött. Ferenc Ferdinánd trónörökös a szárnysegéde útján megüzente a Club urainak, hogy tévedés az a hír, mintha ő érdeklődött volna Kossuth iránt.

A második hír később, mikor estefelé a király elhagyta a Burgot, hogy Schönbrunnba hajtasson, és a testőrség tisztjei szabadságos estéjüket megkezdték a csodaszép Bécsben, a második hír körülbelül éjfélkor terjedt el ugyancsak a Jockey Clubban.

Igaz, hogy Kossuth Ferenc volt a királynál, de csak két percig. A király kézfogás nélkül, állva fogadta, egy papírlapról magyar nyelven felolvasott neki egy pár sorból álló mondatot, amelyet lehet parancsnak is mondani. Ebben a mondatban az volt, hogy a koalíció (ahogy akkor az ellenzéket nevezték) hagyjon fel minden „ügynevezett függetlenségi törekvésekkel”, amelyek úgysem fognak sikerülni, őfelsége felolvasván „intézkedését”, összeütötte sarkantyúját, a kihallgatás véget ért. Kossuth mély meghajlással és szótlanul távozott.

De hát hol volt Kossuth Ferenc az alatt a háromnegyed óra alatt, amelyet látszólag a király dolgozószobájában töltött?

Sokáig törték ezen a fejüket a Jockey Club urai, de még a testőrtisztek, az udvari notabilitások is.

Végre is a már többször emlegetett Csuha Pista, a mindenüvé befurakodó és közkedvelt bécsi magyar nyomozta ki a maga módja szerint, a szolgaszemélyzet révén.

Kossuth halotthaloványan lépett ki a királytól, és zavarában a kézmosó helyiség után tudakozódott a szolgálatban levő udvari inastól. Itt mosta kezét, rendbehozta magát Kossuth Ferenc csaknem háromnegyed óráig.

(Ezt az előadást később, évek múlva, amikor Kossuth Ferenc ugyancsak barátságos viszonyba került Ferenc Józseffel: maga is megerősítette Arányi doktor, a háziorvosa előtt.)

(1932)

MÁGNÁS ELZA, AZ ÉJ KIRÁLYNŐJE

I.

Mágnás Elza sohase szerepelt regénykönyvben, legfeljebb hírlapban, a rendőrségi és törvénytudósításban: egy magyar regénykönyv a háború előtt pedig éppen Mágnás Elzának köszönhetné szokatlan sikerét.

Akkoriban történt (1913-ban), hogy a péklegény megölte és kirabolta a fővárosi éjszakák ünnepelt hölgységét, a vízkékszemű, szokéres rizsporozott hajú tüneményt, a táncházak báva pillangóját.

A hírlapírók, mint már ilyenkor szokás: részletesen megírták a rablógyilkosság körülményeit, és az egyik rendőrségi tudósító úr, hogy lepípálja a többieket, jelentésében odavetöleg azt is megjegyezte, hogy annak az olvasónak, aki a kimerítő reportázs után még többet is akar tudni Mágnás Elzáról: el kell olvasni az akkoriban megjelent *Vörös postakocsi* című regényt, amelyet a regényíró Mágnás Elza változatos, demimonde életéből „vett”.

Egy szóval se írt többet a rendőrségi riporter (igaz, egy nagyon olvasott hírlapban), de másnap, harmadnap, körülbelül egy-két héten át olyan mértékben nyilatkozott a közönség érdeklődése, hogy a regény első kiadását (békebeli 5-5500 példányt) a vásárlók elkapkodták a könyvesboltokban. Szerencsére a könyvkiadó nyomban segített a közönségen, amint a regénykönyvek elfogytak, újabb ötezer példányt nyomtatott.

A történelmi igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a rendőrségi tudósító értesülése a *Vörös postakocsi* tartalmáról, enyhén szólva, nem fedte az igazságot; ágas-bogas, futamodással teli életében a rendőrségi tudósítónak nem is lehetett komolyan ideje a regény elolvasásához, csak úgy röptében célzott a madárra, és a nyíllövésnek ilyen sikere volt.

Mert rablógyilkosság akkoriban még nem volt hétköznapi esemény a főváros krónikájában, pláne egy Mágnás Elzához hasonló hölgységet ritkán öltek meg, őt inkább imádni volt szokás az urak és pékek részéről egyaránt. Mágnás Elza (egy mosónő gyermeke, aki „Mágnás” nevét ridegen büszke, szótlan és fennhéjázó magaviselete miatt nyerte az éji társadalomban) nem arra született, hogy egy péklegény, a cselédje kedvese megölje az ágyában, hanem arra volt kiválasztva, hogy minden este más és más toalettkben pompázzon az ártatlansági fehértől kezdve a hercegnői uszály álmokig; a legújabb párizsi remekműveket viselje testén ékszerek alakjában; méltóságteljesen hordja fejdíszait, amely méltóságteljes magatartáshoz alkalmasak voltak a földig érő tükrök, amelyek az éjjeli mulatóhely (Orfeum, ősbudavára, a „Casino”) falait bevonták - csak amidőn váratlan halálának híre megérkezett, akkor eszméltek rá ismerősei, hogy egész életében, amit a fénylő parketten, az illatszeres, langyos atmoszférában, szünet nélkül zengő hegedű- és fuvolahangok között töltött Elza: a saját első osztályú elmúlását példázta.

Temette magát, mint egy fulladásig megtelt bálványt, amely mindent elért az életében, amiről kevéske fantáziájával valaha álmodhatott.

Sleppes ruhát és saját lakást, drága ékszert és irigy tiszteletet a barátnőknél, megkülönböztetett bánásmódot a gavallérok részéről, mert tömöttebb erszénnyel Mágnás Elza asztalosmesterénél senki sem rendelkezett, és a „direkció”, a mindenkori mulatóhelyi direktió tiszteletét, mert Mágnás Elzát sohase kellett reggelenként kiséprűzni a takarítással együtt, szinte szolidan, józanon, méltóságosan, mint valami hivatalból ment haza hajnalban a táncteremből.

Mondd, ó, mondd, emlékezet! Nem élhetett volna e szőke púderbálvány ilyenformán az emberi kor legvégső határáig?... Mikor már minden vágya beteljesült, amelyről a mosóteknő mellett, vagy a Városligeti Színkör körül vizet árulva, ősbudai korzón műsort kínálgatva és a Stefánia úti mellékutak padjain hálva: álmodott? Miért kellett a péklegénynek jönni egy hajnalon a mennyezet alatt szendergő, élete üdvösségét megélt kisasszonyhoz, loppanó léptekkel a cselédszobából, a mindeneslány vackából, hogy végezzen ezzel a megtestesült boldogsággal, aki mindent, amiről egy kolduslány ábrándozhatott Pesten, megvalósulva látott maga körül?

A végzet útjai kiszámíthatatlanok, mondták 1913-ban, amikor Mágnás Elzát a gavallér asztalosmester éppen olyan pénzpazarlással eltemettette, mint ahogy életében gondoskodott róla. A temetésen többen voltak, mint egy megyei püspökén, de nem olyan válogatott publikum, mert hallani lehetett megjegyzéseket, amelyek azt kérdezték, mit csinál vajon felesleges pénzével ezentúl az önfeláldozó eltartó? Sőt némelyek hangosan hirdették, hogy egy jó állás üresedett meg a fővárosban, a Mágnás Elza állása. Vajon ki merészezi a végzetes állást betölteni?

II. HOL KEZDŐDÖTT A TÜNEMÉNYES ÉLETE ŐSBUDÁBAN!

- Fel, Ősbudába! - mond a századvégi pesti gavallér, aki abban is különbözött történelmi elődjétől, hogy a legendás helyet nem a dunántúli regényes részeken, hanem Pesten, a Városliget helyén találta meg. A tizenkilencedik század vége és a huszadik század kezdete nemcsak a tudománynak és az emberi kultúrának volt megjelölve az idők horoszkópjában, de a rafinált élvezeteknek, a kifinomult mulatságoknak, a nem mindennapi szórakozásoknak is teljébe vitte az idő a benne élő emberiséget: az egész világon éppen úgy mulattak, mint ahogy napról napra művelődtek, mert a pesti gyönyörűségeket az emberiség nem tudja elválasztani a lélek örömeitől.

Egy jó könyvet olvasni, valamely lelki szenzációban részesülni a kultúra révén csaknem ugyanannyi élményt jelentett, mint egy kiváló éji multság átélése, rendezése vagy akár csak kibicélése. A tudomány új megállapításai, a haladó emberi elme, a világszerte terjedő új gondolatok éppen úgy áhították az érzéki örömeket, a női varázslatokat, a zenék lélekformáló hangjait, az érzékek kitakargatásait, a két nem között való érintkezésnek lüktetéseit, mint ahogy a mágnes vonzza a vasat, a pozitívum hívja a negatívumot, a tisztaság megkívánja a szennyeséget, a csillagok a földre andalognak, az angyalok darab időre elmennek ördögnek, Lechner bácsi, aki márványpalotákat épített Pesten, esténként a fából, vászonból, komédiából összetákolt Ős-Budavárában érezte magát legjobban.

Régi rendőrnek vagy öreg lumpnak kell annak lenni, aki Ősbuda igazi jelentőségét megértse az első hallásra Budapest történetében.

- Ifjúsági emlék! - mond a tiszteletre méltó nőegyleti elnöknő.

- Az ember sokfelé megfordul fiatalkorában - felelnek rendjeles, tekintélyes, ezüstfejű urak.

- Akkor még élni érdemes volt - vélik öreg kintornások, harmonikások, nagybögösök, a zenéknek és az éjeknek nyugalmazott tisztviselői, akik hivatalból szolgáltatták a minden elképzelhetőt felülmúló jókedvét ennek a városnak. Az agglegények klubjában eldörmögi egy hang:

- Egy ősbudai virágáros kisasszony volt az oka, hogy nőtlen maradtam.

A pezsgőgyár irodájában öreg könyvelő nyilatkozik:

- Akkor volt utoljára pezsgőüzlet a világon, míg Ósbuda nyitva volt.

A levitézlett, szürke varjúvá lett fiákeres mesterek morognak:

- Akkor mindenki kétfogatún járt még Pesten.

Szabónók, kalaposnók, a nőies élet rafinériájával foglalkozó iparosok, virágkereskedők, tűzi-játékosok, zászlógyárosok, mutatványosok, harisnyások, cipészek, ékszerészek, hordárok, énekesek, életpályát változtatott büfédámák, nagymamai korba jutott énekesnők, megrokkant táncosok, dalosok, árusok, kígyóbűvölők és céllövészeti segédek fejezték be élettörténetüket, amikor Ós-Budavára elmúlt a földről, Pest lett szegényebb egy megélhetési alkalommal, midőn a gavallér többé nem mondhatta hölgyének:

- Fel, Ósbudába!

Kéznél volt az omnibusz, amelynek imperiálján csaknem annyit utaztak Pesten egy idő tájt, mint Párisban a Paul de Kock regényeiben. Ragyogva, mint egy mesebeli álom, száguldott a földalatti a multságok várába. Gyorsított a komfortáblis, ha olyan pasasérjai akadtak, akik a városligeti mulatóhelyre kíváncsoztak. Az urak zsebében egész évre szolgáló belépőjegyek, talán csak az idegenek és vidékiek váltották meg a napi belépésre jogosító kártyáikat. „Törzsvendég” volt itt minden fővárosi úriember, amikor még a törzsvendégség jelentett valamit.

...Itt tűnt fel a „Nagymecset” udvarán vagy a „Francia pezsgőpavilon” kerítésén kívül, a Johnson és Dean néger pár éneklésével, vagy a Borozóban színlapot, műsort, képeslapot vagy legyezőt árulgatva a mulatókert látogatóinak a kis Elza!

Sok női karrier kezdete fűződik Ósbudához, mert a gondos anyák nemcsak a saját leányaikat, de vendégségben levő unokahúgaikat is itt sétáltatták esténként a serpentin és konfettit dobáló ősbudai korzón. A gavallérok szemügre vették a korzó új látványosságait, és ha nagyon ismerkedhetnékjük volt a megbámult tüneményekkel, kéznél volt a hűséges barát, Budapest utolsó lovagja, a szeretetre méltó gavallér (egyébként egyik magyar pezsgőgyár „vezérképviselője”, mint akkoriban mondták a címeiket), a közkedvelt Kapy Miklós huszárkapitány, aki minden szép nőt ismert Budapesten, főleg Ósbuda területén, aki szívesen átsegítette a bemutatkozási ceremónián.

A hagyomány szerint Elzát ugyancsak a jószemű Kapy Miklós fedezte fel, és szerzett neki új ruhát és kegyes pártfogókat lovagbarátai körében.

III. HOGYAN FOLYTATÓDOTT A TÜNEMÉNY PÁLYÁJA?

A főváros telve volt csodaszép hölgyekkel, akiknek nem volt állandó foglalkozásuk.

Némelyek még a millenáris kiállítás óta telepedtek itt le, mert ez az időpont volt az, amikor a földkerekség minden tájáról ideröppentek az énekes vagy színes madarak, akik a kiállítási ünnepek várható sokadalmában, mint egy madáchi új „londoni vásáron” kívánták megpróbálni szerencséjüket.

Pestnek „jó híre volt” a kontinensen, sohase hagyták ki a várost a vándormadár csapatok, akik síppal, dobbal, művészettel járvák a világot.

De a magányosan utazó tarka bankák, baglyok vagy vércsék is kikötöttek Pesten, miután a magyaroknak lovagias úri renoméjuk volt. Egzotikus szépségek, valamint a párizsi sanzonettek, kedélyes bécsi dámák, török hastáncosnők, varsói hercegnők, moszkvai télikerti szépek, néger Kleopátrák, balkáni hercegnők (hogyan a honi vállalkozó nőkről ne is beszéljünk) mindig megtalálták itt a maguk barátságos fogadtatását, csak pusztán szerencse dolga volt, hogy egy arisztokrata vagy egy facér pincér szerelmesedik beléjük.

A millenáris céció régen elmúlt, de a nők nem akarták abbahagyni a bált.

A mulatóhelyek nem csuktak be, sőt szaporodtak. A Rákóczi úton, ahol különben is minden kávéházban, ahol napközben lókupecsek alkudoztak: estére tündérszínpadot állítottak: egy nagy földalatti helység (az Olimpia) nyílt, ahol az éjszaka összefolyt a nappallal, csak akkor lehetett észrevenni, hogy megvirradt, amikor a másvilágról a villamoskocsi csengetése hallatszott.

A Váci körutat (a Vilmos császár utat) úgynevezett „hölgy-zenekarok” tartják megszállva, amelyek bokorugrós szoknyában vonják a talp alá való nemzeti színű szalagokkal díszítve, és hódítva az ifjúkorát élő fővárosban. Persze, tinglitangli is akadt bőven, ahol mindig a régi mókákat próbálgatták:

- Jesszasz na, der Herr von Rück!

A Király utcában sem tudnak elmúlni a különböző „Macskák”, pedig a história azt mondja, hogy azok az itt szívesen időző velszi herceggel (a későbbi angol királlyal) befejezték ifjúkori csínytevéseiket. Sőt ellenkezőleg: a Király utca mellékutcaiban kiskorcsmák nyílnak („A bableveshez”, „A temetőhöz” címezve), amelyek hajnalban ébrednek azoknak a mulattatására, akik odáig már jóllaktak mindennel, amit a pesti éjszaka kínált, és csupán megpihenni óhajtanak egy csendes kis zugban, zongorajáték mellett, amelyet a vérző tüdejű zongoramester, mintha a ravatalról kelt volna fel, mélabúsan „szolgált”. Ezekben a hallatlan spelunkákban a legelőkelőbb urak is szívesen tanyáznak, mert azt mondják, hogy itt festék nélkül, a maga valóságában látni a hervadó éjjeli életet. Itt vetik le végre szoros fűzőiket a primadonnák, és az éj folyamán elvesztett hosszú metszőfogát gyertyadarabbal pótolják arra az időre, amelyet a Bablevesben óhajtanak még tölteni.

...Elza, aki már együtt repült a gavallérokkal csodákba, Stefánia útról a „Macskába”, páholyból a lebuja, mert egyetlennek látszott minden éjszaka, amikor minden ízt meg kell kóstolni, minden levesből és csapra vert hordóból hörpölni, minden új nótát meghallgatni, minden talpon álló gavallért és hölgyet megtekinteni a maga helyén. Elza ezeken a helyeken is megfordult. Talán csak a véletlen körülmények okozták, hogy reggel Elza is táncolt a Vasvári Pál utcai lebuja, ahová az utcáról egy zongoraverklit begurítottak, a „Süket Reich Fritz” (mint a vendéglőst hívták) hideg libamájjal kedveskedett a vendégeinek, éjszakából maradt bérkocsis legények pergették a fáradt urak helyett a legfinnyásabb tündéreket, a pincér kiállott az utcasárokra, hogy mindig újabb verkliseket hozzon, hordárok vitték a Darvashoz az aranyórákat és a briliánsgyűrűket, mert a mulatságnak nem lehetett véget vetni... De az is lehetséges, hogy Elzát felfedezője, Kapy kapitány úr oktatta arra, hogy minden helyzetben hűséggel kitartson azon lovag mellett, akinek karját és védelmét elfogadta, magára ne hagyja őt a könnyelmű nők társaságában, se ne szökjön meg azon ürügy alatt, hogy a frizérnő hívja. Elza, bár ebben az időben még nem tudott sem írni, sem olvasni: jól megjegyezte a kapitány élő szóval előadott tanításait, kitartó volt a mulatságban, mint hajdan a mosásban, amikor még szegény anyjának segített a mindennapi száraz kenyér megszerzésében és egy részeges férfi eltartásában.

IV. MÁGNÁS ELZA FÉNYKORA ÉS ELMÚLÁSA. AZ ORFEUMBAN

Az öreg Somossy Károlyról azt mondták, hogy nagyvilágiasan mulatni ő tanította meg Budapestet.

Orfeumot épített a Nagymező utcában, amely konkurrált a bécsi Ronacherrel, később még magasabbra is emelte előadásai színvonalát, amikor külföldi nagyvárosokból egyenesen ide dirigálta az attrakciókat.

Ez a része a történetnek azonban inkább Budapest művészeti krónikájába tartozik, mint jelen megemlékezésünk keretébe.

Az orfeumnak volt egy kávéháza, ahol az akkori főváros ezerszínű éjjeli élete tükröződött a csillárok alatt a földig érő tükörökben. Élmény volt az ide való belépés előadás után, zenekar záróindulója kísérte a nézőtérrel a kávéházba tóduló publikumot az újabb mulatságba, ahol a külföldet járt cigánybanda ünnepélyes megnyitóval fogadta a csodálatos mutatványoktól amúgy is felhevült vendégeket. Pest valóban olyan volt ez idő tájt, mint egy csodaváros, ahol a mulatságnak soha sincs vége.

A kávéházban ekkor már elragadó, de előkelő viselkedésű úrnők és kisasszonyok üldögéltek a cseresznyeszerű pamlagokon, mint a háziak, akik vendégszeretettel fogadják a szorgalmas vendégeket. Selyembe és bársonyba voltak öltözve, de kalapot nem viseltek, mert ők itthon voltak.

Ők valának az úgynevezett „büfédámák”.

Hölgyek, akik szívesen helyet foglaltak a vacsorázó vendég asztalánál, segítettek neki az ételek kiválasztásánál (ami egy elkényeztetett gyomrú embernél mindig nagy feladat volt), nem ijedtek meg a nyálkás osztrigától, értették a bábész tengeri rák nyelvét, a kaviár szertartásait, a pezsgő megítélését, különösen a különszobácskában (szeparében), ha a tekintélyesebb vendég finnyásan nem akart a kávéház kellős közepén tengeri csigát ropogtatni, vagy eleven osztrigát hörpölni.

Ezeknek a büfédámáknak hajdanán sok elhibázott nevelésű úriember köszönhetette, hogy úgy megtanult enni, késsel, villával, kanállal bánni, hogy akár Ferenc József udvari ebédjére is bizvást elmehetett volna. A halak elfogyasztása külön tudomány volt a béke boldog éveiben, mert némely halfajtához illett késsel is hozzányúlni. A sülték feldarabolása, villára tűzése mustárokkal, zöltségekkel való garnírozása a szájbavétel előtt ugyancsak az úri tudnivalók közé tartozott. Hát még a saláták kellő elkészítése mennyi gondot adott például Hédy-Dédynek, aki a bécsi Ronacherből származott Pestre, ahol született főhercegeket tanított a „jó” saláta elkészítésére!

Ünnepély volt egy korbeli büfédáma, ha a vendégnek szerencséje volt megnyerhetni őt asztaltársának.

Szerencsére a konyhán a szakácsok (már csak az éjfél után vacsorázó artisták miatt is) mindig kéznél voltak, nem jöhetett olyan rendelés a pincér útján a kávéházból és mellékszobáiból, amelyeket azonnal ne teljesítettek volna (egy üveg ritka pálinkáért, amely véletlenül kifogyott a raktárból, és a vendég vagy a társaságában levő mulattató hölgy kívánta: még az egykori Löwenstein csemegekereskedést is felköltötték éjszaka, de a kívánt ritkaságnak meg kellett lenni).

A büfédámák, bármily kopottan, elavultan hangozzék ez a szó napjainkban, tehát igazán lelkiismeretesen végezték a teendőjüket a vendég jóérzése és táplálása körül. A pezsgőknek

nemcsak a neveit tudták szajkó módjára, hanem ismerték őket ízről ízre, a nagy butéliákat és a kis butéliákat, a hamisítványokat (ha ugyan szó lehetett erről ebben az időben, mikor Budapest egyike volt a legnagyobb pezsgőfogyasztó városoknak), a külön évjáratúakat, a borokat, amelyekkel a pezsgőt keverni kell, a feketekávé főzési módját, a csemegéket, a bonbonokat, a lefekvés előtti pálinkákat, teákat, búcsúcsókokat.

Azt lehetne mondani, hogy a hajdani orfeumi büfédámák tapasztalat szerint kedvesen megállották helyüket, sohase volt panasz rájuk. Még szellemesek is voltak!

...Hát Mágnás Elzánk hogyan viselkedett itt, amikor ebbe a maga módja szerint exkluzívnak mondott büfédáma társaságba bejutott, hogy ne legyen minden foglalkozás nélkül, ne töltse otthon estéit szomorú magányban, midőn a gazdag asztalosmester pártfogásába vette?

Elzánkról, szegényről be kell vallani, hogy azután, miután gazdag lett, általában nem igyekezett a vendégek kedvére tenni. Volt benne valamely atavisztikus hűség, amelyet talán anyjától örökölt, hogy nem adogatja többé mosolyát, kedvességét, gyöngédségét, gondoskodását többé semmi idegen férfinak, miután a várva várt egyetlenegyét sikerült megismernie. Jéghideg mosollyal, távolba néző szemekkel, elgondolkozott szórakozottsággal viselte rangját az orfeumi dámák között, de többé egyetlen szardíniát sem hámozott meg. Tán ez is siettette végzetét?

(1932)

FERENC JÓZSEF NAGYAPA LESZ

vagy hogyan született meg a villamosvasút Pesten?

I.

A királyság fénykorában, a múlt század nyolcvanas éveiben történt, hogy Stefánia, a trónörökös felesége, „családi örömöknek nézett elébe”, mint ahogyan a hírlapírók jelentették egy augusztus végi napon.

Stefánia anyja, Mária Henriette belga királyné, már Laxenburgba érkezett, és éjjel-nappal leánya mellett van. Vele hál egy szobában, nappal együtt kocsiznak a kis Laxenburgban, sétálnak a parkban, vagy csónakáznak a tavon. Rudolf, a trónörökös, a hosszadalmas bécsi kirándulások vagy vadászatok helyett csupán rövid ideig tartó vadkacsa vadászatokkal tölti napjait. Braun tanár úr és Schechrerné, a bécsi arisztokrácia családi örömeinél szokásos segédkezők: már napok óta a kastélyban laknak, hogy kéznél legyenek a kellő pillanatban. Vízitel a kastélyban Wiederhoffer tanár úr és a bécsi belga követ. Ferenc József mindennap jelentést kér a menyé állapotáról, Erzsébet királyné és Mária Valéria a közeli Schönbrunnban időznek...

Laxenburg!

Jártam itt valaha, megilletődve a sárgafalú, zöld zsalugáteres, egyemeletes Habsburg-kastélyban, amellyel szemközt a község római katolikus temploma emelkedik, mögötte bozontos kert Diana, Hermes és nimfaszobrokkal, ahogyan a Habsburgok szerették kertjeiket díszíteni. Mesterséges vízesés csobogása mellett üldögélt a márványpadon a kora őszi napokon Stefánia, amikor a nagy napot várja, midőn Ferenc Józsefnek első unokája a világra jön...

...De Budapesten is várják a napot... A spanyolszakállú Ráth Károly polgármester már intézkedik, hogy kétezer forint osztassék ki az előljáróságokon a főváros „házi” szegényei között; mégpedig még aznapon, ha az ágyúk a citadellában már reggeli kilenc óra előtt megszólalnak, másnapon, ha az ágyúk a gellérthegyi váracskában délutáni három óra után szólalnának meg. És ugyanakkor a szegényházakban és árvaházakban pecsenyés ebéd adandó a bennlakóknak. A zászlókat fel kell húzni, a polgári Harcos-egyleteket (amelyek többnyire Zichy Jenő gróf parancsnoksága alatt állottak) nyomban értesíteni. Ráth Károly ugyanis Laxenburgba utazik a keresztelőre, maga mellé vevén Gerlóczy és Kamermayer alpolgármestereket, Sziupa Györgyöt, a pesti gyógyszerészt, Havas Sándor ny. államtitkárt, Gschwindt Mihályt, a szeszfőzőt, mint a főváros legtekintélyesebb polgárait.

...Igaz, hogy ugyanebben az időben Bécsből nem messzire Frohsdorfban, egy régi kastélyban ravatalon fekszik az utolsó Bourbon (akit V. Henrik király név alatt is emlegetnek a francia legitimisták), miután a lelkész elbúcsúztatta a francia királyokat megillető utolsó szavakkal: „Szent Lajos fia, szállj fel a mennyekbe!”, megérkeznek a francia királpárti urak, a párizsi gróf, az orléans-i herceg, Don Jaime, a spanyol trónkövetelő... és Bécsben laknak valamennyien a Hotel Imperiálban, hogy „Chambord gróf” temetésén részt vehessenek. (De persze ebből semmi se lesz, amikor az utolsó Bourbon végrendeletét felbontja a bécsi császári főmarsall, amely végrendelet úgy kezdődik: „La royauté mourra avec moi” (A királyság velem együtt meghal). S ezenkívül vita támad, hogy ki menjen először, mint trónörökös az utolsó Bourbon koporsója mögött! Chambord gróf özvegye irtózik az Orléans-októl; a pármái grófnak, a toszkánai hercegnek, a nápolyi királynak kínálgatja a helyet, végül Thurn-Taxis,

Ferenc József főlovászmestere lép a koporsó mögé, miután az orléans-i hercegek a temetés elől Gmundenbe utaztak.

- Egyik fejedelmi élet megy, a másik kezdődik.

Mindez azonban nem kisebbíti a laxenburgi sárga kastély örömét, amikor Stefánia szeptember eleji éjszakán, éjfél tájban vajúdni kezd, a misék nyomban megkezdődnek a kastély kápolnájában, de hajnali három órakor beszünttetnek, mert a gyötrelmes anya hirtelen elájult.

Reggel hét órát ütnek az órák a kastélyban, amikor Braun tanár úr az udvari etikett szerint a szomszéd szobában összegyűlt öttagú tanúbizottságnak bemutatja az újszülött Habsburgot.

Kékszemű, szőke leánygyermek...

A szentmisék újra megkezdődnek, nemcsak a laxenburgi kastély kápolnájában, Iby udvari káplán úrral, hanem Bécsben, a Szent István templomban, a hercegérsekkel, Budapesten a koronázó templomban Hornig veszprémi püspökkel.

...És a budai citadellában megszólalnak az ágyúk.

Ötmásodpercenként tizenhét lövést adnak le az ágyúk a várakozó lakosságnak. Ekkor Huber tüzérfőhadnagy percnyi szünetet tart, és négy darab húszcentiméteres Uchacius-ágyúból lövet. Az utolsó, a huszonegyedik lövés, a legkiadósabb! Szinte megreszket bele a citadella. Aztán elcsendesedik a Gellérthegy, csak a pesti és budai tornyok harangjai szólnak, a várbeli palotákra egymás után vonják fel a belga és osztrák lobogókat.

Ferenc Józsefnek leányunokája született, de a kétezer forintot kiosztotta Ráth Károly.

II. A JORDÁN VIZE LAXENBURGBAN

Nem is értem, hogy a kis Laxenburgban, az egyemeletes, „vadászkastélynak” nevezett, Mária Terézia korabeli épületben: hogyan fért el az a mérhetetlen pompa, amely a Ferenc József első unokájának keresztelését kísérte!

Igaz, hogy ugyanebben az időben Chambord gróf temetésén a francia becsületrend nagykeresztesei sajátkezűleg szolgálják ki magukat a falusi kiskorcsmákban az utolsó Bourbon gyászszertartása után - Franciaországból hoztak földet, amelybe a koporsót tették -, de egy keresztelő mindig vigalmasabb öröm bármely gazdag ember temetésénél. (Chambord grófja után csaknem kétmillió franknyi évi jövedelmet hozó vagyon maradt. Csak az öreg komornyiknak volt már ekkor egymillió frank megtakarított pénze.)

Az udvari írnokok mindenekelőtt a keresztelésnél szokásos ceremóniák könyveit bújták.

Más a szertartás, ha egy főhercegi gyerek születik, és más, ha a trónörökösné ajándékozza meg a világot újszülöttel!

Hohenlohe herceg volt akkor a főudvarmester, pedáns, rendszerető ember, aki már hetekkel előbb intézkedett, hogy egy hadihajó a pólai kikötőbe hordónyi vizet hozzon a Jordánból, ahol Szent János keresztelt, és a Jordán vize készenlétkben állott a laxenburgi kastély pincéjében. - Azonkívül szolgálatba állította azt a zárt, óspanyol hordszéket, amelyet négy testőr vitt a vállán rúdjaival, amely hordszéken a kis főhercegnő első útjukat megteszik. - Megérkezett a dajka, egy takaros, egészséges morva menyecske, és Tomor Gizella kisasszony, a kis főhercegnő komornája. Elfoglalta helyét Csányiné, aki a ruháknak lesz gondozója; csak a főudvar-

mesternője, Nostitz grófné volt közös Stefániával, az édesanyjával a még névtelen főherceg kisasszonynak a maga udvartartásában.

Harmadnapra volt kitűzve a keresztelő.

A keresztelőre megérkezett a bécsi pápai nuncius, valamint Simor János, Magyarország hercegprímása is, de hagyományos joguknál fogva a keresztelési aktus a bécsi hercegérseknek volt a kiváltsága. A papokkal nem lehet hadakozni, a hercegérsek ragaszkodott jogához, bár életveszély esetén a kastély káplánjának is volt felhatalmazása arra nézve, hogy a gyermeket a keresztség szentségében részesítse.

Ferenc József már a szülés napján, reggel kilenc órakor meglátogatja menyét különvonaton.

A királyt Rudolf fogadta, mindkét kezét megcsókolta, mire a király megölelte elsőszülött fiát. Így kívánt szerencsét az uralkodó a trónörökösnek.

Aztán lábujjhegyen lépett be Ferenc József a betegszobába, és mint az órák mutatták: félórát töltött pihegő menyé és unokája bölcsője mellett.

Erzsébet királyné, akit keresztanyának kértek fel, csak délfelé érkezett meg hosszú, szürke lovaglóruhájában és Mária Valéria leányával.

A nagymama ugyanis Schönbrunnból lóháton jött unokájához, és egy közbeeső hídon a királyné lova korhadt deszkára ugrott, amely leszakadt a paripa patkója alatt. A királyné nem vesztette el nyugalmát, de a hátsó lábának kiszabadítása nem ment a leggyorsabban. Mária Valéria, aki hintóban kísérte anyját, fejenként harminc forintot osztott ki a segítségül jött favágók között. No, hát ezt az eseményt meg kellett beszélni, habár Erzsébet királyné nem nagy jelentőséget tulajdonított az egész dolognak. Mégis délutáni három óra lett, mire a látogatók Schönbrunnba visszatértek.

A keresztmama látogatása után már mindenki tudta Laxenburgban, hogy a kis hercegnő neve Erzsébet lesz.

III. A PESTI KÜLDÖTTSEG ELINDUL

Vasárnap reggel hét órakor született Erzsébet, a bécsi és pesti újságok már régen megjelentek születése órájában, de mire valók lettek volna a monarchia hivatalos szerkesztői, ha még ilyenkor sincsenek kéznél? Úgy az osztrák, mint a magyar (Budapesti Közlöny) hivatalos lap különkiadásokkal árasztotta el a két főváros utcáit. Az újságokra egyaránt szükség van a forradalmak, valamint a fejedelmek megszületésénél.

Az öreg szerkesztők ki is tettek magukért az ékes szavakkal, amelyekkel a trónörökös pár első gyermekét a publikumnak bejelentették. Az ünnepélyes szavak a királyság eme korszakában még aranykorukat élték.

„Őszinte érzelmekkel vesz részt a nemzet az ünnepelt felséges pár életének újabb boldogságában; osztozik az ország az ő lelkesedve szeretett királya és királynéja azon hálaadásában, hogy Isten megengedte érniök életük teljében unokájuk születését. Adja Isten, hogy a fenséges újszülött számos évek során lehessen élvezetében azon kincsnek, amelyet a népek szeretetében anyai ágon is örökölt” - írja a bécsi kollégája után a hivatalos lap szerkesztője, és Tisza Kálmán felöltője zsebébe dugnak egy példányt az újságból, mielőtt a keresztelőre elindulna. Hátha akad valaki ott Bécs-országban, akinek felolvashatja a magyar hivatalos lap véleményét?

Tisza Kálmánon kívül is gyülekeznek Bécsben a negyvenmilliós monarchia területéről mind-azok az úriemberek, akiknek a jelentősebb állami eseményeknél hivatalból is részt kell venni. A vasúttársaságok összes szalonkocsijaikat forgalomba állítják: a birodalom hadtest parancsnokainak szolgálatára; még csak úgynevezett vegyes vonatot se láthatni Bécs felé haladtában, amelyhez egy-egy szalonkocsi ne volna csatolva. Három udvari különvonat áll gőz alatt a bécsi állomáson, amely a keresztelői vendégeket Laxenburgba szállítja. - Erzsébetfalváról jön az első szomorú hír, hogy az ottani ágyúzásnál egy mozsárágyú felborult, tartalmát a közönség közé vágta, és egy adótiszt arcán megsebesült, akit a pesti Rókus-kórházba kellett szállítani. (Meggyógyul, és feljebb emelkedik a ranglistán.)

Ráth Károly, a pesti polgármester és társai hódoló feliratokat is hoznak magukkal Budapestről.

Piros bársonyba van kötve, amelyet I. Ferenc Józsefnek, a nagyapává lett uralkodónak nyújtanak át; kék bársonyba a trónörökösé; a polgármester azonkívül beszédre is készül, amelyet valahol valamerre valakihez intézni akar az „emberi kor legvégső határáig” való jókívánsággal, mint ahogy szokása volt. A feliratokat egy fővárosi tanító írta ékes rondírással, rövidesen igazgató lett belőle, mint aki hozzájárult a boldogságos eseményekhez.

Sokan kísérték a vaspályához a messzi útra menő pesti polgármestert és társaságát. Éppen villamossági kiállítás is volt Bécsben ez idő tájt. A küldöttség tagjai ígérték, hogy a kiállítást is megtekintik. Talán még villamosvasutat is hoznak kirándulásukból?

IV. A HÁZITÖRVÉNYEK INTÉZKEDNEK

Bécs, szept. 3. Ma adták ki az első hivatalos bulletint, amely így hangzik: „Ő cs. és kir. fensége, Stefánia trónörökös főhercegné a napot nyugodtan töltötte, és néhány óráig aludt.

- Az újszülött főhercegnő erősen fejlett gyermek, jól van.

- Laxenburg, 1883. szeptember 2. Délután 6 órakor. Dr. Wiederhofer, s. k., cs. kir. házi orvos, Fernwaldi lovag Braun lc. s. k., cs. kir. udvari tanácsos.”

Semmi se állta útját, hogy Hohenlohe herceg, főudvarmester megindítsa a házitörvények által előírt keresztelési ceremóniákat, amelyekhez a bennük résztvevőkkel együtt körülbelül ezer emberre volt szüksége, beleszámítva a palota- és udvarképes hölgyeket, valamint a női személyzetet is, miután leánygyermekről volt szó.

Szeptember ötödikére, egy szerdai napra vette tervbe Hohenlohe herceg az ünnepély lebonyolítását, és a legmagasabb intézkedések megindultak, hogy ezen a napon mindenki kéznél legyen, akire szükség van, minden résztvevő csak annyi szót ejtsen ki a száján, annyi mozdulatot tegyen a kezével, annyit lépjen a lábával, amennyit a főudvarmesteri hivatal engedélyez.

Elkezdődött egyike ama nagyszerű ceremóniáknak, amelyeket még V. Károly római császár szentesített Madridban, akinek birodalmában sohase ment le a nap.

Kivétel nem volt a szabályok alól. Még maguk Ferenc József és Erzsébet királyné is megkapták a főudvarmesteri hivatal utasítását, amely szerint szeptember 5-én, délben tizenkét órakor szálljanak fel Hetzendorf állomáson az odaérkező, negyedik számú udvari különvonatra, és tizenkét óra negyven perckor Ferenc József elfoglalja helyét ama három aranyosszövetű karosszékek jobb szélsőjében (középen Mária Henriette örömanya, szélről Erzsébet, Ausztria császárnője), amely karosszékek a laxenburgi kastély ebédlőjéből átalakított kápolnában terjeszkednek; mögöttük két sor bíborpiros, fehér lábú, négyszögletes támlányú szék, minden sorban huszonkettő, amelyekben elől a főhercegnők, másodhelyen a főhercegek ülnek; csak

Rudolfal, az apával történik kivétel, aki a főhercegnők között telepedhetik meg a ritka alkalomból.

Ugyanekkor a főudvarmesteri hivatal intézkedik, hogy Gangelbauer hercegérsek őminenciája már az oltárnál legyen a megfelelő segédlettel (köztük a laxenburgi káplán is, aki erre a napra, mint élete legszebb napjára emlékezik vissza), ugyanakkor herceg Lichtenstein és herceg Auersperg udvari kamarások induljanak el a megkeresztelendő gyermek lakosztályába, itt Nostitz grófnőt, a trónörökösné főudvarmesternőjét felkérjék, hogy a szertartásban a gyermekkel együtt részt vegyen. Lichtenstein herceg ebből az alkalomból ezredesi egyenruhájában, míg Auersperg herceg udvari díszruhájában teszi látogatását.

Az előcsarnokig a menetet egy udvari írnok vezeti, a falak mellett arcière és a magyar testőrök állanak. Nostitz grófnőt (a gyermekkel) csak női szolgaszemélyzet követi, így Csányiné, a ruhatárosné, Tomor kisasszony, az ápolónő és a névtelen morva dajka. Hosszas könyörgés után Hohenlohe főudvarmester megengedte a már említett bécsi bábának is, hogy a „női szolgaszemélyzethez” csatlakozzék.

Az előcsarnokban várja a zárt, régi századokból való hordszék Nostitz grófnét, aki mielőtt ebbe beszállna: a gyermeket átadja az itt parancsnokló Hohenlohe herceg főudvarmesternek. Miután Nostitz grófné elhelyezkedett a hordszékben, a főudvarmester visszaadja neki a gyermeket, az ajtót saját kezűleg zárja le, és a hordszéket testőrök, a díszőrségből való kapitányok veszik körül, amíg az emeletre kísérik ugyancsak az udvari írnok vezetése alatt. A hordszék mögött halad közvetlenül a cs. és kir. Ház főudvarmestere, valamint a kamarások.

(Az Escorialban, a régi spanyol királyságban pecsétet is ütöttek a hordszék ajtajára, de Hohenlohe herceg ettől eltekintett, a laxenburgi kastély sokkal kisebb, mint a madridi Escorial palota, nem történhetik gyermekcsere útközben.)

A hordszék a gyermekkel és a főudvarmesternővel az úgynevezett cercle-teremben állapodik meg a laxenburgi kastély emeletén, amely terem fala nevezetes gobelinekkel, padlózata vastag keleti szőnyeggel van fődve, míg sarkaiban apró asztalkák és székek állanak.

A főudvarmester odalép a hintóhoz, és felnyitja ajtaját.

Lichtenstein herceg ezredes és Auersperg herceg kamarás tanúskodása mellett átveszi a gyermeket Nostitz grófnétól, ezüsttálra helyezi ama szalaghevedernél fogva, amellyel ezentúl a gyermeket pólyáiban és kékkel díszített vánkosaiban emelgetik, amikor a szertartás úgy kívánja.

V. A KÁPOLNA ÉS VENDÉGEI

Egy órát mutat az idő, a keresztelő ideje elkövetkezett. A kápolnával szomszédos, vörös függőnnyel elválasztott mellékszobában a bécsi operaház válogatott dobosai és harsonásai félhangon fújni és veregetni kezdik az ilyen alkalomra előírt zenedarabot. Senkit se látni a zenészek közül. Az ablakok is vörös selyemkárpitokkal vannak befődve, az ajtók zárva.

Egy kis imapadban az oltár epistolai oldalán három egyházi díszbe öltözött bíbornak helyezkedik el: Vannutelli pápai nuncius, Simor és Haynald magyarországi bíbornokok. Piros sapka a fejükön, bíbor a vállukon. Ugyanebben a szűk padocskában kap helyet egy diplomata frakkos úr, dr. Jonghe, a belga követ, miután a belga király leányának gyermekét keresztelik.

Az oltár evangéliumi oldalán megpillantjuk budapesti ismerőseinket, Ráth Károlyt és barátait elvegyülve a bécsi városi küldöttséggel. No lám, mégis megbecsülik itt a magyarokat, nemhiába zúgott az ország minden harangja a kis főhercegnő tiszteletére. Feszülnek is a pesti polgárok ebben a szokatlan udvari környezetben, ahol a legkisebb úr is legalább kegyelmes úr.

Egy ablakmélyedésben áll Tisza Kálmán sötét pápaszemével, hervadt falevél színű dísmagyarában a frakkos Taafféval, az osztrák kollégájával.

A már említett uralkodó családbeli széksorok mögött az első padsorban ülnek Kálnoky gróf külügyminiszter és Kállay közös pénzügyminiszter, élükön a magyar és osztrák miniszterek, a két főrendiház és képviselőház elnökei - magyar részről Szögyény-Marich és Péchy Tamás -, Bosznia és Fiume kormányzói (a horvát báni állás e pillanatban üres, mert a tartományban zavargások vannak), a zászlósurak, a nagykövetek, a m. kir. Kúria elnöke (Tóth Vilmos), a tengernagy, a vezérkari főnök és a titkos tanácsosok. A falak mellett húsz tábornok, hadtestparancsnok sorakozik. - Ez a Ferenc József-i rend, amely rendtartás eredete ötszáz esztendővel előbbre nyúlik vissza a Habsburgok történetében.

Egy másik ablakmélyedésben Brüsszel város keresztelői ajándékával, egy ritka csipketakaróval leterített asztalka áll, ez asztal mellett várakoznak a morva nemzeti viseletbe öltözött dajka, a szürkeruhás gyermekápolónő, Tomor kisasszony és Csányiné, a ruhatárosnő.

Az utolsó padsort az „udvarhoz tartozó” hölgyek foglalják el, megannyian magas, zárt ruhákban és kalapban.

Az oltár háromlépcsős emelvényen nyugszik ezüstkeresztel és antik gyertyatartókkal, mögötte egy gobelin, amely Jézus Krisztus megkeresztelését ábrázolja, felette a mennyezetre alkalmazva, az akkori szokás szerint egy szálló gipszangyal.

Itt áll már Gangelbauer, a bécsi hercegérsek.

VI. A LEGKÖZELEBBI ROKONOK

Most valamivel hangosabban perdülnek meg a rejtett dobok, és szólalnak meg a rejtett harsonák.

Az aranyozott fehér ajtó kitárul, és a már említett kamarai úrnok belépdel.

S nyomban el is tűnik, hogy helyet adjon a két hercegi kamarásnak, Lichtensteinnak és Auerspergnek, akik után Hohenlohe főudvarmester, balján Nostitz grófnéval, közeledik, tálcán hozván a megkeresztelendő gyermeket.

Ezután lépdel Ferenc József, jobbján Erzsébet királynővel, balján Mária Henriette belga királynővel.

Majd Rudolf és Mária Valéria következnek.

Aztán az uralkodócsalád legközelebbi rokonai, mégpedig a vérrokonság sorrendjében, akik majd az életben is a kis főhercegnő hozzátartozói lesznek; így: Károly Lajos főherceg, Mária Terézia főhercegnő, Esterházy Ferenc Ferdinánd (a tragikus trónörökös), Ottó Ferdinánd főhercegek, Margit főhercegnő, Lajos Viktor főherceg, Mária Antónia toszkánai nagyhercegnő és Ferdinánd toszkánai nagyherceg.

A felsoroltak jelentik a számos tagú uralkodóházban a főhercegnő legközelebbi családját.

Ezután néhány lépésnyire következnek a többi főhercegek és főhercegnők, valamennyien, akiket betegség nem gátolt a megjelenésben. Itt vannak Frigyes, Albrecht, József főhercegek, sok főherceg, akinek napjainkban már a nevére sem emlékszünk; főhercegnők, akik éltek, ragyogtak, szenvedtek és örültek, és öregen vagy fiatalon meghaltak. A sort a legtávolabbi rokonok, Adelgunda modenai hercegnő és Szász-Coburg Fülöp hercegek zárják be.

A születési előkelőségeket követik természetesen kamarásaik, udvarmestereik, a kincstárnok, a főkonyhamester, a fővadázmester, az udvarmesternek, az udvarhölgyek, a palotahölgyek, a testőrkapitányok, a kamarai előjárók, a szárnysegédek: egy ragyogó világ, amelyet napjainkban többé sohasem láthatunk, mintha az ezeregy éjszaka meséivel együtt tűntek volna el a földről.

A dobok és harsonák elhallgatnak, amikor ez a társaság, amelyet a „legmagasabb udvarnak” szokás nevezni, belépdél a kápolnába, és elfoglalja előre megjelölt helyét.

Hohenlohe főudvarmester kezében a gyermekkel az oltár előtt áll meg. Jobb oldalon csatlakozik mellé Erzsébet, Ausztria császárnéja és Magyarország királynéja, míg balról a legfiatalabb főherceg, a tizenöt esztendőes Ferdinánd tart égő gyertyát.

A csatlós testőrök, az arciérek, a magyar testőrök, az udvari várőrök, akik a menetet kísérték: bezárják az aranyozott fehér ajtókat. Ferenc József leül aranyozott karszékére, balján a belga királynővel.

Csend van, hogy a légyzúgást meg lehetne hallani.

VII. A HÖLGYES KALAPBAN

A főudvarmesteri utasítás szerint a hölgyek kalapban jelentek meg a keresztelőn.

A különböző színű, úgynevezett „francia capot” volt Trouville-ban a divat éppen a nyáron, és a kalap színének nem kellett a ruha színéhez alkalmazkodni.

A hölgyek ilyen kalapban jelentek meg, kivételt csak Klotild főhercegnő és leánya, Mária Dorottya tett. Klotild főhercegnő vérvörös atlaszruhában, ugyanilyen színű, széleskarimájú kalapban, Mária Dorottya rózsaszínben jelent meg.

Egyetlen hölgy volt kalap nélkül. S ez Mária Valéria volt, Ferenc József legkedvesebb leánya. Rózsaszínű bakfis ruhájában, leánykás hajviseletével ő mert szembeszállni az udvari etikettel. No, nem történik baja.

Erzsébet királyné, mint a korabeli divattudósítók írják szaklapjaikban: „ritka gazdagon díszített ruhát viselt, nilszürke selyemből, kettős sorú, elől a ruhára tűzött fehér csipkementállal; bal vállán egy agráffal leszorított szalaggal, kissé magos, szintén szürke capot kalapocskával, hasonló színű tollal díszítve, és átlátszó szalaggal megkötve; a derék elül csipketablettel ellátva, és a nem hosszú uszály több puffadt ráncban, hasonlóképp széles csipkével díszítve, az ujjak félhosszúak voltak, és magos, egész fehér kesztyűk főték a felséges asszony kezét. Egyéb ékszert a királyné, akinek haja magasra volt tűzve: nem viselt.”

Az udvarhölgyek és palotahölgyek ruháiról természetesen nem emlékszenek meg bővebben a tudósítók, csak egy nyugalmazott testőrtiszt beszélt évek múlva a Jockey Clubban, hogy az „udvarhoz tartozó” hölgyek már csak illedelemből is inkább a második szoknya kiállítására fektették a fő súlyt. A hímzett második szoknya, amelyre a tunika van feltűzve, elől csúcsosan, hátul téglaszínű bársonybodrozattal végződött.

A hercegérsek megkezdte a szertartást, az úgynevezett exorciumot, miközben németül és hangosan intézte a kérdéseket a keresztanyaságot vállalt ausztriai császárnéhez és magyar királynéhez, amely kérdésekre Erzsébet érthető hangon válaszolt.

Bár nem tartottak a keresztelőből főpróbát, mint az egyéb udvari ünnepekből, Hohenlohe főudvarmester mégis tudta a pillanatot, mikor kell átadni a szalagnál tartott és ezüsttálra helyezett gyermeket az oldalvást várakozó Nostitz grófnénak. A gyerek ugyanis hangosan kezdett sírni, mire a főudvarmester ijedten ránézett. Nostitz grófné közelebb lépett ama hallhatatlan, udvarmesternői, lengő lépteivel, amelyet csak ez a hölgy tudott (kinek férje ugyancsak szárnysegéd volt a bécsi udvarnál), és átvette a gyermeket. Az asztalkához vitte, ahol a „női szolgálószemélyzet” várakozott, és Tomor kisasszony segédletével levette a fejkötőt a gyermekről.

A gyermek elhallgatott, mire a grófné újra visszavitte a gyermeket a főudvarmesternek, aki most már a vánkosokra átkötött szalagnál fogva fölemelhette a gyermeket a tálról, hogy a keresztanya alátehesse mutató és középső ujját a gyermeknek, miközben a hercegérsek a Jordán vizével megkeresztelte.

Az újszülött Erzsébet, Mária, Henriette, Stefánia és Gizella neveket kapta a szent keresztelésben.

VIII. A PESTI VILLAMOS SZÜLETÉSE

Lehet, hogy még más nevezetesebb ceremónia is történt a keresztelésnél, így a gyertya átvétele a keresztanya részéről a legfiatalabb főhercegtől, a gyermek ünnepélyes átadása Nostitz grófnénak, aki megint zárt hintóba szállott vele, és ugyanazon az úton, ugyanazzal a kísérettel visszatért az aggodalmas édesanyához a megkeresztelt leánykával, de a jelenlevők most már a hölgyek ruháinak bírálatához fogtak. Mint egy szemtanú, O'Donell grófnő főudvarmesternő írja emlékirataiban, a „legelragadóbb volt” ama későbbi kalandok nevezetes hősnője, Coburg Lujza hercegnő, aki mint távoli rokon, utolsó előttinek lépte át a kápolna küszöbét. Világos szürke rózsákkal díszített satin merveillieux ruhájában, ugyanolyan színű kalapjában a legszebb volt ezen a napon a huszonkét aranyozott, négyszögletes, bíbortámlájú, fehér széken helyet foglaló főhercegnők között.

...Hát a mi Ráth Károlyunk mit csinált, miután egész idő alatt nem juthatott szóhoz, még csak a magával hozott feliratokat sem adhatta át, csak egy udvari írnoknak?

Ráth Károly és barátai okosan használták fel a Bécsben töltött napokat.

A keresztelő után való bizalmas családi ebédre nem kapván meghívást, a bécsi polgármester vendéglátását fogadták el, aki a Rathaus pincében jól meglakatkván a magyar urakat (kollégáit), a nemzetközi elektromos kiállításra kalauzolta őket. Itt aztán látták a modern villamosság csodáit, látták azt a villamosvasutat is, amely majd a lóvonatot és az omnibuszt kiszorítja az egész világból.

Látományokkal és tapasztalatokkal megrakodva érkezett haza a pesti deputáció, és a városházán fel-felhangzott a villamosvasút utáni vágyakozás, amelynek első mutatóványát a főhercegnő keresztelője alkalmából látták. És a villamosvasutat nemsokára meg is csinálták Pesten.

(1932)

A NAGYÉTVÁGYÚ EMBER,

vagy hogyan lakott jól a Pátri Pesten

I.

„Aki jól imádkozik, az jól is él” - mondja Szent Ágoston. Szűcs Gyula (ha ugyan e néven ismerik?), „Szűcs Pátri” mindig imádkozott, leginkább kártyázás közben, midőn kálvinista ember létére a mennybéli szenteket hívta félhangon segítségül, hogy bizonyos, a nyereséghez szükséges kártyákat, királyokat, filkókat és kilenceseket vastag, párnás markai közé kaphassa az égi hatalmasságoktól.

És ha buzgó imádsága eredménnyel járt: a kártyajáték végén nem tartózkodott attól, hogy minden eledelből, amely az étlapon előfordult, dupla porciót engedjen meg magának. Szűcs Pátri végigette az étlapot, mégpedig duplán rendelve az adagokat.

(Pátrinak, azaz földinek azért nevezte a közvélemény, mert olyan barátságos ember volt, hogy bármilyen vidékbeli embernek a megismerkedés után nyomban földije lett, jöhetett az Tiszántúlról vagy a Dunántúlról. Sohasem tudódott ki, hol született Pátri igazában.)

- Gyerünk a Szikszayhoz! - indítványozta Pátri, aki hajdanában ifjúsági vezér volt, és a jogászokat vitte tüntetni Tisza Kálmán ellen. Az abcúgoló ifjakat rendszerint a Kerepesi út és a Múzeum körút sarkán várták Máltás, Bérezi és a többi korabeli kapitányok, Pátri tehát élete végéig nem felejtette a sarkon levő Szikszay vendéglőt. (Sokat dulakodott ezen a tájon.)

Pátri bevonulásakor a Szikszay-féle sörházba harminc évvel fiatalodott meg.

A régi vendéglőn áthaladva, jobbra-balra köszöngetve az egykori „egyetemi polgártársaknak”, a különböző vidékről való „földiknek”: útját az úgynevezett „Rondó”-nak, azaz a sarokra nyíló kör alakú szobának vette, amelynek ablakaiban a nap minden órájában valamely pesti nevezetes férfiú foglalt helyet, mert csak ilyenek volt szabad az asztalhoz leülni.

Pátri a szalvétát felkötötte nyakába, amelyhez külön gallért kellett csináltatni, amilyen számú a boltban nem volt kapható, mégpedig bogra kötvén az asztalkendő, hogy az egykönnyen el ne hagyhassa helyét.

Bár az öreg pincérek már körülállották asztalát, nem mulasztotta el a kés fokával megkocogtatni a poharat, mintha önmagának is jelt adna valamilyen ceremóniához.

- Itt vagyunk, Pátri úr! - felelték a pincérek.

- De nem látom az étlapot - felelt Pátri, miközben vastag ujjait kinyújtotta a malacfejjel, borosüvegekkel, rózsakoszorúval illusztrált étlap felé.

Pátri végigolvasta az étlapot, mintha először látott volna hasonló jelentést a konyha állapotáról. Félhangon ismételte magában az ételek neveit, a garnírungekét, a salátákét, de még a sajtokét is.

- Frissen csapolt udvari sör! - kiáltott fel az étlap végén. - De azt már adhat egy pohárral, kellner barátom. És valami jó kenyeret, rozskenyeret, amit búboskemencében, fálun sütöttek. Lehetőleg a kenyérnek a csücskét, mert az van legjobban megsütve.

Egy pincér kivált az asztal körüli csoportosulásból, és elment a sörért és kenyérért.

- Hát ez mind szép - mondta tovább Pátri az étlapot újra sillabizálva, mintha legalábbis azt a hadijelentést tanulmányozná, amely az osztrák-török háború idején kelt, és amely után a „plevnai oroszlánnak”, az oroszverő török pasának Pátri díszkardot vitt a magyar ifjúság élén.

- De maguknak (a tulajdonosnak és pincéreknek) tudni kellene, hogy nem minden ember egyforma, akinek csak oda kell írni az étlapra a feladatokat: ma rosztrátnit eszel, holnap vesepecsenyét kell enned, holnapután disznókarmenádlit káposztával... Némely emberben van veleszületett egyéniség is, mert a gusztusok különbözők. Én például az egész étlapon nem találok kedvemre való ételt ebben a percben - mond ravaszskásan hunyorgatva apró szemeivel Pátri, amelyek arca duzzadtsága miatt még apróbbaknak látszottak, mint ahogy a természet megalkotta őket, és ebben a pillanatban majdnem kopogtak az éhségtől, mikor Pátri étlapot tanulmányozott.

- A csillagokat is lehozzuk a tekintetes úrnak - mond Ehm János, Szikszay egykori főpincére a csoporthoz lépve, amely a Pátri asztala körül a pincérségből alakult.

- Maga az, János? - kiáltott fel Pátri színlelt meglepetéssel, holott titkon egész idő alatt a főpincérből tulajdonossá avanszírozott Jánost várta, akinek kedvező és protekciós elbírálása alá az étlappal való pörét átadni akarta.

- Maga az az ember, aki engem meg fog érteni, mert itt a kellner uraknak hiába beszélek. Egy kaptafára vesznek őket mindenkit, holott én mégiscsak más vagyok, mint a többi.

„Igen - gondolta magában a régi pincér -, az úr borította fel mindig az egykori Szabadi kávéházban (a mostani Fiume helyén) a bankadó asztalát, amikor ott már összegyűlt a bankó, és valaki hirtelen eloltotta a gázt.”

II. AZ ELSŐ RENDELÉS MEGTÖRTÉNIK

- Hát tudja, János, én szatmári rendőrkapitány koromban a szolgálatom miatt megszoktam azt, hogy ne akkor egyek, amikor a toronyban a levest meghúzzák, hanem akkor, midőn ráérek. Ilyenformán az én gyomrom nem olyan, mint a mások gyomra. Most például nekem valami olyasmire volna gusztusom, ami a villásreggeliből maradt. Csak egy kis porció székelygulyás, teszem azt. Vagy valami kispörkölt, de zsírosan, levesesen. Nem bánnam, ha egy csipetnyi gulyásmaradék volna a konyhán délelőttől, persze csontos hússal, hússal felöntve, némi zöldséggel, esetleg egy velőskonccal. Csak pájslit ne ajánljon nekem, János, mert az csak frissen jó.

- Hát majd tányérban szolgáljuk fel a gulyáslevest!

- Mély tányérban, hogy ne lássam a levestől Szikszay monogramját - mond Pátri, aki valamely okból haragudni látszott az öreg Szikszayra, a régi tulajdonosra, hogy még monogramját a tányér szélén se akarta többé látni.

Amíg János elment a „kisgulyás” iránt intézkedni a konyhába, Pátri felemelte a söröspoharat, és annak „kráglóját” fejcsóválva nézegette:

- Borzasztó sokat nyerhetnek maguk a sörön, hogy ennyi habot adnak hozzá - mond, és a fülespohár tartalmát egyetlen hajtással eltüntette kapa után ültetett agyagszínű bajsza mögött.

Pátri nem volt iszákos ember, de éhsége idején minden elfogyaszthatót eltüntetett az asztalról. Ugyanígy járt a kenyérdarab, amelyet addig farigcsált késével, sózott, paprikázott, majszolt, amíg a puszta tenyere maradt a kenyérdarab helyén. Közben mindig a legáhítatosabban nézett maga elé (mint akár kártyázás közben), mintha a mennybéli szenteket hívná segítségül, hogy a felmelegített gulyás leves minél sikerültebb legyen. Nem nézett se jobbra, se balra „drukk-

jában”, mert, mint mondani szokta, nem akart olyant látni, ami elvenné étvágyát. Sőt, a kenyérdarab elfogyasztása után: áhítatosan összekulcsolta két kezét hasán, mint a legártatlanabb ember, aki nem is azért van itt, hogy egyen-igyon, hanem csak áhítatosság kedvéért tért be a vendéglőbe.

A levesestányér széléig ért a gulyásleves, amely a Pátri tiszteletére a konyhából elővárázsolódott.

Piros volt, mint a naplemente, és olyan illat szállt vele, mint a legkedvesebb szakácsnéval, akinek az ember jókedvében házasságot ígér. Hirtelen nem lehetett megítélni, hogy a hús, krumpli, csipetke, zöldség, velőscsont több-e benne, mint a lé.

- Húslevesrel, tiszta bouillonnal öntötték fel - mond János, aki követte küldeményét.

A Pátri végigsimította nyakába kötött szalvétáját, az ételes tányért keze ügyébe helyezte, a kanálnak csak a hegyét dugta bele, hogy semmi veszendőbe ne menjen.

- Janitor koromban meghálálom - mond régimódiasan, midőn az első kanál leeresztése után ugyancsak lehunyta szemét, mintha a hatást vizsgálgatná, amelyet bensőjében a paprikás lé előidéz. A hatás nem volt a legkedvezőtlenebbnek mondható, mert a Pátri két-három kanál lassú elfogyasztása után mindinkább gyorsította a tempót. A húsdarabok, krumplival, tésztával, zöldséggel keverten megdolgoztattak hiányos fogaival, de tán akkor is ilyen tempóban evett volna, ha egyetlen fog sincs szájában. A gyomrából ugyanis valószínűleg viharos éljen kiáltások hangzottak fel nagy lelkesedéssel. A gyomor később adja be a kulcsot, mint a fogak. Pláne a Pátri gyomra, amely tán még a másvilágon is tovább korgott.

Mentek, mendegéltek a kanál tartalmai, közben csak annyi időre állt meg a munka, amíg a Pátri bal kezével egy darab kenyeret tört, amelyet mintegy mérséklés céljából leeresztett a bepakolt holmik közé, habár a tészta és a krumpli eléggé felszívja a gyomorterhelő zsiradékokat. De akárhogy vesszük a dolgokat, a kenyérre okvetlenül szükség van az emésztés terén.

...Miután Pátri a második rendelésnél olyan kedvező elbánást nem remélhetett, mint az első rendelésnél, fogta magát, megtörölte száját, és igen áhítatos arccal így szólott:

- Fizetek egy kis gábelfrűstököt!

Sietett, mintha dolga lett volna valahol.

III. AZ ÖREG SZIKSZAY

Kákabélú emberek az elfogyasztott gulyásporcióval bőségesen jóllaktak volna, de nem így a Pátri, akinek voltaképpen csak most jött meg az igazi étvágya.

Útját a Kálvin térre vette, ahol az öreg Szikszay bukása után egy kisebb vendéglőben újra talpra próbált állani, miután nem lehetett többé a lebontás előtt álló Nemzeti Színház vendéglőse.

Az öreg Szikszay mélabús arcú ember volt, talán azért is, mert az egyik szeme hibás volt. Ugyan hibás szemmel sem öelötte, sem öutána senki se lehetett volna vendéglős Pesten, ahol a vendéglősöket mégiscsak inkább tudtuk elképzelni mosolygó, saját kosztjukon meggömbölyödött, az életnek csupán derült oldalait példázó embereknek, mint afféle melankolikus, sőt ecetízű férfiúnak, mint amilyen az öreg Szikszay volt, akinek nevét egykor egész Magyarország tisztelettel és helyeslően emlegették.

Az öreg Szikszay látszólag közömbösen fogadta a Pátrit, miután már nem reménykedett abban, hogy akár a Pátri, akár ő maga valaha megint divatba jöhessenek, de szava nyájas volt, mint régi vendéglőské.

- Mégis csak jó dolog, hogy a képviselőházban néha szünetet tartanak. Az ember láthatja régi ismerőseit, akik különben sohase keresnék fel - mond.

- Nem ülésezhetünk mindig, sok a jóból is megárt - felelt a Pátri, aki mint afféle kiszolgált országos kortes: öregségére terembiztos lett a képviselőházban, és ezen hivatalánál fogva bizonyos tekintélynek örvendett azokon a helyeken, ahol a képviselőház dolgait figyelemmel kísérik.

- Manapság már alig látok egyet is a képviselő urak közül, kicsi nekik ez a vendéglő.

- Pedig a főztje bizonyosan vetekszik a régivel - felelt a Pátri, miután az udvari, sötétes vendégszobában egy asztalnál, a csízmadár kalitkája alatt elhelyezkedett; szerette a madárfüttyöt evés közben.

- Hát lássuk csak azt az étlapot, idézzük vissza a múlt idők szép emlékeit, mikor még kendnek se volt ilyen varjúsűrke a feje.

Pátri ugyan nem mondhatta, hogy az ő feje is megsűrült, inkább megkopaszodott, amelyből azonban itt-ott kiserkedt valamely rozsdás fűhöz hasonló hajzat. Nem volt férfiszépségnek mondható, sőt éppen ellenkezőleg... Mégis ő volt valaha az ország legnagyobb kortese.

Nagyon komolyan, mint valami csíziót, olvasta végig az étlapot, miközben hangosan megismételte egyes ételek nevét, mintha valamely láthatatlan kisbírótól kérdezné, hogy vajon szabad-e neki abból az ételből enni?

Az öreg vendéglős lehorgasztott fővel állott mellette, és nem ajánlott semmi nevezetességet, mint akinek amúgyis Hekuba már a világ.

De Pátri nem ezen az állásponton volt, hanem egyszerre csak csattintott a szájával, mintha most jött volna rá az igazira, amit eddig magában gondolt:

- Hajdanában, mikor sokáig tartottak az ülések a régi Sándor utcában, előfordult, hogy csak úgy uzsonnaidőre vergődünk be a Szikszayba fenemód kiéhezve, mert Drechslernél, a képviselőház vendéglősnél, mi, függetlenségi érzelmű emberek sohase tudtunk kedvünkre enni.

- Kormánypárti volt egész életében. Különben nem is lehetett volna vendéglős az Andrássy úton.

- Szent igaz! - helyeselt a Pátri. - Diktum-faktum, az ebédidő elmúltával érkeztünk meg, néha csak úgy öt óra után. De hát ilyenkor se maradhattunk éhesen. Volt, aki megelégedett egy kis rántottával, másik egy-két porció sódarral, a harmadik valami déli maradékkal, de nekem már akkor is különös gusztusom volt az ilyen dolgokban. Minden ember másforma. Különben nem lehetne megismerni őket.

Szikszay életuntan bólíntott. A Pátri folytatta:

- Az én gyomrom minden időben a meleg ételt szerette, csak kénytelenségből fogyasztottam hideget, egy darab szalonnát, szalámit, miegymást. Volt abban az időben valami bécsi virslije a régi Szikszaynak. Bécsi volt, de kivételesen jó volt. Abból egy párat megenni olyan paradicsomos, sűrű zafiban, megfelelő krumplival tetézve, esetleg egy darabka sertéspecsenyével, csak akkorával, mint az ujjam (Pátri mutatta az ujját), friss péksüteménnyel éppen elegendő volt ahhoz, hogy az ember vacsoráig kihúzza az időt. Különben is máma a régi Szikszayban, ott a Kerepesi úton ebédelttem, azért maradtam éhkoppon.

- Vajda János, a költő úr is ezt szokta mondani, amikor onnan idejön - mond némi felvillanással esőverte arcán az öreg Szikszay, és már ment is intézkedni, hogy a Pátri ne csalatkozzon reménységében, amely e helyre vezérelte őt.

Pátri most már engedett előbbeni ájtatos magatartásából, miután láthatólag könnyen sikerültek a dolgok. Az udvari étteremben szundikáló vagy csámcsogó régi vendégek bámulatára a madárkalitka felé fordult, és bókolva: a láthatatlan madárkának mindenféle rekedt füttyöket eregetett, kedveskedve a madárka felé, mintha így akarna hízelegni az ügyében eljáró gazdának.

- Kedves kis madár! - mond leereszkedően a kefefejű borfiúhoz, aki körülötte settenkedett.

Mire a borfiú kijelentette, hogy a kalitkában nincs madár.

IV. A VÁSÁRCSARNOKBAN

A virsli valóban jól sikerülhetett - meg volt tetézve egész darabban levő krumplival és egy darab frissen sült karmenádlival, valamint piros paradicsommal, amúgy „rácosan”, mint Pátri később megállapíthatta -, mert Pátri most már egy „hosszúlépés” felhajtása után egy darabig szokott áhítatos arckifejezésével nézett maga elé, mint aki megemlékezik gondolatban mindazokról a szentekről, akik kálvinista létére (neje katolikus volt) se hagyták cserben, csak aztán indítványozta a fizetést a fehér mellénye zsebéből ezüstforintos megkongatásával.

- „Volt egy pár virslim...”

- Igaz, hogy nem jöttem négy lovon Pestre, mint Sárkány, aki aztán gyalog itt maradt a pesti kávéházakban, és cukorbajt kapott, hanem csak úgy tógás, pataki deák módjára, de nem kell addig félni, míg az édes, legédesebb komámuram keze nem reszket - mond borraival helyett a kopottas pincéreknek, akik az elszegényedett Szikszay-féle étteremben búcsúztak a vendégtől, amint az sóhajtván ment el, mintha a szíve marasztaná, de szólítja a kötelessége.

Pátri nagydarab ember volt (felül a mázsán, hál'istennek, mint megnyugvással mondogatta), de mégse keltett valamely különösebb feltűnést. Amikor a közeli Nagyvásárcsarnok vendéglőjébe bevonult, mert itt ugyancsak terjedelmes kofaasszonyok, pirosarcú élelmiszerárusok, lovaglónadrágjaikban a szétpattanásig feszülő mészárosok és hentesek tanyáztak, akik a másnapi piac lehetőségét beszéltek meg. Legfeljebb a Pátri természetéhez sehogy se illő, mogyoró nagyságú orra, amely egy ló rúgása miatt maradt piciny: mulattatta volna a kofaasszonyokat, ha Pátri a nőneműekkel törődött volna. De egészen másban törte a fejét.

A vásárcsarnokok vendéglőjében mindig híres konyha volt, mert frissiben kapta a vendéglős az élelmiszereket. Az új zöltség tavasszal és a kis malac a hideg időjárás beálltával itt jelentkezett először. De minden idénynek megvoltak a maga friss gyönyörűségei, amelyeket okos ember a vásárcsarnoki vendéglőben először üdvözölhetett.

Ugyancsak a hajnali vásárnyitás miatt itt főztek először útonjáróknak való eledeleket, itt készült el leghamarabb a pörkölt és a tokány, amelyet még az úgynevezett fehérterítékes részben is a saját bicskájukkal eszegettek a vendégek. Itt nem lehetett „rosszat” főzni, mert hiszen szakértő volt jóformán mindenki. A mészáros és hentes abból a húsból evett, amit ő adott el az imént a vendéglősnek, csak az elkészülés módján múlt az egész dolog. A kofák számon kérték kacsáikat, jércéiket, amelyeket hajnalban a vásárcsarnoki konyhára szállítottak. Pesti okos emberek tudták azt, hogy a vásárcsarnoki vendéglőben a legkitűnőbb minőségű élelmiszerekből főzik a mindennapi kosztot, ugyanezért beódalogtak. Ilyen „okos embernek” érezte magát a Pátri is, amikor a vendéglőben körülnézett, minden vendégnek bekukkantva a

tányérjába, hogy mit eszik, mint ahogy gyakorlott vendég rendszerint abból az ételből szeretne enni maga is, amelyből a vendéglős eszik.

A vendéglős, ez idő tájt Klivényinek hívták, a kassza melletti asztalnál valami pörköltfélét evett.

- Reggelre úgyis frisset főzünk, valakinek meg kell enni a maradékot - mondta a vendéglős, midőn a Pátri régi ismerősként asztalához telepedett. (Nagyon szeretett a „kasszák” közelében üldögegni.)

A vendéglősnek a régi szokások betartása szerint ősziros orra, szürke bajsza, jó kedélye volt; a Pátri sehogyan se tudta őt megszámni azért, hogy a pörköltmaradékot fogyasztotta, a „reszt-lit”, mint Pátri mondta.

- Mindig az a legjobb, ami a tál fenekén marad!

- Oben liegt Schmalz! (Felül úszik a zsír) - vágott vissza Klivényi, a Pátri irigykedő tekintetét vizsgálva.

- Ez lehetséges az életben vagy a hamiskártyásoknál - felelt a Pátri visszagondolva kártyás korára. - De a pörköltfélénél ez egészen másként van. Az fő át legjobban, ami alul van, nem baj, ha kissé odakozmásodik. Bizonyos, hogy főtlen pörköltet, amely a legtöbb gyomorhajnak az okozója, nem lehet a tál fenekén találni.

- Persze a szegény vendégek az ilyen eledelekből nem kapnak - mond darab idő múlva sóhajtva a Pátri, miután szokásos áhítatos hangulatába ringatózott, és a mennybeli szenteket hívta segítségül.

- Dehogynem, ha van olyan, aki elfogyasztja! Ezek a kofák itt mind kényeskedők, a pénzükért azt szeretnék, hogy az ember egész nap frissen főzzön nekik. Megszagolják az ételt, és eltolják. Itt nem lehet tegnapi holmit eladni, mert egytől egyig értik a módját. Nehéz a vásárcsarnoki vendéglős helyzete.

Pátri gyönyörűséggel hallgatta a vendéglősi panaszokat, és a legnagyobb megértéssel bólongatott. Addig „gilt” a vendéglős, ameddig panaszkodik. Amikor elkezd kucsirozni, mint ebben az időben a pesti vendéglősök és kávéosok szokása volt (amely szokás Bécsből plántálódott Pestre), amúgy se lehetett többé szóbaállani a vendéglőssel.

A pirosorrú vendéglős ezalatt egy fémmedénnyel tért vissza, amelynek fenekén még némi pörköltmaradványok látszottak, mégpedig komoly marhapörkölt maradványai. A lábast az asztalra helyezte, és piros orrával ránevetett a Pátrira.

- Csak így családiasan fogjuk a maradékot elfogyasztani, mert külön már nem érdemes tálalni. Sokkal kevesebb ez már, mintsem porciózni lehessen - mondta.

A Pátri a legnagyobb érdeklődéssel kísérte az eseményeket. Mellénygombjait nyomogatta, papírszalvétát tűzött a nyakába, és akkora darab kenyeret vágott, mint a hüvelykujja.

- Az emberek nem tudják, hogy mi a jó - kiáltott fel, midőn az asztal közepén álló lábasból a húsdarabokat a porhanyóssá vált burgonyával halásztatni kezdte zsebkésével. A vendéglős a másik oldalról darab ideig segített neki, mert a Pátri megdicsőült arca, különös, szinte szokatlan csemcegeése a lábas felett, a holt embernek is gusztust csinált volna. Van abban valami ünnepélyes eljárás: konyhaedényből fogyasztani az ételt, amelyet pincérek máskor frakkban, fehér abroszon és porcelánon szolgálnak. Talán senki se volt a vendéglőben, de még más pesti vendéglőben sem, aki annyira élvezte volna az ételt, mint Pátri, aki a lábast végre kezeügyébe kapta, abban egydarabban főtt piros paprikát fedezett fel, amelyet egy darabig

kerülgetett, mint veszedelmes jószágot, de végtére nem tudott ellenállni az ingernek, és a paprikát egy harapással bekapta, midőn a hús elfogyott.

- Ez is isten teremtménye - mondta áhítatosan.

A vendéglős várta, hogy valami hatása lesz a paprikának, de Pátrinak csak a szemei lettek kisebbek.

- Természetesen a vendégem volt, Pátri bácsi - mond a vendéglős, midőn a vendég asszonyos, sokrekeszű aprópénzes tárcájával kezdett bíbelődni.

V. PÁTRI MEGKERESI A KOSZTJÁT

Pátri meglegedetten vette útját a Váci utcai Korona kávéháznak, ahová a hasonszőrű régi emberek jártak, de Pátri szokása szerint nem a kávéházba nyitott be, hanem a kávéház mellett levő kis sörházba, ahonnan átjárás volt az udvaron át a kávéházba. Régi belvárosi ház régi szokása szerint a vendéglő közvetlen a kávéház mellett volt, ne kellessen a vendégeknek messzire menni azokról a helyekről, ahol napjaikat eltöltötték.

A vendéglőben alkonyati csendesség - mert estefelé járt az idő -, a konyhán aludt a tűz, a pincér a sarokasztalnál bóbiskolt, az élet zaja a szomszédos kávéházból hallatszott a biliárdgolyók csattogása alakjában.

Gyertyaszentelő napja volt éppen, Pátri a téli hidegtől felhevülve mondta a vendéglőbe lépven:

- Mindent ettem már, csak káposztát nem, pedig ilyen téli napon az elkerülhetetlen.

Fridolin, a pincér, helyeslően nézett a letelepedő vendégre.

- Nálunk mindig van töltött káposzta, de az most hideg. Fel kell melegíteni, Pátri úr.

- A világért se! - kiáltott fel a svungba jött vendég. - Hozzon csak egy töltelékot, Fridolin, amúgy fagyosan, hidegen, némi káposztával, mert úgyis ég a gyomrom.

Fridolin, a Korona kávéház örök Fridolinja, nagy szemeket meresztett, ritka vendég kívánta tőle a töltött káposztát fagyosan, habár már előfordult vidéki úriembereknél.

A parancs: parancs. Fridolin felgyújtott egy gázlángot, és egy darab hideg töltelékot hideg káposztával a vendég elé helyezett. A Pátri egyedül volt a vendéglőben, összes, eddig nélkülözött kényelmét megengedte magának. Mellényét kigombolta, más ruhadarabjával egyetemben. Az egyik cúgos cipőjét letolta a lábáról az asztal alatt. Kedve szerint csámcsogott, mintha ez gyönyörűséget okozott volna neki.

- Ez volt a legjobb falat, amit életemben ettem - mondta, midőn átballagott a kávéházba, és egy forintot „tett” fel a biliárdjátszmára, amelyet egy híres biliárdkozák éppen akkor vívott egy kezdő játékossal. Napi kosztját így megkereste, elégedetten, a mennybéli szenteknek hálát adva, malmozott ujjával.

(1932)

RÉGI MAGYAR ÍRÓK FURCSA ÉLETE RÉGI SZÉP ASSZONYOKKAL

I.

Hajdanában nem volt egészen rossz dolguk a fiatal költőknek Budapesten; talán Reviczky Gyula tragikus szegénysége, Indali Gyula Dunába való ugrása és más régi szenteknek és bolondoknak vértanúi sorsa is hozzájárult, hogy a nemes érzésű honleányok figyelme (és szívvilága) már életükben kiterjeszkedjen a költők magánéletére is, ne csupán diadalmas verseiket emlegessék és szavalják a társas összejöveteleken. - Így az Auróra-kör hölgyei ugyancsak felkarolták a korabeli fiatal költőket, ünnepélyeket és vacsorákat rendeztek tiszteletükre, holott ezekkel a lelki és testi szertartásokkal odáig csak lelkes vendéglősnék foglalkoztak, többnyire a Belvárosban, ahol nem felejtették el, hogy mivel tartoznak a széplelkű honleányok nevelőiknek, a zengő poétáknak.

Az Auróra-kör hölgyei az Andrássy úton, az Operával szemközt álló Államvasutak épületében levő vendéglőben tartották estélyeiket, az emeleti „különtermekben”, zenével, felolvasással, szavalással, énekkel tarkítva az összejöveteli órákat, amelyek valóban a tizenkilencedik század érzésvilágához illettek. Egy kis biedermeier hangulat, egy foszlány álmodozás, egy teásfindzsányi szerelem, egy dal terjedelmű műkedvelés és egy irodalmi est elgondolkoztató emléke maradt meg az Auróra-kör műsoraiból, amelyek a többi emlékek közül megmaradtak.

II. A SZOKNYÁS BRANKOVICS GYÖRGY FURCSA SZOKÁSAI

A hölgyek klubjának vezetője és megalapítója Beksics Gusztávné volt, akinek regényei és elbeszélései „Brankovics György” név alatt jelentek meg.

Fekete asszonyság, némi férfias tulajdonságokkal, pelyhedző bajuszkával, elhatározottsággal, kellő fellépéssel, amit írói sikerei is támogattak. Soha elnöknő nem tudott úgy imponálni, mint „Brankovics György”, amikor bombaszín ruhájában a termeken áthaladt. Sokan bámulták az egykedvű és legfeljebb politikai eseményektől hevülő Beksics Gusztáv hírlapíró és miniszeri tanácsost, hogy ilyen hatalmas asszonyságnak merészel ura és parancsolója lenni, holott az asszonyságnak összenőtt szemöldöke alól kilövellő tekintetét se bírta el valamely gyengébb férfi. Igaz, hogy a fentebb említett úriember nem sokszor mutatkozott az Auróra-kör estélyein, a regényírónőre bízván az ifjú költőket és zenészeket.

„Brankovics György” ki is tett magáért, mindig újabb és újabb költőket fedezett fel a meglevők mellé. A Petőfi-szakállú, horgas termetű Jakab Ödön, a fodros Ábrányi Emil és a szalonszínész modorú Váradi Antal mellett a kör termeiben feltűnt az ifjabb női nemzedék is. És nem minden siker nélkül mutatkozott be Vrabely Armand, a humorista, Farkas Béla, a költő, Rózsa Miklós, a műkritikus, hogy a már irodalmi csengésű névvel rendelkezőbbekről ne is beszéljünk, mint például Makai Emilről vagy Szentesy Gyuláról. - Beksicsnének csálhatatlan érzéke volt a tehetséges költők felfedezésére és felkutatására. Egy tegnap még tán névtelen fiatalembert egyszerre szmokingban és jólfésülten állított a kör pódiumára, állást szerzett az állástalanoknak, könyvkiadót, nyomdászt a magukkal tehetetleneknek, sőt női ideált a szerelmes természetűeknek, akik szívbeli rajongás nélkül nem tudtak volna mit kezdeni az érzésükkel.

Ó, sok ismeretség kezdődött az irodalom és művészet kultiválása mellett az Auróra-körben, ahol mindig legalábbis megjelennek annyian, mint Tatjana bálján az Anyeginben. És a hangulat se különbözött az orosz regénybeli illúziótól; a nevezetes Puskin-alkotás akkoriban élte legnagyobb divatját Magyarországon; a kisformájú könyvecskét a zsebben volt szokás hordani, és belőle alkalomadtán a megfelelő strófákat felolvasni. - „Brankovics György”, bár még java-korabeli szépség volt, enyhe szemsimogatással nézdelte az Auróra-körben kezdődő és ismeretlen végzetű pásztorjátékokat, a játékosságban elkomolyodó érdeklődéseket, majd a nyomon következő bánatokat, csalódásokat, amely utóbbiak ellen amúgy se lehetett volna semmit se tenni; így írta meg már Puskin, aki maga is szerelem miatt halt meg.

Némelyek ugyan már akkoriban mondogatták, hogy a franciák régebben divatba hozták azt az irodalmi szalonéletet, széplelkű nők és rajongó úriemberek összejöveteleit, amelyet „Brankovics György” honosított meg az Andrássy úton. De nálunk ez mégis újdonság volt a század végén, a század elején, miután odáig csak egészen zártkörűek voltak az irodalmi szalonok, mint például a Wohl nővéreké (ahol Haynald, a kalocsai bíbornok üldögélt Liszt Ferenc, Jókai és Komócsy József társaságában) vagy a Magyar utcai háziasszonyé, Pilisy Rózáé, ahol viszont nőtlen urak és férjtelen hölgyek vettek részt a műkedvelői előadásokon. (Igaz, hogy olyan szívderítő sikerrel, hogy egy-egy estély után grófok és hírlapírók, primadonnák és színtanodai növendékek, hercegek és inkognitóban utazó királyok - például Milán vagy a perzsa sah -, kávéházi alakok és „szépfiúk” szürcsölve beszéltek meg élményeiket Róza termeiben.)

Az Auróra-körben nem volt ilyen válogatott a publikum, többnyire a jómódú és ugyanezért már kultúra után áhító pesti polgárság hölgyei, mint apró csillagocskák vették körül az állócsillagokat, mint főméltóságú Lobkovitz hercegnét, Vörös Lászlóné kegyelmes asszonyt, a számos méltóságos hölgyeket, akiket egy-egy szoárén csemegeként volt szokás szervírozni a század elején, mikor még kevesebb volt a méltóságos asszony, mint napjainkban.

III. LOBKOVITZ HERCEGNÉ

Félelmetesen szép asszonyság volt; talán a legmagasabb termetű, legkarcsúbb derekú, Erzsébet királynő „küllemeivel” felruházott úrnő, aki megjelenésében egyesítette magában mindazokat az emberfeletti kiválóságokat, amelyeket egy fejedelmi hölgytől várhatott a budapesti emberiség.

Jéghideg arca volt, szőke és bodrozott haja volt, sarkvidéki tekintete volt, ajka mosolytalan, mint a gleccser, nyaka fejedelmi magatartású, mint akár férjéé, a régebbi budapesti vezénylő tábornok és hadtestparancsnok: előbb Edelsheim-Gyulayé, később Lobkovitz herceg tábornok-nagyé. A legmagasabb katonai körök, sőt a legendák szerint a lehető legmagasabb sarzsik honorálták az asszonyság történelmi megjelenését, amint bécsi színésznő korában viselt nevét, a Kronau nevet felcserélgette vezénylő tábornokok neveivel. Tünemény volt a csodálatos hölgy, nyakáig érő fekete ruhában, strucctollas legyezővel, katonakabátos szolgaszemélyzetével, valamint kíséretével, öreg ezredekkel és fűrge főhadnagyokkal az Auróra-kör estélyein.

A fiatal lírikusoknak, de még az öregebb koszorúsoknak is inukba szállott a bátorság a fejedelmű megérkezésekor, akiért tudvalevőleg véres kardpárbajt vívott egykor Lobkovitz tábornok és Edelsheim-Gyulay tábornok. Az olyan asszonyság, akiért a férfiak párbajt vívnak, mindig érdekesebb a mindennapinál; hát még mennyire növelte a dáma érdekességét a piros lampaszos katonatisztek küzdelme a hölgy birtokáért. A legenda szerint még Ferenc Józsefnek is bele kellett avatkozni legfőbb hadúri tekintélyével az egykori bécsi színésznőért folyó

küzdelembe. Pest kisváros volt, a pletyka gyorsan terjedt, a nőies természetű históriáknak nagy feneket kerítettek.

A bizonyosság azonban csak az volt, hogy Lobkovitz hercegné szerette a „bohémek” társaságát, ezt a mulékony szivárványt, amelynek látszólag nincs köze a mindennapi élethez. Ott állt a terem közepén, és mint az északi fény hordta körül tekintetét. Barátságos, nyájas, szinte pajtáskodó szeretett volna lenni az Auróra-kör tagjaival, talán nem is haragudott volna, ha egy ifjú titán elmondja neki drámája tartalmát, amelyen éppen dolgozik. Talán meghallgatta volna a piros pamlagokon felolvasott költeményeket is, amelyek mindig megtalálhatók a zsebekben a hasonló társaságokban... De a legelszántabb poéta is megretirált a vállalkozástól. A királynői megjelenésű hatyú egyedül úszkált a tavon, nem tárhatta ki lelke kincseit senki előtt, mert nem volt bizalmasa a társaságban. Bemutatták a hercegnének a tehetséges költőket, mert hiszen ez hozzátartozott az Auróra-kör ceremóniáihoz, de a költők félszegen hajlongtak a pesti hadtest parancsnoknéja előtt. Még Komócsy József is, aki darab ideig a Petőfi Társaság alelnöke volt, gyakorlott előadó és pohárköszöntő, zavartan állott a höhölgygel szemközt, nem tudott kádenciái közül egyet se elmondani.

- Legyünk kedélyesek, mert miénk a szellem világa! - biztatta Beksicsné vendégeit, és mosolyogva fogdosta karon a szerény poétákat a termék sarkaiban, hogy a hercegné hódoláshoz vigye őket. A poéták dobogó szívvel, meghatottan fogadták a hercegné bókjait, amelyeket az imént bemutatott költeményért mondott a dáma, de nem tudtak hasonló bókkal válaszolni, mert nem volt elég kurázsijuk hozzá.

A hercegné az Auróra-kör estélyein így sohase találhatta meg azt, amit keresett, ami után palotájából vágyakozva ideszállott, mint egy másvilági lény... A „bohémek” nem tudtak megnyílni a vezénylő tábornokné előtt. A hercegné éjfél tájon csalódottan hívatta kocsiját, amely félig zöldre volt festve, mint az udvarhoz tartozó hintók, és csókkal búcsúzott az őt kísérő „Brankovics Györgytől”.

- Majd holnap mondd el, drágám, hogyan mulattatok! - hangzott mindig búcsúzóul, és a hercegi hintó elrobogott.

IV. A KEGYELMES ASSZONY MEGHÓDÍTÁSA

Pedig hát volt itt másféle multság is, mint a bókolás. Például Vörös Lászlóné kegyelmes asszony körül már bővebben mertek nyilatkozni a költők a fiókokban levő műveikről.

Rózsaszínű, molett asszonyság volt Vörös Lászlóné, valamely olyan hallgatás ült virágjain, amely hallgatás felhívja a férfivilágot arra, hogy módot keressen, miszerint ezeket az ajkakat megszólaltatni kellene.

Vörösné körül már rajzottak a szavak, mint a muslincák az édes fűt felett. Mindenkinnek volt valamely előterjeszteni valója a kegyelmes asszony társaságában.

A költők kipakoltak érzelmeikkel, a regényírók tanácsát kérték bebonyolódott szerelmi történeteik folytatásához, az élcesek elpattogtatták mókáikat, szavalt, ágált, sóhajtozott és reménykedett az Auróra-kör költői gyülekezete, hogy majd őt tünteti ki Vörös Lászlóné megszólításával, ha egyszer megszólal. Kántorhangú, hosszúkabátos legények borzolták üstökeiket, drámaírók mekegtek, zenészek rázták ökleiket láthatatlan trombitásokat vezényelve, tárcaírók új témákat találtak ki, összeszedték magukat a legöregebb kalendáriumszerkesztők is, hogy valami újat produkáljanak Vörösné megszólaltatásához.

Ámde a kegyelmes asszony igen csendesen, csak magában mosolyogva - azzal a bizonyos mindent mondó mosollyal ajkán - figyelte az eseményeket, mint egy pohárba tett rózsa.

Vajda János, aki zord magányából és emberkerüléséből valamely véletlen folytán az Auróra-kör estélyére tévedt, mogorván megjegyezte, hogy a kegyelmes asszonyt éppen olyan élettelen tárgynak kell venni, mint amilyenek azok a tárgyak, amelyekkel ő egész életében hadakozik.

A császárszakállas költő tudvalevőleg haragban volt a szekrényajtóval, a vaskályhával, a rosszul záródó ablakkal, a székével, néha még az íróasztalát is megverte, ha nagyon rossz kedvében volt. Vörösné kegyelmes asszonyt ezek közé a bosszantó és engedetlenkedő tárgyak közé sorozta, de Vajda véleményével egyedül volt az Aurórában. A kegyelmes asszony rózsaszínű mosolya, kékszemű hallgatagsága, szinte önfeledkezett, fűzőnélküli, puha üldögélése a pamlagon, hófehér, táskás kezeinek és nyakának tartása, hajfürteinek omlatagsága, cipőinek kényelemszerető, szinte keleties puhasága, bőséges szoknyáinak a szabása, de főként már említett érdekes, érdeklődő, titokzatos, szinte megfeythetetlen mosolya tulipánhagyma duzzadtságú ajkain felhívta a költőket, hogy mindazt bemutassák, amit legértékesebbnek ítélnék életük termékeiből. A süket és kopasz Varsányi Gyula itt olvasta fel az akadémiai pályázatokra induló műveit, de az ünnepelt és faunarcú Bartók Lajos is verseit, miközben orra fénylett, mint egy görög istené valamely olimposzi ünnepélyen. Vörös Lászlóné kegyelmes asszony „kimosolyogta”, mint egy varázslat, a jelenlevő költők mondanivalóit... Szavak és rímek hadseregei, mint megannyi kis katonák indultak az új trójai háborúba az Andrássy úton. Álneves költők küzdöttek a tornatér porondján, leeresztett sisakrostélyok mögött, mint hősök, beszélylovagok, regényalakok, elbeszélések boldog-boldogtalan figurái a kegyelmes asszony páva tündökléséhez hasonló mosolyáért.

Beksics Gusztávné éjfekete, vastag szivarra gyújtott, és belőle vastag füstöket fűjdogált, amikor a barátnője körül kifejlődött irodalmi harcot szemlélte. Jószívű teremtés volt, eszébe se jutott irigykedni, mert hiszen ismerte az elismerés babérajaira pályázó költőket, akik szögla-diátorokként vívták csatáikat a mosolygó asszonyság körül.

Hogy a verseny változatosabb legyen: a fővárosi poéták mellett vidéki pályázókról is gondoskodott.

Így egy estén mókusképű, igen szakállas (Ferenc József-szakállas), szalonkabátos, kistermetű, de recsegő hangú, cvikkere mögül figyelmesen nézegető, táblabírós tempójú, időskés úriember állított be a kegyelmes asszony ostromlói közé, aki nyomban „lelkem, kegyelmes asszonynomnak” titulálta a rózsabálványt, és zsebéből sokat forgatott kéziratot vont elő, amely egy félíg versben, félíg prózában írott beszélyt tartalmazott - amilyent talán száz esztendő előtt mutattak be Tatjana estélyein az Anyegin korában. Hanghordozása is más volt az ismeretlen úriembernek, mint a Petőfi és Kisfaludy Társaságok megszokott előadóinak. Tényleg madár-fütttyel jelezte a helyzetet, ahol elbeszélésében a tavaszt hirdető pinytőke megszólal a téli varjak károgása után; produkálta a békák brekegését, a távoli kutyaugatást, a csőszpuskának durranását, az útszéli fogadós hangját, amint az elbeszélés hősét esti útjában kísérik. És a szerelmi vallomás helyén (amikor idáig ért művének felolvasásában) csakugyan térdre ereszkedett Vörös Lászlóné kegyelmes asszony előtt, összehajtogatott zsebkendő bontva ki előbb térdei alá, hogy az izgalmas részleteket kellőképpen előadhassa.

Kálnay László, Rákosi Jenő felfedezett írója volt az idősecske úriember, aki emlékezet szerint az Auróra-körben az „elfővárosiasodott” írók és költők között a legkomolyabb sikert aratta. Egy tucatnyi meghívást kapott ebédre és vacsorára a jelenlevő asszonyságoktól, mert a novellát újra akarták hallani, és különben is divat volt a költőket, művészeket, más hasonló kákabélű embereket barátságos családi asztaloknál jóllakatni, amikor előre megkérdezték kedvenc ételei

felől a kiszemeltet, tiszteletükre vásároltak tiszai rákot, balatoni fogast, szegedi paprikát, kecskeméti barackot, pozsonyi kiflit, kolozsvári káposztát, debreceni kolbászt, lipői túrót és miegymást, amiről éppen a meghívandó nyilatkozott.

Téli időjárás volt. Az eddig meg nem szólalt kegyelmes asszony kérdésére az előadástól meglehetősen felhevült Kálnay László azt válaszolta, hogy legjobban a felsőtiszai csíkot (amely nem nagyobb a kisujjánál) szereti a káposztalevesben.

- A csikleves vasárnap várja önt házámnál - mond a kegyelmes asszony, és az estélynek ezzel vége volt, nagyobb dolgok nem történhettek már, mint a hallgatag kegyelmes asszony megszólalása.

Mondják, hogy ez a rigófüttyöt, bölömbika bugását, bagoly huhogását és részeg ember danáját is nagyszerűen imitáló, egyébként nagyon tehetséges vidéki író később, miután „divatba jött” Pesten, és számos családi ebédre volt szerencséje meghívatni: egyszer Lobkovitz herceg, a budapesti hadtestparancsnok asztalánál is vendégi állapotban kóstolgatta a „nyíri vinkót”, amelyet igen szeretett. A császárszakállas herceg szemben ült vendégével, az ugyancsak császárszakállas Kálnay Lászlóval. (A háziasszony pihenni tért a hosszadalmas ebéd után.) A herceg és tábornagy látható elragadtatással hallgatta végig Kálnay László sokszor előadott novelláját. Majd kérte, hogy ismételné meg azt a fejezetet, amelyben a tanyai kutyák messzi ugatása hangzik.

- Hadnagy koromban, a hadgyakorlaton, sokszor hallottam az ilyesmit - mond a herceg, és kelyhét Kálnay László kelyhéhez érintette elismerése jeléül.

(1932)

„AZ ARANYKÉZ UTCAI SZÉP NAPOK”

I. A BANKÓCSINÁLÓ KÖLTŐ

Lehetséges, hogy a hivatásos történetíróknak más értesüléseik vannak erről a belvárosi utcáról, mint e sorok szerzőjének, aki ifjan és regényesen, szegényesen és szívdobogva ütötte fel sátorfáját az égboltot csak takarékosan mutogató, de igézetes női tekintetekkel bővelkedő ódon házak között; a vendéglő az „Aranykéz”-hez volt címezve; emberfeletti nagyságú fakéz lógott az utcasarkon, amelyet valaha csakugyan megaranyoztak; finom kesztyűsök, gyűrűkkel és karperecekkkel kereskedő ékszerészek, fűzőkészítők, szabónők, kártyavetőnők, sőt himzőnők tartották itt műhelyeiket. Minden foglalkozáshoz szükség volt itt e kézre, az áldott, szerencsés aranykézre, amely megsegítette az embereket; életet, kenyeret, boldogságot adott az utca lakóinak. De laktak itt betűvetők is, akik a kezük mellett a szívükkel és agyvelejükkal is dolgoztak. Éppen egy ilyen betűvető történetét forgatom az elmémbe, amikor a régi Aranykéz utcára gondolok, és a benne lakókat felvonultatom képzeletemben a múlt időkből.

Benedek Aladár, akit polgári nevén Náray Ivánnak hívtak a múlt században, az irodalom hőskorában, amikor a költők valóban hőseik életét folytatják, külsejére nézve olyan volt, mint egy korabeli regényhős.

Úri családból, Arad megyéből származott, mint ahogy a jó származás szükséges volt akkortájt a regényhős elindulásához.

Szakállas, oroszlánképű dalia, csaknem kétméteres termetén sörényes fejjel; kezében szürke, selyem napernyővel, amely a régi Magyarországon az uraságok divatjához tartozott. Komoly, öntudatos, gáncs nélküli férfiú, aki köztiszteletnek örvendett az Aranykéz utcában, amint alkonyattal mindennapi sétájára indult, nyájas leereszkedéssel fogadta a boltajtóikban álldogáló mesteremberek üdvözlését, a bolti kisasszonyok mosolyát, az Aranykéz vendéglősnéjének üdvözlését, általában a köztiszteletnek azokat a jelvényeit, amelyekkel az emberek elárasztani szokták azt, akit maguk között kiválónak elismernek.

Szoborszerű megjelenése mindig örömet okozott az utcában, ahol a nyájas kereskedők még nem küzdöttek a mai (1932-ös) évek gondjaival, ráérték örülni az egyhangú, de nyugodt élet apró örömeivel. Ilyen öröm volt Benedek Aladár mindennapi megjelenése az Aranykéz utcában, amint tűnődő tekintettel, némi melankóliával arcán, az élet és költészet titkain gondolkozva elvonult a suszterboltok, kalaposműhelyek, aranyműves kereskedések előtt, hogy mindenki elgondolkozhatott a költő lényén, magaviseletén és nyilvánvaló szenvedésein, amelyeknek halk sóhajtásuk kíséretében adott kifejezést. Néha félhangosan próbálgatott magában valamely költeményt, amelyet délután olvasott, vagy talán éppen maga szerzett. A költői termékek megszületése mindig ismeretlen, talán még a szerző előtt is. Hogyan tudhatta volna egy Aranykéz utcai boltos, miként jönnek létre például Benedek Aladár versei, amelyek kellő hírnévnek örvendeztek, mikor talán a költő maga se tudta volna megmondani egy-egy verse keletkezésének valódi történetét?

Annál inkább kellett azonban tudnia arról a hamis ötforintosról, amelyet ebben az időben elcsíptek Pesten, és a nyomok Benedek Aladárhoz, az Aranykéz utcába vezettek.

II. A KÖLTŐ NEM TAGADJA A BANKÓCSINÁLÁST

Benedek Aladár nem tagadta, hogy ötforintost valóban készített lakásán, de csak egyetlen-egy, mégpedig kézrajzzal, amely véleménye szerint megtévesztésig hasonlított a valódi bankóhoz.

És nagyon csodálkozott, hogy azt felismerték, mikor művét maga tökéletesnek hitte.

Az oroszlan szakállas költőt napernyőjével és szürke puhakalapjában bevitték a Hatvani utcában levő főkapitányságra, és ott vallatás alá vették esetleges bűntársai felől. Benedek Aladár a legnagyobb csodálkozással tiltakozott:

- Csak nem gondolják a rendőr urak, hogy egy ötforintos bankó elkészítéséhez nagyobb apparátust kell megmozgatni? Egy délután unatkoztam otthon, és az unalom ellen rajzolgatni szoktam magamban és magamnak. Így rajzoltam le az ötforintost, amelyet csak a véletlen folytán adtam ki, mert eszem ágába se volt azt forgalomba hozni. Tessék elhinni, igaz, amit mondok. Nem vagyok bankóhamisító.

Ámde a rendőrségnek külön világszemlélete van a dolgok felől, mint a költőknek, ugyanezért Benedek Aladárt fogva tartották, bár tiszta és tisztességes múltja látszólag mindenben igazolta a költő vallomását.

Az úriembernek nagyon kényelmetlen volt, amikor gonosztevő módjára bántak vele, börtönbe vetették csavargók és más rendőrségi fogháztöltelékek közé, ahol valóban keservesen érezte magát.

Napok múltak el, és Benedek Aladár ügyében nem történt semmi változás.

Legfeljebb annyi, hogy egyetlen nyomot sem találtak arra nézve, hogy a költő máskor is foglalkozott volna bankócsinálással.

A rajzai, amelyeket Aranykéz utcai lakásán megtaláltak, azt bizonyították, hogy a költőben rendkívüli rajzolóképeség rejtőzik, amely azt igazolta, hogy a költő külön dolgokat is tudna rajzolni az ötforintosnál. De hát, mint említettük, pusztán az unalom elűzése végett rajzolt, sohase jutott eszébe tehetségét értékesíteni.

Ekkor úgy látszott már, hogy előbb-utóbb kiderül Benedek Aladár ártatlansága, amikor a rendőrségen jelentkezett egy fátyolos hölgy, aki vallomástétel végett a bankócsinálás ügyében nyomozó kapitány elé kéredzkedett, és ott ugyancsak eláztatta a költőt.

A nők meggondolatlanságával állította, hogy a költő rendszeresen foglalkozik bankócsinálással. Vidéki vásárokra szokott járni, és ott a tudatlan parasztoktól ökröket vásárol, mint ezt valóban bankóhamisítók cselekedték.

Meg is nevezett néhány vidéki várost, ahol Benedek Aladár megfordult, amikor költeményes könyvére az akkori kor divatja szerint előfizetőket verbuvált, felolvasásokat tartott, költői sikereket aratott, és az útba eső hölgyeknek szép szavakat mondogatott, mert hát ki mondjon bókokat a vidéki dámáknak, ha még az átutazóban levő poéták se?

A vallomást tevő hölgy éppen azok közé tartozott, akik hittek valaha a falusi költő szép szavainak, amelyeket a költő elmondásuk után nyomban elfelejtett, de annál inkább emlékezett rájuk az asszonyság. A szerelemből az elhagyottak gyűlölete lett. Így kergette az elfajult érzelmek az asszonyságot, hogy vallomást tegyen Benedek Aladár ellen, amikor annak bajba-jutását megtudta.

A rendőrkapitány persze nyomban átlátott a helyzeten, mert hiszen pályáján elég emberismeretre tett szert.

Többször is figyelmeztette az asszonyságot a hamis tanúvallomás következményeire, de az asszonyság mindig elkeseredettebben vázolta a költő jellemtelenségét, hazug magaviseletét, hűtlenségét; ugyanakkor azokról a bizonyos ökrökről se felejtkezett meg, amelyeket a költő a nagy folyamon túlra elhajtott, hogy azoknak nyomuk vesszen. Csupán hamis bankókat hagyva hátra a károsultaknál.

III. HOGYAN VISELKEDETT A SZERELEM ÁLDOZATA TOVÁBB?

Nemsokára ezután, midőn a költővel megismertették a titokzatos hölgy vallomását, az lehajtotta a fejét, és a szokatlanabbnál is mélyebbet sóhajtott.

- Igen, emlékszem a városkára, amelyben egyszer megfordultam; emlékszem a vár alatti sétákra, sőt a költeményre is, amelyet egy nagy fa alatt írtam, amely nagy fáról feltettem, hogy majd az én nevemről fogják elnevezni. De sem az ökrökre, se az említett hölgyre nem emlékszem. Valamely félreértésnek kell lenni a dologban.

Így hangzott Benedek Aladár vallomása a hölgy tanúskodásáról, és a rendőrkapitány megint csak elgondolkozva nézett maga elé, mert már hallotta, hogy vannak férfiak, akik még bajba jutásuk esetén sem árulják el azt a nőt, aki titkukat rábízta.

- Ha elmondana, költő úr, őszintén mindent az említett hölgyről és a vele való ismeretségéről, könnyebben tudnánk nyomozni a rejtélyes ügyben - biztatta St. Hermandad kapitánya a fogoly poétát.

- Helyettem verseim beszélnek. Egyetlen költeményt sem írtam az említett hölgyhöz. Végigtekinthetők könyveim, amelyekben megéneklem azokat a hölgyismerőseimet, akik kedvesek vagy kedvetlenek voltak, mert hiszen a női báj éppen úgy diszponálja a költőt, mint akár a szenvedés a nők miatt. Ezért az említett hölgyért soha el nem hagytam egyetlen könnyet se.

- Talán éppen ez a baj, és ezért bonyolult az ön ügye, Benedek úr - felelt a rendőrtiszt, és nemsokára átadta a foglyot a Fortuna börtön őreinek, akik egy este Budára kísérték, s nehéz lakatot tettek ajtajára.

A titokzatos nőnek, aki a sorsdöntő vallomást elhangoztatta: nyoma veszett. Többé nem lehetett megtalálni őt vallomása letétele után.

Igaz, hogy az ökröket sem, amelyeket Benedek Aladár a hamis bankókon vásárolt és elhajtott.

A költő gondba merülten ült a Fortunában, mert hiszen igazságtalannak vélte sorsát. Szakálla bozontos lett, haja gubancosan hullott homlokába, aligha lett volna felismerhető a régi Aranykéz utcai gavallér, ha börtönéből egyszer kilép.

Neve még egyszer került az emlékezetekbe, amikor a törvényszék kihirdette felette ítéletét. Többévi börtönbüntetésre ítélték a törvény szigorú paragrafusa szerint, amely méltóan bünteti a bankóhamisítót.

Ült, üldögélt Benedek Aladár a Fortunában, mint annyian mások, akiket szerencsétlen végzetük erre a szomorú helyre száműzött.

Talán fél esztendőig ült már le büntetéséből, amikor végre megint verseket kezdett írogatni, mert a versírás olyan dolog, hogy azt a börtönben sem lehet elfelejteni. Különben is, mint iskolázott embert, a börtön irodájában foglalkoztatták, hogy meg ne bolonduljon a cella magányában, ilyenformán írószerekhez juthatott, amelyeknek felhasználásával hangot adhatott a benne dúló érzelmeknek.

Az Aranykéz utcai história szerint körülbelül fél esztendő múlt el a költő innen való távozása óta, amikor mindenféle névtelen versek érkeztek a magyar királyi posta útján az Aranykéz utca különböző hölgyeihez. Érzelmes, vallomásos, szíven találó versek, amelyeknek szerzőjét darab ideig senki se tudhatta, mert hiszen odáig, amíg a költő az Aranykéz utca lakója volt, senkihez se intézett egyetlen költeményt se. Csak akkor, miután innen elkerült: fájdukt meg a verse a fűzővarrónőért, a kis hímzőnőért, az ábrándos csipkeverőnőért és az aranyművesnéért, aki legszebb volt minden portékája között. De kapott verset az „Aranykéz” vendéglősnéje is, pedig talán ez a férfias asszonyság törődött hajdanán legkevesebbet az utcán ellengedező költővel (költőből volt neki elég része, több versíró járt a vendéglőbe, akik teleírták az étlap hátát).

Még olyan világ járta, hogy a verseket nem volt szokás olvasatlanul eldobálni, sőt talán több jelentőséget tulajdonítottak a költeményeknek, mint amennyit azok valójában megérdemelnek. A zubbonyka alatt, ahol az ingen a monogram található, nem messzire a szívtől: helyezték el a címzettek a hozzájuk adresszált, névtelen verseket. Itt rejtegette versét a kis hímzőné, a „szívünk aranyművesnéje”, a babonás kártyavetőnő, aki foglalkozásánál fogva az egész világot ismerte, csak éppen a névtelenül érkezett versek szerzőjét nem, lehet egy öreg akadémikus vagy egy fiatal óriás, aki most veszi első lépéit a halhatatlanság felé; de lehet egy külön herceg vagy gróf is a versíró, akinek kedvtelése női gondolatokat megzavarni... Egy névtelenül küldött vers írójáról kedvükre csaponghattak a fantáziák. A versíró olyan alakban lépdél elő, amint a fantáziának legkellemesebb... Csak a nagyszakállú Benedek Aladárra nem gondoltak az Aranykéz utcai hölgyek, hogy az majd börtönbeli szenvedéseiből mondja el érzelmeit azoknak a nőknek, akik mellett életében látszólag érzelemtelenül ment el.

Egyetlenegyszer sem állott meg a csipkés bolt kirakata előtt, hogy a boltban történő eseményeknek szemtanúja legyen.

A kis kalaposné fekete, fénylő szemét hiába sütögette le a költő előtt, amely szemlesütés mindig biztos jele az érdeklődésnek.

És a versek szállottak a börtönből, mint valami figyelmeztető levelek, hogy valahol, mogorva négy fal közé zárva epekedve dobog egy sokat szenvedett szív az Aranykéz utcai hölgyek felé, jobban óhajta őket ismét láthatni, mint bárki a földön.

Mondják, hogy számos verset írt B. A. a börtönben, amelyeket barátnőinek, barátainak azzal a szándékkal küldött, hogy azok nehéz napjaiban el ne felejtsek, sőt eszükbe tartsák arra az időre, amikor majd kiszabadul méltatlan helyzetéből. A história szerint: ellenségei, akik persze a költői pályán akadnak, a börtönből kapták a békítő költeményeket, amelyek már sok feszült viszonyt enyhítettek.

Benedek Aladár a börtönben sem tagadta meg magát, írta verseit arra az időre, amikor majd kiszabadulván, szüksége lesz az emberek jóakarására.

IV. A KIRÁLYNÉ KÖZBELEPÉSE A KÖLTŐÉRT

De szabadsága visszanyerését mégse az Aranykéz utcai hölgyeknek köszönhette, bár nyilvánvalóan éppen eleget imádkoztak érte ezek az érzelmes, jóindulatú teremtetések. Sokkal hatalmasabb befolyásnak kellett megmozdulni, mint a csipkeverőnő imádsága, hogy a költő visszanyerje a mindennél drágább szabadságot.

Ez a csodálatos befolyás pedig nem volt másé, mint Erzsébeté, Magyarország királynéjéé, aki abban az időben sűrűn járt Gödöllőre és Budára, amikor Mária Valéria, az uralkodópár „kedves kis magyar lánya” még rövid szoknyában szaladgált a gödöllői parkban, vagy utaz-

gatott a budai siklón, mert a királyi leánykának is ebben telt a legnagyobb öröme, mint a többi budai gyermekeknek.

A Fortunában se voltak a rabok teljesen elzárva a világtól; valamely úton-módon ott is megtudták, mikor időzik a királyi pár Magyarországon, főként Erzsébet, akinek szívjóságáról sokat tudtak akkoriban a legendák, szegény emberek mesemondásai, alamizsnás történetei.

Sok levél indult el olyankor Erzsébet címére, amikor Budára tette háztartását, délutánonként a városerdőben lovagolt, miután a Zöld Vadásznál nyeregbe szállott, és órák hosszáig járta az ismeretlen ösvényeket, aztán kocsiján visszahajtott Budára, és este ragyogva jelent meg a bálon vagy más estélyeken, amelyeket bőségesen rendezett Ferenc József a felesége mulattatására. Olyan idők jártak, hogy jóformán minden este volt valamely szórakoztató összejövetel a budai palotában, ahová éppen ekkoriban vezették be a villanyvilágítást, megelőzve a bécsi Burgot, hogy az osztrák főurak bámulni jártak Budára.

...Akkoriban Benedek Aladárnak a Fortunában már egy kötetre való költeménye gyűlt össze, miután műzsája megtalálta útját a börtön küszöbén át az itt hervadozó költőhöz. A múzsa szorgalmas volt, és a költemények felszaporodtak. A költő elérkezettnek látta az időt, hogy az új versfolyamot valakinek felajánlhassa, amely szokás akkoriban általános volt.

A börtönében sínylődő költő a költeményfűzért egy ihletteljes pillanatában Erzsébet királynénak ajánlotta. Valamely titokzatos úton, amely csak egy poétának juthat eszébe: eljuttatta költeménye másolt példányait a börtönből a királyné kezeihez, miután mellékletben megírta érdemtelen sorsát, a mostoha szeszélyt, amely ártatlanul a foglyok körébe sodorta. Börtön és magány, szenvedés és az ártatlanság tudata szülhetnek ilyen gondolatot, amelynek reménytelenségében csak egy költő fedezhetett fel reménységet.

És mégis... Amire senki se gondolt volna, a boldogtalan költőnek sikerült ez a lépése, miután már hiába ostromolta verseiben az emberek könyörületességét.

A királyné szíve megesett a börtönlakón, és a királynék által ismert úton lépést tett az igazságtalanságot szenvedő költőért. Talán csak egy kézmozdulat volt, amellyel érdeklődését jelezte a börtönében gubbasztó rab felé; talán éppen az öreg Tiszának, aki naponta megfordult a budai palotában, mondott egy jótékony szót a lélegzet nélküli poétaért. Az Aranykéz utcai históriák szerint: nem sokkal a királynéhoz írott költemények elindulása után kegyelmi kézirat érkezett a Fortunába, amely iratban Benedek Aladár hátralevő büntetését a legfelsőbb kéz elengedi.

A korán megöregedett és elveszítettnek látszó költő a kegyelem hírére alig pár nap lefolyása alatt visszanyerte régi egészségét, elmúlt ifjúságát, sőt felcsapongó életkedvét is, mert azok közé az emberek közé tartozott, akiknek elegendő az élet egyetlen és váratlan mosolya, amelyet az feléjük küld, hogy ismét a régi rózsailatát érezzék a világnak, kedvük felderüljön, megteljen reménységgel, amelyet a költő tud érezni a legjobban, miután neki van leginkább szüksége erre a varázssra az élet küzdelmei között.

Benedek Aladár, ez a nagy életkedvű úriember, úgy tért vissza a Fortunából, mint valamely pompás üdülőhelyről, hol egészsége helyreállítása céljából tartózkodott.

V. A KIRÁLYNÉ HÓPÉNZZT RENDEL A KÖLTŐNEK

Széles karimájú, feketeszalagos, szürke kalapját, selyem napernyőjét, gavalléros alakját újra láthatták a fűzőkészítők az Aranykéz utcai boltokból; persze most már nagyobb bizalommal, mert a költő a távollét idején vallott érzelmeiről. Minden Aranykéz utcai hölgy tudta, hogy mit

gondol magában Benedek Aladár, ha ezt nem is hangoztatja. Természetes dolog volt: a szabadság napjaiban oroszlánsörénye és dús szakálla rövidesen visszanyerte régebbi aranybarnaságát.

De az Aranykéz utcai sikerek most már nem elégítették ki teljes mértékben a megszenvedett költőt. Utóvégre Magyarország királynéjának volt szerencséje pártfogását megnyerhetni, ugyanezért a rendkívüli patrónához ragaszkodott további életügyeiben. Verseket ajánlott, leveleket küldött, kérvényeket intézett az ország legelső asszonyához, és hogy, hogy nem, a méltatlanul szenvedett költőnek sikerült vállalkozása.

Egy napon arról értesítették, hogy a legmagasabb helyen meghallgatták kérelmét, és rendes hópénzt rendeltek számára, hogy gondjaitól mentesítve legyen.

A hópénzt a mindenkori budapesti főkapitány fizette ki Benedek Aladárnak, már csak azért is, hogy a költőnek ne jusson eszébe többé ötforintost rajzolni. A rendőrséggel való ilyen barátságos viszonya miatt Benedek Aladárt a korabeli költőtársai kémkedéssel („spicliséggel”) is vádolták, de tudjuk, hogy milyen az irigység, fekete árnyékot rajzol a fehér falra.

(1932)

BOLDOG ARANYIFJAK MÁJUSA PESTEN

I. MÁJUS JÖTTÉN...

Meg kell adni, nem utolsó dolog zongoraverkli mellett mulatni május elsején!

A vendéglő udvara rózsaszínű abrosszal van terítve, a homokos kuglizóban az első idei kiskakasok kukorékolnak, a kapun nagyapánk jön be kerek szalmakalapos gigerlinek öltözve, és követi őt az az ezer piroszubonyos munkáslány, aki ötven esztendő előtt először vonult fel a három 8-asos táblával az Andrássy úton.

A cirkusból a legöregebb bohócok, a majomemberek, a törpék, a légtornászok vonulnak ki, zöld gallyat rak kalapjához a fiákeres, elszabadult luftballon után fut ideálunk, a kis guvernánt, söröshordót kongatnak, mint valamely indulót, a csaposok, és nagyapánk valcert táncol a kertben, mintha erre a napra megbolondult volna az egész tiszteletre méltó múlt idő.

...Legalábbis innen, a verkli mellől nézve, olyannak látszik minden elmúlt május, hogy akkor nem volt szokás egyebet tenni, mint bakkecskévé, „Jancsi”-vá, léggömbbé, eperré vagy idei libává varázsolódni minden férfinak és nőnek, aki részt akart venni az élet örömeiben.

Az úrnő együtt nyargalt a szarvas hátán és a körhintán szobalányával; a bakon miniszterek ültek, a polgármester a fa tetején, a lombok közül énekelt. Egy nap, amikor egeret lehetett fogatni a tudóssal és tanítványával, Wampeticcsel és Barokkaldival, a legzordonabb lélekkel, mint amúgy is ifjúságát élvező világgal.

Innen, a verkli mellől nézdelődve, úgy tűnik fel, hogy az elmúlt élet jóformán csak örömökre volt berendezve. Azért állt a Gellérthegy a Duna partján, hogy oda danolni járjunk; azért zöldült a Városliget a Rákos homokján, hogy ott ifjan, öregén megtaláljuk kedvünket; azért volt lábunk, hogy azzal táncoljunk, s szívünk, hogy mindig telve legyen érzelmekkel.

Egy letűnt világ, amelynek látszólag nem volt egyébre gondja, mint a nótákra, amelyek tavasszal az utcára kerültek, a vendéglőkre, amelyek kinyíltak, az erdőkre, amelyek körülvették a várost, a kék égboltra felettünk, asszonyra, dalra és borra. Talán nem is dolgoztak akkor az emberek? - gondolná magában a merengő. - Én legalább nem emlékszem rá, hogy dolgoztam volna, mondja a múlt idő.

II. MÁJUSI „DURCHMARS”

A Gregoritsnál Parányi István doktor, a hatodik kerület adókiivető bizottság elnöke ült a maga társaságában; hivatalos ünnepélyt (azaz „durchmarsot”) tartottak május elsején is, mint akár szilveszterkor, húsvét és pünkösd első napján, általában ünnepnapok előtt, amelyeket át lehetett aludni.

Hat vagy hét olyan hivatalos éjszakázó ünnepélye volt Parányi István társaságának, mint például a május elseje, talán a legfontosabb ünnep az agglegények társaságában, amikor a szabadban, szabad ég alatt, néha ugyan még télikabátban, de leginkább rövid, szürke „übercicher”-ben az első ünnepélyüket megülték.

A Vadászskürtből indult el a társaság, amelynek tagjai voltak a másfél mázsát nyomó, hatalmas beszédű, kékszemű, fehérszakállas és mindig elnöki tekintélyt élvező Parányi Istvánon, a királyi

tanácsoson, majd később udvari tanácsoson kívül Löwenstein, a híres fűszeres, Kapy Miklós ny. huszárkapitány, a jeles pezsgőgyár pesti igazgatója, Magyary-Kósa Ferenc gavallér, Kauser Jenő gavallér, Réső Antal Kálmán gavallér, Blau Arnold egykori budapesti tőzsdés és körülbelül minden nevezetesebb pesti úriember, aki bizonyos éjszakákat szeretett ébren, vidám társaságban eltölteni.

„Boldogult úrfikorom”-ból való úriemberek voltak ők, akik nem tudtak abban megnyugodni, hogy az élet eljárt felettük, még mindig úgy mulatoztak, mint a nyolcvanas esztendőkből; a tizenkilencedik század gavallérparagrafusai szerint éltek napjaikat, többnyire a Váci utcai Nemzeti Szállodában, tetőtől talpig lovagoknak való napjaikat, mint talán a templáriusok hajdanában, akik nem ijedtek meg bármilyen vitézi vállalkozástól. Összetartóak voltak, és hatalmas testalkataikkal, különös kiszólásaikkal, verekedésre vagy párbajozásra mindig hajlamoságukkal még mindig azt az időt jelképezték, amikor Róth Karsai a Váci utcában pofozkodott azokkal, akiknek arca nem volt szimpatikus előtte. „Terroristáknak” is nevezték őket hajdanán, akik egész kávéházakat „verték ki”, székekkel vagy asztallábbal, mert állítólag a rendet szerették.

A Kék Macskában, a Beliczaynál vagy a Flóra-termekben tanultak meg táncolni fiatal korukban, és úgy vették a keringőt, mint a bécsi táncmesterek. Ifjú mágnásokat tanítottak meg arra, hogyan kell kifelé fordítani a könyököket, hogyan kell előkelően sántítani, hogyan kell a monoklit feltenni, a sétabotot kézben tartani és a keménykalapot félrevágni, hogy a nyakig elválasztott hajfrizura érvényre jusson.

Egy generáció tanult tőlük hetykeséget, szavak ropogtatását, merev arc kifejezést, ruházkodást, gavallértempót, könnyelműséget, kártyázást és biliárdozást.

Igaz, hogy tanult lovagiasságot, jellemet és férfiaságot is, mert különös, semmittevő életmódjuk mellett sem voltak egészen értéktelenek ezek az úriemberek, akik mindig sokat adtak a gavallérbecsületre, a nők iránti tiszteletre (sajnos, ebben a tiszteletben leginkább a velük érintkező félvilági nők részesültek), de komolyan számon tartották a váltólejáratok napjait is Schreibitznál, az uzsorásnál, a vörös Lányinál, a pénzkapacitásnál, a Kispipa és a Somossy Orfeum pincérénél, a kontókat Neuländer szabónál és Pórfi kalaposnál, a szállodai számlákat, mert az hôteliereknek utóbb rossz szokása lett, hogy a reggel hazatérő urak előtt néha lezáratta a szobát, franciakupacsal, hogy azt semmiképpen felnyitni nem lehetett addig, amíg a számlát ki nem egyenlítették.

III. BEVONULÁS A VENDÉGLŐKERTBE

Ők jöttek elő májusnak elsején, mint a régi operettekben az előkelő hercegek, grófok, kékszakállak, inkognitóban utazó fejedelmek a Gregoritsnál, a Zöld Vadásznál, a Druschkánál, a fiákeresek korcsmájában (ott a Víztorony felé), a Kéményseprőnél és az ügetőversenyter felé annál a nagyszakállú korcsmárosnál, akinek kertjében „egész Budapest” megfordult május elsején, úrnők simultak lovagjaikhoz a rikoltozások közepette, lornyettes dámák nézték elámulva a város tavaszonként felébredő kedvét, Batthyány Elemér és Liphay Béla két kis szobalány között, akik elhatározták, hogy művésznők lesznek, Zubovics Fedor, a legkalandosabb és Bothmer Jenő báró, a legmulatósabb atléta rendezték a négyest a kertben, amelyhez ropogósan, kiadósan szólott a zongoraverkli.

De mi csak maradjunk barátainknál, a Kürt-beli „aranyifjúságnál”, akik a demokratikus mulatozáshoz már éjfélkor kivonultak Parányi István vezérlete alatt, mert ez az öregúr, akit magamban gyakran hasonlítottam a halhatatlan Falstaffhoz, a földkerekség leghíresebb Jankójához,

mind pedánsabban tartotta a rendet (igaz, az adókiivető bizottságában is), amint évei muladoztak.

A barátság szentségének megsértése volt olyan alkalomról elmaradni, mint amilyen május elsejének a megünneplése volt.

Ki adjon színt, életet, hangulatot ennek a bágyadozó városnak, ha már Parányi „Pista” és társasága se? Utóvégre ők vigyáztak arra évtizedeken keresztül (mint a Vadkanfőnél és Windsorban a „Hattyú” hősei), hogy a városban jó koszt, jó innivaló, barátság és vidám asszony nép is legyen. Ha ők se tartják meg a szertartásokat, a hivatásosan átlumpolt éjszakákat, a már említett „durchmarsokat”, ugyan ki tartja meg helyettük, amikor a világ napról napra romlik, a vendéglősök és vendégeik egyre-másra felejtenek a régi ceremóniákból, május elseje egyszer csak úgy fog elmúlni a világból, hogy senkinek se gyűjtötták meg a vadonatúj szalmakalapját, amelyet a divatfiak először bemutatnak, rendszerint hölgyeik kedvenc színeivel felszalagozva?

Ugyanezért, mikor Parányi István csaknem két méter magas és másfél mázsás alakja feltűnt éjfélkor a „Gregorits” (egy városligeti sváb vendéglős) kertjében, nyomában felvirágzott kedvű és kabátú társasága, a daliás, kipödrött bajszú, az életnek csak vidámságaival, a perc örömeivel és a jó hangulatok megbecsülésével törődő gavallérok: minden bizomnyal operettbeli kedély, csaknem „éljenzés” és kardal futamodott végig a már ott mulatozókra, mert az „aranyifjakat” mindenki ismerte Pesten.

A söntésben megdőngették a söröshordót, a szakácsnő kidugta fejét konyhájából, a vendéglősné olyan vígan pattant elő, mint a Shakespeare-ben. A rákok és halak fűttenésre jöttek elő nedves tartóikból, a kakasok kukorikolni kezdtek, a májusi eprek pezsgőbe (úgynevezett bőléba) kíváncskodtak, a cíterások belekaptak húrjaikba, a virágáros kisasszonyok kidörzsölték az álmod szemükből, előjött a háziszolga, hogy felállítsa a kuglikat, a kapu előtt Stern Árpád, a szürkelovas éjféli fiákeros letakarta lovait, mert pontosan tudta, hogy innen reggelig nincs megmozdulás.

IV. HOGYAN ALAKULT TOVÁBB A MULATSÁG AZ ÜNNEPÉLYES BEVONULÁS UTÁN ?

Az ingujjas vendéglős - mert ingujjas vendéglős nélkül nem volt gílt május elseje - mindenkor sírva jött elő, hogy a hatodik kerületi adókiivető bizottság elnöke, Parányi István úr előtt elpanaszolja, hogy ilyen rossz május elsejét még nem ért meg.

- Ti, borhúzó, mindig egyformák maradtok. Így volt már a Vadkanfőnél is - mond az elnök, aki egyébként művelt úriember is volt.

- Hogy áll a sör? - kérdezte Blau Arnold, aki tán legjobban tudta a maga korában, hogy hol, mikor és milyen minőségű sört csapolnak a városban.

- Idei libát látok a spájcetlin, csak az a kérdés, hogy mit tud a madár? - nézegette Kósa Ferkó az étlapot, miközben az akkori kor divatja szerint, mint a velszi herceg szokása volt, kinyitotta mellénye alsó gombját.

Kauser Jenő, aki a nyarat mindig ausztriai fürdőhelyeken töltötte, az uborkasalátára nézve nyilatkozott.

- Ez az az étel, amit a magyarok nem tudnak készíteni. Elfokhagymázzák, holott ez nem volna szükséges.

- Hát rákjaid mit tudnak, Vadkanfő barátom? - dördült fel rövid szünet múlva az elnök, mire a vendéglős a csalános kasban előhozta rákjait, amelyek természetesen éjjel még mozgékonyabbak voltak, mint nappal.

A társaság többi tagja ezalatt megvizsgálta a bort, amely szőke volt és telve május ízeivel, mint olyan helyen, ahol gondot fordítanak a pincére. Mások a kenyeret vették szemügyre, amely kenyér legelőször mutatja meg, hogy milyen vendéglőbe vetődtünk? Egy testes úr a székeket próbálgatta, vajon kibírják-e majd terhét, ha súlyát az elfogyasztott ételekkel és italokkal növeli? Miután az a fajta pezsgő, amelyet Kapy Miklós úr árult, nem volt kéznél, a fiákerosnak a városba kellett menni, hogy pár kosár butéliát hozzon. Pártos Gyuri, aki piros huszársapkában halt meg, zenészekről intézkedett. Míg maga a fáradhatatlan Elnök éppen Turf Karolin-nal, a mindenütt jelenlevő virágáros asszonysággal beszélte meg az éjszaka eddigi eseményeit.

A szomszéd asztaloknál is május jöttével viduló társaságok telepedtek meg. Így gyakran lehetett Ady Endrét, Révész Bélát (a piros szekfűvel kabátján), a kezét töprengve dörzsölgető Grainer Jenőt, a ligetbe is hóna alatt könyvcsomaggal járó Mikes Lajost, Bányait, a harctéren elesett Zubolyt és más hírlapírókat, úgynevezett éji népeket látni a május elseji divatos helyeken, de ők nem tettek egyebet, mint máskor: megvárták a reggelt.

Igaz, hogy ez az éjszaka nem volt alkalmas az irodalmi vitatkozásra, mert még a költői képzelem se tudta utolérni azokat a szokásos eseményeket, amelyek lépten-nyomon történtek. A májusi éjszaka maga csapott fel költőnek, hogy emlékverseket írjon a szívekbe.

Most érkezett meg Jolán asszony nevelt leányaival, akik a legjobb társaságban, többnyire hírlapírók, muzsikuskok és poéták társaságában növekedtek. Bármely kisasszony írhatott volna verset is, annyszor látta, hogyan készülnek a kávéházban a „lapírók” kézíratai. Az elbájoló Andrassy út, a legszagosabb pesti utca, jött velük vizitre a városligeti vendéglőbe. Nyomukban „Cerkó” dalai...

Megjönnek, mégpedig a fiákereslovak hátán üldögélve a szabadnapos főpincérek, miután amúgy is sportbarát mindannyi, aki a városban „főúr” névre hallgat. - Virágkoszorúval a nyakában lépdel be Lantos D. Adolf, Pest egykori mulatságrendezője, akinél vidámabb ember aligha volt a városban. (S úgy is halt meg, mint a túlságosan vidám emberek szoktak.) - Saját zenekarával vonul fel Dungyverszky Gyakó, a bácskai úriember, aki annyi vidám napot töltött Budapesten. - Itt jár amerikai csillagos övvel a derekán Friedmann, aki Ősbudavár igazgatója volt, de még nem nyitotta meg e kora tavaszi napon kapuit. - De ki győzné felsorolni azokat a régi, kedves pesti embereket, akik szinte becsületbeli kötelességüknek tartották, hogy május első éjszakáján résztvegyenek a „népies” mulatságokban, mint vezérei az ünnepélynek? Gálos Kálmán, az idegenforgalmi iroda igazgatója, megjelenik a népszerűsége tetőpontján álló Krausz Simi társaságában éppen úgy, mint például Purt Iván, a kispapok szemináriumi igazgatója, vagy P. főügyész úr, Bárczy polgármester, mikor a „nép” mulatott.

V. A FIÁKEROSOK CSÁRDÁJÁBAN

És ilyenkor, májusi éjen, nem is volt szokás egy helyben ülni, márcsak a hűvösödő levegő miatt sem, ugyanezért Parányi úr és társasága felkerekedett, mögöttük Stern Árpáddal, az elmaradhatatlan „simli” fiákerossal, hogy bejárják a ligetet, mint a gyermekmesében Alice a csodák világát.

Végig a Stefánián, amerre a hajnal nyújtogatta szürke fátylait, kocsik és emberek. A padokon pajkos nők, kipödrött urak, gavallérok és facér mesterlegények, urak és hordárok, grófok és cigányok, primadonnák és szobalányok... Minden sarkon valamit mérnek, virslit vagy sört,

mert hiszen arra is éppen olyan szükség van, mint az eperbólera (amelyet állítólag csak Budán tudnak készíteni, de május elsején tudtak Pesten is). A lombok és virágok szagaival versenyeznek a nők illatszerai, mert olyan világ volt, hogy arcfestés helyett a legkisebb masamód is inkább parfümözte magát. Divat volt, hogy egy nőnemű lény beszagossítson egész utcát, amelyen végigment.

És azon a helyen, ahol a Víztorony áll, ahol lassítani szoktak a leggyorsabb fiákerek, állott egy korcsma, mint egy piros virág. Itt volt a leghangosabb a dal, itt előzködtek a verklisek, itt járta bolondját a tánc, ez volt a bérkocsisok tanyája, akik még tekintélyes emberek voltak ez idő tájt. Külön korcsmákat nyitottak nekik a városban is. Itt ropta a valcert a púpos Béla, Rikárd és Ottó, Oroszlán Farkas és Oszkár, a nevezetes éjjeli fiákeresok, talán jobban is járták, mint az urak, mert hiszen az urak voltaképpen tőlük tanultak táncolni.

Midőn Parányi István és társasága befordult a fiákeresok csárdájába, Stern, felejtve csapot-papot, szolgálatot: leugrott a bakról, s ugyancsak a táncba vetette magát, mintha megmenteni akarná a becsületet. Ringtak, lengtek, a valcerfordulóknál ballábra mindig biccentettek, majd felugrottak az ostoros legények, ahogyan Bécsben táncolták a valcert annak fénykorában. „Legszebb tánc a valcertánc...” - hangzott az együgyű nótá, de vajon nem ilyen együgyű maga az egész élet, ha meggondoljuk a dolgot?

A fiákeresok korcsmájába letelepedő úriemberek itt érezték magukat kedvükre. Itt kezdődtek az igazi multságok az idevaló hölgyek mulattatására, amikor a tánctudományon kívül egyéb tudományokat is be lehetett mutatni. Így például harmonika mellett énekelni százesztendős vagy ifjabb nótákat. (Parányi tanácsos úr mester volt ebben is.) Söröshordókat emelgetni, amelyre itt volt Bothmer Jenő huszárkapitány (aki majd innen az állatkertbe megy a farkasai ketrecébe, belépve oda azzal az úriemberrel, aki erre vállalkozik). Majd birkózás a fűvön híres, erős fiákeresokkal, amelyekben nagyon szeretett részt venni Blau Arnold tőzsdei alkusz is. És sok más bravúr következett, amíg az urak megelégtették a májusi multságot, és valamely városi sörházba, gyakran a Bécsi Sörházba vitették magukat fiákereseikkel, hogy kipihenjék az éj fáradságait. Felvirágzott kocsijuk végigrobogott a városon, ahol mindenki virágot hordott és mosolygott.

(1932)

MAGYAR URAK A POKOLBAN

I. ÉJFÉLI BESZÉLGETÉS A RÉGI KORONA KÁVÉHÁZBAN

Bethlen gróf, aki a Nemzeti Szállodában lakott, és mindig este nyolc órakor kelt fel, mint valami kronométer, egy napon így szólt barátjához, Barkóczy nyugalmazott alezredeshez:

- Volna kedve önnek a mostanában divatos ázsiai és afrikai expedíciók helyett egy komolyabb kirándulásban részt venni, amely életveszedelem dolgában vetekszik bármely indiai expedícióval?

- Nagyon szívesen, úgy sincs Pesten sok tennivalóm - felelt Barkóczy alezredes, aki törzsvendége volt a Váci utcai Korona kávéháznak, ahol ezüstmegő cipőiben, bársonymellényében, fekete selyemsapkájában mindig a legkülönbözőbb külföldi képes újságokra vadászott, miután más dolga nem volt esténként, mint újságok olvasgatása.

- Vajon hová tervezné, kedves gróf, az expedíciót? - kérdezte darab idő múlva Barkóczy alezredes, miután egy újságtömeg közül sikerült kihúznia a londoni Graphicsnek legújabb számát, amelyet odáig nem látott.

- A pokolba szerveznék egy kis expedíciót - felelt Bethlen gróf.

- Nem rossz gondolat - felelt az alezredes, és a fekete selyemsapkáját megigazította fején, mintha huszárosan félrecsapta volna.

Ezt a selyemsapkát azért viselte, mert ezzel takargatta azt az ezüstlapot, amelyet fején csont helyett hordott. Tallér nagyságú lyuk keletkezett ugyanis fejbúbján valahol, valamerre (talán Königsgrätznél vagy Olaszországban, amerre háborúban járt, ezt a lyukat fedte az ezüstlap).

Bethlen gróf, ez a különös uraság, feketekávéját kavargatta, és úgy folytatta szavait.

- Darab időre meguntam a szállodai életet. Csak az tudja, hogy milyen rossz szagok vannak a szállodában, aki harminc esztendeje kénytelen szagolni a Nemzeti Szállodát. Elmegyek szívesen a pokolba is, csak azért, hogy más levegővel megismerkedjem.

- Ami azt illeti, én is meglehetősen ráuntam a Koronakávéház szagaira - mond elgondolkozva az alezredes.

Kompolti, aki a közelben álldogált egy biliárdasztalra támaszkodva, mint többnyire azok a gavallérok szokták, akik Liska Kornéllal egy biliárd játszmat kezdettek, és a jó úr nemigen hagyott nekik tennivalót, mert többnyire egymaga bökdöste a golyókat, lévén művésze a játéknak - Kompolti félfüllel hallgatta Bethlen gróf és Barkóczy alezredes beszélgetését. Nem is nagyon csodálkozott, mert megszokta a legkülönösebb beszélgetéseket hallani a régi Korona kávéházban, ahol mindenkinek volt valamely egyéni ötlete boldogulására, jövődjére nézve. Lenézőleg senki se akarta azt csinálni, amit már mások is kipróbáltak. Sem nyakkendő-, se kalaposboltot nyitni, amely ez idő tájt jól jövedelmezett. Péchy Andor, a Korona kávéház törzsvendége istállótulajdonos akart lenni, Bethlen Miklós gróf a pokolba kíváncszott...

II. ÚTIKÖNYVEK A POKOLRÓL

- Néhány régi könyvem van, amely a pokolbeli életet pontosan leírja, mert hiszen már jártak elegenden a pokolban, akik ott körülnéztek - mond a gróf az alezredesnek. - Oda, ahová más is elmerészkedett már: azt hiszem, nyugodt lélekkel mehetek magam is.

- Ez természetes! - felelte az alezredes.

- Nem beszélek Dantéről, aki talán a legrészletesebb leírást adta a pokolról, mert hiszen egyházi férfiú volt, és értett a másvilági földrajzi viszonyokhoz, mint ahogy talán mindmáig is értenek az igazi szerzetesek, akik a lelkeket a különböző országokba küldöztetik az utolsó kenet feladásakor; egy Mélacsai nevű régi író feljegyzései keltettek bennem különös érdeklődést - folytatta Bethlen Miklós, és végre levetette szarvasbőr kesztyűit, amelyek mind ez ideig kezén voltak, amint lovagló helyzetben ült a kávéházi széken.

- Magyar ember lehetett az illető! - mond az alezredes, aki mind feszültebb figyelemmel áldozott az éjféli gróf előadásának.

- Minden valószínűség szerint magyar ember volt, mert ugyancsak az említett Mélacsai művei között találtam meg a Pohárköszöntők Könyvét, amelyet csak vérbeli magyar ember írhatott. Ez a Mélacsai megjárta volna a poklot is, mint egy másik könyvében előadja. Talán éppen hazug pohárköszöntői miatt, amelyek annak idején annyi zavart csináltak a helybeli lakosság között. Különösen azokat az embereket szerette felköszönteni, akiknek valami vaj volt a fejükön. Így azokat is, akik hamis pénz csinálása miatt darab ideig börtönben ültek - mond igen komolyan (mint abban az időben mondják, „kaszinóarccal” a gróf), hogy szavainak okvetlenül hitelt kellett adni mindazoknak, akik nem akartak esetleg pisztolya elé kerülni.

- Őszintén megvallva... - kezdte volna az alezredes mondókáját, amelyet azonban nem fejezhetett be, mert Kompolti, miután a biliárdjátszmát időközben amúgy is elvesztette ellenfele tevékenysége folytán, az asztalhoz lépett, és kézszorítással biztosította az urakat, hogy életrehalálra velük érez, szolgálatukra áll, sőt életét is felajánlja a szóbanforgó szent ügy érdekében, mint akkoriban még ez a szokás dívott a belvárosi gavallérok között, akik már a barátságok elején örök hűséget fogadtak egymásnak. A lovagság kora tért vissza a század elején egy kis időre.

- Tudjuk nagyon jól, hogy a pokolnak minden országban külön kapuja van, mert nem is lehetne azt megérteni, hogy mindenféle nemzetbeli ember ugyanezen az egy ajtón tolakodjon be halála után a részére megfelelő helyre. Egy lusta hindunak vagy más, köldökét nézegető ázsiai embernek például sokáig volna ideje várakozhatni a helyen, ahová a magyarok rohammal mennek, mint ahogy egész földi életükben megszokták. Így van külön kapuja minden nemzetnek, ahol a választottak leszállnak a pokolba. Rendszerint ember nem lakta, vadon, elhagyatott helyen szokott az lenni. Az olaszok pláne az ő Vezúvjukat mondják annak a helynek, ahol egyenesen a pokolba lehet jutni. A franciák kősziklás tengerpartjaikat ajánlják. Például Bretagne-t. Az oroszok valahol Szibéria felé jelölik meg a kaput, amely a legmulatságosabb helyre visz. Mélacsai a budai hegyeket mondja, talán, mert közel vannak a fővároshoz, ahol a magyar pokol bejárása van. Tanuljunk az öregektől, ne vitatkozzunk az ő kipróbált bölcsességükkel.

- Ne vitázzunk - mond nyomban az alezredes.

Bethlen gróf erre felemelkedett ültéből, és a prémes, erdélyies kabátját is levetette, és szokott fogására akasztotta a Korona kávéházban, pedig ezt ritkán szokta tenni, mert járó-kelő természetű úriember volt, aki éjszakáit a legkülönbözőbb játékkal szokta eltölteni. Akkor levegőzött, amikor, véleménye szerint, nem kellett megosztani a levegőt mindenféle olyan emberekkel, akiket látni se nagyon szeretett. Akkor sétált Pest utcáin, amikor senkivel se találkozott.

III. BÁTOR SZÍV A FONTOS

- Kompolti úr, nem volna kedve velünk tartani? - kérdezte most Bethlen gróf, miután a biliárd játszma befejeződött, anélkül, hogy Kompolti egyetlenegyszer is használhatta volna lököbotját.

- Ami engem illet, részemről a legteljesebb odaadásra számíthatnak, uraim - felelt Kompolti, azzal a gavalléros udvariassággal, amelyet hajdanában a belvárosi úriemberek alkalmaztak egymás között.

- Azt hiszem: turistaruhára és felszerelésre is lesz szükségünk - aggodalmaskodott Barkóczy alezredes, aki idáig még nem láthatta Kompoltit másként öltözve, mint szokásos zsakettjében.

- A bátor szív a fontos! - vágta közbe Bethlen gróf. - Én akár frakkban is elmennék vizitálni az ördöghöz, miután annyira se félek tőle, mint Luther Márton vagy Fauszt doktor. Nemigen tudhat többet nálam, aki negyvenezer könyvet olvasott végig.

Kompolti tiszteletteljesen nézett kitűnő barátaira, az éjféli grófra és a selyemsapkájával fejbúbját legyezgető alezredesre.

- Ismétlem, a dolgaim úgy alakultak, hogy bizonyos ideig minden ráérő időmmel rendelkezésre állhatok mélyen tisztelt uraimnak - felelt Kompolti oly meggondolással, mint szokott azokban az ügyekben, amelyekről a Korona kávéházban véleményét kérték. - Csak azt vagyok bátor megjegyezni, hogy azon a kirándulóhelyen, ahová készülődünk, majdnem teljes bizonyossággal találkozhatunk a női nem képviselőivel is. Vajon nem volna célirányos a kellő társadalmi érintkezés megkönnyítése céljából egy úrnőt is meghívunk az expedícióhoz, aki mintegy lady patronesse fungálna az összejövetelel?

Kompolti előterjesztésére Bethlen gróf és az alezredes megbeszélőleg néztek egymásra. Az alezredes érthetetlenül hümmögött magában, mint olyankor szokta, amikor nem akart nyilatkozni a kérdésben. Bethlen gróf ellenben rövid gondolkodás után rántott egyet a vállán:

- Sohase voltam kimondottan ellensége a női nemnek. Azt hiszem, erre csak ostoba ember képes, aki a maga szerencsétlensége miatt egy egész emberi nemet meggyűlöl. Legyen meg Kompolti barátunk akarata, akinek bizonyára van valamely elfogadható jelöltje is a lady patronesse-i állás betöltésére. Ismétlem, nem idegenkedem a gondolattól, hogy egy hölgy is részt vehessen az expedícióban. Utóvégre európai nevelésű emberek vagyunk, nem kannibálok.

- Nem vagyunk emberevők - mondta Bethlen szavai után az alezredes. S ezzel a kényesnek látszó kérdés már el is volt intézve.

(Az olvasó fantáziájára se kell bízni, hiszen a történet folyományából önként értetődik, hogy mire gondolt Kompolti, aki nélkül még a pokolba se akart eljutni. Kikericsy kisasszony volt ő, aki most valahol, az éjféli órában, amikor ez a beszélgetés folyt a füst- és a cikóriaszagú Korona kávéházban, csendesen szunnyadozott párnáin. De Kompolti ismervén a hölgy jellemét és bátorságát, egy pillanatig se gondolkozott azon, hogy őt az érdekesnek látszó kirándulásból kihagyja. Sőt talán Kikericsy kisasszony lett volna érzékenyen megsértve, ha Kompolti nélküle indult volna el az expedícióba.)

- Mikor találkozunk legközelebb? - kérdezte az alezredes, akinek ezüstlapja meglehetősen tüzelt a beszélgetés után, mintha valamely váratlan, erős szeszt fogyasztott volna.

- Legközelebb az indulásnál találkozunk, mert hiszen sok megbeszélőnk nincs már ebben az ügyben - felelt az „éjféli gróf” azzal a határozottsággal, amellyel ügyeit intézni szokta. - Talán mondanom se kell az uraknak, hogy a dolog teljesen köztünk marad, mert nem lehetne közömbösen elviselni, ha mások is érdeklődni kezdenének az expedíció iránt. Sőt talán előfordulhatna, hogy igyekeznének utánunk jönni, mint néhány utazóval, például Kolumbusz Kristóffal is megtörtént.

- Ó, a poklot már nagyon sokan felfedezték előttünk - sóhajtotta Kompolti őszintén.

- De nem a magyar poklot - kiáltotta Bethlen gróf. - Mondjon egy magyar embert, Kompolti úr, az utóbbi évszázadokból, aki elmondhatná magáról, hogy valóban járt a pokolban, és ott részt vett a szertartásokban, tennivalókban, a mindennapi életben, amelyet bizonyosan a pokolban is meg lehet unni, mint akár a Nemzeti Szállodában?

(B. gróf valóban gyakran küszködött az életuntság nevű betegséggel, mint más ember a köszvénnel.)

IV. AZ ÖRDÖG VIZITJE PESTEN

- A jelenleg élők között itt volna például Szemere Miklós, akiről mindenki tudja, hogy esztendőnként bizonyos időre mindig eltűnik Budapestről, az újságok szerint valamely külföldi fürdőhelyre, de igazában az ördög társaságába, akitől a legújabb kártyajátékokat megtanulja, hogy mindennel tisztában legyen. Kalábriást például magától Belzebubtól tanult, amikor ez a játék jött divatba - felelt Kompolti a maga egyszerű észjárása és a Korona kávéházban hallott értesülések szerint, amelyek a korszak szerencsés kártyásának módszerét ördöginek vélték. (Pedig igazában leginkább azért nyert a különböző játékok üzésével, mert többnyire higgadtabb, meggondoltabb, hidegvérűbb volt játékosársainál.)

Bethlen gróf némi gúnyos elgondolkozással hallgatott Kompolti, az érzelmes fiatalember szavaira, míg az alezredes hevesen bólongatott:

- Az ördög nem lehet csúnyább, mint ez a sátánképű Szemere, aki néha déltájban ide is bejár a Koronába, és a legújabb híreket akarja hallani a Belvárosban, a Váci utcában. Ha egy új boltot nyitnak az Aranykéz utcában, azt szeretné tudni, miféle pénzen nyitották.

Kompolti az alezredestől biztatást nyervén, tovább folytatta:

- A feketehintós lovagnak, ennek a sötétképű, magányos, baráttalan, szinte emberfölötti egyedülétben élő Freystädtler lovagnak is lehet valamely köze az ördöghöz. Nemigen tudni Budapesten olyan emberről, akinek üzletet sikerült volna vele kötni. Folyton gazdagodik, holott nincsen ügynöke a városban.

Az „éjféli gróf” kézlegyintéssel fogadta a fiatalember előadását. Mint a múlt idők tudományai-ból élő ember, nemigen adott hitelt a jelen idők mesemondásainak. Darab idő múlva tehát elég gúnyosan szólalt meg:

- Nem hinném, hogy az említett uraknak volna bármely összeköttetésük az ördöggel, mert az mostanában nemigen jár Pestre, magam is hiába idézgetem ökelmét, holott a szabályzatokkal eléggé tisztában vagyok. Azt mondhatnám, hogy az ördögöt mostanában Pestre hívni bármely szokásos varázslat útján: jóformán egyenlő a lehetetlenséggel. Nagyon is igénybe vették segítségét a városban, jóformán minden dolgukat az emberek az ő közbenjárásaival intézték el.

Az ördög is megunja a folytonos munkát, pihenni vágyik, miután annyi lehetetlen teendőt lebonyolított Budapesten. Utoljára a hatvanas években járt az ördög Budapesten, mégpedig az általam is kultivált Nemzeti Szállóban, ahol egy francia lovag lakott, aki egyszerűen Napóleon hercegnek hívatta magát.

Az „éjféli gróf” szavaira az alezredes levette fejéről fekete selyemsapkáját, mintha valamely szelepet nyitna meg, amelyen át Bethlen Miklós mondanivalói a kellő helyre eljuthatnak. Kompolti viselkedéséből is úgy látszott, hogy szívesen visszavonná eddigi állításait a komoly szakértő előtt, aki már elbeszélése kezdetén így szólt a vendégek háta mögött settenkedő Fridolinhoz, a kis púpos markórhöz:

- Ön emlékszik a chevalier-ra, akiről beszélek.

- Mintha most látnám a herceg urat a makaókártyákat keverni. Többnyire bankot adott hajnalban az üvegfal mögött. A Váci utcai férfi- és nőszabók, de még a kalaposok is az ő bankjába hordták a pénzüket - felelt Fridolin abból a szempontból, amelyből ő ismerte Napóleon herceget.

- Ez csak amolyan átmeneti tevékenysége volt a hercegnek, amelyet unaloműzés ellen folytatott, mint ahogy az úriemberek akkoriban valóban unalomból kártyáztak - felelt az „éjféli gróf” a történettudós alaposágával. - Vajon mit is csinálhatott volna egy hazájától számkivetésben élő herceg a Korona kávéházban? Makaóbankot adott a Párisi utcai susztereknek, akik meglehetősen módos emberek voltak, mert ők csinálták a legjobb cipőket! A hercegnek azonban más dolga is volt Pesten, amelynek elintézéséhez szüksége volt az ördögre. Addig idézgette a szálloda sarokszobájába, a Nr. 10-be, amíg a földalatti gavallér valóban megjelent, mint akár a többi uraknál, akik vele barátságot kötöttek.

Az alezredes homlokát legyezgette sapkájával, Fridolin régi markórszokás szerint féllábon állott, míg a másik lábával segített „húzni” a biliárdgolyót, ha valamely ritka reküzét produkálnak a zöld posztón. Kompolti, aki belvárosi történetekből már hallott Napóleon hercegről, természetesen nem vette le szemét az „éjféli gróf” szájáról.

- Napóleon herceg révén volt darab ideig lakója az ördög a Nemzeti Szállónak. Kénkö és puskapor szaga, morgás, vonítás, éjféli beszélgetés, szobalányok sikoltozása, öreg bérszolgák reszketése, a legkorábban fekvő és reggelig hortyogó vendégeknek az álmatlansága, a szokásos családi csend megbomlása, a lábtűknek az ajtóhoz való csapkodása, az ajtók vagdosása, éjszakai ordítózások a portás, szobapincér után, a tulajdonos felköltése, sőt a Kék Macskában rendszerint reggelig mulatozó, úgynevezett „terrorista gavallérok” korábbi hazatérése, lesben állása, zajossága volt egybekötve az ördög Nemzeti Szálló-beli megjelenésével. Nők, legfeljebb vidéki és nem ijedős vendégasszonyok szoktak ideig-óráig lakni a szállodában, akik akkor sem sikoltottak segítségért, ha valamely beborozott vendég éjféltájban rájuk kopogtatta az ajtót, elintézték maguk a tolokodó vendég dolgát egy edény víz kilocsantásával. Meg kell adni, hogy a női vendégek akkoriban se csináltak kravált, amikor az ördög a szállodában lakott.

- Hm - mond az alezredes -, a mai nőknek gyengébbek az idegeik.

- Megszokás dolga. Például az az asszony, akinek több mulatóhelye, kártyaszalonja, sőt divatboltja volt a fővárosban, és éppen akkor jutott özvegységre, amikor Napóleon herceg Pesten járt, nem hallgatott az ördög tanácsaira, aki segíteni akart a herceg terveinek keresztülvitelében. Hiába mutatta fel a herceg papirosait, útlevelét, ajánlásait, egyéb iratait, amilyenekkel az ilyen bujdosó úriember felszerelve szokott lenni. Az asszony egy jónevű belvárosi ügyvéd és Parányi István rendőrügyész úr védelmét kérte a herceg ellen. Ezek az urak beleavatkoztak a dolgokba, az ördög machinációjával operáló gavallér ellen megvédték a

jómódú asszonyságot, ugyanezért nem lett soha háziúr Pesten Napóleon herceg, a házak maradtak a telekkönyvben az asszonyság nevéen.

- Ki tudja, hogyan lett volna jobb! - szólt most az ábrándosságra hajlamos Kompolti, aki mindig a szerelmi csalódásban szenvedő férfiak pártján volt.

Az „éjféli gróf” azonban sietett a történet befejezésével (mert még adós volt éjszakai sétájával).

- Sőt, Napóleon hercegnek csaknem a Nemzeti Szállót is el kellett hagynia a sikertelensége miatt. Ez ellen azonban úgy védekezett a herceg, hogy az ördögtől darab ideig megszállott szobájában misét mondatott az asztalnál (súlyos betegségben feküdvén), amelyhez joga volt, mert valamiképpen birtokában volt egy aranygyapjas rendjelnek, amelynek tulajdonosa azt a kivételt élvezheti, hogy a misét a szobájában hallgathatja. Talált is egy papot, aki a rendjelet meglátván, egyházi öltönyben kereste fel a nagybeteget, aki persze az ördöggel való barátkozásaiba betegedett bele. A főtisztelendő úr megjelenésére az ördög elpárolgott a szállóból, mai napig se jelentkezett, ezért kell nekünk felkeresni őt, ha beszélni akarunk vele.

Az éjféli beszélgetők ezután szétoszlottak, azzal a gondolatukkal, hogy elég élvezetes estéjük volt a külön gróf társaságában.

(1932)

A SZÁMOZATLAN FIÁKER REGÉNYE

I. ELINDULÁS A „SZÁMOZATLANON”

Schmetterling-Pávaszem Cornél, egy bizonyos úriember, akinek már a nevéből látszott, hogy együtt haladt a korrall, midőn a kettős családi és vezetécknevek lettek divatosak: igazság szerint svindler volt Pesten, aki a legfurfangosabb dolgokon törte fejét, hogy boldogulását megtalálja.

Nem azt a módját választotta az érvényesülésnek, amely ebben az időben szokásos volt: asztaloknál elnökölni, gyűléseken kikapni a szót a szónok szájából, és helyette verdesni tovább az asztalt, amely módszer mindig hatékony volt arra nézve, hogy az embert észrevegyék.

Pávaszem-Schmetterling Cornél egész egyszerűen számozatlan bérkocsin járt-kelt Pest utcáin, lehetőleg mindenfelé, ahol úri népek megfordulnak, egymás bámulásával töltik az időt, külszínes felületességgel megbeszélnek a látnivalókat.

- Megálljunk! - intézkedett a számozatlan bérkocsiból Schmetterling-Pávaszem Cornél, ha nagyobb csoportosulást vett észre a Kossuth Lajos utcában vagy az Andrássy úton. Kényelmes dőltéből, a fiáker párnáiról megmozdult, a lábtakarót, amely télen színes teveszőrből, nyáron kockás szövetből volt: átadta a kalapját jobb kezével emelő kocsis bal kezébe, a hintó lépcsőjére helyezte lábát, és némileg csodálkozva nézett körül, hogy senki nem siet fogadtatására az utcai publikumból, a közeli bankok kocsisai közül, de még a boltosok sem, akik pedig mindig helyükön vannak, ha egy számozatlan bérkocsi megáll üzletük közelében.

Pávaszem-Schmetterling Cornél bizonyos méltatlankodással kezdte gyalogsétáját, miközben a számozatlan bérkocsi lépésben hajtott utána az úttesten. (Meg kell adni, hogy Pávaszem értette a módját, hogyan kell kiszállni a kocsiból, amelybe beszállni se tud bárki. Nagyon kell vigyázni a meglegedettségre valló lassú testmozdulatokra, mert sietni csak a hordár szokott a zálogházba, vigyázni kellett a nadrág gyűretlenségére, a hintó sarkában való elhelyezkedésre, ahonnan köszönetni lehet a gyalogjáróknak.)

A „számozatlan bérkocsi” budapesti álom volt. A tündérregékből - a régi pestieknek az ifjú pestieknek előadott mesemondásaiból, az öregek csemecsege elmondott emlékezéseiből és a kávéházak cikóriaszagú, cigarettafüstös álmaiból való volt ő. A jövő, a váratlan szerencse, az előkelőség, anyagi függetlenség, gondtalan élet és tagadhatatlanul mindenki által észrevehető jólét volt a számozatlan bérkocsi, amilyent bérelt Pesten jártában a perzsa sah, az angol trónörökös, Takowa grófja (az egykori szerb király), de Agliardi nuncius-bíbornok őeminciája is, amikor a polgári házasság ügyében Pesten járt.

Ezenkívül számozatlan bérkocsija volt Pesten minden valamirevaló úriembernek, aki általában számítani akart valamit a fővárosi életben, amint ez majd történetünk folyamán kitűnik.

II. MILYEN VOLT A „SZÁMOZATLAN”?

A számozatlan hetyke volt, mint egy bécsiesen félrecsapott keménykalap.

Mintha mindennap újonnan festették volna, irigységre való alkalmat sugározott ki magából.

Olyan másvilágias könnyedséggel, szinte emberfeletti eleganciával gurult gumiabroncsain a pesti kövezeten, hogy a legtöbb nő utanasóhajtott, pedig nem is tudta, hogy ki ül a zárt hintóban.

Szerették négy kerekét pirosra festetni, hogy sokan észrevegyék azok közül, akiknek a pesti utcákon van dolguk.

Szerették, ha olyan kocsislegény hajtotta, akinek a háta kissé púpos volt, mert a legenda szerint a púpos emberek a legjobb lóhajtók. (L. „Puklis Béla”, lovag Wachtler stb.)

Voltak, akik a szürkének (simliknek) adtak előnyt, de a szürkék inkább a zárt kupéhoz voltak alkalmasak, miután szőrük hullani szokott. Schlauch Lőrinc, a nagyváradi bíbornok, amikor Pestre jövet megszállott Zerge utcai palotájában: táviratában mindig barna lovakat rendelt bérkocsisánál. Zichy Nándor, aki ugyancsak számozatlanon járt-kelt a fővárosban, amikor a polgári házasság ellen kellett harcolni: gyászfekete lovakat fogatott be. És kupéja is inkább egy öreg espereséhez hasonlított, mint az aranygyapjas rend lovagjéhez.

Általában azok a „számozatlanok”, amelyek a Múzeum körül álldogáltak a polgári házasság reformjának tárgyalásának idején, a főrendi urakra várakozván: jelentősegesen komolyabb külsejű, megtermettebb, lassú ringatásra alkalmas hintók voltak, mint az utcákon szaladgáló „számozatlanok”.

Kölberék, akiknek kocsigyáruk volt Pesten, a bolondos, játékos fecsekocsi mellett csináltak bőséges hintókat, amelyek már megjelenésükkel dokumentálták, hogy olyan embereket visznek belsejükben, akik nyugodtan szeretnek utazni a nagy városban, a kocsiblakon se azért tekingetnek ki, hogy ismerősöket fedezzenek fel, hanem csak megszokásból, hogy vajon helyükön vannak-e még a régi utcák, terek, házak, boltok, amelyek előtt emberemlékezet óta kocsijukon elhajtattak.

Így Andrássy Manó gróf is, amikor ezüstszakállával, a földkerekség legkényelmesebb „számozatlanjával” elhajtattott délutánként az operai művésznő, Szilágyi Arabella tisztelgésére, hogy legújabb énekleckéit meghallgassa, mindig kipillantott az Ó utca sarkán a földszintes Napóleon kávéházra. Bár a gróf sohase fordult meg a kávéházban, távolból érdeklődött sorsa iránt. Ugyanis Szilágyi Arabella háza a kávéház szomszédjában állott.

De pohos „számozatlan” még pohosabb lóhajtóval garnírozva állott a Nemzeti Kaszinó udvarán is, ott a szökőkút mellett, mint egyetlen jármű, amelynek joga volt a Kaszinó területén tartózkodni. Ez a „számozatlan” arról volt nevezetes, hogy éjjel-nappal a kaszinói tagok szolgálatára állt. Jártak vele a közeli régi Nemzeti Színház előadásainak látogatásaira, de a távolocskás Népszínházba is, egyébként a Karrioll csak a Borz utcába, a ház mögötti Reáltanoda utcába, a Koronaherceg és Váci utcákba szeretett járni éjszaka, amikor kinyitották előtte a Szép utcai kaput, a meggypiros huszár sarkantyúját pengette az öreg kaszinói tag tiszteletére: vajon visszajön-e valaha? (Valóban, a Nemzeti Kaszinó évkönyveiből sok megunt kaszinói tagról tudunk, akik a Szép utcai kapun hajtattak ki éjjélkor a külvilágba, palotájuk helyét amúgy is ismerte a „számozatlan” kocsisa, de a Halál is, aki ott várakozott rájuk otthonukban, mint egy konok hitelező, akit fizetség nélkül nem lehet elküldeni.)

III. KIK ÜLTEK A „SZÁMOZATLANON”?

Ámde Pávaszem-Schmetterling Cornélról lévén szó: nézzük más oldalról is a „számozatlant”.

Itt voltak az ünnepelt színművésznők, akik mindig a divattal tartanak, sohase maradnak ki az újságközleményekből, mert amelyekben nevük elő nem fordul, azokat az újsághasábokat ásítva szokás letenni a kézből. („Már megint milyen unalmasak a lapok” - mond a művésznő, aki valóban úgy hevert sezlonján, tarka papucsában, hódító pongyolájában, mint ezt a korabeli regények előírták.)

Az ünnepelt színművésznők ugyancsak a „számozatlanokat” vették igénybe, mert hiszen a divattal kellett tartani.

Az igen óvatosan hajtó Béla számozatlan kocsijával például Meszlényi Adrienne Nemzeti Színház-beli művésznő háza előtt várakozott a Rákóczi úton. Igaz, hogy közben kisebb utakra, vizitekre, löversenyterre elvitte Szemere Miklóst (a gazdáját) is. De leginkább mégis a művésznő szolgálatára szeretett lenni. A művésznő beült a kipödrött Béla hintójába, végigvitette magát a Stefánia úton, a magasra nőtt lovak meglehetősen jól mentek, a Víztoronynál megfordultak, és új iramban vették a Stefánia utat, mintha valahol, valamerre a legsürgősebb dolguk volna. Pedig csak úgynevezett sétakocsizást rendeztek a művésznővel, aki szökén, bágyadtan - a színházi előadásoktól -, de szívélyesen nézdelt át a szomszédos kocsikba, amelyek fogatával versenyt futottak.

No de itt volt Pálmay Ilka is, akinek kedvéért gróf Cziráky Jancsi kocsis lett... A korabeli művésznők közül talán Pálmay volt az, aki legjobban tudta a módját, hogyan kell különböző kocsikban ülni.

Jóformán egész életét kocsin töltötte, fiatal korát a vándorszínészek szekeren, világhírű művésznő korát Londonban, rendszerint azokon a nagy vadászkocsikon, amilyeneken Londonban az idő tájt divat volt trombitaszóval hajtani, ahol nagyobb társaság foglalhatott helyet a díva körül. Pesten a művésznő Cziráky Jancsi gróf kocsiján járt. Az ifjú gróf néha fiákeresnek öltözött, ha a „számozatlant” kellett hajtani, máskor vidéki úrfit játszott, ha négy lóval és homokfutóval állt meg a népszínházi színészbejáró előtt; de jött egylovas gíggel, amilyen a huszártisztek jártak az időkben, talyigával és omnibusszal, mert az volt a célja, hogy mindennap más és más meglepetésben részesítse a primadonnát. Pálmay mindenféle közlekedési eszközhez egyénien tudott öltözködni (még a léghajóhoz is, amelybe elsőnek szállott be a pesti hölgyek közül), tudott helyet foglalni a batárban, mint Kinsky grófnéhez illett, de felugrott a bakra is, mint Serpolette. Tőle lehetett megtanulni, hogyan kell a kocsissal bánni, hogy az mindig jókedvűen hajtson.

Schmetterling-Pávaszem Cornél „számozatlanján” nem művésznőket vagy előkelő dámákat (mint például Freystädtler Flóra bárónő, aki a fiáker rajongói közé tartozott) fuvarozott, hanem aktatáskát. Abban az időben csak a minisztereknek voltak táskáik, amelyeket a titkárok cipeltek utánuk. Pávaszem „számozatlanon” vitte az irattáskát. Maga mellé ültette, kényeztette, néha felnyitotta, hogy kivegyen belőle valamely fontos ügyiratot, amelyet kocsijában is tanulmányozott.

Ennek a kocsin hordott irattáskának a régi Pesten legalábbis annyi bámulója volt, mint egy művésznőnek, ha a városon végighajtatott. Mi lehet a táskában, amelyhez kétfogatú kocsi kell? Mily nagyszerű iratok lehetnek azok, amelyeket Schmetterling-Pávaszem még útközben is tanulmányoz?

IV. A „SZÁMOZATLAN” VÉGE

A „számozatlan”-ban pedig egy bankalapítási terv készült, mint körülbelül minden kávéházban ez idő tájt Pesten.

Lehetőleg minden házban bankot akartak nyitni, hogy legyen helye a lakosságnak, hová a pénzét betehesse.

Pávaszem-Schmetterling Cornél azonban más szempontból akarta megalapítani bankját. Ő pénzt akart adni a lakosságnak, olcsó hitelt, könnyű kamatot... Terve szerint minden embert megilletett a fővárosban az a körülmény, hogy pénz csörögjön az erszényében, amelyet Schmetterling szétoszt.

Midőn a „számozatlan” terve kipattant (mert hiszen az emberek előbb-utóbb mindent megtudnak), Schmetterlinget, a kocsit, a lovakat megéljenezték az utcán, akár az Andrássy úton, akár a Nagykörúton. Népszerűség kísérte minden megjelenését. Megsimogatták a lovait, a kocsisnak pohár bort nyújtottak fel a bakra, mindig akadtak, akik a táskát vitték volna Schmetterling-Pávaszem után. De ő nem adta ki a kezéből...

Később a rendőrségnek kellett tőle elvenni, miután több alapos feljelentés érkezett a bank-alapító úriember ellen. Táska nélkül nem is ült többé „számozatlan”-ba. Különben is ez a régi közlekedési eszköz teljesen kiment a divatból.

(1932)

MEGVÁLTOZOTT SZÍVEK

Levél a szerkesztőhöz

- Ültél már a szívfényképész előtt?

Mezítláb és ing nélkül, mint egy mai magyar emberhez illik, akinek nincs már ősi atillája, se Ferenc József-kabátja, de már csizmája sincs, amelynek ugyancsak rá kellett kerülni a fotográfiaira, mert hiszen nem azért varrattuk, hogy eldugjuk.

- Ültél már szívfényképész előtt, aki a tudomány mai állása szerint készült (londoni) masinájával a legrejtettebb dologról, a valóságos szívről, annak munkálkodásáról készíti el a fotográfiát, mert már nem lehet hinni másként az embereknek?

Nem elegendők többé a pontos fényképhez azok a meghatott arcok, amelyek egy fotográfiáról meghódítottak női szíveket. De nem fejeznek ki többé hűséges megbízhatóságot azok a komoly, férfias arcok se, amelyek éppen elegendők voltak, hogy az életben boldogulhassunk. Magyarországon, ebben a hitét és illúzióját vesztett országban most már a szív fotográfiájára van szükség, hogy hitele lehessen valakinek.

És a szívfényképészek dolgoznak is szorgalmasan, „Elektrokardio-graphológiának” hívják az új fényképezést. Most már annyira vitték, hogy pontosan meg lehet állapítani a fölvételből a szív szokásos munkálkodását, becsületes szorgalmát, de megbízhatatlan kalimpálásait, úgynevezett kilengéseit is.

A szív, amely eddig a legnagyobb titkunk volt, éppen úgy árulkodónk lett az újmódi, orvosi köpenyegben dolgozó fotográfus előtt, mint városszerzte kidobolt szegénységünk, végrehajtó szekerére rakott ágyunk, nem titkolható fizetésképtelenségünk.

- Csak ez kellett még! - mondjuk magunkban, amikor a fényképész gépe elől fölkelünk. - Hogyan hivatkozhatunk a kellő helyeken szívünk tisztaságára, megbízhatóságára?

- Nagyon elomlottak a szívek Magyarországon - feleli a fényképész. - Éppen azért volt szükség az új találmányra.

...A piros folyadék fölszaladt, főtt, buzgott, hullámozott az üveggömböcskében, ha egy meleg tenyér megfogta az üveggömböcske páráját: ilyen szerkezettel járták hajdanán a házalók a pesti vendéglőkerteket, ahol szerelmesek szoktak üldögni. „Meleg a szív, meleg a szerelem” - mondták a házalók. Nem is igen lehetett panaszkodni a szívek hidegségére. A szív mérő igazat beszélt.

...Tetőtől talpig a szív embere - mondtuk Jancsi bácsira, akit a végén ugyan becsuktak, de akkor is a jó szíve miatt. - „Nem bírja már a szívem az érzelmeket!” - mond a széptevő hölgyének, bár talán már szökést tervezett. - „A hazafias bánat ölte meg szívét” - írtuk régi szép magyar emberek fejfájára, akik még megéltek abból, hogy hazájukat szerették. - „A tizenkilencedik század a szív százada volt! Szabadság és szerelem dobogtatta a szíveket” - olvastuk a történelmi könyvekben.

De még sok-sok egyéb száz esztendő és benne élő emberiség igazodott mindig a szív hangjához: nem tehetünk egy lépést sem szív és érzelem nélkül. Szívünkre szorított kézzel jöttünk a világra, így esküdtünk, így éltünk és haltunk.

- Szívem! - volt utolsó és első szavunk. Az életünk.

És most itt áll előttünk a leleplezett szívünk, akit a legmodernebb tudomány, a szívfényképezés módszerével előhívna (egyelőre a hozzáértő tudós urak) a romantika, az illúzió, a költészet és az eddigi világfölfogás bűvköréből; mintha egy földi istenséget, egy vérünné válott vallást, egy húsünné lett hitünket, egy örök emberi imádságot döntenének föl bennünk, amikor fényképen (filmen) megmutatják minden kezük alá került szívről, hogy az mit tud. Tud-e szép szökőkutakat vetni a magasba, tudja-e a völgyeket, ahonnan megint az egyenes útra kell térnie?

Nincs hazugság, nincs ámitás, de még csak félreértés se ezeken az új szívfényképeken. Megmutatnak mindent a hozzáértő előtt, szabálytalan ugrándozásaikban és szabályos menetekben egyaránt színt vallanak.

Néha azt hihetni róluk, mintha a szívrendőrség műterméből kerültek volna elő. Máskor úgy látjuk ezeket a fényképeket, mint egy szenvedő ország történetét, ahol mindenkinek beteg némileg a szíve.

- Éppen a megváltozott szívek miatt jöttünk az új találmánnyal - mondja a fényképész, amikor vállunkra segíti a huszármantét, amelyben fotografiroztatni akartuk magunkat.

(1932)

ASSZONY, AKI SZŐLŐFÜRT LETT

Levél Tokaj képviselőjéhez

Vajon a hegyaljai szüretnapok ezernyi gondjai közül nem feledtük a „taposó asszonyt”, akit megint csak elő kell vennünk, talán éppen azért is, mert a modern női foglalkozások között ritkán találkozunk a taposó foglalkozással? És azért se feledkezzünk meg a taposó asszonyról, mert az édes hegyaljai fürt éppen úgy odaillik az asszonyok lábához, mint akár az annyiszor följánlott férfiszív.

Ugyan mindenkor van keletje a gömbölyű, görögdinnye bélű menyecskének, lánynak - szüretkor azonban szinte megbecsülhetetlen értéket jelent az a fiatalasszonyka, akinek súlya nem messzire esik a mázsától.

Hetven, nyolcvan, sőt kilencven kilósnak kell lenni annak a menyecskének, akire szőlőfürtöknek megtaposását nyugodt lélekkel rábízhatjuk. Mert nemcsak egy esztendőnk bora, kedve, jóléte függ a menyecske taposásától, mozgékonyágától, hanem sok messzi esztendőnk hangulata is, amikor a borunkat már érdemes üvegbe szűrni, az üveget évszámmal ellátni és kivételes napokon elővenni a sárga homokból.

Nincsen olyan száraz szív, akinek a régi bor kóstolgatásánál eszébe ne ötlene egyszerre a menyecske képe is, aki valaha a hegyoldalon együtt jelent meg a napsugárral az őszi ködön át, és szemérmes lábával taposta szőlőnket... Ejnye, mi is volt a neve a szentemnek? - kérjük magunkban a pókhálós palack színeiben gyönyörködve. Kati volt a neve. És nem is olyan sok esztendőnek kellett elmúlni, tíznek, húsznak, huszonötnek, hogy elhitessük magunkkal, hogy ő volt a legszebb menyecske, aki valaha szőlőt taposott.

Vigyázzunk tehát ebben az esztendőben is, hogy kivel tapostatjuk termésünket, ha adunk valamit arra, hogy borunk ókorában is kedves emlékekkel kedveskedjen, márványfehér női lábak, kagyló rózsaszínéből való női térdek, álombéli lábszárak emlékeivel, amelyek frissen jönnek elő a múlt időkből, amikor majd megint köd üli meg a fák koronáját, megint szüreti nóta hangzik, megint kedvünk kerekednék ringó-rengő női derékot szemlélni a taposókádban.

Asszony nélkül nem sokat ér a legszebb szüret se.

Az asszonynak ott kell lenni valahol a szüretnél, mert ízét ő adja a szüretnek, akár a szőlőfürtök megszedésénél, amikor bibliai mozdulattal kuporodnak le a vén tőke mellé, hogy fürtöit gyöngéden megszedjék a roskadozó öregnek; akár a régi diófa levelei közül előkanyargó jószagú füstnél, a szilvafával és venyigével élesztett tűznél, ahol a gulyás és a pörkölt rotyog, hogy a forró lacipecsenye pirosodásáról ne is beszéljünk; de főleg a taposókádnál, ahol egy-egy menyecske száz esztendőre szóló időre adhatja meg a bornak a minőségét...

Az asszonyok vétetik észre a ködre bámuló, elrévülő férfiakkal, hogy a szüretnek, az ősznek mennyi színei, csodálatosságai és nótái vannak. Nincs annál kedvesebb asszonyhang, amely a szüreten szólal meg! Ők még a gyermekek, a gondba merült férfiak mellett, napjainkban is, mert kacagni, nevetni, az élet apró örömeinek örvendezni valóban ők tudnak a buba esett szőlősgazda mellett. A dörmögőhangú országban az asszonyhang még mindig vidáman csilingel.

Megszólalt már a cinke, megérett a fűrt, jöhetnek a taposó asszonyok, hogy emlékeztessék tegyék az 1932-iki esztendő borait. Lehet, hogy száz esztendő múlva előveszi egy kéz a pince sarkából az ott alvó 1932-iki palackot.

- A történelem szerint rossz világ volt akkor, de az asszonyok akkor is értettek a szőlő-taposáshoz - mondja majd egy hang az idei termés fölött.

Már csak a száz esztendő múlva jövő ívó kedvéért se feledkezzél meg, Képviselő Barátom, a Tokaj-hegyaljai szüreten a taposó asszonyról.

(1932)

BESZÉD A LÁTHATATLAN EMBERHEZ

A rádióban

Aki a rádiónál ül: énekel, szaval, szónokol vagy fölolvass: úgy ül ott, mintha az Északi-sarkon ülne, egymagában, körülötte egy vaksötét világban, jeges emberrengetegben, amelyből egyetlen szó sem hallatszik el hozzá.

Egymagában danol, deklamál, mesét mond vagy tréfálkozik, bukfencet vet vagy sírdogál; más szóval: az Északi-sarkon ül egy ember, egy szódombon, és onnan beszél az egész világhoz.

Bármit mond: választ nem kaphat a szavaira.

Dalolhat a legörjítőbb szerelemről, amelyet versében érez, mint akár a világ legjobb költője, Petőfi Sándor. Agitálhat, mint Kossuth Lajos a ceglédi piacon. Rettenthetetlenül mesélhet, mint Shakespeare. És intézkedik, mint a régi spanyol király, akinek birtokai a napfölkeltétől a nap lenyugvásáig terjednek. - Választ sehonnan se kap, mintha jéggé, köddé, kővé vagy levegővé váltottak volna körülötte az emberek, akik hallgatják szavát, de elnémultak.

Mintha a legtávolibb csillagok lakóihoz beszélne, aki a rádiókészülék elé ül, és elméje, érzése és hangja érzeteivel akarná meghódítani a láthatatlan embereket. (Mert hiszen minden előadásnak ez a célja.)

A rádiónál ülni és fölolvassni egy villamoslámpának a magános szobájában (mint egy mécs-világnak a régi költők), gondolkozóba ejti azt az embert, aki először próbálja.

Körülbelül azt gondolja magában, amikor meghallja a saját hangját a némaságban, hogy most érkezett el élete legkritikusabb percéhez. Száz- és százezer hallgató előtt vizsgálzik, hogy ismeri a betűket, nincs haragban a *rö* betűvel, nem füttyent, amikor az *ef* betűt kell kimondani, és tudja, hogy a vesszőnél, pontosvesszőnél és pontnál miféle szünetet kell tartani.

Egymagában ül egy szobájában, a tenyérnyi fényt vető lámpással - himbálódzhatna a széken, füttyörészhetne, dörögöghetne, föl-fölsóhajthatna, mint a mai emberek szokták, ha egyedül vannak. Tán még magánbeszélgetést is folytathatna, mint mostanában mind gyakrabban látjuk az utcai járókelők magaviseletében. A magános szoba mindezekre a tennivalókra alkalmas volna...

De nem lehet megmoccanni sem, mert százezer láthatatlan ember hallgatódzik valamerre a sötétségben. (A többi letette a fülkagylót, miután nem kedvenc dalosa szólalt meg.)

Ott ülnek az emberek a magános, párnás ajtóval, jól elzárt ablakkal ellátott szoba sötétjében, mindenfelé, elöl és hátul, jobbra és balra, beláthatatlan távolságokra és a szomszéd szobájában.

Mintha egy csillagtestről szónokolna az ember a ködbe borult világnak, amely alatta és fölötte terül, és a hangja nagy messzeségre elhallatszik, oda is, ahol már azt hinné, hogy nem is laknak emberek.

Talán Jézus Krisztus kezdte így szavait, amikor még senki se értette, amikor a láthatatlan embereknek beszélt.

(1932)

RÉGI MAGYARORSZÁG CSEMEGÉJE

Még én is hallottam a szíves meghívást:

- Snejfet eszünk holnap, legyen szerencsénk vacsorára!

- Ki lőtte a snepfeket?

- Ki más, mint Szent Mihály? (Vagy Szent József, ahogy a családban az apát nevezték, akinek kötelessége volt minden jóval, így tavaszi szalonkával ellátni familiáris és baráti körét.)

Holott Mihály (egykor Miska) vagy József (egykor Jóska) már öreg úriember volt a régi Magyarországon is, nem könnyen állt a nedves, még hóleves márciusi erdővágásban, amely felett a vándorló szalonkák, dél felől jövet, egy másodpercnyi idő alatt elvonultak, mindig a vizesebb, mocsarasabb területet keresván, ahol majd tanyát vernek. Se Mihálynak, se Józsefnek nem tett valami nagy egészségi szolgálatot a nedves tavaszi estében vagy hajnalban való vadászsles, de mit is gondolkozott volna ezen az ember, amikor „nóbel passzió”-ról, úri kedvetelésről és a régi urasági életünkhöz hozzátartozó szalonkalesről volt szó március közepe, tavasz jöttének tájékán? A fiatalok elmentek tavaszi sétákra fehéredő fák közé (később a háborúba), míg a megletebb úriemberek snepfvadászattal ünnepelték a tavaszt.

Napjainkban mind kevesebbet hallunk a tavaszi szalonkáról (amely nem is túlságosan ízletes, még ha a belével együtt tálalják is, ami az ínycsegek öröme). A konyhai művészetek napjai, így a szakácskönyv kitűnő szerkesztői ugyan tartják magukat a hagyományokhoz, amikor az „Oculi” körüli napokban nem mulasztják el figyelmeztetni közönségüket az ilyenkor szokásos szalonka élvezetéről, de mindig többen és többen járnak közöttünk olyan emberek, akik még sohasem ettek szalonkát, és még csak nem is kíváncsiak annak megízleléséhez. Legyintenek, ha a régi világbeli szalonkaevés szóba kerül. „Kenyér legyen, ne szalonka, mert a szalonkával még senki se lakott jól” - mondják, és a másik oldalukra fordulnak a Mihályok és Józsefek, mert már ők se Miskák, se Jóskák, mióta az élet oly rettenetesen elkomolyodott felettünk.

Bár, mondom, nem divat a szalonkáról beszélni, meg kell emlékezni a sarat kedvelő, hosszú-csőrű vadmadárról még napjainkban is, mert a szép múlt időnek (a háború előtti Magyarországnak) némi glóriája jelenik meg annak homlokán, aki elmondhatja:

- Én még ettem szalonkát. Én még lőttem szalonkát.

A snepf itt repül most is az erdővágások felett a maga tavaszi vándorútjában, mint ama beláthatatlan idők óta mindig, mióta madarak vannak a világon és Magyarországon... S máris hagyomány, legenda, mese lett volna belőle, amelyről csak az öregeknek szabad beszélni?

A régi vadászati naptárak ugyan engedélyezik márciusban a siketfajd és nyírfajd lövését is, de vajon hallani napjainkban a siketfajd vagy a nyírfajd pecsenyéről? Legfeljebb az állatkertet látogató gyerekek beszélnek e különös madarokról.

A kor történelmének pulzustartói már régen megállapították, hogy valamely egészen új korszak, mint akár a vízőzön utáni: következik a huszadik században az emberiségre.

A megálmodhatatlanul következő események az emberiség pulzustartóinak adnak igazat. Vajúdás, nyögés, betegség az egész világ.

De most felmerül a kérdés, hogy felgyógyulván a világ a bajokból: merre fordítja a szekere rúdját.

Lehetséges, hogy valamely egészen új rendszert talál ki a dolgok rendbejövetele után, de sokkal valószínűbb, hogy ott folytatja a dolgokat, ahol 1914-ben abbahagyta. A béke, szabadság és emberi jólét ápolását. Igaz, hogy akkorára elmúlik az a nemzedék, amely még a békét látta és élvezte, de talán akkor is akadnak majd tudósok, akik március közepén felkiáltanak:

- Hopp, itt van a szalonka vándorlásának ideje. Illik, hogy szalonkát együnk.

S az új, jövődöbeli Miskák és Jóskák megint csak elindulnak az erdővágásokra, felhúzzák a vízálló vadászcsizmákat, megállnak leshelyükön, és ma még százfelé, a gondok rengetegébe tévelygő gondolatukat egyetlen dologra irányíthatják: vajon húz-e a szalonka az erdő felett?

A szalonka húz, és a régi barátságos meghívás megint elhangzik:

- Legyen szerencsénk holnap vacsorára. Snepfet eszünk.

(1933)

.oOo.